VIRGIL BIROU

SCRIERI
I

Colecția ***Studii și cercetări umaniste***
Seria ***Filologie***

Referenți științifici:

Prof. univ. dr. Ioan Viorel Boldureanu

Conf. univ. dr. Bogdan Mihai Dascălu

Copyright © Virgil Birou
Copyright © EDITURA DAVID PRESS PRINT 2019 pentru actuala ediție

Toate drepturile rezervate, inclusiv dreptul de a reproduce fragmente din carte.
Orice reproducere, totală sau parțială, a acestei lucrări, fără acordul scris
al editorului, este strict interzisă și se pedepsește
conform Legii dreptului de autor.

ISBN 978-606-999-081-0
ISBN 978-606-999-082-7

Printed in Romania

Proiect cofinanţat de Consiliul Judeţean Timiş

VIRGIL BIROU

SCRIERI

I

Oameni şi locuri din Căraş
Năzuinţe şi realizări. Etape din viaţa culturală bănăţeană
Crucile de piatră de pe Valea Căraşului
Trei săptămâni sub teroarea bombelor germane –
reportaj din luptele de pe Valea Caraşului

Prefaţă de **Crişu Dascălu**
Ediţie critică, text stabilit, studiu introductiv, tabel cronologic,
notă asupra ediţiei, note, glosar, indici, bibliografie,
anexe şi opinii de **Graţiela Benga-Ţuţuianu**

Editura
DAVID PRESS PRINT
Timişoara, 2019

Concepția artistică a copertei și tehnoredactare:
Daniela Florian și **Loredana Bradea**

Corectura textului aparține autoarei.

Descrierea CIP a Bibliotecii Naţionale a României
BIROU, VIRGIL
Scrieri / Virgil Birou. - Timişoara : David Press Print, 2019-
4 vol.
ISBN 978-606-999-081-0
Vol. 1 : Oameni şi locuri din Căraş, Năzuinţe şi realizări, Etape din viaţa culturală bănăţeană, Crucile de piatră de pe Valea Căraşului, Trei săptămâni sub teroarea bombelor germane : reportaj din luptele de pe Valea Caraşului / pref. de Crişu Dascălu ; ed. critică, text stabilit, stud. introductiv, tabel cronologic, notă asupra ed., note, glosar, indici, bibliografie, anexe şi opinii de Graţiela Benga-Ţuţuianu. - 2019. - Conţine bibliografie. - Index. - ISBN 978-606-999-082-7

I. Dascălu, Crişu (pref.)
II. Benga-Ţuţuianu, Graţiela (ed. şt.)

821.135.1

PREFAȚĂ

Cui pronunță, citește ori aude numele lui Virgil Birou îi vine imediat în minte titlul unicului său roman: *Lume fără cer*. Un titlu fără îndoială inspirat și, deci, ușor de păstrat în memorie. Ediția **științifică** a **tuturor** scrierilor sale, pe care o inaugurăm acum cu acest prim volum, va oferi, printre altele, și posibilitatea de ameliorare substanțială a memoriei reducționiste. Ea face parte dintr-un program mult mai amplu, de editare a scrierilor autorilor semnificativi pentru spațiul bănățean, program elaborat cu mai mulți ani în urmă de Institutul de Studii Banatice „Titu Maiorescu” al Academiei Române, Filiala Timișoara, și materializat cu sprijinul Societății Enciclopedice a Banatului, la Editura David Press Print, care și-a câștigat, și în felul acesta, un binemeritat prestigiu.

Când apărea, în anul 1947, *Lume fără cer*, romanul era deja o specie cu o tradiție considerabilă în Banat, inaugurată de Emilia Lungu-Puhallo, cu *Elmira*, apărut în foiletonul „Familiei” în 1892 și continuată prestigios de Mihail Gașpar, ale cărui romane, apărute între 1905 și 1929, evocă nu numai Moldova lui Ștefan cel Mare (ca expresie a sentimentelor panromânești), ci și satul bănățean (ca manifestare a localismului începător). Le-au urmat, după 1930, alți autori, precum Gheorghe Atanasiu, Nicolae Tomiciu, Ilie Ienea, Aurel D. Bugariu, dar mai ales Anișoara Odeanu, prin care specia a căpătat consacrare națională.

Fie că subiectele lor aparțineau locului, fie că erau plasate altundeva, aceste scrieri s-au bucurat de un enorm avantaj în raport cu rudele lor lirice: se încadrau, vrând-nevrând, într-o

poetică de mult consacrată și care era imună la orice tentativă de folclorizare. În schimb, colegii poeți, care nu aveau în urmă o tradiție, ci doar câteva nume răzlețe (Ioan Popovici-Bănățeanul, Victor Vlad Delamarina, Cassian Munteanu), au apelat (cu câteva excepții, totuși: David O. Blidariu și Anișoara Odeanu) la singura formă impusă de-a lungul vremii aici: poezia populară, ceea ce a fost un câștig imediat, însă nu neapărat și unul pe termen mai lung.

Dar prin *Lume fără cer* Virgil Birou și-a creat nu numai șansa de a se încadra în literatura Banatului, ci și pe aceea de a se racorda la cea națională. De data aceasta, prin mediul evocat, acela al minerilor și, lărgind cadrul, acela al muncitorilor. Lumea acestora a preocupat rareori pe scriitorii români, din motive de ideologii literare, dar și de atitudini sociale. De la *Împărat și proletar,* trebuie să facem un salt până la Teodor Neculuță, Ion Păun-Pincio și Al. Toma, pentru a reveni pe terenul prozei prin Alexandru Sahia. Mediul lucrătorilor din subteran abia dacă a fost transpus în roman, aceasta petrecându-se datorită lui Ion Agârbiceanu, cu *Apostolii,* și lui Carol Ardeleanu, cu *Viermii pământului*. Și trebuie să adaug, dacă mai era necesar, că scrierea prozatorului nostru se situează mai mult decât onorabil în acest șir.

Dacă notorietatea lui Virgil Birou s-a datorat, cel puțin până acum, aproape exclusiv singurului său roman, sper ca această ediție științifică să repare nedreptatea ce s-a făcut, firește nu voluntar, celorlalte scrieri, fie ele din domeniul reportajului sau al memorialisticii, fie din cel al recuperării documentare a anilor trecuți etc., care trebuie plasate acolo unde merită.

Virgil Birou este unul dintre scriitorii români emblematici ai Banatului, a cărui importanță în literatura locului, dar mai ales în cea națională este discutată și disputată deopotrivă de admiratori și de sceptici. În ce mă privește, cred că situarea lui pe

un eşichier mereu în mişcare are mult mai puţină importanţă, de vreme ce şi unii şi ceilalţi apelează la criterii exterioare spaţiului estetic. Iar judecata estetică este, în zilele noastre, suspendată. Ea va reveni în actualitate nu numai când se va admite că arta aparţine acestui domeniu, şi nu celor (sub)minate de ideologiile de tot felul, ci şi atunci când opera lui, ca şi a altora, va fi redată interesului general în *totalitatea* ei. Este ceea ce îşi propune ediţia de faţă, datorată zelului remarcabil al Graţielei Benga-Ţuţuianu şi, în plan mai larg, celelalte ediţii ştiinţifice pe care Institutul de Studii Banatice „Titu Maiorescu" le-a inaugurat (Victor Vlad Delamarina şi Ioan Popovici-Bănăţeanul fiind în fruntea listei) în cadrul unui program ambiţios, dar necesar, căci numai un singur scriitor român din Banat, Sorin Titel, s-a bucurat până acum de o astfel de ediţie integrală, apărută însă într-o altă colecţie şi într-un alt oraş.

Dacă doar o asemenea ediţie ne poate lămuri, nu pe noi, ci pe cei ezitanţi şi pe cei neîncrezători, asupra valorii estetice a scrisului lui Virgil Birou, nu e mai puţin adevărat că numai o *monografie* exemplară, ce i se va dedica, ne va edifica în privinţa rolului pe care l-a jucat în înălţarea culturii moderne a Banatului, după Marea Unire. Căci, fără această personalitate dinamică şi decisă, procesul de întemeiere a unei tradiţii fără goluri şi de înfiinţare a unor instituţii fără de care viaţa cultural-literară a provinciei şi-ar fi întârziat nedrept progresul, ar fi fost întârziat pentru un timp greu de apreciat.

Crişu Dascălu

STUDIU INTRODUCTIV

În 1914, când a început Primul Război Mondial, Virgil Birou avea unsprezece ani şi era elev la şcoala din Ujszéntes. Sau Dumbrăviţa, după cum îi spuneau unii dintre oamenii locurilor. Când, în 11 noiembrie 1918, s-a semnat armistiţiul între Antantă şi Germania, se afla la liceul din Oraviţa, unul dintre oraşele emblematice ale Banatului. I se spusese cândva *Németoravica*, dar şi *Oravicabánya* (în maghiară) sau *Deutsch-Orawitz* (în germană).

Într-un spaţiu al interferenţelor culturale se născuse, în 1903, Virgil Birou. Ticvaniu Mare (satul natal), Dumbrăviţa, Oraviţa, Timişoara aparţineau unui perimetru racordat (cu o fermitate variabilă) la spiritul central-european, conceput ca izbitoare întretăiere între bine şi rău, între ataşantă experienţă creatoare şi nefastă autonegaţie. Aşezarea între graniţe, la marginea regatelor şi imperiilor, la încrucişarea drumurilor comerciale care legau Europa Centrală de sudul mediteranean, nu a rămas fără urmări.

Multe limbi s-au vorbit în Banat (peste douăzeci) şi numeroase religii şi confesiuni s-au întâlnit la tot pasul (mai precis, opt). Acum mai bine de un secol, când Virgil Birou a început să străbată drumurile bănăţene, se vorbeau româna, maghiara, germana, sârba, croata, bulgara, idiş, slovaca. Întâlnea ortodocşi, romano-catolici, greco-catolici, calvinişti, luterani, iudaici, neoprotestanţi, islamişti. Trecând prin oraşele şi satele Banatului, descoperea urmele mai mult sau mai puţin puternice ale formelor de administraţie (publică şi privată) moştenite de la

Imperiile la graniţa cărora se aflase acest tărâm: Imperiul roman şi bizantin, regalitatea ungară, Imperiul otoman, monarhia habsburgică şi, mai apoi, cea austro-ungară. Dar, mai mult ca orice, remarca efectele unei viziuni care coagulase raţionalismul cu emanciparea prin educaţie şi pragmatismul cu dezvoltarea tehnologică.

Banatul avea în 1774 (potrivit recensământului înregistrat de funcţionarul imperial Ehrler) 220.000 de români, 100.000 de sârbi şi greci, 53.000 de germani, 2.400 de unguri şi bulgari, 340 de evrei.[1] Cu aproape şaizeci de ani în urmă, la plecarea turcilor, românii constituiau peste 80% din populaţia regiunii, iar în Timişoara, în afară de români şi sârbi, se descoperiseră 12 familii de evrei spanioli.[2] Veritabilul melanj etnic care s-a format în Banat în urma valurilor succesive de colonizări ar fi putut degenera într-un avatar al Turnului Babel. În realitate, s-a constituit într-un exemplu de acceptare a diversităţii culturale, a modificării/contopirii unor tradiţii şi a generării unor modele noi, pe temelia reverberantelor idei luministe.

În 1793 şi 1794, un român născut la Vărădia, aproape de Oraviţa, Paul Iorgovici[3] pe numele lui, încerca să tipărească la Viena (împreună cu Ioan Molnar-Piuariu) un ziar în limba română. Nu a reuşit să-şi ducă proiectul la capăt, dar în 1795 a înfiinţat „Societatea filosoficească a neamului rumânesc în mare Prinţipatul Ardealului”, în care reunea elita românească a Transilvaniei. Patru ani după aceea, a tipărit la Pesta *Observaţii de limbă rumânească*, în care justificarea latinităţii limbii

[1] J. J. Ehrler, *Das Banat von Ursprung bis jetzt - 1774*, apud Victor Neumann, *Identităţi multiple în Europa regiunilor*, Timişoara, Editura Hestia, 1997, p. 11.

[2] Cf. Antoniu Marchescu, *Grănicerii bănăţeni şi comunitatea de avere (Contribuţii istorice şi juridice)*, ediţia a II-a, îngrijită şi prefaţată de acad. Păun Ioan Otiman, Bucureşti, Editura Academiei Române, 2014, p. 50.

[3] Paul Iorgovici (1764, Vărădia, jud. Caraş-Severin - 1808), om de cultură, jurist, cercetător al originii latine a poporului român. A fost printre primii oameni de cultură din Banat care au scris româneşte folosind alfabetul latin.

române se îmbina cu arzătoare chestiuni de pedagogie. Este fundamental de înţeles că „învăţaţii din Banat, fie ei români, maghiari, sârbi, bulgari, evrei, germani se întâlneau la aceleaşi izvoare de informare culturală. Este meritul unora dintre aceştia de a fi conştientizat relativ devreme prioritatea comunicării şi importanţa schimbului de valori. Oamenii cultivaţi, învăţătorii şi preoţii, ofiţerii regimentului de graniţă, profesorii Liceului Piarist[4] din Timişoara şi aceia ai Preparandiei din Arad[5], jurnaliştii şi scriitorii manifestau acelaşi spirit deschis."[6]

Fără oamenii cultivaţi ai Banatului de demult, nici Banatul celui de-al XX-lea veac nu ar fi arătat aşa cum îl ştim. De la Sfântul Gerardus[7] la Mihail Halici, Paul Iorgovici şi Constantin

---

[4] Şase şcoli au funcţionat în Europa Centrală, întemeiate de Ordinul romano-catolic al călugărilor piarişti (Ordo Clericorum Regularium Pauperum Matris Dei Scholarum Piarum, fondat în scopuri educative de către Sfântul José de Calasanz la Roma in anul 1597). În Banat, Liceul Piarist are o istorie sincopată, a cărei origine se află în localitatea arădeană Sântana, unde un grup de călugări a deschis în 1751 un gimnaziu. În 1788, în urma dispoziţiilor date de Iosif al II-lea gimnaziul a fost mutat la Timişoara. Clădirea în care a funcţionat, în Timişoara, Liceul Piarist aparţinuse călugărilor franciscani veniţi din Bosnia după cucerirea cetăţii de armata lui Eugeniu de Savoya. Un nou ansamblu a devenit necesar la începutul secolului XX, când deteriorarea vechilor ziduri şi numărul tot mai mare de elevi au impus construirea unui alt edificiu, pe un teren eliberat în urma distrugerii zidurilor cetăţii Timişoarei. Clădirile au fost ridicate în stilul Secessión, cu accente clasice, şi finalizate în 1909. Activitatea liceului a încetat în 1948, fiind interzisă de regimul comunist. Clădirile au fost naţionalizate, găzduind unele secţii ale Politehnicii timişorene. Din 1995, între zidurile fostului liceu piarist se adăposteşte liceul teologic romano-catolic „Gerhardium".

[5] Preparandia din Arad şi-a început activitatea în 6 noiembrie 1812. În anul şcolar 1876-1877 s-a contopit cu Teologia într-o singură şcoală denumită Institutul Pedagogic-Teologic, organizându-se şi un internat pe cheltuiala Eparhiei Aradului. Printre profesorii instituţiei arădene s-au aflat Dimitrie Ţichindeal, Constantin Diaconovici Loga, Ion Vidu ş. a.

[6] Victor Neumann, *Identităţi multiple în Europa regiunilor. Interculturalitatea Banatului*, Timişoara, Editura Hestia, 1997, p. 22.

[7] Cf. Cornel Ungureanu, *Literatura Banatului. Istorie, personalităţi, contexte*, Timişoara, Editura Brumar, 2015, p. 6-9.

Diaconovici Loga, Banatul şi-a dovedit apetenţa pentru educaţie. Element esenţial al modelului cultural central-european, „etosul instruirii”[8] a fost metabolizat în aşezările bănăţene indiferent de statutul social al locuitorilor. Această fericită realitate educaţională a Banatului a fost explicată de Virgil Nemoianu prin rădăcina luministă a proiectului raţionalist de guvernare, influenţa neoclasicismului şi neoumanismului în Europa Centrală, instituţionalizarea conceptelor şi atitudinilor Biedermeier şi influenţa fermă a catolicismului (care a generat spiritul comunitarist şi solidaritatea, în defavoarea individualismului competitiv).

Relaţie internă, comunicare, chiar intercondiţionare se puteau descoperi în Banatul cel liniştit, în care tensiunea etnică trecea în sfera accidentului bizar. În dubla ei accepţiune, *identitatea multiplă* a Banatului reclădea legătura dintre Europa marginilor şi Centrul ei. Iar dublul înţeles al conceptului la care facem referire a prins contur din studiile istoricului Victor Neumann (care vede identitatea multiplă ca sursă a patrimoniului comun, incluzând produsele culturale şi de civilizaţie ale românilor, germanilor, maghiarilor, evreilor slovacilor, romilor ş.a. din Banat[9]), respectiv din cercetările Smarandei Vultur, care subliniază că „termenul *multiplu* are în vedere nu doar caracterul multietnic al spaţiului de investigat (Banatul), ci trimite la caracterul mişcător, variabil, al identităţii şi al modurilor de raportare la ea, la rândul lor informate cultural şi supuse transformărilor social-istorice. Avem în vedere identitatea grupurilor ca o chestiune de redefinire a frontierelor ce le separă, dar şi de articulare a zonelor pe care ele interacţionează şi identitatea indivizilor, ca un mod de a proiecta o imagine în sine,

[8] Cf. Virgil Nemoianu, *Cazul etosului central-european*, în vol. *Europa Centrală. Nevroze, dileme, utopii,* coord. de Adriana Babeţi şi Cornel Ungureanu, Iaşi, Editura Polirom, 1997, p. 168-172. Textul a apărut prima dată în *Utrecht Publications in General and Comparative Literature Series*, 1993, vol. 31, John Benjamins Publishing Co., Amsterdam/Philadelphia.

[9] Cf. Victor Neumann, *Op. cit.*, p. 23-30.

ca o modalitate de diferenţiere şi reinserare în reţeaua unor multiple dependenţe (percepute sau nu ca atare), ce redefinesc raporturile individului cu societatea.”[10] Perspectivei istorice i se adaugă, aşadar, un orizont comparatist aplicat asupra realităţilor Banatului, într-o complementaritate metodologică necesară pentru a surprinde nu doar informaţii cuantificabile, ci şi spiritul acestor locuri care au (re)trezit mitul paradisului interetnic sau, după cum notează Adriana Babeţi, un „pământ al Făgăduinţei, o Terra Nova, Mica Americă, ba chiar un Eldorado. Evident, aceste sintagme idealizează şi chiar idilizează un ţinut de a cărui sălbăticie şi inospitalitate îşi aduc aminte doar primii călători şi colonişti. Nu e mai puţin adevărat însă că, de atunci şi până astăzi, Banatul a devenit ţinta a sute de mii de oameni porniţi de la casele lor în căutarea bunăstării, cu un gust al riscului şi chiar al aventurii spre un ţinut îndepărtat şi necunoscut, chiar dacă nu aurul era principala sa bogăţie.”[11]

Din spaţiu periferic, Banatul s-a metamorfozat într-un topos coagulant. Mărginit de râuri, Dunăre, Mureş, Tisa şi culoarul Cernei, amintea de „străvechiul Eden”[12]. Desigur, nu a fost singura regiune care a trecut prin asemenea mirabile transformări. Boemia, Silezia, Moravia au suferit şi ele deveniri uimitoare. Au fost când perimetre marginale, când centre exemplare. Au decupat, împreună cu Banatul, zone de pasaj. Sau spaţii intermediare. Au definit, paradoxal, căderea şi elanul expiator. Sunt întinderi ambivalente, a căror rodnicie se arată şi pe palierul ratării şi experimentului inovator. Dar şi la nivelul structurării multiculturale şi al identităţilor hibride. Sau

---

[10] Smaranda Vultur, *Teren. Proiecte şi proiecţii identitare*, în *A treia Europă*, 1998, nr. 2, p. 203.

[11] Adriana Babeţi, *Banatul – un paradis între frontiere*, în vol. *Le Banat: Un Eldorado aux confins*, textes réunis par Adriana Babeţi, coordination éditoriale Cécile Kovacshazy, Centre Interdisciplinaire de Recherches Centre-Européennes, Université de Paris-Sorbonne, 2007. Textul apare în limba română la adresa http://www.memoriabanatului.ro/index.php?page=banat [ultima accesare, 12 martie 2018].

[12] *Ibidem*.

al transferului cultural – situat între tendinţa către fuziune şi orientarea spre sciziune comparatistă.[13]

Aflat la o răspântie a culturilor, Banatul a fost puternic infuzat de impulsurile experimental-cosmopolite, chiar dacă şi-a păstrat cu fermitate etosul regional. Când **Virgil Birou** a început să străbată în lung şi-n lat Banatul, ţesutul social al acestei regiuni primise o formă distinctă şi determinase un anume mod de a-l privi pe Celălalt (indiferent de forma re-prezentării lui, ca individ, grup, mentalitate, formă artistică, ideologie, model cultural ş.a.). Frontierele flexibile ale acestui spaţiu şi-au extins dinamica permisivă asupra reperelor identitare, ceea ce a condus la o abordare relaxată a problematicii care circumscrie, cu generozitate, conceptul de diferenţă. „Nimeni nu poate înţelege Banatul dacă nu apelează la culturile din imediata apropiere. Prin extindere, nimeni nu poate înţelege cultura română aşa cum se cuvine dacă ignoră culturile din vecinătate.”[14] Şi totuşi comparatismul românesc a sondat mai degrabă afinităţile literaturii române cu literaturile occidentale decât să fructifice legăturile cu Europa Centrală şi Sud-Est, ceea ce a fost, de altfel, o pricină în plus pentru izolarea culturală pe care o deplângem (şi) astăzi.

Dincolo de concreteţea lui incontestabilă, Banatul e (prin istoria lui neliniştită şi prin definitoria lui hibridare) indisolubil legat de un concept difuz, controversat, depreciat, anatemizat. E un spaţiu *central-european*, în măsura în care e (rămâne) o zonă a deschiderii, a complementarităţii şi a dialogului. Iar ceea ce nu poate fi uitat este vectorul unui policentrism cultural adânc impregnat în ţesătura afectivă a bănăţeanului. Pe urmele lui Joseph Roth[15], trebuie evidenţiat un fapt peste care se trece prea adesea cu vederea: forţa centrului nu se stabileşte decât prin raportare la

[13] Despre transfer cultural vorbeşte Jacques Le Rider în *Europa Centrală sau paradoxul fragilităţii*, Iaşi, Editura Polirom, 2001, p. 42 şi urm.

[14] Cornel Ungureanu, *Mitteleuropa periferiilor*, Iaşi, Editura Polirom, 2002, p. 374.

[15] Joseh Roth (1894-1939), scriitor austriac, autor al romanelor *Marşul lui Radetzky* (1932) şi *Cripta Habsburgilor* (1938), pe tema crepusculului imperial.

vigoarea periferiei care îl circumscrie. *Kurz gesagt*, centrul se află (şi) la periferie - iată axioma întemeietoare a unui policentrism generator de metropole regionale (în Banat, în Bucovina, în Boemia, în Galiţia etc.). Dacă zonele marginale afirmau un policentrism impresionant nu înseamnă că au lăsat în urmă valorile naţionale – pe care le-au conservat de-a lungul secolelor şi pe care, începând din a doua jumătate a veacului al XIX-lea, au început să le susţină tot mai îndârjit. Mitul naţional a fost (re)animat după revoluţia de la 1848: atunci s-a limpezit principiul naţionalităţii, pe care se vor rezema toate acţiunile ulterioare ale românilor bănăţeni si transilvăneni[16], în efortul lor de a afirma o identitate naţională. Înţeleasă ca formă particulară de identitate colectivă, identitatea naţională este aceea în care, în ciuda lipsei unor contacte intrate în rutină, oamenii se consideră strâns conectaţi unii cu alţii, vorbesc aceeaşi limbă (sau un dialect al unei limbi comune), locuiesc sau sunt familiari cu un teritoriu definit şi percep ecosistemul acestuia cu o anumită afecţiune, împărtăşesc o serie de obiceiuri, amintiri şi reprezentări ale trecutului istoric, la care se raportează cu mândrie (faţă de realizările naţiunii) sau cu un anumit grad de ruşine faţă de eşecurile acestuia.[17]

Aflat în dezbaterea intelectualităţii franceze începând de la Rousseau, conceptul de naţiune – aşa cum a fost readus în discuţie în secolul al XVIII-lea, când Johann Gottfried von Herder publica *Abhandlung über den Ursprung der Sprache*[18] şi promova ideea

[16] O *Înştiinţare* din 9/21 mai 1848 şi un *Memoriu* adresat guvernului maghiar cuprind revendicări care ar fi adus o relativă autonomie provinciei bănăţene, printre care folosirea limbii române în problemele interne şi numirea de ofiţeri români în regimentele grănicereşti. Hotărârile adoptate la Adunarea Naţională de la Lugoj (15/27 iunie 1948) sunt şi mai tranşante, opuse obiectivelor pe care le aveau politicienii maghiari: înfiinţarea armatei române şi numirea lui Eftimie Murgu drept căpitan suprem al acesteia, independenţa Bisericii române din Banat, limba română să fie recunoscută ca limbă oficială în toată provincia ş.a. (Cf. Ioan Munteanu, *Banatul istoric. 1867-1918. Aşezările. Populaţia*, vol. 1, Timişoara, Editura Excelsior Art, 2006, p. 13.)

[17] Cf. John Keane, *Global civil society?,* Cambridge, Cambridge University Press, 2003, p. 98.

[18] *Tratat despre originea limbii* (în limba germană, în orig.), 1772.

de spirit al poporului (*Volksgeist*) ca marcă a identităţii culturale – a devenit un reper fundamental pentru identarismul care prindea tot mai mult contur în spaţiile marginale. Grefate pe ideea de *Volksgeist*, etnoculturalismul şi statul-naţiune nu au avut sorţi de izbândă printr-o tranziţie paşnică de la un regim absolutist la ordinea constituţională. Un întreg mănunchi de opţiuni şi de stări convergente a provocat prăbuşirea Imperiului: tendinţe federaliste şi direcţii separatiste, la care s-au adăugat contrarietatea stârnită de politica austro-ungară faţă de celelalte naţiuni imperiale şi imaturitatea politico-civică a populaţiei Europei-Centrale şi de Est. Însă disoluţia imperială nu a statornicit democraţia pluralistă şi modernizarea. Dimpotrivă, „a generat o serie de cutremure sociale, culturale şi politice, iar în unele situaţii, adevărate crize de conştiinţă, care aveau să degenereze în mişcări extremiste. Cele două tipuri de stat-naţiune apărute după Pacea de la Versailles sunt reprezentate de Cehoslovacia, pe de o parte, şi România, pe de alta. Cel dintâi reflectă cazul entităţii federaliste, pluraliste, construite pe societate civilă ceva mai bine articulată decât în estul fostului imperiu; cel de-al doilea indică polul opus, statul centralist, autoritar, bazat pe identitatea colectivă a etniei majoritare şi care nu a ştiut, nu a înţeles sau a ignorat şansa avantajelor economice, administrative şi social-civice oferită de regiunile care se aflaseră sub dominaţie austro-ungară.”[19] Să adăugăm că eşecul proiectelor federative de după 1918 (Cehoslovacia şi Iugoslavia) e semnificativ pentru metamorfozele unui spaţiu care a adăpostit, concomitent, paradisul şi germenii destrămării. Sau a susţinut cu înverşunare valori pe care să le nege cu şi mai tăioasă vehemenţă.

Pentru România, Banatul era „un spaţiu marginal, dar, în acelaşi timp, spaţiul cel mai european.”[20], scria în 1997 Victor

[19] Victor Neumann, *Ideologie şi fantasmagorie. Perspective comparative asupra istoriei gândirii politice în Europa Est-Centrală*, ediţia a III-a, Bucureşti, Editura Rao, 2015, p. 95.
[20] Idem, *Identităţi multiple în Europa regiunilor*, p. 45.

Neumann. Discrepanţele nu se reduceau la multiculturalismul din Banat şi Transilvania (preluat, prin extensie, de statul naţional format în 1918), ci aduceau la lumină şi seturi de valori (cu modele comportamentale) diferite, inclusiv referitoare la nivelul de şcolarizare elementară. De pildă, în 1900, gradul de alfabetizare în Timişoara se exprima printr-un procent spectaculos în raport cu alte oraşe europene: 80,71%. Diferenţa faţă de oraşele din Vechiul Regat va fi fost vizibilă în 1931, când, cu un procent de 91,1%, Timişoara se situa între primele trei oraşe ca nivel de alfabetizare din România, după Braşov şi Sibiu[21] - fixate şi ele în etosul instruirii.

Dar ce se întâmpla oare cu economia? O explicaţie pertinentă a oferit Bogdan Murgescu.[22] Deşi a încercat să producă destule schimbări de-a lungul primului deceniu interbelic, statul român a avut în destule cazuri o acţiune regresivă asupra forţelor economice. Când naţional-ţărăniştii au încercat să îndrepte situaţia au fost sabotaţi atât de incoerenţele politicii lor economice, cât şi de impactul crizei economice mondiale. Noua orientare a politicii economice de la liberalismul promovat de naţional-ţărănişti în anii 1928-1931 la restricţionarea relaţiilor economice externe şi reglementarea tot mai puternică a economiei de către stat s-a produs cu un mare defazaj faţă de alte state europene care trecuseră la măsuri similare. *Tout court*, în România, ca în majoritatea ţărilor

---

[21] Cf. Ioan Munteanu, Rodica Munteanu, *Timişoara. Monografie*, Timişoara, Editura Mirton, 2002.

[22] Cf. Bogdan Murgescu, *România şi Europa. Acumularea decalajelor economice*, Iaşi, Editura Polirom, 2010, p. 270-307. În privinţa naţionalismului economic, notează: „Exemplele ţărilor care au aplicat cu mai mult succes politici subsumate naţionalismului economic – precum Finlanda sau, dintre ţările studiate de noi, Danemarca – arată că acestea au avut succes numai atunci când nu şi-au propus asigurarea autarhiei economice (opţiune oricum nerealistă pentru ţări relativ mici, dotate incomplet cu resurse şi relativ slab dezvoltate), ci doar conectarea selectivă la circuitele economice internaţionale, astfel încât să maximizeze avantajele obţinute de propria economie naţională, iar măsurile concrete au fost adoptate de către birocraţii specializate, relativ autonome faţă de presiunile grupurilor de interese, atente la detaliu şi grijulii în ceea ce priveşte efectele economice şi sociale pentru ansamblul societăţilor proprii." (p. 307)

est-europene, naţionalismul economic interbelic a ratat direcţia unei abordări holistice a problematicii dezvoltării diferitelor economii naţionale, alegând promovarea intereselor economice particulare (impuse de grupuri influente) mai mult decât interesele de ansamblu a respectivelor economii şi societăţi. Bogdan Murgescu e de părere că, în condiţiile nefavorabile liberului-schimb (care au definit mare parte a epocii interbelice), un oarecare grad de naţionalism economic era inevitabil, iar ideea de a urmări cu prioritate interesul economic naţional se arăta nu numai legitimă, ci şi obligatorie. Problema a fost aceea că obsesiile naţionale au împiedicat analiza raţională şi nuanţată a posibilităţilor şi au condus la opţiuni nerealiste, cum au fost, în opinia istoricului, obsesia lui Vintilă Brătianu de a nu lăsa ca bogăţiile României să fie exploatate de capitalul străin și cea a lui Éamon de Valera[23] de a realiza o independenţă economică deplină faţă de Marea Britanie.

Ce s-a produs la nivel economic, cultural, afectiv şi mentalitar în Banat după 1918 se poate explica numai dacă se măsoară intensitatea cu care a fost impus modelul bucureştean. Sau tiparul centrului unic – de la principiile politico-economice şi sistemul administrativ (care a înlocuit inclusiv tehnicienii din marile întreprinderi) până la forme artistice. Centrul autoritarist[24] a marşat pe o direcţie (e drept, poate mai confortabilă pe termen scurt) căreia i-a lipsit acordajul de fineţe. Cu alte

---

[23] Éamon de Valera (1882-1975), om politic irlandez, conducător al luptei pentru independenţa naţională a Irlandei. A fost în mai multe rânduri prim-ministru şi preşedinte al Republicii Irlanda între anii 1959-1973.

[24] I s-a opus, fără sorţi de izbândă, Sever Bocu, atât în nenumărate articole împrăştiate prin presa vremii, cât şi în dialogurile cu politicienii. În 17 septembrie 1931, Sever Bocu scria în „Vestul": „De şapte ani Banatul varsă anual milioane, contribuind cu cea mai mare cotă – date fiind industria şi comerţul său odinioară în floare – la augmentarea fondului de ucenici. Din cele peste 25 de milioane s-a dat o singură dată, pentru îmbrăcarea ucenicilor (din Timişoara), numai 200.000 lei". Sau în 1934, tot în „Vestul": „Eu sunt un regionalist. Baza programului meu e regionalismul. Eu cred că provinciile vor trăi, vor progresa şi vor muri pe această chestie a descentralizării".

cuvinte, s-a dispersat de nuanţe. A ignorat specificul local, în favoarea unor particularităţi naţionale. A făcut abstracţie de profunda europenitate a spaţiului bănăţean – cu istoria lui, cu multiculturalismul şi multilingvismul lui. Cu arhitectura lui – care îl frapase pe Liviu Rebreanu[25] în 1931, când a ţinut o serie de conferinţe la Timişoara şi Lugoj. Dar şi cu o anume tradiţie a avântului inovator şi experimental. [26] Sau cu o solidaritate distinctă (reflectată inclusiv în manifestările artistice[27]).

După 1918, s-a întâmplat ca, în mai multe etape ale istoriei, *naţional* să devieze în *naţionalism* - de care s-au slujit, nu o dată,

[25] Notează Liviu Rebreanu: „Timişoara are alură de oraş european. Cartiere de fabrici, industrie mare, construită în stiul mare, impresionează. Ce păcat că e încă atât de străină!/ Piaţa monumentală în mijlocul căreia lupoaica e cam stingeră. Acolo se cere un monument care cel puţin el să arate stăpânirea românească.” (Liviu Rebreanu, *Opere*, 18, *Alte jurnale*, *1928-1943*, ediţie critică de Niculae Gheran, Bucureşti, Editura Minerva, 1998, p. 38)

[26] E interesant de observat cum se văd bănăţenii astăzi, în pofida eterogenităţii identitare. O cercetare coordonată de Alin Gavreliuc în 2007 arată că în Banat numărul de iniţiative civice, economice, publice e mai mare. De asemenea, bănăţenii au o disponibilitate sporită faţă de Celălalt, o încredere interpersonală mai pronunţată. Sunt mai activi, mai responsabili. Dar însuşirea şi asumarea unor valori, atitudini şi comportamente îi face pe oamenii locului să fie bănăţeni, nu simpla lor rezidenţă în acest spaţiu. „Ceea ce trebuie recuzat, deci, nu e precaritatea lui Mitică, ci perversitatea unui model dominant de societate, caracterizat prin centralism, birocraţie sufocantă, balcanizarea moravurilor publice, absenţa unui dialog social autentic.” (Alin Gavreliuc, *Româniile din România. Individualism autarhic, tipare valorice transgeneraţionale şi autism social*, Timişoara, Editura Universităţii de Vest, 2011, p. 76-77.)

[27] Ansamblurile corale din Chizătău, Oraviţa, Reşiţa, Caransebeş şi din multe sate bănăţene erau reperele unei efervescenţe culturale care propovăduia solidaritatea şi puterea colectivă, nu forţa individuală. Corul din Chizătău, bunăoară, a fost înfiinţat de preotul Trifu Şepeţian în 1857. Din 1872, conducerea corului a trecut la preotul Lucian Şepeţian. Cu turnee numeroase prin localităţi bănăţene şi transilvănene, corul din Chizătău a avut parte de binemeritate elogii nu doar pentru calitatea interpretărilor, ci şi ca militant pentru unitatea culturală a românilor. La rândul lui, Iuliu Birou (tatăl lui Virgil Birou) a înfiinţat coruri ţărăneşti în Coştei şi Ticvaniu Mare. În Banat, a fi corist însemna a fi „un om care se deosebea de ceilalţi consăteni ai săi prin prestigiul său social şi cultural.” (Constantin-Tufan Stan, *De la Reuniunea Română de Cântări şi Muzică la corul „Ion Vidu”. 1810-2010*, Timişoara, Editura Eurostampa, 2010, p. 20.)

regimurile totalitare. Nici Virgil Birou nu a izbutit să evite cu totul acest derapaj – pe fondul fluxului unui discurs naţionalist, cu accente tribaliste, care a acoperit destule ţări europene. Şi nici măcar în contemporaneitate nu suntem străini de confuzia dintre *naţional* şi *naţionalism*, deşi ar fi fost de aşteptat ca lecţiile vremurilor să fi fost, la timp, învăţate. Românitatea nu exclude existenţa unor identităţi multiple, intrate, ca elemente componente, în identitatea noastră personală. Nu apologia relativismului se disimulează în această afirmaţie; e doar remarca faptului că pot coexista mai multe identităţi cuprinse în Identitate, pot intra în conflict, aşa cum se pot reechilibra prin (de)compensare în spiritul unităţii în diversitate. În mod deschis, integrator şi diferenţiator totodată, există mai multe margini şi mai multe literaturi, în funcţie de orizonturile de aşteptare şi de o pluralitate de criterii aplicabile.

În anii '30 ai veacului trecut, când Virgil Birou a început să scrie, Banatul era o periferie a cărei identitate regională (conservată cu obstinaţie de-a lungul a două veacuri) se redefinea în cadrul dialectic al multiplicităţii şi unităţii. Sau al deosebirii şi cooperării transversale.

Când, după 1918, s-a confirmat (inubliabil) eşecul utopiei imperiale, istoria nu ducea lipsă de alternative. Gândirea veacului al XIX-lea şi a începutului de secol XX se dovedise fecundă în privinţa proiectării unor modele socio-politice idealiza(n)te - începând cu coloniile lui Robert Owen şi cu falansterul lui Fourier. Pe de altă parte, destui dintre intelectualii care crezuseră în valorile Imperiului au plecat în căutarea unei insule salvatoare: exilul. Alţii, care slujiseră idealul naţional, au trăit miracolul metamorfozării unui mit în fapt istoric. Unirea românilor a fost un astfel de miracol. A fost un enorm câştig – fără ca temelia unor valori să fi scăpat nezdruncinată. Însemnătatea identităţii regionale a fost una dintre ele.

De Ticvaniu Mare şi Oraviţa fuseseră fixate copilăria şi adolescenţa lui Virgil Birou şi a lui Romul Ladea (al cărui învăţător fusese Iuliu Birou[28]). Teatrul Vechi al oraşului, bisericile, cântecele fanfarei care se auzeau duminica în parc, trenul şi gara le erau cunoscute. La fel de familiare deveniseră atelierul domnului Fischer (unde făceau fotografii), farmacia Knoblauch[29] (numită mai târziu „La Vulturul Negru") sau magazinul de ceasuri al unui neamţ[30]. Prin gimnaziul din Oraviţa, puternic infuzat de spirit germanic, trecuseră amândoi şi au învăţat carte cu seriozitate. Erau buni prieteni, iar Ladea îl considera pe Virgil Birou fratele lui mai mic. De altfel, într-o vreme tânărul Ladea s-a aflat mai mult în casa familiei Birou decât în cea a părinţilor lui[31] şi, când nu erau împreună, corespondau cu fervoare.

În anii '20, Romul Ladea studia la Academia Julien din Paris, Aurel Buteanu se întâlnea cu avangardistul maghiar Lajos Kassák (cu care va purta o lungă corespondenţă), iar Virgil Birou urma cursurile Facultăţii de Mine a Politehnicii din Timişoara. Tânărul student fusese format în mediul tradiţional al Banatului rural, trecut prin rigoarea învăţământului german şi educat într-o familie pentru care matricea arhetipală (cu reprezentările ei expresive), dar şi militantismul unionist constituiseră repere

[28] „Copilul îl va stima pe dascăl, figură proeminentă în viaţa culturală a Căraşului, îl va iubi şi admira, îi va fi recunoscător pentru rigorile intelectuale şi morale transmise în anii de şcoală. De altfel, faimosul dascăl îi va fi nu doar învăţător în şcoala primară, ci şi sfătuitor înţelept mulţi ani." Adriana Botez-Crainic, *Romulus Ladea*, Bucureşti, Monitorul Oficial, 2017, p. 47.

[29] Unul dintre locurile emblematice ale Oraviţei, cea mai veche farmacie montanistică a fost fondată de Edward Winter în 1763 şi menţionată în arhiva locală ca fiind în proprietatea lui Johannes Lederer, de la care a fost cumpărată de familia Knoblauch.

[30] Cf. Adriana Botez-Crainic, *Op. cit.*, p. 46.

[31] *Ibidem*, p. 61. Conchide autoarea: „Vacanţele în casa Birou erau o adevărată şcoală de iniţiere în literatura şi istoria filosofiei, în conceptele marilor ei reprezentanţi. Emoţionat şi atins de gravitatea subiectelor, de ideile şi de gândurile cuvântătorilor, Romulus simţea greutatea cuvintelor şi semnificaţia înaltei conştiinţe morale a acelor luminaţi şi minunaţi vorbitori." (*Ibidem*, p. 63.)

imuabile. Iuliu Birou (tatăl scriitorului) fusese unul dintre cei mai respectaţi învăţători ai Banatului. A publicat în presa vremii, a cules folclor, a fost pasionat de muzică, a scris cărţi, iar implicarea lui în acţiuni care să coaguleze conştiinţa naţională (şi să determine, mai târziu, unirea cu ţara) se justifica prin ceea ce Anne Marie Thiesse numea „check-listul identitar": limbă, folclor, o mentalitate specifică, „locuri memorabile şi un peisaj tipic", identificări mai pitoreşti (costum şi specific culinar).[32]

Interesat de cultura populară (cu toate formele ei de reprezentare) a rămas Virgil Birou întreaga lui viaţă şi nu puţine sunt paginile care dovedesc acest lucru. Anii de ucenicie alături de tatăl său, Iuliu Birou (pentru care cercetarea folclorului făcea parte din militantismul naţionalist), îşi vor fi lăsat amprenta – inclusiv în perseverenţa cu care scriitorul a inserat, în multe dintre lucrările sale, mărcile caracteristice graiului bănăţean (ca parte integrantă a unei limbi naţionale unitare). „A fonda o identitate naţională prin afirmarea unei distincţii faţă de Celălalt şi a-i da o profundă motivaţie istorică, acesta este, în linii mari, proiectul folclorului veacului al XIX-lea, ce se înscrie într-un proiect mult mai vast, de natură politică, în care ţărănimea, prin legătura sa ancestrală cu pământul va furniza burgheziei în ascensiune şi revendicatoare bazele unei pledoarii pentru dreptul la independenţă."[33]

Deşi stabilă, după Marea Unire din 1918, sărbătorind o victorie naţională care păruse irealizabilă, Timişoara continua să posede germenii disoluţiei. Avea o periferie proletară puternică şi o mişcare de stânga capabilă să zguduie profund ordinea burgheză. Pe plan politic, Europa Centrală și de Est păreau a se închega în jurul Revoluţiei: o întreagă ideologie a stângii a prins

[32] Cf. Anne Marie Thiesse, *Crearea identităţilor naţionale în Europa, secolele XVIII-XIX*, traducere de Andrei-Paul Corescu, Camelia Capverde şi Giuliano Sfichi, Bucureşti, Editura Polirom, 2000, p. 9.

[33] Marianne Mesnil, *Etnologul între şarpe şi balaur*, traducere de Ioana Bot şi Ana Mihăilescu, Bucureşti, Editura Paideia, 1997, p. 44.

putere la Viena, la Budapesta, la Praga. Franyó Zoltán[34] a fost, pentru un timp, unul dintre numele revoluţiei de la Budapesta.

De la Budapesta şi Viena (unde se aflase în preajma lui Rilke şi a lui Hugo von Hoffmannsthal) a ajuns în Timişoara, în 1926, Franyó Zoltán, remarcabil traducător în maghiară şi germană a lui Eminescu şi Arghezi. Autentic om de cultură şi jurnalist dinamic, Franyó Zoltán a fost una dintre emblemele umanitariste ale vremii sale – atât de încercată de proeminente forţe centrifuge. Iar într-o lume indubitabil vulnerată, care continua să experimenteze, ca într-un veritabil laborator, destrămarea succesivă a utopiilor, singura modalitate de regăsire a rânduielii (*recte*, a unei ordini regenerante) a fost pentru Franyó Zoltán şi Virgil Birou (aşa cum era pentru Stefan Zweig, Elias Canetti, Miroslav Krleža şi Italo Svevo) cultura. Pentru oricare dintre aceşti scriitori, salvarea putea veni sub forma unei biblioteci, a unei cafenele literare sau a unei redacţii.

Cafenele şi redacţii se găseau generos răspândite în Timişoara interbelică. Elita culturală se strângea să dezbată ultimele apariții editoriale, să discute despre piese de teatru ori despre politică la Café Restaurant Casino, la Cafenea-Bar Dacia și la Cofetăria Mann. Pe masă aveau, de la sine înţeles, măcar câteva dintre periodicele vremii. De la 16 în 1918, numărul publicaţiilor a crescut la 156 de periodice în 1934.[35] Printre ele, „Nădejdea”, „Banatul”, „Banatul Românesc”, „Reşiţa”, „Ţara”,

[34] Franyó Zoltán (1887, Marghitiţa, Banatul sârbesc – 1978, Timişoara), pamfletar, traducător, publicist. Coleg cu Liviu Rebreanu şi Miroslav Krleža la Academia Ludovica din Budapesta. În 1910, a devenit membru al Internaţionalei Socialiste, iar în 1918 – membru în Consiliul Revoluţionar Militar de la Budapesta. Din 1919, a condus Secţia pentru literatură universală a Comisariatului pentru cultură. A fost colaboratorul lui Georg Lukacs. A studiat chineza, araba, egipteana. A tradus în maghiară și germană, mai ales după întoarcerea în România (1926). Printre scriitorii tălmăciţi de Franyó Zoltán sunt Mihai Eminescu, Camil Petrescu, Nichita Stănescu, Cezar Baltag, Anghel Dumbrăveanu, Ana Blandiana.

[35] Cf. Ion Scurtu, *Istoria civilizaţiei româneşti. Perioada interbelică* (1918–1940), București, Editura Enciclopedică, 2012, p. 341.

„Voinţa Banatului”, „Vestul” şi „Vrerea”. Nu doar în română erau tipărite periodicele care cutreierau prin Timişoara şi Banat: între 1870 şi 1942 au aparut 100 de publicaţii bi- sau trilingve, dintre care 28 erau publicaţii de cultură, iar alte 50 includeau variabile secţiuni culturale.

Dar, dacă e vorba despre aroma dialogurilor culturale în preajma unei ceşti cu cafea, nimic nu ar fi putut egala (în anii ’30-’40 ai veacului trecut) farmecul de la „Café Spieluhr”[36] – prima cafenea literară de la Timişoara, la mesele căreia aveau întâlniri zilnice cei care au alcătuit „Trifoiul” – porecla dată grupului de prieteni nedespărţiţi, ale căror propuneri începuseră să structureze, armonios, viaţa culturală timişoreană: Virgil Birou, Ion Stoia Udrea şi Romul Ladea - toţi trei născuţi în zona Caraşului. Oraş al cafenelelor (frapat de numărul lor a fost Camil Petrescu, în trecerea lui prin urbea de pe Bega), Timişoara îşi regla ritmul cultural în funcţie de (dez)acordurile de la „Spieluhr”. Amintindu-l pe George Steiner care, într-o conferinţă ţinută la Amsterdam, includea axioma cafenelei printre cele cinci criterii definitorii pentru identitatea europeană, Bogdan Mihai Dascălu conchide: „Spieluhr poate fi considerată una dintre cafenelele prin care se lăsa identificată atât Europa cât şi Timişoara.”[37]

Acolo se întâlneau scriitori, istorici, artişti plastici, arhitecţi. Acolo se puneau la cale iniţiative culturale dintre cele mai diverse. Încercau să *informeze* şi, mai mult ca orice, să (se) *formeze*. Prin literatură, gazetărie, fotografie, organizare de expoziţii ş.a., Virgil Birou se plasa la întretăierea mai multor vieţi. Sau a mai multor niveluri ale experienţei, oscilând (cu incongruente zăboviri) între accente autobiografice şi tonuri ficţionale. Ceea

[36] Cafeneaua se afla în centrul Timişoarei, pe strada Emanuil Ungureanu, la numărul 8. Clădirea a fost ridicată în 1758, iar reconstrucţia ei s-a făcut în stil neobaroc.

[37] Bogdan Mihai Dascălu, *Cafenele literare timişorene. I. Perioada interbelică*, „Revista de studii banatice”, IV, 2013, nr. 1-2, p. 12.

ce a format „Trifoiul" cărăşean intră în mecanismul figurării diverselor maniere de *a fi împreună*, mecanism aflat în centrul unui *mod de existenţă* – aşa cum îl înţelege Bruno Latour[38]. Conferindu-le o accepţiune retorică şi estetică, la care se adaugă o funcţie antropologică, autorul *Cercetării asupra modurilor de existenţă* vorbeşte despre *fiinţele ficţiunii*, care nu sunt fictive, ci formatoare. Au capacitatea de a modela subiectivitatea, în şi prin limbajul artistic, dar şi pe palierul vieţii cotidiene.

Cu bucuria de a fi împreună, la „Spieluhr" sau la restaurantul „Cocsonay"[39], ca fiinţe ale ficţiunii (în accepţiunea explicată mai sus), va fi discutat „Trifoiul" cărăşean în 1932 şi despre „Vrerea", publicaţia înfiinţată de Ion Stoia Udrea, în care Virgil Birou şi-a făcut debutul[40]. Şi tot acolo, la începutul anilor '40, se vor fi întâlnit cu „Trifoiul" Petru Sfetca[41], Nicolae Ţirioi[42], Petru Vintilă[43] şi Pavel Bellu[44].

---

[38] Vezi Bruno Latour, *Cercetare asupra modurilor de existenţă. O antropologie a modernilor*, traducere din limba franceză şi note de de Alexandru Matei, postfaţă de Patrice Maniglier, Cluj-Napoca, EdituraTact, 2016.

[39] Vechi restaurant timişorean, unde artiştii şi scriitorii îşi aveau masa lor. Restaurantul este evocat şi în corespondenţa dintre Virgil Birou şi Romul Ladea.

[40] Virgil Birou a avut o activitate prodigioasă în periodicele interbelice şi, într-o mult mai mică măsură, în cele de după război. După debutul la revista timişoreană „Vrerea", a urmat un răstimp în care a publicat o impresionantă suită de materiale în reviste bănăţene sau în periodice din ţară. Le îndemnăm să mărşăluiască, alfabetic, într-o paradă imaginară a publicisticii româneşti: „Ardealul", „Calendarul românilor de pretutindeni", „Dacia", „Fruncea", „Generaţia nouă", „Graiul românesc", „Îndreptarea", „Înnoirea", „Orizont", „Paranteza", Poporul român", „Provincia", „Revista Fundaţiilor Regale", „Revista Institutului Social Banat-Crişana", „Scrisul bănăţean", „Societatea de mâine", „Vestul", „Vrerea".

[41] Petru Sfetca (1919-1987), poet, traducător, publicist, animator cultural. A tălmăcit din opera lui Hőlderlin, Novalis, Giuseppe Ungaretti, Umberto Saba, Eugenio Montale. A promovat ideea descentralizării culturale a Banatului. A fost redactor-şef la „Vestul".

[42] Nicolae Ţirioi (1921, Parţa, jud. Timiş - 1994, Timişoara), profesor, editor, critic şi istoric literar.

[43] Petru Vintilă (1922, Orşova - 2002, Bucureşti), poet, prozator, dramaturg.

[44] Pavel Bellu (1929, Vrăniuţ, jud. Caraş-Severin - 1980, Cluj), poet, prozator, publicist.

Pentru a înfiinţa „Vrerea” a plecat Ion Stoia Udrea în 1931 de la „Vestul”, la care îl adusese Sever Bocu[45]. Doi ani ani mai târziu, îi scria lui Virgil Birou: „Nu te speria de mizerie. Ţi-o spun din nou: ai făcut foarte rău că nu ai rămas în Timişoara. În iarna lui 1931-1932 nu am avut nici un leu câştig, nici prieteni, nici nimic. La un ger de -20 grade, şi eu am stat fără locuinţă, am dormit în sala de aşteptare a gării Domniţa Elena. N-am plecat însă din Timişoara. Şi am răzbit… Până atunci, nu uita că, la 15 ianuarie deja, va apărea ‹‹Vrerea›› şi cu numele tău pe copertă!”[46]

Înainte de a deveni un personaj coagulant într-o lume adânc fragmentată, Ion Stoia Udrea studiase îndelung în Arhivele vieneze[47]. Era interesat de istorie, însă nici literatura nu îi era străină. Tradusese din expresioniştii germani înainte ca „Vrerea” să se arate ca o punte între culturi. Români, maghiari, germani se

[45] Sever Bocu (1874, Șiștarovăț - 1951, Sighet), politician român, economist, ziarist, redactor la ziarul „Tribuna” din Arad, unul dintre fruntașii Partidului Național Român. Condamnat la moarte în contumacie (în 1915 şi 1917) de un tribunal militar din Ungaria, ultima oară pentru îndrăzneala de a fi declarat război Austro-Ungariei în numele refugiaţilor din Ardeal şi Banat. Militant pentru Unire, cu o poziţie intransigentă faţă de fărâmiţarea Banatului istoric. Deputat, din partea Partidului Național Țărănesc. A condus ziarul „România”, a editat „Voinţa Banatului” (din 1921), a înfiinţat „Vestul” (1930). A fost printre semnatarii Memoriului-Protest faţă de cedarea Basarabiei şi Bucovinei de Nord. A murit în închisoarea comunistă de la Sighet, fără să fi fost condamnat de vreo instanţă judecătorească.

[46] ***, *Scrisori către Virgil Birou*, volum apărut sub egida Bibliotecii Judeţene Timiş, selecţia textelor, note, cronologie, postfaţă de Aquilina Birăescu şi Diana Zărie, Timişoara, Editura Marineasa, 2003, p. 28.

[47] Studiile lui Ion Stoia Udrea nu s-au rezumat la istorie. A urmat şi cursuri de regie şi actorie la Berlin şi München. (cf. Cornel Ungureanu, *Literatura Banatului*, p. 219). Este autorul unui şir lung de lucrări: monografia istorică şi artistică *Biserica greco-ortodoxă română din Lipova* (1930), *Pictura Renaşterii,* scrisă în colaborare cu istoricul Ioachim Miloia și apărută în același an, *Ghidul Banatului* (1936), *Marginale la istoria bănățeană* (1940), *Ghidul orașului Timișoara* (1941), *11 poeți bănățeni* (antologie, 1942), *Studii și documente bănățene de istorie, artă și etnografie* (1942), *Răscoala țăranilor din Banat de la 1738-1739* (1945), poemul dramatic *Veacul de foc* (1945), *Arta plastică românească din Banat* (publicată doar fragmentar în broşuri, ghiduri sau reviste), *Începutul pentru o istorie sinceră a Banatului,* romanul *Căpitanii* (neterminat). Ion Stoia Udrea a murit în 1971.

regăseau în redacţia publicaţiei conduse de Ion Stoia Udrea sau orbitau în jurul ei cu un firesc pe care numai comunitatea de idei, de interese, de sentimente, de amintiri şi speranţe îl poate închega. Scria, în 1932, fondatorul „Vrerii": „Am putea-o numi generaţie de tranziţie, fiindcă rostul ei – rost utopic, căci azi cu greu şi-ar mai putea atribui vreun rost – era acela de a alcătui legătura de continuitate între generaţia activă a războiului – generaţia marilor prăbuşiri – şi aceea crescută şi trăind viaţa oferită de vremurile mai noi, tot o sărmană şi prea naivă utopie şi asta. Prea tânără ca să fi fost târâtă în universalul cataclism, în care s-a năruit defintiv o atitudine în faţa vieţii, generaţia de tranziţie a fost suficient de matură ca să observe şi din trecutul trăit pasiv şi să tragă consecinţele pentru sine."[48] Cu cinci ani înainte, Mircea Eliade publicase la Bucureşti, în „Cuvântul", şirul de articole întitulate *Itinerariu spiritual*, în care promova ideea necesităţii experienţelor care să-i deschidă spre lume pe cei care alcătuiau generaţia celor care aveau atunci 20-25 de ani. Spiritul pur (ca mod de a fi în lume şi ca instrument de cunoaştere), iraţionalul, reabilitarea experienţei religioase stăteau la temelia viziunii eliadeşti, pentru care provincialismul cultural şi sterilitatea creatoare erau obstacole a căror depăşire se impunea ca o fatalitate. Dacă proiectele titanice ale lui Eliade prindeau contur prin energie spirituală, în Timişoara lui Virgil Birou şi a lui Ion Stoia Udrea planurile încă îşi păstrau lustrul raţional (şi pedagogic) al Luminilor.

Între 1932-1937 (când a fost suspendată), apoi între 1945-1948 (când a fost desfiinţată), „Vrerea" a constituit un catalizator pentru cercetările de istoria Banatului. Şi nu numai atât. Avea o temerară

[48] Ion Stoia Udrea, *Drumul unei generaţii*, „Vrerea", I, 1932, nr. 1, p. 1. În articolul-program din acelaşi număr, se pot citi următoarele rânduri: „Ştim cu toţii că în oraşele de centură există maladii grave. În cultură, în politică, în economie. […] E vremea să cunoaştem realitatea. Şi vrem să o facem cunoscută, oricât de neplăcută ar fi această realitate. Voim să creăm […] o gazetă de critică obiectivă şi informaţiune precisă, servind interesele generale, şi nu individuale. Voim să fim suliţa pusă în coastele celor care conduc destinele acestei regiuni".

aplecare spre problematica socială: în paginile ei a publicat Ion Stoia Udrea *Cântecul Uzinei* (poem pe care se ghicesc sporii poeziei lui Aron Cotruş) şi tot din şpalturile ei ieşeau textele pe teme culturale, pedagogice sau socio-economice ale lui Virgil Birou. Iar în 1943 „Vrerea" a produs alianţa cu cerchiştii care semnaseră scrisoarea către Eugen Lovinescu.[49] De bună seamă, era timpul unui nou început.

Despre (noi) începuturi este întreaga poveste a Timişoarei culturale interbelice – cu vioiciunea întemeietoare a lui Virgil Birou şi Ion Stoia Udrea, cu explozia creatoare a lui Romul Ladea, cu traducerile şi conferinţele lui Franyó Zoltán (a cărui antologie, *Rumänische Dichtung*, era anunţată cu entuziasm în „Vrerea"[50]), cu avangardistul Franz Liebhard (Robert Reiter)[51]

[49] Este vorba despre scrisoarea redactată de Ion Negoiţescu (şi publicată în 1943) în numele grupării literare moderniste constituite la Sibiu, ca reacţie împotriva ideologiei oficiale centrate pe etnicism. Principiile la care aderă Cercul Literar sunt cele ale separării valorii estetice de celelalte valori (etnice, etice, sociale), restabilirii adevărului şi reînsufleţirii spiritului critic în judecarea operei literare. De asemenea, era promovată categoric orientarea raţionalistă şi pro-occidentală. Cerchiştii se disociau de ardelenismul mesianic al înaintaşilor, dar fără să renunţe la revendicarea unei superiorităţi a „provinciei" spirituale, estetice, ca element component al spaţiului central-european.

[50] Anunţul apare în „Vrerea", I, 1932, nr. 6, p. 2 şi se încheie cu „Se poate comanda la administraţia ziarului nostru."

[51] Franz Liebhard / Robert Reiter (1899-1989), jurnalist, poet apropiat de avangarda maghiară din jurul revistei „Ma". În 1944 a fost trimis în lagărul de la Caracal şi, mai apoi, deportat în minele din URSS. La întoarcerea în Timişoara, a lucrat ca secretar literar la Teatrul German. A fost un excelent istoric (neprofesionist) al Banatului. Despre Franz Liebhard / Robert Reiter scrie Cornel Ungureanu, ca replică la *Istoria literaturii de azi pe mâine* a lui Marian Popa, în care poetul era acuzat de a fi fost anarhist şi nazist: „Întâlnirea cu social-democraţia şi cu anarhia, cu dadaiştii şi suprarealiştii, cu avangarda e mediată de lecturi solide. Rimbaud şi Trakl, dar şi Whitman şi Ady sunt maeştrii tinereţii sale nonconformiste. […] Greu de crezut că expresionistul Robert Reiter ar fi urmat steagul negru al anarhiei. Social-democrat a fost, opţiuni social-democrate are încă din anii de liceu. […] Dar nu ar fi fost imposibil ca, în anumite momente ale tinereţii sale, Robert Reiter să fi mizat, ca şi Jaroslav Hašek, pe idei anarhiste./ Spun ‹‹nu ar fi fost imposibil››. Cel care în anii de liceu ţinea conferinţe într-o Timişoară ce avea o stângă bine consolidată, putea trece, pasager, prin grupările anarhiste care agitau Budapesta anului 1919. Mai greu de crezut e că Robert Reiter a fost nazist. N-a fost niciodată conducător de publicaţii naziste; când ziarul la care lucra devine organ al Grupului etnic german, Robert Reiter este concediat." (Cf. Cornel Ungureanu, *Op. cit.*, p. 250).

şi cu Nicolae Ivan[52], cu şcoala de pictură deschisă de Julius Podlipny[53] sau cu sociografia lirică propusă de Méliusz József[54] în *Oraşul pierdut în ceaţă* – roman în care emblematice sunt povestea (de)căderii şi metafora blocului (cu Europa reprezentată la etaj, Monarhia delimitată la parter, iar Timişoara – obturată în subsoluri).

Veniţi la Timişoara dintr-un Caraş conceput ca nucleu pulsatil al Banatului, Ion Stoia Udrea, Virgil Birou şi Romul Ladea voiau să cucerească un spaţiu citadin în care se simţeau înstrăinaţi. Mai precis, voiau să-l cucerească pentru a-l (re)întemeia cultural, chiar dacă încă nu îşi descoperiseră cu toţii chemările. „Modestia lui Virgil Birou (uneori, chiar neîncrederea în propriile puteri, cum se vede din scrisori: v. B/13.V.1933 etc.), întârzierea debutului său şi, mai ales, clarificarea şovăitoare a vocaţiei («aş vrea să-mi găsesc şi eu locul meu [...] chemarea mea», B/13.II.1933) sunt în permanent şi puternic contrast cu forţa conştiinţei artistice de care Romul Ladea a dat dovadă de timpuriu, cu siguranţa propriului destin artistic şi cu disponibilitatea nu doar de a lucra enorm, ci şi de a lupta pentru opera sa şi a o impune."[55] Totuşi, în pofida incongruentelor atitudini faţă de propriul traseu vocaţional, eforturile lui Virgil Birou, Romul Ladea şi

[52] Nicolae Ivan (1905-1972), inginer de aeronautică (cu studii la Paris), fondatorul revistei „Fruncea" şi promotor al poeziei dialectale. A publicat *Mica istorie a Timişoarei*, *Fericitul zburător* şi *Istoria a două secole de teatru liric la Timişoara* (editată de Smaranda Vultur şi Viorel Marineasa în 2006). A trecut prin experienţa războiului şi a lagărului.

[53] Julius Podlipny (1898, Bratislava – 1991, Timişoara), pictor, grafician şi pedagog, unul dintre animatorii vieţii culturale timişorene din perioada interbelică. A expus la Timişoara, pentru prima dată, în 1927. Temele predilecte ale artistului au fost crepusculul, disoluţia, eşecul.

[54] Méliusz József (1909, Timişoara – 1995, Bucureşti), poet, publicist, traducător, prozator, intelectual de stânga a Timişoarei interbelice. Membru corespondent al Academiei Române.

[55] Sorina Ianovici-Jecza, *De amicitia*, *Corespondenţa Romul Ladea – Virgil Birou*, „Revista de studii banatice", II, 2011, nr. 1-2, p. 189-190.

Ion Stoia Udrea au vizat în primul rând consolidarea spiritului naţional în spaţiul multicultural bănăţean. Apoi, erau dispuşi să creeze instituţii cultural-artistice reprezentative. Anii ’30 sunt revelatorii pentru strădania întemeietoare a intelectualităţii bănăţene, lesne de văzut în orice succintă enumerare. În 1930, Ioachim Miloia, directorul Muzeului Banatului, a reuşit să deschidă, la Timişoara, *Salonul artelor bănăţene*. Romul Ladea se număra printre participanţi. În 1933 s-au pus bazele societăţii literare „Altarul cărţii”, care a dobândit statut de persoană juridică. În 1936 s-a constituit Asociaţia Scriitorilor din Banat. Din asociaţie faceau parte, pe lângă scriitori, şi artişti plastici (Romul Ladea, Catul Bogdan, Ioachim Miloia). În 1933, Şcoala de Arte Frumoase s-a transferat de la Cluj la Timişoara, după ce prin decizia Ministerului Instrucţiunii Publice a fost hotărâtă lichidarea instituţiei clujene pe motiv de reduceri bugetare. Un grup de intelectuali, printre care Sever Bocu şi Ioachim Miloia, a oferit condiţiile necesare funcţionării ei, ceea ce le-a permis lui Romul Ladea şi lui Catul Bogdan să se mute la Timişoara, ca profesori la Şcoala de Arte Frumoase. Doi ani mai târziu, în 1935, a apărut revista „Luceafărul”, sub directoratul lui Aurel Cosma. De aspectul grafic al revistei s-a ocupat Romul Ladea, iar în paginile ei au semnat, în afara bănăţenilor (Anişoara Odeanu, Petru Sfetca, Grigore Bugarin, Pavel Bellu), G. Bacovia, Adrian Maniu, Cezar Petrescu, Victor Eftimiu, Ion Pillat ş. a.

Întreaga energie a „Trifoiului” cărăşean s-a cristalizat pe o formulă de viaţă din care reieşea o „stilistică a existenţei”, după cum ar numi-o Marielle Macé[56]. Nu erau anarhici, însă ilustrau o revoltă estetizată, transferată într-un soi de cod de sociabilitate şi într-un efort de autoconstrucţie care depăşeşte antropologia culturală pentru a intra în sfera estetică a vieţii

[56] Vezi Marielle Macé, *Styles. Critique de nos formes de vie*, Paris, Gallimard, 2016.

cotidiene. Sau pentru a forma un *stil*. Erau „animatori, dar şi critici de artă, editori de poezie şi organizatori de expoziţii, istorici, dar şi teoreticieni ai actului artistic, mentori, traducători, participanţi la viaţa unui grup.”[57] Desigur, iniţiativele culturale ale „Trifoiului” sunt meritorii, orgoliul şi premisa întâietăţii cărăşene – exagerate. Timişoara lui Virgil Birou, Ion Stoia Udrea şi Romul Ladea apare (şi) ca un construct cultural subiectiv, format din povârnişurile unei neliniştite geografii interioare.

Dar care ar fi geografia reală a Timişoarei? S-ar putea concentra, bunăoară, într-un *nod urban marginocentric*[58], perimetru al convergenţelor etnice, lingvistice, culturale şi religioase, capabil să pună sub semnul întrebării hegemonia centrului metropolitan şi să ofere o alternativă la forţa de atracţie (sau, uneori, de contorsiune) naţională. Din acest punct de vedere, intră în aceeaşi matrice cu Trieste, Novi Sad, Cracovia, Mako, Szeged şi Cernăuţi. Cu o certă moştenire iluministă, Timişoara şi-a dezvoltat de-a lungul veacurilor trei dimensiuni: centru comercial, focar industrial şi scenă a lumii (adică “world stage city”, în terminologia lui Richard Lehan[59]). Scenă a lumii devenise Timişoara (şi) prin respectul pentru dialog şi deschiderea faţă de nou. Însă, aşa cum o vedeau Virgil Birou şi Ion Stoia Udrea, această scenă a lumii nu oferea culturii ceea ce ar fi trebuit să-i înfăţişeze, iar ei erau în măsură să schimbe lucrurile. Nu erau oamenii literelor sau ai artelor plastice, dar puteau să devină. Plurivalenţa le era la îndemână. Într-un timp al utopiilor, totul putea fi luat de la zero.

În 1940, când Romul Ladea a înfiinţat Şcoala de arte decorative, s-a produs şi debutul editorial al lui Virgil Birou. Dar autorul

[57] Cornel Ungureanu, *Op. cit*, p. 257.

[58] Cf. Marcel Cornis-Pope, *Representing East-Central Europe's Marginocentric Cities* în *History of the Literary Cultures of East-Central Europe. Junctures and Disjunctures in the 19th and 20th Centuries*, II, ed. Marcel Cornis-Pope, John Neubauer, Amsterdam/Philadelphia, John Benjamin's Publishing Company, 2006, p. 11.

[59] Cf. Richard Lehan, *The City in Literature, An Intellectual and Cultural History*, University of California Press, 1998, p. 3.

reportajelor din *Oameni şi locuri din Căraş* a pornit şi în căutarea altor scene ale lumii: a participat cu fotografii la a VI-a Expoziţie Concurs de Fotografii – Propagandă Turistică de la Bucureşti, expoziţie organizată în Sala Wilson. Un an mai târziu, între 1-5 decembrie 1941, a organizat în capitală prima Expoziţie a Cărţii, Artelor Plastice şi Grafice din Banat. În 1942, Ion Stoia Udrea a antologat *11 poeţi bănăţeni*, iar doi ani mai târziu, Virgil Birou i-a răspuns prin *Poezia nouă bănăţeană* (1944)[60], în care i-a cuprins pe Petru Sfetca, Petru Vintilă, Alexandru Jebeleanu şi Pavel Bellu. Era un „iluminist întârziat, dar nu ineficient, mentor cu gusturi sigure şi alegeri infailibile în antologia de *Poezie nouă bănăţeană* din 1944."[61] Nu localismul sau ermetismul dialectal ar putea fi integrat într-o formă literară de succes, susţinea Virgil Birou. Autorii locali nu pot da consistenţă literaturii. Era nevoie de spirit critic şi de accent pus, fără şovăială, pe valoare estetică. Banatul trebuia să rupă lacătul provincialismului. Scena lumii sale (periferice) urma să iasă în întâmpinarea celorlalte, încercând să aşeze în echilibru regionalul şi universalul. (Este ceea ce reuşise la sfârşitul anilor '20, în *Migraţii*, un alt marginal, Miloš Crnjanski[62].)

În paginile introductive la *Poezia nouă bănăţeană*, Virgil Birou îşi explica nemulţumirile faţă de cultura vizibilă a Timişoarei – ignorată, în mod cu totul necugetat, de oficialităţi: „După Unire, centrul de greutate al provinciei se mută la Timişoara [...]. Aici totul a trebuit să se ia de la început, în timp ce vechile centre culturale bănăţene, Lugojul lui Ioan Popovici-Bănăţeanul[63], al lui Victor Vlad Delamarina[64], al lui

[60] Apariţia acestui volum a fost numaidecât salutată de Andrei A. Lillin, *Poezia nouă bănăţeană*, „Fruncea", XI, 1944, nr. 11-12, p. 3-4.

[61] Cornel Ungureanu, *Virgil Birou sau despre începutul continuu*, „Orizont", 1988, nr. 25, p. 4.

[62] Miloš Crnjanski (1893-1977), publicist, scriitor, diplomat sârb. Născut la Csongrad, în Ungaria, s-a mutat cu familia sa la Timişoara, în 1896. Din 1913, a făcut studii la Viena. Cea mai cunoscută carte a lui, *Migraţii*, are pagini substanţiale despre Timişoara.

[63] Ioan Popovici-Bănăţeanul (1869, Lugoj -1893, Lugoj), prozator.

[64] Victor Vlad Delamarina (1870, Satu Mic, jud .Timiş - 1896, Petroasa, jud. Timiş), poet, memorialist, dramaturg, traducător, pictor.

Brediceanu[65] şi al lui Branişte[66], Caransebeşul, de unde au pornit Paul Iorgovici, Damaschin Bojincă[67] şi Nicolae Tincu-Velea[68], Oraviţa primului teatru din ţară sunt condamnate la trăirea unui rol subordonat. Se întrerupe astfel o tradiţie culturală care duce până la Palia de la Orăştie".[69] Eficacitatea iniţiativelor lui Virgil Birou e susţinută de conştientizarea necesităţii de a regăsi suflul marginilor. Şi de a-l valorifica – lărgindu-i scena pe care încerca să se mişte. Aş îndrăzni să afirm că un oraş-scenă în necurmată expansiune (culturală) visa Virgil Birou, alături de Ion Stoia Udrea şi Franz Liebhard, de Franyó Zoltán şi Méliusz József, de Aurel Buteanu şi Julius Podlipny.

Erau animaţi cu toţii de o convingătoare *curiozitate interogativă* faţă de orice ar putea (re)defini Banatul şi purtaţi de un *localism creator* deopotrivă bănăţean şi central-european.[70] Se adunau fără să ţină cont de etnie sau de opinii politice. Bunăoară, Virgil Birou, Ion Stoia Udrea, Franz Liebhard şi Franyó Zoltán veneau

---

[65] Coriolan Brediceanu (1849-1909, Lugoj), avocat, om politic. Membru al Comitetului Central al Partidului Naţional Român. Deputat în Dieta Ungariei. A fost avocatul apărării în mai multe procese politice intentate unor publicaţii şi oameni politici români, inclusiv lui Valeriu Branişte. A sprijinit intens acţiunile culturale din Banat.

[66] Valeriu Branişte (1869, Cincu Mare, jud. Târnava Mare/Braşov - 1928, Lugoj), publicist, om politic, membru de onoare al Academiei Române.

[67] Damaschin Bojincă (1802, Gârlişte, jud. Caraş-Severin - 1869, Dumbrăveni, jud. Suceava) a fost jurist şi publicist român, fost elev al Liceului Piarist din Timişoara. A făcut studii de drept şi filosofie la Oradea şi Budapesta. A desfăşurat o fertilă activitate culturală şi publicistică în capitala Ungariei.

[68] Nicolae Tincu-Velea (1814, Ticvaniu Mare, jud. Caraş-Severin - 1867, Vârşeţ, Serbia), teolog, preot, primul protopop român al Vârşeţului, istoric şi autor al Istoriei bisericeşti politico-naţionale.

[69] Virgil Birou, *Limpeziri*, în antologia *Poezia nouă bănăţeană*, Timişoara, Editura Asociaţiei Scriitorilor Români din Banat, 1944. În aceeaşi prezentare care deschide volumul, autorul notează: „De trei-patru ani, ochii într-adevăr binevoitori ai capitalei stau – nu sporadic, ca până aici, dar în permanenţă – aţintiţi asupra produselor spiritualităţii bănăţene. Mâna întinsă prieteneşte, dar şi mustrările, i-au făcut pe tinerii bănăţeni să iasă din chingile autoidolatrizării şi să părăsească zidurile chinezeşti ale unor forme şi procedee stereotipizate. [...] Astfel, capitala a realizat spontan ceea ce acasă [...] nu s-a putut realiza încă, o critică de autoritate şi selecţie necesară unei propăşiri, ceea ce mai cu seamă pentru literele viitoare va fi de o importanţă covârşitoare."

[70] Cf. Cornel Ungureanu, *Literatura Banatului*, p. 251.

din zona stângii, în timp ce Aurel Buteanu (membru al Partidului Naţional Ţărănist) era un apropiat colaborator al lui Iuliu Maniu şi Alexandru Vaida-Voevod.[71] Aveau (cu toţii) bucuria de a lucra împreună pentru a metamorfoza cultura invizibilă într-o realitate incontestabilă. În Banatul interbelic, acțiunea culturală articulează estetica operelor, practicile etnice ale vieții și politica legitimării naționale. Aparţinea unei culturi definite în secolul al XIX-lea prin entuziasme identitare (naţionale sau comunitare[72]) şi se bizuia pe transformarea moravurilor și obiceiurilor locale în artă. Nu e doar cazul Banatului. Literaturile „minore" (în sensul blagian al termenului) din Europa de Est au răspuns respectabilei tradiţii literare din Occident prin transcrierea estetică a unei componente etice.

Revenind la dinamica Banatului cultural, e de menţionat transformarea cenaclului literar „Altarul cărţii" în Societatea Scriitorilor Români din Banat. Ajuns preşedintele ei în 1941, Virgil Birou a înfiinţat o editură care s-a îngrijit de tipărirea unui impresionant şir de cărţi. Revista „Luceafărul" (care aparţinea de Regionala Astrei bănăţene) a fost pusă sub conducerea unui comitet din care făceau parte Pavel Bellu şi Petru Sfetca. Între timp, scriitorii timişoreni şi din împrejurimi colaborau tot mai mult la reviste din capitală şi din ţară. Anul 1943 a marcat (şi) alte ieşiri de pe circumferinţa localismului. Banatul îşi revendica identitatea artistică la Bucureşti: între 1-15 martie a avut loc Săptămâna bănăţeană, o expoziţie retrospectivă de artă plastică,

[71] Între 1928-1930 Aurel Buteanu fusese şef de cabinet al lui Vaida-Voevod, ministru de interne în guvernul condus de Iuliu Maniu. A participat la lucrările Societăţii Naţiunilor. Din 1930, a fost secretar de presă la Legaţia României din Bruxelles, iar în 1931 – ataşat de presă la Legaţia României din Viena. A fost şeful de cabinet al lui Alexandru Vaida-Voevod, pe când acesta era prim-ministru. În 1932, a fost ales deputat în Parlamentul României.

[72] Identitatea naţională sau comunitară este un construct mental împrospătat de sentimentul apartenenţei la *o comunitate politică imaginată* (caracterul imaginar fiind dat de imposibilitatea construcţiei întemeiate pe relaţii interpersonale directe). Cf. Benedict Anderson, *Imagined Communities*, London, Verso, 2006, p. 15.

reunind lucrări de Romul Ladea, Corneliu Baba, Catul Bogdan, Ion Isac, Aurel Ciupe, Ştefan Gomboşiu, Iulia Simu, Victor Vlad ş.a. Un an mai târziu, Virgil Birou publica (pe lângă *Poezia nouă bănăţeană*) şi *Crucile de piatră de pe Valea Căraşului*. La sfârşitul aceluiaşi an, pentru Franz Liebhard (Robert Reiter) a început calvarul deportărilor – un alt tip de cruce.

Timişoara aparţinea unui spaţiu în care se exersa, periodic şi terorizant, (in)aderenţa unei utopii la realitate.

Inversiunea generează mecanismele care dau naştere utopiilor/distopiilor, punând în mişcare un întreg sistem de opoziţii, antinomii, antifraze şi paradoxuri. Intelectualii de stânga ai Timişoarei au trecut, unul după altul, prin dramaticul proces al dezvrăjirii. Iar ieşirea din iluzie nu s-a dovedit uşor de asumat. S-au găsit înconjuraţi, presaţi şi deformaţi de un sistem capabil să inverseze aiuritor valorile, să mistifice eficient realitatea şi să şteargă, cu rafinament, marea Istorie şi micile istorii personale. Când, exact în anul în care a ieşit de la tipar *Teatrul românesc din Ardeal şi Banat* (1945) a fost arestat Aurel Buteanu (autorul lucrării amintite), e posibil să-şi fi spus că era doar o eroare.[73] Dar a urmat Ion Stoia Udrea, în 1949-1950. În închisori a ajuns şi Petru Sfetca (condamnat în 1957), după ce Sever Bocu (cel care înfiinţase „Vestul”, la care Petru Sfetca fusese redactor-şef între anii 1939-1944) murise la Sighet, în 1951. Nici Virgil Birou nu a scăpat de crunte „demascări”, fiind acuzat de fascism, în 1945. Cei

[73] În 10 mai 1945 Aurel Buteanu a vorbit tinerilor organizaţi de elevii Liceului „Loga”, din balconul teatrului timişorean. A adus mulţumiri armatelor americane şi britanice, dar nu a pomenit nimic de sovietici. A fost arestat după manifestaţie pe motiv că era duşman al democraţiei. Unele publicaţii l-au denunţat ca hitlerist. A stat în închisoare o lună de zile. A fost din nou arestat în 1948, închis la Baia Mare, Satu Mare, Turda, Cluj, Văcăreşti, Ghencea. A făcut muncă forţată la Poarta Albă şi Bicaz, pentru „manifestări duşmănoase la adresa regimului comunist”. Nu a fost condamnat în justiţie. Cf. *Dincolo şi dincoace de tăcere. Scrisori către Aurel Buteanu*, cu un Cuvânt înainte de Dan Buteanu, ediţie de Cornel Ungureanu (coord.), Vasile Râmneanţu, Elena Jebelean, Daniela Boboiciov, Timişoara, Editura Marineasa, 2004, p. 24-26.

care însufleţiseră stânga intelectuală timişoreană erau (după război) dispreţuiţi, anatemizaţi, interzişi. Au văzut cum funcţionează mecanismele utopiei. Au fost martorii (sau victimele directe ale) maculării, verificării, înregimentării. Ai impactului propagandistic care deturnează adevărul şi minciuna de pe fireştile lor făgaşe. Şi ai modului în care procesele gândirii pot fi asfixiate prin presiunea ilicitului. Au dispărut publicaţii, au pierit oameni. Şi s-a pierdut un timp în care triumfaseră spiritul critic şi iniţiativa orientată valoric (nu sugrumată ideologic).

În cazul lui Virgil Birou, reintegrarea în viaţa literară s-a produs cu ajutorul lui Alexandru Jebeleanu, din 1949 redactor-şef la „Scrisul bănăţean" şi, din 1964, la „Orizont". Pe de altă parte, ani la rândul a continuat osteneala prietenească prin care lucrările lui Romul Ladea[74], rămase la Timişoara, să ajungă în diverse expoziţii din ţară. Le strângea (potrivit instrucţiunilor sculptorului), le împacheta, le expedia.[75] Cât despre cărţile lui, trebuie amintit că *Oglinda lui Moş Ion Stăvan* a fost publicată la Editura Asociaţiei Scriitorilor Români din Banat (în 1946) şi nu a circulat decât pe o arie fără mare însemnătate, iar romanul *Lume fără cer*, apărut la Editura Fundaţiilor Regale Mihai I în 1947, a fost retras la puţin timp după tipărire[76]. Motivul? Fundaţiile Regale fuseseră (şi ele) înlăturate din istorie.[77]

---

[74] Pentru reverberanţa creatoare a prieteniei dintre Virgil Birou şi Romul Ladea vezi şi Deliu Petroiu, *Un model al lui Ladea: scriitorul Virgil Birou*, în Dorian Grozdan, *Romul Ladea şi lumea lui cuprinzătoare*, volum omagial, Timişoara, Editura Facla, 1979, p. 259-260.

[75] Cf. Sorina Ianovici-Jecza, *Op. cit.*, p. 195-196.

[76] Din ediţia princeps au supravieţuit doar câteva exemplare. Unul dintre ele poartă autograful autorului şi i-a aparţinut social-democratului bănăţean Traian Novac, participant în 1918 la Marea Adunare de la Alba Iulia. După cel de-al doilea război mondial, a fost pentru scurtă vreme primar al Timişoarei şi, mai apoi, întemniţat pentru că s-a opus unirii social-democraţilor cu comuniştii. (Exemplarul cu autograf se află în posesia editorului, din generozitatea domnului Cornel Ungureanu.)

[77] În 1948 s-au naţionalizat toate editurile, tipografiile, fabricile de hârtie şi s-a instaurat controlul absolut al Partidului asupra activităţii editoriale. Lucrările Congresului Partidului Muncitoresc Român (din 21-23 februarie 1948) au declanşat lupta ideologică în domeniul literaturii, artei şi ştiinţei.

După 1945, aşadar, graniţele au fost înzestrate cu alte semnificaţii. Centrul nu mai era Bucureştiul, ci Moscova. Utopia egalitaristă îşi proba adevărul. Elita reală era înlocuită cu alta, fără nicio legătură cu societatea. Era, în termenii lui Max Weber, o întoarcere de la o „societate de clase" la una de „statut". Cu o guvernare în numele altora (al proletariatului), se propaga eficient constituirea utopiei postcapitaliste. Iar în paralel cu substituirea elitelor reale cu altele false, s-a pustiit legătura societăţii cu trecutul ei.[78] În numele maselor (căci eul colectiv luase locul individualităţii unice), internaţionalismul socialist anihila identităţi şi suprima coerenţa unui spirit al locului. Dar nu numai logica spaţială se supune altor norme. *Înainte* şi *după* sunt criterii după care se împart locuri, oameni şi limbaje. Mistificarea începe la nivel de limbaj – e ceea ce va fi observat Virgil Birou mai ales după 1948 şi i se va fi confirmat (dacă mai era nevoie) odată cu reeditarea *Lumii fără cer*, în 1957. Iar, în noile condiţii (alienant-uniformizante), echilibrul dintre *spiritus loci* şi valorile universale dobândea o rezonanţă aparte.

O singură carte a publicat Virgil Birou după 1947 (în afară de ediţia a II-a a romanului). Semna articole, eseuri şi evocări în presa culturală locală, încropise un cenaclu în casa familiei lui (pe strada Dacilor, nr. 13), la care erau văzuţi Alexandru Jebeleanu, Mircea Şerbănescu, Nicolae Ţirioi, Grigore Bugarin, Sofia Arcan şi, bineînţeles, Ion Stoia Udrea şi Romul Ladea – dar departe de energiile explozive din perioada interbelică. Era discret, însă nu mai puţin interesat de viaţa culturală bănăţeană. Nu avea loc în prezidii, ci stătea în umbră, în spatele sălii, alături de Aurel Buteanu şi Franz Liebhard.[79] În umbră a rămas şi Petru Sfetca. Încercările de recompunere ale lui Petru Sfetca şi Aurel

[78] Vezi Stelian Tănase, *Clienţii lu' Tanti Varvara*, Bucureşti, Editura Humanitas, 2004.

[79] Prezenţa lui Virgil Birou în umbra sălilor în care aveau loc evenimente culturale este evocată de Simion Dima în *Urme care rămân*, „Orizont", 1983, nr. 21, p. 4.

Buteanu, de pildă, nu au fost niciodată desăvârşite. Pentru a supravieţui într-un timp neprielnic gândului, dialogului, deschiderii, au rămas în singura fantă de lumină în care li s-a permis să se strecoare: printre cărţi şi (puţini) prieteni, cu scrisul (împuţinat, slăbit, deformat), cu traducerile şi cu străduinţa de a regăsi, insulară, bucuria unei idei expuse.

După 1947, pentru Virgil Birou scena lumii s-a comprimat la oraşele şi satele bănăţene. A ajuns captiv al apartenenţei lui, experimentând trecerea de la autenticitate (abil regăsită) la omogenitate (atent distribuită). Neobositele iniţiative culturale menite să şteargă frontiere fuseseră înlocuite de solilocviul redundant şi distorsionant al ideologiei. Iar noua ordine l-a aşezat în faţa unei duble probleme, epistemologice şi ontologice - inclusiv prin raportare la traseele alterităţii şi la desfăşurările creatoare ale individualităţii.

A readuce în dezbaterea curentă temele pe care *spiritus loci* bănăţean le defineşte mai mult sau mai puţin limpede în ansamblul culturii române a fost de la bun început ţinta eforturilor lui Virgil Birou. O chestiune de memorie (care, potrivit lui Jan Assmann[80], produce sinteza dintre timp şi identitate) devine esenţa scrierilor autorului a cărui primă carte publicată a fost *Oameni şi locuri din Căraş* (1940). Reportajele incluse în volumul debutului îl conturează, indirect, pe Virgil Birou ca exponent al unei identităţi periferice[81]. Sau ca „om al locului. Şi întreg şirul de explicaţii […] încearcă a îmblânzi dureroasa obsesie a intelectualului bănăţean din perioada interbelică: aceea a nesemnificativei prezenţe culturale a Banatului în viaţa

[80] Cf. Jan Assmann, *Communicative and Cultural Memory*, http://archiv.ub.uni-heidelberg.de/propylaeumdok/1774/1/Assmann_Communicative_and_cultural_memory_2008.pdf [ultima accesare, 22 noiembrie 2017]

[81] Amprenta locală este evidenţiată (şi) de Const. D. Ionescu, *Oameni şi locuri din Căraş. Din cărţile Banatului*, „Provincia”, III, 1946, nr. 40, p. 2.

ţării. *Oameni şi locuri din Căraş* trebuia să fie o investigaţie multiplă, care să poată da prilejul unor generalizări”[82].

Investigaţia nu ignora morfologia culturală, cu macrostructurile şi paradigmele ei. Ipoteza existenţei unor invarianţi din perimetrul ontologiei tari îl va fi atras pe publicistul bănăţean, dar, dacă îi privim *in corpore* scrierile, explorările lui se înscriu pe o linie mai degrabă culturală. *Oameni şi locuri din Căraş,* la fel ca multe dintre paginile care îi vor urma, reflectă accepţiunea pe care consider că o dădea Virgil Birou arhetipului bănăţean – împletire de energie şi forme care configurează materia (pe filieră aristotelică), fibră psihologică (pe urma schemelor psihice jungiene) şi filament cultural (în sensul pe care, bunăoară, Ernst Robert Curtius îl dădea *topoi*-lor şi *loci*-lor în *Literatura europeană şi Evul Mediu latin*).

Pe când lucra în 1939 la cartea debutului, *Oameni şi locuri din Căraş*, Virgil Birou trăia într-un timp prielnic recuperărilor arhetipale, dar şi reprezentărilor imaginare. Geografia locurilor (vădite sau tăinuite) şi traseele arborescente ale umanului (implicit, ale alterităţii) îl interesau în măsura în care erau parte a unei paradigme deopotrivă reale şi simbolice. Ori iconice. Pleca de la principiul mimesisului, cu observaţia şi verificarea empirică drept pietre de temelie, pentru a căuta cheia de boltă a unei ontologii „tari”, structurate ierarhic, şi a studia reflexul de valorizare în termeni categorici (adevărat/fals) a concepţiilor despre lume. E interesant cum reperele date de educaţia tehnică a lui Virgil Birou nu au înlocuit criteriul substanţialităţii sau al esenţialităţii ontologice. Înainte de a fi inginer, era om al tradiţiei. Şi, înainte de a-şi măsura impactul muncii desfăşurate în instituţiile unde a lucrat, voia să fie un *spiritus rector* care

[82] Cornel Ungureanu, *Virgil Birou, sub semnul geografiei literaturii*, prefaţă la Virgil Birou, *Lume fără cer*, ediţia îngrijită şi postfaţă de Viorel Marineasa şi Daniel Vighi, Timişoara, Editura Diacritic, 2011, p. 6. Textul a fost reluat în Idem, *Literatura Banatului. Istorie, personalităţi, contexte*, Timişoara, Editura Brumar, 2015, p. 223-224.

să scoată din umbră cultura Banatului. Deşi confruntat cu experienţe de ruptură care l-ar fi putut apropia de un modernism antiuman, Virgil Birou a încercat să metabolizeze fracţionările la care a fost supus şi să-şi regăsească identitatea prin întoarcerea la spiritul matricial. Prin retotalizarea fragmentelor existenţei şi (re)descoperirea drumului spre Centru. Nu e nimic nou în această abordare a vieţii şi cunoaşterii. Au înfăţişat-o Brâncuşi şi Eliade, a explicat-o Jung. Cu diferenţe în ceea ce priveşte raportarea la spiritul locurilor, Jung şi Mircea Eliade vădesc o coincidenţă a misiunii intelectuale[83].

Aşa cum o vedea Virgil Birou în anii '30-'40 ai veacului trecut, criza omului era rezolvabilă. Încrezător în noţiunea de progres (social, tehnic, cultural), dădea totodată credit principiului antropologic, semn al matricelor motrice investigate de Gilbert Durand[84] - potrivit căruia omul îşi organizează spaţiul exterior în funcţie de coordonatele unei perspective circulare. Dar subiectul uman se va fi găsit şi în centrul discursului – care a restituit inclusiv zonele joase ale umanului şi a asumat prezenţa caldă (umană) a unui autor integrat în ţesutul biografic şi social pe care l-a expus textul.

Care text? Unul de bilanţ, menit să descrie, să ilustreze, să inventarieze, să compare, să aprecieze. Să rânduiască şi să justifice o ipoteză - ca în *Năzuinţe şi realizări. Etape din viaţa culturală bănăţeană* (1941). Însă, cel mai adesea, este vorba despre textul ivit din efortul gazetăresc. Reportajul acoperă mare parte din scrierile lui Virgil Birou, iar acest lucru nu este o întâmplare: pentru un intelectual profund preocupat de evoluţia societăţii (cu toate aspectele ei, inclusiv recuperarea memoriei culturale), reportajul era tipul de text care îi permitea să reflecte

[83] Despre ceea ce îi apropie şi desparte pe Mircea Eliade şi Jung a scris Andrei Pleşu în *Axa lumii şi spiritul locului. Componenta sud-est europeană a gândirii lui Mircea Eliade*, în Idem, *Limba păsărilor*, Bucureşti, Editura Humanitas, 1994.

[84] Vezi Gilbert Durand, *Structurile antropologice ale imaginarului*, traducere de Marcel Aderca, Bucureşti, Editura Univers, 1977.

experienţa autentică. Să răsfrângă luminile şi umbrele cotidiene, aşa cum le percepea ochiul autorului lor. Aşadar, spiritul avangardist al autenticităţii şi revoltei este inculcat în textul reportajului - specie oarecum echivocă, topind în aceeaşi pastă gazetărească faptul real şi literatura. Dicţionarul subliniază ambiguitatea acestei categorii de graniţă: „specie publicistică ce apelează la modalităţi literare de expresie, informând despre unele situaţii, evenimente de interes general sau ocazional, realităţi geografice, etnografice, economice etc., culese de obicei la faţa locului”[85]. Istoria acestei categorii de texte e lungă, deşi publicul majoritar leagă reportajul de modernitate. Unii specialişti l-au numit pe Plinius cel Tânăr drept autor al primelor reportaje, dar cert este că acest tip de texte şi-a găsit convingător drumul abia în perioada interbelică - până atunci bâjbâind într-o zonă în care s-a confundat uşor cu nota de călătorie şi chiar cu pamfletul.

În timp ce Virgil Birou publica în „Vrerea” (de-a lungul anului 1934) ample articole despre criza europeană[86] şi Ion Stoia Udrea îşi tipărea traducerea la *Cartea rândunelelor* a lui Ernst Toller (scriitor german care era, la rându-i, autor de reportaje), Geo Bogza propunea în paginile revistei „Vremea” o dezbatere pornind de la întrebarea „Ce este reportajul?”. Ei bine, iată ce scria autorul *Ţărilor de piatră, de foc şi de pământ* înainte să dea cuvântul scriitorilor chemaţi să răspundă la întrebare: „reportajul nu e numai cel mai sensibil seismograf al vieții de azi, el e menit să devină unul din instrumentele temute care vor ajuta la viitoarele mari prefaceri ale pământului. Dar reportajul, care înseamnă relatare de fapt, descriere a vieții așa cum e ea, poate fi un instrument fără să

[85] *Dicţionar explicativ al limbii române*, Bucureşti, Editura Univers Enciclopedic, 1996, p. 917. Etimologic, cuvântul *reportaj* trimite la latinescul *reporto* (*-are*), care însemna şi „a aduce un răspuns sau o veste, a povesti despre ceva”.

[86] Virgil Birou, *Între refacere şi prăbuşire*, „Vrerea”, III, 1934, nr. 1, p. 2-8; Idem, *Problema bazinului dunărean*, *problema Europei*, „Vrerea”, III, 1934, nr. 2-3, p. 3-11; Idem, *Italia în al patrulea an de criză*, „Vrerea”, III, 1934, nr. 4-8, p. 1-11.

aibă un punct de vedere aprioric? Și atunci nu devine tendențios, încetând să mai fie reportaj, adică tocmai descriere a vieții așa cum e? Poate, pentru că ‹‹viața e așa cum e››, este ea însăși suficient de tendențioasă. [...]. Reportajul este o școală a vieții adevărate prin care trebuie să treacă orice scriitor care vrea să devină un autor viabil și ale cărui cărți să se zbată de la pagină la pagină. Arta pentru artă a fost încă o poveste, una din discuțiile frumoase și perfect inutile ale esteticei de fildeș. Artă pentru artă nu se poate face. De la un capăt la celălalt al pământului viața este un vast complot cu scopurile finale încă infinit de îndepărtate. Sunt vaste, sunt eterne, sunt supreme estetice și arta se pune în slujba lor, arta completează pentru binele omenirii. Artă pentru artă nu există. Tot ceea ce s-a scris pe pământ și a dăinuit mai mult de o zi are înăuntru o tendință. [...] Iar poezia populară rămâne de veacuri întregi pentru că e suprem de tendențioasă. Ea nu se mai satură să cânte de veacuri întregi dorința de libertate a oamenilor asupriți. Viața care se desfășoară timp de o oră la colț de stradă, privită fără nicio idee preconcepută, sfârșește prin a demonstra ea însăși că are o tendință pe care te obligă să o recunoști."[87]

---

[87] Geo Bogza, *„Ce este reportajul?" O anchetă printre scriitorii noştri*, „Vremea", VII, 1934, nr. 329, p. 4. Scrie mai departe autorul anchetei: „Privește ce se petrece timp de o oră la un colț de stradă. Cum trec oamenii, cum se privesc unul pe altul, care sunt sătuii, care flămânzii. Viața, ea însăși, cât este de tendențioasă! Relatând cu strictețe numai fapte pure, fără să le denatureze cât de puțin, reportajul se face, chiar prin această obiectivitate, interpretul fidel al tendințelor vieţii, instrument de luptă al idealurilor colective ale umanității. E vorba evident de marile reportaje, de acelea care ar putea fi numite *reportaje de longue haleine* (*de durată*, trad. n.). Ele încep să apară în clipa când oamenii dezgustați de atâtea perfecte capodopere spun scriitorului: Nu mai vrem să stai la masă și să scrii din capul dumitale. Du-te, amestecă-te cu viața, fă-te servitorul ei și povestește ce ai văzut. [...] Epoca scriitorilor de cabinet cu un punct de vedere moral asupra lumii a trecut. Mai le rămâne scriitorilor reportajul. Adică viața. Pentru a trăi astăzi intens, pentru a descinde tumultos în viaţă, nu e nevoie să vii, ca pe vremuri, înarmat cu un sistem filosofic, ci cu o mentalitate de reporter. Din munţi nu mai coboară niciun Zaratustra. Sau dacă vrea să coboare, nu e ascultat. E ascultat în schimb reporterul care trăiește cot la cot cu mulţimea, care se află în permanent contact cu viața și vorbește oamenilor despre ea."

Aşadar, în opinia lui Geo Bogza, reportajul avea o dublă funcţie: una de oglindire (observă, examinează, iscodeşte cele mai fine detalii ale vieţii de zi cu zi) şi o alta de catalizare (influenţează percepţii, idei, viziuni printr-un efect de contagiune, concentrează energii şi le direcţionează spre un scop determinat). Discuţia ajunge, astfel, pe terenul instabil al relaţiei dintre reflectare (reprezentare) şi propagandă. Nu e aici locul potrivit pentru a intra în subteranele acestei probleme sensibile, în care obiectivitatea şi activismul nu se confruntă, ci mai degrabă se confundă. Trebuie remarcat însă că volumul de reportaje scrise de Geo Bogza în 1934, *Ţări de piatră, de foc, de pământ,* a ieşit de la tipar în 1939, exact în perioada în care Virgil Birou lucra la *Oameni şi locuri din Căraş*.

E puţin probabil ca autorul bănăţean (foarte atent la noile apariţii editoriale şi sensibil la chestiunile sociale) să nu fi cunoscut volumul lui Bogza. Pe de altă parte, ceea ce apare limpede după lectura volumului de debut al lui Virgil Birou este că (atât cât poate fi dibuit) activismul străbătea în principal câmpul culturii, urmărind cu înverşunare să impună particularul şi regionalul fără să le opună universalului, ci integrând diversitatea inepuizabilă în coerenţa valorilor generale. În reportajele care alcătuiesc *Oameni şi locuri din Căraş* (dar şi în proză), viziunea lui Virgil Birou nu se reducea la alternativa Omul sau Diferenţele, ci mai degrabă poate fi sintetizată prin asocierea Omul şi Diferenţele. S-a situat de partea eului colectiv, dar în acelaşi timp l-a sprijinit pe cel slab (ignorat sau exclus) – nesocotit din pricina unui stat social defavorizant (ţăran sărac, proletar sau ţăranul obligat să se înstrăineze şi să devină muncitor). Însă, contrar spiritului pe care l-a coagulat Banatul de-a lungul veacurilor, se desprind din paginile reportajului (şi, mai târziu, din *Trei săptămâni sub teroarea bombelor germane*) marginile unui etnocentrism și tendențiozități care, chiar dacă nu intră într-un deşănţat vârtej propagandistic, conţin nucleul

superiorităţii. În 1939-1940, când Virgil Birou îşi pregătea pentru tipar volumul debutului, excepționalismul românesc îşi arătase deja lipsa de măsură şi abisalitățile. Cărașul în care străinii erau renegaţi, iar etnicul german privit cu batjocură (chiar dacă trecută sub tăceri insinuante, ca în cazul unor referiri la locuitorii Gărânei), Cărașul elogiat pentru alegerea celui dintâi deputat naţionalist şi antisemit (A. C. Cuza) fusese atins de nebuloasa unei purităţi a cărei lipsă de autoironie se dovedise deja devastatoare. Banatul multietnic şi multicultural arătase bună-cuviinţă şi modestie. Or, tocmai cuminţenia poate lăsa loc uitării – în ceasurile rele ale istoriei. Iar de la uitare începe orice declin, încheiat sau nu cu o catastrofă.

De uitare voia Virgil Birou să-şi salveze Cărașul – o lume paradoxală, care se închidea în ea însăşi şi se deschidea totodată în cele mai neaşteptate moduri. Concepute ca o chemare la călătorie (prin spaţiul bănăţean, dar şi pe diverse cărări afective), reportajele debutului editorial căutau să surprindă permanenţele şi vremelnicia, în timp ce reconstruiau umanul (ca *human quest*) în locul geometric unde geografia se întâlnea cu istoria, cu sociologia, pedagogia, economia, antropologia şi literatura. „Cum e regiunea, aşa e şi omul. La vedere sumară poate nu spune mare lucru. Dar, făcându-l să-şi trăiască frământările, va descoperi un exuberant caleidoscop de calităţi. Vom desprinde din privirea lui licărirea unui bizar amalgam de conştiinţă de sine şi de nepăsare, o ciudată împerechiere de spirit şi de sentimentalism, de minte şmecheră şi de bonomie. Dacă spiritul critic l-a dezvoltat până la satiră, aceasta o face faţă de sine însuşi în aceeaşi măsură, ca şi faţă de lumea înconjurătoare. Mozaicul întreg se compune într-o rezultantă aproape de cel mai veritabil donquijotism. Toate acestea însă nu sub masca supărătoare ale unei ipostaze de circumstanţă, ci spontan şi natural, toate calităţile şi defectele fiind elemente organice ale

unei firi simple şi sincere. De aceea cărăşanul niciodată nu va fi atiptic. Pentru că vorbind în limbaj cărăşan, el îşi poartă gama calităţilor sale cu aceeaşi trăire vie, unii îi spun făloşenie, cu care îşi poartă bunăoară un cocoş creasta măreaţă şi penajul pestriţ din coadă. Sunt ale lui şi fără ele n-ar fi ceea ce este.”

Realitatea din zona Căraşului i-a oferit materialul de pornire, iar de acolo s-au ramificat, încrucişat şi detaşat imprimări, proiecţii şi comentarii. S-a decupat un tărâm privilegiat şi, în egală măsură, ultragiat – imagine a ordinii paradisiace şi a dezordinii istorice: „Undeva departe, aruncat la graniţa dinspre Soare-Apune a Ţării, deschilinit de restul lumii printr-un lanţ de munţi, două râuri şi o pustă, dar mai cu seamă prin sufletul său unic, este aşezat Căraşul. În Căraş Natura a dozat totul cu grijă. Forţele generatoare de Carpaţi ale spasmelor geologice aici şi-au epuizat ultimele zvâcniri, totuşi în Căraş munţii cei mai mari nu sunt prea mari, văile nu vor să-şi umfle apele în fluvii, nici câmpia nu-şi desfăşoară întinsul în nemărginire de pustă. Dacă însă Natura nu a voit să impună prin atribute de ordin pur cantitativ, cu atât mai darnică a fost în profunzime şi în împodobirea reliefului. A ascuns în sânul munţilor aur şi argint, metale care au aţâţat pofte hrăpăreţe în toate timpurile”. În *Oameni şi locuri din Căraş*, frazele începutului sunt edificatoare. Centrul (paradisiac) ar putea fi recuperat, însă şi eşecul stă, înşelător, la pândă. Practic, reportajele lui Virgil Birou îmbină caracterul imnic cu unele armonii elegiace, care deplângeau ocultarea mirabilului în timp ce îi reconstituiau prezenţa. Forţa motrice era, mărturisit, afectivă: „Cine a cutreierat Căraşul ca mine, stând de vorbă cu oameni şi flori, cu cântece şi locuri, acela va găsi situat Căraşul în inima sa. Pentru totdeauna.”

Imprecisa dozare între căldura domoală şi patetism vine din nucleul de fascinaţie pe care-l constituie (pentru autor) spaţiul cărăşan, conceput ca veritabil perimetru central, a cărui reprezentare scoate la iveală un sens unificator. Sau un scenariu

explicativ. Prin urmare, accentul cade mai mult pe sens, nu pe formă. Iar cele optsprezece reportaje din volumul debutului, a căror legătură este axa arhetipală cărăşană, au fost gândite în funcţie de acest nucleu de fascinaţie (şi de semnificaţie), a cărui funcţie ordonatoare permite materiei narative să evolueze pe orbite concentrice - Semenic, Reşiţa, Oraviţa, Anina, Almăj etc. Arhetipul vizibil, verticalizant, e muntele Semenic, iradiat de un animism care nu face altceva decât să prefigureze legătura osmotică dintre om şi natură, dar şi imbold pentru împrospătate piruete ale imaginarului. „Închegarea" dintre om şi munte (despre care scria Virgil Birou în *Pe Semenic*) sau - prin extensie - între cărăşan şi spaţiul lui matricial ar putea justifica, până la un punct, înduioşările autorului de reportaje, dar nu au cum să motiveze dezechilibrul dintre reverberanţa şi lipsa de supleţe a unor lămuri.

Lămuririle pe care a ţinut să le ofere Virgil Birou vizau chestiuni dintre cele mai diverse: investigaţiile demografice (în *De vorbă cu Gheorghe Mingea*), munca din fabricile Reşiţei, cărările Semenicului şi aurul ascuns între Ducnecea şi Bocşa, emoţiile ţăranului şi transpunerea lor eufonică (*Cum se nasc doinele şi cântecele cărăşene*?), mineritul de la Anina, măreaţa linie ferată care o leagă de Oraviţa sau profilurile umane emblematice pentru spiritul locurilor. „Nedesprins de peisaj, omul acesta investigat şi iubit de Virgil Birou este individualizat, în primul rând, printr-un sistem de gândire ilustrativă pentru mentalitatea formată în tradiţii păstrate de veacuri la sate, dar transpuse uneori în condiţii cu totul noi la oraşe şi în centrele muncitoreşti. Omul comunică, în orice împrejurare, mediu şi peisaj, căldura vieţii, iar interesele şi reflexiile sale sunt răsfrânte asupra laturilor practice ale existenţei, fără să piardă omenia sa funciară, esenţialitatea sa morală. Chiar dacă destinul său de exploatat – într-o lume nedreaptă, strivitoare şi umană – are un sens tragic, sentimentul de ortăcie şi de suferinţă îi dă o

demnitate şi o deosebită frumuseţe sufletească. Personajul lui Virgil Birou se adânceşte într-o viziune de nobleţe reconfortantă, salvatoare, transpusă pe un plan imaginar, de unde izvorăsc pe neaşteptate surse de umor, de bonomie şi năstruşnicii pline de farmec şi savoare. Virgil Birou desăvârşeşte, în acest fel, umorul de provenienţă folclorică al poveştilor şi anecdotelor reflectate şi în scrierile cele mai reuşite ale lui Victor Vlad Delamarina, George Cătană[88], Tata Oancea, George Gârda, Dimitrie V. Păcăţeanu şi ale altora, care au încercat să profileze disponibilitatea umoristică a ţăranului bănăţean."[89]

Spiritus loci se întreţese în metabolismul unor personaje cum sunt pilarul Gheorghe Mingea („cu părul roşu şi creţ"), Moş Pau Piele („cu pântecelul cam umflat"), minerul Gheorghi Raţă, Todor Adam (care „nu se amesteca în treburile altora") şi Iancu Bobu - acesta din urmă zugrăvit ca „omul primitiv din Căraş", „cu torace puternic, care spre mijloc se îngroaşă, ca la gorilă. Fruntea nu prea înaltă şi teşită. Pometi ieşiţi fălci enorme. Poate zdrobi uşor oase cu ele. [...] Numai că omul meu avea doi ochi de culoare albastră, din care izvora un calm senin şi avea pe mustaţa albă şi în cutele din jurul gurii un zâmbet blând şi prietenos". Natură sălbatică şi duh blând ies la iveală din înfăţişarea lui Iancu Bobu, relevând dimensiunea unică a omului. Urmărindu-l, reporterul sondează confluenţa dintre instinct şi comportament social. Sau dintre biologie şi raţiune. Omul primitiv trăia în ritmurile naturii, dar şi potrivit unei *ordini imaginate* care susţinea comunitatea.

---

[88] George Cătană (1865-1944), învăţător la Valeadeni, culegător de folclor. A debutat în 1886, în „Gazeta poporului" din Timişoara, cu un apel către învăţători şi, în acelaşi an, cu *Pitic Ţintarul*. A colaborat la „Foaia diecezană", „Drapelul", „Luceafărul", „Familia", „Tribuna", iar după 1918 la „Almanahul Banatului", „Arhivele Olteniei", „Banatul literar", „Calendarul românului"„Semenicul" etc.

[89] Nicolae Ţirioi, Prefaţă la *Oameni şi locuri din Căraş*, ediţia a III-a, Timişoara, Editura Facla, 1982, p. 7.

Prin ordine imaginată Yuval Noah Harari[90] înţelege setul de norme sociale care nu se bazau pe instincte înrădăcinate ori pe cunoştinţe personale, ci pe credinţa în mituri comune. Or, mitul împăratului (cu tot ce aducea el în subsidiar – datorie, onoare, respect etc.) constituia unul dintre reperele existenţei lui Iancu Bobu (şi, prin inducţie, a unui tip uman specific Căraşului tradiţional): „Două lucruri ştie. Când îl cheamă împăratul, să se ducă. Iar toamna, când umblă domnii prin sat după bir, să plătească”. Iancu Bobu e un supravieţuitor. Nu-şi poate creiona, în imaginaţie, o altă ordine - mai bună. Când e frustrat de un cotidian care nu coincide cu aşteptările sale (de pildă, nu şi-a putut vinde boii la târg), caută căi de evaziune. Sunt la îndemână, senzoriale, profane şi dau iluzia ieşirii din nedorita stare de vulnerabilitate: se îmbată şi îşi loveşte cu sârg nevasta. Bătaia ca probă de putere, ca formă de angajament valoric, ca liant comunitar, ca reînzestrare a lumii cu un anumit sens (care înlocuieşte sau întretaie, în chip straniu, religia) apare nu o dată în reportajele şi proza lui Virgil Birou (în *Oglinda lui Moş Ion Stăvan*, bunăoară). E una dintre modalităţile fundamentale de a perpetua „ordinea imaginată” în relaţiile de familie (cu relaţii de putere şi subordonare), pretinzând că face parte dintr-o realitate patriarhală obiectivă, atemporală.

La o altă ordine (prospectivă) a meditat, în schimb, autorul reportajelor, care opunea crizei financiare din 1930-1932, al cărei efect l-au simţit din plin şi ţăranii cărăşeni, „o nouă orânduire, cuminte şi cu dragoste de omul primitiv”, în care „hărnicia de stup” să fie pe de-a-ntregul fructificată. Reportajul îşi arăta din nou substratul social: îl justifică, îi conferă identitate, îi asigură semnificaţie. Este, fără doar şi poate, una dintre rădăcinile lui – cealaltă fiind fixată în literatură.

Literar, reportajele lui Virgil Birou urmează cursul sinuos al unui râu de munte care iese în văi tot mai largi. Alternează

90 Yuval Noah Harari, *Sapiens. Scurtă istorie a omenirii*, traducere de Adrian Şerban, Iaşi, Editura Polirom, 2017, p. 96.

secvenţe viguroase, trepidante şi spumoase cu intervale anoste sau cu paragrafe măcinate de stângăcii stilistice. Mai mult *Oameni şi locuri în Căraş* decât *Drumuri şi popasuri bănăţene* (sărăcăcios faţă de volumul debutului) posedă o reţea de capilare care se întinde prin subterana frazei şi îi dă ritm. Informaţie istorică, detaliu geografic, observaţie antropologică, decupaj din autenticitatea creaţiei populare, conexiune sociologică intră, în proporţii îndeobşte potrivite, într-un melanj dominat, alternativ, de raţionament, artă şi inserţii ideologice. De percepţie lucidă, vizionarism şi ambitus al excepţionalismului etnic. Fie că reflectă viaţa obişnuită din satele cărăşene, din uzinele Reşitei ori din minele Aninei, fie că descrie spectaculozitatea reliefului ori impresionanta linie ferată Oraviţa-Anina, Virgil Birou trăieşte plenar trecerea blândă a zilei, dinamica severă a industriei şi scenografia măiastră pe care muntele, apa sau câmpia o aduc, fără odihnă, în faţa privitorului.

Privitor, autorul reportajelor este din afara *şi* din interiorul lucrurilor. Îşi asumă această dublă perspectivă: se mărturiseşte a fi un împătimit al locurilor şi oamenilor din Căraş, al discursului identitar, pentru care neaderentul la valorile specifice e în necunoştinţă de cauză şi trebuie extras din ignoranţă. Între focalizare pe existenţa semnificativă a umanităţii şi reflexia magnificenţei geologice oscilează Virgil Birou, în pagini acoperite cu seninătatea unui întemeietor(-pedagog), cu amărăciunea unui răzvrătit temperat sau cu transfigurarea celui care întrezăreşte o nouă aşezare, utopică, a omenirii. Ochiul reporterului nu vede culori, ci suflet, visuri şi forme – clare în lumină, abia ghicite în întuneric. Drepte, tăiate cu precizie de bisturiu, contorsionate, dramatic-zvârcolite sau, dimpotrivă, arcuite cu graţie de balerină. La fel ca Geo Bogza, pe Virgil Birou îl fascinau energiile, tensiunea, vastitatea clocotului geologic. Era omul muntelui, al forţei urieşeşti, al solidarizării între fragilitate şi putere. Echilibrul acesta s-a transferat şi în compoziţia multor

reportaje publicate în 1949, dar a fost pierdut în *Drumuri şi popasuri bănăţene* – carte care adună micromonografii după ce viziunea autorului asupra raportului dintre putere şi vulnerabilitate fusese straşnic zdruncinată. Dezaxarea utopiei a produs (şi) erodarea armăturii compoziţionale ori a drapajului atmosferei din reportajele anului 1962.

Dacă la nivel lexical reportajele lui Virgil Birou s-au înnodat în jurul termenilor regionali (inclusiv variante fonetice specifice locului, e.g. *Căraş*, *Reciţa*), stilistic, au prins contur cu precădere dăltuite cu unealta personificării, epitetului şi a construcţiilor sintactice care exploatează, nu o dată, valenţele sugestive ale simetriei sau trecerile de la arborescenţă la concizie. „Să descrii frumuseţea liniei? Dar ea trebuie trăită! Ea nu se poate povesti, cum nu se poate povesti farmecul unui tablou făcut de un meşter mare. Trebuie să trăieşti cu linia, să te caţări cu ea pe coaste, cu ea să te guduri sub frunziş de fag şi să te scalzi în razele de lumină, ce se strecoară prin frunziş. Trebuie să ameţeşti cu ea deasupra prăpastiilor şi pe viaducte înalte, să te înfioare fluierul locomotivei, când ai întrat în adâncul tunelului şi să te zburzi cu voioşia unui copil, când ai ieşit la lumină, ca peste un minut să întri iar în negura din sânul muntelui. Pe dreapta stâncă înaltă, pe stânga prăpastie abruptă. O întorsătură, un salt de pe un munte pe altul şi tabloul se schimbă, acolo, unde ai avut coastă, privirea ţi se afundă într-o vale însorită, în care păcurarul ţi se pare copil, iar oaia cât pisica. De cealaltă parte, în schimb, nu poţi scoate capul pe geam că-ţi freci nasul de stânci. Iar sufletul tău se bucură, că stă sigur între ele pe o platformă lată de trei metri. Căci maşina merge încet şi cu precauţie, din cinci osii două totdeauna sunt frânate! Linia a fost construită în 1864, dar tăieturile şi azi par răni deschise în trupul muntelui. De aceea muntele se răzbună din când în când. Primăvara şi toamna, când vin apele şi suflă Vântul Mare, adesea aruncă pe linie câte o stâncă. Mârşav, totdeauna după cotitură.”

Totdeauna, la suprafaţa sau în ascunzişul frazei se strecoară freamătul afectiv. Paginile monografice desre Oraviţa sau Anina, de pildă, erau ameninţate de (posibile) expuneri insidioase, însă ele îşi păstrează în bună parte nervul şi îşi învârtoşează osatura, aşa cum puţine paragrafe din *Drumuri şi popasuri bănăţene* vor reuşi să o facă. Desigur, dreapta cumpănire ne obligă la precauţie când zăbovim asupra unor consideraţii care îl situează pe autorul reportajelor în zona superlativului. Prieten şi participant la cenaclul din casa familiei Birou, Nicolae Ţirioi l-a comparat pe semnatarul *Oamenilor şi locurilor din Căraş* cu Andersen (scriitorul danez care, călătorind pe Dunăre în 1841, ar fi căzut în admiraţia peisajului şi a fiilor de tărani români), dar şi cu Nicolae Iorga (din *Privelişti bănăţene*). Concluzia criticului timişorean a fost că „evocările lui Virgil Birou au, desigur, un plus de vibraţie şi de pătrundere sufletească, înlesnite de faptul că autorul se identifică, în cuget şi nostalgie, cu oamenii şi locurile prezentate. Varietatea stilistică şi compoziţională a scrisului, schimbarea de ton şi de perspectivă, bogăţia datelor şi umorului anecdotelor, folosite cu îndemânare literară, ne dau posibilitatea să considerăm unele capitole ale cărţii [...] ca veritabile nuvele sau schiţe, iar oamenii despre care se vorbeşte în ele pot fi priviţi ca tipuri deplin reuşite de personaje literare."[91]

E adevărat că frisonul emotiv este, în cazul reportajelor lui Virgil Birou, un invariant dincolo de îndoială, dar strategiile narative nu au complexitatea şi amplitudinea care să le fi conferit textelor excelenţă. Se întâmplă (mai ales în *Drumuri şi popasuri bănăţene*) ca observaţia să se asfixieze sub un morman de steril şi evocarea să se clatine sub brânciul înşiruirii sărăcăcioase. Însă în *Oameni şi locuri din Căraş* există destule pagini vibrante, unde registrele stilistice se îmbină unitar, fără însăilări stridente, iar dialogurile animate alternează (reuşit) cu pasajele narative şi tablourile descriptive. Inserţiile acestora din urmă funcţionează

[91] Nicolae Ţirioi, *Op. cit.*, p. 8.

contrapunctic în discursul narativ, astfel încât fragmente din cotidianul prozaic contrastează cu realitatea maximală, a cărei intensitate se lasă surprinsă prin cadenţele ascendente şi răsunetul căderii: „Iar când va ajunge la capătul celălalt al grotei şi va ieşi la lumina zilei, va putea admira miile de curcubeie învolburate de razele soarelui deasupra pârâului, care pe aci între în grotă. Pârâul azi nu mai curge prin galeria principală, pe unde a curs acum câteva milioane de ani când a dat naştere frumuseţilor din grotă, ci la mică depărtare de la intrare cade în abis printr-o înghiţitoare. Şi-a tăiat în stânca de var altă galerie mai jos, aproape paralelă cu cea principală. De la capăt omul poate să facă drum întors tot prin peşteră sau se poate întoarce la canton ocolind coama dealului, printr-o poiană cu flori de fân până la brâu şi de un pitoresc nespus. Oricum va face, orele petrecute în peşteră îl vor chema de multe ori, din orice depărtare."

Mai trebuie observat un lucru cu privirea la construcţia reportajelor (dar şi a prozei) lui Virgil Birou: simţul cronologiei (reflectat în expunerile istorice şi în secvenţele narative) e atins periodic de sporii intuiţiei unui timp mitic care au străbătut, indiferenţi, istoria. În anii '30-'40 ai veacului trecut, când autorul bănăţean îşi scria reportajele, de la celebra conferinţă a lui Max Weber[92] - în care explicase dezvrăjirea lumii – trecuseră deja două-trei decenii. În funcţie de sensul însemnelor temporale (istorice sau mitice, intelectuale sau arhetipale), cronotopul[93]

[92] Este vorba despre o conferinţă ţinută de Max Weber la München în 1917, *Wissenschaft als Beruf*. Vezi Max Weber, *Schriften, 1894 – 1922*, Ausgewählt und herausgegeben von Dirk Kaesler, Stuttgart, Kröner 2002. Ideea centrală a dezvrăjirii lumii este aceea că omenirea ar putea stăpâni, prin calcule şi mijloace tehnice, toate lucrurile.

[93] „În cronotopul literar artistic are loc contopirea însemnelor spaţiale şi temporale într-un întreg concret şi plin de sens. Timpul, aici, se condensează, se comprimă, devine plastic-vizibil, spaţiul însă capătă dinamism, absoarbe mişcarea timpului, a subiectului, a istoriei. Însemnele timpului se relevă în spaţiu, iar spaţiul capătă sens şi este măsurat prin timp. Intersectarea seriilor şi contopirea însemnelor temporale şi spaţiale constituie caracteristica cronotopului artistic" (M. Bahtin, *Probleme de literatură şi estetică,* trad. de N. Iliescu. Prefaţă de Marian Vasile, Bucureşti, Editura Univers, 1982, p. 295).

din reportajele şi romanul autorului bănăţean îşi modifică densitatea, chiar dacă nu atinge forţa impactului care, în 1941, l-a făcut pe Petru Sfetca să exclame: „Banatul îşi salută în sfârşit prozatorul"[94].

Este cât se poate de evident că recuperarea Banatului mitic e nucleul bazal din *personalia* şi *literaria* autorului cărăşan, legându-le într-o relaţie indisolubilă, aşa cum *academica*, *personalia* şi *literaria*[95] erau îngemănate în coregrafia vieţii şi creaţiei lui Mircea Eliade. Practic, proza lui Virgil Birou (inclusă în domeniul *literaria*) şi reportajele, aflate la răspântia dintre *personalia* şi *literaria,* cu unele vagi atingeri de *academica*, sunt catalizate de un radical mitic (implicit, contramodern – căci se opunea dezvrăjirii lumii), dar (spre deosebire de Eliade) şi de o ancoră înfiptă în modernitate, prin două dintre temele ei: încrederea luministă în raţiune şi un anumit optimism de natură socială[96]. Dacă Mircea Eliade se situa în opoziţie cu modernitatea, Virgil Birou a metabolizat-o şi a inclus-o într-o relaţie paradoxală cu arhetipalul. De sorginte central-europeană, unitatea elementelor contradictorii (straniu juxtapuse în paradigma lui *şi-şi*) şi-a găsit proiecţia în gesticulaţia cotidiană şi în aşezarea discursivă a lui Virgil Birou – cu propensiunea spre mit (*recte*, revrăjirea Banatului) şi cu vocaţia social-utopizantă, deopotrivă.

---

94 P[etru] S[fetca], *Virgil Birou*, „Vestul", XII, 1941, nr. 2580, p. 3.

95 Domeniile *literaria, personalia, academica* au fost configurate de Moshe Idel în *Sacrul camuflat în percepţia de sine a lui Eliade, în literatură şi studiile sale ştiinţifice*, în vol. *Mircea Eliade: de la magie la mit*, Iaşi, Editura Polirom, p. 160.

96 Spre comparaţie, printre temele majore ale antimodernilor, aşa cum au fost identificate de Antoine Compagnon, sunt opoziţia la iluminism, pesimismul, contra-revoluţia şi păcatul originar. (Vezi Antoine Compagnon, *Antimodernii: de la Joseph de Maistre la Roland Barthes*, traducere din limba franceză de Irina Mavrodin şi Adina Diniţoiu, Prefaţă de Mircea Martin, Bucureşti, Editura Art, 2008.)

Amestec de arhetipal şi modernitate, combinaţie de lirism, informaţie (nu erudiţie[97]) şi apetit pentru povestire, destule dintre paginile de reportaj ale lui Virgil Birou au, în primul rând, naturaleţe. Nu sunt poematice, cum erau rândurile lui Geo Bogza, ci îşi asumă rolul recuperator-pedagogic. De aceea, în reportaje perspectiva narativă nu este una pasivă, ci derivă dintr-o strategie care îmbină contemplarea cu evaluarea şi admiraţia cu revolta. Toate acestea creează scurtcircuite cu efect instructiv-persuasiv, pe fundalul bucuriei simţurilor şi a simţirilor – cu angajarea lor hiperbolică. Ori a jubilaţiei trezite de vorba întoarsă, de o înjurătură bine plasată, de un cuvânt usturător, al căror efect e repede vizibil: „Frunţile se descreţesc, mâinile se dezmorţesc şi sângele circulă mai repede prin mădularele îngheţate, căci şi cel din urmă salahor ştie să savureze o vorbă de duh. Iar romul cu ceai şi aprecierea auditorului aprinde scânteieri noi în fantezia şefului de echipă şi a picherului. Glumele înţepătoare curg neîncetat, până ce grămada de zăpadă scade şi trenul îşi poate continua drumul."

Cu două secole în urmă, e posibil ca Virgil Birou să fi fost „cronicar, începând cu facerea lumii şi încheind cu istoria gintei sale"[98], după cum scria Cornel Ungureanu. În secolul XX însă, autorul bănăţean a preferat reportajul – îmbinând autenticitatea experienţei cu raţionalismul vectorului social. Ivit din contactul cu realitatea, era ursit să solidarizeze, să instruiască, să convingă. Putea fi aspru, putea fi şi blajin. Dar trebuia să rămână autentic, chiar dacă impunea şi un anumit tip de disciplină – a discursului

[97] Cred că ar fi exagerată asocierea calităţii de erudit. Virgil Birou nu era un savant - ale cărui cunoştinţe să impresioneze prin vastitate, rigoare şi raţionament. În schimb, cunoştea foarte bine Banatul şi cultura lui. O lucrare de istorie, cum este *Revoluţia de la 1848 în Caraş*, se bazează pe informaţie culeasă onest, dar fără capacitatea de a pune lucrurile într-o perspectivă (comparativă), de a enunţa o ipoteză, a face o propunere conceptuală sau a folosi o metodă nouă de investigaţe. Cu valenţă pedagogic-popularizatoare, lucrarea are o scurtă bibliografie finală, cu lucrări în română şi maghiară, dar fără trimiteri, note de subsol etc.

[98] Cornel Ungureanu, *Literatura Banatului*, p. 224.

şi a lecturii, deopotrivă. Iar autenticitatea lui Virgil Birou este iremediabil înnodată de universul intelectual central-european prin două dintre cele trei fenomene discursive specifice[99]: spaţiul idilic, cu imaginile seninătăţii şi cumpătării (deşi, în câteva reportaje, neplăcut înţepat de structuri discursive integrate unor opoziţii sistemice, capabile să catalizeze emoţiile etnice), respectiv didacticismul (tendinţă socială de factură Biedermeier) – depistabile în *Oameni şi locuri din Căraş*, op care îmbină călătoria cu popularizarea, ambele menite să lărgească orizontul cititorului.

Publicat în „Vrerea" (în ultimele numere din 1944), *Trei săptămâni sub teroarea bombelor germane – reportaj din luptele de pe Valea Caraşului* a fost scris în tensiunea pribegiei: de teama bombardamentelor, Virgil Birou plecase din Timişoara (împreună cu familia lui) pentru a căuta liniştea satelor bănăţene, dar nimerise într-o zonă în care se dădeau lupte pentru controlul drumurilor spre Reşiţa şi al şoselei care lega Oraviţa de Vârşeţ. Netulburatele obiceiuri cotidiene ale sătenilor fuseseră înlocuite de hazard, improvizaţie şi teamă. De primejdie trăită ca prezenţă continuă şi de lupta pentru supravieţuire.

În *Trei săptămâni...*, obiectivarea şi autenticitatea (ca terapeutică a scrisului şi a existenţei) au fost subminate de presiunea ideologiei. Desigur că nu apartenenţa la un anumit curent de gândire socială şi politică i se poate reproşa lui Virgil Birou, ci abandonarea echilibrului şi refuzul nuanţelor atunci când a oglindit armatele care se înfruntau pe Valea Căraşului. Aceleaşi stridenţe se regăsesc în cazul relaţiei cu Celălalt (cu şvabul sau cu maghiarul din Banat), relaţie trecută printr-o stupefiantă metamorfoză până a ajuns să se redefinească de pe poziţii etnocentriste. Nu se poate trece cu vederea abordarea maniheistă la care a recurs autorul reportajului în conturarea

[99] Cf. Virgil Nemoianu, *Op. cit*, p. 189-191.

soldaţilor germani şi sovietici. Discernământul şi subtilităţile gradării au fost înlocuite de verdicte generale, caricaturale sau encomiastice, după caz. Primii, huliţi şi dispreţuiţi, individual şi laolaltă. Ceilalţi, admiraţi şi glorificaţi. Unii – embleme ale antieroului. Alţii – ipostaze artificiale ale invincibilităţii şi umanismului. Nu ştim dacă opusculul *Literatura şi revoluţia* (1922), scris de Troţki, era cunoscut în 1944 de Virgil Birou. Cert este însă că, în paginile din *Trei săptămâni*..., se strecurau unele pârghii ale educării ideologice. Iar percutanţa pe termen lung a propagandei sovietice s-a datorat nu numai caracterului ei fals ştiinţific[100], ci şi atributelor pseudo-literare pe care le-a ataşat cu lejeritate.

Pe vremea când scria reportajul luptelor de pe Valea Căraşului, autorul lui trăia (încă) într-un sistem de iluzii care ar fi trebuit să actualizeze cea mai bună lume cu putinţă. Iar cea mai bună lume cu putinţă trebuia legitimată – chiar dacă aceasta a însemnat subordonarea faţă de tipare dogmatice distorsionante. Cu alte cuvinte, a însemnat pierderea libertăţii. Pentru Virgil Birou, libertatea s-a pierdut nu în 1947, când i s-a retras *Lume fără cer*. Şi nici în anii esteticii roşii, care i-a impus mutilarea unor pagini ale romanului, la reeditarea din 1957. S-a pierdut odată cu paragrafele angajante din *Trei săptămâni*... De la reportajul profund grefat pe ţesutul social a trecut la (ceea ce aş numi) ideo-reportaj[101], fără dozări, tipic şi previzibil. *Briefly*, percutanţa diversităţii posibile a cedat în faţa punerii în scenă (în sensul teatral al cuvântului) a unei reprezentaţii menite să afirme un releu al plus-valorii şi, ca o consecinţă, să justifice noul mers al istoriei.[102]

[100] Cf. Hannah Arendt, *Originile totalitarismului*, traducere de Ion Dur şi Mircea Ivănescu, Bucureşti, Editura Humanitas, 1994, p. 453.

[101] Termenul e analogic *ideo-prozei* despre care scrie Eugen Negrici în *Literatura română sub comunism: 1948-1964*, Bucureşti, Editura Cartea Românească, 2010, p. 22.

[102] Pentru explicarea criteriilor fenomenului ideologic, vezi Paul Ricoeur, *Ştiinţă şi ideologie*, în Idem, *Eseuri de hermeneutică*, traducere de Vasile Tonoiu, Bucureşti, Editura Humanitas, 1995, p. 207-214.

O cu totul altă înfăţişare are vălmăşagul întâmplărilor din satele aflate lângă linia frontului - nu lipsit de ritm şi de un oarecare dramatism. Dar, pe lângă aceste particularităţi ale relatării, se desprinde şi o altă chestiune care ar trebui pomenită. Nu ţine de strategia narativă sau de palierul stilistic (infuzat - cum se cuvenea - de aromele fonetice şi lexicale regionale), ci de persistenţa culturii orale, în care predomina vocea şi ceea ce con-duce ea: zvonul. Unul dintre zvonurile care străbăteau Valea Caraşului era că Timişoara a fost incendiată. Nu o dată, ci de trei ori. Altul – că prin sat trecea un spion, bănuit pe baza unor argumente rizibile. Se ştie că într-o cultură orală informaţia e îmbrăcată în drapajul poveştii, iar povestea aceasta trece prin schimbări, i se adaugă sau i se extirpă câte un apendice, câte un accent sau ton care poate schimba cursul întregii semnificaţii. Povestea se veştejeşte sau, dimpotrivă, se însufleteşte în funcţie de patosul celui care o transmite mai departe: nu se poate verifica ori clarifica, aşa cum nu poate fi atribuită unei singure „voci". E crezută de toţi şi, în acelaşi timp, e supusă bănuielilor. O adevărată hermeneutică a suspiciunii[103] (dar de factură *logică,* nu doar *instinctivă*) promovează reporterul din *Trei săptămâni...*, pus în faţa unor informaţii (zvonuri) contradictorii, înghesuite într-un interval îngust de timp. Încearcă să facă raţionamente şi să evalueze ipoteze când cei din jur se arată strict reactivi. Se străduieşte să descopere o linearitate în păienjenişul evenimentelor şi să-şi acorde un răgaz pentru cumpănire, înainte de a lua o decizie. Prin urmare, un exerciţiu al des-compunerii, structurării, ordonării, analizării şi comparării informaţiei, trecând-o prin filtrul memoriei şi al gândirii critice, este înglobat în reportajul luptelor din Valea

---

[103] A nu se confunda cu conotaţia negativă pe care i-o conferă hermeneuticii suspiciunii Matei Călinescu, legând-o de specificul totalitarismului. Vezi Matei Călinescu, *Despre Ioan P. Culianu şi Mircea Eliade, Amintiri, lecturi, reflecţii,* Iaşi, Editura Polirom, 2002, p. 41.

Caraşului, atunci când este vorba despre raportarea la cultura orală. Nu şi la răsuflarea tot mai insidioasă a ideologiei.

Revenind, se cuvine să subliniem că, bine racordat la cultura orală, dar obişnuit şi să caute sprijin în fundamentele culturii scrise, Virgil Birou se simţea înstrăinat în timpul săptămânilor de peregrinări. Mai bine zis, îndepărtat de posibilitatea re-cunoaşterii adevărului: „Niciodată în viaţă nu mi-am închipuit atâta sete de a şti adevărul, de a cunoaşte pe viu întâmplările, de a le fi martor, oricare ar fi mersul lor. Şi mai târziu, în timpul celor şase bombardamente, pe care le-am suferit după întoarcerea la Cacova, nu mă puteam mulţumi să mă ştiu în oarecare siguranţă în fundul pivniţei; ceva irezistibil mă mâna în grădină, de unde aveam perspectivă largă spre Oraviţa, mă urcam în poduri sau pe un plast de fân, ca să văd, să trăiesc evenimentele, să nu-mi scape nimic./ Mă enerva peste măsură chiar şi numai presupunerea că ele ar putea să treacă pe lângă mine şi eu să nu pot lua cunoştinţă de ele, cu toate că nu o dată am auzit şuierul glonţului sau hohotul proiectilului de brand trecând deasupra capului./ În realitate, nu-mi pot da seama dacă sufeream de curiozitate – boala omului modern – sau instinctul de conservare lucra. Atunci nu am avut răgaz să-mi analizez gândurile şi sentimentele. Pornirile veneau din adâncuri, instinctiv, inconştient. Ca nevrozele. Câteodată mi se părea că vreau să cunosc evenimentele ca să ştiu ce hotărâre să iau. Dar nu poate să fie aşa. Dovada e că nu am luat nici o hotărâre. Răspundeam pentru cinci vieţi, totuşi nici mustrările soţiei, nici explozia de nervi a celor din casă nu mă puteau înfrâna." Scrierea reportajului de război, cu toată febra afectiv-intelectuală provocată de transcrierea unei situaţii-limită, se unduia ca răgaz al deschiderii reflexive şi al dialogului (cu sine şi cu lumea). O regăsire.

Despre un alt tip de regăsire fusese vorba cu trei ani înainte, când cutreiera satele bănăţene şi scria *Crucile de piatră de pe Valea Cărașului* (1941). Anunţând interesul pentru specificul bănăţean şi identitatea multiplă, *Oameni şi locuri în Căraş* a fost cartea care a deschis drumul spre un lung efort de arheologie culturală. *Crucile de piatră de pe Valea Căraşului* are meritul de a determina confluenţa dintre reportajul literar (ilustrat de Virgil Birou în cartea debutului) și cercetare istorică, analiză etnografică, studiu etnologic şi critică de artă. Sau, după cum nota Emanoil Bucuţa[104] în 1942, „Banatul, care ştia până acum numai să cânte frumos, cum dovedeşte o altă lucrare [...] de Sabin Drăgoi, *Monografia muzicală a satului Belinţ*, care ştia să zugrăvească frumos, cum a arătat-o Ioachim Miloia, care ştia să se îmbrace frumos, cum a descoperit Romulus Vuia, se vede de aici că ştie şi să cioplească frumos în piatră, în crucile puse la porţile veşniciei."[105]

Desigur că, după cum indică fără echivoc titlul, lucrarea are ca obiect principal (re)descoperirea, descrierea, confruntarea şi valorizarea estetică a crucilor cioplite în piatră[106], din cimitirele

---

[104] Emanoil Bucuţa (1887-1946), scriitor, etnograf, folclorist, membru corespondent al Academiei Române.

[105] Emanoil Bucuţa, *Raport de premiere academică, „Crucile de piatră de pe Valea Căraşului" de Virgil Birou*, „Vestul", XII, 1941, nr. 2854. Textul Raportului a fost tipărit integral în ediţia din 2011 a lucrării lui Virgil Birou, apărută la Timişoara, Editura Universităţii de Vest.

[106] Cartea lui Virgil Birou se deschide cu două edificatoare paragrafe introductive: „Am înseilat cele cuprinse în lucrarea de faţă, pentru a nu lăsa pieririi rămăşiţele unei arte populare româneşti, purtată de Achim şi Nicolae Marta, Iova Chiţu, Mihai Truia, Gheorghe Ţunea şi alţi meşteri tot aşa de anonimi ca şi ei, dar cu strămoşi a căror operă a remarcat-o italianul Griselini pe la 1774, când a umblat prin Banat – şi pentru a le impune atenţiei acelora care, arheologi şi folclorişti, etnografi sau esteţi, sunt chemaţi să completeze începutul nostru mai mult decât modest./ Credem că am deschis o uşiţă nouă încercărilor întreprinse pentru *sondarea sufletului poporan bănăţean, pentru că orice influenţe ar fi încercat izvoadele, fie grecească, fie turcească, sârbească, ori bulgărească, oltenească, italiană sau chiar şi mai îndepărtată, mână de român bănăţean a dăltuit pietrele, sensibilitate bănăţeană a topit formele într-o stilistică proprie, vrerea bănăţeană le-a ridicat până la monumentalitate, necruţând nici trudă, nici cheltuială* (s. n.) – pentru ca duioșia bănăţeană să poată vărsa două lacrimi fierbinţi, prinos de tămâie şi simţire, în locul unde se odihnesc scumpii trecuţi la cele veşnice."

de pe Valea Cărașului. Dar nu numai atât: considerațiile asupra artei populare sunt prinse în rama unor observații geografice, istorice, culturale și psihologice menite să justifice un anumit mod de a înțelege viața/moartea și un tip de opțiune estetică. Se detașează, așadar, monografia satului în care s-a născut Virgil Birou, însă, totodată, se desprind din paginile autorului (cu perspectiva lor culturală și psihologică) o serie de structuri organizate în funcție de modele centrale, unitare, care proiectează sensul asupra elementelor derivabile sau dependente de el (structuri arhetipale). În paradigma arhetipală în care este inclus (înglobând „sufletul poporan bănățean"), „cimitirul [...] pare imaginea vie a satului. E satul prins în eternitate, eliberat de tot ce-i efemer și accidență."[107]

Concepută ca un mijloc de identificare, interpretare și diseminare a conținuturilor memoriei culturale, lucrarea lui Virgil Birou pune problema artei populare bănățene ca spațiu de conservare a acestor conținuturi. Iar dacă se iau în considerare distincțiile operate de Jan Assmann în memoria colectivă (definită de sociologul francez Maurice Halbwachs în afara tradițiilor și transferurilor cuturale), s-ar putea spune că autorul bănățean încearcă să recupereze, reanime (și să amplifice) memoria culturală inclusiv prin metamorfoza memoriei comunicative într-un depozit mnemonic cultural. Virgil Birou nu se mulțumește să observe, să adune date istorice, să compare cu ochiul unui critic de artă crucile din cimitir: pe parcursul studiului său, pune întrebări și notează răspunsuri, investighează, analizează, transferă și contextualizează. Fixată în cimitirele din Ticvaniu Mare, memoria culturală se îmbogățește preluând (în cadrul instituționalizat al scrierii) elementele perisabile ale memoriei comunicative.

Să ne reamintim că Assmann deosebește în memoria colectivă două *modi memorandi* diferite – memoria culturală

[107] *Ibidem*.

(externalizată, obiectivată şi tezaurizată în forme simbolice stabile şi transmisibile de la o generaţie la alta) şi memoria comunicativă (neinstituţionalizată, instabilă, nesprijinită de transmisie şi interpretare, informală, existentă în interacţiunea şi comunicarea cotidiană).[108] Despre memoria comunicativă Jan Assmann susţine că nu se poate adânci în timp mai mult de optzeci de ani, adică intervalul temporal al trei generaţii care vin în contact una cu cealaltă. Interesant mi se pare că, în lucrarea lui Virgil Birou, chiar primul transfer al datelor memoriei comunicative şi în formă simbolică solidă aduce la lumină exact segmentul de timp la care făcea referire Assmann: „Sunt în sat şi moşi care au trecut de optzeci de ani. Căutând posibilitatea vreunei influenţe directe, i-am întrebat de străini./ - N-au fost, domnule, niciodată străini pe aici. Este un deal către hotarul Comorâştei, pe care îl cheamă Dealul Sârbilor, dar nici străbunicul meu nu a auzit de ei. Chiar dacă ar fi fost, au pierit de mult. La noi nu târpesc mult străinii. Acolo, însă, printre tufişurile de pe Dealul Sârbilor, se spune că ar fi trăit ascunşi doi sârbi care au fugit de acasă de frica turcilor."

Interesul lui Virgil Birou faţă de arta populară bănăţeană se încadrează între coordonatele unor preocupări mai cuprinzătoare privind principiile de organizare, de coerenţă internă, dar şi de înrâurire a unor realităţi culturale. Ca opere arhetipale (construite în funcţie de un tipar unitar, chiar dacă sorgintea acestuia este diferită), crucile de piatră din Ticvaniu Mare se află printre vectorii responsabili de consistenţa, soliditatea şi solidaritatea artei populare din Banat, oricâte forme a dezvoltat aceasta de-a lungul timpului. Practic, prin studierea minuţioasă a pietrelor funerare cioplite în piatră, cu (in)variantele lor ordonabile într-un sistem deplin închegat, demersul lui Virgil Birou este echivalent cu căutarea unei metatipologii culturale[109] prin care

[108] Jan Assmann, *Op. cit.* [ultima accesare, 22 noiembrie 2017].

[109] Despre metatipologia culturală definită de arhetipal („cu un centru bine definit şi cu o coloană vertebrală rapid identificabilă) scrie Corin Braga în *De la arhetip la anarhetip*, Iaşi, Editura Polirom, 2006, p. 276.

se sugerează o realitate de dincolo de această lume, dar care se manifestă în interiorul ei. „Judecând după dezagregarea pietrei, cauzată de intemperii, dar mai cu seamă după maniera primitivă de a ciopli, cea mai veche formă de cruce pare a fi crucea cu braţe tăiate în linii drepte şi întinse, care între pietrele vechi este şi cea mai numeroasă. Se găseşte atât în forma latină, cu braţul vertical mai lung decât cel orizontal, precum şi în forma greacă, la care braţele toate sunt egale./ Fazele de dezvoltare ale crucii cu braţe drepte se pot urmări perfect în cimitirul din Ticvani. Cele mai vechi prezintă o serie de particularităţi: au cap lăţit, braţul vertical mai lat şi mai lung decât cel orizontal, iar feţele laterale ale braţelor sunt tăiate în planuri oblice. Crucea este cioplită foarte rudimentar şi fără nici o împodobire, gâtul este scurt şi gros, trecând prin umeri lăsaţi în trunchi, fapt care dă crucii un aspect arhaic şi greoi. [...]/ Sufletul cărăşenilor, însă, dornic după trăiri bogate, nu s-a împăcat cu această severitate de forme. Pe Valea Caraşului locurile sunt prea vesele, cerul prea luminos, pornirile prea vii şi viaţa prea legată de toate aceste lucruri, pentru ca o fantezie zburdalnică să nu se lase uşor târâtă în lupta împotriva unor încătuşări, care stânjenesc şi predispun la meditări întunecate. În consecinţă, în scurt timp, se abandonează laturile oblice şi planurile fără variaţie, iar braţele, tăiate până aici brusc prin suprafeţe plane, se văd îndulcite la capete, întâi cu sărituri cioplite pieziş, apoi cu rotunjiri în semicerc, încheind mai armonios liniile./ La început timid, abia schiţat, apoi elementul decorativ câştigă teren tot mai mult. [...] Între timp cioplitorii au început să cunoască materialul, de aceea formele s-au dezvoltat mai repede. Unghiurile se menţin drepte, iar braţele se cioplesc precis. Crucea câştigă prin aceasta în eleganţă şi se ajunge astfel, prin forme intermediare, la crucea greacă pură [...]. Suplă, cu proporţii armonios întocmite, ea nu mai apare cu pecetea materiei inerte pe ea. Limpezimea liniilor şi a unghiurilor contribuie mult la impresia de degajare

faţă de tot ce-i greu şi teluric. Braţele transversale, în vederea egalităţii cu cel vertical, sunt mai late ca lespedea trunchiului, îngroşat şi el cât mai repede./ Inscripţia ne spune cu litere chirilice: *‹‹Aici sau îngropat Anna fata lu Pătrică 1848››*".[110] Atente la detalii fără a aluneca în pedanterie, afectuoase fără emfază şi literaturizate fără estetism, paginile lui Virgil Birou documentează, argumentează, examinează şi ilustrează Istoria, atâta vreme cât evoluţia formală a crucilor (cu un *horror vacui* convingător) reflectă însăşi curgerea veacurilor, cu istoriile lor uitate, dar ţintuite prin dăltuirea unui nume în piatră – a cărei duritate se lasă îmblânzită pentru a proiecta atât reflexiile sacrului, cât şi un anumit gust estetic. Iar pietrele din Ticvaniu Mare, cu fascinantele lor contururi, sunt desenate şi fotografiate de autorul bănăţean, fiindcă fotograful-artist nu se dezlipeşte de scriitor, ci îl conduce şi îl temperează cu migala exemplului dat de Romul Ladea.[111]

Fundamentată pe memoria culturală transpusă în artă populară, miza recuperatoare a *Crucilor de piatră*... aduce în discuţie, în acelaşi timp, şi aspecte din alte dimensiuni ale trecerii omului prin lume (istorică, socială, antropologică, psihologică). Angajamentul lui Virgil Birou cuprinde o parte din entuziasmele paşoptiştilor: propune teme, inaugurează trasee şi încearcă legitimarea unei continuităţi acolo unde se văd, cu obstinaţie, mai degrabă intermitenţe.

Reportajul (ca investigaţie socială şi exersare literară) i-a deschis lui Virgil Birou drumul spre proză. Încercările narative s-au desfăşurat, la început, în spaţiul îngust al nuvelei şi al povestirii coagulate în jurul temelor recurente ale autorului cărăşan: viaţa ţăranilor (cu conflictul dinte tradiţie şi modernitate) şi duritatea de cremene a cotidianului minier

[110] Virgil Birou, *Op. cit,* p. 17-20.
[111] Cf. Cornel Ungureanu, *Op. cit,*, p. 8.

(creuzet al gravelor tensiuni sociale). *Răzbunarea lui Stolojan* (publicată în „Vrerea”, VII, 1946, nr. 11-12) părea să anunţe că pentru Virgil Birou literatura nu e concepută ca ilustrare a apetenţei experimentale, ci ca reflectare a unui tip de realism coroziv - chiar revanşard, pe alocuri. Aşadar, mai degrabă oglindire realistă şi opoziţie prolifică se remarcă în naraţiuni, lăsând în plan secund miza de natură tehnic-inovativă sau greutatea estetică.

În *Nevasta minerului Ghiorghi* (apărută în „Scrisul bănăţean”, II, 1950, nr. 2), clocotul pricinuit de nedreptăţile sociale este zugrăvit prin unghiul de refracţie cauzat de separaţia dintre mediul specific minerilor şi procesele afective ale unei soţii căreia nu i se întoarce bărbatul acasă. Căutări insuflate de speranţă şi deznădejde, ipoteze şi nesiguranţă, teroarea incertitudinii şi intolerabila convicţiune sunt distribuite în proporţii care ar fi potenţat coerenţa dramatică a nuvelei, dacă nu ar fi fost subminate de pasaje al căror activism mobilizator rămâne în afara literarului. De pildă, îndemnul ca muncitorii „să nu se lase conduşi de formalităţi, ci să meargă pe linia unei atitudini tari. Aici este locul unei greve, ei nu trebuie să se teamă, ci să ia iniţiativa, ceilalţi, din toate ungherele ţării, vor veni după ei.” ajunge să fie perceput ca parazitar dacă nu e susţinut de o motivaţie psihologică şi socială exactă până în cel mai mic detaliu.

Mai riguros construită şi cu o mai intensă acumulare a fragmentelor cotidianului este *Oglinda lui Moş Ion Stăvan*, prima nuvelă publicată de Virgil Birou (a fost tipărită în 1945, în „Revista Fundaţiilor Regale”, XII, nr. 6 şi publicată în volum în 1946). Iniţial, conflictul pare a fi restrâns la tensiuni familiale, privite, după cum observă Nicolae Ţirioi, cu compasiune şi înţelegere[112]. Ion Stăvan este un bătrân care îşi conştientizează neputinţa provocată de vârstă, dar care nu acceptă dorinţa soţiei

[112] Cf. Nicolae Țirioi, *Op. cit.*, p. 10.

lui de a le lăsa nepoţilor averea, pentru a fi îngrijiţi de aceştia. Dintr-o neînţelegere legată de succesiune se propulsează alte contradicţii şi se dinamizează perspective. Reacţia de respingere a propunerii Sulumiei se transpune somatic şi reverberează într-o atroce durere de dinţi, prilej de erupţie a unui alt conflict (multă vreme înăbuşit, ignorat, amânat): ciocnirea între superstiţie şi licărul raţiunii. Durerea de dinţi este tratată cu ţuică şi cu leacuri băbeşti date de o vrăjitoare care cântă şi descântă în cadrul unui ceremonial ameţitor: „- Ne trebuiesc tăciuni. Asta avem aici. Apoi un vătrai, un scăunel şi cojocul cel mare al lui Ion." Dar Moş Ion Stăvan refuză să-i dea cojocul cel bun. Exasperată că barbatul nu ia în seamă cerinţele vrăjitoarei, baba Sulumia îi ascunde trăgula, ca moşul să nu mai poată bea ţuică. Urmează blesteme aruncate când de unul, când de altul şi încununate de nelipsitele ameninţări cu bătaia. Substanţa psihologică a nuvelei este dată de confruntarea oarbă a sexelor, ale căror neînţelegeri prefigurează disoluţia gospodăriei tradiţionale. Doar convenţiile sociale şi mica agoniseală par să îi ţină laolaltă pe soţi. Altminteri, sunt exponenţii unor principii contradictorii, incapabile să-şi găsească unitatea. Mai mult decât orice, succesiunea momentelor domestice dezvăluie înstrăinare, frustrare, refulare, orgoliu şi teamă – insidios acumulate şi metabolizate. Concisă, naraţiunea lui Virgil Birou înglobează (destul de consistent) deosebirile dintre orizontul existenţei individuale şi viziunea mentalităţii colective. Dintre autenticitatea interiorităţii şi presiunea aşteptării colective, care îndeamnă (obligă) la o anumită conduită. De aceea, o lectură antropologică şi sociologică a nuvelei nu ar fi deloc inadecvată – inclusiv în ceea ce priveşte forma de autoritate familială expusă în dialogul dintre moş Ion Stăvan şi maistor Filip şi alipită valorilor imaginarului patriarhal:

„ - … dacă nu o bat, îmi pierd respectul faţă de mine. […]

- Mă cârpeşte, mâncarea e la rând, se îngrijeşte de sănătatea mea. Dar tocmai cu asta, cu grija ei prea multă, mă omoară.

- Trebuie să-ţi întăreşti sufletul, vecine. Că dacă o baţi e pentru binele casei. Şi binele casei trebuie ţinut înainte de toate.

- Aici ai zis bine. Dacă aş bate-o, m-aş simţi, hâc, io bărbat la casă.

- Trebuie să o baţi!

- O bat. Azi, hâc, o bat.

- Doi deţi, Nicolae!"

În cheie psihocritică, evenimentele care se precipită în familia lui Moş Stăvan slăbesc barierele care au despărţit, de bine, de rău, refularea de manifestarea liberă a ideilor şi afectului. Mecanismul psihologic pus în mişcare de insistenţele Sulumiei îl face pe bătrânul Ion Stăvan să îşi arate opoziţia printr-un gest defulator: spre stupefacţia soţiei, moşul cumpără la licitaţie o oglindă de restaurant, scumpă şi nefolositoare. Imagini speculare, aşadar, adună într-un snop toate fantasmele cărora nu li s-a dat glas, ascunse fiind în subterana psihicului uman. Dar, în loc să determine limpezirea apelor sufleteşti, oglinda lui Moş Stăvan nu e altceva decât trâmbiţa mută a destrămării finale. Vulnerabilitatea omului e amplificată de fragilitatea micii lui insule, pe care a crezut-o (dacă nu mirifică) măcar durabilă: casa şi pământul. „Cioburile oglinzii, sfărâmate ţăndări, căzură în pietrişul de sub picioare cu clinchet ce răsună prelung în piaţa largă, de porci."

Sfărâmată a fost, într-o mare măsură, şi soarta romanului *Lume fără cer* – cartea minerilor din Banat, cu climatul sărbătoresc, dionisiile, vitalitatea debordantă şi reversul ei[113], care încearcă să găsească echilibrul dublei relevanţe. Sfărâmată a fost pentru că receptarea romanului s-a lăsat (neprielnic) întârziată, iar conţinutul – (nepotrivit) modificat. Şi totuşi *Lume fără cer* ar merita o lectură atentă şi bine cumpănită, ferită atât de prejudecăţi ierarhice, cât şi de pledoarii entuziaste.

[113] Cf. Cornel Ungureanu, *Literatura Banatului*, p. 174.

Despre Virgil Birou s-a spus că, prin *Lume fără cer*, a devenit „un scriitor de mâna întâi" în contextul unei mişcări mai ample a tinerilor scriitori bănăţeni, adversari ai „spiritului îngust şi lânced de autosatisfacţie provincială", manifestat de „responsabilii oficiali ai revistelor şi societăţilor culturale şi literare locale"[114]. Scriitor al marginii (în sensul de periferie), autorul cărăşan nu trebuie să fie asimilat unui prozator marginal (în accepţiunea de „neglijat"). Înainte de a stabili întâietăţi pe rafturile bibliotecii şi de a fixa ierarhii canonice (transgeneraţionale, însă nu şi transnaţionale), e necesară rediscutarea unor pagini fără să se conteste legitimitatea criteriului estetic, dar cu o abordare lărgită şi flexibilă.

Înainte de toate, „*Lume fără cer* e [...] un roman bine clădit, din blocuri inginereşte tăiate; părţile se leagă trainic şi aceste legături arată că scriitorul a studiat cu atenţie lecţiile marilor constructori ai romanului."[115] Nu doar secvenţele romanului sunt atent sudate între ele, ci şi legăturile care leagă ampla naraţiune de alte pagini ale lui Virgil Birou: pe de-o parte personajul Ghiorghi Raţă vine din proza scurtă, iar pe de altă parte, destule dintre episoadele cărţii amintesc de *Oameni şi locuri din Căraş*.

În prim-plan se află câţiva protagonişti a căror existenţă întreţese monografia ţinutului minier al Banatului, cu Anina drept centru de greutate – emblemă „a mizeriei şi a dezastrelor, în care Viena şi, mai apoi, Bucureştii, trimit mesaje rele."[116] Pavel Toc, feciorul moşului Iosim, trebuie să aleagă între a merge la război şi a coborî în mina de cărbune. E un ţăran falnic, pentru care lucrul pământului echivalează cu o datorie şi un privilegiu. Situaţia-limită în care se află Pavel Toc îl aşază în faţa unei alegeri prin care nu poate evita căderea: renunţă

[114] Nicolae Ţirioi, *Virgil Birou şi viaţa artistică din Banat*, „Orizont", XX, 1983, nr. 21, p. 4.

[115] Cornel Ungureanu, *Imediata noastră apropiere*, Timişoara, Editura Facla, 1980, p.74.

[116] Idem, *Mitteleuropa periferiilor*, Iaşi, Editura Polirom, 2002, p. 368.

la viaţă sau abandonează tradiţia (adică prestigiul social, stima de sine, sentimentul apartenenţei la imuabil). Între război şi mină, tânărul alege viaţa. Viaţa în subteran. Adică în întunericul pământului şi în penumbra conştiinţei dezrădăcinate. „Vreau să trăiesc" e laitmotivul unei forţe capabile să depăşească bariere care sunt (şi) interioare. Într-o lume scoasă din ţâţâni, aflată în preajma dezagregării apocaliptice, supravieţuirea devine o chestiune de instinct, nu de morală. Morala nu are loc nici printre opţiunile lui Maxim Krampfucec, medicul care semnează actele de înrolare şi care, odată vizitat cu atenţia cuvenită, e gata să declare „Hetzfehler" acolo unde nu e decât dorinţă de a trăi.

Dar să dăm glas începutului de roman – definitoriu pentru o redefinire a traseelor. A alternativelor. A ciocnirii dintre natură şi cultură. Sau a lumilor care-şi pot transforma devoranta coliziune în măsurată (chiar dacă vremelnică) reaşezare:

„Undeva, dinapoi, se rupse o sfoară. Pânza scorţoşată de ger a cudubii care acoperea căruţa lui Pavel Toc din Socolari începu să pălăpăiască în întunerec şi să izbească cu pocnete seci chingile de lemn, arcuite peste loitre. Se zbătea şi tremura ca aripa frântă a unui liliac uriaş, care îşi încorda puterile, în zvârcolire zadarnică şi cu capul înfipt în piept, să răzbească prin bezna îngroşată ca păcura. Caii fură opriţi, vijelia îi mătură oblic spre şanţ, gata să răstoarne căruţa încărcată, ale cărei încheieturi gemeau şi pârâiau să se desfacă. Lui Pavel i se tăie suflarea, vântul îi plezni în faţă o lopată de neauă amestecată cu ploaie şi el nu mai văzu nimic, simţi doar smunciturile cu care încerca să rupă coviltirul.

- Ne smulge cuduba, ţipă el după ce se şterse cu mâneca peste faţă, coborând din cer un sobor întreg de sfinţi şi de praznice în ştirea doctorului Maxim Krampfucek, care l-a făcut să ia, cu noaptea în cap, drumul Oraviţei, pe o vreme în care şi de un câne ţi-ar fi fost milă să-l ţii afară.

- Tată!

Boldi cu cotul figura pe care nu o vedea, dar care se ghemuia în siţ lângă el ocrotită sub coviltir şi învelită până la picioare în păclia groasă, cu miţe de o palmă. Moş Iosum nu se clinti. Moţăia cu capul în piept cum îl scutura căruţa, pâsla de oaie, cu aripile înnodate sub bărbie, îi acoperea obrajii şi urechile. Toată noaptea a curăţat cucuruz, când s-a trântit, un ceas, pe marginea patului, de grija plecării nici nu s-a mai dezbrăcat. Şi-a întins picioarele pe dunga laviţei şi a început să sforăie.

Pavel îl strigă din nou.

- Ţine hăţurile, tată, până mă duc să o leg dracului, că rămânem în ploaie, ca neoamenii.

Moşul tresări, bulmăcit de aţipeală.

- Ha, ce? Unde suntem?

- Prinde hăţurile până leg eu pânza, că ne-o ia vântul, urlă Pavel la urechea lui, ca să întreacă vâjâitul furtunii.

Îşi desfăcu greu degetele înţepenite pe hăţuri şi le trecu pe acestea moşului, care înjura în gând că trebuie să-şi scoată mâinile din căldura mânecilor încrucişate pe piept.

- Dacă nu vezi, mai bine opreşte, strigă încă o dată Pavel şi se strecură peste sacii de cucuruz până la şâreaga de dinapoi, unde necuratul parcă anume fluştura pânza, ca să facă ciudă oamenilor şi aşa plini de necaz.

Era beznă. Pavel avea de potrivit anume treburi de cătănie la Oraviţa; ca să nu-şi poarte căruţa goală, s-a lăsat pe ziua aceasta de sâmbătă, când era târg şi îşi puteau vinde şi cucuruzul."

Scris cu un ritm vibrant, orânduit în jurul notelor distinctive ale regiunii şi ale vârtoşeniei naturii, începutul romanului este o probă de aderenţă stilistică – una dintre sursele esenţiale de acumulare a energiei lecturii. Transcrisă printr-un fericit echilibru de dinamism şi descriptivism, dezlănţuirea naturii se înfăţişează în faţa cititorului cu un neastâmpăr cinematografic. De fapt, întreaga descătuşare a lumii fizice proiectează tumultul înăbuşit în sufletul şi mintea celor doi ţărani care se îndreaptă

spre târg. Şi spre fundamentala cotitură a existenţei lor. *Lume fără cer* are capacitatea de a surprinde relaţia osmotică dintre starea de spirit a personajelor şi aşezarea (sau vuietul fulminant) al naturii, acoperind claviatura vastă care leagă măreţia de ruină. Se mai găsesc fraze searbede în romanul lui Virgil Birou, însă multe episoade, oricât de trepidante sau de apatice din punct de vedere epic, intră în cadenţa potrivită (aspră sau domoală) - datorită abilității scriitorului de a impulsiona atât imaginația vizuală, cât şi simțul muzical al cititorului. De aceea, nucleele narative și rezolvările stilistice (care alternează sau îmbină registrele) se înlănțuie într-o certă logică epică, dar ating câteodată şi tempoul unor structuri polifonice.

Legarea greoaie a pânzei scuturate de vânt este o imagine-cheie a acestei ample naraţiuni heterodiegetice, în care tânărul Pavel Toc (personaj focalizator) percepe senzorial timpul nefast în care se află („i se tăie suflarea, vântul îi plezni în faţă o lopată de neauă amestecată cu ploaie şi el nu mai văzu nimic, simţi doar smunciturile”) şi îl valorizează („necuratul parcă anume fluştura pânza”). Se întrevede aici articularea unui câmp social înţeles ca scurt-circuitare, intersecţie şi hibridizare a realităţii istorice şi imaginarului mitic, dar şi a limbajelor prin al căror flux de transpunere simbolică se degajă figura dominantă a unei „puteri” care se manifestă unilateral. Cea care îl împinge pe Pavel Toc spre moartea în tranşee este puterea politică, resimţită, însă, (potrivit unei apartenenţe etnice şi sociale mitic întemeiate) ca putere demonică. Datoria publică de a se înrola iese, astfel, din seria responsabilităţilor efective şi îmbracă forma unei configuraţii simbolice fatale, căreia trebuie să i se opună. Cum? Printr-o dublă negociere, inter- şi intrapersonală. Inter-personal, prin medierea între limite sociale şi medicale, Pavel Toc îşi negociază dreptul la viaţă. Intrapersonal, negocierea se poartă între funcţia socială a individului şi „sinele real” – în vecinătatea a ceea ce Peter

Berger numea absorbţia ambivalentă ce survine între structurile realităţii sociale obiectivate şi structurile conştiinţei[117]. Personaj focalizator, Pavel Toc devine în acelaşi timp element focalizat, a cărui conştiinţă poate fi expusă prin utilizarea termenilor specifici cognitivităţii tranzacţionale: tensiune, ambiguitate, disimulare, demonstraţie de forţă abil strunită. În fine, poate fi descrisă prin apelul la conceptul de "problem solving", urmat de aşteptarea recuperării unui statut (temporar) pierdut.

Un alt personaj focalizator (care observă şi valorizează dramatismul relaţiilor cu „puterea" - socială şi politică), dar şi intens focalizat, la rândul lui, este Ghiorghi Raţă, miner care câştigă cu greu pâinea copiilor lui. În cazul acesta, tensiunea, ambiguitatea şi gradualitatea/procesualitatea se acumulează în doze greu de suportat, pentru că problema nu poate fi rezolvată inter- şi intrapersonal, ci doar printr-o mediere socială care se lasă prea mult timp aşteptată.

Roman-document, *Lume fără cer* este, fără doar şi poate, o carte a locului, aşa cum carte a locului era şi *Mara* lui Ioan Slavici. În acest sens trebuie înţeleasă afirmaţia lui Traian Liviu Birăescu: „Birou e un scriitor local. Precizarea n-are conotaţii depreciative."[118] Cât despre deosebirile dintre povestea minerilor cărăşeni şi a vieţii lipovenilor, se cuvine să reluăm aprecierile cu care Viorel Marineasa şi Daniel Vighi au însoţit ediţia din 2011 a romanului: „Diferenţele sunt evidente, după cum sunt şi asemănările. Cele din urmă au în vedere un anumit spirit al ţinutului: lumea provinciei mic-urbane, a meşteşugarilor, a calfelor şi meşterilor, lumea Lipovei şi Aninei – locuri mai degrabă obscure istoric, literar şi antropologic, folcloric.

[117] Vezi Peter Berger, *The Sacred Canopy: Elements of a Sociological Theory of Religion,* New York-London, Anchor Books, 1990.

[118] Text citit la Radio Timişoara, în mai 1993, apud *Scrisori către Virgil Birou*, ediţie îngrijită de Aquilina Birăescu şi Diana Zărie, Timişoara, Editura Marineasa, 2003, p. 14-15.

Anvergură minoră, care, la o privire mai atentă, dezvăluie faptul că dimensiunea cu pricina aparţine lipsei de interes a centrelor culturale şi de cercetare istorică, literare şi de mentalitate."[119]

Pe de altă parte, în ambele romane, există o paradigmă a toleranţei, în devălmăşia amestecului etnic. „Ca în istoria Lumii Noi, ceea ce interesează înainte de toate este acumularea, banul, supravieţuirea. În Lipova, tradiţiile sunt mai apăsat capitaliste, pe măsura lumii negustoreşti care vieţuieşte acolo. În Steierdorf, Anina sau Oraviţa, lumea este mai ales proletară [...]. Diferenţele din acest punct de vedere sunt consistente. În estul Banatului, în apropierea frontierei cu Ardealul de dincolo de Mureş, lumea este mai aproape de castelele grofilor, cu toată că emancipată în mare măsura. În sud-estul banatic, realităţile diferă substanţial: nu departe curge Dunărea, a cărei împortanţă în schimbul de idei, de mărfuri, oameni şi mentalităţi schiţează un proces incipient de globalizare între lumea Europei Centrale şi a celei de Est. Realităţile care favorizează incipitul globalizant au [...] raţiuni comerciale sprijinite de flotile pe măsură."[120]

Aşadar, mărfuri, comerţ, acces la pieţe (de idei şi de produse). Structurată pe coordonatele revoluţiei industriale şi ale modernităţii (de-formatoare), naraţiunea înregistrează în mod realist viaţa proletariatului cărăşan, îngroşând unele accente în siajul ferm al naturalismului.

Paralela cu romanul *Germinal* al lui Zola a fost justificată de Cornel Ungureanu, care şi-a adaptat perspectiva aducând-o (de la povestea minerilor din nordul Franţei) până în apropierea autorului *Lumii fără cer*. Popasul comparativ descoperă filiaţii care ar apropia romanul lui Virgil Birou de poemul social *Cântecul uzinelor* al lui Ion Stoia Udrea, dar şi de traducerea *Cărţii Rândunelelor* ori de lemnul convulsionat al lui Romul

---

[119] Viorel Marineasa, Daniel Vighi, *Postfaţă* la Virgil Birou, *Lume fără cer*, Timişoara, Editura Diacritic, 2011, p. 555.

[120] *Ibidem*, p. 556-557.

Ladea. Nici Rebreanu (din *Răscoala*) ori Pavel Dan (din *Iobagii*)[121] nu sunt de ignorat când se discută despre eruptivul interes pentru social din anii ’30 ai veacului trecut. E dincolo de îndoială că pe Virgil Birou nu îl atrage o parte importantă a literaturii deceniilor 4 şi 5: proza experienţei, a neliniştii metafizice, a explorării abisalului (de sorginte dostoievskiană sau pe filiera André Gide ori a existenţialiştilor ruşi – Berdiaev şi Şestov). În schimb, rezonează puternic la asperităţile sociale. Mai precis, la viaţa anevoioasă a minerilor din sudul Banatului.

Însă ceea ce este interesant în cazul lui Virgil Birou (şi îi conferă acestuia originalitate) este că romanul proletar se dovedeşte a fi, în egală măsură, romanul vechilor rânduieli ţărăneşti. Dincolo de suprafaţa zgrunţuroasă a realităţilor miniere, se află armoniile (pierdute ale) universului tradiţional rural. Întreaga naraţiune cuprinde o translaţie socială „numită ca atare, arătată cu dichis: proletariatul, mai ales cel valah, este de obârşie ţărănească nemijlocită.”[122]

Iar ţăranii trăiesc potrivit mişcării soarelui. Din lumină îşi iau vitalitatea şi credinţa. Când moş Iosim îl revede pe Pavel după o vreme de la prima coborâre în mină, e zguduit:

„- Ce-i cu tine, copile, nu te simţi bine? […]

- E lucrul, tată. Lucrul de noapte. Toate le îndur, oricât de grele ar fi, dar ăsta mă omoară.”

Etichetat ca roman monografic, topind în compoziţia lui substanţiale pagini de sociologie, istorie şi literatură, *Lume fără cer* este o carte despre Rău, despre iniţiere în suferinţă, despre compasiune şi solidaritate. Despre păcat, vinovăţie şi damnare. Efortul documentar[123] pe care l-a făcut Virgil Birou (în consonanţă cu pasiunea de a cerceta arhivele, probată de Ion Stoia Udrea) nu exclude punerea în scenă a unor trăiri cu

[121] Cf. Cornel Ungureanu, *Lume fără cer*, „Orizont”, 1973, nr. 34, p. 2.
[122] Viorel Marineasa, Daniel Vighi, *Op. cit.*, p. 557.
[123] Despre forţa documentară a autorului a scris Cornel Ungureanu, *Op. cit.*, p. 2.

o intensitate ce străbate depozitele preraţionale şi zonele cvasi-mistice ale sentimentalismului, a căror activare presupune expansiunea conştiinţei. Pentru primul caz (al pulsaţiei preraţionale) emblematic poate fi episodul „răvoluţiei” lui Ghiorghi Raţă, miner cu nevastă (Lena) şi şase copii, bărbat cu „corpul stors de vlagă” şi purtând de gât un „lanţ [...] legat cu un capăt de ocnă, cu celălalt de casă.” Discuţia solemnă despre însemnătatea revoluţiei şi atributele socialismului - pe care Ghiorghi Raţă o are cu Pavel - îşi relevă miezul ascuns (abia) într-o scenă antologică: în jurul unui foc haiducesc alimentat de acte şi mobile aruncate pe geamuri, forfotesc soldaţi, ţărani, mineri şi ţigani care sărbătoresc elanul răzvrătirii[124] printr-o beţie cruntă. Sunt, în aceste pasaje, tensiuni şi descătuşări sălbatice. Orgiastice. Lumea se descompune şi se recompune sub zodia erorii. A gestului instinctual care, dincolo de posibilitatea supravieţuirii, ascunde certitudinea disoluţiei. Pe de altă parte, nici sentimentalismul bovaric nu are cum să conducă spre o mai bună aşezare a rosturilor. Doamna Bartoş, soţia unui arivist vanitos şi gospodină impecabilă, se îndrăgosteşte de directorul adjunct Heinz (ipocrit, imoral şi mediocru, sprijinit prin strategii de culise), crezând că desconsiderarea cu care o obişnuise soţul ei va fi înlocuită de respect şi iubire. Lectura romanelor lui Ohnet (puse în geamantanul cu care a plecat de acasă) îi ştersese bariera dintre realitate şi ficţiune. Dintr-o stare contemplativă, trece în perimetrul acţiunii nemijlocite. Rămâne întruchiparea devoţiunii, dar o proiectează asupra unei (alte) himere. Doamna Bartoş ia contact cu o nouă parte a urâtului, în care o aruncaseră energiile erotice neconsumate în sterilitatea unei căsnicii ratate: nici pentru pentru Heinz nu fusese marea iubire, ci doar o „femeiuşcă prostuţă

[124] Banatul nu a fost lipsit de revolte proletare. Istoria arată că a avut loc un şir lung de manifestări de indignare din partea proletariatului: la Anina în 1892, 1897, 1903, la Reşiţa în 1895, 1900, 1901, 1906, la Doman şi Secul în 1895, la Oraviţa în 1892, la Lugoj în 1905 şi 1906, la Timişoara în 1891, 1894, 1904 ş.m.d. (Cf. Ioan Munteanu, *Mişcarea naţională din Banat*, Timişoara, Editura Antib, 1994, p. 62.)

şi curată”. Prin drama doamnei Bartoş, la care se alătură scenele de seducţie şi de nuntă din ţinutul Caraşului, *Lume fără cer* devine (într-o oarecare măsură) şi un roman al educaţiei sentimentale, care contrabalansează uneori realismul dur al celorlalte secvenţe, iar alteori îl completează – pentru că, nestrunite, sentimentele pot mutila sau mortifica sufletul.

Deşi par să aibă mize mici, episoadele domestice (care anunţă melancolia prozei lui Sorin Titel[125]) nu se opun vieţii din ocnă. Aş observa, mai degrabă, că legile şi ritualurile mineritului (cu substanţialul cod etic care le irigă) lasă urme adânci şi în viaţa de familie. În *Lume fără cer* se perindă mai ales familii sărace, numeroase. Ghiorghi Raţă are mulţi copii, dintre care unul abia îşi trage un picior, iar altul, pus de la 12 ani să spele căbuni, se îmbolnăveşte grav. Klempa are şase prunci, dar e un alcoolic care îşi cheltuie banii la birt în loc să se îngrijească de cei mici. De altminteri, „birtul de la casină” este locul unde se adună mulţi dintre ortaci: din întunericul minei, pătrund în bezna conştiinţei. Băutura şi înjurăturile îi însoţesc pretutindeni – în ocnă şi acasă. Într-unii dintre ei mai persistă urmele vagi ale armoniei lăuntrice, dar ceea ce iese la iveală este, cu precădere, invidia sau ura. Solidaritatea ortacilor e viclean erodată de egoism, iar între mineri şi supraveghetori (sau conducere) nu există decât duşmănie – amplificată treptat, în doze zilnice, până la paroxism.

Laconic, descriptivismul naratorului se mulţumeşte să fixeze un număr redus de linii ale cadrului exterior (oglindă a stării de spirit pe care o poartă personajul focalizat). În mijlocul unor personaje de panopticum, dintre care ies în evidenţă (prin puterea de sugestie a dialogurilor şi acţiunilor) birtaşul Venţel[126],

[125] Cf. Viorel Marineasa, Daniel Vighi, *Op. cit.*, p. 562.

[126] Despre Venţel cititorul află că „unii, invidioşi şi porniţi împotriva lui, susţineau că e spionul direcţiunii şi că i-au dat birtul ca să poată afla din vreme gândurile muncitorilor, însă nimic nu s-a putut dovedi; pe Venţel, deşi l-au pândit, nu l-au văzut niciodată întrând în vila direcţiunii sau urcând treptele ce duceau la cabinetul lui Heinz, îşi vedea de treburile sale, cum îl tăia capul mai bine.”

Gorbojemsky, Klempa, Gusti, Bartoş şi Heinz, bătrânul inginer Svoboda e o figură aparte: profilul lui este acela a unui intelectual legat de proletariat, un umanist vizionar care fusese obligat să plece de la minele Aninei pentru a face loc unor tineri netrebnici. Deşi alcătuit printr-o creionare pe tipar iluminist, Svoboda nu e mai puţin viu şi credibil – inclusiv prin faptul că, întâlnind-o pe doamna Bartoş, gândurile lui transcriu prejudecăţi referitoare la statutul inferior al femeii (redusă la o existenţă insignifiantă, incapabilă să înţeleagă, să empatizeze sau să imagineze).

Teribila explozie din mină vine să confirme fragmentarea unei lumi în degringoladă. Finalul romanului înregistrează simultan, ca o foaie de observaţie clinică, pe de-o parte reacţiile femeilor care-şi caută soţi, fii, nepoţi, bunici şi, pe de altă parte, gândurile lui Andrei, care căuta o căruţă să-l ducă pe Ghiorghi Raţă la Sasca. Printre şirurile lungi de morţi care haşurau curtea întreprinderii, Andrei are revelaţia extincției (ne)cuantificabile, exhibate macabru într-o piaţă: „Ca la târg […]. Moartea şi-a scos marfa la tarabe, oamenii umblă printre ele să-şi aleagă.” Falsă şi funestă alegere, de vreme ce nu înglobează libera opţiune, ci o fatalitate sinistră. Ca fatalitate i se arătase lui Ghiorghi Raţă coborârea în ocnă şi, de aceea, oricât de dramatică, moartea lui sugerează (şi) supunerea faţă de o iubire-ură căreia nu avea cum să i se sustragă. În cheie socială a citit Ion Arieşanu finalul cărţii, văzând în sfârşitul lui Ghiorghi Raţă o înfrăţire a minerului cu ocna al cărei rob este, spre deosebire de ţăranul ajuns miner, Pavel, care a privit zi de zi mina cu mânie, cu indiferenţă, cu opunere.[127]

În întregul lui, *Lume fără cer* e un roman care se susţine şi prin trama narativă propriu-zisă, dar şi prin atmosferă. Prin cazuistica morală, dar şi prin haloul creat în jurul unor stări sufleteşti care împing spre decizii copleşitoare. Dileme,

[127] Cf. Ion Arieşanu, *Măreţia umilităţii*, „Orizont”, XXV, 1988, nr. 25, p. 4.

ambiţii, încercări de autodefinire, elanuri şi deziluzii sociale, degringoladă sunt malaxate de Virgil Birou într-o pastă epică din care se poate extrage, bine definit, un *spaţiu al intervalului, al provizoratului, al crepusculului* perfid strecurat până şi în ceea ce pare a fi o arzătoare lumină. Slăbirea valorilor imperiale (vizibilă şi în *Oraşul pierdut în ceaţă* al lui Méliusz József) şi precaritatea celor rămaşi la marginea istoriei sunt indisolubil legate de latura mesianică a romanului crepuscular. Într-o astfel de naraţiune, gestul (ieşit de sub incidenţa legii - scrise sau nescrise), evenimentul („răvoluţia" lui Ghiorghi Raţă) au uneori particularităţi mesianice. Urgenţa sau, dimpotrivă, amânarea, înverşunarea cu care aşteaptă personajele crepusculare configurează un autentic *etos al aşteptării* (aşa cum apare şi în *Omul fără însuşiri* al lui Robert Musil). Dacă Pavel Toc aşteaptă momentul prielnic pentru a face gestul de reincluziune (prin care *să-şi reia locul* în universul ţărănesc din care s-a smuls - *recte*, exilat), Ghiorghi Raţă e în aşteptarea evenimentului care să aducă *un alt loc* – în care duritatea existenţei lui să fie înlocuită de o necesară alinare. Ambele personaje trăiesc, de pe poziţii diferite, „starea de excepţie"[128] - condiţia de exil (mesianică) a aşteptării şi a urgenţei. Aşa cum îl defineşte Giorgio Agamben, exilul presupune excludere şi, totodată, includere. Îndepărtare şi captivitate. Mai precis, implică puterea de a se menţine în relaţie cu ceva presupus a fi lipsit de relaţie.[129]

Iată un pasaj care surprinde propagarea revoltei printre locuitorii zonei cărăşene (cu referire la o staţiune deschisă în 1878, cândva punct de atracţie pentru nobilimea austro-ungară, britanică şi germană): „Marila era a unor domni din Pesta şi de la Viena, care stăteau foarte aproape de stăpânire. Şi oamenii

[128] Cf. Giorgio Agamben, *Starea de excepţie. Homo Sacer, II, 1,* traducere de Alexandru Cistelecan, Cluj-Napoca, Editura Ideea Design&Print, 2008.
[129] Idem, *Homo Sacer. Puterea suverană şi viaţa nudă*, traducere de Alexandru Cistelecan, Cluj-Napoca, Editura Ideea Design&Print, 2006, p. 92.

au spart Marila. Va să zică nici frica de stăpânire nu-i mai ţine. Gusti dădu din umeri, pe chipul de adolescent scos din rosturile sale şi îmbătrânit înainte de vreme, apăru un zâmbet vag.

- Hai, se schimbă acum ceva în lume.

Oratorul cu părul ca paiul, care între timp a coborât de pe scaun şi s-a apropiat de noii veniţi, îşi deschise gura:

- Aşa e, tovarăşe. Se va schimba ceva în lume. Vom da jos domnii şi vom fi noi, muncitorii, stăpâni."

De pe poziţiile idolatrizării scopului final şi ale ignorării voluntare a facultăţii critice, Yuri Pyatakov (revoluţionar bolşevic şi comisar troţkist) vorbise despre „omul miracolelor", capabil să transforme inadmisibilul în admisibil şi să instaureze o putere sacralizată ideologic.[130] Universul crepuscular nu poate fi despărţit de o dimensiune a aşteptării – ca reaşezare politică şi/sau etică. Schimbarea la care fac referire personajele *Lumii fără cer* implică o făţişă contestare a vechii ordini. Sau mutarea unor hotare (politice, sociale), ale cărei consecinţe sunt greu de măsurat. Punerea sub semnul întrebării a unor limite (sacre, potrivit dreptului roman), modificarea sau înlocuirea lor transferă atributele sacrului asupra celui care operează aceste transformări. Devine un *homo sacer*, după cum explică Giorgio Agamben. Atacând normele consfinţite (ale tradiţiei agrare, în cazul lui Pavel Toc, respectiv legile social-politice, în cazul minerului Ghiorghi Raţă), personajele aşază semnul crizei asupra vechii ordini din comunitate şi se încarcă de un curent mesianic.

La fel ca revolta minerilor, tragica explozie din subteran atrage după sine o certă suspendare a istoriei: a intervenit un prag. Sau o tensiune de nesuportat. Chiar dacă nu produc

[130] Cf. Vladimir Tismăneanu, *Diavolul în istorie. Comunism, fascism şi câteva lecţii ale secolului XX*, traducere din limba engleză şi indice de Marius Stan, Bucureşti, Editura Humanitas, 2013, p. 138.

schimbări radicale, aceste evenimente nu rămân fără urmări: ele întrerup, tulbură şi dezechilibrează profund continuitatea istoriei. O istorie a catastrofelor tinde să ia locul istoriei ca identitate. Aşteptarea unei reaşezări (mesianice) a politicului şi eticii nu are forţă de lege[131], ci este mai degrabă echivalentul unui catalizator al crizei şi declinulului.

Plecând de la valenţele înscrise în expresia „to enforce the law”, Derrida ajunge să facă, riguros, distincţia între viitor ca de-venire (*avenir*) şi viitor care pierde deschiderea (*futur*). Ultimul poate oricând să reproducă prezentul şi să rateze venirea celuilalt - fără prezenţa căruia nu există dreptate. Dreptatea (spre care tânjesc, de pe alte coordonate ale existenţei, Pavel Toc şi Ghiorghi Raţă) rămâne în sfera de-venirii, înglobând, ireductibil, dimensiunea unor evenimente care sunt *de venit*. Sau care trebuie să vină.[132] Cu nucleul lui spectral, mesianismul apare ca „venirea unui loc”: nu este ceea ce se vede (se întâmplă) în prezentul care devine trecut, ci implică, în viziunea lui Jean-Luc Nancy[133], un tip de ofrandă. Nu este plin în sensul împlinirii, al timpului sfârşit, ci în sensul a ceea ce *va să vină* – o „venire” al cărei timp nu poate fi precis determinat.

Oamenii obosiţi, măcinaţi de probleme pe care adesea nici nu şi le asumă, purtând cu ei drame mai mult sau mai puţin mărturisite/intuite, sunt conturaţi din câteva crochiuri aspru trasate şi două-trei observaţii care ating, nemilos, esenţialul. Alţii enunţă judecăţi, iau decizii şi fac alegeri care pot „scrie” viitorul, dar toate acestea nu înseamnă că sunt prezenţi în ei înşişi ca fiinţe istorice, ci mai degrabă (după cum explică

---

[131] Pentru relevanţa forţei de lege, vezi Jacques Derrida, *Forţă de lege: fundamentul mistic al autorităţii*, în Walter Benjamin, Jacques Derrida, *Despre violenţă,* traducere de Bogdan Ghiu, Cluj-Napoca, Editura Idea Design&Print, 2004, p. 31.

[132] *Ibidem*, p. 56.

[133] Cf. Jean-Luc Nancy, *Comunitatea absentă*, traducere de Emilian Cioc, Cluj-Napoca, Editura ldea Design& Print, 2005, p. 124-125.

Jean-Luc Nancy[134]) că sunt spaţiaţi prin însăşi spaţierea timpului – care deschide posibilitatea istoriei comunităţii. Spaţierea timpului este indisociabil legată de alteritate. De eterogenitate. Iar dacă o lume nu este nici spaţiu, nici timp, ea este „modul nostru de a exista împreună. Este lumea noastră, lumea lui noi, […] ca aproprierea existenţei în finitudinea ei, în măsura în care stă în esenţa ei proprie […] de a veni într-o lume şi în acelaşi timp de a deschide o lume."[135] Timpul deschis ca lume (timpul schimbării, al mutării limitelor, al revoluţiei) este plin – umplut prin propria lui spaţiere. E o sur-venire (cu termenul filosofului francez), nu o împlinire. Iar participarea la un spaţiu de timp se produce ca participarea la o comunitate – nu doar prin aderarea la valori şi substanţe comune, ci prin decizia de a fi istorici prin exprimarea comunităţii noastre. „A fi în comun" e decizia care ar fi putut îngădui o altă existenţă - o lume care să-şi găsească propriul cer. Sau prezentul ei. În schimb, sensul în comun scapă din vedere, iar dezastrul e în plină desfăşurare (ori stă, viclean, la pândă) – inclusiv, aşa cum se străvede în *Lume fără cer*, prin posibilitatea pierderii unei naţiuni încă dinainte ca existenţa ei politică să fie legitimată.

În romanul lui Virgil Birou, timpul pare conceput ca o mişcare evolutivă (pe linia dezvoltării inserate de progresul tehnologic al secolului al XIX-lea, dar şi a mişcărilor coagulate în jurul principiilor naţionale), ceea ce poate explica măcar în parte înaintarea obstinată – chiar dacă are efecte catastrofice (aşa cum spre pustiire merg şi personajele din alte romane crepusculare ale Kakaniei). Însă finalul versiunii iniţiale a *Lumii fără cer* (publicată în 1947 şi retipărită în 2011) răstoarnă concepţia referitoare la timp ca desfăşurare teleologică progresivă. Încheierea romanului e lipsită de orizont, de încredere, de aşteptare. Catastrofa pare să fi luat în stăpânire întreaga alcătuire

[134] *Ibidem*, p.144-145.
[135] *Ibidem*, p. 147.

a omenirii, redusă la o margine întunecată: „- Care minister din lume mai învie pe ăştia de aici?/ Şi parcă l-ar fi pătruns o răceală în căldura aceea. Se cutremură. I se păru că vine din coşciugul care se încrunta acum spre el a duşmănie. Îşi trase încet piciorul ca să nu-l mai simtă şi se întoarse cu un umăr în colţul lui.” Ei bine, dacă versiunea din 1947 se înscrie fără dubiu în paradigma romanului crepuscular, varianta tipărită în 1957[136] oferă o cu totul altă perspectivă – impusă de intrumentele politice care au transformat literatura în propagandă. De această dată, ultimele pasaje ale cărţii (adăugate de autor pentru ca romanul să poată fi publicat) se supun normelor realismului socialist, concepute ca mijloace de răspândire a tezelor politice şi, implicit, a ireversibilului progres.[137]

Trecând de la atmosferă la focalizare, se cuvine să fie remarcat felul în care observaţiile naratorului fixează amănuntul, fără a pierde din vedere ansamblul. (Paginile despre revolta minerilor sunt ilustrative în acest sens.) Abordarea e întotdeauna bifocală, iar distanţa e reglată după necesităţi: se apleacă asupra microscopului, cercetând un personaj (un tip uman), pentru ca imediat după aceea să investigheze, ca printr-o lunetă, colectivitatea în larga ei desfăşurare. De aceea, focalizarea se mută de pe un individ pe altul, respectiv de pe un personaj pe mulţime, angajând o schimbare de perspectivă care face ca protagoniştii să se exprime liber, dar (prin restrângerea impusă de tehnica narativă) să şi interiorizeze anumite gânduri,

[136] Reeditarea a fost imediat urmată de un oarecare ecou critic, dar romanul nu a izbutit să se impună. Printre cei care l-au semnalat şi discutat în presa vremii se află Nicolae Mărgeanu (*Lume fără cer*, „Tribuna”, I, 1957, nr. 31, p. 2), Nicolae Ciobanu (*Virgil Birou: Lume fără cer*, „Drapelul roşu”, XIV, 1957, nr. 3958, p. 2) şi T. L. Biräescu, (*Lume fără cer de Virgil Birou*, „Scrisul bănăţean”, VIII, 1957, nr. 10, p. 66-70).

137 Paragraful adăugat la ediţiile din 1957 şi 1972 este următorul:
„Celălalt stătea mai la o parte, cu ochii seci, cu fălcile încleştate şi tremurând din tot corpul de încordarea atâtor nopţi nedormite. Murmură printre dinţi:
- Şi totuşi trebuie, trebuie să vină o lume mai bună.”

fără ca aceasta să provoace şi problematizarea.[138] Aceste aspecte ale compoziţiei conduc la alternarea firească a planurilor epice şi provoacă succesiunea gravitate-derizoriu, instinct-raţiune, asprime-sentimentalism ş.a.

Carte inaugurală (care pecetluieşte identitatea unei regiuni) şi prim roman al migraţiei spre centrele industriale (aşadar, roman al de-teritorializării)[139], *Lume fără cer* îndreptăţeşte recitirea şi revizuirea – nu în sensul tare al termenului, ca plasare pe raftul dintâi al literaturii române, ci ca un exerciţiu de recontextualizare şi de discernământ, capabil să distingă niveluri diferite ale valorii şi să integreze opere meritorii în freamătul viu al fluxului cultural.

În 1968, imediat după moartea lui Virgil Birou, Nicolae Ciobanu scria că autorul *Lumii fără cer* „a fost […] un om al tradiţiei. În gândirea sa artistică şi culturală, contemporaneitatea se distinge ca un moment revelator ce decurge dintr-un adânc şi neîntrerupt proces de gestaţie a trecutului. […] Dar pe omul Virgil Birou, atât de greu de definit în complexa şi poate contradictoria sa structură de caracter – aspru şi generos, sarcastic şi sentimental, bonom şi susceptibil, pus pe efuziuni şi taciturn, închis în el – cine, din cei care l-au cunoscut, îl va putea uita?”[140] Dacă proza lui Virgil Birou nu este circumscrisă de canonul literar românesc, personalitatea lui e demnă de atenţie. În aceeași măsură scriitor și jurnalist, creator de instituții şi animator al vieţii culturale bănăţene, tradiţionalist și modernist, intelectual de stânga, apărător al proletariatului și victimă a interdicțiilor de după instaurarea stalinismului, Virgil Birou ar

---

[138] S-a evidenţiat că autorul evită „problematizarea înalt-ideologică în care l-ar fi putut tenta istoria, pe care o scrutează cu ochii oamenilor simpli şi aspri, pentru care politica şi schimbările mondiale există, fără îndoială, numai că undeva departe, cu ecouri vagi şi multă confuzie.” (Viorel Marineasa, Daniel Vighi, *Op. cit.*, p. 564.)

[139] Cf. Cornel Ungureanu, *Literatura Banatului*, p. 228.

[140] Nicolae Ciobanu, *Virgil Birou*, „Scrisul bănăţean”, XIX, 1968, nr. 5, p. 84.

putea fi privit ca un „caz” emblematic pentru epoca şi spaţiul cărora le-a aparţinut.

Studiul introductiv[141] nu echivalează cu o cercetare monografică. Am încercat să reunesc contextualizări şi comparaţii, ipoteze, expuneri şi analize, să sugerez traiectorii de lectură, să acopăr suprafeţe şi să sondez câteva adâncimi. Să expun o operă segmentată şi, în egală măsură, organic înlănţuită, dar şi să conturez un destin deopotrivă coerent şi fragmentat. Împletitura acestor pagini a vrut să recupereze un autor care a traversat etape-cheie ale istoriei (politice, culturale, intelectuale) din veacul al XX-lea – de la destrămarea imperiilor şi apariţia statelor-naţiune până la totalitarismul comunist.

Să-l însoţim, cu seninătate şi cumpănire, prin paginile pe care le-a scris.

[141] În cursul elaborării acestui volum, câteva segmente ale *Studiului introductiv* au fost prezentate la manifestări ştiinţifice şi/sau au fost publicate: *Revizitări: Virgil Birou şi arta populară bănăţeană* (lucrare prezentată la simpozionul „Literatura şi presa în Banat”, Zrenianin, Serbia, 13 decembrie 2017), *Regional şi naţional în reportajele lui Virgil Birou* (lucrare prezentată la Congresul Internaţional al Culturii Române, ediţia I, organizat de Institutul „Titu Maiorescu”, Filiala din Timişoara a Academiei Române, 14-16 iunie 2018), *Între miracol şi catastrofă: etosul aşteptării în romanul lui Virgil Birou* (colocviul „G. I. Tohăneanu”, ediţia a V-a, Universitatea de Vest din Timişoara, 14 sept. 2018), *Un roman al locului şi câteva contextualizări necesare* (articol publicat în „Studii de ştiinţă şi cultură”, XIV, 2018, nr. 3).

Tabel cronologic

1858, 13 decembrie. Se naşte la Cârnecea (Caraş-Severin) Iuliu Birou, fiul Ghilei (n. Almăjan) şi al lui Ioan Birou. Învăţător, publicist, folclorist, compozitor, militant unionist, Iuliu Birou e autorul unor cărţi de limba română şi de muzică.

1871, 21 octombrie. Se înfiinţează Societatea Filarmonică din Timișoara.

1878. Iuliu Birou obţine diploma de învăţător, absolvind Preparandia din Oradea.

1879, decembrie 25. Este tipărit la Lugoj primul număr al gazetei „Desceptarea" sub direcţiunea lui Iosif Tempea, una dintre primele publicaţii româneşti din Banat.

1880. Moare Andrei Mocioni, jurist, om politic, membru fondator al Academiei Române.

1882. Se sărbătoresc 25 de ani de la înfiinţarea Corului din Chizătău, cu participarea lui Ciprian Porumbescu.

1882. E tipărit volumul *Stilul şi poetica limbei române în uzul şcoalelor gimnaziale* de Iosif Tempea, preot şi profesor gimnazial ortodox la Lugoj.

1882. După ce a fost învăţător în Coştei, Iuliu Birou ajunge la şcoala din Ticvaniu Mare, unde înfiinţează Societatea de cântare şi muzică „Armonia".

1882-1883. George Coşbuc publica primele poezii în revista „Muza someşeană".

1884. Apare volumul *Poesii* de Mihai Eminescu (Bucureşti, Editura Librăriei Socec&Comp.), cu o Prefaţă de Titu Maiorescu.

1884. Timişoara devine primul oraş din Europa continentală cu străzile iluminate electric.

1885. Recital Dimitrie Popovici-Bayreuth la Lugoj.

1887. Se naşte la Marghitiţa, în Banatul Sârbesc, Franyó Zoltán, traducător şi publicist.

1887. Se naşte la Surducu Mare (jud. Caraş-Severin) Aurel E. Peteanu, profesor, publicist, folclorist. Este tatăl Anişoarei Odeanu.

1889. Moare Mihai Eminescu.

1889. Ion Vidu este numit la conducerea Reuniunii Române de Cântări şi Muzică din Lugoj.

1890. Moare Simeon Mangiuca, folclorist bănăţean, membru de onoare al Academiei Române.

1890. Moare Anton Mocioni, om politic, deputat în Parlamentul de la Budapesta.

1892. Conferinţa extraordinară a Partidului Naţional Român hotărăşte, la Sibiu, redactarea unui Memorandum către împăratul Franz Josef.

1892. La Caransebeş apare volumul *Poezii populare din Banat* de Enea Hodoş.

1893. Omul politic, publicistul, compozitorul şi animatorul cultural Alexandru Mocioni înfiinţează la Timişoara ziarul „Dreptatea". Sub conducerea lui Valeriu Branişte, ca redactor responsabil, acest periodic militează pentru drepturile naţionale ale românilor.

1893, august 29. Moare Ioan Popovici-Bănăţeanul.

1893. Se naşte la Csongrad (Ungaria) Miloš Crnjanski, scriitor şi diplomat sârb.

1893. Apare volumul *Balade şi idile* de George Coşbuc (Bucureşti, Edtura Socec).

1893-1894. Victor Vlad Delamarina publică schiţe de călătorie în „Familia" şi „Dreptatea".

1894. Are loc la Cluj procedul Memorandumului. Între pledanţii apărării se afla Coriolan Brediceanu.

1894, martie 13. Victor Vlad Delamarina debutează poetic cu *Toaca la Logoj*, publicată în „Dreptatea" condusă de Valeriu Branişte.

1896. Reuniunea de cântări şi muzică „Armonia”, înfiinţată şi condusă de Iuliu Birou, obţine premiul al II-lea la un concurs organizat în Lugoj. I s-au acordat Pocalul de Argint şi Diploma cu litere comemorative.

1896. Moare Victor Vlad Delamarina.

1896. Miloš Crnjanski se mută cu familia la Timişoara, unde va urma Liceul Piarist.

1897. La Ferendia (Timiş) se naşte Ioachim Miloia, om de cultură bănăţean, doctor în istoria artelor, director şi organizator al Muzeului Banatului, istoric, arheolog, pictor.

1897. De Crăciun, învăţătorul Iuliu Birou prezintă împreună cu elevii săi dramatizarea proprie *Irozii sau Vicleimul*.

1898. Se naşte, la Bratislava, Julius Podlipny. Va deveni pictor, grafician şi pedagog, unul dintre animatorii vieţii culturale timişorene din perioada interbelică.

1899. Se naşte, la Timişoara, Franz Liebhard (pseudonimul lui Robert Reiter), traducător, poet avangardist, cu orientare politică social-democrată.

1901. Se naşte Ion Stoia Udrea, publicist, poet şi traducător.

1901. Se naşte, la Jitin (jud. Caraş-Severin), Romulus Ladea (sculptorul va deveni cunoscut sub numele de Romul Ladea).

1901. Moare Maria, prima soţie a lui Iuliu Birou, cu care învăţătorul avusese doi copii, Aurel şi Angela.

1902. Iuliu Birou se recăsătoreşte cu Ioana Zara, fata unor ţărani înstăriţi din Ticvaniu Mare.

1902. Apare *Cartea de compunere pentru şcoalele primare în două cursuri concentrice* de Iuliu Birou.

1902. Se tipăreşte prima carte cu poeziile lui Victor Vlad Delamarina: *Poezii bănăţăneşti. Întocmiri*. Ediţie îngrijită de Valeriu Branişte, Lugoj, Tipografia Traunfellner.

1903, 11 mai. În Ticvaniu Mare se naşte Virgil Birou, primul copil al soţilor Ioana şi Iuliu Birou.

1904. Se naşte la Şomcuta Mare (judeţul Maramureş) Aurel Buteanu, om politic, diplomat, jurnalist, traducător. Va deveni apropiat al lui Iuliu Maniu şi Alexandru Vaida-Voevod.

1904-1907. Franyó Zoltán studiază la Academia Ludovica din Budapesta, unde îi întâlneşte pe Miroslav Krleja şi Liviu Rebreanu.

1906. Se naşte Horaţiu, fratele lui Virgil Birou.

1906. Societatea de cântări şi muzică „Armonia", condusă de Iuliu Birou, participă la Expoziţia de la Arenele Române, Bucureşti. Obţine medalia de aur şi decoraţia jubiliară Carol I.

1907. La Ticvaniu Mare, Iuliu Birou sărbătoreşte 25 de ani de la înfiinţarea „Armoniei".

1908. Se naşte Geo Bogza, poet avangardist, prozator, publicist.

1909, aprilie 1. Moare la Birchiş (judeţul Arad) Alexandru Mocioni.

1909. Se naşte, la Timişoara, Méliusz József, poet, publicist, traducător, prozator, intelectual de stânga al Timişoarei interbelice.

1910. Învăţătorul Iuliu Birou se pensionează.

1910. Franyó Zoltán demisionează din armată şi devine membru al Internaţionalei Socialiste.

1910. La Ohabiţa (Caraş-Severin), se naşte Grigore Bugarin.

1910–1913. Virgil Birou urmează cursurile şcolii primare în comuna natală.

1911. Miloš Crnjanski participă la Ciacova la festivităţile desfăşurate cu prilejul împlinirii a o sută de ani de la moartea lui Dositei Obradovici, călugăr, scriitor iluminist şi traducător sârb (născut în 1742, la Ciacova, Banat).

1912. Se naşte la Pădureni (jud. Timiş) Anişoara Odeanu (Doina Stella Graţiana Peteanu).

1913. Se naște Maria Birou, viitoarea soție a lui Virgil Birou.

1913-1914. Virgil Birou îşi continuă studiile la Ujszéntes (Dumbrăviţa), în judeţul Timiş.

1914. Leonard Paukerow publică, la Budapesta, volumul *Când joci teatru în Ţara Ungurească. Impresii şi icoane din turneul trupei lui Victor Antonescu. Contribuţiuni la cunoaşterea problemei teatrului românesc în Ardeal şi Ungaria*. Lucrarea este închinată „dlor. Dr. Alexandru Vaida-Voievod, deputat, Dr. Iuliu Maniu şi Vasile Goldiş, treimea admirabilă”.

1914, 28 iulie. Austro-Ungaria declară război Serbiei. Izbucneşte Primul Război Mondial.

1914, 10 octombrie. Regele Ferdinand I urcă pe tronul României.

1914–1916. Virgil Birou este elev al Liceului din Lugoj.

1916. Franyó Zoltán publică un volum de reportaje pe linie umanitaristă, *Bruder Feind (Frate duşman)*.

1916–1920. Virgil Birou urmează cursurile Liceului din Oraviţa.

1917. Are loc în Rusia „Revoluţia din februarie”. Ţarul Nicolae al II-lea e îndepărtat. Puterea e preluată de comuniştii conduşi de Lenin.

1918, 11 noiembrie. La Compiègne, în apropierea Parisului, se semnează, într-un vagon de tren, armistiţiul între puterile Antantei şi Germania.

1918. La 1 decembrie, Transilvania şi Banatul se unesc Regatul României.

1918. Franyó Zoltán devine membru în Consiliul Revoluţionar Militar de la Budapesta şi redactor-şef al ziarului „Vőrős Lobogó” („Drapelul roşu”).

1919, 30 iulie. În „Banatul”, Camil Petrescu publică istoria venirii lui în Timişoara.

1919. Se naşte Petru Sfetca, publicist, poet cerchist, traducător.

1919. Franyó Zoltán conduce, la Budapesta, Secţia pentru literatură universală a Comisariatului pentru cultură. Colaborează cu Georg Lukács.

1920, 4 iunie. Între Puterile Aliate învingătoare în Primul Război Mondial și Ungaria, în calitate de stat succesor al Imperiului Austro-Ungar (stat învins în Primul Război Mondial), se semnează Tratatul de la Trianon.

1920. Se naşte Pavel P. Bellu, poet bănăţean.

1920. Se înfiinţează Şcoala Politehnică din Timişoara.

1922. Debutează cu poezie Anişoara Odeanu (la vârsta de nici zece ani), în revista „Lumea copiilor”.

1923, 28 martie. Regele Ferdinand promulgă noua Constituţie a României.

1923. Se naşte la Şipet (Timiş) Al. Jebeleanu.

1923 . Aurel Buteanu îl întâlneşte pe avangardistul maghiar Lajos Kassák, cu care va purta o lungă corespondenţă.

1924, 11 februarie. La Bucureşti, Editura Cultura Naţională publică volumul *Scrisori bănăţene*, semnat de Cora Irineu. Autoarea s-a sinucis exact în ziua în care i-a apărut cartea.

1924. Virgil Birou începe să studieze la Facultatea de Mine a Politehnicii din Timişoara.

1924. Romul Ladea studiază la Academia Julien din Paris și lucrează un timp în atelierul lui Brâncuși.

1926. Apare revista „Banatul”. Printre colaboratori se află G. Călinescu, Eugen Lovinescu, Ion Pillat. În nr. 1, p. 3-4 este publicat studiul *Barocul etnografiei româneşti*, semnat de Lucian Blaga.

1926. Julius Podlipny se stabileşte la Timişoara.

1927. Are loc prima expoziţie a lui Julius Podlipny la Timişoara.

1927. Corneliu Zelea Codreanu înfiinţează Legiunea Arhanghelului Mihail, organizaţie naţionalistă antisemită şi antidemocratică.

1927, 20 iulie. Moare regele Ferdinand I. Nepotul lui, Mihai I, devine regele României.

1927. Gheorghe Atanasiu (romancier, dramaturg, publicist) devine director al Aşezământului pentru Ocrotirea Surdo-Muţilor din Timişoara.

1928, 28 ianuarie. Ioachim Miloia este numit director al Muzeului Banatului.

1928. În „Opoziţia” (I, nr. 4) şi „Banatul” (nov.-dec.) apar însemnările lui G. Călinescu despre Timişoara şi spaţiul bănăţean.

1928, ianuarie 1. Moare la Lugoj Valeriu Branişte.

1928. Apare prima carte din *Migraţii*, de Miloš Crnjanski. Câteva capitole ale romanului evocă spaţiul bănăţean.

1928–1929. În vederea redactării lucrării de diplomă, Virgil Birou se află în stagiul de practică la Mina din Anina.

1930, 16 aprilie. Pentru întreaga activitate depusă în slujba comunităţii, Iuliu Birou obţine (prin Decretul Regal 1366) Ordinul Coroana României cu grad de cavaler.

1930. Apare ziarul „Vestul”, fondat de Sever Bocu. Director, Constantin Miu-Lerca. Redactor-şef, Petru Sfetca. Colaboratori, Grigore Bugarin, Anişoara Odeanu, Pavel P. Bellu, I. Frunzetti, Cicerone Theodorescu, Octavian Metea, Mircea Şerbănescu, V. Voiculescu, Nicole Ţirioi, Al. Jebeleanu.

1930. Virgil Birou obţine diploma de inginer la Politehnica din Timişoara.

1930, 8 iunie. Principele moştenitor Carol al II-lea se întoarce în ţară şi devine regele României. Codreanu este arestat şi eliberat patru luni mai târziu. În vara aceluiaşi an, participă la alegeri şi devine deputat de Neamţ.

1931, 11 ianuarie. Garda de Fier este scoasă în afara legii, în timpul guvernării ţărănistului Ion Mihalache.

1932, 30 ianuarie. Hitler devine cancelarul Germaniei.

1932, 29 decembrie. I.G. Duca (prim-ministru liberal) este asasinat de trei legionari pe peronul gării din Sinaia.

1932. Ion Stoia Udrea înfiinţează revista timişoreană „Vrerea”, cea mai importantă publicaţie culturală timişoreană în perioada interbelică.

1932. Un grup de intelectuali bănăţeni (sociologul Cornel Grofşorean, Ioachim Miloia, Sabin Drăgoi, V. Blăşianu) înfiinţează Institutul Social Banat-Crişana, care coagulează activitatea cercetătorilor bănăţeni din perioada interbelică. Institutul a avut şi o revistă dedicată studiilor de interes pentru zona Banatului.

1932. Debutul publicistic al lui Virgil Birou în „Vrerea”, publicaţie la care va colabora ani la rând.

1932. Scriitorul, gazetarul şi profesorul bănăţean Constantin Miu-Lerca debutează cu volumul de poezii intitulat *Biblice*.

1932, 18 decembrie. În Parlament, Aurel Buteanu ţine discursul *Spre o nouă constituţie*.

1932-1938.Virgil Birou este inginer la Serviciul Tehnic al Primăriei Municipiului Timişoara.

1933, 25 martie. *Reforma statului* face obiectul discursului ţinut de Aurel Buteanu în Parlament.

1933, mai. La Timişoara se pun bazele Societăţii literare „Altarul cărţii".

1933, 14 iulie. Şcoala de Arte Frumoase se transferă de la Cluj la Timişoara, după ce prin decizia Ministerului Instrucţiunii Publice se hotărăşte lichidarea instituţiei clujene pe motiv de reduceri bugetare. Un grup de intelectuali timişoreni (Sever Bocu, Ioachim Miloia, Pompiliu Ciobanu, Cornel Liuba) oferă condiţiile necesare funcţionării ei (local, subvenţie şi completarea corpului didactic).

1933. Romul Ladea şi Catul Bogdan devin profesori la Şcoala de Arte Frumoase din Timişoara.

1933. Romulus Fabian, poet şi prozator, publică prima carte de versuri, *Din ţara cu bobii de aur*.

1934, 3 martie. Moare Iuliu Birou.

1934, 7 aprilie. Virgil Birou se căsătoreşte cu Maria Opreanu, fiică de ţărani din comuna Cacova (din 1965, Grădinari), Caraş-Severin.

1934, 4 iunie. Se naşte Adriana Virginia, primul copil al soţilor Maria şi Virgil Birou.

1934. Inginerul Nicolae Ivan înfiinţează periodicul „Fruncea", care continuă să apară până în 1937.

1934. Debutează editorial Anişoara Odeanu, cu romanul *Într-un cămin de domnişoare*.

1934. Apare *Adelina,* primul roman semnat de Gheorghe Atanasiu.

1934-1936. Aurel E. Peteanu publică seria *Din galeria marilor dispăruţi ai Banatului*.

1934. Apar ciclurile de reportaje *Lumea petrolului* şi *Tăbăcarii* de Geo Bogza.

1935. Se tipăreşte, la Timişoara, sub directoratul lui Aurel Cosma, revista „Luceafărul”. De aspectul grafic s-a ocupat Romul Ladea.

1935. În „Vrerea” apare *Cântecul uzinei*, poem social scris de Ion Stoia Udrea.

1935. Geo Bogza publică în „Vremea” reportajele din ciclul *Ţara de piatră, de foc şi de pămant.*

1935. Apare periodicul „Reşiţa”, care va continua să fie tipărit până în 1940.

1935. Poetul bănăţean Grigore Bugarin semnează primul său volum, *Simfonia rustică*.

1935. Sofia Arcan debutează publicistic în periodicul timişorean „Fruncea”, condus de Nicolae Ivan.

1936. Se constituie Asociaţia Scriitorilor din Banat.

1936. Apare *Ghidul Banatului* întocmit de Emil Grădinaru şi Ion Stoia Udrea, ilustrat cu fotografii realizate de Virgil Birou.

1936. Apare cel de-al doilea roman al Anişoarei Odeanu, *Călător din noaptea de Ajun*.

1936. Iese de la tipar lucrarea *Consideraţii asupra artei din Banat* de Constantin Miu-Lerca.

1937, 14 septembrie. Se naşte Veturia Ioana, a doua fiică a soţilor Birou.

1937. Apare revista „Reşiţa” sub conducerea lui G. Cozma.

1937. Din luna mai, directorul revistei „Reşiţa” va fi George C. Bogdan, iar G. Cozma semnează ca fondator.

1937. Se înfiinţează Direcţia Arhivelor Regionale Bănăţene, al cărei director este Ioachim Miloia.

1937. Revista „Vrerea” este suspendată.

1937. Ion Stoia Udrea înfiinţează Casa de editură şi corporaj artistic „Vrerea”.

1937. Debutează editorial, cu volumul *Cadavrul ambulant*, scriitorul şi publicistul Mircea Şerbănescu.

1937. Apare romanul *Ard luminile-n Vitol*, debutul lui Ilie Ienea, prozator, traducător, jurnalist şi avocat bănăţean.

1937. Se tipăreşte revista cu caracter cultural „Brazde bănăţene". Printre colaboratori, Mircea Şerbănescu, C. Miu-Lerca, Pavel P. Bellu, Petru Sfetca, Grigore Bugarin.

1938, 10 decembrie. Se naşte Ioan (Ionuţ) Horaţiu, al treilea copil al soţilor Birou.

1938-1965. Virgil Birou lucrează ca inginer la Uzina Electrică din Timişoara.

1938. Se instaurează dictatura regală a lui Carol al II-lea. Constituţia din 1923 e suspendată. Nouă Constituţie e votată prin plebiscit pe 24 februarie.

1938, 12 martie. Hitler anunţă anexarea Austriei.

1938, nov-dec. Apare nr. 1-2 al periodicului „Brazde bănăţene", condus de Caius Pascu. *Cuvântul de început* e semnat de Ştefan Gomboşiu.

1938. Grigore Bugarin publică *Peste deal la nana-n vale*, poezii în grai bănăţean.

1938-1940. Méliusz József scrie romanul *Oraşul pierdut în ceaţă*, o „sociografie lirică" a Timişoarei.

1939, 1 septembrie. Polonia e invadată de armata germană.

1939, 3 septembrie, la ora 11:00. Expira ultimatumul britanic de retragere a trupelor din Polonia adresat Germaniei. Regatul Unit anunţă că este în război cu Germania. Începe cel de-al doilea război mondial.

1939. Apare *Viaţa de basm a lui Badea Cârţan*, debutul editorial al lui Octavian Metea, prozator, publicist, istoric şi critic literar bănăţean.

1939-1944. Petru Sfetca este redactor-şef la ziarul „Vestul".

1939. Ciclul de reportaje semnate de Geo Bogza sub titlul *Ţara de piatră, de foc şi de pământ* apare în volum (sub auspiciile Fundaţiei pentru Literatură şi Artă Regele Carol al II-lea).

1939. Petru Vintilă (prozator, poet, dramaturg, jurnalist) debutează publicistic în „Fruncea" condusă de Nicolae Ivan.

1940, 25 martie. Moare Ioachim Miloia.

1940. Debutul editorial al lui Virgil Birou, cu volumul de reportaje *Oameni şi locuri din Căraş*, Ediţia I, Editura Astrei Bănăţene Timişoara. (Ediţia a II-a, 1943, Editura Asociaţiei Scriitorilor Români din Banat.)

1940. Virgil Birou participă cu fotografii la a VI-a Expoziţie Concurs de Fotografii – Propagandă Turistică de la Bucureşti, expoziţie organizată în Sala Wilson.

1940, iunie. Academia de Arte Frumoase se desfiinţează

1940. Romul Ladea înființează Școala de arte decorative şi îşi continuă activitatea de profesor.

1940, 30 august. S-au semnat, la Viena, documentele arbitrajului germano-italian (Dictatul de la Viena), prin care partea de nord a Transilvaniei (43.492 kmp şi 2.667.000 de locuitori, în majoritate români) era luată României şi predată Ungariei horthyste.

1940. După Dictatul de la Viena, Teatrul şi Opera din Cluj se mută la Timişoara.

1940. Odată cu cedarea Transilvaniei de Nord, Aurel Buteanu este somat să plece din Cluj. Se stabileşte la Timişoara.

1940. Mircea Şerbănescu îşi începe activitatea de gazetar la „Vestul" lui Sever Bocu.

1940. Aurel E. Peteanu publică broşura *Banatul pitoresc – impresii şi reflecţii*.

1940. Apare volumul *Solii către lumină*, debutul editorial al lui Petru Sfetca.

1940. Carol al II-lea abdică şi părăseşte ţara.

1941, **22 iunie**. România intră în cel de-al Doilea Război Mondial. Armata română declanșează ofensiva contra Uniunii Sovietice, pentru a recupera Basarabia și Bucovina de Nord (teritorii românești cotropite de ruși cu un an mai devreme). Ofensiva armatei române a fost coordonată cu cea declanșată de armata germană în cadrul Operațiunii Barbarossa.

1941, 1-15 decembrie. Virgil Birou organizează la Bucureşti prima Expoziţie a Cărţii, Artelor Plastice şi Grafice din Banat.

1941. Apare lucrarea *Năzuinţe şi realizări. Etape din viaţa culturală bănăţeană*.

1941-1944. Virgil Birou este preşedinte al Societăţii Scriitorilor Români din Banat. Iniţiază publicarea unei colecţii editoriale sub egida acesteia.

1941-1943. Este preşedinte al Comisiei de Muncă din Timişoara.

1942. Virgil Birou publică nuvela *Gheorghi Raţă se lămureşte cu revoluţia* (titlul original fusese *Gheorghi Raţă face revoluţie*) apare în „Viaţa românească” (IX, nr. 1).

1942. Ion Stoia Udrea publică antologia *11 poeţi bănăţeni*.

1943. Se reeditează *Oameni şi locuri din Căraş*.

1943. Prima expoziţie a Produselor Meşteşugăreşti din Banat este organizată de Virgil Birou.

1943. Apare *Timişoara. Monografie istorică*, scrisă de Nicolae Ilieşiu, preot şi doctor în drept, profesor de istorie şi geografie, membru al Partidului Naţional Ţărănesc, deputat şi senator.

1943. Iese de la tipar lucrarea lui Gabriel Ţepelea, *Plugarii condeieri din Banat*.

1943. Debutează editorial prozatoarea Sofia Arcan, cu romanul *Iana hoinara*.

1943. Virgil Birou colaborează la organizarea „Săptămânii bănăţene” la Bucureşti.

1943, 1-15 martie. Organizează la Bucureşti „Săptămâna bănăţeană”, cu ajutorul cercului bănăţenilor din Bucureşti, expoziţie retrospectivă de artă plastică, cu un catalog întocmit de Ion Stoia Udrea şi Aurel Ciupe. Expun Romul Ladea, Corneliu Baba, Catul Bogdan, Ion Isac, Aurel Ciupe, Ştefan Gomboşiu, Iulia Simu, Victor Vlad ş.a.

1944, 23 august. Regele Mihai I hotărăşte demiterea și arestarea lui Ion Antonescu, prim-ministrul României. Dipsune încetarea colaborării cu puterile Axei şi începerea tratativelor cu Aliaţii.

1944. Apare *Poezia nouă bănăţeană*, volum alcătuit, îngrijit şi prefaţat de Virgil Birou, în care îi include pe tinerii, pe atunci, Petru Sfetca, Petru Vintilă, Alexandru Jebeleanu, Pavel Bellu.

1944. Apare volumul *Crucile de piatră de pe Valea Căraşului*.

1944. Robert Reiter e trimis pentru o scurtă perioadă în lagărul de la Caracal şi apoi deportat în URSS.

1944. Debutează editorial Petru Vintilă, cu volumul de teatru *Gheorghe Doja*.

1945. Virgil Birou devine membru al Societăţii Scriitorilor Români din Bucureşti.

1945, 12 februarie. Este publicată în Monitorul Oficial Legea 102, având ca obiect epurarea presei. Lovite direct sunt publicaţiile partidelor politice.

1945. Debutează editorial Al. Jebeleanu cu volumul *Oglinzi sonore*.

1945, mai. Începe scoaterea din circulaţie a cărţilor, publicaţiilor, partiturilor ş.a. indezirabile ideologic.

1945, 8 mai. Germania capitulează necondiţionat.

1945. Apare noua serie a revistei „Vrerea".

1945. Se publică volumul *Teatrul românesc din Ardeal şi Banat*, lucrare semnată de Aurel Buteanu.

1945. Aurel Buteanu este arestat.

1945. Apare *Cartea Oltului* de Geo Bogza.

1945. Nuvela *Oglinda lui Moş Ion Stăvan* apare în „Viaţa românească" (XIII, nr. 6)

1946, 30 martie. Opera Națională Română Timișoara se înfiinţează prin decretul regal nr. 254. Primul ei director este Aca de Barbu, fostă prim-solistă a Operei din Cluj.

1946. Apare volumul *Oglinda lui Moş Ion Stăvan*, însoţit de câteva desene semnate de Catul Bogdan.

1946, 19 noiembrie. Alegerile parlamentare devin un pas esenţial pentru consolidarea puterii comuniste în România postbelică; sunt deturnate nu doar prin falsificarea rezultatelor finale, ci și prin afectarea masivă și brutală a procesului electoral.

1947. Virgil Birou publică romanul *Lume fără cer*, reluând o idee folosită în nuvela *Gheorghi Raţă face revoluţie*. Cartea este retrasă din motive ideologice (apăruse la Fundaţiile Regale).

1947. Geo Bogza semnează seria de reportaje *Oameni şi cărbuni în Valea Jiului*.

1947. Societatea Filarmonică din Timişoara îşi schimbă numele în Filarmonica Banatul.

1947, octombrie. Se declanşează procesul condamnării formelor de cultură occidentală şi se anunţă adoptarea realismului socialist ca metodă unică în artă şi jurnalism.

1947, 30 decembrie. După o lovitură de stat, Regele Mihai I este obligat să semneze actul de abdicare. Se proclamă Republica Populară Română.

1948. Aurel Buteanu este din nou arestat.

1948. Revista „Vrerea” este desfiinţată.

1948. Se naţionalizează edituri, tipografii, fabrici de hârtie şi se instaurează controlul absolut al Partidului asupra întregii industrii editoriale.

1948. Prin Decretul 303 se naţionalizează industria cinematografică şi se confiscă sălile de cinema.

1949. Ion Stoia Udrea e arestat, deşi fusese intelectual şi publicist de stânga.

1949. Se înfiinţează Filiala in Timişoara a Uniunii Scriitorilor din România, al cărei secretar (preşedinte) este Al. Jebeleanu.

1949. Al. Jebeleanu devine redactor-şef al revistei „Scrisul bănăţean”.

1949-1951. Geo Bogza publică seria de reportaje *Porţile măreţiei*.

1950. Iese din închisoare Ion Stoia Udrea.

1951. Nou înfiinţata Cameră a Cărţii declanşează o altă triere a fondurilor de carte. Sunt agresiv promovaţi clasicii marxism-leninismului, autorii sovietici şi scriitorii progresişti.

1952. „Scrisul bănăţean" devine revistă a Uniunii Scriitorilor din România. Redactor-şef este Al. Jebeleanu.

1954. Iese din închisoare Aurel Buteanu.

1956. Se înfiinţează Filologia timișoreană, ca domeniu de cercetare academică și de specializare universitară, prin Facultatea de Filologie de la Institutul Pedagogic de 5 ani din Timişoara.

1956. „Scrisul bănăţean" devine revistă cu apariţie lunară.

1957. Romanul *Lume fără cer* e reeditat, însă finalul suferă modificări teziste.

1957. În casa de pe strada Dacilor, nr. 13, Virgil Birou organizează un cenaclu literar, la care participă Ion Stoia Udrea, Alexandru Jebeleanu, Mircea Şerbănescu, Nicolae Ţirioi, Grigore Bugarin, Sofia Arcan, sculptorul Romul Ladea ş.a.

1957. Mircea Şerbănescu publică al cincilea volum, *Preţul tăcerii*.

1960, **9 septembrie**. Moare Grigore Bugarin.

1962. Apare culegerea de reportaje *Drumuri şi popasuri bănăţene*.

1962, septembrie. Câteva instituții de învățământ superior timişorene, inclusiv Institutul Pedagogic de 5 ani, se transformă într-o universitate, dar funcţionarea ei este hibridă.

1963. La Lipova se organizează o reuniune a cenaclurilor din partea de vest a ţării. Printre participanţi se află Franyó Zoltán şi Marin Sorescu. Sectorul de proză este condus de Eusebiu Camilar şi de Virgil Birou.

1964. „Scrisul bănăţean" îşi schimbă denumirea în „Orizont". Al. Jebeleanu este redactor-şef.

1968, 22 aprilie. Virgil Birou moare la Timişoara.

1972. Se reeditează romanul *Lume fără cer* (Timişoara, Editura Facla).

1975. Moare Maria Birou.

1977. Moare Adriana Virginia Birou.

1982. Editura Facla (Timişoara) reeditează *Oameni şi locuri din Căraş*.

1993. Se organizează Casa culturală Virgil Birou din Ticvaniu Mare.

1993. Moare Geo Bogza.

1995. Moare, la Bucureşti, Méliusz József.

1996. Moare Al. Jebeleanu.

1997. Apare, postum, volumul de proză *Răzbunarea lui Stolojan*.

1997. Moare Veturia Ioana Birou.

2002. Apare, postum, *Revoluţia de la 1848 în Caraş*.

2003. Se publică în volum seria de reportaje *Trei săptămâni sub teroarea bombelor germane – reportaj din luptele de pe Valea Caraşului*.

2005. Editura Marineasa (Timişoara) tipăreşte lucrarea lui Aurel Buteanu, *Teatrul românesc în Ardeal şi Banat*.

2011. Editura Diacritic (Timişoara) reeditează romanul *Lume fără cer*, versiunea din 1947.

2011. Editura Universităţii de Vest (Timişoara) reeditează *Crucile de piatră de pe Valea Căraşului*, ediţia a II-a, cu o postfaţă de Viorel Marineasa.

2012. Moare Ioan Horaţiu Birou.

2015. Apare *Literatura Banatului. Istorie, personalităţi, contexte* (Timişoara, Editura Brumar), semnată de Cornel Ungureanu. Lui Virgil Birou îi sunt dedicate pagini substanţiale.

2018. Se împlinesc 50 de ani de la moartea lui Virgil Birou.

2018. Maria Birou (soţia lui Ioan Horaţiu Birou, fiul scriitorului) donează Muzeului Naţional al Banatului *Fondul de manuscrise Virgil Birou*.

Notă asupra ediţiei

Ediţiile care au recuperat o parte dintre paginile scrise de Virgil Birou au pornit, în majoritate, de la textele publicate în periodice şi au valorificat câteva manuscrise păstrate în familie. Multe alte pagini au rămas nepublicate.

Reportajele, eseurile, evocările şi proza lui Virgil Birou nu au fost adunate până acum între aceleaşi coperte şi editate după principii clare. De aceea, un asemenea demers (menit să umple un spaţiu gol) este binevenit. Problema memoriei şi relaţia dintre identitatea locală şi naţională rămân de actualitate, câtă vreme încă mai sunt de înfruntat obstacole în drumul ieşirii dintr-o paradigmă binară, pentru a adopta o poziţie integratoare.

Ediţii precedente

Prima editare a reportajelor publicate de Virgil Birou în presa vremii s-a petrecut în 1940, când a ieşit din tipografie lucrarea *Oameni şi locuri din Căraş*, însoţită de 48 de fotografii făcute de autor. Succesul de care s-a bucurat imediat după apariţie a făcut posibilă a II-a ediţie, publicată în 1943. În 1982, a apărut cea de-a III-a ediţie, îngrijită şi prefaţată de Nicolae Ţirioi. Aceasta păstrează o parte dintre fotografiile din 1940 şi redă completările operate ulterior de Virgil Birou.

Năzuinţe şi realizări. Etape din viaţa culturală bănăţeană nu s-a bucurat de nici o reeditare. Volumul din 1941 e dificil de găsit, multe dintre biblioteci alegând să îl includă printre lucrările casate.

Mai norocoase au fost paginile din *Crucile de piatră de pe Valea Cărașului* (1941), care au fost reeditate în 2011 sub auspiciile Cercului de Studii „Vestul”. Volumul reproduce ediţia princeps, cu unele corecturi făcute de autor pe un exemplar păstrat în biblioteca fiului său, Ionel-Horaţiu Birou, în vederea unei eventuale reeditări. Această ediţie a trecut la normele ortografice actuale, dar a încercat să menţină specificul regional bănăţean din lucrarea lui Virgil Birou. De asemenea, fotografiile au fost scanate din ediţia princeps, însă introduse în text, nu într-un grup distinct. S-a optat pentru renumerotarea fotografiilor, astfel încât ele să fie uşor de identificat, în ordinea menţionării lor de către autor.

Poezia nouă bănăţeană (prezentată de Virgil Birou) a apărut în 1944. Lucrarea este o antologie alcătuită, îngrijită şi prefaţată de Virgil Birou, care îi include pe tinerii, pe atunci, Petru Sfetca, Petru Vintilă, Alexandru Jebeleanu, Pavel Bellu.

Doi ani mai târziu a fost publicată nuvela *Oglinda lui Moş Ion Stăvan*, *o poveste cu haz, dar şi cu întristări, din Bănatul de demult*, cu desene de Catul Bogdan. Nuvela fusese tipărită pentru prima dată în 1945, în „Revista Fundaţiilor Regale”, XII, nr. 6. În 1982, Nicolae Ţirioi o înglobează în încheierea volumului pe care-l îngrijeşte şi prefaţează, *Oameni şi locuri din Căraş*.

Romanul *Lume fără cer* are o istorie sinuoasă. A apărut la în 1947, însă a fost retras din cauză că editura căzuse în dizgraţia puterii politice. Vor trece zece ani înainte ca romanul să vadă din nou tiparul: editia a II-a a fost publicată la Editura de Stat pentru Literatură şi Artă în 1957, nu înainte ca autorul să facă un şir de concesii. Cea de-a III-a ediţie i se datorează Editurii Facla, care l-a reprodus în 1972. În fine, ediţia a IV-a, îngrijită şi postfaţată de Viorel Marineasa şi Daniel Vighi, cu o prefaţă de Cornel Ungureanu (Timişoara, Editura Diacritic, 2011), îl readuce pe autor în atenţia publicului.

Un alt şir de reportaje scrise de Virgil Birou este adunat în *Drumuri şi popasuri bănăţene* (Bucureşti, Editura pentru Literatură, 1962). A fost ultima lucrare publicată de autor în timpul vieţii.

Postum, *Răzbunarea lui Stolojan* (ediţie îngrijită şi peliminarii de Nicolae Danciu Petniceanu, Timişoara, Editura Mirton, 1997) adună 21 de schiţe, povestiri, evocări, eseuri publicate în periodice, între 1944-1968.

Tot postum au fost tipărite lucrările *Revoluţia de la 1848 în Caraş* (2002) şi *Trei săptămâni sub teroarea bombelor germane – reportaj din luptele de pe Valea Caraşului* (2003).

Prezenta ediţie se realizează printr-o abordare interdisciplinară pe terenul ştiinţelor umaniste, urmând câteva trasee complementare: stabilirea şi transcrierea textului, traducerea fragmentelor scrise în alte limbi decât româna, scrierea unui studiu introductiv, alcătuirea tabelului cronologic, întocmirea aparatului critic (note, glosar, indice de locuri şi indice de nume, bibliografie) şi organizarea anexei.

Ediţia va cuprinde două volume cu reportaje şi texte de sinteză, care vor reuni *Oameni şi locuri din Căraş*, *Năzuinţe şi realizări. Etape din viaţa culturală bănăţeană*, *Crucile de piatră de pe Valea Cărașului* şi *Trei săptămâni sub teroarea bombelor germane – reportaj din luptele de pe Valea Caraşului* (vol. I), *Drumuri şi popasuri bănăţene* şi *Revoluţia de la 1848 în Caraş* (vol. II). Un op va include *Limpeziri* – introducerea la *Poezia nouă bănăţeană*, nuvela *Oglinda lui Moş Ion Stăvan*, textele din *Răzbunarea lui Stolojan* (vol. III) şi un tom va fi dedicat romanului *Lume fără cer* (vol. IV). Pentru toate aceste volume, punctul de plecare l-au constituit textele publicate în periodicele epocii şi ediţiile princeps – comparate (pentru a face posibilă sesizarea lacunelor, erorilor sau completărilor) cu ediţiile ulterioare, respectiv (acolo unde a fost posibil) cu manuscrisele.

Volumul V va cuprinde articolele publicate în diverse periodice: „Vestul”, „Luceafărul”, „Revista Institutului Social Banat-Crişana”, „Societatea de mâine”, „Revista Fundaţiilor Regale”, „Banatul literar”, „Tribuna”, „Gazeta literară”, „Iaşul literar”, „Scrisul bănăţean”, „Orizont”. În fine, volumul VI va îngloba texte inedite şi (unele) nefinalizate, adăpostite în *Fondul Virgil Birou* intrat, în 2018, în proprietatea Muzeului Naţional al Banatului: *Confesiunile lui Ion Popovici Bănăţeanul*[142], *Aspecte de cult şi şcolare de la începuturile exploatării austriece în localităţile miniere cărăşene*[143], *Contribuţii (aspecte) din istoria mineritului cărăşan*[144], *Istoria minelor din Ardeal şi alte părţi ale lumii*[145], *Cercetări de recunoaştere a unor baraje miniere străvechi*[146], *Istoricul uzinei electrice din Timişoara*[147], *Conferinţe* (*Despre cultura şi literatura bănăţeană*[148], *La venirea lui Victor Eftimiu în Timişoara*, *Partidul Naţional Liberal - Caraş*[149]), *Începuturile şi dezvoltarea iluminatului public la Timişoara*[150], *Lumină şi putere. Pagini din istoria civilizaţiei româneşti. Din istoria mijloacelor de iluminat,* vol. I[151], *Povestiri din istoria peşterilor* (fragmente)[152].

Cum reportajele lui Virgil Birou au fost însoţite de fotografii făcute de autor, am optat pentru păstrarea acestora acolo unde au

[142] Fondul Virgil Birou, cutia 2, dosar 13. Virgil Birou a publicat doar o parte din materialul scris despre prozatorul bănăţean (*Câteva amănunte din timpul de studenţie al lui Ion Popovici Bănăţeanul,* „Scrisul bănăţean”, 1958, nr. 4), restul textului rămânând necunoscut.
[143] Fondul Virgil Birou, cutia 2, dosar 2.
[144] Fondul Virgil Birou, cutia 27, dosar 4.
[145] Fondul Virgil Birou, cutia 27, dosar 4.
[146] Fondul Virgil Birou, cutia 18, dosar 9.
[147] Fondul Virgil Birou, cutia 20, dosar 1.
[148] Fondul Virgil Birou, cutia 20, dosar 5.
[149] Fondul Virgil Birou, cutia 3, dosar 5.
[150] Fondul Virgil Birou, cutia 18, dosar 5.
[151] Fondul Virgil Birou, cutia 7, dosar 2.
[152] Fondul Virgil Birou, cutia 3 (dosar 13) şi cutia 7 (dosar 11).

relevanţă. Textul şi imaginea intră într-un dialog complementar, iar vizualul şi scripticul tind să alcătuiască un corp comun, chemându-se unul pe altul. În *Oameni şi locuri din Căraş* sunt incluse toate fotografiile alese de Virgil Birou pentru a însoţi ediţia din 1940, iar în *Crucile de piatră...*, fotografiile sunt scanate din ediţia din 1941, dar introduse în text acolo unde se discută despre ele – nu înglobate într-un segment distinct, aşa cum s-a întâmplat în ediţia princeps.

Cele câteva imagini care au completat ediţia din 2003 a lucrării posturne *Trei săptămâni sub teroarea bombelor germane – reportaj din luptele de pe Valea Caraşului* nu însoţesc prezenta ediţie, considerându-se că înlăturarea lor nu dăunează expresivităţii textului.

În cazul romanului *Lume fără cer*, ediţia de faţă oferă cititorului varianta princeps (din 1947), semnalându-se în aparatul critic modificările pe care le-a făcut autorul în 1957, la apariţia ediţiei a II-a.

Traducerea a constat în redarea în limba română a cuvintelor sau a micilor fragmente scrise în alte limbi.

Întocmirea notelor de subsol a avut în vedere oferirea unor informaţii cu caracter explicativ sau contextual, dar şi detalii despre evenimente sau personalităţi evocate. Tot în note de subsol sunt traduse unele cuvinte şi secvenţe scrise într-o limbă străină, dar care apar în contexte româneşti.

Indicii de locuri şi *de nume* conţin, în ordine alfabetică, toponimele şi antroponimele identificate în textele incluse în fiecare dintre volumele ediţiei. În *Indice de locuri* sunt înglobate unele variante duble (e.g. Breazova / Brazova), a căror păstrare este justificată prin faptul că Virgil Birou a citat documente din secolele trecute, în care apar forme fonetice îmbătrânite, în timp ce în paginile care îi aparţin a folosit varianta mai nouă a toponimului. Acolo unde există diferenţe între forma utilizată de autor şi aspectul toponimic cunoscut astăzi, am

oferit, între paranteze rotunde, varianta aflată în circulaţie. Bunăoară, Caşovia (Košice), Jadani (Corneşti), Maroş-Vaşarhei (Marosvásárhely, Târgu Mureş) etc.

Anexele reunesc câteva imagini reprezentative pentru Ticvaniul Mare, reproduceri ale unor fotografii de familie şi documente.

Câteva clarificări de natură lingvistică

Cercetarea textelor a descoperit, în unele cazuri, inconsecvenţe în scrierea unuia şi aceluiaşi cuvânt. De aceea, am optat pentru uniformizarea ortografică a unor cuvinte, care apar cu o fasonare variabilă (bunăoară, Ticvaniu Mare, chiar dacă apar şi Ticvaniul Mare, Ticvaniul-Mare; Marcovăţ, chiar dacă toponimul se iveşte şi cu forma de Mărcovăţ ş. a.)

Am menţinut prescurtările la care a recurs autorul, cu precădere în *Năzuinţe şi realizări* – lucrare de bilanţ, cu statistici, enumerări şi comparaţii (cca, pt., resp., incl., sup., inf. etc.).

În privinţa documentelor vechi identificate şi citate de Virgil Birou, precizăm că s-a păstrat întocmai specificul lor morfo-sintactic, fonetic, lexical şi ortografic – aşa cum a fost acesta reprodus de autor.

În cazul scrierilor lui Virgil Birou, am adaptat punctuaţia la normele în vigoare.

Ortografia a fost transcrisă potrivit cerinţelor actuale:

1. eliminarea lui *-u* final în cazul verbelor auxiliare (*voiu veni*), adjectivelor (*vechiu*, *străvechiu*), numeralelor (*dintâiu*) şi substantivelor comune *(gutuiu*, *războiu*)

2. redarea diftongului *ie* în substantive, e.g. *baie* (în loc de *bae*), *cheltuieli (*în loc de *cheltueli*), *femeie* (în loc de *femee*), *fluier* (în loc de *fluer*) şi verbe la indicativ, prezent, *e.g. trebuie*

(în loc de *trebue*), *voie* (în loc de *voe*), *dezvăluie* (în loc de *desvălue*), *contribuie* (în loc de *contribue*), *bănuieşti* (în loc de *bănueşti*), *trăieşte* (în loc de *trăeşte); chinuie* (în loc de *chinue*), *rânduiesc* (în loc de *rânduesc*), *ghemuiesc* (în loc de *ghemuesc*), *bănuieşti* (în loc de *bănueşti*)

3. utilizarea lui *z* urmat de consoană sonoră, în poziţie iniţială sau în interiorul cuvântului, în loc de *s* – care apare consecvent în:

a) substantive comune: *zgura* (în loc de *sgura*), *zgomot* (*sgomot*), *zgârcenie* (*sgârcenie*), *război* (*răsboi*)

b) adjective propriu-zise sau provenite din verbe la participiu: *zvelt (svelt), zdrăncănit (sdrăncănit)*

c) verbe de conjugarea I: *izvora* (*isvora*), *dezvolta* (*desvolta*), *dezgropa* (*desgropa*), *dezbina* (*desbina*), *dizolva* (*disolva*)*, deznaţionaliza* (*desnaţionaliza*); de conjugarea a III-a: *zbate* (*sbate*); de conjugarea a IV-a: *zvâcni (svâcni), zvârcoli (svârcoli), zburli (sburli), dezveli* (*desveli*), *dezmetici* (*desmetici*), *izbucni* (*isbucni*), *dezlipi* (*deslipi*)*, izbucni (isbucni*), *izbi* (*isbi*)

4. reproducerea lui *-i* final în pronumele şi adjectivul pronominal de identitate, e.g. *aceeaşi* (în loc de *aceeaş*), *acelaş* (în loc de *acelaşi*), în adverbe, e. g. *totuşi* (în loc de *totuş*), *iarăşi* (în loc de *iarăş*)

5. redarea diftongului *ea* în verbe la imperfect, e. g. *găseau* (în loc de *găsiau*)

6. indicarea diftongului *ea* în substantive comune, e. g. *greşeală* (în loc de *greşală*)

7. expunerea diftongului *ia (ie)* la forma de indicativ, prezent, persoana III-a, singular a verbelor a căror rădăcină îl include pe *i* semivocalic: *taie,* în loc de *tae*

8. utilizarea lui *z* urmat de vocală, e.g. *senzaţia* în loc de *sensaţia*

9. redarea lui *s* în loc de *z*, după o consoană sonoră, e.g. *persuasiune*, în loc de *perzuasiune*

10. înlocuirea vocalei sau a semivocalei *e* cu *i* (şi invers) în substantive comune (*ceas*, în loc de *cias*), verbe (*citi*, în loc de *ceti, cheamă* în loc de *chiamă*), adverbe (*adică,* în loc de *adecă*)

11. evidenţierea diferenţei paronimice între *miner* şi *minier* - inexistentă în textele lui Virgil Birou, care foloseşte *minier* şi cu sensul de *lucrător în mine*

12. folosirea lui *x* în loc de *s* în *excursie* (*escursie*), *excursionişti (escursionişti*)

13. folosirea lui *k* în *kilowaţi* (în loc de *chilovaţi*) şi *kilogram* (în loc de *chilogram*)

14. despărţirea prepoziţiilor compuse ale cazului acuzativ, e. g. *de la* (în loc de *dela*)

15. separarea termenilor locuţiunilor prepoziţionale genitivale , e. g. *de-a curmezişul* (în loc de *deacurmezişul*)

16. despărţirea termenilor care formează locuţiuni adverbiale, e. g. *pe de altă parte* (în loc de *pedealtăparte*), *de aceea* (în loc *de deaceea*), adverbe compuse, e. g. *după-amiază* (în loc de *dupăamiază*) sau conjuncţii precedate de prepoziţie, e. g. *pentru că* (în loc de *pentrucă*)

17. renunţarea la consoana finală *t*, care urmează consoana oclusivă *b* în prepoziţia *sub* (în loc de *subt*)

18. renunţarea la dublarea consoanei fricative surde *s* în locuţiunea adjectivală sau adverbială *în masă* (în loc de *în massă*)

Particularităţile morfologice, sintactice, lexicale şi de topică au fost păstrate ca mărci ale specificului istoric şi regional. De pildă, apar:

1. forme învechite ale conjugării verbale (*viu* în loc de *vin, sforăiesc* în loc de *sforăie, ei miroase* în loc de *ei miros, constituiesc* în loc de *constituie*, *înconjură* în loc de *înconjoară, furioşa* în loc de *furişa*)

2. aspecte personale ale verbului *trebuie* (verb impersonal, potrivit normelor în vigoare), e.g. *trebuiesc*

3. forme învechite de plural (*convoiuri* în loc de *convoaie, restricţiune* în loc de *restricţie, persecuţiuni* în loc de *persecuţii, instituţiuni* în loc de *instituţii*, *speculaţiuni*, în loc de *speculaţii*, *ustensilii* în loc de *ustensile, pasagii* în loc de *pasaje, şcoale* în loc de *şcoli, pârâie* în loc de *pâraie, zgăibi* în loc de *zgaibe, zicăli* în loc de *zicale, mustaţe* în loc de *mustăţi*)

4. forme genitivale perimate (formate cu ajutorul diftongului *ei*), în cazul substantivelor comune de gen feminin (*şcoalei* în loc de actualul plural *şcolii, limbei* în loc de *limbii, fabricei* în loc de *fabricii, muzicei* în loc de *muzicii, stăpânirei* în loc de *stăpânirii, făinei* în loc de *făinii, maşinei* în loc de *maşinii, fabricei* în loc de *fabricii*)

5. dezacorduri ale articolului genitival, e.g. *breslele tăbăcarilor, a pielarilor*

6. forme învechite ale substantivelor la singular: *reformaţia* în loc de *reforma, precauţiune* în loc de *precauţie*

7. dativul popular format cu ajutorul prepoziţiei simple la: *la copii, la vaci*

8. formele depăşite ale unor adjective, e. g. *bilinguic* în loc de *bilingv*

9. folosirea alternativă a formei învechite *poporal* şi a variantei în uz, *popular*

10. forme populare ale locuţinilor prepoziţionale în acuzativ, e.g. *la caz că,* în loc de *în caz că*

11. verbe auxiliare neacordate, în structura perfectului compus la persoana a III-a plural, e.g. *(ei)ne-a lăsat*, în loc de *ne-au lăsat*

12. forme regionale şi învechite ale unor verbe la indicativ, e.g. *a orbeca* (*minerul orbecă* în loc de *orbecăie*) sau conjunctiv (*să mă dezmurt* în loc de *să mă dezmorţesc*, *să lucri* în loc de *să lucrezi, să iese* în loc de *să iasă*)

13. răzleţe dezacorduri între subiectul simplu sau multiplu şi predicat (e.g. [*ei/ele*] *arăta* în loc de *arătau*, „a rămas de la el *Istoria Bibliei, Plutarh pentru creşterea pruncilor, Belizar* şi *Istoria românilor de la zidirea Romei până la înjugarea Ţarigradului de Turci*")

14. forme ale complementului direct în acuzativ, fără prepoziţia *pe* (de ex., *necazurile care le-a avut în familie*).

Am păstrat amprenta fonetismelor bănăţene care traversează uneori textele lui Virgil Birou, atât în toponime (e.g. dubletele Reciţa/Reşita, Căraş/Caraş, Bănat/Banat), cât şi în nume comune (*coperiş*, în loc de *acoperiş*, *unghiţa*, în loc de *undiţă*), numerale (*şasă*, în loc de *şase*) sau adverbe (*mâne*, în loc de *mâine*). Printre fenomenele recurente se întâlnesc:

1. închiderea vocalei *e* la *i*: *dumitali* (în loc de *dumitale*), *pi* (în loc de *pe*), *gi* (în loc de *de*)

2. palatalizarea consoanelor, e. g. *cunoaşci* (în loc de *cunoaşte*)

3. formele verbale *mis* şi *îs* pentru indicativul prezent, persoana I, singular al verbului *a fi*

4. când vocala *i* urmează după consoanele dure *j, s, r, ş, t, ţ, z,* are corespondent în sunetul *î: zîci* (în loc de *zice*) *şândrui* (în loc de *şindrui*)

5. *t* şi *d*, urmate de vocale anterioare, au evoluat la *k', g',* e. g. *unghiţa* (în loc de *undiţa*).

Am menţinut folosirea apostrofului ca marcă a absenţei sunetului iniţial sau final, specifice vorbirii populare: '*nainte*, *acas'* , *săracu'*, *pân' ce*.

În privinţa lexicului, am considerat indubitabil necesară întocmirea glosarului care să explice, în ordine alfabetică, cuvinte mai puţin cunoscute din vocabularul bănăţean sau din limba literară.

Bunăvoinţa conducerii Muzeului Naţional al Banatului (instituţie în proprietatea căreia se află, începând din 2018, *Fondul Virgil Birou*) şi sârguinţa competentă a muzeografului Marius Cornea merită nenumărate mulţumiri. Gratitudinea mea se îndreaptă spre conf. univ. dr. Bogdan Mihai Dascălu, ale cărui observaţii şi sugestii au fost binevenite pe tot parcursul elaborării acestei ediţii. Pentru evidenţierea subtilităţilor traducerii din latină un sprijin generos a fost acordat de prof. univ. dr. Dan Negrescu, eminent latinist căruia editorul îi este profund recunoscător. De asemenea, le mulţumesc Marilenei Brânda şi lui Adrian Bodnaru pentru susţinerea oferită în diverse etape ale întocmirii ediţiei. Iar profesorului Cornel Ungureanu - o respectuoasă şi cordială reverenţă, pentru repetatele-i îmbărbătări.

G.B.-Ţ

OAMENI ŞI LOCURI DIN CĂRAŞ

CĂRAŞ

Undeva departe, aruncat la graniţa dinspre Soare-Apune a Ţării, deschilinit de restul lumii printr-un lanţ de munţi, două râuri şi o pustă, dar mai cu seamă prin sufletul său unic, este aşezat Căraşul.

În Căraş Natura a dozat totul cu grijă. Forţele generatoare de Carpaţi ale spasmelor geologice aici şi-au epuizat ultimele zvâcniri; totuşi în Căraş munţii cei mai mari nu sunt prea mari, văile nu vor să-şi umfle apele în fluvii, nici câmpia nu-şi desfăşoară întinsul în nemărginire de pustă.

Dacă însă Natura nu a voit să impună prin atribute de ordin pur cantitativ, cu atât mai darnică a fost în profunzime şi în împodobirea reliefului. A ascuns în sânul munţilor aur şi argint, metale care au aţâţat pofte hrăpăreţe în toate timpurile, începând de la agatirşi, poate şi mai demult, trecând prin romanii civilizatori, prin hoarde năvălitoare vremelnice, prin turci şi austrieci jăcmănitori, până la anonimii acţionari belgieni, englezi şi francezi. A îndoliat regiunea între Delineşti şi Dunăre cu zăbranicul cărbunelui aducător de civilizaţie şi mizerie şi a încleştat în pumn de oţel vrerile româneşti la Ocna de Fier şi Reciţa. Pe coastele munţilor a atârnat păduri de nepătruns, pe plaiuri vii dulci, grădini cu pomi şi flori de fân, iar spre câmpie aurul holdelor preamăreşte dărnicia luxuriantă a Naturii.

Cum e regiunea, aşa e şi omul. La vedere sumară poate nu spune mare lucru. Dar făcându-1 să-şi trăiască frământările, va descoperi un exuberant caleidoscop de calităţi. Vom desprinde din privirea lui licărirea unui bizar amalgam de conştiinţă de sine şi de nepăsare, o ciudată împerechere de spirit şi de sentimentalism, de minte şmecheră şi de bonomie. Dacă spiritul critic 1-a dezvoltat până la satiră, aceasta o face faţă de sine însuşi în aceeaşi măsură, ca şi faţă de lumea înconjurătoare. Mozaicul întreg se compune într-o rezultantă aproape de cel mai veritabil donchişotism. Toate acestea însă nu sub masca supărătoare ale unei ipostaze de circumstanţă, ci spontan şi natural, toate calităţile şi defectele fiind elemente organice ale unei firi simple şi sincere. De aceea cărăşanul niciodată nu va fi atiptic. Pentru că vorbind în limbaj cărăşan, el îşi poartă gama calităţilor sale cu aceeaşi trăire vie, unii îi spun făloşenie, cu care îşi poartă bunăoară un cocoş creasta măreaţă şi penajul pestriţ din coadă. Sunt ale lui şi fără ele n-ar fi ceea ce este.

***

Lucian Blaga a spus undeva că Bănatul reprezintă barocul etnografiei româneşti. Dacă e vorba de complex pompos de calităţi şi atribute, o intuiţie mai inspirată nici nu se putea găsi. Dar un cărăşan cu duh, sculptorul Ladea, după o scurtă experienţă timişoreană a oftat: — O fi aci Metropola Bănatului, dar aşa simt că Bănat numai în Căraş mai este!

Sculptorul Ladea este observator fin. Căci pusta, ea însăşi lipsită de relief, denivelează şi uniformizează şi caracterele. Dar cele patru văi cărăşene, despărţite de dealuri izolatoare, prezintă patru faţete ale unei culturi minore brodate pe acelaşi fond comun, care s-au dezvoltat şi păstrat destul de ferite în intemperiile veacurilor: Valea Bârzavei, unde satira populară se

dezvoltă tropical şi unde furnale şi fabrici dau formă şi conţinut tendinţelor româneşti de neatârnare economică; Valea Cărăşului, unde plaiul şi florile nasc cele mai duioase cântece şi hore, locul celor mai vechi coruri ţărăneşti şi locul unde tuberculoza năbuşă cele mai frumoase hore şi cântece; Valea Nerei, cu aur lucios în nisipuri, cu oameni săraci care cântă cele mai frumoase doine şi poartă cel mai împodobit port; Valea Dunării - în Căraş şi Dunărea e vale - izvor de balade vitejeşti, cu montagnarzii sobri şi cu minieri fără mine, pe care spirit întreprinzător îi poartă până în Siria şi până în Abisinia. Iar deasupra tuturora, cu pieptul lat cât jumătate de judeţ, Muntele Semenic, dominând liniştit oameni şi cântece, oile şi râurile, ca un tată blând şi păzitor.

Celor ce vor să descopere frumuseţile Cărăşului Natura singură le stă în ajutor. Nu a presărat cu râpe adânci căile drumeţilor şi nu a opus adversitatea prăpastiilor neatacabile celor ce vor să-i urce culmile. Turismul în Căraş nu cere eforturi de recordman. Oricine poate să ajungă oriunde. Cine face turism pentru delectarea sufletului şi nu ca să adauge încă un trofeu la isprăvile de ieri să vină în Căraş. Va fi răsplătit din belşug. După fiecare şerpuire de drum, după fiecare coastă de deal aspecte noi, delectări noi. Ca o sirenă te îndeamnă peisajul:

- Încă un pas, mai unul, hai şi aci, urcăm şi pieptul acesta - nesfârşit, cu mii de ademeniri şi cu farmec nespus. Acesta-i cuvântul ce se potriveşte peisajului cărăşan, farmec. Plăcerile sufletului nu tulbură corpul frânt şi membrele trudite, la câţiva paşi de la cărare eşti în mijlocul unei naturi nedeformate, care ţi se oferă din plin. Dar niciodată şi nicăieri nu încerci nostalgia părăsirii. Simţi în permanenţă prezenţa omului. Un plast de fân atârnat într-un copac în aşteptarea iernii, ecoul îndepărtat al unui fluier, un cântec abia perceptibil, ciocănitul estompat al stânjenarilor ascunşi în desişul codrilor, o colibă ce-şi aşteaptă stăpânul, o piatră anonimă de hotar, toate indică

prezenţa omului. Nu a omului distrugător de Natură, vandal nemilos în preocupările sale de ordin economic, ci a omului care se integrează organic în Natură, completându-se până la identificare.

Căraşul este situat în Bănat, la graniţa de vest a Ţării. Aşa spune Geografia.

Dar cine a cutreierat Căraşul ca mine, stând de vorbă cu oameni şi flori, cu cântece şi locuri, acela va găsi situat Căraşul în inima sa. Pentru totdeauna.

DE VORBĂ CU GHEORGHE MINGEA
sau puţină sociologie aplicată

Am plecat din Timişoara în zori.

În curbă elegantă linia ferată mă duce în jurul oraşului şi-i desfăşoară panorama în plină splendoare de răsărit. Turnuri de biserici, castele de apă şi coşuri de fabrici accidentează orizontul viorint. Fumul slab ce iese din coşuri arată că oraşul nici ora asta nu se odihneşte. Prin ceţurile dimineţii, coperişele răsfrâng raze de aur. Un galben pal pluteşte deasupra lor, despărţind masivele clădirilor de albastrul întunecat al cerului.

Uruitul metalic al podului aruncat peste Bega întrerupe brusc reveria. Încă două minute şi în faţa trenului pusta timişană îşi deschide larg cuprinsul.

Sunt cam obosit. Peisajul de pustă nu-mi poate reţine atenţia. Aseară, la masa de bun rămas, am întârziat cam mult şi sculatul de dimineaţă sau despărţirea mi-a umplut gura de amăreală. Aud ca prin vis tachinările prietenilor:

- Deci iar în Căraş?

- Iar în Căraş!

- Măi, să-mi aduci albastrul cerului de pe Valea Cărașului, galbenul cromului de la Moldova Nouă sau Veche, unde o fi, și negrul cărbunelui din Anina, să vă fac eu peisajul bănățan, mă, că voi nu-l știți face, mă, se ambiționă pictorul după a nu știu câta halbă de bere.

Pictorul, siluetă fină cu degete subțiri și lungi, nu s-a născut pe meleaguri bănățene, dar armonia liniilor și culorile de intensitate caldă ale peisajului bănățan i-au legat sufletul de Bănat.

- Mie să-mi aduci un bolovan de aur din Nera, își etală pretențiile poetul veșnic în goană după editor.

- Oare fi-va adevărat că trebuie să iei în gură o bucată de cărbune, când cobori prima dată în mină? întrebă grijuliu sculptorul. Întrebarea a fost blândă, dar viza direct slăbiciunea mea pentru bazinul negru al Aninei.

Numai istoricul asculta liniștit poveștile mele despre un Caraș minunat. Doar din când în când arunca priviri semnificative către ceilalți. Și așa până la ore mici. Când ne-am despărțit, ne-am îmbrățișat cu promisiunea solemnă că voi aduce fiecăruia ce-i dorește inima. Pictorului raze de soare din Caraș, sculptorului tipuri noi, iar poetului tot aurul Nerei.

Trenul gonește întins până la Voiteni. Aici face o întoarcere de 90 de grade spre Recița. Ritmul sacadat al liniei drepte se transformă pe neobservate în șerpuiri dulci în jurul colinelor. Căldura dimineții și ondularea lină a vagonului îmi produc o vecină cu somnul. Cu ochii întredeschiși privesc peisajul, dar simțurile percep lucrurile de la distanță, ca printr-un ochian întors. O tablă imensă, înfiptă în doi pari, fâlfâie vertiginos prin geamurile vagonului: Viile Perla Banatului.

Tabla dispare și sunt prea obosit să mă ridic până la geam. Mai văd undeva departe, pe o colină, un castel de grof, apoi pleoapele mi se închid obosite. Oprirea mai lungă a trenului

mă deşteaptă. În timpul somnului, compartimentul de clasa a treia s-a populat. O femeie îmbrăcată în negru şede tăcută lângă mine. Bagajul, un coş cu mânerul de-a curmezişul, 1-a aşezat lângă picioare. Cearcănele vinete din jurul ochilor şi atitudinea ei tristă arătau că nu de mult a trecut printr-o încercare grea. În faţa mea, doi ţărani în plină vârstă discută daraverile lor. Mai în fund, la geam, un caporal cu statura de copil vorbeşte cu cineva de pe peron. Chipiul tras pe ochi şi vestonul descheiat la gât sfidează vădit disciplina din cazarmă. Aici se poate, căci în apropiere nu-i nimeni să-i facă observaţii. În celălalt colţ al vaporului, un soldat cu faţa tuciurie s-a tolănit pe bancheta de lemn şi-şi plimbă ochii, pe plafon. Privirea întoarsă înlăuntru şi zâmbetul tâmp ce apare din timp în timp pe buzele vinete dau de bănuit că parapanghelul de pe acum savurează bucuria concediului şi plăcerile întâlnirii cu Gherghina.

Ţăranii au părul roşu şi creţ, iar picioarele lor sunt vârâte în obiele roşii. Pe cap poartă pălărie neagră, cu bordurile întoarse cuminte în sus. Unul e scurt şi îndesat. Pe faţa roşie musteţele se zburlesc aspre ca peria. E fără bagaj. Celălalt e lung şi deşirat. De băţ are legată o traistă voluminoasă. Cu toată căldura începutului de vară, amândoi poartă laibăre de lână împodobite cu şuitaşuri vinete.

Cel fără bagaj povestea:

- Fusei la Tormac după cai, că la Gătaia nu căpătai.
- Ai aflat ceva?
- Am aflat. La Friţ am aflat doi mânzi buni. I-am şi căpărât.
- Îi iei pentru târgovină?
- Îi duc la târg la Văsiova odată cu boii de la vermeşan. Dar caii mai rămân la Friţ până către târg.

Somnul mi-a zburat din ochi. Trenul s-a oprit la Berzovia, unde linia se bifurcă spre Reşiţa şi spre Oraviţa. Am intrat în plin Căraş şi în plină arheologie. Multă cerneală s-a vărsat pentru a

se stabili dacă străvechiul Bersobis datează numai din timpurile invaziei romanilor în Dacia sau originea lui se pierde în negura timpurilor dacice sau agatirse. În special istoricii unguri au avut mult de furcă cu el. Aceşti mari meşteri ai mistificărilor 1-au aruncat când la cursul superior al râului Bârzava, când în hotarul Caraşovei, ba s-a găsit unul care l-a coborât tocmai la Sasca.

Fapt este că Traian a ridicat un oraş puternic peste un aşezământ străvechi. Plugurile ţăranilor au dezvelit ruinele în 1783. Inginerul cameral Braun a ridicat planuri precise despre edificiile descoperite şi le-a înaintat Direcţiunei miniere din Oraviţa. Aceasta ordonă continuarea săpăturilor. Un funcţionar suprazelos al Direcţiunei însă face raport Curţii din Viena şi lucrurile se încurcă, deoarece guvernul austriac interzice orice lucrare la săpături. Motivele nu le cunoaştem bine, dar se pot bănui. Ţăranul valah, dispreţuit şi hulit, este întrebuinţat de guvern doar ca vită de lucru la canalizări şi drumuri făcute în interesul şi pe pământurile coloniştilor străini aduşi nu de mult în Bănat. De ce să vadă el urmele unui trecut măreţ, care a fost trecutul său, de ce să descifreze pe cărămizi şi inscripţii cuvinte, care au fost şi sunt limba sa? De ce să se dea conţinut viu unei tradiţii care s-a permanentizat indestructibilă, în cursul şi în obida atâtor secole, în sufletele acestor valahi visători şi leneşi? N-au încurcat ei şi aşa mersul liniştit al colonizărilor cu nenumărate răzvrătiri şi revolte?

Hotărât lucru, interesul guvernului din Viena nu a fost acesta. Numai că soarta a voit altfel. Birocratismul austriac a fost cel mai formidabil birocratism ce s-a pomenit vreodată. Până ce ordinul de oprelişte a ajuns la faţa locului, ruinele au fost scoase la lumină aproape în întregime. Iar localnicii făceau haz pe spinarea stăpânirii neputincioase.

Aşa au ieşit la iveală şanţurile castrului şi urmele întăriturilor care se întindeau până sub satele vecine. S-au dezgropat vatra

oraşului, coridoare, bolţi, fundaţii, scări, apeducte şi canalizări, temple şi vile, ustensile de fier şi vase de pământ. S-a găsit chiar şi închisoarea.

Edificiile aveau aceeaşi împărţire ca şi cele din Pompei. Cu peristil, cu calidarium şi frigidarium, cu tot confortul unei civilizaţii avansate.

Guvernul din Viena nu s-a dat bătut. În 1796 a dispus „regularizarea“ imediată a satului. Regularizare înseamnă sistematizare, dar pe atunci în mâna guvernului austriac regularizarea însemna un mijloc coercitiv de gradul al doilea, aplicat românilor bănăţeni cu predilecţie uimitoare. (Mijlocul coercitiv de gradul trei era aprinderea satului din mai multe părţi). Însemna nici mai mult, nici mai puţin ca mutarea satului din locul său originar într-alt loc stabilit de înalta cârmuire. Bineînţeles numai din motive urbanistice şi de „siguranţă” a locuitorilor...

În cazul de faţă, s-a dispus ca regularizarea să se facă exact peste ruinele dezgropate de curând. Scopul măsurii luate în acest fel e străveziu: s-a urmărit ca ţăranii tentaţi de cărămizile şi celelalte materiale de construcţie ce se găseau la faţa locului să distrugă singuri ruinele. Pe de altă parte, zidurile erau foarte groase, în unele locuri grosimea atingea doi metri. Demolarea lor era atât de anevoioasă şi atât de costisitoare, că uşor ar fi putut lua pofta valahilor să-şi ridice satul tot în acel loc şi să-i facă să plece.

Însă nici regularizarea nu a mers tocmai după placul celor de sus. Berzovienii iubitori de glie au rămas pe loc. A fost necesară o persuasiune mai din partea guvernului, căci regularizarea începe abia la 1803.

Azi între Mureş şi Dunăre toţi bănăţenii spun satului Jidovini. Asta nu din cauza că în sat ar fi jidovi. Nici nu se ştie să fie fost de vreo 5-600 de ani, de când se cunoaşte mai de-aproape istoria

satului. Un singur istoric s-a căznit să demonstreze că Jidoviniul ar fi fost întemeiat de jidovii care s-au refugiat aci după ce Titus a ocupat Ierusalimul. Dar acest istoric a fost ungur. Un cărăşan mucalit mi-a explicat originea numelui. După teoria lui, în concepţia cărăşană noţiunea de jidov este indisolubil legată de pistrui, păr roşu şi creţ şi de gheşeft. Cum mulţi berzovieni au părul roşu şi creţ şi cum din băbăluc sunt recunoscuţi drept foarte buni târgoveţi, bănăţenii n-au avut nevoie de prea multă fantezie să le poreclească satul Jidovini. Sunt puţine sate în jur în care ei să nu-şi fie manifestat aptitudinile comerciale. Iar când localnicii s-au dezmetecit, jidovinenţii erau peste şapte ţări cu cumpărături cu tot.

Nu ştiu cât adevăr cuprinde această toponimie cu gust prea personal, cert este că şi situaţia geografică a satului favorizează înclinările de ordin mercantil ale locuitorilor. Aşezaţi la străvechi nod de căi de comunicaţie şi în imediată apropiere de Văsiova, locul celor mai renumite târguri de ţară din regiune, ei scormonesc neobosiţi satele de pe cuprinsul unui judeţ şi cumpără şi vând tot ce se poate vinde şi cumpăra. Când în părţile de jos piatra a zdrobit prunele, ei aduc ţuică din jurul Reciţei, iar când inundă Berzava, ei pleacă la pustă după grâu. Afară de aceasta, comerţul de animale spre Reciţa, Timişoara şi Lugoj mai tot prin mâna lor trece.

Bucuros că pot întrerupe monotonia călătoriei de unul singur şi că pot sta de vorbă cu un târgovăţ veritabil din Jidovini, mă amestecai pe neaşteptat în vorbă:

- Spune-mi, rogu-te, ce fel de târg făcuşi cu neamţul de-ţi ţine caii atâta vreme, că până la târgul Văsiovei mai este vreme lungă?

Roşcovanul se întoarse către mine, mă examină un moment apoi îmi răspunse tot cu o întrebare:

- Dar de unde vii dumneata, domnule, că prin părţile noastre nu te-am mai văzut?

Precauţiunea este cea mai de seamă calitate ce se cere unui gheşeftar bun. Vis-à-visul meu nu pare a fi lipsit de ea. A trebuit să-i vorbesc destul de mult ca să-l conving că nu am nimic de a face cu Percepţia şi că nici cai nu vreau să cumpăr. Abia atunci i s-a dezlegat limba când i-am povestit unele daraveri neplăcute, pe care le-am avut nu demult cu oamenii răi de la Percepţie. Atunci s-a prezentat cuviincios:

- Mă recomand Mingea Gheorghe, cu prietenul meu Ogherlaci Ion.

Am strâns două mâni aspre şi masive.

- Îmi pare bine de cunoştinţă. Dar nu-mi spuseşi ce ai făcut cu neamţul?

Gheorghe Mingea n-a mai putut ocoli răspunsul:

- Să vezi, domnule, cum a fost. Am un prieten vechi la Gătaia, cu care mă ţin ortac de multă vreme. El l-a cunoscut pe Friţ, că-s vecini cu satele. Alaltăieri mi-a trimis vorbă că neamţul are doi mânzi buni pe care i-a scos de vânzare. A fost cu ei la Ciacova şi a căpătat douăsprezece mii. A încercat la Deta, la Buziaş, dar n-a avut noroc. Vreo două săptămâni a umblat pe la târguri, însă pilarii parcă s-ar fi vorbit, nu i-au dat preţul. El ţinea morţiş la treisprezece mii. De la târgul Lugojului a plecat negru de supărare că a pierdut atâtea zile de lucru şi că nu i-a dat din prima zi.

M-am dus ieri dimineaţă la el. Mândreţe de cai, domnule. Când i-a scos din grajd şi i-a plimbat prin ogradă, le tremurau nările şi le juca soarele pe şolduri, de-ţi era mai mare dragul să te uiţi la ei. I-am şi spus neamţului:

- Frumoşi mânzi ai, jupâne, pun rămaş că ai căpătat pe ei opt mii ca nimic!

Neamţului i-a venit să leşine:

- Tumta baţi joc la mine, cai de şinsprezeşe tum’ta tai opt, tum’ta nu fi pun la cap!

Am înţeles că neamţul dracului se ţine tare şi atunci 1-am luat cu mereuţul. Pe la amiazi ne-am ajuns la douăsprezece mii şi cinci sute. Când să batem palma, iese neamţul cu farba, că el ar mai avea nevoie de cai câteva zile, că a început să care gunoi şi, dacă nu cară cu două trăsuri, rămâne în urmă de tot cu lucrul câmpului. Am mirosit eu de la început că neamţul a pierdut prea mult timp umblând pe la tâguri, dar mi-a mai şoptit ortacul de la Găţaia că neamţul trebuie să plătească o amendă pentru ceva tutun pe care a uitat să-l anunţe. Am început deci târguiala din nou şi pe la trei după amiazi m-am lăsat înduplecat să nu iau caii cu mine, ci să-i las la el. Drept zălog i-am cerut cărţile. Neamţului nici n-a voit să audă aşa ceva şi eu iar am dat să plec. Din poartă însă neamţul m-a chemat înapoi. El ştia ca şi mine că nimeni nu-i mai dă aşa preţ de acasă. Spre înserat, în sfârşit, am ajuns la înţelegere. Îi las caii până către târg, el îmi dă cărţile neiscălite, iar eu îi dau trei mii căpară.

Cunoscând zgârcenia proverbială a şvabului întrebai într-o doară:

- Ai prânzit la neamţ?

Mingea protestă vehement faţă de această insinuare:

- Nici vorbă, domnule, de prânz. Fir-ar al dracului de neamţ, nici cu un şol de lapte nu m-a îmbiat. Când am ajuns seara acasă, de foame numai stele roşii am văzut cu ochii!

Un zâmbet gras se furişă peste mutra prietenului său.

- Nu ţi-e teamă că neamţul scoate cărţi noi şi-i mai vinde odată sau că-i slăbeşte prea tare cu lucrul?

- Târgu-i cu zgoadă, domnule. Dar neamţul nu face d-astea şi ţine bine mara. Ş-apoi am lăsat pe ortac să se uite din când în când la cai.

Iar mai târziu adăugă oftând:

- A fost greu până am scos cărţile de la neamt!

Vârî două degete în buzunarul larg al laibărului să scoată o ţigaretă. Nu termină însă gestul şi se întoarse către tovarăşul său:

- Ioane, tu nu dooneşti?

Pe buzele lui Ion flutură un moment răspunsul optativ, dar îngheţă pe loc. Întrebarea a fost mai mult confirmarea unei situaţii împlinite, căci Gheorghe nici nu aşteptă răspuns, ci se ridică şi se îndreptă către colţul opus al compartimentului:

- Camarade, dă-mi voie!

Camaradul se întoarse de la geam, se uită o dată la roşcovan oarecum atins în ţâfna de caporal, apoi dezlipi de sub tuleele subţiri mucul şi-l întinse fără vorbă. Roşcovanul însă ştiu să-l dezarmeze:

- De la Sebeş?

- De la Sebeş!

Întrebare inutilă, căci pe chipiu şi pe veston se putea citi numărul regimentului de la Caransebeş, regimentul de casă al cărăşenilor. Dar bună pentru a începe o conversaţie.

- La care?

- La a doua.

- Feciorul meu e la a opta. Mingea, Pavel Mingea. Dar el încă nu-i caporal.

- Îl ştiu pe Pavel, se îndulci caporalul. Vine şi el luna viitoare.

Roşcovanul schiţă un gest de mulţam, veni la loc şi deschise din nou vorba cu prietenul:

- Tu unde zici c-ai fost?

- Fusei la Şama după vin şi acum mă reped la Reciţa cu proba.

- Al tău l-ai vândut tot?

- Ba şi acum e în vase. Încă nu s-a ostoit şi mi se pare că are şi ceva acreală. Ăsta de la Şama e dulce şi tare. Ce vrei, vin de doi ani!

Arătă spre traistă, în care o ploscă îşi rotunjea burta.

- De ce nu probeşti să le amesteci?

Insinuarea veni ca untul pe rană.

- Păi o să fac eu ceva, dacă văd că aşa nu-l pot trece. La Reciţa îl beau lucrătorii şi craşovenii, numai tare să fie şi lesne.

Vorba lunganului era mulcomă şi tărăgănată. Însă sub aspectul molan simţeai ascuns vulpoiul veşnic în pândă. N-aş îndrăzni să jur că proba din ploscă nu era tocmai rezultatul unei manopere de ordin combinatoriu.

Trenul se puse în mişcare. În dreapta şi în stânga liniei, dreptunghiuri verzi de porumb alternează cu holde galbene de grâu. Pe fundal se profilează viorint dealurile Bocşei şi ale Ocnei de Fier. Atâta culoare şi atâta forţă radiază câmpia, că nu mă pot dezlipi de ea.

- Frumoşi bani scoateţi voi de aici!!

Cel cu caii răspunse precaut:

- E frumos câmpul, n-am ce zice, dar dacă ne-am lăsa numai la asta, nu am ajunge departe.

- E mare cheltuiala, domnule, întări ca un ecou molanul.

Gheorghe Mingea trase câteva fumuri şi, cerând din ochi aprobarea tovarăşului său, îmi explică:

- La târgul mare de la Văsiova trebuie să fac cel puţin şapte-opt mii de lei. Am pământ, două lanţe la vale şi vreo opt pe coastă. Dar tata-i neputincios şi nu-mi poate fi de ajutor. Trebuie să iau năimitori. Fecioru-mio, Pavel, mai are un an până scapă de la cătănie. Până atunci în fiecare lună trebuie să-i trimit câte ceva, ca să trăiască bine cu şarjii. De fiecare dată când vine acas', duce cu el o damigeană de ţuică sau de vin. Din când în când, câte o gâscă îndopată. El are două fetiţe. Astea trebuiesc îmbrăcate… Apoi unde pui cheltuiala casei? Şi tata-i mort dacă nu are în fiecare zi pachetul cu tutun!

Luat cu binişorul, Gheorghe Mingea îşi dezvăluie necazurile. Cu multă gravitate în voce, povesteşte cum s-a stricat tatăl său după război, când a aflat că Ion, fiul său cel mai mare, nu mai vine din Albania. El, Gheorghe, pe vremea aceea încerca să iasă

din Rusia pe la Vladivostoc şi de trei ani n-a mai avut nici o ştire de la cei de acas'.

Pe Ion un atac de malarie l-a doborât chiar în timpul evenimentelor de la Salonic. Austriecii, neputându-l transporta în debandada retragerii, l-au lăsat într-un lazaret. Camarazii întorşi între timp au adus veşti de la el şi moşul îl aştepta din zi în zi. Ion întârzia. A trecut revoluţia, a trecut Crăciunul, au înmugurit pomii şi a venit şi Sfântul Ilie, care a adus trupele române, de la Ion nici o veste. Toamna, târziu, a sosit la Primărie o scrisoare cu multe ştampile şi scrisă într-o limbă pe care nimeni nu o cunoştea. Doar două nume au putut descifra: Pavel Mingea şi Ion Mingea, soldat la Regimentul 43.

Vinerea viitoare un avocat din Reciţa a tălmăcit-o. Crucea Roşie Franceză înştiinţează Primăria că Ion Mingea, soldat la Reg. 43 austro-ungar, fiul lui Pavel Mingea, se găseşte înmormântat împreună cu mai mulţi soldaţi glorioşi ai trupelor aliate teritoriale şi coloniale într-o groapă comună la Janina. Avocatul, care pe vremea aceea a cătănit în Bosnia, a mai adăugat că ar fi auzit de o epidemie de holeră ce a bântuit după retragere.

Patru zile de-a rândul moşul n-a ieşit din birturi. Când l-au dus acasă, numai figură de om nu avea.

Cincisprezece luni a bolit şi poate nici nu s-ar mai fi sculat dacă venirea neaşteptată a lui Gheorghe din Rusia nu i-ar fi dat puteri. La câteva zile, cu boala în oase încă, a poruncit să prindă caii şi să aducă trăsura în faţa casei. A urcat în ea o saltea, o perină şi s-a ghemuit pe ele.

- Mergem la Bocşa, la notarul public!

- Dar tată, drumu-i greu şi tu eşti beteag. Trăsura te scutură. Să mai aşteptăm!

- Nu mai aşteptăm nimic. Adu-mi o pătură şi cheamă pe vecinul Rusalin! La Bocşa vom găsi al doilea martor!

Aşa au ajuns la notarul public.

- Îi las, domnule, tot binele - şi cel mişcător şi cel nemişcător. Chiar dacă mă scoate din casă şi mă aruncă pe drumuri! Ce am pătimit eu în doi ani de zile numai Dumnezeu ştie!

Gheorghe însă nu l-a scos din casă. L-a grijit, l-a căutat, până de bine de rău l-a pus pe picioare.

- Nu moare omul cât se ţine pe picioare şi, odată ridicat, tot va fi bun de ceva treabă, şi-a spus Gheorghe, căruia pribegia prin atâta amar de lume i-a deschis ochii. Nici de râsul lumii n-a vrut să se facă, deoarece copilul său, Pavel, a crescut şi a ajuns la vremea de însurat şi ce fată ar fi venit după el într-o familie unde copilul a scos din casă pe tată-său?

Şi aşa, cu timpul, starea bătrânului s-a îmbunătăţit, dar de lucru nu a mai fost bun. Când a fost treaz, a păzit gâştele prin pruni sau a grijit de casă când ceilalţi erau la câmp. Dar cât ce a luat o înghiţitură de ţuică, a început să plângă după copilul său prăpădit prin străini, care nici groapă cum se cade nu are. Lacrimile şi amarul au cerut altă ţuică, până când moşul se ameţea de tot. Urma de obicei o boală de câteva zile. Mirare că-l mai ţine pământul!

Îi întrerupsei povestirea cu o întrebare care mă chinuia demult:

- Acum spune-mi, te rog, ce se alegea de moşul dacă, Doamne fereşte, şi dumneata rămâneai prin Rusia? Ce se alegea de casa voastră şi de toată familia? De ce nu vreau bănăţenii să facă mai mulţi copii?

- Facem noi, domnule, dar e foarte greu până-i aduci la brazdă. Şi, când sunt mari, ce să le dăm? Că sărăcia noastră abia ajunge pentru noi!

Conducătorii bănăţenilor, chemaţi şi nechemaţi, s-au ocupat mult cu problema alarmantă a depopulării Bănatului şi cu ravagiile sistemului de un copil sau de nici un copil[153].

[153] Cercetări serioase în acest domeniu au făcut dr. I. Nemoianu, directorul Spitalului de copii din Timişoara, dr. P. Rămneanţu de la Universitatea din Cluj şi dr. C. Grofşoreanu, preşedintele Institutului Social Banat-Crişana, cu câţiva echipieri ai Institutului. (n. a.)

S-au cercetat la faţa locului cauzele şi originea, s-au întocmit monografii sociale cu multă trudă şi interes, s-au propus chiar remedii. Dacă toţi sunt de acord că-i păcat să se lase în părăginire rasa de valoare a bănăţenilor şi că-i crimă împotriva românismului să nu lupţi pentru salvarea ei, în ceea ce priveşte aprecierea fenomenului social, ca atare, dar mai cu seamă în analizarea sufletului bănăţean şi a structurii sale intime părerile sunt foarte diferite. Unii dau vina pe şvabi, afirmând că românii ar fi învăţat de la aceştia practica sistemelor nenorocite. Constatarea poate fi valabilă la câmpie, unde bănăţenii au în vecinătate mase mari de şvabi. Dar în Căraş, atât pe văi, cât şi la munte şi în toate locurile, unde românii sunt mai feriţi de contactul cu ei? De ce au slăbit satele de pe Văile Căraşului, când tocmai în unele din ele bănăţenii au mulţi copii?

- Cauze economice şi situaţia materială precară, răspund alţii, care nu se grăbesc să aducă un verdict condamnatoriu pripit şi care cunosc stările din Bănat mai de aproape.

- Unde sunt guri mai puţine se mănâncă mai mult şi mai bine, decretează teoria burţii sociologii mai aprigi.

Aceştia din urmă stau departe de sufletul ţăranului. Contactul lor cu ţăranul bănăţan a fost doar de interes electoral. Crezui că ar fi interesant să-i comunic lui Mingea aprecierile sociologilor din această categorie. Izbucnirea lui fu instantanee:

- Dar ce trai bun poate fi acela când trebuie să duc la oraş toate bunătăţile din casă, laptele, untul, mierea, puii, poamele şi strugurii cei mai frumoşi, lâna şi ponievile şi să las acasă numai ce la oraş nu are preţ? Trai bun este acela când ţăranul numai la zile mari, la Crăciun şi la Paşti, bagă cocoşul în oală sau când e bolnav, el sau cocoşul? Când restul anului trăieşte cu fasole şi curechiu şi cu nesfârşita zeamă de crumpi?

Ţăranul meu a devenit serios când a aflat ce părere au despre el domnii de la oraş, pe care el îi ţine în domnie. Îmi veni în gând

alt sociolog de ocazie, care într-o revistă din Timişoara căuta să demonstreze, cu toată seriozitatea, că ţăranii bănăţeni numai din cauza unei stări de demoralizare josnică, numai dintr-un sentiment de egoism brutal şi de comoditate exagerată nu fac copii. I-o spusei şi asta convorbitorului meu roşcovan. A stat un moment pe gânduri, parcă nu i-ar fi venit să creadă auzului, apoi răspunse acru şi apăsat:

- O fi şi aşa, că domnii ştiu multe. Dar şi noi ştim ale noastre. Decât să facem copii şi să rămână slugi, mai bine nu-i facem!

Ţăranii nu-şi mai puteau ascunde amărăciunea. Oprirea într-o gară însă schimbă firul conversaţiei:

- Am ajuns la Văsiova, domnule!

Gară fără însemnătate la vedere, dar localitatea este de o copleşitoare importanţă economică în relaţiile cărăşene. Târgurile de ţară ale Văsiovei sunt evenimente. Ele sunt aşteptate cu multă înfrigurare de ţăranii cu dările în restanţă şi de meseriaşii dornici după câştig. Aici îşi dau întâlnire cojocarii din Lugoj cu turtarii din Oraviţa, olarii din Biniş cu ţărvenii din Greoni, tăbăcarii din Bocşa şi opincarii din Ducnecea cu toţării din Timişoara, căbănicerii din Sasca cu pilarii de cai de la Ciacova. Nu există meserie sau industrie casnică, fie cât de modestă, care să nu fie reprezentată la acest târg. Două sate şi câmpia dintre ele se transformă într-un imens bazar, cu alee formate din rânduri de şatre şi străzi din căruţe ţărăneşti întoarse cu inima una către alta.

Lingurari, cârnăţari, tinichigii, uiegari, cărbunari, pescari şi ghicitori, cărţaşi şi cerşitori se adună din toate colţurile Bănatului. Iar printre şatre mişună populaţia a trei judeţe. Aproape tot a doua şatră e cârciumă. Acolo se veseleste Ghiţă Briptă după ce şi-a cumpărat o pălărie nouă, bând preţul a încă trei. Pălăria cea nouă a pus-o peste cea veche. Aşa şi petrece, cu două pălării pe cap, să vadă lumea că nu a venit degeaba la

târg, ca oricare gură-cască. Lăutarii sunt daţi naibii, aşa-ţi cântă de la inimă, că pleci pe jos de la târg. Dar şi precupeţii unşi cu toate unsorile o păţesc câteodată, multe perechi de cai au rămas în şatrele de la Văsiova.

Aici îşi vând mai cu preţ ţăranii de la vale grâul, porumbul, ovăzul, varza, ardeiul, caii, boii, vacile şi viţeii, lâna, brânza şi oile şi îşi cumpără cu preţ mai avantajos, cred ei, cele trebuincioase casei. Aici se leagă prietenii între locuitorii din părţi diametral opuse ale judeţului, prietenii care vor forma baza unor legături de decenii. Şi aproape nu este om care să nu facă o învârteală la târgul de la Văsiova. Căci târgul nu e numai un simplu schimb de ordin economic. După truda şi monotonia unei munci neîntrerupte, după nesiguranța şi îndoiala de atâtea luni, fi-va recolta bună, avea-vor preţ grânele, târgul vine ca o descărcare, ca o uitare a tot ce a fost necaz şi otravă. El vine ca ploaia după secetă…

Trenul, vesel că a scăpat de monotonia pustei, strănută pe nări jucăuşe caiere de aburi. Poate contribuie la zburdălnicia lui şi râul Bârzava, care îşi şopteşte povestea la doi paşi de linie. Aici curge curată şi străvezie, limpezită de uleiurile şi scursorile fabricilor de sus. În unele locuri, îşi strecoară undele prin bruscălani cu frunze imense, prin tufe de răchită nestrăbătută şi atât de deasă că abia-i bănuieşti calea prin desiş.

Din dreapta, stânci aspre şi reci se îmbulzesc ameninţătoare, gata să strivească trenul pentru obrăznicia cu care scuipă fumul lin faţă. Pe alocuri, brâul de stânci de retrage, lăsând loc unor poieni cu fânul până la brâu, îndemnare irezistibilă la un weekend fără sfârşit. Folomoace de aur săgetează aerul dimineţii, cântăreţii codrului s-au trezit de mult.

Aur, smarald, splendoare.

Mă întorsei din nou către ţăranul sociolog:

- Ce gânduri ai cu fetiţele?

O umbră se aşternu peste faţa lui:

-Asta-i, domnule, singurul lucru pe lume, care mă munceşte.

- Nu sunt sănătoase?

- Ba sunt sănătoase ca doi bujori, domnule. Mi se umple inima de bucurie când le văd alergând vesele prin curte. Buba-i altunde'!

- Unde?

- Nu ştiu, domnule, să-ţi spun ori să nu-ţi mai spun, că ajutor nici dumneata nu cred că-mi poţi da. Dar văd că ai inimă pentru necazurile noastre şi am să-ţi arăt lucrurile aşa cum sunt.

Umbra de pe faţă se mai îngroşă. Cu fraze repezi şi întretăiate povesti:

- Am spus, domnule, că toată averea mea sunt cele zece lanţe de pământ, opt pe coastă şi două la vale. Faţă de alţi ţărani din sat, stăm destul de bine, pentru că nu are orişicine două lanţe la vale. Acum, cât timp rămânem la un loc, tata, nevastă-mea şi cu mine, fecioru-mio şi familia lui, din pământ şi din ce mai câştig eu cu târgovina, trăim multumitor şi nu ducem lipsă de nimic. Dar vremea trece, fetele cresc şi va trebui să mă îngrijesc de măritiş. Pe una trebuie s-o dau din casă noră undeva şi trebuie să-i fac parte. Un lanţ la vale şi două-trei la deal, cum ne-om înţelege. La cealaltă trebuie să aduc ginere. Ginerele iarăşi nu poate să fie prea bogat, căci un băiat cu avere nu se bagă la pământ puţin şi slab. Ori pământul de pe coastă trebuie muncit din greu, ca să dea ceva cucuruz. Nu se ştie cât va târpi ginerele. Căci uşor se poate întâmpla ca într-o zi să lase casă, nevastă şi tot chinul şi să se ducă frânar la Bocşa sau între în verc la Reciţa.

- Acolo va trăi mai uşor? Cât poate câştiga el acolo?

- Nu despre câştig e vorba, domnule. Copiii noştri sunt învăţaţi de acasă cu trai mai modest. Câştigul de 50-60 de lei pe zi, ce-l au într-o slujbă ca asta, le va părea foarte mare. Apoi faptul că în timpul liber se pot plimba printre domni, căscând

gura la ferestrele mari ale prăvăliilor şi că în fiecare sâmbătă seara se pot duce în strada gării la muieri le va face serviciul uşor. Oraşul are destule momeli pentru cei slabi de înger (şi-i poate face să uite de soţia lăsată acas'. Avem noi câţiva în sat care au plecat la oraş după slujbe ţărani buni şi s-au întors stricaţi, de nu mai poti face azi nimic din ei.

- Şi nu-i chip să legi pe ginere de casă aşa fel ca să nu-i vină să plece?

- Ba ar fi una. Să-i dau averea toată din viaţă. Dar atunci se poate întâmpla ca după o ceartă să ne scoată pe toţi din casă şi să rămânem pe drumuri la bătrâneţe.

- Nu s-o nimeri tocmai ginerele dumitale să fie aşa de rău!

- Se poate să nu fie, dar se poate să fie. Norocul omului nimeni nu-l ştie. Ca să cunoşti un om trebuie să mănânci un vagon de sare cu el. Aşa spune zicala. Pe Achim Pia după optsprezece ani 1-a scos din casă ginere-su, Ion Cuşu. Moşu Achim i-a dat averea, că Ion a fost copil lucrător şi bun şi multă vreme treaba a mers bine. Dar deodată lucrurile s-au stricat. Când a murit vecinu-său, Todor Roşu, lui Ion i s-au aprins călcâiele după văduvă. A avut copii de însurat, măgarul. Şi dacă aceştia nu l-ar fi luat de piept, azi Ion Cuşu ar fi ortăcit cu Lena Roşu în casa lui Moşu Achim Pia, iar socrii ar fi cerşitori pe drumuri sau năimitori la gazde.

- Dacă aşa stau lucrurile, de ce nu vorbeşti cu feciorul dumitale să mai facă copii, dar dacă vei avea norocul şi de vreun nepoţel?

- Dar domnule, dacă voi avea mai mulţi nepoţi, pământul se va împărţi şi mai mult!

- Nu trebuie să-i laşi pe toţi acasă, la pământ, mai sunt meserii, îi poţi trimite la Reciţa, la fabrică, sau îi poţi da la şcoală, dacă învaţă bine. Dumneata eşti sănătos şi voinic şi văd că ştii să te învârteşti în lume şi ştii să câştigi bani ca să-i creşti!

- Ai dreptate, domnule, sunt sănătos şi voinic şi ştiu cum se câştigă banul. Şi tare mult aş vrea să am şi doi-trei nepoţi. Că pentru nepoţi pirotesc cu nopţi de-a rândul prin gări şi birturi, aşteptând trenuri şi târguri, şi pentru ei mă dărâm de oase, iarna-vara, pe drumuri hodorogite, umblând după târgovină. Mi se rupe inima când mă gândesc că numai cu fetiţele mi se stinge viţa şi-mi rămâne numărul pustiu. Am vorbit cu Pavel şi voi mai vorbi. Dar mai sunt muierile care au şi ele gândurile lor. Ce se întâmplă, dacă - Doamne fereşte - mor înainte de vreme? Înainte de a fi putut aduna ceva pentru copii? Că, dacă noi am dus o viaţă chinuită, n-am vrea ca şi copiii noştri să chinuiască la fel! Şi-apoi spune-mi, te rog, e aşa de bine în fumăria din fabrică?

Gheorghe Mingea îşi apără cu îndârjire poziţia. Ştie şi cunoaşte toate paleativele cu care domnii de la oraş vreau să-i vină în ajutor. Dar el mai ştie ceva. Mai ştie şi îşi trăieşte necazurile lui. Cine are dreptate, el sau domnii de la oraşe, care vorbesc despre el?

În felul cum pune el problema, deschide perspective nestudiate îndeajuns până acum pe terenul psihologiei şi al sociologiei aplicate. Sentimentalismul - exagerat şi deplasat, dacă putem spune aşa, al bănăţeanului, ca factor care contribuie la depopularea provinciei! Din iubire şi din duioşie, bănăţeanul de la început vrea să-şi scutească copilul de grijile unei existenţe pline de lipsuri şi renunţări. Să fie o butadă menită să acopere comoditatea meschină sau pornire spontană, izvorâtă din structura sufletească intimă a bănăţanului? Cazul merită niţică atenţie.

Produsele spontane ale sufletului bănăţean, cântecele şi doinele poporale, un folclor întreg, arată multă iubire în inima bănăţeanului pentru copii. Şi până acum trei-patru generaţii, bănăţenii aveau mulţi copii. Până aci meşteşugarii bănăţeni erau organizaţi în bresle puternice, cu faimă cunoscută departe.

În bresle nu puteau intra decât români, sucrescenţa formând-o în cea mai mare parte copiii de ţăran.[154] Astfel de bresle s-au format în primul rând în jurul industriilor ţărăneşti, cum era şi natural. Breslele tăbăcarilor, a pielarilor, a cojocarilor, a opincarilor, a fierarilor, a lemnarilor şi a dulgherilor erau foarte puternice şi absorbeau un număr mare de ucenici. Alt debuşeu pentru români erau regimentele de graniţă, compuse aproape în întregime din români. În fine, să nu uităm faptul că până la mijlocul secolului trecut, războaie cu amici şi inamici şi dese revolte ţineau populaţia într-o continuă decimare.

Din 1867, anul în care Austria se împacă cu Ungaria, lucrurile se schimbă. Austria lasă mână tot mai liberă Ungariei în politica de maghiarizare şi de înlăturare din viaţa publică şi economică a tot ce-i românesc. Pe rând, dispar breslele şi grupările româneşti, care au încercat să le ia locul şi tot mai grea devine posibilitatea de afirmare a românului. Se desfiinţează şi regimentele de graniţă şi se purcede la cadastrarea pământului. Foamea cea mare din 1863- 64 a silit pe cărăşeni să-şi vândă pământurile cu un criţar jugherul! Cadastrarea aduce cu sine împărţirea moşiei între tată şi copii, între ginere şi socru, aduce cu sine fărămiţarea pământului sub cota de exploatare rentabilă. În schimb, măreşte cheltuielile aferente transmiterilor de proprietate. Uşile se închid, ici-colea numele unui maistor celebru mai rămâne, dar individual şi nu ca organizaţie colectivă.

Stăpânirea străină umple satele bănăţene cu meseriaşi străini, pe care îi favorizează în toate chipurile. Colonizările de străini, făcute în masă, iau pământul de la gura românilor, iar industriile pornite cu avânt, sub pretextul specializării, aduc roiuri noi de străini. Românii, nefiind organizaţi nici pentru o rezistenţă colectivă, necum pentru luptă de front şi dată fiind natura lor, de un sentimentalism incorigibil, în faţa invaziei străine - ca

[154] Această propoziţie lipseşte din ediţia a II-a a *Oamenilor şi locurilor din Căraş* (1972). Absenţa fragmentului este semnalată prin paranteze rotunde.

Cheile Cărașului

Carstul cărășan

Pe Semenic

La Baia Vulturului

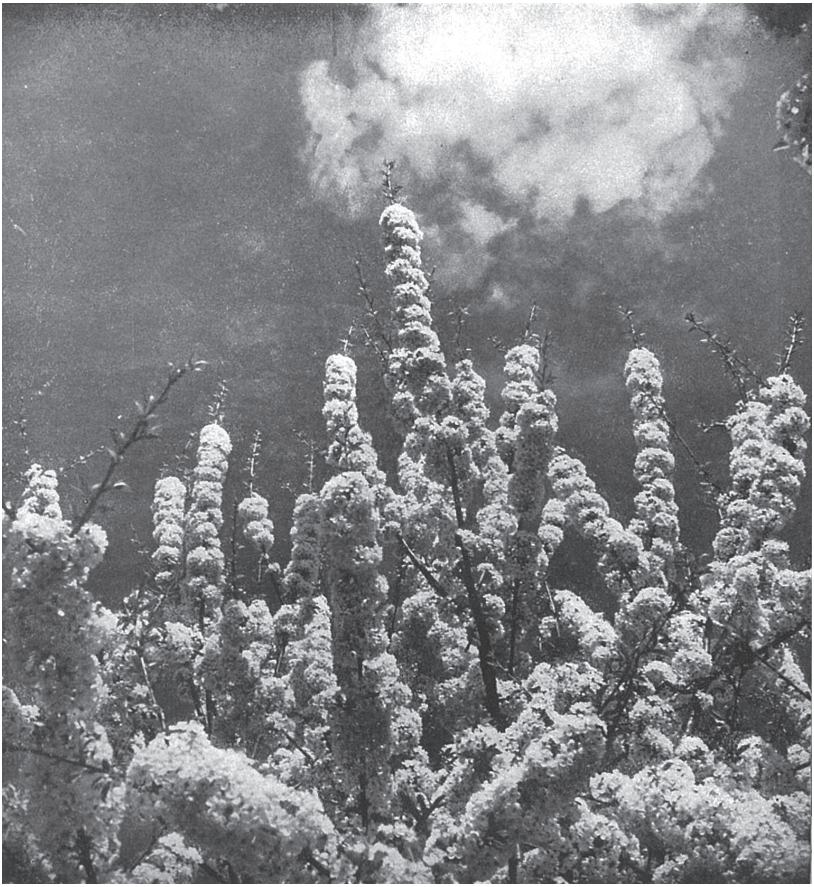

Primăvară în Caraș

Crașoveni

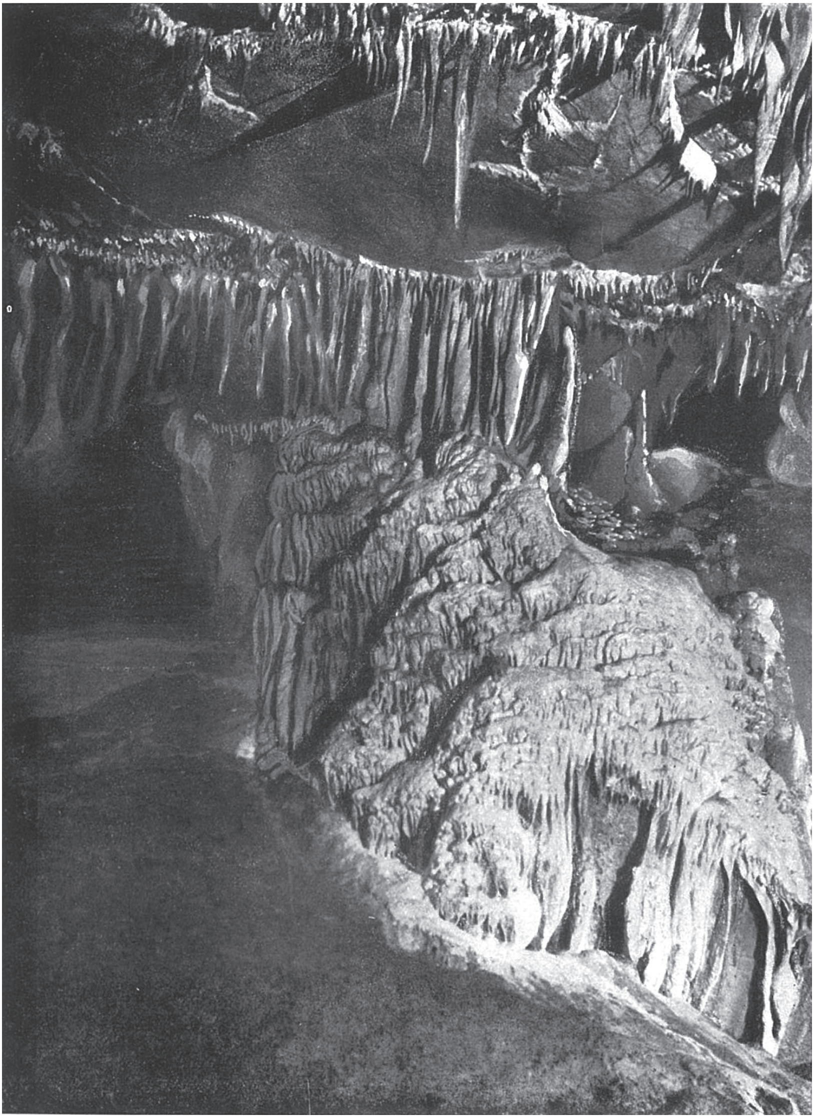

Din peștera Comarnic

Așa începe Bârzava

să întrebuinţăm termeni consacraţi – s-au retras în agricultură, singura posibilitate de a se permanentiza în conformitate cu structura şi cerinţele sufleteşti specifice.

Mai târziu Partidul Naţional Român, Astra, precum şi Liga Culturală au recunoscut pericolul şi au făcut eforturi enorme pentru a grupa pe toţi românii din Ardeal şi Bănat într-o colectivitate solidară, dar samavolniciile stăpânirei şi brutalitatea mijloacelor de guvernare ale ungurilor şi, să recunoaştem, slăbiciunea unora din conducătorii fireşti ai poporului din acele timpuri au îngreunat mult Opera pozitivă de consolidare.

Din această retragere forţată la o agricultură deficitară, cauzată de apăsarea unei subjugări barbare, având drept urmare condiţii economice precare şi lipsă de pământ, dintr-un sentimentalism exagerat, inerent firii bănăţanului, din dragostea prea mare a tot ce-i frumos şi pompos, care-i soră bună cu vanitatea, şi poate şi din imitaţie, s-a dezvoltat în timpuri sistemul de un copil. Cărăşanul iubeşte copiii. Iar dragostea şi în aceeaşi măsură şi vanitatea îl fac să-i poarte frumos şi să le lase o stare bună: *Dacă am chinuit eu o viaţă întreagă, nu vreau ca şi copiii mei să chinuiască la fel!* Dar cărăşanul cu minte clară a fost silit să experimenteze, pe pielea proprie, că prin divizare mica sa avere se fărămiţează în aşa măsură că toţi trebuie să sufere şi că din puţinul pământ, oricât şi-ar lua de la gură, nu ajunge pentru multi copii. Atunci a adus cea mai mare jertfă, a rupt din sufletul său şi el, care prin esenţă este sociabil, şi-a luat singur pe umeri crucea unei solitudini amare şi chinurile unei bătrâneţi lipsite de urmaşi şi petrecută în frământări pustii.

Năpraznică manifestare a unui instinct de conservare şi a unei formidabile capacităţi de adaptare la condiţii de viaţă vitrege, în vederea unei existente demne şi nealterabile!

Răpăit de macaze îmi întrerupe reflecţiile. Ne-am apropiat de gara Reciţei. În stânga arena de fotbal, în dreapta, pe o coastă plină de lumină cimitirul. În faţa lui o stâncă de var negrită de

vreme. Printre ele drumul ce duce la minele din Domăn şi mai departe la Caraşova.

Noii mei tovarăşi se ridicară de pe banchetă. Molanul îşi luă traista legată de băţ pe umăr şi-mi întinse mâna:

- Apoi sănătate bună, domnule!

- Sănătate bună să dea Dumnezeu!

Roşcovanul îmi întinse şi el mâna. O clipă stătu la îndoială, apoi izbucni din el întrebarea:

- Acum domnule, că ai vorbit atâta de mult şi atâta de frumos cu noi, fii bun nu te supăra dacă te intreb şi eu ceva. Fii bun, spune-mi, domnii ăia care scriu aşa despre noi prin foi, câţi copii au ei?

Venirea conductorului după bilet mă scuti de răspuns.

RECIŢA

Dacă aş fi artist plastic, aş prezenta Reciţa ca un monstru apocaliptic, în semne de alb şi negru, care a tăbărât la capul Văii Bârzavei, acolo unde apele şi-au terminat prăvala pe coastele dealurilor şi unde lunca începe să domolească năvălnicia râului.

L-aş face pe monstru cu o mie de mâini, zdrelind neîncetat măruntaiele pământului şi devorând pantagruelic tot ce scoate, într-un stomac cu dimensiuni de mitologie indiană.

I-aş mai face nişte fălci imense de oţel, cu care muşcă şi macină crestele dealurilor de var din jur - desert la hrana de cărbune şi fier - şi un gurgălău, prin care toată apa Bârzavei dispare într-o sorbire.

L-aş face ca pe un uriaş. Fioros şi jucăuş. Namilă crudă şi ucigaşă în căutarea hranei sale şi copil darnic, după ce s-a săturat. Darurile sale sunt ca şi ale copiilor. Poduri, locomotive,

maşini, pluguri, traverse şi tunuri. Jucării frumoase pentru cei ce-l stăpânesc, viaţă sau moarte pentru aceia care îi poartă mânile.

De aceea, între alb şi negru aş amesteca şi puţin roşu de sânge.

Aşa aş simboliza Reciţa, dacă aş fi artist plastic. Cum însă aici nu fac decât simplu reportaj cărăşan, zic si eu cu cărăşanul, care trece nepăsător pe lângă tot ce nu-i sentiment:

Hai la lucru la Reciţa,
Acolo-i dulce guriţa.
Hai la lucru, hai!

Reciţa nu-i numai acolo unde este. În Căraş Reciţa este omniprezentă. Ea începe prin gările în care ajungi din urmă trenuri cu fier vechi şi cu locomotiva în aceeaşi direcţie ca şi tine. Ea este acolo unde întâlneşti lungi convoiuri de platforme, încărcate cu legături de fier rotund, pătrat şi profilat, acolo unde vagoane nenumărate duc maşini acoperite cu pânză impermeabilă, pluguri, grinzi de poduri, arbori de vapor, bandaje de roţi şi osii de vagoane, var şi cărbuni stropiţi cu var. Acolo unde pe lângă drum încep să apară tot mai des căsuţe cu aspect oficios, cantoane zugrăvite în galben, cuptoare de var, terenuri îngrădite cu sârmă şi curţi cu hale şi cu ferotină. Acolo unde vezi munţi şi creste atacate de ciocane sârguincioase şi pădurari sprinteni, cu haine verzi, cu puşca pe umeri şi cu floare la pălărie. Ea e acolo unde linii ferate înguste se amestecă şi vin în ajutor liniei oficioase, unde camioane imense, roşii şi numerotate, gonesc neîncetat pe şosele. Pe crestele munţilor, unde stânjenarii tund pădurea, prin văi, în nenumărate ateliere şi uzini şi în măruntaiele munţilor, unde mineri trudiţi îşi sfredelesc viaţa în comori. Acolo, unde aerul este îmbâcsit de miros de acetonă şi de ape amoniacale. În pedante centrale electrice şi în colibe de zilieri. Spre Reciţa merg şapte drumuri. Spre Reciţa îşi

precipită miile de kilowaţi văile şi torentele Semenicului şi tot acolo se opresc şi sutele de vagoane de lemne, cărate de torenţi. Reciţa e la râurile Breazova, Bârzava, Căraş, Bohui şi Nera. Pe Radimna, până la Moldova la Dunăre. În tot locul. Aducând în case şi în suflete bucurie sau zile negre. Ca Providenţa.

Când ajungi la sfârşitul călătoriei şi cobori din tren, plictisit de tăria banchetei de lemn şi obosit de palavrele unor vecini gălăgioşi, îţi cade bine tăcerea care te îmbrăţisează într-un oraş de provincie. La Reciţa însă e altfel. Abia ai ieşit de pe peronul îngust al gării de sus, uzina te şi ia în stăpânire. Uruitul podurilor rulante, lunecarea vagonetelor şi a cărucioarelor electrice, răpăitul ciocanelor de nituit, rostogolirea valţurilor de la laminoare, ţâşăitul arcurilor de sudat, răbufnitul surd al forjelor, zumzetul la diapazon înalt al motoarelor electrice şi al volanelor, toate se combină într-o sonoritate îndepărtată şi uniformă, care te copleseste. Peste ele se suprapune din când în când ţipătul de sălbătăciune al ferestrăului metalic, care taie traverse, şine şi blocuri de fier.

Zgomotul muncii îţi împăroşează pielea şi-ţi încarcă nervii. Îţi potenţează simţurile şi te îndeamnă să iei partea activă la trăiri de productivitate erotică.

Până la poarta uzinei. Căci acolo portarul calm şi complezant te ia în primire, întrebându-te de permis de intrare. Îl prezinţi şi atunci îţi dă un pompier, căruia îi spune un nume:

- Brebenaru!

Şi pompierul te duce la Brebenaru, care-ţi va fi mentor în ziua aceea prin fabrică. L-am găsit aplecat pe un strung. În mână avea un instrument cu care măsura din timp în timp piesa din lucru. Mic de statură, cu părul tăiat scurt şi ridicat aspru în sus. Bluză de lucru vânătă. Pe nas ochelari cu ramă de sârmă.

Era atât de concentrat asupra lucrului său, încât nici n-a observat că ne-am oprit la el. Apoi şi-a ridicat ochelarii pe frunte, a oprit maşina şi a plecat cu noi.

Am luat-o de la început. Ne-a arătat cum vine minereul de fier de la Ocna de Fier şi manganul de la Delineşti. Ne-a arătat cum se umple furnalul cu minereu, cărbuni şi piatră de var, care vin în vagonete, pe o schelă înaltă, la gura de sus. Printr-un ochian vânăt, ne-am uitat în iadul furnalului şi am văzut cum plânge piatra lacrimi de fier. Ne-a explicat că prin ţevile care se încolăcesc pe burta furnalului şi sunt groase cât un mijloc de om se suflă vânt-cald. Aceasta ajută topirea fierului în furnal. Am asistat la focul de artificii al golirii furnalului; fierul topit curgea ca laptele prin şanţuri de argilă într-o căldare mare, căptuşită cu şamotă. Şi în curgerea sa arunca miliarde de stele, ale căror parabole luminoase au umplut hala de feerie.

Ne-a arătat cuptoarele unde se fabrică oţelul Siemens-Martin. Am văzut cum apucă cleştele imense blocurile de fontă şi le vâră în cuptor, împreună cu grămezi de fier vechi, care dă oxigen şi îmbunătăţeşte calitatea. Am văzut apoi cum se toarnă oţelul lin lingouri, în bucăţi de vreo doi metri lungime. Apoi am urmat calea lingourilor de oţel pe linia ferată până la laminoare. Am revăzut aci iadul cuptoarelor de încălzire a blocurilor. Încălzirea se face cu praf de cărbune. Se macină cărbunele de calitatea cea mai bună până întrece fineţea făinei cele mai albe. Aşa se suflă în cuptorul încins. Încălzirea blocurilor trebuie făcută cu mare grijă. Atât trebuie încălzite, încât să nu se poată răci înainte de a se termina procedeul de laminare. Altfel înţepenesc în valţuri. Sau nu intră în ele. Nici prea mult să nu se încălzească, deoarece încălzirea costă bani mulţi şi se pierde timp. Ceea ce iarăşi costă bani.

Am văzut cum oameni dezbrăcaţi până la brâu supraveghează încălzirea şi cum mută cu căngi şi carlige lungi blocurile din

partea mai rece a cuptorului spre partea mai caldă şi le întorc de pe o latură pe alta ca să se încălzească uniform. Am văzut para focului storcând şuvoaie de sudori şi zgura negrind figurile oamenilor.

Am văzut cum se deschide de la distanţă uşa cuptorului şi cum se vâră pe uşă o ghiară enormă, care apucă blocul înroşit şi-l lasă pe sulurile portative ale laminorului. Am văzut cum aceste suluri îl împing inert şi-l vâră fără milă, când de o parte, când de alta, în vârtejul valţurilor, care îi dau formă şi ţel. Am văzut lupta titanică a valţurilor cu blocul roşu şi auzit ţipătul de frică disperată, geamătul de resemnare şi horcăitul de moarte al acestuia. Căci civilizaţia e fără milă şi, după o luptă al cărei rezultat nu poate fi îndoielnic, blocul este domesticit în traversă, în şină, în tablă de cazan sau în coastă de vapor.

Am trecut la *linia fină* (s.a.). Aici se laminează profile mai mici, sârma şi fierul de beton armat. Gurile valţurilor sunt aproape una de alta. Blocurile care vin aci sunt mai mici. Dar din ele valţurile gâtuiesc şerpi de foc de 50-70 metri lungime. Aici e periculos. Sârma înroşită e foarte capricioasă, nu vrea să nimerească totdeauna pe gura laminorului. De aceea, la fiecare pereche de guri e pus un om şi un butuc solid de fier. Omul stă între butuc şi valţ. Când şarpele şi-a ivit capul pe o gură, omul îl apucă repede cu un cleşte lung, îl trece cu o întorsătură şi mai repede pe după butuc şi-l vâră în gura următoare, să se ducă de cealaltă parte a mitului, de unde a venit. Iar dincoaci, după butuc, şarpele împins, subţiat şi lungit de valţuri, se întinde, se răsuceşte, se îndoaie, se ridică în sus. Ar vrea să muşte carne de om. Dar butucul nu-1 lasă. Singura apărare a omului. Câteodată se întâmplă că fierul se încurcă. Valţurile îl aduc fără încetare, tot mai mult, tot mai încolăcit. Oamenii sar cu topoare şi-l bucătăţesc. Atunci însă uşor se întâmplă că şarpele îşi vâră capul fierbinte în piciorul omului. De aceea, oamenii care stau la valţuri sunt aleşi după probe grele. Nervii lor trebuie să fie

liane, iar muşchii de oţel. În zgomotul asurzitor al oţelăriilor ciocnite, ei trebuie să-şi păstreze calmul. Cu ochi de felină trebuie să pândească fierul şi cu precizia răpitoarei trebuie să-i apuce capul când şi l-a scos dintre valţuri. În ritmul valţului trebuie să se întoarcă cu el şi să-l treacă după butuc şi cu ochii închişi să ştie să nimerească gura următoare a valţului. Altfel s-a prăpădit. Şi fierul vine, vine mereu. Tot la două minute un bloc nou. Îl mână implacabil volanul imens de la capul valţului. Iar omul trebuie să facă chinuitoarea întoarcere din şale la fiecare trecere prin valţ. Opt ore pe zi. Şi a doua, a treia zi din nou. Până la carnetul de invalid. Sau până la groapă.

De aci, ne-am dus la fabrica de locomotive. În hala de cazangerie mai întâi. De la distanţă, ne întâmpină o gălăgie infernală. Răpăit, pocnet sec, uruitură, clinchet de tablă amestecate şi estompate de uşa groasă de lemn. Dar când întri, zgomotul te izbeşte drept în faţă. Simţurile-ţi sunt atacate din zece direcţii deodată.

Zeci de maşini, înlocuind sute şi mii de oameni, sunt dispuse în hala cu coperişul din fier şi sticlă. Burghiuri de diferite mărimi, strunguri, raboteze, nituitoare şi multe altele, pe care doar specialiştii le ştiu. Într-un loc o presă de nituri în formă de potcoavă uriaşă atârnă de macara. Pare o gorilă imensă, legată cu lanţuri, care s-a cocoţat pe tabla unui cazan şi roade din tablă. Un om aduce cu cleşte nituri înroşite în foc, altul le potriveşte în gaura de nit, al treilea potriveşte fălcile gorilei, o apăsare şi nitul de 20-25 milimetri grosime e turtit şi strânge marginile tablei cu o putere de câteva sute de kilograme, ca vaporii fierbinţi să nu poată ieşi din cazan. Toată operaţia nu durează zece secunde. Urmează alt nit, până ce întreaga cusătură, lungă de doi metri, s-a terminat.

În alt loc, nituirea se face cu ciocane pneumatice. Cu răpăit de mitralieră izbesc acestea în tabla sonoră de câteva zeci de ori

pe minut. Zgomotul lor strătaie sala până la tavan. Câteodată pornesc şapte, opt deodată. Ai impresia că creierii vor să-ţi desfacă craniul.

Pe jos şerpi metalici, lucioşi, se încolăcesc şi se vâră în burghiuri şi ciocane portative. Cabluri electrice şi conducte de aer comprimat în blocaj de oţel. Oamenii de la spatele maşinilor-unelte croiesc tabla, o taie, fac găuri pentru nituri şi şuruburi, o îndoaie, o coasă cu cusătură de fier, o prind de focar, îi leagă tuburile de fum, într-o învălmăşeală febrilă. Dar învălmăşeala e numai aparentă, fiecare operaţie îşi are locul şi timpul ei, fiecare maşină funcţionarea sa, fiecare om îndeletnicirea precisă. Când o operaţie s-a terminat, macarale uriaşe, montate pe plafon, vin şi ridică piesa şi o mută la altă capră, unde urmează altă operaţie. Până când cazanul e gata pentru proba de apă. Atunci vine inginerul verificator şi pompează apă în cazan. La 150 de atmosfere. Apoi controlează dacă se iveşte vreun fir de apă la încheieturi, la şuruburi, la antretoaze, la nituri. Unde iese un strop, face un cerc cu creta. La câteva sute de găuri, e natural să fie două-trei defecte. Dar nu e greşeală, vin monterii şi refac. Apoi proba începe din nou, până când cazanul nu mai lăcrimează. Atunci e trecut în hala de ajustaj.

Aici i se adaugă toate piesele şi mecanismele, care fac din cazan locomotivă. Aici se pune pe şasiu şi pe roate, aici i se montează cilindrele şi pistoanele, culisa, dispozitivele de regulare, conductele de apă, aburi si ulei, manometrele, reflectoarele, fluierul, supraîncălzitorul, toate, toate, până la etichetă. Aici i se înveleşte corpul cu vată de sticlă, ca să nu-şi piardă căldura în goana curselor.

Când e ajustată cu toate cele trebuincioase, încep probele de funcţionare în casă şi pe linie. Se verifică din nou toate piesele. Se măsoară consumaţia de cărbuni, viteza şi forţa de tracţiune. Când s-a controlat ultimul şurub, locomotiva trece la vopsitorie,

unde i se dă culoarea frumoasă de verde şi brun şi i se pune eticheta. Atunci se poate preda CFR-ului.

Ne-am întors la fabrica de bandaje de roţi. Aci am aflat că roata de fier a vagoanelor de cale ferată nu este făcută dintr-o singură bucată. Se toarnă mai întâi din fontă butucul cu spiţele şi o coroană, care leagă spiţele jur-împrejur. Apoi peste coroana de fontă se aplică strâns o coroană de oţel. Bandajul.

Am asistat la fabricarea acestor colaci. Şi aici se porneşte de la blocul de oţel. Se încălzeşte şi se ciocăneşte cu un ciocan mecanic, până blocul se face turtă. Turta e trecută apoi la o presă care scoate din mijlocul ei un sâmbure ca de un mălai. Inelul rămas se aşază pe laminorul circular, care-i dă forma de cerc perfect şi profilul buzat al roţii, aşa cum se vede la vagon. În două, trei minute.

- Instalaţia asta e una dintre cele mai moderne, mi-a explicat Brebenaru cu oarecare mândrie, numai să dea Dumnezeu să aibă Reciţa atâtea comenzi câte ar putea îndeplini cu maşina asta. Dar să mergem, să vă arăt ceva şi mai frumos.

Am trecut prin alte hale. Forje şi prese imense, adevăraţi mamuţi, apasă şi frământă neobosite, pe toate laturile, oţelul. Arbori, cu şi fără cot, osii şi tot felul de piese cu destinaţie necunoscută spectatorului laic.

Ne-am oprit la o maşină mică şi neînsemnată. Ca o măsuţă. Avea două ghiare de fixare şi un ferestrău circular.

- Ioane, tăiaţi ceva? întrebă Brebenaru pe omul care trebăluia în jurul maşinei.

- Tăiem osia asta, răspunse Ion, arătând o grindă de fier la care se chinuiau vreo trei muncitori.

Prinseră osia de macara şi o ridicară deasupra măsuţei. O fixară în şuruburi şi Ion dădu drumul maşinii. Circularul se apropie de bară, se potrivi la semnul de pe ea şi dinţii muşcară în oţel. Nici n-am întors bine ochii prin sală, şi bara a fost tăiată de jumătate.

- Dinţii sunt din oţel Videa, explică Brebenaru.

- Şi osia asta de oţel de 12 centimetri diametru trebuie tăiată înt-un minut şi jumătate, interveni pe neaşteptate un inginer, care se apropiase neobservat de grupul nostru.

Am revăzut cu bucurie un prieten de care m-am despărţit mai demult. Ne arătă cronometrul. La un minut şi patruzeci şi opt de secunde capătul tăiat se desprinse.

M-am zăpăcit la cap. Acasă am mai văzut eu ferestraie circulare, cu care mi-au tăiat lemnele toamna când le-am băgat în pivniţă pentru iarnă. Dar acolo dinţii erau din fier şi tăiau în lemn. Am văzut şi firiz pentru fier, dar ca să taie o sârmă de câţiva milimetri, lăcătuşul a frecat cu el o jumatate de ceas.

- Încă nu e pusă la punct, lămuri inginerul. Am adus-o de curând şi acum studiem comportarea ei faţă de oţelurile noastre. Mică la vedere, dar grea la ridicare, continuă el zâmbind. Îşi reglează automat presiunea pe osie şi gramul de dinte costă cât gramul de aur. Tăiem cu ea piese până la 22 centimetri grosime.

Am căscat ochi mari şi am încercat să înţeleg. Apoi ne-am despărţit de inginer şi am plecat mai departe pe ţărmul Bârzavei, care aci curge prin mijlocul uzinei.

Am lăsat la dreapta laminoarele şi am trecut la fabrica de poduri. Aci se încheie traversele în linii elegante de viaduct sau pasaje, aici se confecţionează turnuri zvelte de zăbrele metalice, care ţin conducte electrice şi antene şi aci se fabrică masive poduri de cale ferată. Pentru România, Iugoslavia, Bulgaria şi Turcia. Munca românească a cotropit Balcanul.

În tot locul, Brebenaru cu noi. În tot locul, ne-a dat desluşiri atât de clare că n-a rămas nimic neînţeles. Nu stiam de ce să mă mir mai mult, de minunile din fabrică sau de cunoştinţele strungarului Brebenaru. Cu atâta însufleţire vorbea că la sfârşit nu m-am mai putut reţine şi l-am întrebat:

- Ce şcoli ai făcut?

- Patru clase acasă la Târnova.

- Şi după aceea?

- După aceea m-a dat tata la şcoala civilă din Reciţa, dar pe clasa a doua am buctat şi atunci tata m-a scos din şcoală, mărturisi Brebenaru nu fără oarecare jenă.

- Şi cum ai ajuns la fabrică?

- De mic mi-a plăcut să fac şi să desfac lacăte şi să meşteresc cu pila. Am făcut şi o broască, pe care tata a dus-o la Reciţa. Nu ştiu ce a făcut cu ea şi cu cine a vorbit, dar vinerea următoare m-a urcat în căruţă şi m-a adus aci.

- Ai rămas aci tot timpul?

- Am rămas, că mi-a plăcut. Societatea m-a scutit de armată în timpul războiului. Atunci am lucrat la şrapnele şi am câştigat frumos. Acum sunt strungar la fabrica de maşini.

- Eşti căsătorit?

- Nu m-am însurat. Cine lucrează în locuri de astea mai bine face dacă rămâne aşa. Nu se ştie când se poate întâmpla ceva şi ajunge muierea pe drumuri şi copiii orfani.

- Dar cum se face de cunoşti toată fabrica parc-ai fi lucrat în tot locul?

- Apoi, domnule, în timpul liber, după schimb, m-am mai dus şi în alte părţi şi am umblat cu ochii deschişi în tot locul. Şi am mai stat de vorbă şi cu alţi tovarăşi…

***

- Într-adevăr, sunt mulţi lucrători în uzină care se interesează de aproape de mersul ei. La sindicatul lor discută comenzi, inovaţii, maşini ce instalăm. Şi bineînţeles şi salarii. Îşi poartă soarta pe inimă, dar se bucură şi ei cu bucuria noastră, când ne reuşeşte bine un lucru. Cu toată aversiunea ce le-o vâră în suflet

propaganda şi doctrinile avansate, ca să nu le zic exagerate, ei sunt legaţi cu sufletul de fabrică.

Stam de vorbă cu inginerul pe terasa restaurantului Oltenia, unde ne-am retras după hărmălaia din uzină, ca să spălăm de pe gâtlej funingina cu un pahar de vin din Ramna.

- Înţeleg fenomenul la străini, care de la înfiinţare şi până azi, din tată în fiu au fost lucrători aci şi au tradiţia fabricei, intervenii eu, dar la români, care abia de ieri, de alaltăieri sunt în fabrică?

- Aci este o greşeală care s-a comis pe vremuri şi care azi trebuie rectificată. Românul a fost prezentat ca fiind cu desăvârşire neapt pentru lucrul din fabrică. Ori această afirmaţie nu este adevărată. Sau, mai bine zis, numai în parte este adevărată. Ungurii singuri au dezminţit-o, când au menţinut în lucru atâţia lucrători români într-adevăr bine dotaţi. Dar ei au trâmbiţat incapacitatea românului, ca să mascheze colonizările de străini într-o regiune cu majoritate zdrobitoare românească. Căci vezi şi cazul lui Brebenar. Puţini strungari avem ca el. Dintre degetele lui subţiri ies cele mai precise piese. Nici nu măsoară totdeauna cu compasul. Are un simţ în degete care-i spune, infalibil, dacă piesa iese bine sau nu. Apoi maistorul Munteanu. A inventat o maşină cu care poţi tăia găuri de 15 centimetri diametru în tabla de doi, trei centimetri. N-ai nevoie de burghiuri scumpe. Şi-n a treia parte din timp. Sau Minda, care a inventat o pompă nouă. Dacă este ceva adevăr în acuzaţiile puse în cârca românului, apoi este adevărat numai aceea că nu-l poţi înhăma zeci de ani la acelaşi lucru. Încă nu-l poţi ţine atâta vreme la aceeaşi maşină, să fabrice aceeaşi piesă de sute de ori, de mii de ori, cum cere fabricarea în masă de azi, într-o repetiţie infinită şi ucigătoare de spirit. Ca pe un neamţ sau pe un ceh, bunăoară.[155] Dacă însă-l pui într-o situaţie unde calităţile sale specifice, inventivitatea, perspicacitatea şi cutezanţa se pot evidenţia, nu-i găseşti rival.

[155] Comparaţia „Ca pe un neamţ sau pe un ceh, bunăoară." nu apare în ediţia a II-a.

Munceşte cu însufleţirea unui copil. Pentru că faţă de timpurile de industrializare exagerată de fapt este copil. Să nu-l prinzi pentru nimic în lume la munca de răbdare prelungită dinrt-o uzină cu fum, la munca de bou, căci asta-i lipseşte din fiziologie şi din concepţia sa. El trăieşte şi azi contemplativ în natură şi încă nu-l îndeamnă mare lucru să între activ şi agresiv în lucruri. Ori fără ca aceasta să-i fie în sânge în faţa pretenţiilor de record, de azi, munca sa e calificată ca fără randament şi persistenţa zero. Omul, la cea dintâi ocazie, fuge.

- Vorbesc, bineînţeles, numai numericeşte, cu miile, cum am vrea noi să vedem pe muncitorul cărăşan în fabrica noastră. Căci exemple de talia lui Minda, Brebenaru şi Munteanu găseşti la noi câte vrei. Dar nu ei constituiesc media şi aspectul general al problemei. Ei constituiesc numai începutul unei perioade, care acum este în formare. Azi Reciţa şi-a deschis larg porţile faţă de munca românească. Numai să vină atâţia lucrători români pentru câţi avem azi de lucru. Mai cu seamă în timpul din urmă, când lumea noastră, în fine, a ajuns la constatarea că produsele din ţară sunt măcar atât de bune ca produsele străine[156] şi când Reciţa are atâtea comenzi de la stat că abia le poate prididi.

- Nu vin mulţi lucrători cărăşeni?

- La început n-au prea venit. Am deschis o şcoală de ucenici, care-i pregăteşte pentru viaţa de uzină şi le dă şi posibilitate de câştig mai mare. Muncitori însă n-au venit în aşa mare număr cum ar fi de dorit. Ca să-i atragă viaţa grea de uzină ar trebui să fie proletari sau să aibă copii mulţi. Ori românii din jur toţi au ceva pământ, de care sunt legaţi cu legături indestructibile. Apoi mai este şi vina unei politici greşite, care ne-a lăsat multă vreme fără lucru. Atunci a văzut ţăranul cărăşan pe bietul muncitor de fabrică scormonind de dimineaţa până seara coastele dealurilor după presupusa comoară a unui principe sârb care, fugind din

[156] De aici începe un amplu segment nepublicat în ediţia din 1972. Practic, finalul reportajului *Reciţa* lipseşte. Omisiunea este marcată prin paranteze rotunde.

Serbia, ar fi ascuns-o în jurul Reciţei. Dealurile Ranchinei şi cele de către Caraşova au fost găurite şi sunt şi azi aşa, ca după un bombardament de artilerie grea. Comoara însă nu s-a găsit, iar muncitorii au fost nevoiţi să-şi stâmpere foamea din duzii de pe marginea drumului. Acum situaţia pare a se schimba spre bine. De când este lucru şi câştig frumos, vin cărăşenii în număr mai mare. Au căpătat încredere şi au început să se convingă că şi din fabrică se poate trăi.

- Lucrătorii minoritari nu se simt stânjeniţi de afluenţa românilor?

- Nu se pot supăra. Reciţa de azi nu comite greşeala pe care Allamvasut-Társaságul[157] unguresc a comis-o faţă de români pe vremuri. În Reciţa românească muncitorul minoritar lucrează cot la cot cu românul, cu egale drepturi, iar avansările se fac pe destoinicie. Mai mult, înt-o vreme când specialişti străini controlau fabrica, românul era pus în inferioritate. Azi însă, har Domnului, am scăpat şi de specialiştii străini. De fapt, muncitorii îşi trăiesc viaţa, nici mai bună, nici mai rea, ca în alte centre de aglomerare industrială. Caută să-şi petreacă timpul liber cât mai plăcut şi cât mai intens, ca să răzbune uniformitatea fabricei. E foarte îmbucurător că cea mai mare parte a timpului o petrec în excursii in împrejurimile minunate.

- Şi la birturi ?

- La birturi stau numai câţiva craşoveni şi craşovence şi zilerii de ocazie. La plată, tot la două săptămâni, femeile cu bărbat deochiat îşi aşteaptă soţii la poartă. Unele iau banii de la ei şi se duc acasă. Altele se duc cu bărbaţi cu tot la birt…

- Dar tu, care pe vremuri erai spirit liber, om ce nu răbda nicio restricţie venită dinafară şi aveai făţişe înclinări spre poezie, tu cum te-ai putut acomoda cu monotonia vieţii din uzină ?

- Monotonie să nu-i spui. Căci am trăit zilele mari ale refacerii uzinelor şi ale intrării unui duh nou, românesc, în întinderile ei.

[157] Allamvasut-Társaság (magh.) = societate de cale ferată

Ceea ce se face azi la Reciţa nu este numai fabricarea unor piese şi maşini de fier sau fontă, simplă activitate de ordin comercial. Între zidurile Reciţei se plămădeşte o concepţie nouă, care priveşte viaţa economică şi socială de mâine a cărăşanului şi a românului în genere. L-ai văzut pe Brebenaru. L-ai auzit şi te-ai minunat de cunoştinţele unui strungar simplu, care în clasa a doua a buctat. În halele cu fum, praf şi zgomot ale Reciţei se petrece cea mai importantă experienţă socială a provinciei bănăţene, trecerea de la viaţa de agricultor, poate şi de mai înainte, de la cea de păstor, la industrializarea de calibru şi ritm modern.

Ş-apoi, mărturiseşte, nu găseşti nicio asemănare între două piese care trebuie să se potrivească una cu alta la o sutime de milimetru şi între două versuri ce rimează înt-o strofă ? Şi nu crezi că munca spirituală depusă într-un poem frumos are aceeaşi valoare ca inspiraţia ce se cere la crearea unei locomotive noi, care trebuie să meargă cu atâta viteză, să consume atâta şi atâta combustibil şi să aibă o forţă de tracţiune de atâtea tone ?

Golirăm paharele până la fund.

***

A doua zi am cunoscut un om foarte de treabă. Directorul unei întreprinderi industriale particulare din Reciţa. Prin muncă asiduă, aşa-zicând din nimica, şi-a făcut fabrica. El însuşi minoritar, dacă nu mă înşel, ungur, mi-a spus următoarele:

- Cei mai buni ucenici la fabrica mea sunt românii. Ei sunt cei mai deştepţi şi învaţă mai uşor meseria. La mine şcoala de ucenici începe toamna şi durează toată iarna. Cum vine însă primăvara, cei mai mulţi băieţi o şterg la sat. Îi cheamă pământul, îi cheamă dorul mamei sau al bunicii, care-i boceşte. Pe cei care rămân mi-i ia Reciţa pentru o leafă pe care eu nu o pot plăti.

În viaţa unui popor procesele psihice evoluează încet. Tot aşa de încet ca efectul legilor economice. Pe cărăşan istoria din timpuri imemoriale l-a silit să fie când agricultor, când păstor, dar totdeauna haiduc, gata în orice moment să-şi apere avutul şi pe ai săi cu arma. Va trece câtva timp până va intra şi numericeşte în faza de industrializare. E foarte greu să faci dintr-odată pe cărăşan să creadă că-i va merge bine copilului său în fabrica plină de fum şi în atelierele zgomotoase şi prăfuite, când pentru el toată viaţa este cuprinsă în întinsul câmpului sau în codrii de pe coastă. Deocamdată este suficient că s-a împrietenit cu gândul că, dacă ar avea mai mulţi copii, aceştia ar putea să-şi câştige traiul şi în fabrică. Până la hotărârea să-i facă şi să-i şi trimită cu zecile în fabrici, va mai curge apă pe văile Căraşului. Până atunci, Gheorghe Mingea şi Ion Ogherlaci se vor mai duce de câteva ori la Tormac după cai şi la Şama după vin, ca să negustorească la târgul mare de la Vasiova sau să se înşele reciproc cu crâşmarii din Reciţa.

Că la copii le trăbe[158] *multe!* (s. a.)

PE SEMENIC

Semenic, vai, Semenic,
Cum nu-ţi pasă de nimic,
Nici de trăsnet, nici de ploi,
Nici de dor de buze moi.
(Poporală din Căraş.)

Dacă pentru vechii egipteni s-a dat un râu cu undele binecuvântate, pentru azteci şi incaşi un vulcan fără nume, iar pentru nordici un animal domesticit care să le modeleze viaţa pe plan cotidian şi metafizic, oamenii dintre Pogănici şi Nera, de la Cerna în jos pe Căraş din cele mai vechi timpuri

[158] Formă regională bănăţeană a verbului „trebuie”.

şi-au împletit fiinţa cu o coastă de munte, imensă, prietenoasă şi îmbelşugată ca o masă de praznic întinsă pentru paşnice trăiri.

La începutul aşezărilor omeneşti, când popoarele şi seminţiile puteau hoinări mai mult sau mai puţin în bună voie, fiecare popor s-a aşezat într-o regiune care i-a asigurat mai bine existenţa materială. Aşa spune preistoria.

Această teză a ştiinţei materialiste credem că trebuie completată. Nu la toate popoarele au fost decisive în primul rând posibilităţile materiale. Nimic nu silea popoarele pe acele vremuri să trăiască într-o regiune în care se simţeau străine. Şi nimic nu era mai uşor decât ca într-o bună zi să-şi adune catrafusele şi să plece spre alte tărâmuri, unde să se simtă acasă. Totuşi, multe popoare trăiesc în regiuni unde numai cu mari eforturi îşi pot câştiga cele necesare traiului zilnic. Pe multe le-au pironit acolo popoare mai tari. Dar nu mai puţin este adevărat că cele mai multe au rămas pentru că peisajul lor sufletesc a găsit corespondenţă în peisajul în care îşi duc zilele. Omul şi-a ales locurile, iar locurile l-au legat pe om.

Aşa au ajuns oamenii pe Semenic. Oricare a fost originea lor, ei s-au simţit bine aci. Sufletul lor s-a împletit cu natura ce-i înconjura, spre a forma un tot armonios, aşa cum îl avem azi. În cursul veacurilor, atât de intimă a devenit închegarea între om şi munte încât nici insistentele încercări de penetrare ale civilizaţiei industrializatoare n-au fost în stare să o destrame. La poalele muntelui, spre apus, furnalele Reciţei, la miazăzi galeriile bazinului carbonifer, la răsărit şi la miazănoapte ferestrăie de lemn, funiculare de transport, baraje care închid cursul apelor în vederea unor preocupări de ordin economic, în fine oamenii străini care au stat lângă lucrurile acestea n-au putut să modifice structura sufletească a aceluia pe care voim să-l numim Om al Semenicului.

El nu-şi mai poate despărţi fiinţa sa de Semenic. Pentru că iarba Semenicului a îngrăşat laptele oiţelor sale, văgăunile

Semenicului l-au adăpostit când jos la poale bântuia furtuna hordelor năvălitoare. Apele lui duc belşug spre toată câmpia Bănatului şi, ce e mai important, Semenicul dă aliment neîntrerupt jocurilor fanteziei sale.

De aceea îl cinsteşte ca pe o fiinţă supranaturală.

***

Am luat din cabană o pătură şi m-am retras la marginea puieriţei de stejar. Toată ziua am cutreierat platoul în lung şi lat şi acum simt nevoia unei reculegeri. Pe iarba de o palmă, dublată cu un strat de muşchi elastic, mă odihnesc mai bine decât în puf.

Soarele de iulie arde pieziş deasupra capului meu, însă arşiţa lui e potolită de boarea uşoară a vântului. Tolănit pe spate, privesc lunecarea mută a norilor. Am impresia că i-aş putea prinde cu mâna.

- Am urcat astă primăvară pe la Blagoveştenie, mi-a spus azi dimineaţă păcurariul.

- Ai putut urca aşa de timpuriu?

- Mai era neauă, dar vreo trei zile suflase un vânt moale. Când suflă vântul moale, iarna nu mai are dinţi şi oile îşi pot vârî botul sub neauă, până la iarba încolţită. A mai viscolit după aceea de vreo două ori, dar oile au stat linistite în staul. Atunci nici eu nu aveam treabă prea multă, mă uitam cum se bat norii la poalele dealului.

- Nu ţi-a fost frică de lupi?

- Nu se leagă lupii de om cu una, cu două, când miroase câini în apropiere. Ş-apoi avem boţi şi securi.

Cu câteva zile mai înainte un neamţ din Gărâna mi-a spus că, din cauza lupilor, ei trec spre Văliug numai în grupuri de zece, cinsprezece. Păcurarul mă lămuri cu două vorbe:

- Apoi ăia din Gărâna…[159]

Termină fraza cu un gest mulcom.

Omul stătea în soare cu băţul la subţioară. În praştie avea înfipt un fluier şi un cuţit. Era atâta calm şi atâta fermitate în atitudinea lui, cum numai o forţă care se simte de neînvins îi poate da. Ochii lui se ţinteau ascuţiţi spre mine, aproape batjocoritori.

Nu vrusei să mă las mai pe jos.

- Câţi oameni ai tăiat cu cuţitul acela?

- Niciunul, domnule. Dar cuţitul ne prinde bine de multe ori.

Întinderea de două zile a stâncii i-a dat tăria mocnită. Albastrul cerului şi verdele ierbii s-au revărsat în seninătatea şi încrederea lui. Iar izvoarele, care pe Semenic ţâşnesc la fiecare cută de teren, i-au umplut sufletul de cântece.

- Când ai fost mai pe urmă în sat?

- De când am urcat, n-am mai coborât. Tot la două săptămâni vine frate-mio şi-mi aduce făină şi cămaşă albă. E multă treabă la oi.

- Muierile nu vin pe aici?

Asprimea din ochii omului se mai muie.

- Vin şi ele câteodată. Dar, vezi, vara muierile au destule griji pe lângă casă. A mea vine deseară cu un nepot de soră la scaldă, că-i beteag.

- Ce are?

- Când a fost de patru ani a căzut de pe scară şi i-a rămas piciorul ţeapăn.

- Nu l-aţi dus la doctor?

- Am fost, dar nu i-a ajutat nimic. Copilul a crescut şi piciorul tot mic i-a rămas. Acum îl aduce la Scalda-Vulturului.

Soarele a coborât la o suliţă deasupra platoului. Mă ridicai. Nu poţi dormi când în jurul tău în fiecare fir de iarbă, cu fiecare adiere de vânt, vibrează viaţă şi forţă.

[159] Fraza referitoare la Gărâna nu apare în ediţia a II-a.

Pe Semenic nu poţi rătăci. Între urcuşurile pieptişe se întinde podişul din care se ridică, abia cu patruzeci de metri, trei vârfuri. Spre răsărit vârful Semenic, care a dat nume masivului, la nord vârful Gozna, iar spre sud Piatra Nedeei, loc probabil al unor practici de străvechi ritual. Între aceste două din urmă, cam pe la mijloc, într-o scobitură de teren este Baia Vulturului sau, cum îi zice mai nou, Izvorul Tămăduirii. Un lăculeţ alimentat de un fir de apă ce iese nevăzut din coastă şi din care curge la vale părăiaşul vesel. La câţiva paşi Direcţiunea exploatărilor din Reciţa a ridicat o cruce mare de fier.

Pe podiş se încrucişează nenumărate cărări. Toate duc la Baia Vulturului. Şi pe toate se scurg grupuri, grupuri. Femei, bărbaţi, moşnegi şi copii. Toţi în haine de sărbătoare. Mâne e Sfântul Ilie. Cine se scaldă mâne de şapte ori în Baia Vulturului, dacă e olog, se înzdrăveneşte, dacă e copil plăpând, se va face bărbat voinic. Iar păcatele femeilor tot cu cu apa izvorului se duc.

Pelerinii sosesc în roiuri nesfârşite. Bărbaţii cu traistele pline, că ziua băii e zi de sărbătoare şi se cuvine să fie cinstită cu praznic la faţa locului. Femeile au legături pe cap. Velinţe şi cojoace. Noaptea răcoroasă pe Semenic, uşor te pomenesti cu înţepeneală în oase, care nu iese un an de zile.

- De unde vii, nană?

- De la Cornea, maică. Suntem toţi de la Cornea, numai dumnealui e de la Borlova.

- Când ai plecat?

- Când a răsărit soarele. Să fie fost vreo opt ceasuri.

În iulie soarele nu răsare la opt. Dar dacă baba a plecat la răsăritul soarelui, până pe înserate mers vreo cincisprezece ceasuri.

Şirurile nu mai contenesc. La Baie toţi sunt gravi şi solemni. Îşi desfac bagajele şi se descalţă. Se aşază pe marginea lacului cu picioarele în apă. Ca să scoată oboseala din membrele

trudite, închină cu ţuică. Un unchiaş din Târnova, care şi-a însurat copilul de cealaltă parte a Semenicului, tocmai la Prigor, de bucuria revederii îşi imbie nepotul:

- Bea, Ghiţă, cu taica, bea, că asta îţi dă putere să nu te răceşti în apă.

Ghiţă, un puştan de vreo doisprezece ani, trage o duşcă de-l trec lacrimile. Moşul îl sărută pe obraji, apoi se întoarce către fecior:

- Bea şi tu, Ioane, că nu-i de la jidov, e friptă de mine de două ori. E din cea bună!

Ion bău şi bău şi moşul. Apoi sticla merse în jurul Băii, să vadă şi ceialalţi cum e ţuica bună de laTârnova. Unul scoase un caş, altul o jimblă albă de la Reciţa, la urmă ieşiră din legături şi din traista cârnaţi, slănină, pui fripţi şi colaci.

Cei mai mulţi n-au mâncat de aseară şi acum înghit cu ochii sticloşi de băutură. Încetul cu încetul, atmosfera gravă de la început se dizolvă într-un murmur general. Oamenii mănâncă, beau şi vorbesc deodată.

Înserarea s-a lăsat. Dinspre apus doar o geană subţire şi palidă mai încearcă să rivalizeze cu stelele. Se amestecă şi femei printre bărbaţi. Şoaptele şi chicotele se înteţesc. Sticlele trec la femei şi ele beau lacome.

Noaptea a cuprins lucrurile. Cineva a aprins un foc mai la vale. Oamenii însă nu se apropie de el, stau în jurul băii, cu sângele încântat de alcool, şi povestesc. Târziu de tot se rânduiesc pentru culcare. Femeile aştern cojoace pe jos, se ghemuiesc lângă bărbaţi şi, învelite în pături calde, adorm cu gândul la ziua mare de mâine.

A doua zi, la Sfântul Ilie, soarele a răsărit cu raze de foc. Platoul, cât vezi cu ochii, s-a umplut de lume. Toată noaptea s-au scurs convoiuri de trăsuri şi grupuri pe jos. De la Bocşa până la Mehadia. Şi de la Soceni până în Almăj. Români, unguri, nemţi, boemi, cehi şi polieci, din atelierele Reciţei şi din subteranele Aninei. Credinta românului i-a adus şi pe străini:

- Vulturul cel bătrân îşi scaldă puii în izvor. De aceea sunt puternici şi au viaţă lungă.

La crucea de fier, un preot în odăjdii face sfeştanie. Oamenii improvizaţi în cor cântă răspunsurile. La izvor, femei şi bărbaţi goi, acoperindu-şi goliciunea doar cu palma sau cu poale scurte, se aruncă în apa rece ca gheaţa. Înoată până la celălalt mai, apoi cu chiote isterice se prăvălesc în razele fierbinţi ale soarelui.

Mai la vale, unde apa revărsată din Baie şerpuieşte în pârâu, o femeie scoate din traistă şapte pumni de tărâţe şi unul de sare. Le amestecă şi stropeşte de şapte ori cu apa din izvor. Când coca s-a muiat bine, o leagă în cârpă şi o pune la loc în traistă.

- O dau la vaci, să fete mulţi viţei şi să dea lapte bun.

Ritualul păgân se împacă foarte bine cu slujba sfântă.

AUR

Între râurile Căraş şi Bârzava, care în partea nordică a judeţului curg în direcţie est-vest, cumpăna de ape o formează o spinare de munte bogat împădurită, nu prea înaltă şi cu multe ramuri ce merg spre nord şi spre sud şi coboară până în văile râurilor.

În acest bloc, roca purtătoare de aur este sienitul, care se întinde între Ducnecea şi Bocşa în forma unui masiv puternic de la sud spre nord. El începe pe versantul sudic cu o grosime considerabilă. Pe partea de nord a clinului, între Valea Bârzavei şi a Pogăniciului, se lăţeşte la 6-8 kilometri şi dispare sub aluviunile Văii Timişului, ca să reapară mai spre nord pe culmile de pe ambele ţărmuri ale Mureşului.

Straturile de aur apar în sienit atât pe partea nordică a masivului, la Cracul de Aur, pe creastă, la Poiana, cât şi pe

latura sudică, în Ogaşul lui Buzărin şi au fost cunoscute din cele mai vechi timpuri.

La Cracul de Aur până acum se cunosc şase straturi aurifere. Cel mai bogat în aur este stratul al patrulea, exploatat chiar în timpuri preistorice.

Patru puţuri străvechi sunt săpate în strat la distanţă de cinci metri unul de altul. Cel mai adânc coboară la 50 metri. Celelalte abia ajung la 15-20 metri.

Mult mai târziu, în coasta dealului, la 17 metri sub gura puţului principal, s-a săpat o galerie mare, care după 20 de metri ajunge la strat. Ea leagă puţurile şi urmăreşte zăcământul în lung. Cum spre adâncime conţinutul stratului se arăta tot mai bogat, iar exploatarea prin aceste metode primitive tot mai anevoioasă, într-o perioadă şi mai târzie s-a săpat încă o galerie la 54 metri sub coroana puţului principal şi cam la 90 de metri deasupra nivelului văii. Galeria a fost săpată cu explozibili, pe o înălţime de 3 metri şi merge prin sienit drept la zăcământul de aur. După toate probabilităţile, ea a fost săpată la finele Evului Mediu.

La aceste lucrări miniere se pot constata precis patru perioade de lucru. Nici *Istoria Minelor*, nici arhivele vechi şi nici hărţile de odinioară nu dau indicaţii când s-a făcut exploatare în această regiune. Însă, din construcţiile miniere, din instrumentele şi ustensilele găsite la faţa locului se poate stabili neîndoios că în timpuri preromane, mai precis dacice, s-a lucrat în aceste mine. Epoca dacică este caracterizată prin exploatarea cu cele patru puţuri primitive şi nu prea adânci. Sunt urme precise, care arată că această perioadă s-a întrerupt brusc.

A doua perioadă de exploatare a fost în timpurile romane şi este reprezentată prin galeria superioară. Ustensiliile şi metoda de lucru sunt toate de origine romană şi sunt identice cu cele găsite la minele de aur din Munţii Apuseni.

A treia perioadă este perioada galeriei mari, de jos, în care exploatarea s-a făcut prin explozibili şi care datează, precum am mai amintit, cam de la finele Evului Mediu.

În fine, a patra şi ultima exploatare s-a făcut pe la mijlocul secolului XIX, când minerii localnici au încercat să scoată ceva aur, ca să-şi poată duce viaţa de pe o zi pe alta.

Pe creasta cumpenii este Poiana. Din numeroasele aflorimente de aur aci s-au cercetat trei, iar pe versantul sudic, în Ogaşul lui Buzărin unul. Cu excepţia Poienii, la toate se văd bine urmele exploatării dacice, foarte intensă pentru mijloacele de pe atunci.

Toate perioadele de exploatare au durat timp scurt şi toate s-au curmat brusc. Cauzele se pot bănui, războaiele ce au trecut peste această provincie, năvălirile barbare, ocuparea ţării de către turci, cărora chiar Coranul le-a interzis mineritul, apoi foarte probabil epidemiile şi perioadele de foamete, ce au urmat după grozăviile războaielor, au făcut să înceteze lucrul.

După analizele făcute la Oraviţa, la Reciţa, la Schemnitz (Slovacia), la Clausthal (Hanovra), la Freiberg (Saxonia), la Viena şi la Berlin, conţinutul minimal de aur al rocii este de 6,87 grame de aur şi 4,75 grame de argint la tona de rocă. La Cracul de Aur conţinutul nobil a fost între 8 şi 16 grame aur şi 3-5 grame argint la tonă. (Cota de rentabilitate minimală este de 3 grame aur la tona de minereu). Aceste cifre fac ca zăcămîntul de la Bocşa-Ducnecea să fie inserat printre cele mai bogate zăcăminte din Europa. Toate pârâiele din jur duc aur în nisipuri. Până la 1854, când s-a modificat Legea Minieră austro-ungară, fiecare ţigan din jur trebuia să-şi plătească darea de cap cu aur spălat din aceste pârâie.

Bogăţia de aur a fost cunoscută şi guvernului din Viena, care a avut o grijă deosebită ca terenurile aurifere să nu ajungă în mâni româneşti. Legea Minelor din 1854 la articolul 44 spune:

„Concesionarea minelor numai atunci se poate încuviinţa când mineraliile sunt explorate în zăcământ aşa fel că în împrejurări locale se pot declara de exploatabile“.

Iar Regulamentul Legii la art. 37 zice: „Noţiunea de exploatabilitate este foarte relativă. Însă în fiecare regiune minieră se formează o judecată practică şi corectă, care poate fi chemată în ajutor la lămurirea situaţiei în spiritul Legii. Intenţia Legii Minelor este să ajute numai acele intreprinderi miniere care au însemnătate şi în relaţii naţional-economice, numai acestora să le câştige credite şi să le asigure capital“.

Mai clar nici nu se poate. Proprietarii mici ai suprafeţei, românii, nici nu se puteau gândi la concesionarea avuţiilor din subsol în stil mai mare, pentru că neînsemnatele lor intreprinderi individuale nu puteau conta în relaţii naţional-economice. Ei erau a priori condamnaţi să cedeze terenurile lor unor societăţi puternice cu relaţii la Viena şi să între salahori la aceste societăţi.

Tot conţinutul bogat în aur l-a făcut pe Iulius Bauer, Bergwerksdirektor[160] în Bocşa Montană, să afirme următoarele: „Şi dacă zăcămintele de la Bocşa-Ducnecea nu se pot compara în bogăţia conţinutului cu cele din California, totuşi între minele din Europa stau în frunte. Pe lângă procentul de aur ridicat se adaugă şi uşurinţa şi ieftinătatea cu care se poate face exploatarea. Chiar şi un procent sub 3,75 grame aur la tonă aci ar da o exploatare rentabilă, pentru că s-ar putea face în condiţii locale foarte favorabile. Roca este destul de moale ca să se poată extrage cu icul şi cu ciocanul şi nu este sfărămicioasă, pentru că stolnele deschise cu câteva secole mai înainte stau si azi. Împrejurările locale extrem de favorabile fac ca suma totală a cheltuielilor să fie de 3,3 galbeni la tona de minereu preparat. La conţinutul minimal de 3,75 grame de aur şi la preţul de 1380 de galbeni al kilogramului de aur, tona de minereu preparată valorează 5,79 galbeni. La fiecare tonă preparată rămâne deci

[160] Bergwerksdirektor (germ.) = director la companie minieră

un profit de 2,49 galbeni. (Un galben austriac de atunci face azi cca 100 lei. *n. a.*) Cu o extracţie de 150 tone pe zi şi cu 300 de zile de lucru pe an, valorificând argintul numai cu 15,000 de galbeni şi detrăgând o anuitate de 22,500 galbeni pentru amortizarea capitalului investit în instalaţii, exploatarea an aduce un beneficiu curat de 104,820 galbeni pe ar. Ceea ce pentru o societate care s-ar înfiinţa cu un capital de 500.000 de galbeni, pe lângă amortizarea capitalului în 28 de ani, ar da o dividendă de 90, zi nouăzeci procente!“

Aşa afirma la 1884 dl. Iuliu Bauer, director de mine în Bocşa Montană, într-o expertiză făcută de d-sa, în care se ocupa de rentabilitatea zăcămintelor de aur de la Bocşa. În expertiză însă a omis să arate că împrejurările locale extrem de favorabile înseamnă jăcmănirea minerului român din loc şi stoarcerea puterilor lui vlăguite, pentru o leafă mizeră.

Zăcămintele de aur şi azi stau ascunse în munţi, ca atunci, aproape neatinse. Capitalul necesar nu s-a adunat, ştolnele nu şi-au înfipt gura flămândă în coastele dealurilor şi şteampurile nu s-au ridicat să zdrobească piatra de aur. Iar cele câteva mii de mineri români din Ocna de Fier şi Ducnecea îşi duc şi azi viaţa mizeră de pe o zi pe alta. Când este lucru la Reciţa, e bine. Atunci se scoate fier din dealurile ducnecene, din Mărcuş şi din Dănilă. Atunci este de mâncare şi la ruga de la Sfântă-Măria Mică se petrece bine. Dar când din furnalele din Reciţa nu iese fum, atunci la Fierul şi la Ducnecea e jale. Atunci cu drept cuvânt se poate spune că minerii trăiesc din piatră şi din aer.

Ocna de Fier şi Ducnecea, ca toate aşezările miniere din Căraş de altfel, se înşiră în lungul unei văi înguste. Frumuseţea regiunii, limpezimea cristalină a aerului şi liniştea aduc mulţi vilegiaturişti, care caută întremare după viaţa zbuciumată din oraş. Când e vremea bună, câştigă şi localnicii un ban pentru că, nefiind niciun hotel în localitate, musafirii închiriază camerele curate ca oglinda ale bufenilor.

Şoseaua merge strâns pe ţărmul pârâului. Ca să se poată intra de pe şosea în curtea de pe celălalt mal, fiecare casă are un podeţ în faţa porţii, ceea ce dă un aspect aparte satelor. Multe clădiri la stradă par a fi cu etaj, în curte însă parterul dispare în panta dealului. Şi dacă pentru casă a mai fost loc în vale, grădina a fost cocoţată pe coastă. Pe alocuri, în curte, oamenii şi-au săpat în deal mici magazii. În răcoarea lor s-ar păstra foarte bine alimentele, dacă ar fi.

Pe aci doar bogătaşii au câte o vacă. Vaca minerului sărac este capra. Toată ziulica sare din piatră în piatră şi smulge iarba ce creşte în smocuri rare pe coastă. Seara vine acasă cu ugerul plin. În vremea negrului şomaj, ce a urmat crizei din 1930-1932, luni de zile laptele de capră a fost unicul aliment. Doar câteva găini dacă mai ouau.

Găinile însă au gusturi aristocrate. Nu se mulţumesc numai cu iarbă, le trebuie cucuruz. Şi cucuruz îi trebuie şi minerului. E aliment spornic şi mai uşor de procurat. Cucuruzul creşte numai la vale în cantitate negociabilă. La Ticvani şi la Vărădie. Minerul sărac trebuie să-şi trimită nevasta la Ticvani şi la Vărădie după cucuruz. Bani nu are. Dar are ceva ce în vale are valoare de monedă. Cârnaţul de dinamită, pe care îl economiseste de la exploziile de stâncă. Sau îl fură. A fura e mare păcat. Dar a fura de la Societate, care e atât de bogată şi care şi-a adunat bogăţiile de pe spinarea lucrătorului, nu e păcat. Şi astfel nevasta minerului schimbă cârnaţii de dinamită pe două, trei măsuri de cuncuruz.

Ticvănenţilor şi vărădenilor le place peştele din Caraş. Cum însă nu le place să dea bani pentru permisul de pescuit, dar mai cu seamă cum n-au răbdare să-l prindă cu unghiţa sau cu plasa, aruncă în apă dinamită. Se prinde mai mult în felul acesta şi merge mai repede.

Pentru ţăranii din vale peştele e mâncare de zile mari. Şi-l mănâncă, cum îl mănâncă mâlul. Dar rareori ajung ei să-l

mănânce. Căci domnilor din sat le place şi mai mult. Apoi e foarte cuminte să te pui bine cu domnii. Aşa se face că peştele puşcat cu dinamita minierului din Ducnecea şi Ocna de Fier ajunge pe masă la domnul notar, la domnul perceptor, la domnul jandarm. Mai rar la popa. În schimb, foarte des la domnii din Oraviţa. Însă niciodată nu ajunge pe masa minerului sărac. El e mulţumit să-şi poată coace sub ţest o roată de mălai din cucuruzul adus în şale de nevastă-sa cale de 20-30 kilometri. Vara, toamna, iarna şi primăvara. Totdeauna, când se isprăvesc gologanii câştigaţi cu atâta trudă, cam după mijlocul lunii. De zeci, poate de sute de ani.

Minerul însă are măsură justă. Când a văzut chinul nevestei, s-a apucat la luptă cu piatra şi afară la suprafaţă. Şi-a împrejmuit grădina cu zid de piatră brută, ca să nu-i sufle vântul puţinul pământ. Iar ca să nu i-l spele ploile în prăvala lor pe coastă, şi-a făcut grădina cu terase. A încercat să sădească în ea pruni şi meri, rar câte un cais. Pe unde pământul a fost mai gros, a semănat cucuruz, ceapă şi fasole, care se urcă pe târşul cucuruzului. Şi să-l vezi pe bietul miner cu cât chin şi cu câtă sârguinţă scarpină piatra cu sapa, ca să se facă ceva. Se scoală cu noaptea în cap şi, înainte de a se duce la mină, lucrează în grădină. De multe ori are de făcut cale de 15-20 kilometri, dar după ce s-a întors acasă nu se dă odihnei binemeritate. Îşi lasă lampa şi hârleţul de mină la locul lor şi se urcă pe coastă la grădină. Aşa îşi petrece zilele, nu ştii când mai are vreme să doarmă. Veşnic dereticeşte ceva în jurul casei, veşnic tăcut şi singuratic. Tocmai ca sub pământ.

Maşini cu sute de excursionişti şi camioane pline cu mărfuri gonesc prin faţa casei, speriind găinile şi puii. Ele îi amintesc de bogăţie, de timpuri când se câştiga la lucru. Câteodată, se ridică de la sapă şi din înălţimea coastei priveşte lung după maşină. Prin creierii lui zvâcnesc, poate, frânturi de gânduri care spun că şi el are drept la viaţă mai bună, că şi el ar fi demn de altă soartă. Mâna însă nu i se încleştează mai tare pe dârjala sapei.

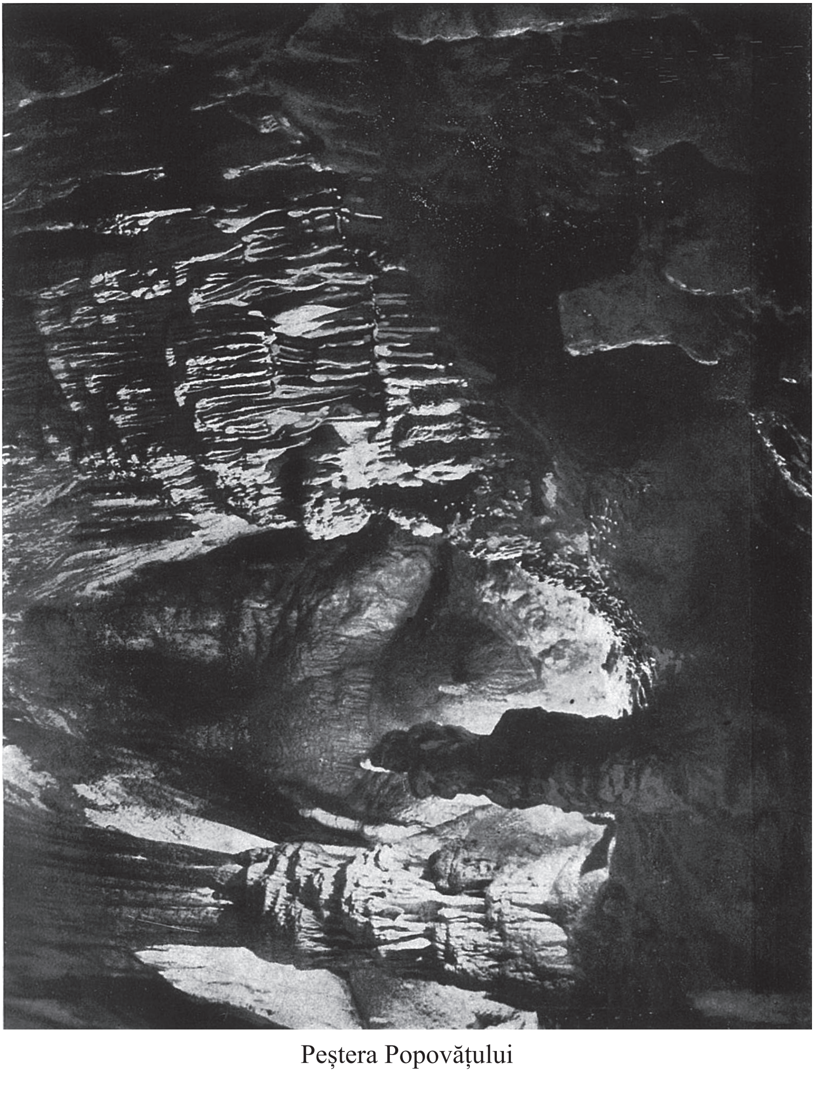

Peștera Popovățului

La Ocna de Fier

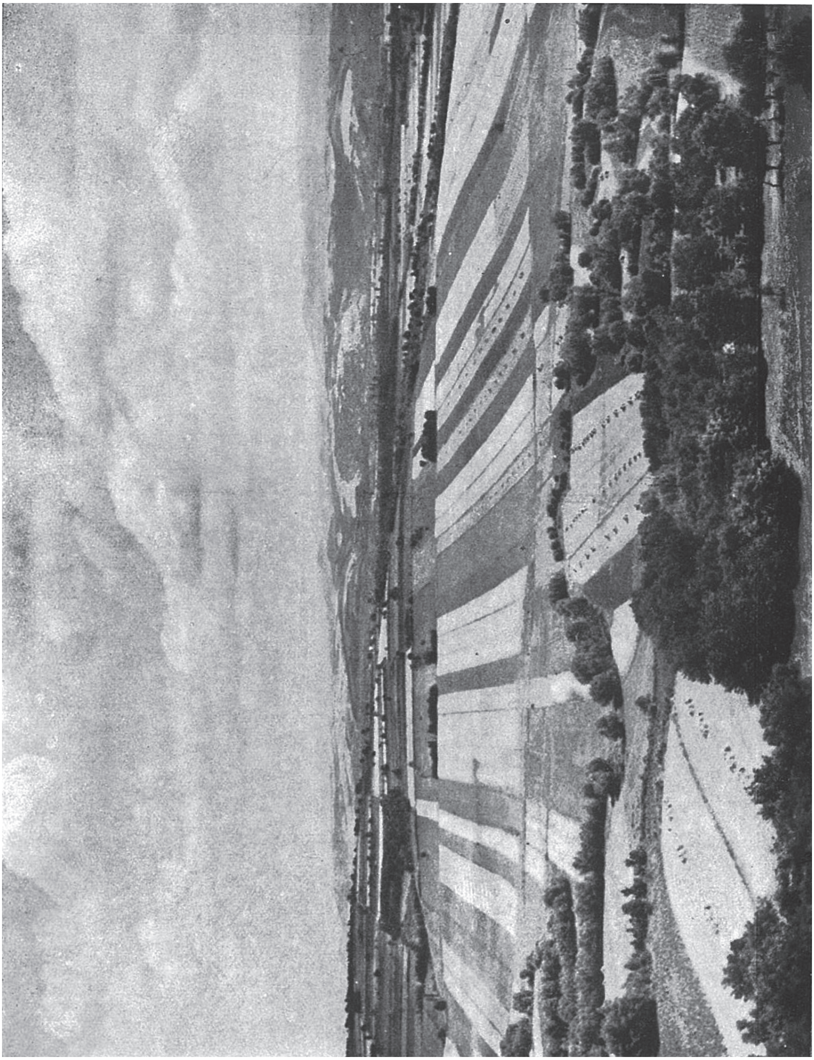

Valea Cărașului

Idilă de iarnă

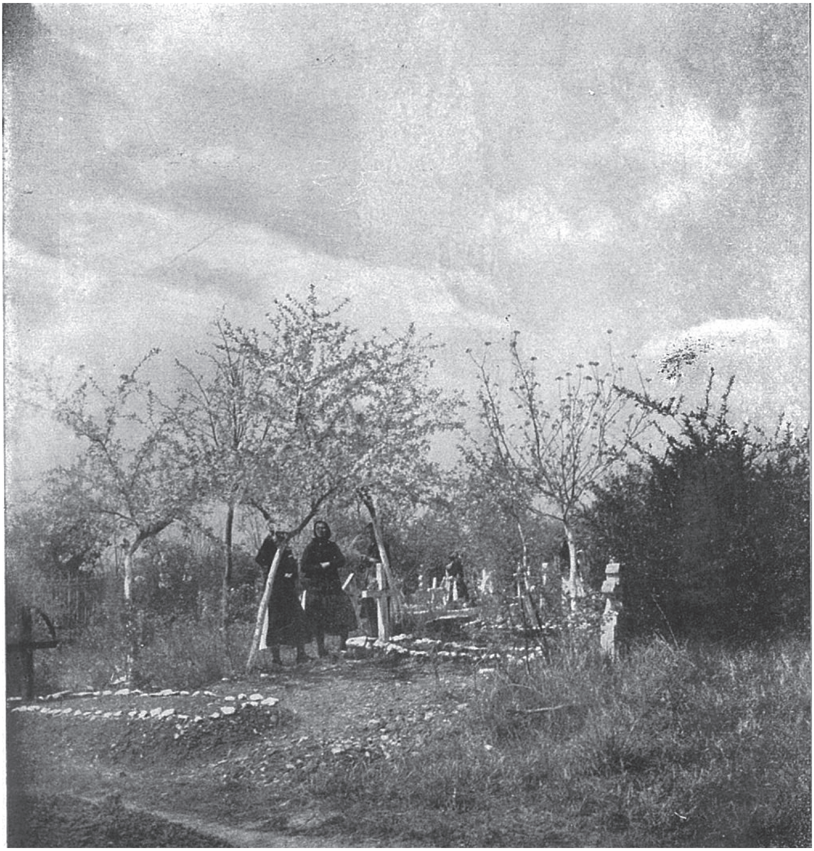

Cimitir

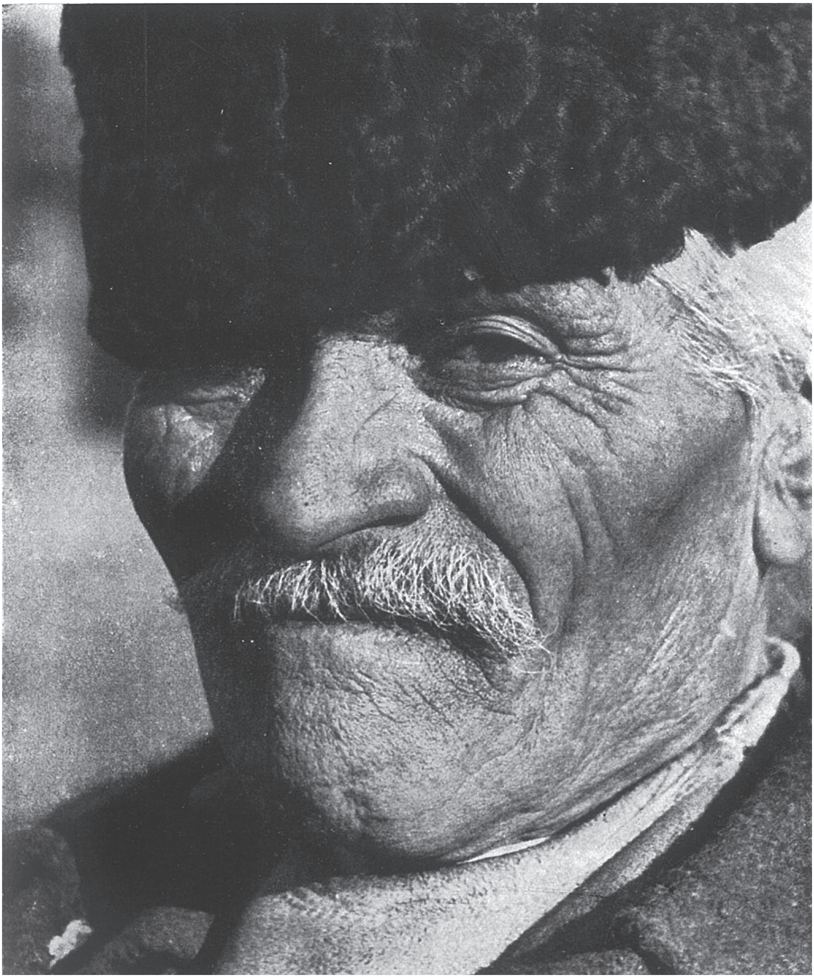

Un om primitiv din Caraș

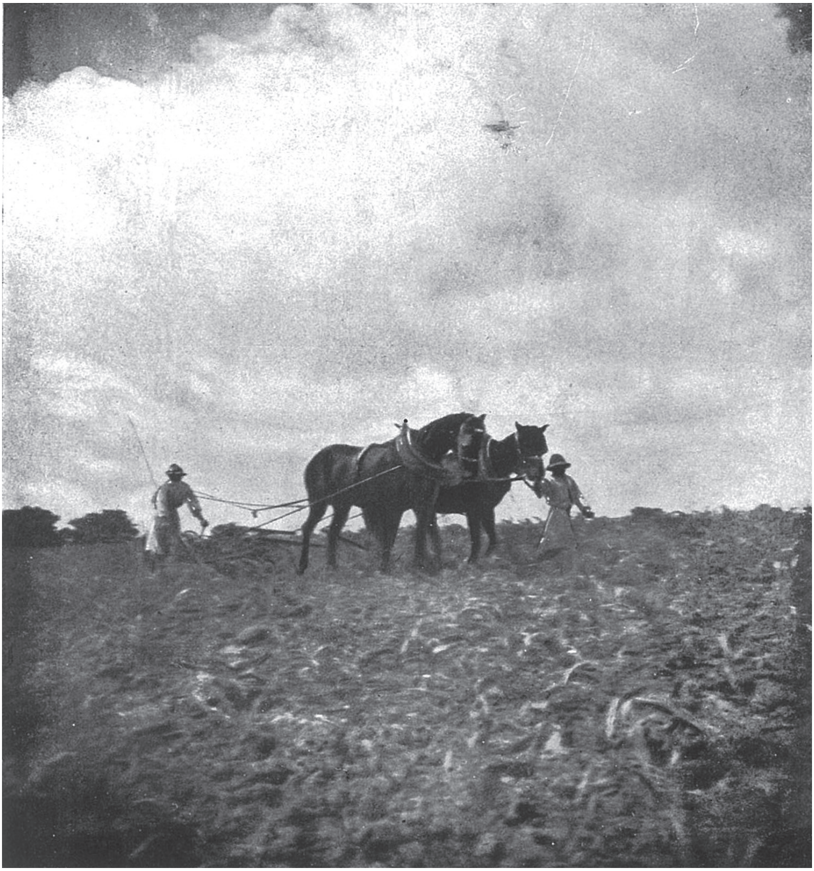

Ogor de primăvară

Cum dai, lele, rațele?

Oftează resemnat şi se apleacă din nou pe sapă. E prea obosit. Prea l-a frânt viaţa şi mizeria. Dar lucrează mai departe. Căci el nu vrea altceva. Nu cere subvenţii, nu cere favoruri. Cere numai lucru. Ca să nu mai umble nevastă-sa prin păduri după uscăciuni şi după ciuperci şi să nu mai cutreiere satele din vale după cucuruz. Nici copii să nu şi-i mai poarte în zdrenţe şi cu zgăibi.

Atât.

PEISAJ

De pe dealul Andriei panorama se desfăşoară adânc spre miazăzi şi apus. La poalele dealului, cu căsuţe atârnate pe coastă, se întinde satul. În faţă, coperişe ruginii se gudură de nucii încălaţi. Ulmi înalţi şi cârniţi împrejmuiesc grădinile, într-o cumpănită geometrie de cadastru. Primăvara însă nu prea ţine seamă de limitele rigide, căci pomii înfloriţi îşi revarsă exuberanţa peste garduri, peste oprelişti. Pruni cu floare albă, caişi şi piersici cu floare roz. Accentuarea o face brunul verzui al crengilor. Pe alocuri razele de soare vibrează timid în pete galbene de frunziş plăpând. Ici-colea, caiere de fum albastru. Privind din înălţime, bogăţia nesfârşită de flori îţi stârneşte în suflet un palid ecou de zumzet de albini, care subliniază şi mai mult tăcerea peisajului.

Din creştetul dealului, drumul coboară prin mijlocul satului. Banda albă îţi duce privirea peste toate satele din vale. Perspectiva este întreruptă numai de masivul Chiliilor, care se întinde dinspre miazănoapte ca o pată întunecată în lumina gălbuie a după-amiezii. Mai în fund, albăstrimile ceţoase ale dealurilor Vârşeţului. Pe unul din ele, un pătrat ciuntit indică

locul unui turn de veghe: Cula Vârşeţului. La orizont privirile se pierd în apele roşietice ale pustei de nisip de la Balvanişte şi Deliblata.

Valea Căraşului...

Spre stânga, dealul coboară în prăpastie abruptă spre râu. Pietrarul. Din râpile Pietrarului îşi scot oamenii piatra de construcţie, piatră vânătă sau piatră galbenă, după gust şi posibilităţi. Ca un şarpe argintiu Căraşul înconjură dealul, se strecoară sub poalele lui, apoi se pierde în câmpie printre tufele de răchită de pe ţărmuri. Peste Căraş câmpia se întinde până la Prisaca Oraviţei. Aici se cufundă în şes ultimele dealuri, cu forme moi şi dulci, ca sânii de femeie. Numai stânca golaşă a Rolului protestează semeţ, ultima strajă dârză a Munţilor Ciclovei.

Între râu şi Prisacă, pe la mijlocul câmpiei, se ridică două movile mari. Cercul lor, aproape perfect, arată limpede că nu le-a produs natura. Se spune că, în băbăluc, pe câmpie s-ar fi dat o luptă mare între creştini şi că sub movile ar fi îngropaţi morţii, într-una creştinii, în cealaltă păgânii. Dar de movile până azi nimeni nu s-a atins.

Jos în sat, drumurile se încrucişează într-o piaţă largă. În mijlocul pieţii, sub teiul uriaş, mâini duioase şi cucernice sau pumni aspri, încleştaţi de revoltă au ridicat o cruce de piatră. Au împrejmuit crucea cu gard de fier şi, în umbra teiului, au ridicat scaune de odihnă pentru cei de pe drumuri. Să fie în ştirea Domnului[161].

În piatră, cu naive potcoave bătrâneşti, au săpat întru amintire numele a doi preoţi. Vremea a ros piatra şi lumea nu-i mai ştie. Viaţa adesea îşi împleteşte urzeală, fără să ţină seamă de cei căzuţi, iar uitarea acoperă întâmplările, cum acoperă azi iedera numele dăltuite în lespede. Doar doi-trei moşnegi mai ştiu povesti că în acel loc preoţii au adunat poporul satelor din jur şi l-au îndemnat la răzmeriţă împotriva stăpânirii străine. Pe atunci, satul era aşezat

[161] „Să fie în ştirea Domnului” nu apare în ediţia a II-a.

mai sus, pe colinele de sub Bărcăş. În locul unde azi este piaţa, atunci se întindeau mlaştinile Căraşului. Luminişurile dintre răchiţi şi trestii ofereau ascunziş sigur răzvrătiţilor.

- Popa Costa şi popa Drăgan s-au dus în fruntea gloatei, dar nu s-au mai întors. A venit în schimb un ghinărar neamţ, îmbrăcat tot în aur, cu medalii multe pe piept şi cu coif de aur. Mergea călare pe un cal mândru şi avea oameni cât frunza şi iarba şi a aprins satul din trei părţi şi a aprins toate satele din jur, până la Vârşeţ. A fost prăpăd mare, muierile şi-au luat copiii, care a putut, în covată, care nu, în traistă, peste merindea apucată în grabă şi aşa au fugit în codrii Mărganului, până a trecut urgia. Acolo, călăreţii ghinărarului nu i-au putut urma, dar tot de acolo venea şi haiducul Stoia cu voinicii săi. Aşa a scăpat şi străbunicul meu, povesteşte Moş Toma Milosau cu glas potolit şi nimeni nu mai ştie ce tragedii acoperă cuvintele simple ale moşului.

Dar prăpădul a trecut, rebegiţii au coborât din codri, au stins tăciunii şi, cu dârzenie îndoită, şi-au durat din nou lăcaşurile, înnodând firul vieţii satului acolo unde făclia aprinsă a ghinărarului l-a întrerupt. Au coborât doar satul ceva mai spre râu, ca la un nou pârjol să aibă apa mai la îndemână. Cu timpul s-au furişat în sat şi câţiva bărbaţi cu bărbi încâlcite şi cu feţele trudite. Ei aveau ochii tot spre uliţă şi piciorul pe fugă; puţini supravieţuitori din luptătorii care au plecat cu popa Costa şi cu popa Drăgan. N-au fost mulţi care au reuşit să scape din ghiarele stăpânirii „pacificatoare“.

De atunci vremile s-au scurs cu undele Căraşului „pacificat” şi el în alvie geometrică la marginea satului. Iar în locul unde odinioară vrerile româneşti au strâns pumnii conspiratorilor în măciucă, în piaţa largă, cu crucea adumbrită de tei, azi este hora sau cum îi spun sătenii, jocul. În dreapta jocului Primăria, în stânga crâşma. Printre ele uliţa urcă spre biserică şi, mai sus, iese spre dealurile Năndrăşului, în spatele cărora bănuieşti vag codrii Cârnecii.

CUM SE NASC DOINELE ŞI CÂNTECELE CĂRĂŞENE?

Ne-o spune acela în sufletul căruia şi-a găsit lăcaş ţăranul cărăşan.

Când vinul i-a urcat măsura bunei dispoziţii până la exuberanţă, când zâmbetul de pe faţă arată că inima sa a cuprins lucrurile până la integrală şi tembelă diluare în ele, când şi-a epuizat tot repertoriul de cântece mai vechi şi mai noi, Ghiţă Briptă se întoarce către ţigan, îl îmbrăţişează cu o mână pe după cap şi-i spune:

- Num-acum, Alexa, să-mi zici una d-ale de pe coastă!

El ascultă solemn doina difuzată vaporos de pe strune. Dar sufletul său, copleşit de o caldă revărsare de lumină, saltă şi plânge odată cu melodia jucăuşă.

Cărăşanul a rezolvat problema în câteva cuvinte. Fără concepte de estetică savantă, fără sondări în subconstient, cu câteva sute de ani inaintea tuturor eseiştilor, înaintea folcloriştilor.

Când cărăşanul cere una d-ale de pe coastă o face cu importanţa unei ceremonii solemne. Sufletul este pătruns de cunoaşterea că a cerut ceva mare. Ceva curat şi cules imediat la izvor.

Din felul cum o cere se poate înţelege că cea de pe coastă este cea adevărată, că numai ea îi poate oferi plăcerea frăgezimei şi farmecul originalităţii. În materie de cântec, nu este gurmand mai mare decât cărăşanul. De aceea, când se pregăteşte să asculte una d-ale de pe coastă, îşi îmbracă sufletul cu dispoziţie de sărbătoare.

Doinele şi horele cărăşene cresc pe coaste împreună cu florile. Pe plaiuri înflorite îşi amestecă parfumul. De acolo le

culege cărăşanul când iese primăvara să are de cucuruz. De acolo le culege vara, când coseşte fânul şi toamna, când bate prunele. Iar ciobanii sau cum le zic cărăşenii în străvechi grai, păcurarii, pe plaiuri cu soare şi cu flori de fân îşi culeg melancolia singurătăţii.

La vedere, Todor Adam nu se prea deosebea de ceilalţi flăcăi din sat. Statură potrivită şi bine îndesată, umeri laţi. Doi ochi căprui luminau o faţă mare şi arsă de soare. Pe partea dreaptă a frunţii părul crescut în sus. L-a lins vaca, spun sătenii.

Din fire era tăcut, în suflet însă nu avea răutate. Ziua muncea singur la câmp, nici seara nu se ducea la cor. Tatăl său, om slăbănog şi veşnic bolnăvicios, a lăsat grija gospodăriei în seama lui Todor, iar Todor îşi vedea de ea şi nu se amesteca în treburile altora. În consecinţă, nu avea nicio perspectivă să ajungă cineva în sat.

Primăvara aceea însă l-a schimbat. Suflul cald, care a topit zăpezile, sau poate apropierea rocului de cătănie, i-au vârît o nelinişte în suflet. Simţea că nu se mai cufundă aşa de uşor în singurătatea câmpului. De vorbit nici acum n-a vorbit prea mult, dar îl trăgea ceva către sat, către ceilalţi flăcăi. Până aci n-a avut pe nimeni de cine să-şi fi aninat sufletul.

Şi într-o duminică după amiază s-a dus la joc. Nu se ştie, întâmplarea a făcut sau ce dintr-o dată s-a trezit lângă Lenuţa lui Ion Roşu. Fata stătea pe marginea jocului şi privea perechile care se învârteau.

- Te-am văzut alaltăieri la câmp, începu vorba Todor.

- Am dus de mâncare argaţilor, răspunse fata.

Urmă o pauză. O sfială de neînvins a oprit glasul şi gândurile lui Todor. De mai de mult i s-a părut lui că Lenuţa se poartă mai altfel decât prietenele ei, chiar şi catrinţa îi stă mai bine, dar până azi nu s-a apropiat de ea. Cu ultim efort, continuă:

- Io am îngropat cucuruzul în Valea Dumii atunci.

- Te-am văzut când ai întors plugul la capăt. Dar eu am luat-o pe la locul lui Pavel Burdea, ca să ajung mai repede cu mâncarea, că m-a ţinut de vorbă baba Mătoane, spuse fata vioaie.

Aici conversaţia s-a oprit. Fata parcă a mai spus ceva, Todor însă n-a auzit nimic. În sufletul său a pornit o vijelie de sori şi de stele, care toate dansau după o melodie cerească.

- Şi ea m-a văzut, tremură emoţia prin el.

- Ea te-a văzut, glăsuiră soarele şi stelele în jurul său.

Feeria n-a durat mult. Romulus Măcsân a chemat fata la joc. Ea s-a uitat la Todor, dar, văzând încremenirea acestuia, a plecat măreaţă şi zâmbitoare.

Todor a căzut pe pământ. Fier roşu i-a trecut prin inimă. Romulus a spart multe case şi multe fete au ajuns de poveste din cauza lui. Acum se apleacă la urechea Lenuţii şi-i spune ceva. Femeile, care ţopăie resemnate cu mutălăii lor, îi aruncă priviri de invidie. Lenuța ştie şi gustă din plin plăcerile orgoliului satisfăcut. Poate o gâdilă şi vorbele lui Romulus. Îi râd ochii, îi râd sânii, tot corpul îi râde. Ce pocitanie de om e Romulus ăsta. Lung şi deşirat, cu musteţele arse de tutun şi cum aleargă muierile după el!

Todor se întoarse. Din cârciumă din faţă răbufnea confuz cântecul flăcăilor. Todor intră. Ceru un pahar de vin şi-l bău dintr-odată. Mai ceru unul şi începu să cânte cu ceilalţi. Nu deschise bine gura, un pumn în coaste îl amuţi. Feciorii ţin foarte mult să iese bine cântarea. Pe cei care nu ştiu bine meşteşugul cântării nu-i suferă...

Încruntat, Todor plecă. Trei zile n-a ieşit din curte. Se mistuia singur. Apoi şi-a luat inima-n dinţi şi s-a dus la dascăl.

- Domnule ’nvăstor, să mă primeşti la cor!

Bătrânul dascăl îl privi multă vreme. Todor a incercat odată să cânte în cor, dar l-au scos ceilalţi corişti. Urechea lui de bât... Şi acum dă buzna cu atâta vehemenţă.

Dascălul mai ridică odată ochii la Todor. Acesta aştepta cu obrajii dogoriţi şi cu gâtul sec. Era atâta încordare în aşteptarea lui Todor, încât dascălul nu mai ezită:

- Bine, Todore, vino sâmbătă seara la probă.

Dascălul a îmbătrânit în sat. După treizeci de ani, sufletul ţăranilor nu mai avea nicio tainiţă pentru el. Nu-i puteau ascunde aceşti copii mari nimic, citea în sufletul lor ca într-o carte deschisă. Impetuozitatea lui Todor însă l-a uimit.

Todor a venit sâmbătă seara. A venit şi duminică după amiazi şi mai în vreo două seri. Apoi n-a mai venit.

S-a cufundat din nou în muncă. Dimineaţa a ieşit la lucru cel dintâi şi seara s-a întors cel din urmă. De chinul frământărilor tot n-a scăpat.

- De astă iarnă, de la scroafă, am şapte florinţi. Cucuruzul din pod, dacă-l vând, capăt patru, puii de gâscă un florint optzeci. Dar în porţia de an mai am să dau trei florinţi, cocina trebuei s-o şândrui, că ploaie în ea. Asta-i trei şi patruzeci. Mie o praştie, tata n-are opinci…

Aici se oprea disperat. Dacă nu repară cocina, nu mai poate îngrăşa porci la toamnă, pierde un venit sigur. Pe de altă parte, tată-său, dacă nu-i cumpără opinci, se poate supăra şi se întoarce către nepoţii de soră. E destul de şuchiat pentru asta şi mai vine pe ascuns şi cuscrul Pavel cu poşta de la o casă la alta. Cuscrul Pavel crede că el nu ştie nimic. Dar Todor ştie tot!

Când ajungea aici cu gândurile, îi venea să turbe de necaz.

***

Sfârşitul lui mai îşi vărsa zăduful. Într-o după-amiază, Todor a plecat mai de vreme de la câmp. Trebuia să treacă pe la covaci pentru nişte potcoave, apoi, pe înserat, să ducă un sac de cucuruz la moară, să-l macine până pe la miezul nopţii.

La marginea satului, în vad, a oprit boii să-i adape. De cealaltă parte a râului, Ianoş, destinul lui Todor din ziua aceea, şedea pe ţărm cu spatele răzemat de o salcă şi dormita. Insignele demnităţii sale, gârbaciul cu pană lungă şi cornul de bou erau aruncate lângă el în iarbă.

Ianoş era purcarul satului. Căldura a alungat porcii de la amiazi în râu, acum stau cufundaţi în nămol până după urechi. Nici râtul nu-l mişcă, să alunge muştele aşezate pe el.

Când a văzut că porcii trag la gârlă, Ianoş i-a numărat, apoi s-a aşezat la umbră. Ca să scurteze din vreme, a scos de la brâu un fluier şi a început să cânte din el. Fluierul i l-a dat boactăru' Pilă astă iarnă, când a cazut la pat. Săracu' Pilă. Parcă ar fi ştiut că nu mai are zile şi că în curând se duce după baba lui.

Pilă i-a dat şi primele îndrumări lui Ianoş, cum să ţină fluierul în mână, cum să pună degetele, cum să tremure din buze la locul potrivit, ca să scoată înflorituri:

- Îţi va ţine de urât, când eşti afară cu porcii. Eu cu fluierul mi-am trecut vremea lungă vara, când am păzit singur casa comunală.

Ianoş a prins ceva de la Pilă, dar i-a venit foarte greu că nu cunoştea cântecele româneşti. Nicidecum nu putea să facă înfloriturile pe care le făcea cu atâta măiestrie Pilă. Între timp, Pilă a murit şi acum Ianoş trebuie să se chinuie singur.

Vârî plictisit fluierul la loc. Se scotoci prin buzunare şi adună în palme câteva fire de tutun şi de câlţi. Scoase hârtia mototolită a pachetului – foiţele s-au terminat de mult – rupse din ea ca de o foiţă şi vărsă cu grijă tutunul din palmă. O lipi şi dădu s-o aprindă. Rămase numai la intenţie, deoarece Rezi, nevastă-sa, i-a luat chibriturile de dimineaţă. Resemnat, ascunse ţigara în buzunar şi se aşeză sub salcă.

Todor l-a deşteptat când s-a oprit să adape boii. S-a ridicat de sub salcă şi s-a dus încet spre vad:

- O, n-ai câta foc să-mi dai, Todore, că am lăsat chibriturile acas'?

- N-am, Ianoş, că nu doonesc, răspunse Todor din car. Ochii lui se lipiră de fluier. Dar ce faci cu fluieru' ăla?

- Mai zic şi eu din el, ca să treacă vremea. Vrei să-ţi zic una ca să bea boii mai bine?

Scoase fluierul şi începu să cânte. Todor rămase încremenit.

- De unde ştii, Ianoş, să cânţi din fluier?

- M-a învăţat Pilă, Dumnezeu să-l ierte, unde-o fi. Apoi am probit şi eu, până a mers. Numai aici nu prea ştiu cum vine zicala, ascultă, tu nu ştii cumva?

Schiţă câteva triluri şi la locul cu buba se opri. Todor n-a ştiut cum vine zicala. Cu gândul aiurea, spuse:

- Să vii deseară la noi, Ianoş, să-ţi dau o bucată de clisă, să dai la copii!

- Bodaproste, mulţumim, Todore, că bine faci, că eu nu am strop în casă! Îmi pare rău că n-ai foc, aş mai fi tras şi eu un fum, că de la fruştuc n-am băgat nimic în gură. Şi mai este un ceas bun, până se lasă soarele şi pot pleca cu hâţa acasă.

Todor n-a auzit nimic din ce i-a spus Ianoş. A plecat frământat de gânduri.

- Toţi cântă, toţi petrec. Până în amărîtul acesta de ungur cântă. Nu cunoaşte nici măcar zicălile. De ce nu pot eu cânta, când simt că am toate cântecele în mine? Le simt în vârful degetelor, le am în piept, le aud în ureche. De la birt m-au scos. La cor râd de mine, că am urechi de bât. Dar eu n-am urechi de bât, eu ştiu când cântă cineva bine şi când greşeşte. Eu glas nu am. De aş avea şi eu glas ca Romolus! Nici Ianoş nu are, totuşi cântă. Zice din fluier. Aşa ar trebui să zic şi eu. La fluier ai găurile gata, dai numai din degete. Nu poate fi greu. Trebuie numai să probesc. Aşa a învăţat şi Petru Cuşu să zică din lautăşi aia-i mai greu. Dar nu va trece iarna şi voi cânta şi eu. Nu-mi

pasă ce se va întâmpla cu cocina, mama ei, nici cu porţia de an, voi cânta şi eu!

A fost greu până a luat hotărîrea. Fluierul lui Ianoş însă i-a dat îndemn.

Vinerea următoare a coborît din pod cucuruzul ce i-a rămas de an, a legat puii de gâscă în două coşuri de nuiele, a prins caii la căruţă şi s-a oprit la Vârşeţ. Când s-a întors de la târg, s-a întors cu o cutie neagră de piele, pe care a vârât-o în traistă, ca să nu se prăfuiască.

- Todor Adam şi-a cumpărat o trompetă! zbură senzaţia de la un capăt al satului la celalalt.

- Todor Adam şi-a cumpărat o trompetă, dar mutul tot mut rămâne, râdeau flăcăii duminică după amiază la birt.

-Todor şi-a cumpărat o trompetă, şuşoti cuscrul Pavel la urechea tatălui, dar ţie ţi-a adus opinci, că umbli desculţ?

Fireşte, Todor n-a putut cumpăra şi opinci. Degeaba a căutat el să explice că va cumpăra mai târziu din pipară şi din castraveţii ce-i va duce la Reciţa, moşul s-a supărat foc.

- Arunci banii pe fleacuri, dar ce trebuie la casă nu ştii să cumperi, urla mosul de se auzea până la al treilea vecin, s-o duci dracului de trâmbiţă, la mine în casă tu n-o ţii!

Todor s-a executat. S-a mutat la sălaş, pe Valea Dumii, de acolo îşi vedea de treburi. Dar de trompetă nu s-a despărţit. Când a avut puţin răgaz, a scos-o din cutie şi a dat să cânte. A cântat la amiazi, când toată lumea îşi culcă truda sub umbra puieriţei din slog, a cântat seara pe lună şi stele, până noaptea târziu. Duminica nu cobora în sat, ci se aşeza în faţa colibei şi cânta. Când se sătura de cântat, ştergea cu grijă trompeta şi o culca în cutie cu atâta dragoste, ca pe un copil în leagăn.

Aşa i-a trecut vara, aşa l-a prins Sfânta Mărie şi culesul de cucuruz. Toamna se apropia cu paşi repezi, dimineţile şi înserările veneau cu ceaţă. Todor încă n-a coborât. Acum tatăl

său ar fi voit ca Todor să vină acas', că de când cu cearta s-a adunat multă treabă în jurul casei. Apoi lemnele trebuiau tăiate pentru iarnă şi moşului nu-i prea plăcea să iese la frig. Todor însă a rămas neînduplecat.

- Voi veni, când vă voi putea arăta de cine v-aţi bătut joc.

Lumea din sat demult nu-şi mai bătea joc de Todor. Oameni care au avut treabă pe Valea Dumii au adus vestea:

- Todor cântă din trompetă. Şi să vezi ce cântă!

Satul a tresărit. Încăpăţânarea lui Todor a pus pe oameni pe gânduri.

Pătru Cuşu, care ştie notele şi conduce corul tot aşa de bine ca dascălul, a întârziat într-o seară pe Valea Dumii. I s-a pierdut vaca din cireadă şi el a plecat să o caute. Pe la miezul nopţii, când s-a întors, a ciocănit la vecinu-so la fereastră:

- Ioane, l-am auzit pe Todor Adam. E mare lucru.

- Vaca ai aflat-o?

- Am aflat-o.

- Atunci e bine. Io totdeauna am zis că Todor nu-i copil rău!

Ion Craia e corist vechi şi se pricepe şi el în ale cântării. Dacă Pătru Cuşu zice că-i mare lucru, să ştii că-i mare lucru. De aceea, satul aştepta cu nerăbdare întoarcerea lui Todor. Şi, odată cu vara mică, Todor s-a întors.

Cei mai în vârstă din sat îşi aduc aminte, parcă ieri s-ar fi întâmplat. Lucrul la câmp s-a cam isprăvit şi oamenii dereticau în jurul casei. În seara aceea, ca şi cum s-ar fi vorbit dinainte, toţi au cinat mai de vreme şi pe rând au ieşit la uliţă. A ieşit vecinul Gheorghe, a ieşit cuscrul Pavel, a ieşit Munteanu, care e mai la deal. A ieşit şi Pavel Radu şi Ghiciu de peste drum. Până sus la Primărie, cât se vedea, au ieşit cu toţii şi s-au aşezat pe scaunul de piatră din fata casei.

Luna s-a ridicat de un stânjen deasupra dealurilor de la Ştaier. În umbra pălăriei nu puteai vedea bine feţele arse de soare, dar

în bătaia lunii albeaţa cămăşilor lumina ca ziua. Şi în tăcerea inserării, deodată s-a ridicat doina. Întâi timidă şi dibuitoare, apoi când s-a regăsit, a umplut măreaţă valea. Tot mai sigură, tot mai cuprinzătoare.

Satul asculta încremenit. Era în sunetul trompetei chemarea iubitului şi melancolia înstrăinatului. Era îmbrăţişarea pământului, pe unde mândra a călcat cu picioarele. Era ţipătul mamei după copil şi era durerea senină a resemnării.

Pe feţele aplecate ale bărbaţilor umbra pălăriei s-a lăţit. Iar femeile, care ascultau rezemate de stâlpul porţii, îşi ştergeau lacrimile cu colţul sucnei. Sufletele lor s-au topit în doină şi întreg universul lor mic şi totuş atât de mare, nu era altceva decât doina.

***

Todor Adam demult nu mai iese seara pe piatra din faţa casei, să umple satul cu doina. Destinul i-a scuipat în plămâni un glonţ rusesc şi acum oscioarele lui putrezesc undeva pe la Rohatyn[162]. Cei mai tineri nici nu-l ştiu. Dar doina de pe Valea Dumii a rămas şi o cântă şi azi Căraşul.

Moş Pau Piele are supărări…

Suntem într-un sat pe Valea Căraşului. Soarele de duminică dimineaţa umple de veselie piaţa din faţa bisericii. Pe maidan, şcolarii se zburdă în jocuri zglobii. Sătenii se grăbesc spre biserică. Cei mai tineri sunt îmbrăcaţi în cămăşi albe scrobite, laibăre albastre şi ciorapi negri, până la genunchi. Cei mai gravi au pe deasupra iancăre vinete.

[162] Localitate în Ucraina.

Lângă biserică, aşa cum se cuvine, e şcoala. În faţa ei, sub umbra unui pui de tei, noul învăţător-director cască. E băiat tânăr, a făcut toate clasele normale, a ascultat o vară cursurile la Văleni şi a citit Noile Metode Didactice de cutare şi cutare domn mare de la Minister.

Când are treabă la Revizorat, cam de două ori pe lună, niciodată nu uită să cumpere ultimul număr din „Neamul românesc”[163]. Singurul exemplar ce se vinde în orăşel. Acasă, notarul, perceptorul, agentul sanitar şi alţi intelectuali ai satului îl aşteaptă în faţa farmaciei. Acolo le explică el din foaie situaţia generală mondială şi politică.

La faţă e niţel cam brunet, poate prea brunet. Dar el îşi dă seama că nu e un învăţător oarecare, un înapoiat şi rămas la nuiaua de gutui ca suprem argument şi corectiv, cum a fost antecesorul său, Moş Braia. Noul nostru învăţător-director se pregăteşte de Seminarul pedagogic şi îşi aşteaptă avansarea.

Dinspre deal coboară încet moş Pau Piele. Moşu Pau are şi nume onorabil, dar pe acela nu-l cunosc decât bătrânii. Tineretul aşa-i spune, Moş Pau Piele. Porecla asta a câştigat-o din cauză că el confecţionează de Crăciun şi sărbători cojoacele şi clăbeţele noi din sat şi din jur. Din Ciudanoviţa până la Clopodia lumea aşa-l ştie, Pau Piele. În consecinţă, fiind persoană, poartă haine nemţeşti, iar la Paşti şi la rugă umblă prin biserică cu tasul al treilea.

Pântecelul cam umflat al moşului se sprijină pe două picioare scurte şi strâmbe. Pantalonii strâmţi şi vârâţi în tureci negri de piele scot în evidenţă şi mai mult strâmbătura picioarelor.

Moş Pau a făcut războiul şi a adus de acolo o jucăuşă tremurătură a genunchilor şi nişte înţepături pe la şolduri şi pe la încheieturi, care mai cu seamă atunci îl chinuiesc când se schimbă vremea şi când îşi meşteşugeşte tăbăcăriile, cu mânile goale până în cot, stând afară la umezeală câtă-i ziulica de mare.

[163] Publicaţie fondată de Nicolae Iorga în 1906. Şi-a încetat apariţia în 1940.

Dar, având în vedere că azi e duminică şi că de dimineaţă a tras o duşcă pentru întărire, e rumen la faţă, solemn şi cu gust de vorbă:

- Învăs'torule, nu aduni copiii, să-i duci în biserică? întrebă el arătând ceata zburdalnică de copii.

Învăţătorul modern ridică din umeri consternat:

- Da' ce? Eu sunt popa lor?

Şi, dorind să demonstreze că discuţia nu-i este pe plac, înfundă mânile în buzunarele pantalonilor şi îşi îndreptă privirea în susul străzii. Dar brusc se întoarse iarăşi către maistor Pau:

- Te pomeneşti c-ai vrea să-i trag de urechi din strană, dacă au greşit tonul, sau să le cârpesc palme, dacă se înţeapă în buci cu vreun cui? Eu nu sunt Moş Braia. Copiii trebuie să umble la şcoală, nu la biserică!

Lui Moş Pau i se puse nu ştiu cum pe suflet. Cu domnişoara dăscăliţă era nemulţumit de mai demult, că o vedea cu ţoalele când trase deasupra genunchilor, când cu ele lungite peste călcâie, ba în ultimul timp, Doamne fereşte, a văzut-o cu sucna despicată dinapoi până sus, mai că i se vedeau rotunjimile! Şi-apoi, claie peste grămadă, mai deunăzi a găsit pe nepoţica şi pe fata vecinului pitite după grajd vopsindu-şi buzele şi unghiile cu hârtie roşie.

- Prăpădite ce sunteţi! De unde aţi învăţat voi asta?

- Să nu ne, hî, baţi, taico Paule, am, hî, văzut că şi domnişoara îşi, hî, vopseşte, hî, unghiile şi buzele! Are, hî, o cutie cu, hî, nişte cutite şi cu alea, hî, îşi face unghiile, hî, când noi scriem, hî, în caiet!

Cu tot plânsul, taica Pau nu s-a putut reţine să nu le întindă urechile. Degeaba, aşa a fost el crescut, bătaia e din rai.

Acum l-a dezamăgit şi dascălul. Mai cu seamă aluziile la Moş Braia l-au amărât. E drept că, pe când Moş Braia cânta în strana întâia, în multe duminici se întâmpla că peste viersul

dulce al dascălului se suprapuneau câteva plesnituri neaşteptate, dar pline de vigoare, sancţiune promptă pentru ghiduşiile comise în timpul liturghiei. Dar viersul nu se întrerupea. Aşa era Moş Braia, cu glasul la tropar, cu ochii la copii.

Lui Moş Pau i-a pierit cheful de vorbă. Plecă de-a-ndoaselea către biserică. Făcu o ultimă încercare:

- Nici dumneata nu mergi?

O ridicare din umeri mută fu răspunsul.

De cealaltă parte a străzii, ceva mai sus, este crâşma. În faţa ei, câţiva flăcăi stăteau de vorbă. Cei mulţi erau cătane venite acasă în concediu. Între pahare de vin şi ciocane de răchie povesteau isprăvile lor cazone. Vechile cunoştinţe din cazarmă, subofiţeri şi reangajaţi reînviau în vorbele lor şi din când în când fredonau cântecele învăţate la cazarmă.

Pe neaşteptate izbucni un cântec insipid, al cărui refren după fiecare şir era: „Zumbalai zumbalai meştere…”

Moş Pau e vechi corist. A cântat cântări de Vidu, de Dima şi de Porumbescu. Cunoaşte şi pe Musicescu, iar Kiriac l-a dirijat în 1906. Din pragul bisericii le trimise binecuvântarea plină de indignare:

- Fire-aţi ai dracului, cu cântec, cu tot!

***

Intrai după Moş Pau în biserică. Un popă înalt şi palid celebra din zor. Din faţă nu i se vedea decât fruntea înnourată şi un caier de barbă, de culoare nehotărâtă, care începea deasupra urechilor şi care la fiecare cuvânt al părintelui pălăpăia fantastic în aer. Înalt Preasfinţia Sa, în grija-i pentru mântuirea credincioşilor săi, a dat ordin ca preoţii să poarte barbă cât mai mare, ca şi prin aceasta să se deosebească de papistaşii tunşi şi raşi ca actorii de cinema. Dar liniile supte şi ochii trişti îl făceau pe preot aidoma cu asceţii din pustiu.

Răspunsurile liturghiei le dădeau câţiva copii de şcoală. Gălăgie afonă de pisici chiauite. În biserică, doar doi-trei moşcodani căscau a plictiseală.

Ieşii. Dascălul dispăruse de pe orizont şi eu putui să aştept pe Moş Pau în tihnă. N-am aşteptat mult. Moş Pau ieşi din biserică dansând din genunchi şi cu ochii umezi.

- Cum se face, Tată Paule, că în comuna asta mare nu cântă corul în biserică, doar voi aveţi cor mai bun decât multe alte sate din jur?

- Aia a fost pe vremuri şi vremurile alea nu se vor mai întoarce până-i lumea!

- Că n-or fi murit toţi cântăreţii din sat?

- De murit, n-au murit, dar s-a întâmplat ceva şi mai rău. S-au certat şi s-au dezbinat şi nu-i cine să-i ţină în frâu. De când l-au pus în pensie pe dascălul cel bătrân, tot aşa o ducem, în sfadă şi mânie. E poveste lungă, dar dacă vrei s-o asculţi, vino acasă la mine. Acolo putem vorbi liniştit.

Aşa s-a făcut că am ajuns la Pau Piele în soba mare. Cameră spaţioasă sclipind de curăţenie. La ferestre soarele juca în perdele albe ca neaua. Pe pereţi, chipurile mărite ale părinţilor şi fotografia corului la jubileul de 25 de ani. Aici, în răcoarea camerei, cu două păhărele de ţuică în faţă, mi-a povestit Moş Pau destrămarea corului, care a fost şi destrămarea satului:

- Politica-i de vină şi ambiţia peste măsură a unui ajutor de primar. A voit omul să ajungă primar întreg şi pace. Avere am, birt am, cu preşedintele organizaţiei sunt prieten. De ce n-aş fi eu primar? s-a întrebat omul.

Până aci satul era una în toate treburile sale. Tot ce s-a făcut de la cor a pornit. Corul nostru e vechi, are Statute, dar la înfiinţarea Fundaţiilor Regale a venit spărtura cea mare. Ca să-şi facă partid în sat, omul nostru a trebuit să spargă corul. Şi să vezi ce al dracului a fost.

La o şedinţă a corului a venit cu propunerea:

- Toate satele din jur au fanfare. Cea din Vrani e chemată în toate părţile. Numai noi stăm cu limba în gură şi nu facem nimic. Uico Nicolae, ţi-ar sta rău dumitale dacă la înmormântarea dodei Măria ţi-ar cânta şi cor şi fanfară? Ca să nu rămânem de râs, facem fanfară şi o alipim la Fundaţii, că atunci nimeni nu ne poate porunci!

Sămânţa zâzaniei a fost aruncată. Uica Nicolae are cel mai mult pământ în sat, dar din partea minţii nu prea stă bine. Pe deasupra de multă vreme a pus ochii pe Ana a lui Ion Drăgan, să o aducă în casă în locul neveste-si, care era cu un picior în groapă. L-au şi prins într-o seară la Ana şi a auzit şi doda Măria şi tare l-a ruşinat. Uica Nicolae a crezut că cu o înmormântare frumoasă şi-ar putea răscumpăra greşeala:

- Dau cinci mii pentru fanfară, numai să-mi puneţi numele meu şi al Măriei pe steag!

Pavel Icma, care niciodată nu a vrut să se lase mai jos, a îngălbenit. Şi de data asta bogătaşul tău i-a luat-o înainte. Cu glas tremurat oferi şi el:

- Dacă Uica Nicolae dă cinci mii, dau şi eu cinci!

S-au adunat vreo patruzeci de mii, din care s-au cumpărat instrumente. Până aci n-a fost nimic, dar când au început probele, lucrurile s-au stricat. Cei mai mulţi spuneau că fanfara e a corului, deoarece coriştii au hotărât înfiinţarea ei, chiar şi partea cea mare a banilor ei au dat-o. Oamenii subprimarului, în schimb, cereau ca fanfara să se despartă de cor, pentru că nu pot cânta aceiaşi oameni şi la cor şi la fanfară. Apoi la probe se conturbă unii pe altii.

Lucru curat, primarul cel mic voia să aducă fanfara la birtul său. În sala cea mare pot să facă probe separat de cor. Mai trece o ţuică, mai un pahar de vin, dar mai cu seamă aşa putea mai uşor să câştige partizani. Asta însă n-a spus-o, îmbăta pe oameni cu apă rece, promiţându-le domnii în comitetul fanfarei.

Şi oamenii s-au spart. Întelegere n-a putut să facă nici protopopul, nici prefectul, nici inspectorul trimis de la Fundaţii. Ajutorul de primar avea ţuică din belşug şi oamenii îndârjiţi îşi apărau dreptul cu patimă. Pe prefect l-au huiduit, iar Prea Sfinţia Sa era să se aleagă cu o sfântă de bătaie, cum nici în copilărie n-a mâncat.

Duşmănia a bântuit când făţişă, când ascunsă. Trei ani de zile s-au pârât oamenii unii pe alţii pentru fărădelegi făptuite şi închipuite. Niciodată n-au avut atâta de lucru judecătoriile, ca atunci. Trei ani de zile şi-au aprins sătenii paiele şi fânul din ogradă. Până şi bietele vite au trebuit să sufere din porcăria oamenilor. Aprinşi de patimă, sătenii şi-au tăiat prunii în livezi şi în izlazuri, sărăcindu-şi copiii. Seara nu puteai ieşi pe uliţă, că te pomeneai ori bătut pe întuneric, ori arestat de jandarmi.

Sfârşitul luptelor a fost la un Crăciun când corul, după o lungă pauză, a încercat să cânte la sfânta slujbă. Abia a început, a şi mers vestea la birt, la fanfară. În zece minute, primarul birtaş şi-a adunat oamenii cu instrumente cu tot şi i-a trimis la biserică, iar după evanghelie s-a trezit bietul popă că-i cântă corul din pod şi fanfara din tindă. Deodată. Fiecare liturghia sa.

Linişte a făcut procurorul, care a ieşit la faţa locului să cerceteze pentru câteva capete sparte şi pentru un cuţit înfipt în foalele unui biet corist. De-atunci cântă în biserică şcolarii.

Moş Pau oftă cu amărăciune:

- Aşa am petrecut noi de râsul lumii, de când dascălul cel bătrân ne-a părăsit. Ar mai fi putut el să lucreze, c-a fost om tare. Nici n-a avut cincizeci de ani. A îngropat nevasta şi trei copii şi totusi nu s-a lăsat frânt. Şi acum lucrează la notele lui. Şi-i aproape de optzeci. Dar parcă azi la biserică l-am văzut mai palid şi cu ochii supţi. Cine ştie? Poate i s-a apropiat şi lui rândul.

Milă mare porni din sufletul lui Moş Pau către Moş Braia:

- După masă mă duc să-l văd!

Duminică după amiazi cântă în cor

Amurg pe Caraș

Perechea omului primitiv

Cruci străvechi din Ticvani

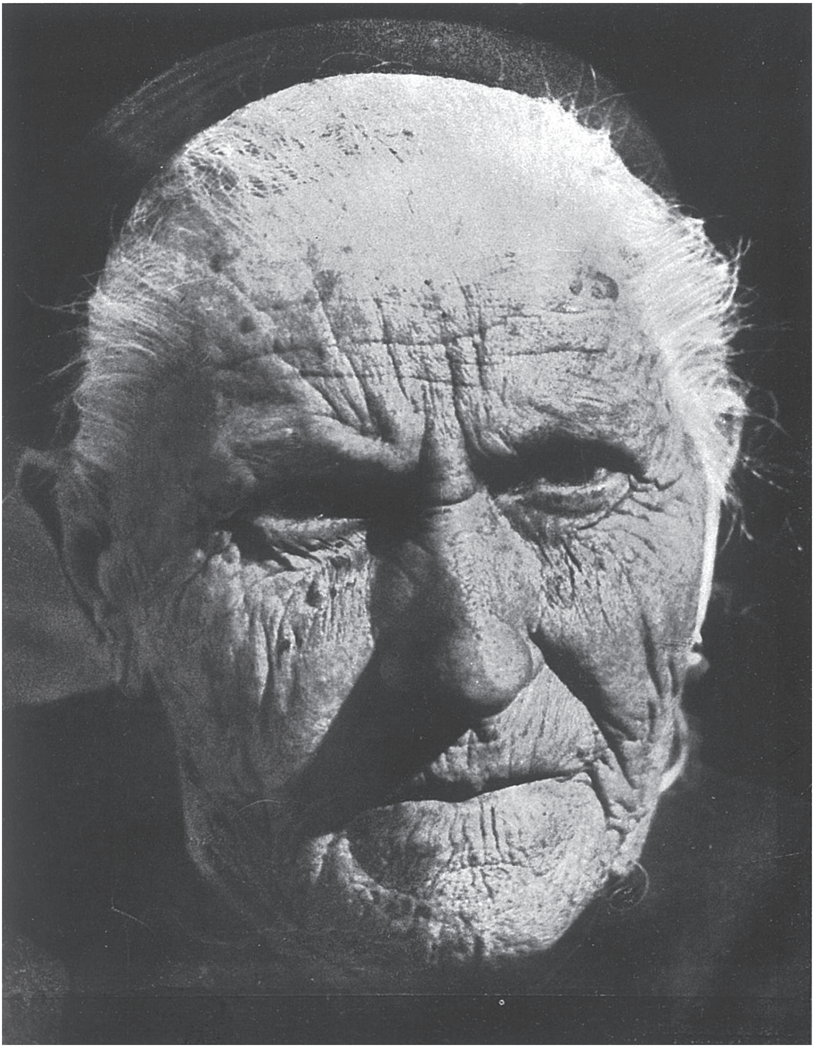

Maica Floarea

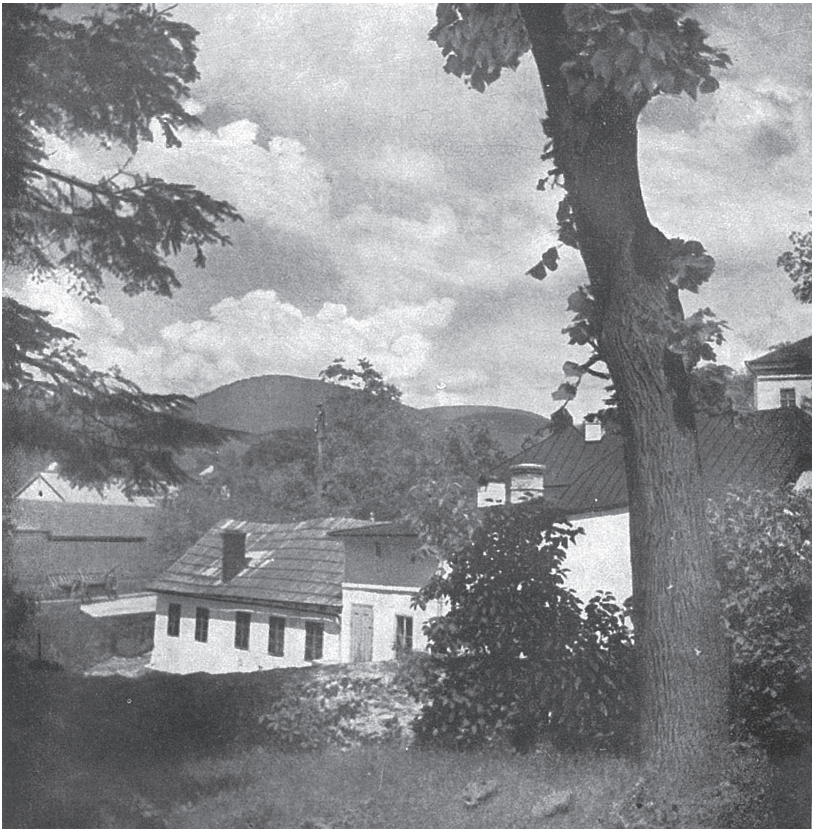

Colț din Oravița

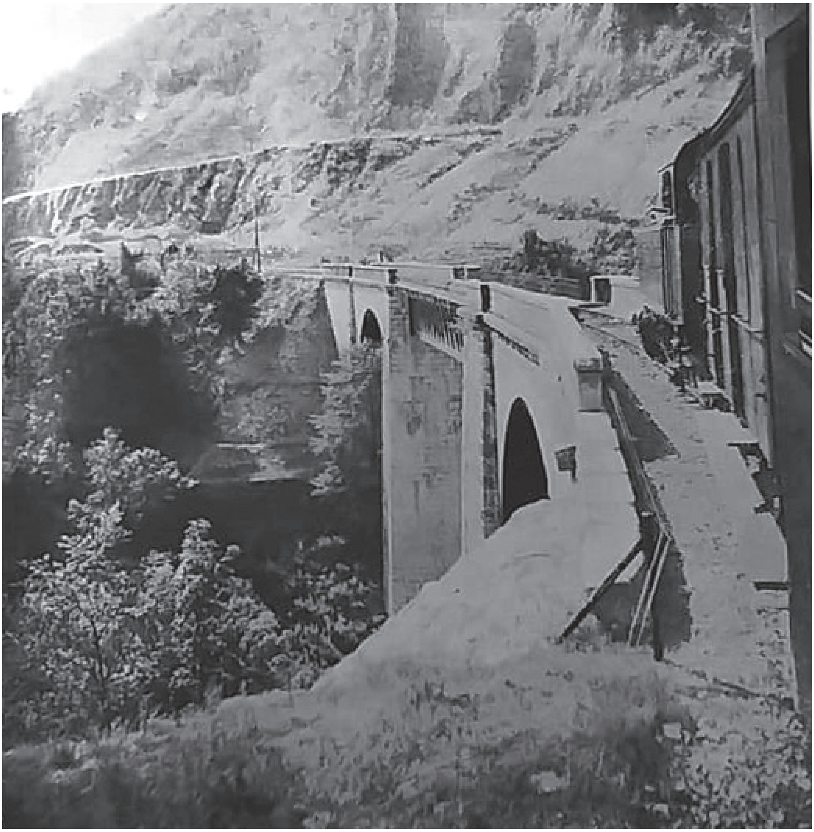

Poduri spre Anina

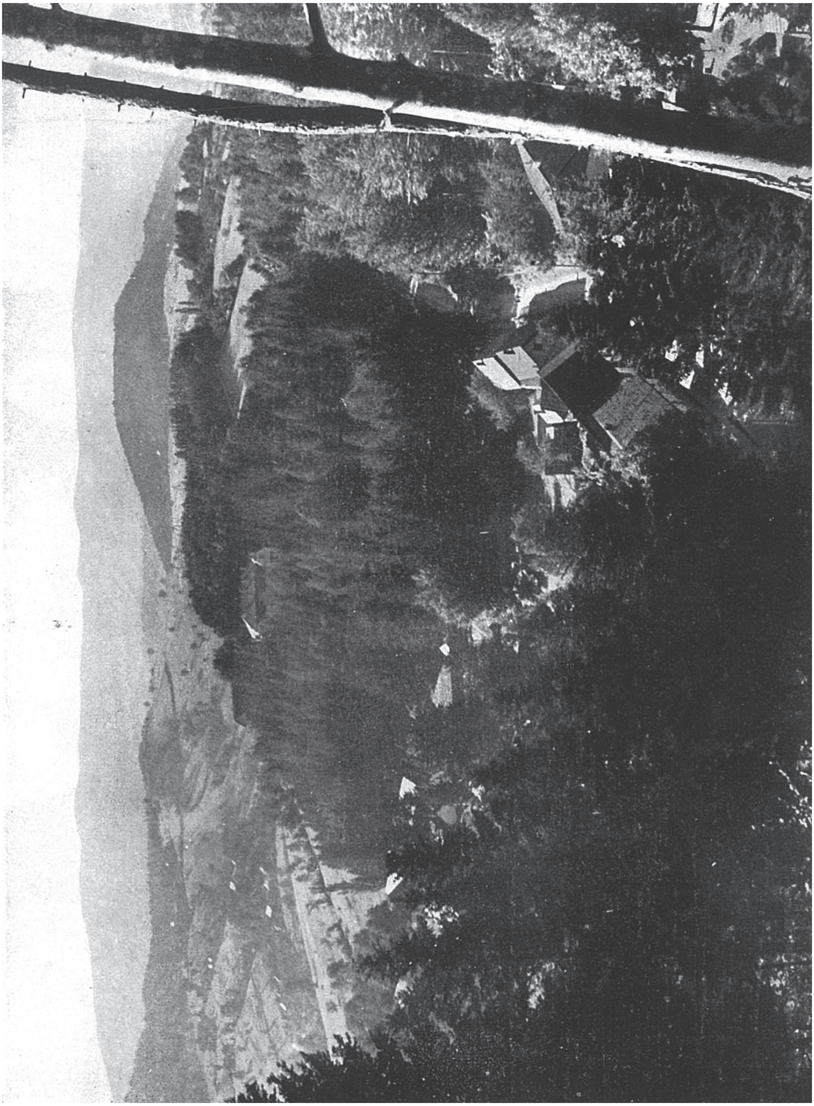

Ozon la Ștaier

DASCĂRU[164]

Închin aceste rânduri
tuturor dascălilor,
care au trăit şi au murit
pentru Bănat.

A ajuns în sat la ’81. Fecior de ţăran dintr-un sat vecin, a făcut şcoală secundară într-un orăşel din jur, iar preparandia la o episcopie românească. L-au ales pentru că se zvonise că cunoaşte notele, iar preşedintele Comitetului şcolar, popa Rusu, un moşneag care a luptat la 48 în rândurile lui Avram Iancu, a voit anume ca noul dascăl să-i facă un cor din ţărani.

N-a trecut anul de la alegere şi la Paştile următoare a cântat corul în biserică. Pentru prima dată în acel sat.

A fost aşa de frumos că a cucerit pe toţi. Cei doi preoţi s-au oferit cu toate ale lor în ajutorul corului şi de aci înainte probele se ţin în şcoală, în faţa comunei întregi. După un an, dascălul înjghebează şi cor mixt, cu muierile treaba merge totdeauna mai greu, apoi în scurt timp se aranjează cu şcolarii primul maial şi cu corul prima serată. Au tipărit şi invitare.

E înduioşător să vezi fila îngălbenită:

Invitare la serat’a de cantu şi dansu ce se va arangia prin Reuniunea de cantari si musica a plugarilor Sambata in 14/2 Februariu 1885 in Sal’a claselor sup. dela Scoala din locu.

Intrarea 50 era de persoana şi că Musica o va esecuta: „Capela lui G. Vasila din Ciclova“. Programa seratei de canta, ce o va esecuta chorulu vocalu alu Reuniunii de cantari este:

1. Resunetulu „Destéaptă-te. Romane“, cuartett pentru choru barbatescu,

2. „Cantecul gintei latine“ de C. Porumbescu,

3. „Stefan cel mare si mama lui“ de I. Popfiu,

[164] Formă rotacizată pentru „dascăl”.

4. „Arcasiulu lui Stefana Voda“, solo,
5. „E’ata dîua triumfala“, choru mixtu,
6. „Diorile frumoase pe ceriu se arată“, de Vasilescu,
7. „Mosiu Martin-“, de Grozescu,
8. „Canteculu tricolorului“ de Porumbescu,
9. „S’o vedi mama“, cuartett,
10. „Noptea de vera“, de Kreutzer.
NB. In pausa se va jocă: Calusierulu si Batut’a.[165]

Succesul a fost enorm. Nu se ştia ce e mai mare, râvna dascălului sau însufleţirea sătenilor.

La cor a ajuns Pau mai aproape de dascăl. Până aci a fost supărat foc pe el, deoarece dascălul a fost de vină că pe Păvăluţă l-au scos din orânduielile părinteşti şi 1-au dat la meserie. Trei ani grei a petrecut la Oraviţa la maistorul Pipelca, să înveţe frumoasa meserie a cojocăritului. Şi trei ani de zile toate ofurile şi toate scrâşnelile pornite din baierile inimii au mers la adresa dascălului. Dar a trecut şi timpul de ucenicie, cum trec toate. Pau s-a întors acasă calfă şi, luându-se după lume, s-a înscris şi el la cor.

Zilele petrecute în casa maistorului Pipelca i-au deschis ochii. În scurtă vreme şi-a dat seama cât se trudeşte dascălul cu oamenii, fără să aibă vreun folos al său din toată munca. Izolat de lume, după ce făcea lecţiile cu copiii, trecea la cor, unde lucra până noaptea târziu. Aci a văzut Pau şi ce este în stare să facă invidia şi răutatea omului. Noaptea, când ei se căzneau să înveţe cântările, crâşmarii au pus pe nişte beţivani să spargă geamurile şcoalei ca să sperie lumea de la cor. De când dascălul a pornit-o cu corul, crâşmele rămâneau seară de seară tot mai goale.

Dascălul nu s-a lăsat. Când a văzut că a câştigat încrederea oarbă a coriştilor, probele de cor le-a transformat pe nesimţite în

[165] Dat fiind că (în italice) este redat un document de la sfârşitul secolului al XIX-lea, am păstrat întocmai ortografia şi formele învechite ale cuvintelor, aşa cum au fost ele reproduse de Virgil Birou.

lecţii de istorie. A arătat oamenilor figurile măreţe din trecutul românilor, le-a arătat că la câţiva kilometri mai spre răsărit este o ţară liberă, pe care o cheamă România, unde poţi vorbi şi cânta româneşte şi unde te poţi purta româneşte fără să-ţi fie teamă de jandarmul cu pană de cocoş în pălărie, care vine şi te duce şi ani de zile nu-ţi mai vezi satul şi părinţii. Seară de seară a tot ciocănit dascălul în conştiinţele oamenilor, punând cărămidă lângă cărămidă, ani de zile, până a ajuns că aproape fiecare sătean s-a înscris în Partidul Naţional Român şi s-a abonat la „Foaia" Partidului. Aşa s-a realizat, cu mult chin şi sudoare, blocul cărăşan, care în cele mai cumplite lupte politice a ales în Parlamentul unguresc deputaţi naţionali, bătând aproape totdeauna trimişii guvernului.

În curând, şi în cântare s-a văzut rezultatul trudei dascălului. La diferitele emulări şi concursuri de cor aranjate de „Astra" şi de alte societăţi culturale, corul nostru a început să ia trofeele mai importante. La Oraviţa a luat Diploma de Recunostinţă dată de „Societatea pentru fondul de teatru român", la Lugoj „Pocalul de argint" şi Diploma cu litere comemorative ale „Astrei", tot la Lugoj, câştigă de la Episcopie un armoniu, iar mai târziu în Reciţa lui Velceanu, prieten bun cu dascălul nostru, corul ia Placheta de argint.

Între timp dascălul a avut răgaz să scrie şi să tipărească două liturghii, câteva cărţi de şcoală, teatru sătesc, un potpuriu de cântece poporale cu coruri şi să colaboreze la diferite reviste şi gazete.

A rămas poreclit definitiv Dascălul sau, cu expresia rotacizantă a cărăşenilor, Dascărul. Au mai fost şi alţi dascăli în comună, dar, când s-a spus dascărul, lumea a ştiut că despre el e vorba.

Mai tare l-a îndrăgit Pau pe dascăl când acesta i-a scăpat nevasta de la moarte. O apucaseră pe măistoriţă nişte fierbinţeli

care au ţinut-o vreo zece zile, după care au scuturat-o friguri, de credeai că atunci îi iese sufletul. A adus maistor Pau doctorul din satul vecin, a mai adus doi din Oraviţa, dar totul degeaba. Era mare tristeţe în casă când s-a dus dascălul la el, căci era să rămână maistorul văduv cu doi copii mici. S-a uitat dascălul la bolnavă, i-a pus mâna pe frunte şi când a dat să plece, 1-a întrebat pe Pau:

- Nu i-au făcut nimic doctorii?

- Nimic, învăstoriule.

-Atunci lasă-mă să încerc eu ceva.

Paul a dat din umeri.

- Doar Dumnezeu îi va mai putea ajuta.

Peste un sfert de ceas veni dăscăliţa:

- Scoate, Paule, covata cea mare din pivniţă şi umple-o cu apă.

Pau nu stia ce să facă. Dar a scos covata şi a umplut-o.

- Acuma ajută-mi, să scăldăm pe măistoriţă.

Oamenii casei au sărit îngroziţi de această tentativă de omor. Dar Pau, înlemnit, asculta ca prin vis. Au apucat-o pe bolnavă şi au cufundat-o în apă. Apoi au scos-o, au frecat-o aspru cu prosopul şi au culcat-o în pat, oblojind-o bine în dusăg. Şi aşa încă de vreo trei, patru ori până seara. Măistoriţa era mai mult moartă decât vie, dar noaptea a dormit bustean. Prima oară de trei săptămâni. A doua zi a cerut un pahar de lapte, că i s-a făcut foame.

După această vindecare miraculoasă, maistorul Pau şi-ar fi dat şi viaţa pentru dascăl. El l-a dus cu trăsura pe la judecătorii şi tribunale, când l-au cercetat pe dascăl pentru anume scrisori şi cărţi oprite, aduse de peste graniţă, pe care le-a răspândit prin sat. Era să facă moarte de om când a aflat cine l-a pârât. Dar dascălul 1-a liniştit:

- Lasă, Paule. Un fir de păr nu se clinteşte fără ca undeva, într-un răboj mare, să nu se însemne. Şi fiecăruia i se va plăti după fapta sa.

A înţeles, nu a înţeles Pau cuvintele biblice, nu se ştie. Dar mai târziu, în primele zile ale marelui, război, l-au găsit pe vânzător împuşcat pe la spate. Atunci s-au văzut adeverite cuvintele dascălului.

Aşa au trecut anii, în muncă grea, până a venit anul 1906, când s-au împlinit 25 de ani de la înfiinţarea corului. Atunci dascălul a aranjat un jubileu cum nu s-a mai văzut. După obiceiul breslei cântăreţe, a invitat la serbare şapte coruri din jur. Le-a aşteptat complezant, cu steaguri în frunte, la marginea satului. Pe fiecare din direcţia din care trebuia să sosească. Acolo au închinat steagurile şi au cântat cântarea de bun sosit, după care, ceremonial, le-a petrecut până în piaţa din faţa şcoalei. Aici era ridicată bina pe care a decurs festivalul. Poezii, cuvântări şi cântece. Iar la urmă, ca încoronare, toate corurile reunite, vreo şapte sute de cântăreţi, au intonat sub cerul liber *Deşteaptă-te, române*.

Bărbaţi vânjoşi, păţiţi de multe necazuri, oameni din diferite sate de pe Valea Căraşului care atunci s-au văzut poate pentru prima oară s-au regăsit într-o îmbrăţişare frăţească şi multe lacrimi s-au scurs pe obrajii prăjiţi de soare. Venerabilul protopop, cu plete albe ca zăpada, care a făcut ani grei la Seghedin, plângea cu hohote, iar intelectualii musafiri şi-au pierdut şi ei cumpătul. Maistorul Pau, ca şi ceilalţi corişti, au simţit de vreo câteva ori inima săltând în gât şi părea chiar că imnul se dizolvă în emoţia generală, dar energia neînfrântă a dascălului a biruit şi atunci şi imnul s-a încheiat cu juruinţa:

Murim mai bine în luptă, cu glorie deplină,
Decât să fim sclavi iarăşi în vechiul nost pământ.

A fost un spasm general şi a fost un semn de prevestire că nu mai este putere care să poată ţine la un loc, subjugate, popoarele monarhiei dornice şi coapte pentru libertate.

Jubileul a mai fost ceva. A fost proba generală a cărăşenilor pentru un eveniment de mai mare anvergură, pentru deplasarea

la Bucureşti, la Expoziţia cea mare. Căci Moş Braia şi aci şi-a dus corul. Şi, ca în tot locul, cărăşenii nici aici nu s-au dezminţit. Au adus acasă Diplomă de onoare, Medalie de aur şi un Brevet Regal cu Plachetă.

Pentru maistorul Pau şi pentru ceialalţi corişti drumul la Bucureşti şi serbările au fost un vis. Trăiau topiţi în măreţia clipelor. La întoarcere, au strâns şi mai tare rândurile. Din majoritate naţionalistă au devenit unanimitate naţionalistă. Atunci şi-a meritat satul porecla de Leu al Bănatului, când au ales candidatul Partidului Naţional împotriva candidatului guvernamental, un român renegat.

Atunci a fost dascălul la apogeu. Stăpânirea însă a văzut lucrurile cu alţi ochi. Şi-a trimis iscoadele şi inspectorii să facă marea curăţire. Aşa l-au prins şi pe dascăl:

- Elevii dumitale nu ştiu conversa ungureşte!

Dascălul a înţeles că totul s-a sfârşit. Atunci a izbucnit din el cărăşanul. Atunci şi-a permis primul sarcasm faţă de superior, care a fost şi ultimul:

- Păi bine, domnule inspector, cu cine să converseze elevii mei ungureşte, cu gâştele, cu porcii sau cu boii pe care îi păzesc?

Inspectorul n-a răspuns la întrebare. A răspuns în schimb stăpânirea, scoţând pe dascăl din învăţământ, în puterea vârstei. Cu patru copii neisprăviţi...

Rândurile de mai sus nu le-am scris numai cu gândul de a nu lăsa în uitare figura dascălului Braia. Numele lui nici nu este Braia. Numele lui este Liuba, Linţa, Bogdan, Alexandrescu, Novacovici, Molin, Drăgulescu, Creţu sau numele oricărui dascăl confesional. Şi putea să fie din Măidan, Vărădie, Ticvani, Cacova, Răcăşdie, Oraviţa sau din oricare sat de pe Valea Căraşului. Pentru că dascălul nu a fost o figură izolată. El a fost un fenomen social pe această vale.

Mulţumită dascălilor a ajuns Valea Căraşului fala Bănatului.

CU PAU PIELE LA DASCĂL

L-am găsit la masa de lucru, încovoiat asupra unui teanc de hârtii.

Când am intrat, s-a ridicat. Frunte mare, umeri frânţi. De sub bolta frunţii, ochi veşnic căutători îşi plâng tristeţea. Nas drept şi puternic completează înfăţişarea dascălului. Un zâmbet fugar lumină chipul său:

- Vânt bun de primăvară vă aduse pe la mine. În pustnicia asta, cu săptămânile nu calcă nimeni.

Figura trudită a dascălului a răscolit sufletul lui Moş Pau. Abia putu îngăima:

- Am venit să mai stăm de vorbă, că ţi s-o fi urât tot singur. Şi am făcut un folar din piele de miel tânăr, mi-a rămas de la Botez, ţi l-am adus. Îţi ţine cald la şale, cum stai toată ziua gârbovit lângă fereastră. Parcă ar fi frig aici, în odaie?

Într-adevăr, în odaia dascălului te cuprindea frigul. Frigul însă nu venea din cauza anotimpului. El se degaja din austeritatea camerei. Ieşea din mobilele mai mult decât sobre, o masă, câteva scaune de lemn, patul şi un dulap mare cu cărţi. În colţ, o sobă de fier, neagră şi lucioasă, care te amorţea cu indiferenţa. Vrafuri de cărţi pe scaune şi pe jos. Singurul lucru cald şi luminos era masa de scris a dascălului, aşezată lângă geam, în bătaia soarelui. Manuscrise, foi cu note muzicale, peniţa pe care încă nu s-a uscat cerneala, toate demonstrau o activitate întreruptă.

Dascălul luă pachetul vădit emoţionat. Vru să spună ceva, dar Moş Pau nu-l lăsă:

- Tot cu notele?

-Tot cu ele. Dacă mi-ar da Dumnezeu zile să isprăvesc şi asta, că atunci mă mai odihnesc şi eu. Las rândul celor mai tineri, că eu de-acuma mi-am făcut veacul.

Mă uitai la manuscris:

„Flori de pe Căraş, 300 cântece poporale adunate şi întocmite pentru coruri bărbăteşti şi mixte...“

- Ar fi păcat să se piardă, spuse dascălul.

- Cum se pot pierde, dacă sunt din popor? Ţăranii nu le mai cântă?

- Pe cele mai multe abia dacă din auzite le mai ştiu. Eu le adun de 50 de ani. De la părinţii şi bunicii celor de azi.

- Să ştii, domnule, se amestecă moş Pau în vorbă, azi şi în cântare e ca şi cu moda. Se cântă un cântec o vreme, apoi nu se mai cântă. Lumii i se urăşte de el şi vine altul nou. Aduce Ghiţă Briptă destule de pe la târguri!

- Fapt este că, din drumurile sale, ţăranul prinde multe. Se duce cu varză la Reciţa ori cu struguri la Ştaier. După vânzare, mai totdeauna intră şi el, omul, într-o crâşmă, să ude vânzarea şi să ia putere pentru drum. Acolo dă de târgoveţi din alte părţi şi de muzicanti adunaţi cine ştie de unde. Pe drum către casă, cu ce-şi scurtează cele şapte, opt ore de drum? Cântă. Cântă de răsună codrii, pe unde-i trece calea. De multe ori de-ale lui. Dar tot de atâtea ori de cele auzite la chef.

- În felul acesta se aduc multe cântece străine în Căraş. Se aduc destule. Şi de multe ori e foarte greu să stabileşti originea cântecului; e de la pustă, din Ardeal sau chiar din altă parte a Bănatului. Cărăşanul totdeauna transformă cântecul după tiparul său. Un accent, un acord care i se pare mai potrivit şi transformarea e gata. De la străini, cu excepţia sârbilor, cărăşanul a luat foarte puţin.

- Teoreticienii noştri afirmă că împrumutul de la sârbi ar fi important, întrerupsei eu pe dascăl.

- Este şi nu este. Pentru mine problema este deschisă, deşi aşa-zicând trăiesc în muzica poporală de jumătate de veac. Căci să vezi, cum stau lucrurile. La unele cântece de la prima audiţie se poate stabili originea sârbească. Pe acestea cărăşanul care a

umblat în multe birturi, între Biserica Albă şi Panciova, aşa le şi cântă, drept cântece sârbeşti. De multe ori îl poţi auzi:

- Asta-i sârbească. Numai sârbii fac aşa!

La altele, în schimb, nu se recunoaşte atât de evident nota sârbească, totuşi se zice despre ele că ar conţine elemente sârbeşti. Pe de altă parte, sârbii cântă nenumărate cântece curat româneşti şi afirmă că sunt sârbeşti. Mutaţie şi împrumut, se spune. La cântece simple mai merge, dar la doine, ca producţie de gen superior, lucrurile nu se pot explica prin teoria simplistă a mutaţiei. Cântecele se iau la birt, la joc, la nunţi, chiar şi la mort foarte uşor. Dar doina este un gen închis, ea cere calităţi şi condiţii speciale, are notă şi specific mult mai bine definit. Se şi mută mult mai greu. Şi dacă nu găseşte rezonanţă în sufletul aceluia care o împrumută, piere în scurt timp. Ca să se poată împrumuta cântarea în mod durabil, cele două specificuri trebuie să aibă un teren pe care se întâlnesc şi unde se suprapun, trebuie să aibă o rezonanţă comună. În realitate, lucrurile sunt şi mai complicate. Melodiile originale cărăşene sunt mult mai apropiate de cele bulgăreşti. Apoi turcii transmit de la Istanbul cam de trei ori pe săptămână muzică poporală turcă. Şi ce sunt cântecele poporale turceşti în majoritatea lor? Jocuri cărăşene. *De doi, Pe loc* şi *Brâuri*. Aşa cum le-a cântat odinioară Bârcă, Sfetcu şi Cocoş, aşa cum le cântă azi Sitariu, Gore şi Alexa şi toţi muzicanţii cărăşeni. Să le fie împrumutat compozitorii turci? Puţin probabil. După audiţii de la Radio însă nu se pot face studii comparative. Ca să cunoşti muzica poporală, trebuie să o studiezi aşa cum o cântă tarafurile originale, ieşite din popor. După părerea mea, pentru a cerceta originea şi înrudirile muzicei poporale române şi în special cărăşene, teoreticienii noştri ar trebui să se deplaseze în Bulgaria, în Serbia mare, în Şumadia, în Albania şi puţin prin Asia Mică. Acolo vor găsi material documentar destul. Mai ales cercetarea elementului vechi bulgăresc poate fi fructuos.

Dascălul se opri un moment. Apoi continuă zâmbind:

- Nu ştiu la ce rezultate ar ajunge cercetările. Şi la ce bun să te trudeşti să afli adevărul? Nu e destul că ai muzică poporală şi că e frumoasă? Se poate că adevărul va satisface un îndreptăţit orgoliu naţional. Se poate că nu. Dar nu este mai frumos să-ţi imaginezi că doinele şi cântecele cresc pe câmpii întinse, pe coline însorite şi în surducurile munţilor? Şi cum o anumită regiune creşte numai anumite flori, tot aşa într-o anumită regiune se nasc numai anumite cântece. În timpuri bulgarul, sârbul şi cărăşanul au trăit şi, în parte, trăiesc şi azi cam în aceleaşi regiuni. Fiecare a cules aceleaşi flori şi aceleaşi cântece. Toţi trei le-au făcut chită. Unul le-a pus la pălărie, celalalt la brâu. Al treilea la cheptoare. Asta e toată deosebirea…

Oboseala a trecut de pe chipul dascălului. Divagaţia pe terenul atât de drag lui i-a făcut bine. Înviorat continuă:

- De ce m-am zbătut şi mă zbat şi azi atâta pentru cântarea poporală? Pentru că am convingerea că singură cântarea ne-a menţinut pe noi, cărăşenii, pe linia existenţei naţionale.[166] Să cercetăm niţel lucrurile.

Patru sunt planurile pe care un popor îşi poate manifesta mai cu seamă capacităţile şi viabilitatea: politica, ştiinţa, religia şi arta. Atât de la romani, cât şi de la geto-daci am moştenit importante aptitudini politice. Ele s-au şi manifestat totdeauna când împrejurările au permis. Ducatele bănăţene din timpul năvălirilor, cnezatele şi districtele valahice de mai târziu şi amintirea acelui *jus valachicum ab antiquo*[167] o dovedesc îndeajuns. Dar, numericeşte fără importanţă în faţa puhoaielor de năvălitori, organizaţiile bănăţene n-au putut rezista totdeauna. Nu s-a putut îndeplini cea mai necesară condiţie pentru dezvoltarea aptitudinilor politice, durabilitatea şi continuitatea pe plan mai larg.

---

[166] Aici începe un fragment care nu a fost publicat în ediţia a II-a, îngrijită de Nicolae Ţirioi. Omisiunea a fost semnalată prin paranteze rotunde.

[167] Dreptul valahilor, obiceiul pământului (în lat. în orig.).

Tot din acest motiv nu s-a putut dezvolta nici viaţă ştiinţifică pe aceste meleaguri, deşi legătura cu Apusul nu lipsea. Lipsea doar tihna pe care o recer speculaţiunile şi cercetările abstracte.

Religia?

Pe planul religiei am avut de îndurat cele mai multe ingerinţe. Ca să ne convingă pentru catolicism, Sfântul Ştefan al ungurilor şi urmaşii săi au trimis armate întregi în Bănat, care au decimat populaţia. Nici până azi Istoria materialistă nu a putut explica îndeajuns fenomenul că românii şi-au putut păstra credinţa în faţa argumentelor de ordin religios de pe vremuri. Se spune că s-au retras în codri. Dar nu se spune ce au făcut acolo.

Apoi au venit turcii. Ăştia au fost destul de toleranţi faţă de credinţa supuşilor lor, doar bisericile le transformau în grajduri pentru caii spahiilor. Afară de aceasta, având nevoie de braţe de lucru, au cruţat, pe cât i-a lăsat inima, vieţile celor de jos. Faptul că din când în când retezau capul vreunei căpetenii de valah în ochii lor avea importanţa unui fapt divers. Dar, din acest fapt divers, ca şi din retragerea de pe timpurile de catolicizare cu sabia, în codrii cărăşeni totdeauna a răsărit un cântec vitejesc sau o baladă.

Ceva mai târziu a venit reformaţia. Cu apucături de pisică a căutat să se furişeze în sânul românilor. I-a luat cu binişorul. A tradus cărţi religioase în româneşte, predici, cuvântări ocazionale. Poate şi alte lucruri. N-avem nicio însemnare contemporană care să ne arate câţi români şi-au părăsit religia. Dar e probabil că au trecut câţiva. Şi, odată trecuţi, pierduţi au rămas. Din aceste timpuri a rămas printre oamenii mai bătrâni zicala:

Ăsta nu-i om, ăsta-i calvin!

Şi epitetul este întrebuinţat în Căraş ca superlativul sceleratului.

Însă nici sabia ungurului, nici bătaia de joc a turcului şi nici viclenia calvinilor cu buzdugan şi cocoş de lut pe turnul

bisericii n-au stricat atâta cărăşenilor ca fraţii în ortodoxie, sârbii. Sub tutela lor bănăţenii ajung la 1695, când se înfiinţează episcopiile sârbeşti din Timişoara şi Caransebeş. La 1749 se aşază la Vârşeţ episcopia sârbească. Românii din Căraş sunt dezlipiţi de la Caransebeş şi sunt trecuţi sub administraţia Vârşeţului. Episcopul sârbesc se amestecă tot mai mult în treburile românilor. Diaconii români învaţă teologia la Vârşeţ, acolo se sfinţesc şi episcopul sârbesc îi trimite la parohii, cum vrea el. Atunci au fost siliţi să-şi schimbe numele tinerii români care au vrut să se sfinţească, din Petru s-a făcut Petrovici, din Pascu Pasculovici, din Mărtin a devenit Martinovici. Cele mai mari abuzuri s-au comis. Se sfinţeau orice fel de elemente, numai bani să fi avut.

Şi azi se povesteşte la noi în Căraş cum au plecat odată ţăranii dintr-un sat de pe Valea Căraşului la episcopul din Vârşeţ să le schimbe popa, că nu-i bun de nimic, nici româneşte n-a ştiut. Episcopul i-a refuzat.

Când au dat să plece, le-a ţinut calea un protoiereu burtos care le-a şoptit ceva la ureche. Oamenii au înţeles. S-au dus acasă, au făcut suma şi s-au prezentat din nou la cancelaria episcopească. De data aceasta, le-a mers bine. Cât ai clipi din ochi, cererea le-a fost ascultată. Episcopul, văzând că satul e bogat, le-a trimis un nepot al său.

N-a trecut mult timp şi sătenii s-au pomenit că, fugind de ploaie, şi-au dat în râu. Căci popa Sava cel plecat a fost miel blând pe lângă nepotul episcopului. Au răbdat cât au răbdat şi iar s-au dus la Vlădicie. Vlădica însă i-a luat la goană. Ca un curcan înfoiat în pene s-a repezit în ei:

- Popă v-a trebuit, popă v-am dat!

Ţăranii nu s-au dat bătuţi. L-au căutat pe protoiereul care data trecută i-a scăpat din încurcătură:

- Sveti Părinte, ne-ai scăpat odată de dracul, fii bun, mai scapă-ne odată, că popa cel nou e de trei ori mai rău decât celalalt!

Prea Cuviosul stătu un moment pe gânduri, apoi le spuse:

- Aşteptaţi puţin, să văd ce pot face.

Plecă la Vlădica şi peste puţin timp se întoarse:

- Dacă daţi de trei ori atâta, cât aţi dat rândul trecut, Înalt Prea Sfinţia Sa vi-l trimite înapoi pe popa Sava.

Cărăşenii erau la culmea disperării. Dar unul mai sfătos îi scoase din încurcătură:

- Sveti Părinte, acum că am plecat pe calea asta, fii bun, mai du-te odată la Vlădica şi întreabă-l cât ne costă să ne sfinţească un popă după pofta noastră!

Prea Cuviosul aduse răspunsul prompt:

- O pungă de galbeni!

- La Sfântă Măria mică, după ce vindem cucuruzul, venim la sfinţire.

Într-adevăr, la Sfânta Mărie mică s-a prezentat delegaţia la Vlădică. Vreo zece, doisprezece ţărani împingeau spre scaunul Sfinţiei Sale un măgar. De coada măgarului erau legate două pungi cu galbeni. Înalt Prea Sfinţia sa, om bătrân şi cu vederile slăbite, s-a uitat lung la candidat. Apoi a decis scurt:

- Partea din faţă pare a fi măgar. Dar cea din dos e bună de popie!

Întâmplarea asta anecdotică, urmă dascălul, caracterizează deplin stările ce domneau pe acele vremuri în biserica noastră, atât de puritană mai înainte.[168] Ce era să facă atunci cărăşanul plin de simț şi de viaţă? În politică nu avea ce căuta, din şcoală şi din biserică l-au scos, ce-i mai rămânea decât să-şi irosească puterile în artă în cântare. În cântec a putut să facă politică şi acte de vitejie, în cântec şi-a epuizat plusul de vitalitate şi dexteritatea, căci se cere multă ştiinţă ca să faci un cântec frumos. Nici nu l-a costat nimic. Dumnezeu i-a dat instrumentul gratis, iar în codru şi pe ţarină nimeni nu l-a putut urmări pentru

[168] Aici se încheie amplul fragment care nu apare în ediţia a II-a a reportajelor.

cântare. Şi, tot cântând, degeaba s-au trudit sârbii şi ungurii[169] să-l deznaţionalizeze. Degeaba au forţat limbi străine în şcoală şi în biserică, de cărăşan nu s-a prins. Pentru că el cânta româneşte...

Dascălul a făcut şcoală veche. Didacticismul i-a pătruns toate celulele. Ţine să documenteze tot. Şi vorba i-a căzut bine, căci în pustnicia sa nu a avut des ocazie să-şi descarce sufletul. Neobosit, continuă:

- Şi mai e ceva. De niciunde nu se desprinde mai clar caracterul minunat al cărăşanului ca din cântec. Iată de ce ţin eu să fixez cât de mult din sufletul său din cântecele sale. Căci timpurile noi nu sunt deloc favorabile manifestărilor de ordin mai înalt al ţăranilor. Un modernism rău înţeles îi cuprinde tot mai mult şi-i abate de la căile tradiţionale. Pericolul e mare, dar pentru salvare tot nu-i târziu. Cei competenţi cu o politică şcolară potrivită ar putea uşor combate răul. Trimiterea dascălilor la sate după un criteriu mai nimerit ar putea schimba situaţia.

- Mie nu-mi plac dascălii cei noi, afirmă şi moş Pau. Nu ştiu să cânte în strană.

- Nu sunt bine pregătiţi? intrebai nedumerit pe dascăl.

- Ba din punctul de vedere al instrucţiei sunt foarte bine pregătiţi. De la Unire am asistat la toate examenele şcolare din sat şi la toate întrunirile învăţătoreşti din jur. Pot afirma că dintre dascălii tineri optzeci, nouăzeci de procente ştiu să ţină lecţii model.

- Atunci de unde vine nemulţumirea?

- La noi în Căraş pe lângă carte se mai cere ceva. Se cere niţel *şlif local* (s.a.), ca să mă exprim în grai localnic. Mă vei întelege mai bine dacă-ţi voi arăta o faţă importantă a caracterului cărăşan. E vorba de înclinarea lui de a se lua la întrecere cu toţi şi cu toate. Şi în toate domeniile. Pare cam donquijotesc, dar aşa este. Poate climatul dulce şi o natură blândă, care face ca

[169] Subiectul propoziţiei, „sârbii şi ungurii”, nu apare în ediţia a II-a.

ţăranul să-şi poată câştiga destul de usor un minim de existenţă, a favorizat dezvoltarea acestei calităţi. Cine munceşte în ateliere de fabrici şi tot n-are cu ce trăi acela nu are chef de exhibiţii.[170] Aici însă este altfel. A venit neamţul în Bănat. Se spune că el a dezvoltat agricultura prin o cultivare mai raţională a pământului. Azi, zarzavaturile cărăşenilor sunt foarte mult apreciate tocmai de nemţi. S-a coborât neamţul în mină.

- Mama ei de treabă, oare numai neamţul poate? s-a întrebat cărăşanul şi a coborât şi el în mină. Nu vorbesc de bufeni, a căror profesie a fost din băbăluc minieritul, ci de ţăranii de la sate, care lucrează de la Delineşti prin Secul, Doman şi Lupăg, până la ocnele din Anina. Pe deasupra cântă neamţul în cor ca el? Face nemţoaica îmbrăcată în treizeci de fuste chilimuri şi împestriţuri aşa de împodobite ca nevasta cărăşanului?[171]

Ce să-ţi mai exemplific[172]? În cântare se luau la întrecere cu mine, care eram conducătorul, pot spune dictatorul lor[173]. Veneau cine ştie de unde şi numai mă pomeneam:

- Învăţătorule, să vezi ce-am auzit eu la Sasca, la birtul lui Rogovan!

Şi eu totdeauna trebuia să fiu gata *să-i cânt una şi mai frumoasă* (s.a.), ca să nu rămân mai pe jos. Pentru că aşa-i firea cărăşanului, *se măsoară pe bât* (s.a.) şi cu prieteni şi cu duşmani. În această emulare, numai alt cărăşan poate să-i ţină piept vrednic şi cu rezultat. Cine ştie să se folosească de această împrejurare face treabă bună cu el. Aici văd şi una din cauzele decadenţei ţăranului cărăşan, mulţi dintre intelectualii care l-au condus după război n-au fost totdeauna pe măsura lui! Individualitatea şi egocentrismul său puternic, apoi cunoaşterea că lucrurile au mers şi pot merge si azi mai bine l-au pus în

[170] Aici urmează un fragment netipărit în ediţia a II-a a *Oamenilor şi locurilor din Căraş*.
[171] Se sfârşeşte segmentul omis în ediţia a II-a, extirpare semnalată prin paranteze rotunde.
[172] În ediţia îngrijită de Nicolae Ţirioi apare, eronat, termenul „explic”.
[173] Structura „pot spune dictatorul lor” a fost scoasă din textul ediţiei a II-a.

gardă, iar simţul critic, cu care pipăie infailibil slăbiciunile adverşilor, i-a situat pe aceştia pe plan inferior. Aşa s-a făcut că, deşi ţăranii aveau conducători, în realitate au rămas fără ei. Îndepărtaţi în suflet, îndepărtaţi în preocupări.

- Poate şi războiul a contribuit mult la decadenţă, încercai eu să intervin în favoarea intelectualilor vizaţi atât de direct.

- Poate, dar nu în măsură decisivă. Războiul le-a deschis numai orizonturile. I-a purtat prin toate ţările Europei şi prin pustele Asiei. Au văzut viaţa sub diferite aspecte. Mai mult, în împrejurări cu totul străine de cadrul lor sufletesc şi cu totul neprielnice, şi-au făcut viaţa proprie. Oamenii aceştia au văzut cu ochii lor carnajul formidabil al ofensivelor ruseşti din cincisprezece, au fost zdreliţi de granatele şi ţăndările stâncilor tiroleze şi au fost sufocaţi de gazele frontului apusean. Ţărani paşnici, cu orizontul până la satul vecin, unde se ţine târgul săptămânal, sau cel mult până la Judecătoria de ocol din orăşelul apropiat, oameni pentru care moartea unui viţel echivalează cu o catastrofă cosmică, au asistat la prăbuşirea a trei împărăţii şi au trecut, cei mai mulţi, prin cataclismul revoluţiei ruseşti[174]. Şi oamenii aceştia nu şi-au pierdut frâul. Când s-au întors acasă, n-au umplut birturile sub pretextul că grozăviile trăite le-au ruinat nervii. S-au apucat de coarnele plugului şi au legat viaţa acolo unde au întrerupt-o în patrusprezece. Iar duminica următoare au venit la mine: „Domnule învăţător, ce facem cu corul?“ Pe oamenii aceştia nu războiul i-a stricat, ci intelectualii fără nivel, după război. Dovada? Când au văzut că au rămas fără conducători şi că popa şi dascălul de toate se ocupă, numai de baiurile lor nu, s-au grupat singuri şi şi-au ales conducător din sânul lor. Au adunat ban cu ban şi au trimis pe cei mai iscusiţi dintre ei la conducători de coruri mai bătrâni, ca să înveţe notele. Şi, în scurt timp, au apărut conducătorii de cor ţărani. Eu

[174] Propoziţia „şi au trecut, cei mai mulţi, prin cataclismul revoluţiei ruseşti” nu a fost inclusă în ediţia a II-a a reportajelor.

personal am instruit din Ticvaniu Mic trei, din Comorâşte patru, din Răchitova doi. De ăştia îmi aduc aminte în grabă. Noi în sat am avut mai mulţi pregătiţi încă dinainte de război. Dar nu mi-au luat-o înainte. Au venit la mine şi m-au rugat să-i conduc.

Evident, la 65 de ani e greu să faci eforturi de felul acesta. Dar tot m-am dus cu ei. Nimic nu-i mai frumos şi folositor decât o legătură strânsă între ţărani şi conducătorii lor, care nu se mărgineşte numai la relaţiile şi îndeplinirea funcţiunilor oficiale. Să vezi ce bine-i stă preotului din Mârcina - îl amintesc numai pe el, deşi mai sunt şi alţii - când îmbracă haine ţărăneşti şi pleacă cu corul său în toate părţile. Şi ce progres a făcut acel cor? A cântat la Bucureşti, invitat la Radio, iar pe aici ia toate premiile de la întreceri. Şi, dacă stai de vorbă cu un corist, nu-ţi vine să crezi că nu vorbeşti cu un intelectual.

- Dar cum i-a stat lui popa Burtă, când oamenii i-au agăţat izmenele de uşă la drăguţă-sa? întrebă moş Pau clipind din ochi.

Dascălul lăsă întrebarea fără răspuns:

- Iată d-asta cred eu că cei chemaţi ar trebui să dea o deosebită importanţă muzicei în şcolile normale şi măcar unul din dascălii trimişi în fiecare sat bănăţean să fie bănăţean şi muzicant. Numai în felul acesta va putea dascălul să scoată pe ţăran din indiferentismul şi amorţeala ce 1-au cuprins faţă de tot ce porneşte de la intelectuali şi să-l atragă din nou în sfera preocupărilor de ordin mai înalt. Căci, dacă nu există şi legătura spirituală şi a locului, oricât de buni ar fi dascălii, din ţărani nu vor putea scoate decât olteni, gata în orice moment să-ţi calculeze din cap câţi bani capătă pentru 160 de părădăisi, 800 de pipărci şi 46 oche de struguri. Dar cântecele noastre vor pieri şi, odată cu ele, va pieri şi elementul care a ţinut totdeauna vie, în secole, romanitatea noastră pe aceste locuri. În locul lor vor pătrunde tot mai mult cântece cazone şi mahalagisme de talia lui:

„Dacă Elizabet
N-ar avea picior cochet”

şi

„Când am venit la cazarmă,
Eu eram fricos,
Mă speriam şi de-o ceapă,
Ce era pe jos”

şi se va pierde posibilitatea de a reveni la nivel cultural. Căci de frică sau numai din ordinul oficialităţilor, ţăranul cărăşan nu face nimic. Se îmbracă în indiferentism, ca ariciul în blana ţepoasă. Nu poţi pătrunde la el decât prin stimulentul ambiţiei, în felul cum arătai.

- Azi dimineaţă, când m-am dus la biserică, la birtul lui Alexa cântau feciorii una tot cu Zumbalai, zumbalai, meştere, confirmă moş Pau şi dascălul stătea şi se uita la ei.

- Au ei mai multe de felul acestora. M-am interesat mai de-aproape de repertoriul lor de acest gen şi pot să-ţi spun că m-am întristat. În locul frumoaselor cântări poporale şi eroice de odinioară, acum circulă nişte orori care, dacă nu sunt pornografie curată, sunt absurdă lipsă de gust.

Să nu interpretezi cele ce-ţi spun eu drept regionalism, continuă dascălul văzând în ochii mei un fel de nedumerire. Nu de aceea am lucrat noi, dascălii bănăţeni, decenii de-a rândul pentru ideea românească. Nu de aceea ne-am lăsat târîţi în procese, suspendaţi şi pensionaţi înainte de vreme, ca acum să ne gândim la aşa ceva. Nu de aceea ne-au închis ungurii la Seghedin şi ne-au schingiuit prin tabere de concentrare, ca acum să ne gândim la regionalism. În 1919, am întâmpinat jandarmii români la hotarul satului cu flori, cu preotul în odăjdii şi cu corul în frunte, căci am văzut concretizată în rezultat pozitiv toată truda noastră şi am văzut răzbunate toate persecuţiile ei de secole. Dar mă doare inima când mă gândesc ce valori se pierd

şi cât de uşor s-ar putea păstra ele. Te-ai gândit ce comori de folclor am putea salva, dacă în fiecare sat bănăţan am avea şi azi un Gheorghe Cătană, un Novacovici sau conducători de cor de talia lui Velceanu şi Popovici, ca să nu amintesc mai mulţi? Unde s-ar putea ridica această ţărănime atât de bine dotată de Dumnezeu?

- Când am cântat la Lugoj *Arcaşul lui Ştefan Vodă* şi *Măi Anuţă, nume mândru*, a venit episcopul pe bină şi l-a ţucat pe domnul învăţător pe amândoi obrajii, îşi aminti moş Pau.

Dascălul are dreptate. Legăturile tainice şi indisolubile ce se nasc între oamenii din acelaşi loc, acelaşi aer, spun cărăşenii, pot stimula eforturi nebănuite în favoarea unui localism creator. Şi, dacă pentru cărăşeni s-a dat cântecul drept fel de afirmare specifică, de bună seamă şi celealalte regiuni vor fi având o condiţie şi o posibilitate de evidenţiere, prin care pot lua parte în concertul specificurilor regionale şi care, în felul acesta, ar putea fi accentuate şi exploatate tot mai mult în interes unitar.

Cu gândul să văd mai de aproape lucrurile, întrebai pe dascăl:

- Oare condiţiile de sănătate nu contribuie mult la agravarea stărilor? După câte ştiu, tuberculoza şi mortalitatea infantilă face destule victime!

- Ai atins un capitol dureros. Când stau şi mă gândesc că la drumul mare aproape tot a doua casă a rămas pustie, mi se lasă o negură pe suflet. Şi totul în primul aspect este funcţie de condiţiile economice.

- Mi se pare că aici este o contradicţie. Pământul de pe Valea Căraşului este socotit de pământ bun!

- Tocmai asta-i buha, lămuri moş Pau. Este socotit de bun, dar de fapt nu este aşa de bun ca pământul din pustă. Şi nu toţi au pământ la vale. Pentru acei care n-au e greu să-şi cumpere chiar şi litra de petrol. Iar cei care au trebuie să muncească din

greu ca să facă bani. Nici nu se face atâta grâu ca să se poată vinde. Când s-au făcut 1000-1200 de kile la jugher a fost an bun. De aceea, la vale se pun zarzavaturi. De la Secaş până la Mârcina, ţărmul Căraşului este o imensă grădină de verdeţuri. Să vezi cum împing oamenii la roata cu care scot apa din Căraş, să-şi ude varza, pipărcile, părădăisele, chelul, morconii şi cealalte verdeţuri pentru supă. Din primăvară până toamna. Din zori până în noapte. Iar noaptea nu închid ochii, că trebuie să le păzească, să nu le fure cei de peste apă. Şi la sfârşit ce iese? Când este lucru la Reciţa, se vinde bine. Când nu, vindem suta de pipărci cu doi, trei lei şi verzele două, trei la leu. Iar dacă nu sunt bani nu este nici doctor, nici doctorii pentru multele beteşuguri care vin peste om. Ai noştri nu fug de doctor, dar când n-ai cu cel plăti e mai bine să nu-l vezi.

- Văd însă case frumoase la oameni. Cum le-au putut ridica, dacă nu este câştig?

- Casele sunt zidite în cea mai mare parte înainte de război, răspunse dascălul. Atunci posibilitatea de câştig era cu mult mai mare, căci cărăşenii aveau încă două debuşeuri, Biserica Albă şi Vârşeţul, pe care acum nu le mai au. Şoseaua asta, ce trece în faţa casei, acolo se opreşte. De două ori pe săptămână nu puteai dormi noaptea. De seara până dimineaţa treceau convoaie nesfârşite de care, spre Vârşeţ şi Biserica Albă. Încărcate cu lemne, zarzavaturi, porumb, carne tăiată şi animale vii, brânză, fructe şi tot ce prin pusta Vârşeţului nu se face. Mai cu seamă lemnul era important. Chiar şi cei care nu aveau păduri, dar aveau cai şi boi, se duceau la codru în comunele de la deal şi cumpărau acolo parcele întregi, le tăiau şi duceau lemnele la Vârşeţ. Câştigau bine şi la transport. Azi, aceste izvoare de câştig s-au uitat. Le-a închis graniţa pusă între noi şi sârbi. Ce vor fi făcând vârşeţenii fără lemne nu ştiu. N-am fost de dinainte de război la Vârşeţ. Dar pentru noi pierderea lor e foarte grea.

Reciţa singură încă nu o poate compensa în întregime. Afară de aceea, până mai ieri, alaltăieri, din cauza crizei economice şi a unei politici păcătoase, la Reciţa nu s-a lucrat lung timp din lipsă de comenzi. Atunci mizeria neagră a centrelor industriale a coborât şi în satele de pe valea mănoasă a Cărașului.

- Ce are de a face asta cu sănătatea? Doar oamenii din sat nu prea se duc la Reciţa la lucru.

- Are foarte mult. Înainte de război foarte des puteai vedea la Marila, la Ştaier, la Băile Herculane şi chiar la Carlsbad ţărani cu cămaşa albă, cu pieptar vânăt şi cu ciorapi negri, de lână, lungi până sub genunchi. Privirea lor cuminte şi îndrăzneaţă a trădat uşor pe cărăşan. Atunci îşi puteau vedea mai uşor de sănătate. Chiar dacă nu aveau numerar disponibil, creditul funcţiona normal şi, cu dobânzile de atunci, din câştigul realizat la târgurile de la Reciţa, Vârşeţ, Biserica Albă şi Ştaier, în patru, cinci ani scăpau de datorie.

- Ion Stoina s-a operat la clinică la Budapesta şi Petru Toader a fost la sanatoriu la Viena cu bani de la bancă, lămuri moş Pau.

- Îmi aduc aminte, răspunse dascălul. După război însă camăta era între 33 şi 45. Desigur, ţăranii s-au curăţat repede. Noroc că a venit conversiunea.

- Doctorii oficiali ai circumscripţiilor n-au intervenit să oprească sau să micşoreze măcar prăpădul?

- Au intervenit ei, cât au putut. Dar ce poate să facă un singur doctor la 7-8 comune şi fără mijloace de transport?

- Dar nici asa nu se vindecă oamenii, cu *Scoate limba şi suta*! - interveni agresiv moş Pau, făcând aluzie la un medic, care a rămas celebru cu vorbele acestea glumeţe.

Avui impresia că Moş Pau nu prea are la inimă breasla lui Esculap. După necazurile [pe] care le-a avut în familie, nici nu e de mirare. Dar dascălul continuă:

- În tot cazul, situaţia s-a ameliorat. În vremuri unguresti, abia era un medic la 15 comune. Dar până când nu are fiecare

sat medicul său, echipat cu toate mijloacele necesare, nu se va face prea multă treabă. Mortalitatea infantilă va rămânea urcată şi tuberculoza îşi va culege victimele mai departe.

- Dar până atunci rămâne satul pustiu. Medicii şi sociologii care s-au ocupat cu aceste năpaste sunt foarte îngrijoraţi.

- Eu nu sunt atât de pesimist, răspunse dascălul. Şi cred că am motive să nu fiu. Trăiesc în satul acesta de cincizeci şi trei de ani. Interval destul de lung, deci, ca să pot avea o privire sinoptică asupra vieţii satului. Am prins timpurile când oamenii aveau trei, chiar şi patru copii. Am văzut cum au redus numărul lor la doi, la unul, ba chiar la niciunul. Am văzut cu ochii cum au rămas goale şiruri întregi de case. Dar au văzut-o şi ţăranii! Au văzut şi s-au înspăimântat. Şi ei, pentru care viţa, neamul, înseamnă tot aşa de mult ca familia, poate chiar mai mult, au luat singuri măsuri. Au trecut la sistemul de doi copii. În Ticvaniu Mare şi Ticvaniu Mic azi asta e moda, doi copii. Modă spun ei. Dar eu cred că este manifestarea unui instinct politic ancestral, care a călăuzit prin veacuri poporul român şi care totdeauna 1-a făcut să găsească cea mai bună cale, care-l scoate din impas. Scăpaţi din strâmtorările robiei straine, ţăranii încep singuri să arunce balastul însingurării. Libertatea le dă putere. Pentru că libertatea politică, pe lângă conducere cuminte, poate ajuta pe plan moral şi-i va ajuta şi pe plan economic. Lucrurile, evident, nu se întâmplă de azi pe mâne, pentru ca procesul să se cristalizeze trebuie timp. Şi cu timpul moda va prinde şi în alte sate, fapt pe care am început să-l constat.

Acelaşi lucru se întâmplă şi în satele şvăbeşti din Bănat. Şvabii erau şi mai ameninţaţi de deznaţionalizare ca românii. În vreme ce biserica românească întreţinea peste trei sute de şcoli confesionale, şvabii abia aveau şasă. În România li s-a dat libertate deplină. Nu este sat şvăbesc fără şcoală germană. Acolo unde nu sunt în număr suficient pentru o şcoală întreagă, au secţie germană cu învăţători germani. Şi în toate ramurile

se poate vedea progresul făcut în urma libertăţilor politice. Au ziare, au început de literatură, au viaţă economică şi de unde înainte de războiul mondial sistemul de un copil i-a gâtuit mai rău ca pe români, azi au început să formeze familii numeroase, cu doi, cu trei copii. Toate sunt consecinţa libertăţii politice şi a unei conduceri cuminţi.[175]

Afară de aceea trebuie să-ţi mai atrag atenţia asupra unui fenomen. Cărăşenii de la munte, care toţi au copii mulţi şi toţi sunt sănătoşi, coboară la câmpie. Vin mai cu seamă almăjeni şi dunăreni din Padina Matei. Argaţi la gazde sau cu ceva capital realizat din vânzarea avutului de acasă. În doi, trei ani îşi cumpără o căsuţă. Mai ieftină, mai la marginea satului. Apoi după cinci, şase ani, vând căsuţa altuia, venit proaspăt, iar cei vechi coboară mai la centru. La drumul mare, cum se spune, în rând cu gazdele. Astfel, ce a pierit din băştinaşi, se completează cu cei veniţi dela munte. Fiind săraci, localnicii toţi îi ajută:

- Îi sărac, săracul, are cinci copii!

La început îi numesc cu numele locului de unde au venit, Ion Târnovanu, Costa Almăjanu, Filip Pădineanţu. Câteodată le învaţă şi numele adevărat şi aşa, cu încetul, se aclimatizează şi nu mai sunt deosebiţi de cei localnici decât doar prin rămăşiţe din portul originar şi prin aerul lor aparte.

- Oare procesul de aclimatizare nu merge până la însuşirea sistemului de un copil?

- Până acum toţi au copii mulţi, răspunse moş Pau în locul dascălului. Omul sărac şi de urât face copii.

- Ceva s-a prins totuşi de ei, lămuri dascălul. Dragostea de lux. Când vin în sat, vin în îmbrăcămintea sobră a muntenilor. Cum s-au încălzit puţin, schimbă încetul straiele făcute de ei cu ţoale pestriţe cumpărate de la jidan[176]. Mai cu seamă muierile

---

[175] Ultima frază, „Toate sunt consecinţa….”, lipseşte din ediţia publicată în 1972 sub îngrijirea lui Nicolae Ţirioi. Omisiunea e marcată prin paranteze rotunde.

[176] În ediţia a II-a, termenul „jidan” a fost înlocuit de „negustor”.

cheltuiesc bani mulţi pe cârpe de mătasă şi pe sucne de crepdeşină şi de crepi cum vrei. Asta au învăţat-o de la localnici. Într-un sat vecin, la o rugă, am văzut copii de ţăran îmbrăcaţi pe sub cămaşă cu combinezoane de mătase. Până acolo merge rătăcirea ţăranilor şi ce e mai trist, lipsa de control a conducătorilor. La noi în sat n-am văzut încă schimonoseli aşa de stupide, oamenii păstrează oareşicum măsura.

- La noi oamenii îşi mai aduc aminte de nuiaua de gutâi a dascălului şi de băţul cu care arătam la mapă, lămuri moş Pau.

- Le întrebuinţa des?

- Au, mamă! Să-l fi văzut pe dascăl pe vremea lui făcând dreptate. Culcam pe şcolarrul păcătos pe scămnie cu fundul în sus, doi îl ţineau de mâini, doi de picioare şi dascălul îi croia la fund cu nuiaua 6, 8 sau 12, după greşeală. Au şi ieşit din mâna lui zmei de oameni.

Moş Pau savura postum scena. Dascălul încercă să-l contrazică:

- N-oi fi fost eu chiar aşa de rău. Dar mai ştii? Vorba poetului, oamenii îmbătrânesc, moravurile se modernizează şi cântecele pier. Un lucru însă ştiu sigur. Niciunul dintre aceia pe care i-am dăscălit odată cu metodele acestea nu-mi este duşman şi nici nu este capabil de nerozii de felul acelora care se petrec azi, sub ochii noştri, în vecini.

Ne strânse mâna de rămas bun, căci înserarea ne-a întrerupt vorba.

Țigănuși

Valea Minișului

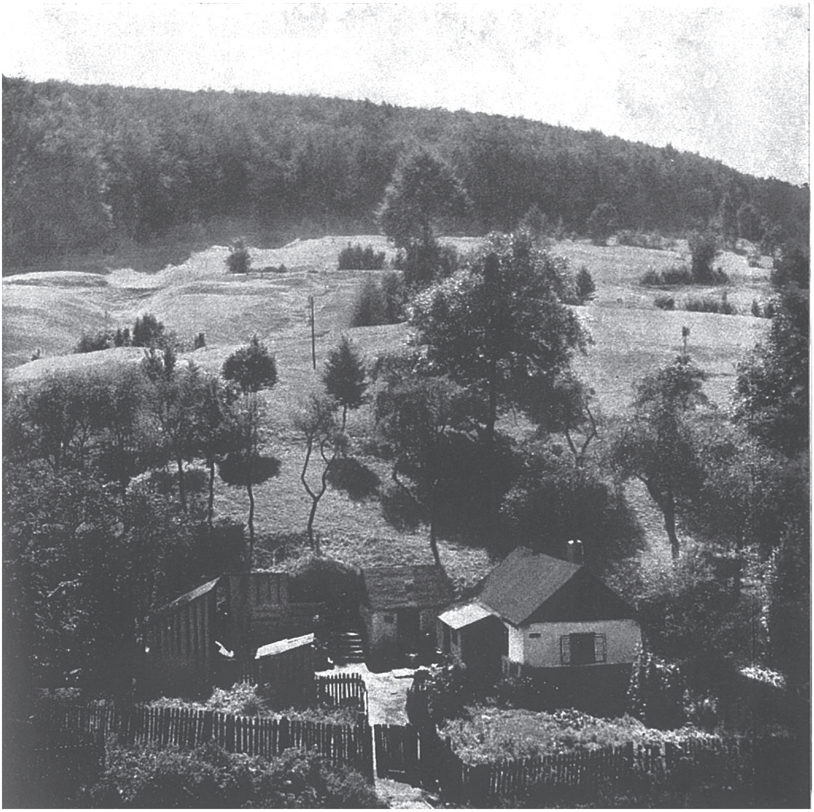

Aici stă un miner român

La gura puțului

Ștaier

În Căraș sunt trei mii de curbe

Drum de toamnă

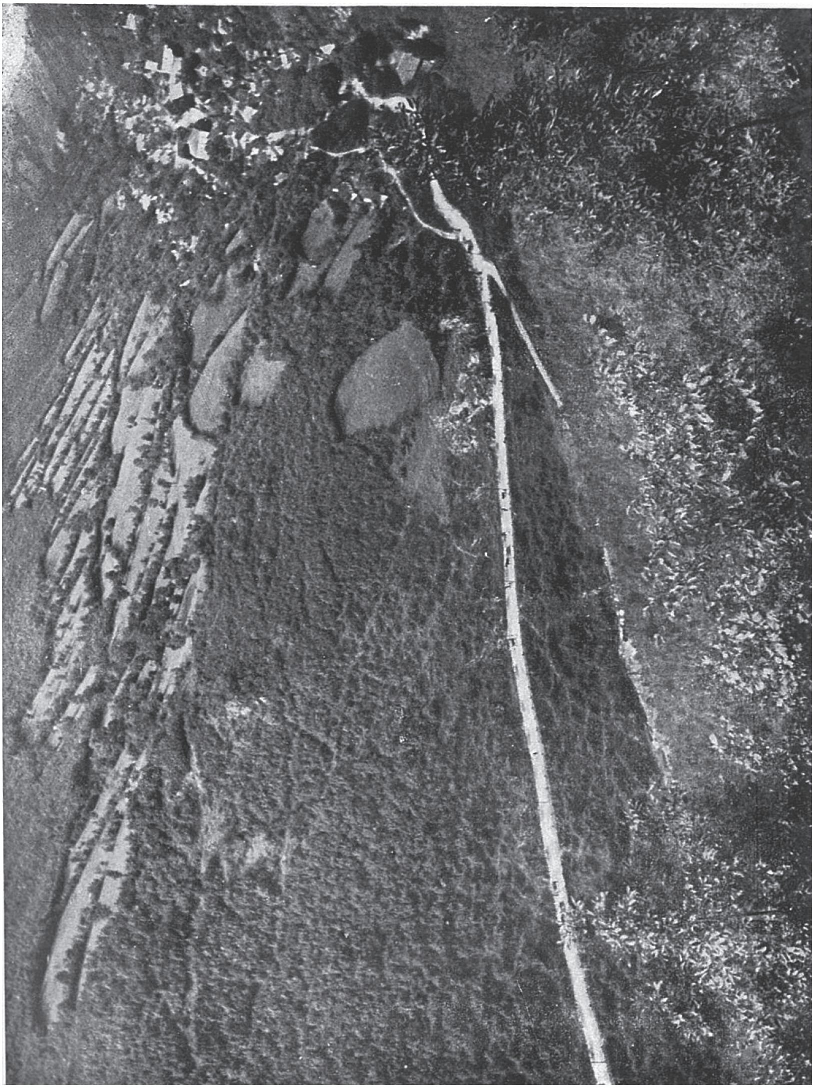

Drum spre Sasca

IANCU BOBU
omul primitiv din Căraş

Un învăţat arheolog german, într-un impozant volum, se ocupă de preistoria Bănatului începând din cele mai vechi timpuri. Studiind cioburi, instrumente, tot felul de ustensile şi alte mărturii despre viaţa omului primitiv, scoase la iveală de săpături, ajunge la concluzia „că tracii ar fi urmaşii direcţi ai omului din neolitic. Cum o ramură a tracilor a fost acasă în Căraş şi dată fiind continuitatea elementului autohton primordial, am plecat într-o zi să caut pe omul primitiv din Căraş. Şi 1-am găsit.

Îl cheamă Iancu Bobu şi e din Ticvani. Statură potrivită, dar bine legată. Torace puternic, care spre mijloc se îngroaşă, ca la gorilă. Frunte nu prea înaltă şi teşită. Pomeţi ieşiţi, fălci enorme. Poate zdrobi uşor oase cu ele. Gât scurt şi, când stă în picioare, mâinile îi ajung aproape de genunchi. La capătul braţelor două palme enorme, care se joacă cu sacii de o sută de kilograme. Tocmai cum l-a descris savantul arheolog.

Numai că omul meu mai avea ceva ce ilustrul învăţat n-a putut reconstitui din resturile fosile. Omul meu avea doi ochi de culoare albastră, din care izvora un calm senin şi avea pe mustaţa albă şi în cutele din jurul gurii un zâmbet blând şi prietenos, care aduna copiii din vecini şi-i urca pe genunchii lui, când şedea, la sfârşitul lucrului, pe scaun în faţa casei. Ei se lipeau cu încredere de pieptul său lat şi Iancu nu se supăra, când năstaşnicii îi zburleau mustaţa.

- Ciacia Iancu, îi spun copii.

„Ciacia“ înseamnă în limba satului frate mai mare. Pe craniul alungit, omul meu are păr cărunt, dar pentru copii tot Ciacia Iancu a rămas. Căci el le făcea cărucioare cu roţi de dovleac,

lăute cu două coarde, din tulei de cucuruz şi cărăbi din băşică de porc. Din tinereţe, de când s-a întors din cătănie.

Viaţa lui Ciacia Iancu e simplă, ca a oamenilor primitivi în tot locul. La fetişi de piatră nu se mai închină, dar ziua în care şi-a cules porumbul şi l-a urcat în podul casei e sărbătoare pentru el. Afară de aceasta mai ţine vreo două, trei sărbători, măsuratul laptelui la oi, cam pe la Sf. Gheorghe, friptul rachiului, toamna, şi ziua Sântului, când face praznic. Asta e la Sf. Ion.

Mănâncă orice, când are. Mai cu seamă vegetale. Curechi, fasole, crumpi. O schimbă şi în brânză de oaie. Apoi iarăşi crumpi, fasole şi curechi. Câteodată însă are vădite manifestări de carnivor. La Crăciun, bunăoară, taie porci, iar la praznic omoară o oaie şi o sumedenie de găini. Atunci ies din el şi semne de străvechiu cult idolatrie, întrucât aduce strasnice jertfe unei zeităţi mitologice din produsele prunului şi ale viţei de vie.

Şi concepţiile sale politice sunt simple. Două lucruri ştie. Când îl cheamă împăratul, să se ducă. Iar toamna, când umblă domnii prin sat după bir, să plătească. El ştie că, dacă nu plăteşte, domnii îi pot lua straiele din pat. Sau geamurile de la ferestre, ca lui Ion Popa.

În consecinţă, din timpuri imemoriale şi-a organizat viaţa pentru umilă îndeplinire.[177] Goarna l-a chemat de vreo câteva ori. S-a dus unde l-au trimis. Pentru domnii cu birurile îngrăşa boi. Primăvara cumpăra doi juncani. Vara îşi făcea treburile cu ei, iar toamna, după terminarea lucrului, îi punea pe îngrăşat şi, la târgul mare de la Sfântul Arhangel, îi scotea la vânzare. Câştiga două, trei mii de lei. Cu o mie şi şasă sute îşi împăca darea, de rest îşi cumpăra porc, îşi şândruia casa ori repara cortina şi grajdul. Pentru sare, tutun şi petrol, nevastă-sa ducea pe cap la târg, în fiecare săptămână, un coş de ardei, de varză şi de ceapă. Câteodată gutâi şi marmeladă de prune.

[177] Referirile la „concepţiile politice" ale lui Iancu Bobu lipsesc din ediţia a II-a.

Aşa a făcut şi în anul acela. Când a văzut că s-au umplut scofurile la boi, i-a ţeselat, i-a periat frumos şi i-a dus la târg. Îi cumpărase în primăvară cu douăsprezece mii. După cum stăteau preţurile atunci, cu puţin noroc ar fi putut căpăta pe ei cincisprezece. Dar şi cu patrusprezece şi jumătate i-ar fi dat. Când a ieşit din curte cu boii, tocmai trecea spre târg un cârnecean. Cunoscuţi vechi, s-au oprit de vorbă.

- Iancule, io caut o pereche de boi buni.

- Ai mei sunt de dat!

- Ştii, ce? Să nu ne tocmim mult, îţi dau treisprezece şi mă întorc acasă cu boi.

- Nu pot, vecine, cu atâta.

- Treisprezece şi jumătate!

- Tot suntem departe.

Vecinul se mai uita odata la boi, le pipăi spinarea şi soldurile, apoi îi apăsă pe scofuri.

- Îţi mai dau patrusprezece şi niciun criţar mai mult!

- Că nu-i pot da de la cincisprezece.

- Apoi să ai târg bun, Iancule. Eu mi-aş lua doi juncani mai mici.

Aşa a ajuns Ciacia Iancu la Cacova la târg. Acolo s-a întâlnit cu alţi săteni. Şi-au cântărit din ochi boii, le-au potrivit preţurile şi s-au pus pe aşteptat. Forfotea multă lume prin târg, ticvănenţi cu iancăre şi cioareci vineţi, goruieni cu cojoc spălăcit, văleni cu şorţ vânăt în faţă, delureni cu şube de lână şi cu pâsle de oaie pe cap. Printre boi umblau şi doi, trei nemţi cu căput scurt şi cu tureci, pilari din Reciţa şi Timişoara. Unul s-a apropiat de boii lui Ciacia Iancu, dar nu i-a spus nicio vorbă.

Pe la zece oamenii se mai uitau pe furiş unul la altul. Nimeni n-a vândut nimic. La unsprezece au căzut pe gânduri. Numai vrănienţii au reuşit să vândă patru perechi pentru Reciţa.

Iancu Bobu dădu funia boilor unuia, care-şi aştepta norocul lângă el:

- Ţine-o oleacă, vecine. Trec drumul la Drincea, să mă dezmurt, că mi-au înţepenit picioarele. Daca ar întreba cineva, îi dau cu patrusprezece.

Iesi din birt inviorat.

- N-a intrebat nimeni, vecine?

- Nimeni, Iancule.

- Îi trecem noi miercurea viitoare,vecine. Tu nu vrei sa te încălzeşti?

- Nu mă mai duc, că o veni fecioru-mio şi nu m-o găsi.

Iancu luă boii de funie şi îşi împinse clăbăţul pe ceafă.

-Apoi sănătate bună şi mulţam, vecine.

- Sănătate bună, Bobule.

Miercurea viitoare iar s-a dus. Lume destulă şi acum, dar nu ca săptămâna trecută. Boi însă nu s-au căutat şi Iancu s-a întors cam abătut. Vecinul de la deal l-a aşteptat în poartă.

- Iar îi aduseşi acasă, Iancule?

- Nu le-a venit lor omul, Ioane. Până miercurea viitoare!

Acasă nevastă-sa, Lena, gătea de prânz. Ea a trecut mai repede piparca şi verdeţurile şi, cum a sosit, a pus de turtă. Miros cald de mălai copt îl întâmpină pe Iancu şi asta îl umplu de voie. Se aşeză lângă sobă să-şi încălzească oasele. Scuipă printre dinţi de câteva ori, dus pe gânduri, apoi grăi:

- Îmi pare rău, Leno, să-i vând. Aşa boi buni de mult nu am avut. Ar trage şi singuri la plug,

- Sunt blânzi, Iancule, ca mieii. Nu dau din coarne şi nu smucesc funia, când îi porţi în breazdă.

Baba Lena şi acum simte între coaste locul unde, cu vreo doi, trei ani mai inainte, a lovit-o cu cornul un bou jucăuş.

Turnă din strachină fasolea fierbinte în cele două blide de pământ. Scoase dintr-un dulap de scânduri un blid cu moare de curechi şi dezveli din şervet turta caldă de mălai. În fasolea din blidul lui Iancu înota şi o costiţă afumată, pe care Lena o rase de pe fundul oalei de untură. Faţa lui se umplu de poftă robustă.

Mânca fără vorbă. O lingură de fasole, una de moare. Sub pielea prăjită de soare muşchii fălcilor se umflau şi se întindeau viguros.

Mânca adâncit în gânduri. Dar mâncarea îi umplu stomacul şi-i vârî în membre putere şi căldură. Pe frunte apărură broboane de sudoare.

Fruntea îşi trăia viaţa separat. Pielea ei, adăpostită de pălăria şi de clăbăţul tras totdeauna pe ochi, a rămas fină şi albă. Geamul din faţa mesei arunca un reflex de lumină asupra ei. Totuşi părea nourată. Capul acesta, osos si puternic, bătut de atâtea viscole şi ploi, lovit de atâtea năpaste, nu mai înţelegea legătura dintre lucruri. Simţea nenorocirea, dar nu se îndura să o încerce.

Iancu termină fasolea şi pe fundul blidului rămase numai costiţa. Scoase din praştie briceagul şi tăie în bucăţi. Dinadins a lăsat-o pe urmă, ca să o guste cu mai mare plăcere.

Iancu nu şi-a ridicat ochii din blid. Dacă i-ar fi ridicat, ar fi văzut că în blidul neveste-sii nu este costiţă. De vreo câteva săptămâni nu mai este. El ştie asta, căci a băgat de seamă de prima dată. Ar fi putut să o împartă în două. Atunci însă nici pe un dinte n-ar fi ajuns. Ar fi fost şi de prisos, căci Lena n-ar fi luat-o. Aşa e rostul lucrurilor, bucatele bune se cuvin celui puternic, celui ce duce greul. Costiţa însă l-a readus în lumea reală:

- Dacă n-ar trebui să cumpăr porc, de Crăciun, nici nu i-aş vinde.

- Nu avem iernatic pentru ei, Iancule. Ce ne facem, dacă vine o iarnă grea şi se isprăveşte frunza din frunzar şi va trebui să dăm fânul la oi? întreabă Lena. Ti-am spus să faci frunzar mai mult!

Iancu nu răspunse. Adevărat, trebuia să facă frunză mai multă, dar a fost prea obosit. Nici el nu-şi da seama cum de n-a putut cumpăra astă primăvară doi purcei. I-ar fi ţinut vara cu dovleci şi cu lobodă, iar de la Sfântă Mărie i-ar fi pus pe cucuruz.

Dar nicicum nu a putut să facă în primăvara aceea şapte, opt sute de lei, cât ar fi costat purceii. Toamna trecută cucuruzul a fost slab, iar prune nu s-au făcut deloc. Altceva Iancu nu avea ce să vândă.

A treia miercuri s-a dus din nou la târg. Pe la nouă s-a pus o ploaie măruntă de toamnă, care i-a întrat până la oase şi care a spart lumea de la târg. Când a sosit acasă, a găsit casa rece. Lena nu se întorsese.

Iancu a legat boii în grajd şi s-a dus la vecin, care cu câteva zile mai înainte şi-a fiert ţuica.

S-a întors beat lulea. Între timp a venit şi Lena şi, udă leoarcă, se apucase de prânz. În Iancu clocotea mânia.

- Unde-mi stai gură căscată, Dumnezeii şi soarele tău, urlă din el amarul, caşti gura la târg şi pe mine mă ţii pe drum?

- Dar, Iancule, nu fi năbun, tu ştii ce a fost la târg. N-am putut trece nimic, am adus mai bine de jumătate de cotăriţă acasă. Mi-am deşelat oasele degeaba.

Omului i se făcu negru în faţa ochilor. Necazul muierii îi întunecă mintea. O apucă pe biata Lena de beregată şi o bătu de doctor.

A cincea miercuri, într-o zloată de neauă şi ploaie, a vândut boii. Cu şasă mii şi cinci sute. De două mii a cumpărat porc. Cu o mie și şasă sute şi-a împăcat darea. Vreo două sute a băut.

La sfârşit i-au mai rămas vreo trei mii de lei, căci a mai avut prin casă câteva sute rămase de la varză. Cu banii aceştia a voit să-şi cumpere în primăvară viţei.

Primăvara Iancu Bobu cu trei mii n-a putut să-şi cumpere viţei. Nici în anul următor şi nici în alt an, de atunci şi până azi. Banii s-au strecurat printre degete, în dare, pe bumbac şi pe multe altele. Pământul nu şi l-a mai putut lucra singur. L-a dat în parte. Mai târziu şi cu darea a rămas în restanţă.

Cutele din jurul gurei sale enorme s-au adâncit. Mustăţile, odinioară albe ca porumbelul, acum s-au murdărit în cenuşiu.

Iar zâmbetul blând din ele a fugit şi în locul lui s-a aciuiat amărăciunea.

Iancu Bobu ar mai face și acum jucării copiilor, dar copii nu mai vin la el, căci albastrul senin din ochii săi acum s-a tulburat.

***

Iancu Bobu însă nu se lasă. Prea e puternic ca viaţa să treacă atât de uşor peste el. Pe ţăranii înglodaţi până în gât în datorii i-a salvat conversiunea. Iancu Bobu niciodată n-a avut vreo datorie, dar criza din 1930-32 a scos din rosturi câteva mii de ţărani. Pe aceştia nu-i va putea salva decât hărnicia de stup a lor. Într-o nouă orânduire, cuminte şi cu dragoste de omul primitiv.

ORAVIŢA ŞI ORĂVIŢENII

Multă lume aduce bănăţenilor acuzaţia că din rândurile lor nu a ieşit nicio persoană marcantă, niciun nume care să se fi impus pe vreun teren oarecare. Şi mai mult se aduce acuzaţia aceasta orăviţenilor pe care un confrate, cu fervoare juvenilă, se grăbeşte să-i declare oameni mici cu ambiţii mari.

Evident, în timpurile recordurilor de tot felul, acuzaţia supără. Dar cel care o susţine păţeşte ca omul din poveste, care n-a putut vedea pădurea de copaci. El trece pe lângă istorie şi întâmplări şi nu le simte pulsul.

Am cunoscut la Oraviţa trei domni. Toţi trei din familie de ţărani din câte un sat din jur. Unul a studiat matematicile la Budapesta. Războiul îl prinde într-un orăşel românesc din Bănat, îl poartă prin noroiurile Galiţiei şi prin pustiurile Siberiei. De aci se întoarce cu primul transport de voluntari, după ce a

bătătorit jumătate din Rusia în organizarea batalioanelor. În 1918 îl găsim în Moldova, iar în 1919 vine la Sibiu, cu grad de locotenent. Are legături de prietenie cu toţi potentaţii zilei. Ar fi putut să se căpătuiască, să ajungă în dregătorii înalte, ca mulţi alţii în acele vremuri tulburi, când oamenii titraţi se căutau cu lumănarea. Pe el însă toate acestea nu l-au tentat. A rămas în armată până la demobilizare şi atunci a venit acasă. A venit profesor la Oraviţa, să instruiască pe nespălaţii care erau suflet din sufletul său şi pe care războiul i-a lăsat destrăbălării.

Al doilea e medic. A studiat medicina la Paris. Ziua muncea în laboratoare şi clinici, iar noaptea citea în biblioteci. Până la ora de închidere. Războiul îl duce pe frontul italian. Ca mai toţi cărăşenii, se lasă prins la cea dintâi ocazie. Când se înfiinţează legiunea de voluntari români, îl găsim printre promovatori. În scurt timp, aceluia, care cu câteva luni în urmă era socotit printre speranţele Facultăţii de Medicină din Paris, i se oferă conducerea Spitalelor Centrale din Roma. El refuză, trece Mediterana cu legionarii ardeleni şi, după campania din Ungaria, se stabileşte acasă, la Oraviţa. Ca să vindece pe necăjiţii satelor cărăşene şi pe ţiganii din Ciclova, gratis sau în cel mai bun caz pentru cinci lei.

Al treilea a fost preot unit. După studii strălucite la Facultatea Teologică din Budapesta, după ce a învăţat latineşte şi greceşte şi după ce a scris o carte de filozofie şi cea mai bună gramatică latină pentru şcolile româneşti, vine popă într-un sat ascuns între munţii Căraşului, apoi profesor la Oraviţa.

Nu l-ar fi costat mare lucru să se fi aşezat la umbra unei episcopii, să fi câştigat brâu roşu, burtă şi tichie viorintă pe cap. Dar el a ţinut să se oprească într-un sat despre care se spune cu oarecare maliţiozitate că este cel mai înapoiat sat din Căraş şi să facă acolo pe mucenicul, mâncând şase zile pe săptămână brânză de oaie cu mălai, iar a şaptea, pentru variaţie, mălai cu brânză de oaie.

De ce s-au întors oamenii aceştia - şi ca ei mulţi alţii - acasă? De ce au dat cu piciorul unor situaţii strălucite şi au preferat existenţa ştearsă şi degradarea cotidiană într-o muncă migăloasă şi cenuşie, când ei altunde' ar fi putut cuceri viaţa en gros?

Răspunsul este unul singur. Pentru că au avut suflet. Şi pentru că sufletul lor era strâns legat de solul cărăşan cu acel *pondus specificum*, acea atracţie specifică şi miraculoasă care leagă atât de mult şi pe ţăran şi pe intelectual de acest colţ de ţară. E vorba iarăşi de sentimentalismul şi de gingăşia sufletului bănăţean, care nu poate înfrunta cu arme egale brutalitatea vieţii materialiste şi artificiale dintr-un oraş mare, dintr-o capitală străină. Este acelaşi sentiment care-l face pe recrutul cărăşan să-şi plângă în doină înstrăinarea într-o cazarmă uriaşă, rece şi pustie.

De aceea, eu aş modifica definiţia confratelui despre orăviţeni. Mai de grabă le-aş spune oameni cu zile cenuşii, dar cu suflet mare.

***

De altfel, despre lucrurile din Oraviţa nu se poate vorbi decât la gradul superlativ. La Oraviţa toate sunt cel mai şi cea mai.

Astfel:

La Oraviţa este cel mai vechi oficiu minier, înfiinţat la 1730.

Cele mai vechi baraje s-au construit la Oraviţa, la 1733.

La Oraviţa vin mai întâi pentru schimbare de aer, în lunile de vară, autorităţile civile şi militare din Timişoara, în anul 1756.

La Oraviţa s-a hotărât mai întâi înfiinţarea uzinelor de fier de la Reciţa, în anul 1768.

Cel mai vechi teatru din ţară s-a construit la Oraviţa, în anul 1816.

La Oraviţa începe cea mai veche linie ferată din ţară, linia Oraviţa-Baziaş, terminată în anul 1847 şi tot între Oraviţa şi Anina este cea mai frumoasă linie ferată. Pe această linie sunt cele mai mici curbe şi cele mai mari pante.

La Oraviţa se deschide cea dintâi expoziţie de industrie şi comerţ din fosta Monarhie, la anul 1869.

Şi, în fine, la Oraviţa s-a măcinat cea mai bună făină, care se exporta până în Japonia şi care se cota la Bursa din Londra sub numele de Făină din Bănat.

Iar, ca încoronare, după 1922 la Oraviţa au ales cărăşenii cel dintâi deputat naţionalist şi antisemit din România, pe d. A. C. Cuza.[178]

***

La Oraviţa viaţa pulsează în plină romanţă. Parcă aci s-ar fi concentrat tot romantismul cărăşenilor. Pe lunca Prisacii, prin ascunzişurile văilor şi prin tufele nepătrunse de pe coaste, cete de copii se hârjonesc în lupte voiniceşti. Cu pistoale făcute din ţevi de gaz, cu spionări de viclenie indiană şi cu bravuri demne de pana lui Karl May[179], ei reînvie viaţa de haiduc. Tinerii se întâlnesc în grădinile publice, atât de frumoase la Oraviţa, dansează shimmy şi black bottom, dar gândul lor tot la clar de lună rămâne. Se plimbă şi îşi fac curte cu anii, într-o idilă de gust perfect vienez din vremea bătrânului Schubert. Aci se mai dau serenade nocturne la ferestrele fetelor şi lumea se mai căsătoreşte din dragoste. De aceea şi cred că sunt aşa de frumoase fetele din Oraviţa. Dar nici cei ostoiţi nu sunt mai puţin romanţioşi.

---

[178] Această frază lipseşte din ediţia a II-a a *Oamenilor şi locurilor din Căraş* (1972), fără semnalarea omisiunii.

[179] Karl May (1842-1912), scriitor german cunoscut pentru romanele sale de aventuri. Este autorul celebrului ciclu *Winnetou*.

Contribuie mult la asta aerul. Regiunea şi tradiţia. Oraviţa, aşa-zicând, stă pe aur. La nord de orăşe1 sunt râpele minelor de aur şi din mijlocul lui porneşte spre Maidan o galerie de câţiva kilometri spre zăcămintele de acolo. La sud este situată Ciclova, cu minele de aramă şi de argint şi cu şteampul de bani de odinioară. Şi peste tot sunt împrăştiate urmele străvechilor exploatări miniere, care au început în epocă romană, dar şi mai demult.

Mai este vie încă în sufletul oamenilor amintirea acelui salamander, ceremonialul cu care se îngropau minierii căzuţi în mină. Începea noaptea la unsprezece. Minerul a trăit şi a murit în întunerecul minei, pe întuneric, deci, se va şi înmormânta. Afară de aceea, noaptea nici nu se văd lacrimile celor rămaşi şi amarul că într-o noapte şi ei vor fi duşi la fel. Şi cum au pornit de la casa mortului, ei trec peste toate străzile, străbătându-le în spirală, când deoparte, când de alta. Pe două părţi merg mineri cu făclii aprinse. Privit de la distanţă, convoiul funerar părea un şarpe uriaş, încins în puncte de foc, care se zvârcolea dureros în ondulări nesfârşite şi care nu se termina decât la cimitir, unde în tremurări de făclii se putea da drum durerii.

S-au croit drumuri lungi şi grele, pe care şi numai să le străbaţi este act de eroism. Toate sunt tăiate în stâncă pentru că bogăţiile sunt ascunse în munţi. E o minune a tehnicii rutiere şoseaua ce pleacă la Ştaier şi, de acolo, pe Valea Minişului, spre Bozovici. Serpentină după serpentină urcă pe munte şi în jur brazii falnici stau mărturie seculară la strădăniile oamenilor, dându-le vigoare şi voie bună.

S-au zidit biserici. Biserica nemţească a fost zidită de erariu şi a fost închinată vieţii de miner. Deasupra altarului, pe cheia bolţii, au fost pictate, de demult, două tablouri. Unul reprezenta o gură de mină. În faţa ei un miner se ruga în genunchi pentru ajutor. Lângă el scara, lampa şi sculele de mină. Faţa lui resemnată, privirea tristă şi barba lui albă îţi strângeau inima

de înduioşare. Mâinile lui întinse spre cer implorau milă şi îndurare. Parcă ar vrea să amâne cu un moment intrarea în adâncuri. Soarta însă e surdă, el va trebui să intre, lăsând afară soţie, viaţă, soare şi copii.

Pe celalalt tablou e Sfânta Varvara. Patroana şi apărătoarea minerului. Întinde spre miner o mână blândă şi delicată:

- Atâta am, atâta îţi dau.

Şi el se încrede în ajutorul fragil. Se înfundă în noapte, în noroi şi în ploaie, condus de destinul său crud.

Azi cele două tablouri nu mai sunt. S-au pictat peste ele convenţionale semne, un potir şi o ancoră. Şi, ca grupul să fie complet, s-a adăugat al treilea semn, o cruce ieşită dintr-o inimă în flăcări. Banalitatea a acoperit simţirea, cum viaţa de azi a acoperit viaţa înfloritoare a timpurilor din trecut. A acoperit-o numai, dar n-a şters-o. Pentru că ea subzistă acolo, ascunsă în adâncuri.

Biserica românească a fost ridicată de un român inimos. A venit bogat din Macedonia. Nu i-a plăcut vechea clădire, care de bună seamă a fost mică şi modestă. A vorbit cu alţi români din loc, mai cu seamă cu neguţătorii bogaţi şi cu mineri cu câştig, a comandat meşteri şi a adus pe cel mai bun zugrav al vremii de la 1790. Şi au cheltuit. Nu s-au uitat la bani, ci au ţinut să iasă cât mai frumoasă. Cinci ani a lucrat pictorul. A şi împodobit-o, cum nu mai este alta în jur, iar ornatele şi recvisitele le-au adus de la Ierusalim.

Nicolae Dimitrie Hadşia, ctitorul bisericii, a venit din văile macedonene. De acolo, unde păstorii cântă din fluier şi din caval doine despre eroi legendari, despre căpitani şi despre haiduci. La Oraviţa însă n-a adus noutate. Aci tot de atâta vreme se cântau fapte vitejeşti. Poate tocmai aceasta 1-a ţinut aci. S-ar fi putut duce la Buda sau în alt oraş mare, cum au făcut atâţia comercianţi români din Macedonia. Dar el s-a fixat aci. L-au oprit cântecile şi baladele care semănau cu acelea pe care le-a lăsat acasă. În jurul Oraviţei, ca şi în Macedonia, mişunau legendele cu haiduci. Şi n-au murit nici astăzi. Şi azi se vorbeşte de ei, şi azi se cântă

faptele şirului lung de haiduci, care abia acum 70-80 de ani s-a încheiat cu cel mai popular, cu Adam Neamţu. N-a fost neamţ, cum ar trăda porecla. Nici nu l-a chemat Neamţu. Numele său a fost Adam Duma. Dar l-au poreclit aşa, pentru că el niciodată nu ataca oameni săraci şi români. Ataca numai străini. Ori în Caraş toţi care umbla îmbrăcaţi în haine străine pentru popor sunt nemţi.

Şi dacă domnii străini din Oraviţa, în şirul deceniilor, au ştiut să taie drumuri şi galerii pentru a exploata bogăţiile de pe coastele şi din sânul munţilor, domnii români din Oraviţa au ştiut altceva. Au ştiut să sape drum în sufletele ţăranilor de prin văile din jur. Iar în aceste suflete au găsit cea mai preţioasă comoară, conştiinţa unităţii naţionale a poporului roman. Toţi au lucrat la acest drum, avocaţi şi preoţi, bancheri şi umili învăţători, toţi au muncit la augmentarea acestui patrimoniu, ziua-noaptea, cu râvnă inepuizabilă, împotriva tuturor urgiilor, împotriva tuturor ingerinţelor, pentru ca aceia să stăpânească pământul care de sute de mii de ani l-au smuls paraginii şi care de sute şi de mii de ani şi-au împletit cu el viaţa într-o legatură indestructibilă.[180]

Au biruit, căci în lupte au avut o tradiţie. Pe strămosii lor la 1721, Kraussen, un sublocotenent de administraţie austriac, a voit să-i alunge din Oraviţa şi din Broşteni în pusta de nisip a Deliblatei. Cum a mai făcut cu populaţia altor sate româneşti. În locul lor a voit să aşeze 300 de familii de colonişti aduşi din Austria. Atunci geniul latin, în persoana Contelui de Mercy, care cunoştea Istoria şi cunoştea dragostea de pământ a românilor, a oprit pe cale paşnică, printr-un simplu ordin, barbaria. Dupa moartea lui însă, timp de un secol şi jumătate, coasele dezdoite, furcile de fier şi boţile ghintuite au fost singurele argumente cu care orăviţenii şi ceilalţi paori din jur şi-au putut asigura dreptul de proprietate pe pământurile lor.

Orăviţenii niciodată n-au uitat asta.

[180] Pasajele finale nu au fost publicate în ediţia îngrijită de Nicolae Ţirioi. Absenţa lor e redată prin paranteze rotunde.

LOCURI
ce trebuie văzute

Dacă turistul poposit la Reciţa a văzut minunăţiile de acolo, s-a plimbat pe spinarea barajului de la Văliug şi s-a urcat pe Semenic, neapărat să treacă şi prin partea din sudul Reciţei, pe la cantonul silvic de la Comarnic al U. D. It.-ului. Să ia călăuză un pădurar şi, cu două lămpi de carbid, să coboare în peştera Comarnic. E cea mai mare şi cea mai frumoasă peşteră cu stalactite din ţară.

Situată în imediata apropiere a şoselei Reciţa-Anina, peştera a fost săpată în cracul Putnata al muntelui Glăvan de pârâul Punicva, care a străbătut dealul în direcţie nord-sud.

În peşteră au luat trup visurile unei fantezii de bogăţie orientală. Cel ce intră în ea va vedea înmărmurite în gheaţă poveşti pentru copii şi încântări pentru oameni mari. Pomul de Crăciun încărcat cu daruri şi Gemenii pierduţi. Urechi de elefant, imense orge gotice şi Barba lui Mahomed. Trunchiuri de palmieri şi flori cu forme cum numai pe fundul mărilor se pot vedea. Coloane zvelte, altare, zebre şi draperii nesfârşite. Toate tăiate în var.

Pe unele locuri, mii de vârfuri de suliţă sau morcovi cu vârful ascuţit atârnă ameninţător deasupra capului. Nu sunt nici morcovi, nici suliţe, sunt stalactite izbucnite din tavan.

Se poate savura - fireşte numai figurat, deoarece piatra de var e cam tare - o conopidă de vreo doi metri şi o ciupercă de mărimea unui parazol. Formaţii pe care cel mai mare meşter, Natura, le-a făcut cum a putut mai frumos.

Vizitatorul va fi condus în Capelă, în Criptă şi se va putea delecta în drăguţa Cetate a piticilor. Ziduri minuscule, pe un platou imens în raport cu dimensiunile Cetăţii. Între ziduri,

donjoane şi turnuri de veghe. Cu puţină fantazie omul îşi poate închipui şi piticii urcaţi pe parapete.

Mai încolo va trece cu un pas peste Zidurile chineze, dacă e vară târzie sau toamnă, pe uscat, dacă e primăvară, prin apă. Se va înfiora de un Crocodil şi se va emoţiona prin Gura Iadului. Va asculta tic-tacul cu precizie de cronometru al Orologiului şi, dacă va avea autorizaţie specială şi curaj, va putea intra în Camera Virginelor, zăvorâtă de altfel cu un lacăt mare, cum se cuvine pentru astfel de fiinţe rare.

Iar când va ajunge la capătul celălalt al grotei şi va ieşi la lumina zilei, va putea admira miile de curcubeie învolburate de razele soarelui deasupra pârâului, care pe aci întră în grotă. Pârâul azi nu mai curge prin galeria principală, pe unde a curs acum câteva milioane de ani când a dat naştere frumuseţilor din grotă, ci la mică depărtare de la intrare cade în abis printr-o înghiţitoare. Şi-a tăiat în stânca de var altă galerie mai jos, aproape paralelă cu cea principală.

De la capăt, omul poate să facă drum întors tot prin peşteră sau se poate întoarce la canton ocolind coama dealului, printr-o poiană cu flori de fân până la brâu şi de un pitoresc nespus. Oricum va face, orele petrecute în peşteră îl vor chema de multe ori, din orice depărtare.

De la Comarnic abia la o săritură este Caraşova, cu craşovenii originali, cu cetatea străveche şi cu minunatele chei ale Cărașului, care o înconjură de trei părţi. De sus, din înălţime, râul pare un fir argintiu, podoabă simplă, ca brăţara pe mână. Panorama e splendidă. La răsărit Navesul Mare (în limba craşovenilor Naves înseamnă nevastă) şi masivul Semenicului, la miazăzi Brădetul şi platoul Gârliştei de pe linia Anina-Oraviţa, iar spre apus privirea se duce pe Valea Cărașului în jos, până la ruinele cetăţii romane de la Vârşeţ.

***

Al doilea loc de văzut este Ochiul Beiului şi cascadele. Drumul pleacă din Oraviţa prin comunele străvechi Ilidie şi Socolari. La ieşirea din Socolari o ia la stânga pe un piept de deal până la stânca Cetăţii, care şi azi a mai păstrat ruine din măreţiile vechi. Urcăm şi mai sus pe serpentine ameţitoare până ce se deschide în faţă Valea Beiului. Până aci, creasta este pustie, doar câţiva arbuşti uscaţi şi răzleţi se căznesc să-şi înfigă rădăcinele în stânca de var. Peste vale dealul e împădurit. Verdele viu contrastează plăcut cu aspectul carstic de până aci.

De pe creastă, drumul coboară spre apă şi merge aproape de ea. Într-o poiană încântătoare, întâlneşte în cale cele două lacuri cu ape vinete ca oţelul. Ochiurile. Cotim la dreapta, trecem un şanţ şi, la capătul unei înfundături, apar Cascadele Beuşniţei. Sunt trei şi sunt aşezate una deasupra alteia, în etaj. N-au impozanta Niagarei, dar farmecul lor nu-l întrece nimic. Apa a scobit vălăie în tuful de calcar şi curge cu mii de şuviţe spumegânde. În tot locul unde piatra a ieşit din apă, strat gros de muşchi a năpădit-o. În dreapta şi în stânga, peşteri în gura cărora plante de origine necunoscută şi de exuberanţă exotică întind frunze cât cearşaful. Jos, apa şi-a săpat bazin. Toate plantele acvatice şi-au dat întâlnire în el. Poezie şi farmec. Nu-ţi mai vine să vorbeşti, ca să nu profanezi ritmul de murmur şi şuşotit al undelor.

Cea mai frumoasă este a treia, adică cea mai de sus. În stânca de 50-60 metri înălţime, apa a tăiat albie adâncă şi acum cade de la 5-6 metri în raze cu forme de evantai. Frumuseţea locului este prilej de adâncă reconfortare.

Cine are timp suficient, în acelaşi drum să treacă de la Sasca prin Cheile Nerei până la Şopotu Nou şi să poposească şi la peştera fără fund de la Lacul Dracului.

E din Știnăpari, are 17 ani și lucrează la Anina

Casa unui om necăjit

În drum spre bărbații care fac stânjeni în codru

Iarna în Almăj

Case almăjene

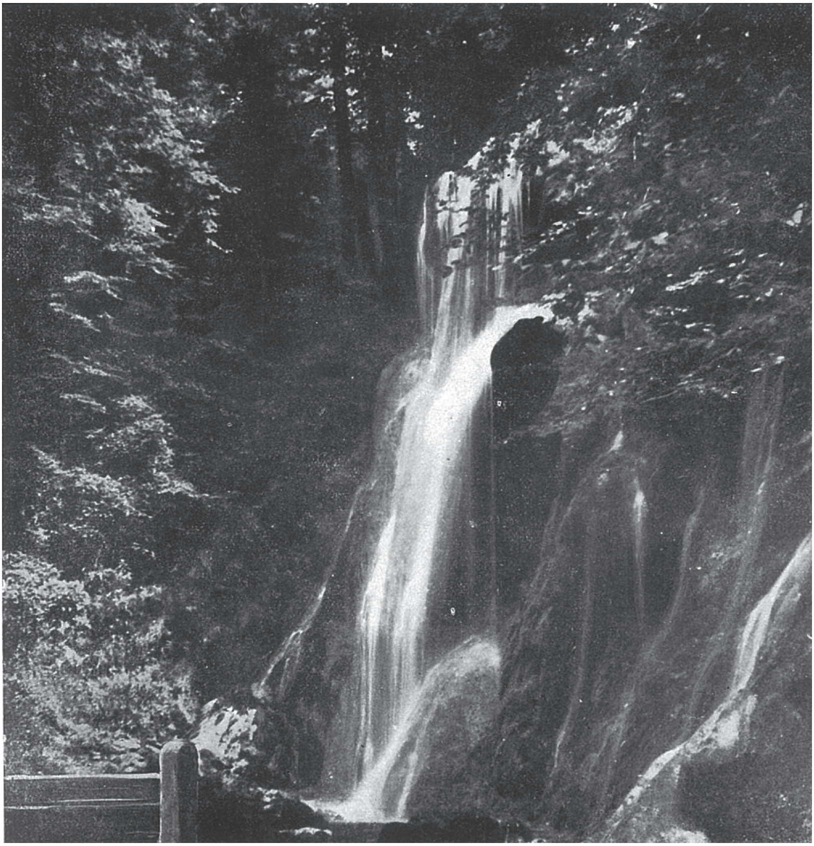

Cascada Beiului

A doua cascadă

Sasca

ORAVIŢA-ANINA

La Ştaier şi la Anina s-au găsit imense zăcăminte de cărbuni. La Oraviţa începe linia ferată, construită în 1847, care duce până la Baziaş, la Dunăre, de unde vaporul face legătură directă cu Viena. Afară de aceasta, munţii din jurul Măidanului, Oraviţei şi Ciclovei sunt plini cu metale preţioase, iar pe coastele lor şi ale tuturor munţilor din regiune s-au înfiinţat şi se mai pot înfiinţa exploatări de păduri, care aduc bogăţii neasemuite. Iată motivele care au dus la hotărârea ca Anina să fie legată de Oraviţa cu o linie ferată.

Oraviţa însă este situată la 218 metri înălţime, iar Anina la 556. Trenul va trebui să urce 338 metri pe o distanţă de 15-16 kilometri. Locomotivă care să urce panta asta nici azi nu s-a construit, necum pe la 1860, când s-a pus problema. Atunci omul care în preocupările sale de ordin economic nu se dă uşor bătut, mai cu seamă când e vorba de câştig mare şi imediat, şi-a zis:

- Ca să micşorez panta, lungesc linia!

Şi a lungit-o. A încolăcit-o în jurul munţilor de la Maidan, a trecut-o prin Văile Jitinului, a urcat-o la Caraşova, aproape de Reciţa şi numai după 34 de kilometri a coborât-o în Anina.

Ca să poată face treaba asta, a fost silit să sape 21 kilometri în stâncă, să ridice 10 kilometri de vale, să găurească 14 tuneluri şi să zidească vreo 10 viaducte. Din lupta cu Natura şi cu Economicul a ieşit biruitor Frumosul. Căci s-a construit cea mai grandioasă linie ferată din ţară. Isprăvirea ei a însemnat triumful unei munci întreprinzătoare şi pline de romantism asupra unei concepţii de stat absolutiste, incapabilă şi inertă, care la 1853 a decretat prin beamtării săi că rezultatele ce se aşteaptă la niciun caz nu vor compensa cheltuielile şi investiţiile

necesare. Împotriva acestor pronosticuri oficioase pesimiste, linia s-a terminat îndată ce guvernul austriac absolutist şi-a vândut bunurile din Căraş Societăţii de Căi Ferate Austriece, antecesorul U. D. R.[181]-ului de azi.

Să descrii frumuseţea liniei? Dar ea trebuie trăită! Ea nu se poate povesti, cum nu se poate povesti farmecul unui tablou făcut de un meşter mare. Trebuie să trăieşti cu linia, să te caţări cu ea pe coaste, cu ea să te guduri sub frunziş de fag şi să te scalzi în razele de lumină ce se strecoară prin frunziş. Trebuie să ameţeşti cu ea deasupra prăpastiilor şi pe viaducte înalte, să te înfioare fluierul locomotivei când ai intrat în adâncul tunelului şi să te zburzi cu voioşia unui copil când ai ieşit la lumină, ca peste un minut să intri iar în negura din sânul muntelui. Pe dreapta stâncă înaltă, pe stânga prăpastie abruptă. O întorsătură, un salt de pe un munte pe altul şi tabloul se schimbă, acolo unde ai avut coastă, privirea ţi se afundă într-o vale însorită, în care păcurarul ţi se pare copil, iar oaia cât pisica. De cealaltă parte, în schimb, nu poţi scoate capul pe geam că-ţi freci nasul de stânci. Iar sufletul tău se bucură că stă sigur între ele pe o platformă lată de trei metri. Căci maşina merge încet şi cu precauţie, din cinci osii două totdeauna sunt frânate!

Linia a fost construită în 1864, dar tăieturile şi azi par răni deschise în trupul muntelui. De aceea, muntele se răzbună din când în când. Primăvara şi toamna, când vin apele şi suflă Vântul Mare, adesea aruncă pe linie câte o stâncă. Mârşav, totdeauna după cotitură. Atunci trenul se opreste şi oamenii se necăjesc, pentru că trebuie să iasă din moleşeala vagonului în vânt şi apă,

---

[181] U.D.R. sau Uzinele de Fier şi Domeniile din Reşiţa, societate pe acţiuni înfiinţată în 10 iunie 1920, continua mai vechea societate Staatseinsenbahngesellschaft (prescurtată S.T.E.G.), înfiinţată la 1 ianuarie 1855, când Curtea Imperială de la Viena a vândut uzinele din Reşita acestei societăţi nou create. Uzinele din Reşiţa fuseseră construite în urma hotărârii luate de Curtea Imperială în 8 august 1768, după ce s-a renunţat la rentabilizarea uzinelor din Bocşa, în urma raportului înaintat de Direcţia Minieră din Oraviţa. Primele furnale de la Reşiţa au fost inaugurate în 3 iulie 1771.

ca să cureţe linia. Necazul însă niciodată nu ţine mult şi oamenii se pot întoarce în vagon, ca să continue povestea acolo unde au întrerupt-o.

Mai multă caznă e iarna, când Coşava umple tăieturile cu zăpadă şi se înfundă şi trenul şi plugul. E greu să lucri, când viscolul îţi umple ochii şi fata cu ace de gheaţă, iar de vârful mustaţelor îţi atârnă ţurţuri de o palmă. Şi, în locul unei lopeţi de neauă ce ai aruncat în prăpastie, îţi aduce trei.

Omul însă nu se dă biruit. Mai cu gluma, mai cu înjurătura, însă în primul rând cu rom cu ceai şi linia se desfundă. E mare lucru să ştii să înjuri frumos şi să plasezi la loc potrivit o glumă care ustură. Frunţile se descreţesc, mâinile se dezmorţesc şi sângele circulă mai repede prin mădularele îngheţate, căci şi cel din urmă salahor ştie să savureze o vorbă de duh. Iar romul cu ceai şi aprecierea auditorului aprinde scânteieri noi în fantezia şefului de echipă şi a picherului. Glumele înţepătoare curg neîncetat, pân' ce grămada de zăpadă scade şi trenul îşi poate continua drumul.

Asta i-a intrat în sânge ceferistului cărăşan, trenul trebuie să circule bine. Asta o ştie şi picherul şi conductorii şi frânarii şi muncitorii, trenul trebuie să meargă bine, pentru că de la Anina vine cărbunele şi lemnul neîncetat. Fără oprire curg vagoanele cu aur negru şi, dacă linia nu ar fi în ordine, ele s-ar aglomera şi bietul ceferist ar rămâne fără pită. De aceea viaţa lui este o veşnică luptă cu şefii, care-l gonesc, cu regulamentul, care nu iartă, cu natura grea şi cu U. D. R-ul care ţipă. Ceea ce însă nu-l opreşte ca în moment de calm şi linişte să nu se transforme în Don Juan. Cu chipiul tras pe ochi şi cu mâna pe frână ciorovăieşte cu nevestele care se duc la Anina cu târgovină pentru piaţă sau cu mâncare pentru bărbaţi. Râsete vesele răsplătesc truda sa, dar nu rareori aventura continuă după coborârea din tren, la Anina sau la Oraviţa…

***

După ce trenul le-a trecut prin grădinile de pruni de la Maidan şi ţi-a desfătat sufletul prin livezile de pe valea Lişavei, după ce frânarul sau minerul ţi-a arătat între două guri de tunel, compusă din bizare jocuri de lumină şi umbre, icoana Maicii Domnului, apărătoarea liniei, care nu lasă să cadă trenul în prăpastie, după ce te-ai înfiorat pe podul Jitinului, construit între ieşirea din coasta unui deal şi intrarea în altul, minune a tehnicii de construcţii, cu pante de 20% la capete şi în curbă cu raza de 114 metri, ajungi în partea cea mai nordică a liniei, în regiunea Carstului de la Caraşova. Vârfurile de calcar sunt roase şi negrite, iar coastele dintre ele seci şi pline de crăpături, ca după un cutremur.

După această viziune de dezagregare, verdele vioi al păduricii de pini de deasupra Gârliştei şi desişurile de fag şi anin, ce urmează după aceea, apar ca o recreaţie pentru ochi. Mai o întorsătură, mai un tunel şi de pe viaduct se deschide în plin peisajul minier al Aninei, încălecat pe două versante ale văii. În faţă, pe coasta din dreapta, puţul central şi spălătoria de cărbuni. Pe cea din stânga colonia de mineri.

În spatele puţului, hale de maşini. De la ele şine şi sârmele unui funicular duc în adâncimea panoramei, la gară sau la alte puţuri. Pe planul din mijloc, unde valea se lărgeşte, uzina electrică tămâiază spre cer aburi şi fum, prinos pentru 65000 de volţi, care fulgeră printr-o conductă suspendată pe piloni de fier peste văi şi peste dealuri, până la Reciţa. Aproape de uzină, firizul mecanic şi silueta unui puţ de extracţie. În fundal, valea se închide şi printre coastele dealurilor nu rămâne decât o despicătură îngustă, după care se întinde Ştaierul.

În hărmălaia trenului toate par a fi mute. Vagonetele lunecă fantomatic pe cablurile funicularului, iar roţile de pe turnul de

extracţie par a se învârti fără rost. Oameni nu se prea arată, dar le simţi prezenţa lucioasă de unsori şi de praf de cărbune în dosul maşinilor. Câteodată, se iveşte de după ele o faţă mânjită. Omul îţi zâmbeşte vesel, îţi face semn cu cheia din mână, apoi dispare în treburile lui. Mai spre gară, oameni ce-şi aşteaptă muierile şi mineri ieşiţi de la lucru îşi etalează curiozitatea în pâlcuri şi mai dese.

***

Imaginaţi-vă un toc de pălărie bărbătească, negru şi tras pe calapod, îngropat în nisip. Imaginati-vă mai departe că acest toc este aşezat cu partea mai lungă în direcţie nord-sud. Imaginati-vă, în fine, că acest toc are o lungime de şapte, opt kilometri (atâta s-a constatat până acum la Anina şi la Ştaier, dar în Caraş cărbunele începe deasupra Reciţei, la Dragomireşti şi merge spre Secul, Doman, Anina, Valea Almăjului şi Moldova până la Dunăre, ba trece şi peste Dunăre în Serbia) şi aveţi icoana fidelă a zăcământului de la Anina. Fundul tocului, care ar acoperi creştetul de la frunte la ceafă, a fost spălat în timpuri geologice de ape şi intemperii împreună cu roca ce l-a acoperit. S-au gasit azi doar obezile în forma de elipsă, care se lărgeşte spre adâncuri. În fruntea elipsei, a fost infipt puţul central, iar la flancuri, la est, puţul Gustav şi mina Breuner, la vest puţul Friedrich şi Kolowrat.

Se afirmă că la Anina cărbunele ar fi fost descoperit de cărbunarul Matei Hammer la 1790. Hammer se îndeletnicea cu arderea cărbunilor de lemn. Săpând odată groapă ca să ardă o bocşă de carbuni, la fundul groapei a dat de piatră neagră. Când a scos din groapă prima bucată de cărbune, el n-a ştiut ce valoare ţine în mână şi a aruncat-o. Dar când a aprins bocşa de cărbuni, a văzut cu surprindere că piatra neagră arde ca flacăra.

Multă vreme numai ciobanii, pădurarii şi cărbunarii au întrebuinţat cărbunele de la Anina. Nu trebuia să muncească mult ca să-l extragă, câteva lovituri de târnăcop şi aveau combustibil berechet. Mai târziu, antreprenori particulari au săpat cărbune, dar exploatare serioasă numai la 1846 a început, când minele din Anina au ajuns în posesia erariului austriac.

Statul însă nu s-a bucurat multă vreme de mine. Ca toate intreprinderile comerciale şi industriale conduse de beamteri, şi minele din Anina în scurt timp au ajuns să lâncezească, aşa că la 1854 statul se vede nevoit să le vândă Societăţii de Căi Ferate Austriace. De aci începe viaţa Aninei. Una după alta se formează în jurul cărbunilor industrii anexe, cuptoare de cocs, furnale, turnătorii de fier şi oţelările, fabrică de cărămidă refractară, fabrică de şuruburi şi o puternică centrală electrică.

Concurenţa pe teren economic însă cere o raţionalizare a producţiei. Un postulat al raţionalizării este centralizarea. Deschiderea exploatărilor mari de fier de la Ducnecea şi Ocna şi furnalele ridicate la Reciţa produc fatal o criză în viaţa Aninei, deoarece direcţiunea societăţii este nevoită să mute turnătoria, furnalele şi oţelăria la Reciţa, unde belşugul minereului de fier din minele amintite dădea o exploatare mai rentabilă. Muncitorii de fier se mută odată cu instalaţiile la Reciţa şi Anina rămâne aşa, cum o ştim azi, numai cu cărbunele.

***

Ne-am dus drept la Direcţiune.

- Vreţi să coborâţi în mină, întrebă inginerul zâmbind, şi în hainele astea?

Mă uitai la costumele noastre de turişti impecabili şi nu înţelesei ironia inginerului.

- Uitaţi-vă cum ieşiţi, explică el şi ne arătă hainele de mină ale unui coleg, care zăceau aruncate pe o laviţă. Apă, praf de

cărbune, noroi şi unsoare. Cizmele ude până sus plângeau lacrimi negre din tureacul îndoit. Ne uitarăm unii la alţii.

Tot inginerul ne-a scăpat din dilemă:

- Vă dau hainele ştaigărilor din schimbul de noapte, dacă vă convine, nu sunt ude şi le cruţaţi pe ale d-voastră.

Ne îmbrăcarăm şi pornirăm spre puţ. În curte, inginerul ne opri la un geam, prin care se vedeau câteva sute de lămpi, curăţate cu grijă şi atârnate în rafturi în ordine exemplară.

- Patru lămpi!

Omul ne scoase pe geam lămpile şi pornirăm spre puţ. O gaură neagră, de cca 4x4 metri, înconjurată cu grilaj. Deasupra ei, construcţia complicată a turnului metalic.

Două cabluri fâşâiau în negreaţa găurii, coborând din vârful turnului. Unul ridică în sus colivia cu vagonetele pline, celălalt coboară pe cele goale. Uruit crescând arătă că cele pline se apropie. Cablurile îşi încetiniră goana şi, când fundul coliviei ajunse la nivelul solului, totul se opri. Un dispozitiv mecanic împinse vagonetele cu cărbune pe sine, de unde plecară spre separaţie. Încercai să mă uit în puţ, dar inginerul mă apucă blând de braţ:

- Poftiţi!

Îmbierea inginerului mă răcori.

- Ce adâncime are puţul?

- Maşina e construită pentru o adâncime de o mie de metri. Dar noi mergem numai la 820 metri. De acolo scoatem acum cărbunele.

Mă trecu un val de căldură şi o moliciune neexplicabilă mi se băgă în oase. Dar n-am avut încotro, intrai în colivie. Mărturisesc, n-am avut curaj să mă uit în faţa celorlalţi tovarăşi. Cred că nici ei în a mea.

Mai pe urmă a intrat inginerul. Se trase grilajul şi un clopot bătu de patru ori.

- Ce fu asta?

Întrebarea o pusei ca să curm tăcerea apăsătoare.

- Sună a carne, lămuri inginerul. E semnal pentru maşinist, să nu lase colivia cu viteză mai mare de 12 metri pe secundă. Asta-i viteza cu care coboară oamenii.

O smucitură şi ne cufundarăm în întuneric. Pe rând, întâi genunchii, apoi mijlocul şi în fine umerii. Simţii cum fundul coliviei fugi de sub picioare şi, în momentul următor, stomacul mi se urcă în gât. Instinctiv intinsei mâna, ca să mă prind de ceva.

- La spate este o bară, vă puteţi sprijini de ea.

Căderea continuă. Uruitul de la gura puţului se transformă într-un zdrăncănit de tablă goală, care se amplifică odată cu viteza. Şi colivia cade în puţ, irezistibil, lunecând pe şinele conducătoare de pe marginile puţului.

- Şi dacă se rupe sârma?

Întrebarea fu pusă atât de încet, încât abia se auzi.

- Colivia are dispozitiv de siguranţă, care o prinde de şinele conducătoare, la caz că se rupe cablul.

- Funcţionează sigur dispozitivul?

- Mda, răspunse inginerul. Dacă nu se rupe mult cablu, care să cadă pe colivie şi să o împingă în jos, atunci, atunci e bine.

- Şi dacă se rupe mult?

Colivia gonea în jos cu patru oameni. Unul era miner şi unul artilerist. Şi totuşi toate patru lămpile aveau o tremurătură ciudată.

Ridicai pe furiş ochii spre inginer. Lumina slabă a lămpilor de mină venea din jos, ceea ce dădea feţelor o expresie stranie. În momentul acela, n-am putut să văd pe faţa lui decât o delăsare apatică, aproape de plictiseală:

- Nu-i acesta cel mai mare pericol în mină.

La mijlocul căderii întâlnirea cu colivia ascendentă făcu să ne ţiuie urechile.

- E presiunea aerului, lămuri inginerul. În momentul întâlnirii, cele două colivii umplu aproape în întregime secţiunea puţului şi produc o perturbare în coloana de aer din puţ. De altfel, prin acest puţ intră aerul proaspăt în toată mina.

Căderea nu mai conteneşte. Nu îndrăznesc să mă gândesc că sub fundul de tablă subţire al coliviei cască o adâncime de câteva sute de metri.

Pe neaşteptate, câteva lumini fulgeră în întunericul goanei.

- Oamenii repară grinzile puţului . . .

Părul mi se făcu măciucă. Să stai cu picioarele încolăcite după o grindă - când poţi să-ţi aranjezi o scândură de un lat de mână, eşti prea fericit - cu o mână să te ţii de o scoabă sau de un tub, cu cealaltă să măsori, să tai, să găureşti, să potrivesti, să ciocăneşti, de multe ori cu cârligul lampei între dinţi că n-ai unde să-l aşezi şi cu un abis de câteva sute de metri dedesubt. Frumoasă introducere la trăirile din mină.

Deodată o lumină sură scoase la vedere pereţii puţului.

- Ne apropiem de sfârşitul călătoriei pe verticală.

Pe ce coboram, lumina se întărea. Atunci am văzut că pe pereţii puţului sunt fixate o mulţime de lucruri, tuburi de apă, conducte de aer, cabluri capsulate în ţevi de plumb, semnalizatoare, scări. Scări din fundul puţului până sus la suprafaţă. Dacă am ţine seamă de regula militară, că soldatul urcă într-o oră o diferenţă de nivel de 200 metri, atunci minerul condamnat să urce de jos până sus ar ajunge la suprafaţă în 4 ore. Cum însă în puţ minerul orbecă pe întuneric şi mai trebuie să lupte cu înţepenirea muşchilor de la picioare, din cele patru ore se face o jumătate de zi. N-ar fi deloc simpatic să se defecteze ascensorul.

În lumina mare a staţiei de încărcare, colivia se opri. Siluete negre deschiseră grilajul puţului şi uşa coliviei. Inginerul ieşi.

- Noroc bun!

- Noroc!

Emoţia nu m-a lăsat să ies. Dar curentul de aer rece mă grăbi. Buimăcit puţin, păşii în coridorul larg şi boltit. Siguranţa pasului pe teren solid, în loc de fundul pendulator şi înşelăcios al coliviei, mă ameţi de tot. A trecut un timp până m-am recules. Am pornit înainte pe galerie. După o cotitură, lumina de la staţia de încărcare a dispărut. Tot orizontul nostru s-a mărginit la un cerc pal de doi, trei metri.

- Arma minerului e lampa, ne spuse inginerul, ca şi cum mi-ar fi ghicit gândurile. Ea-l duce pe cărările sale, ea-i arată dacă este grisou în mină. Fără ea n-ar mai ajunge la liman, dacă s-ar rătăci.

În curând, înălţimea galeriei se micşoră, încât trebui să mergem gârboviti. Într-un loc, o luarăm la stânga.

- O să vă arăt ceva interesant aici, spuse inginerul.

Galeria se înfundă. Un morman de moloz - mi s-a părut mie - ce închidea galeria până la tavan ne-a oprit locului.

- Aici acum două săptămâni a fost o galerie, ca aceea pe care am venit.

- Şi de ce aţi astupat-o? - întrebă unul dintre noi.

- Nu noi am astupat-o, ci presiunea pământului. Grămada asta de moloz a ieşit din talpa galeriei. Alaltăeri nu ajunsese încă la tavan şi din curiozitate m-am vârît în crăpătură. Atunci a avut 18 metri lungime. Azi, după cum se vede, s-a închis.

Atunci inginerul ne-a explicat că unul din cei mai mari duşmani ai minerului din Anina este presiunea dealului. Când se deschide o galerie nouă în roca virgină, apa şi aerul înfoaie roca, iar presiunea enormă - 800 de metri de munte deasupra - o împinge în galerie ca pe mămăligă. Galeria trebuie curăţată şi întărită necontenit cu armaturi, căci presiunea frânge stâlpii de lemn de 25-30 cm grosime, cum frânge omul scobitoarea între degete. Noaptea ai pus ştenapi noi. A doua zi îi găseşti frânţi

şi pământul buit din frântură. Dar şi după ce roca şi-a găsit o poziţie de echilibru şi s-a liniştit, presiunea produce surprize neplăcute şi strică linia ferată.

Ne-am întors în galeria principală.

- Acum să vă arăt de unde vine cărbunele în vagonete.

Ne vârârăm într-un coridor lateral scurt. La capăt zărirăm un vagonet, deasupra căruia o gură de scânduri, ieşită pieziş din perete, vărsa intermitent cărbuni. Nu-i mare lucru, mi-am zis eu, nici o senzaţie aşa de grozavă.

- Vreţi să vedeţi abatajul unde se extrage acest cărbune?

- Dacă suntem aici, să mergem şi până acolo, zise careva dintre noi.

Inginerul luă dintr-un cot o scurtătură şi, când cărbunele nu mai curse, bătu cu ea puternic în scândurile gurii. După un timp, răspunseră nişte bătăi surde.

- Acum putem urca. Am dat semn celor de sus să nu mai arunce cărbuni. Suitoarea este lângă rostogolul pe care se varsă cărbunii. Un şir de grinzişoare le desparte. Dar se poate ca unele se lipsească şi vreo bucată de cărbune să treacă în suitoare, ceea ce n-ar fi tocmai plăcut în capul celui ce urcă.

Sări în vagonet şi îşi agăţă lampa de o butonieră. Apoi cu mânile se trase în sus şi dispăru în gaură.

Ne uitarăm unii la alţii. De ruşine mă urcai în vagonet. O gaură neagră, de 50 cm de înaltă şi cam tot atât de lată, rânjea batjocoritor deasupra capului meu. În gaură însă văzui trepte de scară.

- Păi e uşor, spusei tovarăşilor, avem scară până sus.

Mă ridicai în gaură. În stânga un tub de fier mergea paralel cu scara. Mă apucai de el şi-l încercai. Se ţinea solid.

Urcatul nici n-a fost greu. Scara era aproape verticală, dar spiţele ei în bună stare. Ceea ce mă jena era faptul că în strâmtoarea suitoarei mă simţeam ca într-un cosciug. Gaura era

căptuşită cu duşumele de stejar despicat şi corpul meu îi umplea secţiunea.

Am urcat vreo zece, doisprezece metri, când pe neaşteptate auzii deasupra capului meu glasul inginerului:

- Am uitat să vă spun. Acum urmează o porţiune unde lipsesc spiţele de la scară. Le-a rupt un bolovan care a scăpat pe suitoare şi echipa încă n-a avut vreme să le înlocuiască. Dar, dacă vă proptiţi cu spatele şi cu genunchii de perete şi vă împingeţi cu coatele în sus, merge uşor. Lampa o agăţaţi la cheutoare. Dacă vreţi, vă puteţi trage şi cu mâinile în sus pe tubul de aer.

Şi o luă înainte. Agăţai lampa de butonieră şi mă uitai în sus. Praf şi fărămituri de cărbune îmi umplură ochii. Începui să mă caţăr înjurând.

Am înfipt genunchii şi spatele în duşumelele de stejar şi cu coatele am început să mă târăsc în sus. În câteva secunde, mă trecură apele şi mi se zdreliră oasele. Niciodată în viaţă nu mi-am putut închipui iadul. Dar atunci în câteva minute, l-am trăit. Praful şi lipsa de aer mă sufoca, iar lampa ce ardea la o palmă de nas mă ameţea. Pe deasupra mă chinuia şi groaza că-mi lunecă picioarele şi nenorocesc şi tovarăşii care gâfâiau la trei, patru metri sub mine. Cercuri roşii şi vinete dansau înaintea ochilor mei, iar membrele-mi tremurau, ca la un câine bătut, când am ajuns din nou la capăt de seară. Urcai încă 30-40 de spiţe şi ieşii din horn.

Pe cât am putut să văd la lumina lămpii, mă găseam într-o încăpere de cca 3 metri de lată şi de vreo 5-6 de lungă. Deoparte se închidea cu un zid de bolovani, de cealaltă se pierdea după o cotitură. O cale de scânduri mergea până acolo.

Inginerul dispăruse. În aşteptarea tovarăşilor, mă aşezai pe o roabă răsturnată.

Efortul în suitoarea sufocantă m-a frânt. Sudoarea picura în stropi groşi de pe frunte. Întunericul n-a fost întrerupt de niciun

zgomot. Nici nu mi-aş putea închipui o linişte mai perfectă ca la 800 de metri sub pământ. Şi, nu ştiu, tăcerea sau singurătatea a început să-mi strecoare frică în suflet. Mă nelinişte absenţa inginerului şi întârzierea tovarăşilor. Simt că inima-mi bate mai tare şi sângele zvâcneşte tot mai vehement în tâmple. Broboanele grele de sudoare ce mi se preling pe faţă sunt tot mai reci. Inginerul nu mai vine. Aş vrea să ţip, să curm tăcerea, dar gâtul mi se strânge în convulsiuni istorice. Să mă ridic nu pot. Membrele nu mă mai ascultă.

Şi, în încordarea asta grozavă, deodată porneşte undeva departe, în pântecul pământului, un răpăit mut şi estompat. Peste câteva secunde se suprapune altul mai apropiat. E prea regulat, ca să nu fie produs de mână omenească. Oameni ca mine sunt ascunşi undeva în pământ şi lucrează. Aşa a venit răpăitul în singurătatea mea, ca semnele încurajatoare la un apel disperat de S.0.S. :

- Suntem aproape şi-ţi venim în ajutor.

Tensiunea nervoasă cedează, uruitul vine acum din trei, patru, cinci direcţii.

Auzii zgomot deasupra capului. Văzui două picioare bălăbănind în aer, apoi inginerul sări jos din suitoarea care continua nevăzută în tavan.

- Mă repezii la intermediar, să văd dacă s-a mai frânt vreun ştenap. Ceilalţi n-au sosit încă?

Prezenţa inginerului mă umplu de veselie. În curând apărură şi tovarăşii. Unul căzu în dreapta, altul în stânga.

- A fost, poate, niţel cam neobişnuit, căută să se scuze inginerul cu nevinovăţie. Ce să-i faci, şi nouă ne pare rău că nu ne putem plimba aci ca pe bulevard.

Tovarăşii nu răspunseră. Gâfâiau trântiţi pe jos. Când s-au recules, inginerul o luă 'nainte. Tovarăşii însă se înţepeniră.

- Să fie al dracului cine va mai intra în vreo suitoare!

Mă uitai la ei şi mă pufni râsul. Din faţa negrită de cărbune doar ochii le mai licăreau.

- Ce râzi, bre, crezi că tu eşti mai breaz? Uită-te şi tu în oglindă, să te vezi. Parcă te-ar fi frecat cu nasul de fundul ceanului.

- Când te caţări în suitoare, nu e bine să-ţi ştergi faţa cu mâna plină de praf de cărbune, lămuri inginerul. Dar nu-i nimic, se duce tot în baie. Să mergem acum la cărbune.

Trecurăm după cotitură. Acelaşi coridor continua încă vreo opt, zece metri şi se înfunda într-un perete negru si cu mii de luciri.

În faţa peretelui, o grămadă de bulgări negri. Mai încoace, aşezaţi pe grămada de cărbuni, trei oameni, goi până la brâu, mâncau. Slănină cu ceapă şi cu mălai. Pe jos ciocane, icuri, securi şi un tub elastic, care se termina într-o maşină cu ic la capăt.

Trupurile oamenilor erau slabe, elastice şi negre. Sudoarea s-a sleit în praful de cărbune. În unele locuri, a lins pe corpuri şuvoaie albe. Mâncau cu mişcări frânte şi mestecau încet. Lângă ei, un cârceag cu apă, negrit şi acela de cărbune. În lumina sumbră a opaiţelor de mină, grupul lor părea întruchiparea mizeriei umane.

- Noroc bun, le spuse inginerul.

- Noroc să dea Dumnezeu.

- Aţi făcut cărbune?

- Am făcut ceva, dar e tare greu. Iar s-a întărit cărbunele.

Unul dintre ei se ridică, luă un bulgăre şi-l izbi. Bulgărul rămase întreg.

- E tare ca piatra, zise.

- Lucraţi cu ciocanul pneumatic, îi sfătui inginerul.

- Am încercat şi cu acela, dar nu putem multă vreme, că ne rupe mânile din umeri.

Terminară prânzul. Băură câte o înghiţitură de apă şi legară în cârpe resturile de mâncare. Apoi unul ridică ciocanul şi-l înfipse în peretele de cărbune. Răpăitul surd de dinainte izbucni acum lângă mine, gălăgios ca o mitralieră. Mitraliera muncii.

Minerul se aşeza cu toată greutatea deasupra ciocanului. Acesta tremura, se îndoia, gâfâia, strănuta aer comprimat şi hârâia mânios, dar de înaintat nu înainta. Atunci oamenii apucară icurile şi baroasele şi începură să bată. Şi aşa mergea anevoios.

- Cu ciocanul pneumatic în cărbune de tărie mijlocie se obţin rezultate foarte frumoase, ne spuse inginerul. Dar aici cărbunele într-adevăr e foarte tare. Trebuie să le schimb acordul, ca să iasă la câştig, adăugă el şoptindu-mi la ureche, însă nu le-o spun până la sfârşitul lunii, ca să nu se lenevească.

Unul umplu roaba cu cărbune, o duse pe calea de scânduri până la rostogol şi o răsturnă.

- Acum vedeţi calea ce o urmează cărbunele. Scos de aici, din abataj, e dus la rostogol, unde se răstoarnă în vagonetul ce aşteaptă jos sub gura rostogolului şi a suitoarei. De aci, vagonetele se adună în galeria principală, unde se formează trenul şi de unde locomotiva cu aer comprimat le duce la puţ, la staţia de încărcare. Se introduc câte patru în colivie şi se ridică la suprafaţă. Iar oamenii îl scot neîncetat din câteva zeci de abataje, din cinci mine la Anina, din Doman şi din Secul.

Plecarăm cu „Noroc bun”. La suitoare o luarăm în sus. Aci scara era bună. Ne ridicarăm într-o galerie asemănătoare cu cea de jos.

- Am ajuns la orizontul intermediar, spuse inginerul. Să vă arăt acum în linii mari, dacă nu vă plictiseşte, cum se atacă în mina aceasta zăcământul de cărbune. Fiecare mină are felul său propriu de exploatare.

Îl asigurăm că nu ne plictiseşte. Între timp mai respirăm şi noi.

- Aţi văzut puţul central, care coboară vertical în munte. Din el tot la 90 de metri pleacă, orizontal, galerii care urmăresc paralel stratul de cărbune. Aceastea sunt orizonturile. La Anina ele sunt săpate în stâncă, la alte mine se taie chiar în cărbune. Aici însă cărbunele, în contact cu aerul, după un timp oarecare se aprinde de la sine. De aceea, îl lăsăm închis în culcuşul său şi descoperim numai atâta, cât putem scoate într-o lună. Din orizonturile direcţionale, tot la 30 de metri, săpăm coridoare transversale, cum a fost acela în care am găsit vagonetul. Ele dau în stratul de cărbune şi deschid zăcământul, care în stratul principal are cam patru metri grosime. Din capătul traverselor tăiem în sus, în cărbune, suitoarele şi rostogoalele, până ce întâlnim traviesele de la orizontul superior. Pentru uşurarea lucrului, între două orizonturi principale mai săpăm unul intermediar, la 45 de metri, ca acesta în care suntem acum. El are aceeaşi împărţire ca orizonturile principale. Minerii încep să sape cărbunele chiar de la gura de sus a suitoarei, în dreapta şi în stânga câte 15 metri. Aceasta e lungimea care se poate extrage într-o lună fără pericol de aprindere. Ce se sapă se aruncă în rostogol, de unde cade în vagonet. Aşa merg în jos, fâşie după fâşie, până ce se scoate tot cărbunele dintre două orizonturi. Golul ce rămâne după cărbune se umple cu piatră, ca tavanul să nu se dărâme brusc şi să nu distrugă instalaţiile. Alte mine nici cu asta nu trebuie să-şi bată capul, tavanul poate fi lăsat neproptit, căci el se lasă numai după un timp mai îndelungat, când minerii au părăsit de mult frontul de lucru. La Anina însă parcă necuratul a adunat toate greutăţile ce pot amărî viaţa unui miner, apa, focurile, presiunea şi grisoul.

- Se aprinde aici des cărbunele?

- Acum mai rar, căci am scurtat mult durata de extragere, dar din timpuri mai vechi avem câteva focuri închise, care ard mocnit şi acum.

- Şi ce faceţi când izbucneste un foc?

- Închidem toate coridoarele care duc la locul cu pricina, ca să nu lăsăm aer să se alimenteze focul. La repezeală întâi facem baraje de lut, apoi facem ziduri groase de beton. Dacă l-am neglija sau dacă n-am lua măsuri instantanee, cărbunele încins uşor ar putea aprinde grisoul şi ar produce explozii catastrofale. Se întâmplă că se aprinde chiar în zăcământul nedeschis. Atunci pericolul e şi mai mare, că vine pe neaşteptate.

- Cum poate să se aprindă cărbunele, dacă e închis și nu are aer?

- Precis nu se ştie. Se bănuieşte că praful de cărbune din crăpături se aprinde când mase mari se dislocă şi se freacă pe suprafeţele crăpăturilor. De la praf atunci s-ar aprinde şi cărbunele. După alţii ar fi vorba de reacţii chimice. Oricum stau lucrurile, un foc neaşteptat e înfricoşător. M-a prins unul într-un abataj. S-a surpat peretele de cărbune şi de după el a început să curgă jăratecul, ca apa dintr-o cascadă.

- Nu s-a întâmplat nimic?

- A fost bună aerisirea şi n-am avut grisou, altfel nici cătărămile de la curele nu ni le-ar mai fi găsit. Am fugit din abataj şi am dat alarma pentru închiderea galeriilor. Au coborât şi camarazii care erau disponibili şi, după o muncă de treizeci şi şasă de ore, barajul provizoriu a fost gata. Nu s-a întâmplat nimic. Însă nu scăpăm totdeauna aşa de uşor.

Plecarăm pe galerie. După un timp, simţii un miros acru care, pe cât înaintam, se făcea tot mai intens.

- Aici avem închis un foc izbucnit nu demult. Mirosul acru e de la fumul care a intrat în grinzile de lemn şi în porozităţile stâncii. Nu iese cu lunile.

Căldura în această parte a galeriei a devenit insuportabilă. La un loc inginerul ne opri:

- Vă rog să staţi aci până mă întorc.

Trecu înainte şi intră în coridorul transversal. Îl auzirăm vorbind cu cineva, apoi se întoarse.

- Putem merge până acolo. Nu-i niciun pericol.

Intrarăm şi noi în coridorul transversal. Doi oameni goi alergau la o grămadă de lut, apucau un bruş, fugeau cu el spre fund şi-l izbeau de zid.

- Am închis focul o dată, dar prin crăpăturile rocii tot mai căpăta aer. Acum facem al doilea baraj. Noroc că nu avem nici aici grisou mult, lămuri inginerul.

Cei doi se opriră să-şi şteargă năduşelile. Unul era spătos, cu mustaţe groase. Cel mai subţire era ciul de urechi.

- De unde esti dumneata? întrebai pe cel spătos.

- Gi la Sasca, domnule.

- Gi pi Vârâţ?

Vârâţul e o vale în Sasca, unde locuiesc cei mai de treabă minieri. Accentul săscan, care-mi veni pe buze involuntar, umplu faţa minierului de bucurie:

- Au domnu cunoaşci pi la noi? N-o fi cumva domnu gi pi acolo?

Mi-a părut rău că a trebuit să stric bucuria de copil a omului:

- Nu mis gi pi acolo, dar am fost gi vreo câciva ori pi la voi. Cum iţi zîci dumitali?

- Ghiorghi Raţă, domnule. Baţă gin Sasca!

- Apoi Ghiorghi, vino după amniazi la patru la birtu lu Banciu, să stăm câta dă vorbă.

- Vine Gheorghe, când e vorba de birt, zâmbi inginerul.

- Noroc bun!

- Noroc!

Ieşirăm din nou în direcţională. Nu peste mult timp, se ivi un ochi galben şi uruitul trenului miniatură umplu galeria. Ne lipirăm de perete între doi ştenapi. Dar şi aşa vagonetele aproape că se frecau de pieptul nostru. Numărai. Douăzeci de vagonete cu cărbune şi patru cu piatră.

- Scoateţi şi piatră?

- Piatra vine din înaintările galeriilor în stâncă. Cea mai mare parte o vărsăm în golurile de unde am scos cărbunele. Dar tot mai rămâne o parte însemnată care trebuie scoasă la suprafaţă.

- Atunci aveţi o sumedenie de cheltuieli inutile, observai eu.

- Avem destule, răspunse inginerul. Principala noastră preocupare este tocmai asta, să reducem cheltuielile inutile cât mai mult, ca să scoatem cărbunele cât mai ieftin. Şi aşa pornim la lucru handicapaţi, că trebuie să facem exploatare la o adâncime la care nu lucrează nicio mină în ţară. Dar acela este inginerul cel mai bun, care scoate cărbunele cel mai ieftin.

- Şi aţi obţinut rezultate?

- În parte. La început ne-am trudit mult. Rezultatele bune abia acum s-au arătat, în ultimul timp.

Simţii că inginerul nu vorbeşte bucuros despre treburile astea. Modestie sau oprelişte? Nu mă lăsai şi continuai investigaţia:

- Aţi dat de cărbune mai moale sau comenzile mari făcute în ultimul timp la Reciţa?

- Nu, domnule, nici una, nici alta. Văd că insişti, ţi-o spun deci pe şleau. De când am scăpat de specialiştii străini, de atunci merge treaba bine. De când avem director român, cheltuielile inutile s-au redus simţitor.

- Directorul străin a fost slab?

- Dimpotrivă, domnule, a fost o capacitate cu renume european. Când acţionarii au pus mâna pe el au crezut că au prins pe Dumnezeu de picior.

- Atunci?

- Acţionarii n-au ştiut ceva. N-au ştiut că fiecare mină, fiecare exploatare îşi are problemele sale specifice, îşi are greutăţile proprii, îşi are, dacă pot să spun aşa, individualitatea sa bine determinată. Pe toate acestea numai acela le cunoaşte care a trăit mult timp în ea. Cel care vine nou la mină trebuie

să le înveţe pe rând. În exploatarea minieră sunt şi principii conducătoare generale, dar totdeauna împrejurările locale determină reuşita. Directorul de care am vorbit a crescut la o mină. Acolo şi-a făcut cariera. Şi a cunoscut mina aşa de bine, încât printr-o mecanizare raţională a exploatării a ajuns să scoată acolo cărbunele cel mai ieftin din Europa. Acţionarii au crezut că şi la noi va putea face acelaşi lucru. Numai că la mina lui zăcământul era orizontal, avea o întindere de câţiva kilometri şi o grosime de 40-50 de metri. Puteai să tai din el ca dintr-un caş proaspăt. Tăiere mecanică, încărcare automată, transport în mină pe o talpă netedă ca masa şi iată producţia ieftină. Când a venit la Anina, a găsit un zăcământ care cade în adâncime aproape vertical, e de patru, cinci metri de gros şi e tot faliat, tot sfărâmat. Are apă, grisou, focuri şi presiune. Când a introdus în abataje mijloace mecanice şi tot felul de maşini, în scurt timp s-a convins că nu merge tocmai neted. Dar atunci banii erau deja cheltuiţi. S-a cramponat să găsească mijloace rapide de extragere. După vreo doi ani de încercări a renunţat. În acest timp, şi noi şi bieţii mineri am dus o viaţă îndobitocită. La urmă, acţionarii l-au rechemat de la exploatare şi i-au dat o sferă de activitate mai mare, în control. În locul lui au pus pe cel mai vechi inginer dintre noi. La Anina este aşa, totdeauna cel mai vechi este şi cel mai bun. A văzut mai multe, a păţit mai multe şi aici multe trebuie să ştii. El şi-a zis:

- Directorul cel vechi avea 120000 de lei pe lună. Dau suma asta unui inginer tânăr şi-l trimit pe şapte, opt luni în străinătate, la mine asemănătoare. Aici vede ceva, colo prinde alta. Şi cu leafa de pe un an a directorului mi-am plimbat toţi inginerii pe la minele din Europa. Rezultatul care afost? Prestaţia unui miner a crescut de la 530 kilograme de cărbuni făcuţi într-un schimb la 803 kilograme. Ce înseamnă asta practic ? Minerul câştigă azi între 3000 şi 3600 lei pe lună. Iar Societatea scoate cu 15% mai ieftin cărbunele.

Inginerul tăcu. Niciodată nu mi-aş fi putut închipui că voi lua lecţii de organizare industrială la 800 de metri sub pământ.[182] Cât de simple sunt lucrurile! Nu s-ar pune în valoarea ei integrală munca românească, dacă intreprinderile din ţară ar urma exemplul de la Anina? Câţi bani ar putea câştiga economia naţională şi cât s-ar putea întări elementul românesc, dacă industriile ar scăpa de specialiştii străini în felul acesta? Iar banii care s-ar cheltui cu specializarea personalului românesc în străinătate s-ar întoarce înzecit în casa societăţilor.

- Acum ieşim la suprafaţă, facem o baie bună şi apoi trecem la Casinou, pentru întărire după peripeţiile din mină.

După masă m-am întâlnit cu Raţă. L-a adus şi pe ortacul său cu urechile arse. Nu m-am putut opri să nu-l intre ce a păţit cu ele.

- A trecut focul peste mine, domnule. S-a aprins tanătul (aşa numesc minerii români grisoul) şi m-a prins în galerie. Asta mi-a fost scăparea, că am fost în galerie. Cum am auzit pocnitura, m-am aruncat pe burtă şi mi-am cufundat faţa în apa din şanţul de pe margine. Explozia mi-a ars cămaşa, altceva n-aveam în spinare, şi mi-a prăjit carnea pe spate. Urechile nu le-am putut cufunda în apa mică, acelea s-au dus cu focul. Aşa m-a găsit Gheorghe, leşinat şi cu capul lângă şanţ. M-a luat în spate şi m-a dus la puţ. Am bolit vreo zece săptămâni, dar m-am sviduit.

- Bine că ai avut în apropiere apă, zisei eu.

- Cine are noroc are şi pe cine păzeşte Dumnezeu scapă de orice primejdie, spuse ciulul. Uite ce a păţit mai deunăzi un neamţ. Lucra la un puţ orb între intermediar şi orizontul de jos. Repara chiar la gura puţului nişte armături şi, cum în locul acela ploaie multă apă din tavan, era îmbrăcat cu pelerina de cauciuc. Face ce face omul, îi lunecă piciorul de pe grinda udă şi cade în puţ. A căzut 45 de metri şi nu i s-a întâmplat nimic. Doar câteva

[182] Frazele următoare, până la reluarea dialogului, lipsesc din ediţia a II-a. Absenţa lor e semnalată prin paranteze rotunde.

zgârieturi şi vânătăi, cum s-a lovit de pereţii puţului. Numai după ce a ajuns jos şi oamenii l-au ridicat, numai atunci s-a speriat şi de sperietură a umblat vreo trei săptămâni năuc.

- Aerul 1-a ţinut, domnule, interveni Raţă. Puţul e îngust. Abia are un metru pe un metru. Când neamţul a căzut, s-a dus cu picioarele în jos. Aerul i-a umflat pelerina, că aproape a umplut puţul. Şi el a căzut lin, ca ăia care sar din avion cu parazolul.

Ciulul nu vrea să cedeze:

- Eu tot cred că Maica Măria a fost pe lângă el!

Curmai discuţia de ordin teologic:

- Când a fost întâmplarea cu urechile? La explozia cea mare sau mai încoace?

- Io la explozia cea mare n-am fost, dar de când m-a prins focul, pot să fie vreo şasă ani.

- Dar dumneata, Raţă, ai fost la explozia cea mare?

- Nici eu n-am fost, că n-am fost în schimbul acela, dar mi-a rămas în mină tata, uica şi un frate.

Când omul iese din Anina spre Ştaier si trece de colonia Sigismund, în stânga, pe o coastă plină de soare, vede o tablă mare de beton. Silueta ei masivă domină coasta. În jurul ei cruci dese. Când omul se apropie mai bine, poate citi pe tablă:

„Aici se odihnesc victimile catastrofei miniere din 7 Iunie 1920“. Iar sub inscripţie numele celor căzuţi jertfă pentru pita de toate zilele.

- O sută optzeci şi şase de oameni au pierit atunci!

- Atâta grisou a fost în mină?

- Nu tanătul a explodat, ci dinamita. La începutul războiului, în patrusprezece, direcţiunea a băgat magazia de dinamită în mină, ca să o ferească de avioanele duşmane. Acolo a rămas până la sfârşitul războiului, până când a explodat. Oamenii erau adunaţi la gura puţului, cei de jos să iese, cei de la suprafaţă să coboare, că era tocmai la sfârşitul schimbului. Dinamita era la orizontul doi, de unde se scosese cărbunele de mult timp.

Oamenii lucrau atunci la orizontul patru şi cinci. Dar aerul, care intră tocmai prin puţul central, a dus gazele otrăvicioase de la explozie în jos şi a înecat pe toţi care erau la staţia de încărcare.

- Dar de ce a explodat dinamita?

- Nici azi nu se ştie bine. Domnii care au cercetat au spus că dinamita a fost veche şi s- a stricat şi că ar fi explodat singură. Eu unul nu cred. Eu tot cred că o mână duşmană a pus foc, explică Raţă posomorît. Pe atunci au umblat tot felul de oameni pe aici. Nimeni nu i-a ştiut de unde vin, îi vedeai numai că şuşotesc la urechile muncitorilor. Apoi nu-i mai vedeai. Şi mai târziu nu l-au puşcat pe directorul Hendrich şi nici azi nu se ştie cine?

Raţă vorbea cu convingere. Şi nu este imposibil să fie un grăunte de adevăr în ceea ce spune el. În anii de după război, lucrurile au fost cam tulburi. Nitroglicerina care se separă din dinamita veche, într-adevăr, este foarte irascibilă şi la cea mai mică zgândărire sare. Dar trebuie să o zgândări! Şi omorârea misterioasă a directorului, vânturată pe vremuri atât de mult în ziare! Hotărât lucru, argumentele de ordin psihologic ale lui Raţă sunt destul de puternice.

- Directorii sunt răi cu oamenii?

- Depinde de om, domnule. Dar minerul ajunge rar la director. Iaca, abia acum, că avem director român, ne putem spune şi noi necazurile. Cel plecat nici de vorbă n-a stat cu noi. Să vezi ce am păţit cu el. Am dus-o greu atunci, că lucram numai cu jumătate de schimburi. Am trimis la el deputăţie să mărească acordul, că nu ieşim cu plata. A dat afară deputăţia. N-am zis nimic. Mai târziu am trimis o nouă delegaţie, ca să-l roage să reducă schimburile la cei care au de lucru şi să le dea şi celor fără de lucru. Asta în urma unei înţelegeri de bună voie între mineri, că era sărăcia mare. Şi de data asta directorul a rămas surd. Între timp, viaţa s-a scumpit şi mai mult şi nici cei cu lucru nu mai puteau trăi cu câştigul. S-a dus a treia delegaţie la director:

- Măriţi-ne acordul, domnule director, că nici pită goală nu putem cumpăra din câştig!

- Mâncaţi mămăligă, a fost răspunsul.

Atunci oamenii şi-au pierdut răbdarea. Şi-au umplut odată buzunarele cu mămăligă şi l-au pândit pe director. L-au prins în curtea minei şi i-au dat să mănânce mămăligă. Nu l-au bătut, nu i-au făcut nimic. L-au îndopat numai cu mămăligă, până a invineţit.

- Şi mânca directorul?

- Mânca, mama lui, de credeai că mănâncă scoverzi cu marmeladă. Pe targă l-au dus la spital. A şi plecat în scurt timp din Anina.

Faţa lui Gheorghe strălucea de satisfacţie. Ciulul încercă din nou să îndulcească lucrurile:

- Îs răi oamenii, domnule.

- Îs răi, că d-aia ne-a lăsat fără lucru şi muritori de foame. De ce avem acum de lucru şi de ce putem câştiga? De ce avea el o sută douăzeci de mii la lună şi premiu de un milion la an?

Se contraziceau mereu, totuşi nu păreau că se supără. Poate tocmai contrazicerile i-au legat atât de tare.

- Nu ţi s-a urât, Ghiţă, la mină?

- Ba-i greu, domnule, şi nu cred să fie altundeva viaţă mai a dracului ca la ocna de cărbuni. Asta ţi-o spun eu, care neam de neamul meu a fost tot viţă de miner. Toţi au lucrat la ocnele din Sasca. Acolo a fost alt lucru. Dar când astea au fost închise a trebuit să ne mutăm la Anina. Eu am fost copil mic atunci. Nu trebuie să ne văităm. Muncim şi răbdăm. Şi muncim foarte mult. Că sănătatea şi aşa se duce în mină, ori muncesti, ori stai. Dar dacă munceşti mult în tinereţe, ai unde să-ţi tragi oasele la neputinţă şi poţi lăsa o căsuţă la copii, că ai putut agonisi. La Anina, dacă muncesti, poţi să câştigi frumos. Iar dacă nu muncesti, la bătrâneţe rămâi pe drumuri. Asta ţăranii, care vin aici din vale la lucru, nu o ştiu încă. Ei şi din asta fac cântece şi glumă:

Hai la lucru la Ponor,
Că acolo oameni mor.

Dar noi, săscănii, care din băbăluc suntem mineri, noi o ştim. Şi de aceea muncim până crapă oasele în noi. Dar niciodată nu voim să ne băgăm trişti sub pământ, că ţinem la o viaţă a noastră.

ALMĂJUL
Cenuşăreasa Căraşului

Să fi tot avut cinci, şase ani, când a venit la tata un străin. Figură arsă de soare, barbă albă cu fire scurte şi încâlcite. Într-o mână avea o legătură cu borfe, în cealaltă un băţ. Croiul cămăşii, puii de pe ea şi laibărul împodobit arăta clar că vine din altă regiune.

- Pe Ion şi pe Ghiţă i-a mâncat Ilova. Mădgălină, babă-mea, a căzut când a auzit. Nu sunt trei luni de când am îngropat-o. În casă nu pot sta, că mă mănâncă pereţii, în curte nu pot ieşi, că mor când o văd atât de pustie. Am plecat…

Atât am prins din conversaţia străinului cu tata. Dar cred că şirurile de lacrimi ce s-au prelins pe faţa neagră şi s-au topit în barba căruntă l-au făcut pe tata să-l oprească la noi.

Moşul avea obiele cu şiruri vişinii şi de multe ori mă lua pe genunchi. Ceasuri întregi îmi povestea cum dansează zânele hore nocturne în luminişurile de pe coastă, îmbrăcate în văluri ţesute din raze de lună şi prinse cu copcii din stele. Câteodată horele lor se lărgesc şi cuprind şi grădinile din sat. Iar dacă în aceste jocuri dezmierdate găsesc vreun flăcău, care în miez de noapte se uită la lună, îi fură inimă. Atunci flăcăul se pierde cu firea, pleacă prin codri să caute Zâna care i-a furat inima. De multe ori numai cântecele şi amintirea rămâne după el.

Altădată mi-a vorbit poveşti cu cătane. Mi-a nvorbit despre ghinărari străini care au tăbărît să ocupe cetatea Almăjului şi despre căpitani almăjeni, care s-au bătut pentru Almăj. Aceştia erau când panduri ai ţării, când haiduci ieşiţi din sufletul poporului. Moşul ştia multe. În poveştile lui fiecare loc din Almăj era amintirea unei isprăvi de vitejie şi fiecare căpitan erou de legendă. Şi cânta moşul din fluier jocuri de năvălnicie barbară sau doine de inimă zdrobită.

Oamenii din sat îi spuneau Pavel Almăjanul. Alţii mai răutăcioşi, Pavel Ţiganul, pentru că moşul cânta şi din clănet. Dar eu, când vedeam figura de mucenic cărunt, vedeam şi două zâne lângă el, una deoparte, alta de cealaltă, mângăindu-i inima cu mâni miloase. Iar când îşi căuta de treburi prin curte, mi se părea că moşul se mişcă în ritm de dans.

Aşa am cunoscut eu Almăjul în copilărie. Cu căpitani în haine strălucite, benchetuind cumplit în casele lor după izbânzi şi cu zâne, care se furişează pe întuneric în jurul caselor şi privesc pe geam ahtiate după mândrii căpitani.

***

După vreo treizeci de ani, am ajuns în Almăj. I-am cutreierat satele, i-am urcat colinele, i-am ascultat doinele, sorbind vinul amar al dorurilor nespuse. Acum am urcat o coastă piezişă. De la o mie de metri înălţime privesc cum se desfăşoară în fata mea toată Valea Almăjului. Înainte de a trece clinul spre alte văi, vreau să îmbrăţişez Almăjul cu o ultimă privire.

Văd la capul Almăjului, la Borlovenii Vechi, cum coboară de pe Semenic Nera în Almăj. Văd cum se înşiră satele în lungul ei şi văd cum iese din Almăj, tăindu-şi alvia în stâncă, prin Cheile Şopotului Nou. Văd şi satele mai îndepărtate de râu. Unele stau pitite după coama de deal. Le simt însă prezenţa în ceaţa albastră, ce pluteşte deasupra lor.

Văd trudnicia unor vieţi prăpădite, văd şi începuturile de vieţi noi. Pe creştet, lângă pârâie, ruine de cetăţi şi ruine de sate părăsite, cu pereţi ce acuşi intră în pământ. Pe ziduri se urcă iederă şi şopârle.

Stau la marginea cleanţului şi privesc. Sacul din spate l-am aşezat lângă mine, destinderea e perfectă. Soarele a coborât şi umple de aur toată valea. Lucrurile trăiesc în contururi viorinte.

În tăcerea după-amiezii, un pumn amar îmi strânge inima, amarul plecărilor de totdeauna.

Şi, cum stau pe cleanţ, simt că se aşază cineva lângă mine. Mă întorc şi văd pe moşul Pavel, cel cu haiduci şi cu zâne.

Nu mă surprinde, l-am aşteptat chiar. E tocmai aşa cum trebuie să fie o stafie bine stilată, transparent şi parcă pluteşte în aer. Doar în ochi are o licărire de răutate.

- Ai venit să vezi Almăjul? De ce n-ai rămas la poveştile cu zâne şi cu căpitani, de acum treizeci de ani? De ce ai venit aci? Fiindcă ai venit, am să ţi-l arăt!

Vezi acolo cum şerpuieşte pârâul pe după creastă? Pe acolo căuta feciorul meu, Ion, zâna care i-a furat inima. Acolo, lângă crucea de la marginea dumbrăvii s-a întâlnit cu jandarmii. Şi, fiindcă avea tricolor în piept, s-au încăierat. Frate-său, care s-a dus să-l caute, i-a sărit în ajutor. Sub cruce zace unul din jandarmi. Eu l-am îngropat, cum cere omenia, pentru că feciorii mei l-au doborât. Dar nici ei nu s-au mai întors de la Ilova.

Moş Pavel nu povestea ca odinioară, mulcom şi cu mlădieri în glas. Acum vorbea în fraze scurte şi tăiate.

- Îţi place valea noastră, ţi-i drag să o priveşti? Dar nu ştii că ruinele străvechi şi vitejeşti ale cetăţii înseamnă tăierea căpeteniilor noastre. Nu ştii că de atunci am rămas o turmă fără stăpân, tocmai ca aceste cetăţi goale. Zidurile cu iederă pe ele sunt frumoase, nu-i aşa? Acolo a fost nu demult un sat cu oameni, care îşi vedeau de treburi. Dar a venit apa mare şi

l-a şters, cum a şters şi podul de peste vale. De aceea e valea ca făcută de moalăr. Oamenii s-au mutat cu şase sute de metri mai sus şi acum stau o mie de oameni în optzeci de case. Nu se pot plânge. Sunt aproape de Dumnezeu şi din înălţime au o privelişte minunată. Numai de mâncare n-au. Şi râul nimeni nu vine să-l îndrepte.

Şi-a plăcut brânza din Almăj? E plină de unt şi-i gustoasă. Cei de peste Nera pot să mănânce brânză, că se suie primăvara cu oile pe Semenic şi nu coboară decât toamna. Dar noi, cei dela vale, ce să ne facem? Iarba de pe dealurile de aci a otrăvit-o arama şi fierul din pământ. La poale, unde dai cu sapa, dai de cărbuni, când ţie îţi trebuie cucuruz. Ce să faci cu arama, cu fierul şi cu cărbunele? Unde să le duci şi cui să le dai? Când n-ai cu ce le duce şi cu ce să le scoţi din pământ!

Cei de lângă apă au pământ bunişor. Dar aşa s-au înmulţit de stare, că pământul nu-i mai poate ţine. Noi nu cunoaştem meşteşuguri dezmăţate, noi ştim că trăim ca să muncim şi să iubim. Şi acum, cu maţele chiorăind de foame, putem să facem cele mai frumoase doine, putem să ne scăldăm sufletul în frumuseţi, că timp avem destul. Numai de mâncare nu avem. Nici cu doinele nu avem ce face, nimănui nu-i pasă de ele. Doar doi, trei copii de ai noştri îşi tremură inima în ele, dar şi aceia duc foame prin oraşe îndepărtate. Printre zidurile cu iederă şi cu şopârle mişună vipere. Viperele timpurilor noi, care muşcă din sufletul nostru şi care ne vor prăpădi. Că sufletul nostru nu se poate prinde în alergarea nebună de azi a oamenilor fără astâmpăr. Nouă ne place să trăim din plin vieţa, dar ca azi fuge pe lângă noi. Şi nu este cine să ne arate calea, că noi poate ne-am duce după el

Moş Pavel se opri. Cu scâncet de copil mă întorsei spre el:

- Moş Pavele, nu-mi spune d-astea. Spune-mi o poveste cu zâne şi cu haiduci, ca pe vremuri, Moş Pavele!

Moşul se uită la mine cu ochi blânzi, ca odinioară când mă mângăia pe cap, apoi se topi în aer.

***

La Timişoara trăieşte un tânăr scritor. E din Almăj şi a scris o carte frumoasă. Critica s-a ocupat puţin de carte. În modestia sa, scriitorul n-a putut străbate zidul gros al indiferenţei ce încunjură clicile literare. Poate nici n-a ţinut s-o facă. Un profesor de literatură a spus că eroii din cartea lui sunt oameni-idei. Altul, care face pe criticul la o revistă literară dintr-o capitală de provincie, spune că romanul e utopist. Al treilea susţine că abia după vreo două sute de ani va fi actual. Nimeni din cei chemaţi nu vrea să înţeleagă că în cartea aceasta viaţa pulsează sublimată până la chintesenţă, nimeni nu vrea să vadă că lucrarea este cea mai pură literatură cizelată până la fineţă celliniană. În îmbulzeală de arivism cei chemaţi trec pe lângă carte, grăbiţi şi preocupaţi de mărunte probleme de ordin personal. Ca pe lângă Almăjul plin de bogăţii.

Soarta cărţii, soarta Almăjului.

Almăj, Almăj, ţară cu zâne prin poiene, cu foc nespus în inimă şi cu flori pe ii, când vei ieşi din ursit de Cenuşăreasă uitată, când vei smulge vieţii drepturile ce ţi se cuvin?

SASCA
paradoxul economic cărăşan

Şoseaua naţională care porneşte din Oraviţa prin Răcăjdie şi merge spre Dunăre, cu puţine abateri în partea superioară, urmează aproape acelaşi traseu ca vechiul drum roman. Cam pe la mijlocul ei, la intrarea în munţii metalici din sudul Căraşului, este situată Sasca. Regula de aşezare înpământenită în Căraş nici aici nu se dezminte, partea nemţească a orăşelului se ascunde în văgăuna dintre două creste, mai aproape de mine. Românilor le-a trebuit mai mult aer şi mai multă perspectivă - lărgământ, spun ei - şi de aceea şi-au aşezat satul la poale, lângă Nera, cu privire spre colinele ce urmăresc râul până în câmpie.

Când spunem parte nemţească e numai un fel de a vorbi. În Sasca nemţească stau foarte mulţi români. Numai că aceşti români nu se poartă în straie ţărăneşti ca românii din partea de la vale. S-au citadinizat. Îşi zidesc case de piatră şi poartă ţoale nemtesti. Iar cărăşenii, în expresie lapidară, poreclesc de nemţi pe toţi aceia care nu poartă haine ţărăneşti. Mai este o deosebire între cei din orăşel şi între cei din sat. Ţăranii au botezat pe cei din oraş bufeni. Iar bufenii le spun ţăranilor frătuţi. Şi să vezi discuţii şi frecături stârnite de antagonismul dintre cele două tabere. Tinerii nu se amestecă în petreceri comune, copiii îşi sparg capetele, cei în vârstă trec unui pe lângă altul şi nu se văd din cauza acestor epitete. Bufenii sunt aprinşi repede: le sare ţandăra, când frătuţii cu sângele mai ostoit îi iau în ironie. Şi rar se găseşte neam mai batjocoritor ca frătuţii.

Frătuţii sunt ţăranii băştinaşi. Bufenii, spune-se, au venit cu vreo două sute de ani în urmă din Oltenia. Faţa palidă şi aspectul negricios al lor i-a făcut pe frătuţi să-i aducă în conexitate cu ţiganii. De aici antagonismul atât de accentuat.

S-au găsit şi istorici, mai cu seamă printre unguri, care susţin teoria frătuţilor despre origina tuciurie a bufenilor. Însă n-au dreptate. Bufenii sunt români şi încă români foarte buni. Afirmaţia asta înseamnă mult, pentru că în Căraş omenia se măsoară cu gradul de românism.[183]

Numai după aspect nu poţi categorisi pe cineva. După două, trei generaţii de minerit cel mai alb *Alb* are faţa pământie. Asta n-o ştiu istoricii şi nici aceia care nu cunosc viaţa aşezărilor miniere.

În localităţile bufene sunt şi ţigani. Aceştia însă stau izolaţi deoparte şi în niciun chip nu pot pătrunde între bufenii cu tradiţie. S-a întâmplat în Ciclova că un fecior de bufan s-a însurat cu fata unui ţigan înstărit şi metamorfozat atât de mult că numai localnicii mai vechi cunoşteau originea ţigănească. După căsătorie nu numai feciorul, dar şi familia lui a fost tratată ani de zile cu cea mai mare răceală de către ceilalţi bufeni. Despre relaţii sociale nici vorbă n-a putut fi până azi.[184]

Bufenii sunt minerii străvechi ai Căraşului. Ei trăiesc la Văliug, la Reciţa, la Bocşa, la Ocna de Fier, la Ducnecea, la Oraviţa, la Ciclova, la Sasca şi la Moldova. Numai acolo unde au fost din băbăluc mine şi intreprinderi industriale. Ţiganilor le spun lăeţi şi-i tratează cu mult dispreţ, pentru că lăeţii niciodată n-au intrat în mină să scoată metale. La asta se cere curaj. Dar lăeţii s-au mulţumit să spele aur cu troaca la marginea pârâurilor.

Cuceritorii turci şi austriecii jăcmănitori au purtat pe mineri prin toate părţile, după cum cerea interesul. Când au ajuns turcii în Căraş, au găsit aici o viaţă minieră înfloritoare. Lor Coranul le-a interzis minieritul. Dar de tunuri, de ghiulele, de săbii, de platoşe au avut nevoie. La fel şi de aramă şi de cositor

---

[183] Această frază nu apare în ediţia a II-a a reportajelor (1972), îngrijită de Nicolae Ţirioi. Excizarea ei fost semnalată prin paranteze rotunde.

[184] Întregul paragraf lipseşte din ediţia a II-a. Şi de această dată, îndepărtarea fragmentului fost semnalată prin paranteze rotunde.

pentru vase şi de metale nobile pentru bani. Au continuat deci exploatările şi în multe locuri le-au amplificat. În Căraş au fost mulţi mineri pricepuţi. Pe unii i-au luat şi i-au dus la alte mine din imperiul otoman. Aşa şi la minele din Carpaţii Olteniei, la Baia de Aramă, la Cărbuneşti şi la Baia Şie. La sfârşitul veacului XVII, când au început şi la începutul veacului XVIII, când au părăsit definitiv Căraşul, au adunat câţi au putut şi i-au luat în robie peste Dunăre. Pe de-o parte ca minele bogate să nu poată folosi adversarului lor. Pe de-alta ca robi pentru lucru.

Turcii s-au priceput foarte bine să-şi exploateze cuceririle. Când raporturile cu austriecii s-au normalizat, după pacea de la Pojarevaţ, turcii închiriază acestora pe minierii robiţi. Chiar şi după douăzeci de ani, în 1738, un raport oficial austriac afirmă că peste trei mii de bănăţeni stau în robie turcească şi că aceştia trebuie să-şi răscumpere libertatea cu bani grei. Într-alt raport se poate citi că în fiecare primăvară turcii au venit din Ţara Românească cu lucrători români şi că aceştia au lucrat la topitorii. Banii pentru lucru însă nu i-au primit lucrătorii, ci paşalele care îi supravegheau.

Primăvara veneau la lucru şi la începutul iernii erau trecuţi înapoi. Mulţi au dezertat. Dar cei mai mulţi au fost siliţi să lucreze în sclavie până când şi-au adunat preţul libertăţii. După răscumpărare, evident, s-au întors la vetrele vechi de unde au fost smulşi.

La întoarcere, la graniţa austriacă Odiseea a început de la capăt. Dacă soarta a ţinut să-şi bată joc de cineva, l-a dat pe mâna oficialităţii austriace. Controale, respingeri peste Dunăre, carantine cu lunile. Boli şi foamete în lagăre. Copii înrăiţi din lipsă de hrană, mame moarte de inaniţie. Bărbaţi îndobitociţi în chinuri. La urmă un „teritoriu rezervat“, pe care nu era permis să-l părăsească, sau o aşezare la pustă, echivalentă cu deportarea.

Nici acasă n-au mers bine lucrurile. Tratamentul austriac în scurtă vreme face ca românii să ia calea inversă. Coloniştii iau

locurile cărăşenilor, pe care beamterii fără suflet îi supun tuturor ingerinţelor. Din cauza dărilor grozave sate întregi se ridică şi pleacă spre Ţară sau peste Dunăre în Serbia. Cei rămaşi trebuie să plătească şi dările celor plecaţi.

Stăpânirea este nemiloasă şi nu se poate dumiri de ce pleacă lucrătorii. Constată însă că exploatările nu merg. Nu este mână de lucru, pentru că minerii şi metalurgiştii din ţările nemţeşti nu schimbă bucuros liniştea de acasă cu nesiguranta locurilor cucerite proaspăt, oricâte avantaje li s-ar promite. Cu atât mai mult nu, că în Căraş şi ţăranii se revoltă şi sar în ajutorul lucrătorilor. De multe ori au şters de pe faţa pământului cuptoare, topitorii şi uzine întregi, alungând din regiunile româneşti pe străinii nepoftiţi. În ura lor faţă de austrieci sunt în stare să se alieze cu turcii şi să lupte cot la cot cu asupritorii de ieri, nu- mai să scape de grozăviile stăpânirii străine.

Atunci stăpânirea schimbă tactica. Deschide porţile uzinelor şi pentru bufeni şi mulţi găsesc de lucru. Interesele exploatărilor cer ca ei să se mute des. Unii însă în noile aşezări şi-au durat alte rosturi şi le vine greu să le părăsească. Stăpânirea nu stă la îndoială, le dărâmă casele şi satele şi-i alungă cu potera spre exploatări noi.

Aşa au început în secolul XVIII marile emigrări de români, adevărate transhumanţe, între Ţările Româneşti şi Căraş. Aşa sunt goniţi din loc în loc cărbunarii şi minerii români între Sasca şi Lăţunaş, de la Radimna la Padina Matei, de la Moldova Dunării la Reciţa şi la Văliug. Istoria lor nu e deplin elucidată. Dar cine o va lămuri va afla formidabile afirmări despre unitatea poporului român, divizat şi oprimat de atâtea stăpâniri şi totuşi totdeauna gata de a sări în ajutorul fratelui.

În peregrinările lor peste patru hotare, desigur, bufenii s-au amestecat mult. Mai cu seamă cu fraţii din Oltenia. De aceea găsim în caracterul lor lirismul cărăşan dublat cu vioiciunea spiritului oltean. Prin ei s-au permanentizat în Căraş baladele

poporale despre domnitorii Ţărilor Româneşti, care până în secolul trecut circulau intens şi prin celelalte sate bănăţene, ajungând până la Lipova şi Mureş. Azi ele doar în colecţia lui Atanasie Marienescu se mai găsesc.

Unde au întrat bufenii, au făcut treabă. Au muncit neobosiţi şi au câştigat frumos. Atunci s-au ridicat casele de piatră şi amintirea acelor timpuri s-a păstrat la bufeni ca visul unei epoci de aur.

Prosperitatea însă n-a durat mult. Stăpânirea austriacă incapabilă, care în cursul secolului trecut a dus Monarhia de şapte ori la faliment, a dat gata şi exploatările cărăşene. Pe rând, trebuie să le închidă sau să le vândă societăţilor particulare. De multe ori chiar şi unor singulari. Din lipsă de capital şi acestea se închid. Odată închise, închise au rămas până azi. Iar bufenilor nu le-a mai rămas decât speranţa. Şi galeriile părăsite, care cască negre în coasta dealurilor.

***

Sasca e dominată de un munte. Ca o namilă răutăcioasă îşi ridică spinarea deasupra oraşului muntele Gheorghe, închizând dinspre sud valea de-a-curmezişul. Pe şoferii din partea locului cele trei mii de curbe de pe drumurile cărăşene i-au făcut dibaci, dar serpentinele lui Gheorghe îi pun la grea încercare. Mai cu seamă iarna, când gheţuşul face drumul ca oglinda. Multe maşini s-au sfărâmat pe povârnişul greu şi cel care coboară de pe Gheorghe în acest anotimp fără accident trei săptămâni se poate lăuda cu isprava lui prin birturi.

Pe coamă însă Gheorghe e prietenos. Poieni vesele şi o privelişte asupra văii ce nu se poate uita, degeaba a fost botezată pe vremuri Sasca *Aussee*[185](s.a.) bănăţean.

Mai spre Sud şoseaua urcă pe platoul Ştinăparilor şi al Cărbunarilor. Peisajul se schimbă-brusc. Verdele dumbravelor

[185] Referire la Bad Aussee, oraş din Austria.

se retrag în depărtări şi pe coaste apar arbuşti gălbejiţi. Aici sărăcia e stăpână. La stânga, pe o creastă, o pădurice atât de rară, încât fără să vrei îţi evocă rânjetul fără dinţi al unei babe hidoase. Pământul pare a fi ciumat. Râpe galbene şi roşii îl desfigurează la tot pasul. Ici, colea câte un copac gros, dar uscat, lasă să se bănuiască şi mai mult pustiirea ce a trecut peste locuri. Crăcile ciuntite şi negrite de putregai par mâni întinse, care cer, neascultate, îndurare de la soartă. În sat sărăcia a muşcat până şi în garduri. Câţiva pari au mai rămas din ele. Casele se scufundă în pământ. Copiii fug înspăimântaţi din faţa aparatului de fotografiat. Pe maidan un moşneag păzeşte trei gloabe uscate.

- Domnule, eu cred ca dumneata ai venit să deschizi iar minele?

- Mă uitai nedumerit la el.

- Care mine, moşule?

- Mina de fier din dealul asta, cea de aramă din celălalt şi asta de aci, de sub noi. Nu te preface, că eu ştiu. Eu în tinereţe am lucrat cu un domn inginer. Eu i-am purtat ochianul.

Moşul arăta cu mâna în trei direcţii nehotărâte. Din ochii săi tulburi curgeau lacrimi de slăbiciune. A întors faţa spre mine şi aştepta să-i spun ceva.

Un ţăran mai tânăr se apropie de noi. Genele subliniate cu praf de cărbune trădau irevocabil minerul.

- Nu te supăra domnule, că-i cam atins. Nici nu vede bine cu ochii. Aşa-l conduc copiii. Şi are sminteala asta cu minele. Când vine vreun domn în sat, îl întreabă dacă nu cumva a venit să deschidă lucrul.

Omul era slab, palid, cu ochii umbriţi de suferinţă. Se mişca încet şi cu toată căldura din iulie, purta pieptar de oaie.

- Eşti cam bolnav?

- Cam. Cred că-i aia, la piept, tuberculoza. Doctorul nu mi-a spus, dar eu ştiu.

- De mult?

- Din bătaie mi-au rămas două gloanţe în plămâni. Când am ieşit din spital, m-au trimis la Anina la lucru. De cătănie n-am mai fost bun…

- Ai stat atâta timp la Anina?

- La început n- am simţit nimic. Dar de vreo trei, patru ani am slăbit rău, după fiecare cotăriţă de cărbune trebuia să mă odihnesc. Aşa mă cuprindea sfârşeala, că nu mai puteam face nimic.

- Nu ţi-au dat concediu?

- Domnul inginer m-a trimis la suprafaţă. Doctorul mi-a dat şasă zile şi m-a trimis din nou în mină. Am mai făcut jos patru luni, apoi iar n-am mai putut.

- Si acum?

- Acum domnul inginer vrea să mă dea la pădure, ca să stau la aer. A şi vorbit cu domnul prim-inspector. A fost destul douăzeci de ani în mină.

- Se interesează mult inginerul de dumneata. Nu cred că are timp să se ocupe cu toată lumea la fel?

- De când a venit la Anina, tot lângă dumnealui am fost. Doisprezece ani. Acum s-a isprăvit.

Pe figura serioasă şi blândă s-a aşezat tristeţea renunţării. Nostalgia unei vieţi întrerupte şi a prieteniilor lăsate. A pericolelor înfruntate în suferinţă comună şi anonimă.

- Dar ce-i cu minele despre care vorbeşte moşul?

- Au fost pe aici, domnule, multe mine. Şi tatăl meu a lucrat în ele. Tot jurul este găurit, dar locul multora numai bătrânii îl mai ştiu. Şi poate domnii, din cărţi. Au venit la noi mai de multe ori ingineri, care au căutat şi au măsurat şi lumea tot aşteaptă să se pornească odată lucrul. Asta ne-ar scăpa de sărăcie, că-i greu la noi.

Am văzut că e greu. Acelaşi strigăt, care se aude în partea de sus a Căraşului, acela ţipă şi aici. Lucru, lucru şi iarăşi lucru.

Monstrul îngrozitor al inactivităţii şi al foametei a fâlfâit din aripi deasupra regiunii, de la Bârzava până la Dunăre. Toţi îl cunosc şi tremură de el. Anina şi Reciţa lucrează din plin. Ocna de Fier şi Ducnecea au început cu avânt. Când se va deschide Sasca, Moldova şi regiunea cuprinsă între ele? Când se va abate coşmarul mizeriei prelungite de pe sufletele cernite ale oamenilor de aci?

Din pământ nu pot trăi. Unii s-au dus la Anina, alţii sparg piatră pe lângă drumuri. Cei tineri fac stânjeni prin păduri, dar foarte mulţi stau fără lucru acasă. Cine câştigă cincizeci de lei pe zi în lunile de vară, câştigă mult. Şi casele cu patru, cinci copii sunt cele mai multe. Cărbunarul meu avea cămaşă albă ca neaua. Mânecile, din umeri până în obezele, erau lucrate în ciuruială fină. Flori negre şi roşii împodobeau, pe toată lăţimea, pieptul şi gulerul în broderie compactă. Copiii, care s-au oprit la distanţă în jurul nostru, purtau cămăşi la fel.

Pe moşul cu sminteală cămaşa era ferfeniţă. Numai pe piept şi la mâneci era într-o bucată, acolo unde broderia masivă n-a lăsat-o să se destrame. Până şi babele, pe care curiozitatea le-a scos în poartă, aveau cătrinţe şi ii brodate bogat. Intrigat de atâta podobie, întrebai:

- Spune-mi, Vasile, cum vine treaba asta, oamenii se plâng de sărăcie şi toţi poartă cămăşi împestrite. Muierile voastre îşi pierd vederile, până isprăvesc o cămaşă d-astea!

- E mare sărăcia, domnule. Dar dacă nici o cămaşă frumoasă n-am purta, ce dracu ar plăti viaţa noastră? Şi ce ar face muierile noastre, când n-au nicio treabă? Noi suntem duşi cu săptămânile. Cu copiii n-au multă grijă, îi îmbracă dimineaţa, apoi nu-i mai văd până seara. La pământ nu se duc, că nu prea avem, fasolea, cartofii şi cucuruzul din grădină în două zile l-au cules. Ce să lucreze tot timpul? Ţeasă, coasă şi împestresc flori pentru noi şi pentru copii.

- E frumos, Vasile, dar cu luxul acesta se cheltuieşte toată munca de o vară.

- Asta nu-i lux, domnule. Lux este să porţi pantofi de lac. De aceea femeile noastre nici nu-şi cumpără pantofi de lac. Ele umblă desculţe. Când au, poartă ca noi, opinci sau bocanci cu cuie pe talpă. Dar cine nu poartă cămaşă frumoasă nu intră în rândul oamenilor de ceva. Înseamnă că la casa lui s-a înscăunat lenea şi nevastă-sa e ruşinată. Nu ştie să ţină treburile casei în regulă.

- Sunt mulţi de aceştia?

- Nu sunt, domnule. Şi cel mai sărac îşi pune măcar un rând de flori pe cămaşă.

Cocioabele îi adăpostesc de intemperii. Crăcile din codru le dau căldură, puţinul câştig le umple burta de mălai. Ce mai rămâne în plus nu ajunge ca să le ridice nivelul de viaţă, îl cheltuiesc deci pentru a-şi înfrumuseţa existenţa asta mizeră.

Platoul, pe care i-a cocoţat soarta, este arid. Rar se vede ceva verdeaţă sau flori pe el. Din protest, poate, ei şi-au împodobit iile şi cămăşile cu flori. Şi flori au răsădit în grădiniţele din faţa cocioabelor. Sufletul cărăşan, plin de forme, cu forţă de neînvins tinde să modeleze aspectele vieţii exterioare după tiparul său.

Viaţa popoarelor şi a aşezărilor omeneşti este dirijată de legi economice implacabile, spun economiştii. Sasca, platoul pustiit şi Almăjul, sfidează aceste legi. Cu cât sunt mai săraci oamenii de aci, cu atât doresc mai mult Frumosul. Şi nu rămân numai la dorinţă. Egocentrismul său puternic îl situează pe cărăşan în mijlocul lucrurilor şi-l face să treacă toate fenomenele prin filiera sa. Acesta îl mână neîncetat să şi realizeze Frumosul, în ciuda doctrinelor, în ciuda tuturor teoriilor, în ciuda sărăciei negre.

Un explorator englez povesteşte că în pădurile virgine ale Braziliei trăieşte o pasăre care atunci cântă mai frumos când i se înfige în ochi un ac roşit în foc. Nu ştiu cine ar putea să comită astfel de barbarie, dar în multe privinţe simt o perfectă analogie între cărăşan şi pasărea cu ochii storşi.

Maica Lena din Cărbunari

Flăcăii veseli din Podișul pustiu

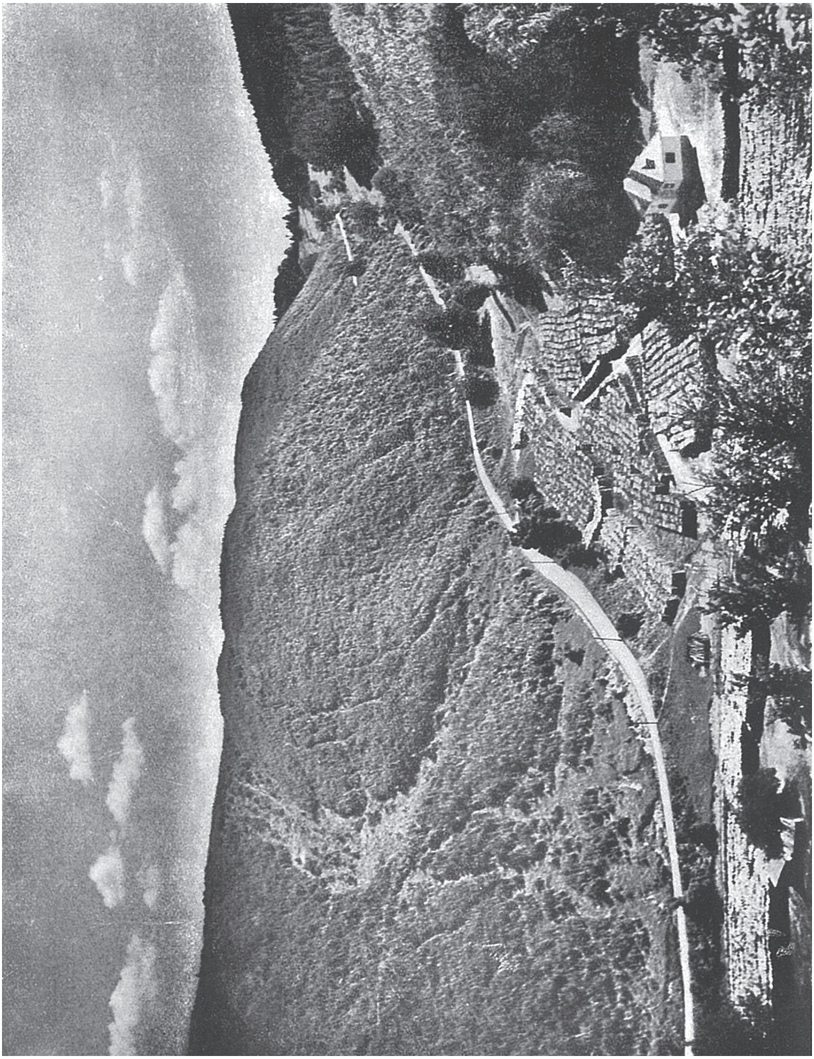

Drumul Moldovei

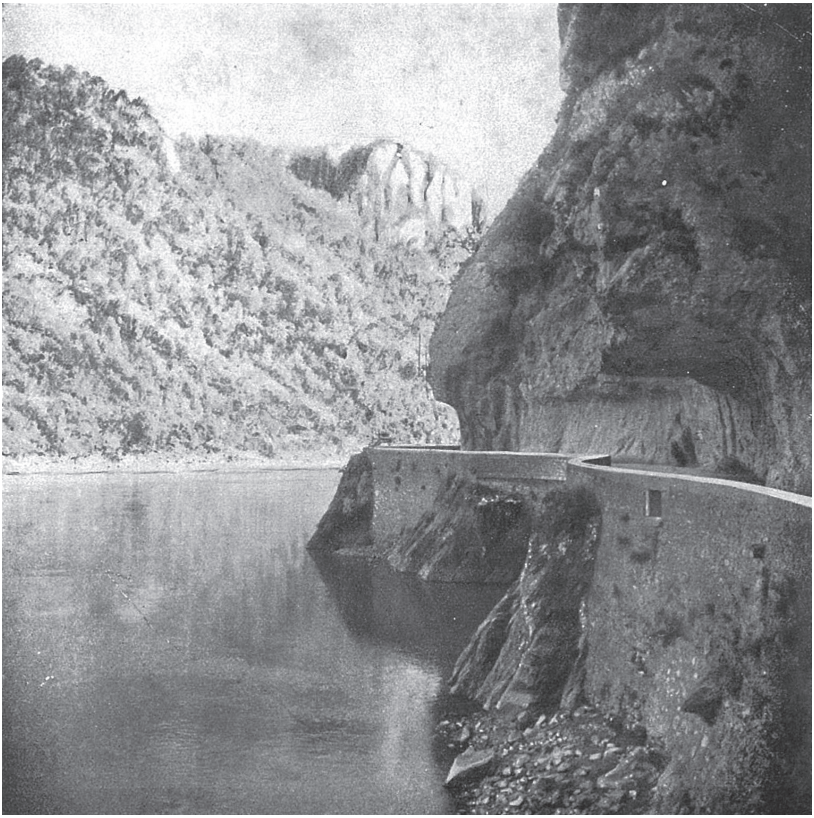

Drum românesc pe Dunăre

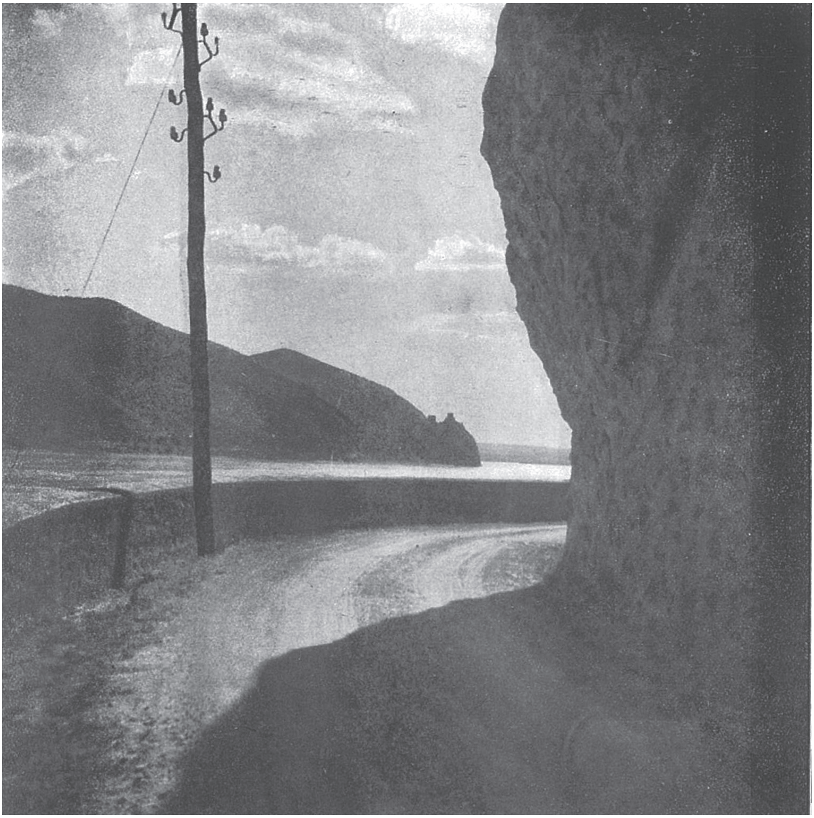

Cetatea Golumbaţului

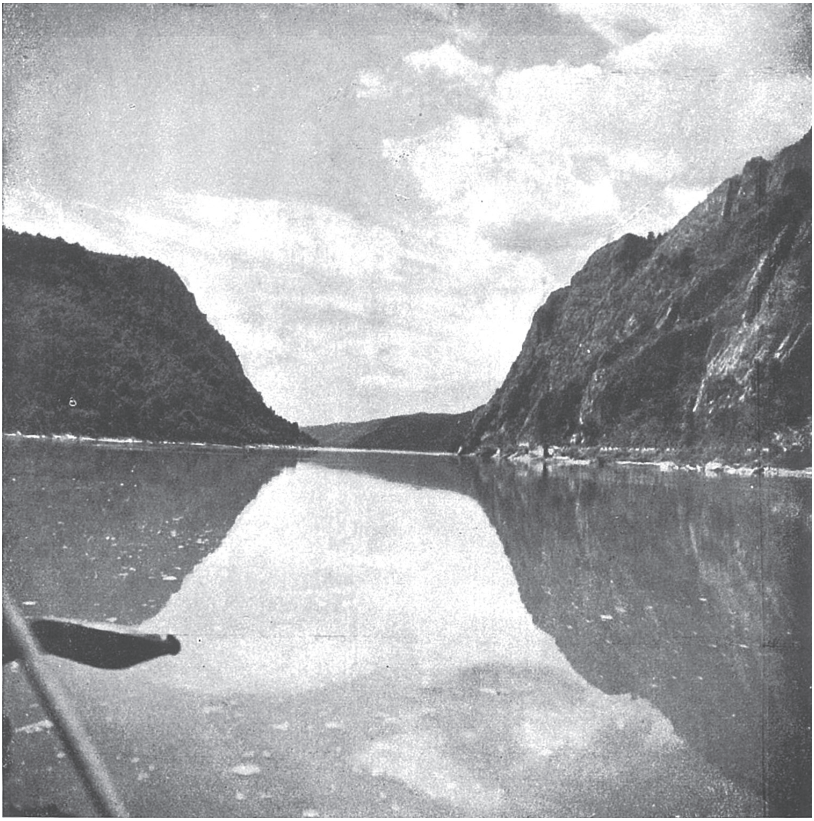

În Cazanul

Ada-Kaleh

Iovan Iorgovan, văzut de Ladea

MOLDOVA
DUNĂREA
ADA-KALEH

După platoul Cărbunarilor urmează partea romantică a drumului. Trecând prin serpentinele deochiate, ce coboară spre Valea Radimnei, adevărate capcane pentru automobilişti, şoseaua se ondulează în avânturi largi, din culme în culme. În stânga codri nepătrunşi, cu verde masiv ce-ţi umple pieptul de vigoare, în dreapta imensele exploatări forestiere ale U. D. R.-ului, cu canalul care transportă lemnele până la Dunăre. Încă o creastă şi începe coborârea spre Moldova pe ţărmul pitoresc al unei vâlcele.

Şi Moldova e a trecutului, ca şi Sasca. Câtă vreme s-a lucrat în minele ei, a avut importanţă. Se scotea aramă şi fier. Mai nou s-a descoperit crom. Se mai văd în mijlocul satului ruinele exploatărilor puternice şi gurile minelor părăsite. Poporul crede că în aceste mine sunt ascunse comori. Chiar aşa şi este. Însă nu aur sau nestemate. Ci sub forma potenţială, mai nobilă, a muncii care ar putea îmbogăţi toată regiunea.

Pe străzi nu se prea văd oameni. Minerii s-au împrăştiat demult în lumea largă, peste mări, peste ţări. În Reciţa am întâlnit doi mineri, care arătau bucăţele de platină nativă adusă din Abisinia. Erau plecaţi din Moldova.

Ţăranii şi pescarii însă au rămas pe loc. Pe ei coşava, vântul aspru care aduce iarna odată cu toamna şi primăvara o lungeşte în vară, îi ţine mai tot timpul în casă. Şuieratul coşavei şi vâlvătaia focului le spun multe poveşti. Ei ascultă cu suflet avid şi le spun si acelora, care nu pot auzi glasul lucrurilor.

Pentru descărcare toţi vânează. Evident, fac braconaj. Cine poate să plătească sumedenia de bani, cât costă un permis de armă şi de vânătoare?

Armele sunt de tip local. Unul are ţevile. Cuscrul de la celalalt capăt al satului are patul şi cocoaşele. Jandarm să fie acela care poate dovedi că poţi puşca mistreţul numai cu ţevile. Sau cu patul. Nu se încurcă omul din Clisură nici când îl prinde cu capra în spinare. Încă din pădure a jupuit-o. Pielea a ascuns-o într-o scorbură, puşca în alta. Nici briceag nu-şi lasă în buzunare.

- Am găsit-o moartă, lămureşte el pe plutonier, o fi puşcat-o altul. Şi jandarmul n-are ce-i face. Se mulţumeşte doar cu o pulpă, să guste şi camarazii din post.

În colindările prin desişuri fantezia îi poartă prin tot felul de aventuri vânătoreşti. Omul care m-a cărat două zile prin codrii de la Berzasca mi-a povestit una înfiorătoare:

- La noi cel mai bun loc de pândă este la Beutoare. Când ieşi din sat pe drumul de la vale, o iei la stânga pe lângă puieriţă. Mergi vreo patru kilometri şi dai de o vale. Aci trebuie să intri în apă, pentru că valea se strâmtează în râpă. Găzeşti vreo două sute de metri prin apă, apoi valea se lărgeşte din nou. Pe stânga se deschide poiana, iar pe dreapta este o stâncă de vreo cinci, şase metri de înaltă. Beutoarea. Sus, pe creştet, stânca e retezată. La picioarele ei vin să se adape toate jivinile codrului, lupii, caprele, vulpiile şi mistreţii. Se opresc să bea şi vânătorul, care a stat pitit sus pe retezătură, le ia ca din oală.

Eram tânăr pe atunci. N-aveam pamătul pe care-l am astăzi şi am plecat singur după mistreţi. Se vorbea că au făcut pagubă mare în cucuruzul lui Beloescu din apropiere şi s-a dat ca sigur că se pot prinde la Beutoare.

M-am urcat pe stâncă şi m-am aşezat la pândă. Puşca încărcată cu poştă dublă, lângă mine. Stau cât stau, când deodată aud grohăit rar. Mă ivesc de după marginea stâncii şi ce văd? Doi mistreţi în şir, unul după altul. Iau puşca şi trag. Cu amândouă ţevile. Văd că unul se clatină. Cobor repede pe partea de dinapoi a pietrii, mă strecor împrejurul ei şi mă ivesc precaut de după ea. Urme de sânge arătau că unul a fugit rănit. Celalalt

stătea pe loc încremenit, cu botul adulmecând în aer. La mine puşca goală şi în jur ţipenie de om. Am îngheţat.

- Şi?

- M-am dezmeticit şi m-am uitat mai bine. Mistreţul ţinea în gură coada celuilalt, pe care eu o retezasem cu glonţul din rădăcină.

- ???

- Era orb, săracul. Celălalt îi băga coada în gură şi aşa îl ducea la apă şi la cucuruz. Acum, fără conducător, stătea nedumerit. M-am apropiat încet de el, am apucat coada şi l-am dus în ogradă…

***

Cu multe sute de mii de ani înaintea epocii noastre, în perioade pe care geologia o numeşte finele Terţiarului, lanţul Carpaţilor nu se termina ca azi, cu Munţii Cernei, la Orşova. Pe acele vremuri Carpaţii se legau cu munţiide peste Dunăre, din Serbia. La fel şi munţii din sudul Cărașului se închegau în bloc unitar cu cei sârbeşti de vis-a-vis, formând un baraj masiv.

Tot pe atunci depresiunea din curbura Carpaţilor, câmpia dintre Dunăre şi Tisa, era fundul unui lac imens, care spre sud ajungea până în Torontal la pusta Deliblatei. Un braţ al lacului se întindea până la dealurile, care încep la Baziaş.

De cealaltă parte a barajului de munţi, pe Bărăgan şi pe câmpia oltenească, era altă apă stătătoare, Marea Neagră, care şi-a împins valurile până la graniţa sârbească în Severin. În fiecare apă se vărsa câte-un râu. Unul izvora cam pe la Drencova şi mergea spre Baziaş, celălalt începea prin Cazane şi curgea spre Orşova. Evident, fiecare cu afluenţii săi mai mici.

Râurile care izvorăsc în regiune muntoasă, cum ar fi şi cele din poveste, au o proprietate curioasă. Îşi lungesc albia către izvor. În căderea pe coastă apele lor tot sapă, sapă din alvie, până se ajunge ca alvia să despice muntele în două înapoi.

Aşa s-a întâmplat şi între Orşova şi Baziaş. Fiecare râu a înaintat de-a-ndărătelea spre celălalt, tăind neobosite în stâncă, până când undeva pe lângă Sviniţa văile lor s-au întâlnit. Apele, care până aci curgeau spre apus, de-acuma şi-au inversat cursul spre Marea Neagră mai joasă. În acel moment s-a născut Dunărea. Şi s-a determinat soarta politică şi economică a Europei Centrale pentru o perioadă de mai multe mii de ani.

Cine au fost cei dintâi navigatori pe Dunăre nu se ştie. Legenda clasică povesteşte că argonauţii s-au încumetat şi pe aci în căutarea lânei de aur. Romanii, ca să o poată stăpâni, au croit drum pe malul drept de-a lungul ei, în multe locuri deasupra apei, atârnat pe grinzi înfipte în peretele de stâncă. Tot ei sapă şi primul canal navigabil la Porţile de fier.

Turcii au ridicat bastioane ca să aibă sprijin împotriva cetăţilor de pe malul stâng. În sec. XVIII, istoria se schimbă, austriecii fortifică ţărmul stâng împotriva turcilor. Încă un secol şi se taie drumul grandios de pe malul stâng între Baziaş şi Orşova, iar la sfârşitul secolului, guvernul maghiar, cu bani nemţeşti şi cu muncă românească, execută regularea albiei până la Turnu Severin.

A fost trudă năprasnică. Dunărea, care la Viena e numai albastră, iar pe câmpia ungară poartă încă unde blonde, aci e furibundă. Cascade spumegânde, vârtejuri ameţitoare, stânci ascuţite ce spintecă fundul bărcilor, bancuri ascunse sub valuri, toate au făcut până aci mii de victime. Într-un loc un promontoriu, Greabănul, îi strânge brâul la 425 metri. Dar după stâncă ea se lăţeşte dintr-odată la 1400. Căderea bruscă izbea de fundul de stâncă toate vasele mai mari ce veneau de sus.

Pentru ca vaporul să poată trece cu siguranţa de azi, s-au explodat câteva sute de mii de metri cubi de stâncă de pe fund şi de pe margini, s-au construit în apă baraje uriaşe din două milioane de metri cubi de material şi s-au tăiat canale kilometrice, unde apa nu avea adâncimea necesară navigaţiei.

Pe la 1834, când s-a făcut drumul de pe malul stâng, conducătorii lucrărilor au stropşit spinarea muncitorilor români în bătăi, pentru că aceştia n-au vrut să lucreze în zilele de sărbători ortodoxe. Azi, urmaşii celor bătuţi, mateloţii de pe vapor şi ţăranii care te plimbă în trăsură prin aceste locuri fermecate, îţi arată cu mândrie opera strămoşilor lor.

Poporul Dunării în vuietul vântului aude vaierele fecioarei creştine, pe care paşa turcesc a legat-o de piatra Babacai, deasupra undelor, ca să moară de moarte înceată şi chinuitoare. Fantezia lui a aruncat în peşterile Golumbaţului capul bălaurului tăiat de Iovan Iorgovan. De fiecare vârf de stâncă a legat o baladă, în fiecare vale şi-a plimbat doina peste urmele unei tabere romane. A ridicat cetăţi mândre pentru domni străini şi sângele lui a curs cu sângele vitejilor din cetăţi. Vremea a vremuit peste ele, din multe nici zidurile n-au mai rămas. Dar faptele fiilor săi trăiesc şi azi. Dincolo de Istorie, colorate şi amplificate în legendă.

De la Moldova, călătorul poate pleca sau cu trăsura sau cu vaporul. Oricum va face, momentul final al călătoriei va fi Ada-Kaleh.

Colţ de lume străină, aruncat de soartă, simbolic, între valuri ce trec. Aspect de viaţă din altă parte, lume care îşi vede de treburi indiferentă, resemnată şi străină de curiozitatea vizitatorilor.

Căci Ada-Kaleh cel adevărat nu este în bazarurile pestriţe, în care se vinde rahat şi ţigaretele savuroase ale lui Ali Kadri sau mărgelele, papucii şi nimicurile orientale, fabricate în Germania. Ada-Kaleh cel veritabil se ascunde după o legendă şi într-un moment liric.

Legenda a creat-o un derviş bătrân şi blând, Mischin Baba. Mischin pe arăbeşte înseamnă sărac. Şi săraci au fost toţi turcii din insulă şi prăpădul îi ameninţa.[186]

[186] Urmează câteva paragrafe care nu apar în ediţia a II-a a *Oamenilor şi locurilor din Căraş*. Absenţa e marcată grafic prin paranteze rotunde.

Mischin Baba a umblat toată lumea. S-a dus în Egipt, în Siria şi a fost mai de multe ori la Mecca. De aceea era considerat ca om foarte învăţat şi foarte sfânt. În peregrinările sale a ajuns la Ada-Kaleh. El a spus oamenilor care erau trişti de moarte:

- Fraţilor, pe Marele Profet vă spun. În Cuvintele Sfinte am aflat scris că va veni la voi un prinţ haine strălucitoare şi cu demnitari înalţi în jurul său. El va scăpa vieţile voastre.

Apoi a plecat din nou în lume.

Turcii au păstrat multă vreme cuvântul lui Mischin Baba. Vorbele lui profetice i-au ţinut pe insula stearpă, le-a dat tărie să îndure foamea şi mizeria. Şi într-o zi credinţa lor s-a împlinit.

Poate a fost o nimereală numai. Mischin Baba de mult nu mai este, ca să lămurească tâlcul ascuns al întâmplărilor.

Regele Ferdinand, Întemeietorul, a vizitat Bănatul şi s-a oprit şi la Orşova. Cineva a făcut propunerea să treacă la Ada-Kaleh. Regele a trecut cu toată suita. A văzut, a înţeles şi a dat dispoziţii.

De atunci turcii din Ada-Kaleh iarăşi trăiesc. Darurile regale au alungat aspectul trist al mizeriei şi amintirea Regelui a rămas pentru ei împlinirea profeţiei lui Mischin Baba.

Au purtat recunoştinţă şi acestuia. Au trimis iscoade să-l caute prin toată lumea otomană. L-au găsit înmormântat undeva în Asia Mică. I-au adus moaştele la Ada-Kaleh şi mormântul cinstit de toţi i-l păzeşte Jacob.[187]

Momentul liric l-am trăit după zidurile ce au rămas din cazamatele de odinioară. Am străbătut arcadele bazarelor, am trecut de moschee şi am iesit printre nişte garduri strâmte în luncă. Acolo am văzut cimitirul vechi. Zleamăne de piatră în umbra unui plop sau ulm uriaş. Pe unele scrie ceva cu semne arăbeşti. Nu ştiu ce vor să însemne lănţişoarele fine de arabescuri. Poate spun că aci stă îngropat Ahib papugiul sau Iusuf, vânzătorul de apă dulce. Poate sunt simple versete din

[187] Aici se sfârşeşte fragmentul extirpat din ediţia a II-a.

Coran. Dar ceva lăuntric mă îndeamnă să cred că semnele ce se încurbează toate în formă de sabie turcească povestesc isprăvile unui vizir mândru, care a bătut atâtea cetăţi, a condus atâtea campanii şi a omorât în lupte atâţia ghiauri.

Cred că lespezile din lunca plină de soare sunt de vină. Ele au răscolit în gândurile mele zvârcolirile neamului otoman. Naşterea, epoca de glorioasă maturitate şi decadenţa acestui popor măreţ, care a dat altora izbituri decisive pentru secole şi a primit la rândul său răni fatale. Am retrăit luptele de peste două veacuri ale cărăşenilor cu turcii, loviturile puternice care s-au dat pentru cucerirea Dunării, timpurile de restrişte ale invaziei apoi retragerea. Aşa s-au retras cum se retrage de pe ţărm stâncos spuma apelor umflate, nimic n-au lăsat în urma lor. Doar câteva cuvinte în vorbă şi două nume de sate. În sufletul cărăşan n-au putut să răzbească. Prea era plin acesta de seva solului originar şi la forţă a răspuns cu forţă.

Turcul, care odinioară a zguduit trei continente, azi îşi vindecă ranele acolo, de unde a plecat, în deşerturile cu nisipuri calde. Iar cărăşanul, copil cuminte, a şters din suflet până şi amintirea timpurilor turceşti.

Atâta farmec este în grupurile de lespezi împrăştiate alandala sub copacii din lunca Ada-Kalehului, că ordinea chinuitoare dintr-un cimitir catolic pare sacrilegiu barbar faţă de seninătatea morţii.

Turcii care au ştiut să-şi poarte viaţa simplă în linii mari au ştiut să se îngroape frumos.

Bun rămas

Călătoria cea mare s-a sfârşit. Eram adunaţi iarăşi în crâşma cu bolţi groase şi cu mese de stejar masiv. Aceiaşi de la plecare, pictorul, istoricul, sculptorul şi poetul.

Cuvântul a trecut. Tăcerea se lăsa grea ca o stâncă neagră, ameninţătoare. Sufletele erau încărcate. Părea că în norii de fum de ţigară fulgerau sclipiri de săbii.

- E frumos la voi în Căraş. Dar unele culori sunt cam mohorâte, parcă ar fi amestecate de El Greco într-un tablou sumbru. Rar găseşti ici, colea câte o rază de lumină, sparse într-un târziu pictorul tăcerea. Şi totuşi, nu-ţi poţi dezlipi sufletul de el. Cu drept cuvânt îi poţi spune Ţara cu zăbranic negru.

- Mohorâte au fost şi timpurile care au trecut peste el şi care au lăsat răni ce sangereaza si astazi, grăi mulcom istoricul. Bănatul, şi cu el Căraşul, a fost marele bulevard al cotropitorilor şi făgaşul tuturor transhumanţelor. Oamenii de aci n-au umblat după cuceriri, ei şi-au consumat energiile ca să poata da viață locurilor. De aceea, loviturile neaşteptate i-au găsit de multe ori descoperiţi. N-au fost ei de vină că aci şi-au dat întâlnire influenţele vrute şi nevrute ale celor din jur. Acum vremile turburi sunt pe cale să se lămurească, poporul cărăşan, odată vindecat de răni, îşi va putea croi drum în ascendenţă. Numai de l-ar lăsa Istoria în pace.

- Poporul cărăşan îşi va vindeca singur racilele. Cei ce i se pun de-a curmezişul numai vremelnic îl pot stingheri. Tocmai Istoria ta ne arată că pe aceştia Căraşul ori i-a înlăturat ori i-a absorbit până la nefiinţă. Chiar dacă a avut de suferit din asta. Lupta cu amici şi cu inamici i-a umplut sufletul cu încredere şi cu demnitate bărbătească. Pe acestea bolile sociale, cu toată mulţimea lor, nu le-au putut stârpi. Conducători cu minte sănătoasă să aibă, cu suflet, şi Căraşul va cădea în picioare.

Vorbele sculptorului erau aspre şi tăioase. Izbituri de daltă în piatră. Ca un acord muzical se adauseră cuvintele poetului:

- Eu cred că nu e niciun motiv de alarmare. Cleanţurile vor mai fi în stare să modeleze caractere de granit, când timpurile o vor cere. Ciobanul care-şi paşte oile rezemat de boată sub conducta de şasăzeci de mii de volţi mai aude melodia din freamătul frunzelor şi şopotul undelor. Iar poporul care cântă când suferă nu piere cu una, cu două.

S-a încheiat această carte în Timişoara, la Praznicul Sfinţilor Arhangheli, în anul 1939.

Năzuinţe şi realizări
Etape din viaţa culturală bănăţeană

Aceluia care a fost
IULIU BIROU

dascăl şi îndrumător anonim,
dar neobosit al unui sat bănăţean timp de
52 de ani, închin
această carte.

Cuvânt înainte

Lucrarea de faţă mi-a fost solicitată încă din vara anului 1940, prin Institutul Social Banat-Crişana, de către Comisia de studii şi cercetări a Ministerului Afacerilor Externe, care a dorit să aibă la îndemână o documentare asupra realizărilor locale de ordin cultural, pe care să o poată întrebuinţa împotriva propagandei străine, ce susţinea că stăpânirea românească nu a produs nimic sau foarte puţin, în provinciile scăpate de sub jug străin şi alipite la patria comună.

La cele cuprinse în lucrare, sub acest punct de vedere, nu mai avem de adăugat nimic. Cifrele din partea statistică vorbesc de la sine. Un popor care, după efortul atât de sângeros al războiului mondial trecut şi, în timp ce-şi vindeca rănile primite, a ştiut să-şi dubleze numărul şcolilor şi a ştiut să-şi creeze instituţiunile necesare, adaptate posibilităţilor locale, acela şi-a dovedit şi împlinit perfect misiunea culturală şi de civilizaţie pe care şi-a pretins-o de secole şi în aceste regiuni atât de ameninţate de străini.

Trebuie să accentuez însă că lucrarea este şi un răspuns pentru aceia din interior care, dintr-o rivalitate cu nimic justificată sau dintr-o neînţelegere deplină a fenomenului bănăţean, susţin o delăsare a instinctului cultural şi o lipsă de interes mai pronunţat faţă de preocupările spirituale în Banat.

Teza nu se poate pune în felul acesta. Este foarte comod să stai în umbra unor puternice instituţii oficiale, Universităţi şi Academii, unde ştiinţa şi alte îndeletniciri de ordin mai înalt se cultivă în mod profesional. E foarte uşor să selecţionezi

zece literaţi buni, de exemplu, din patru mii de tineri, care se împrospătează an de an, când materialul ţi se oferă benevol. Şi e foarte natural că din tot atâtea mii de tineri se aleg zece sociologi, folclorişti, igienişti etc., când ai la dispoziţie biblioteci cu etaje, laboratoare imense şi seminarii sârguincioase. Dar să încerce vreun amator să facă treabă bună într-un oraş de provincie, unde nu are o carte spre consultare, nu are profesori îndrumători şi nici un locşor unde să-şi însemne rezultatele trudnicelor zbuciumări.

Timişoara, capitala provinciei cu romanitatea cea mai pronunţată, nu a avut norocul unei Universităţi. Limba, trecutul, arta poporală, folclorul bănăţean întreg încă nu a fost studiat decât de amatori, iubitori pasionaţi ai gliei autohtone. Învăţaţi, esteţi şi etnografi încă nu au desprins din lucrurile şi fenomene legile diriguitoare ale firii şi ale manifestărilor româneşti pe plaiurile, prin munţii şi prin câmpiile bănăţene. Aşezăminte sociale şi culturale însă, ca Institutul Social Banat-Crişana, Asociaţia Scriitorilor Români din Banat şi altele de aceeaşi importanţă demonstrează tocmai dorinţa de cultură a bănăţenilor, arată setea după frumos şi adevăr de care sufletele oneste sunt pătrunse. Semnificarea înfiinţării acestora este năzuinţa de a împlini provizoria lipsa Universităţii bănăţene, pentru realizarea căreia bănăţenii de bine nu au încetat şi nu vor înceta să lupte.

Aşa a fost întru-nceput...

Se adunau în tinda bisericii gârbovite de veacuri. Întâi copii. Preotul sosea mai târziu, pentru că el venea din ţarină. Lăsa pe ai săi acolo să isprăvească lucruri până-n asfinţit, iar el pleca mai de vreme la familia sa cea de a doua.

Era îmbrăcat ca şi ceilalţi săteni, pentru munca de la câmp. Anteriul sau, cum i se spune pe aici, mintia o ţinea acasă în ladă şi numai la zile mari o îmbrăca. De multe ori, nici potcap nu purta, doar crucea de la gât, barba şi pletele bogate trădau sfinţenia lui. Şi umerii laţi, de căpitan. Prin veacurile întunecate de atâtea călcări barbare, preotul de multe ori a trebuit să pună mâna pe sabie sau pe secure şi să sară în fruntea enoriaşilor săi împotriva păgânilor. De aceea erau preferaţi cei cu statură de voinic şi cu curaj de haiduc.

Carte a învăţat la o mănăstire sau de la antecesorul său, preot-ţăran ca şi el. Nu prea multă, citire, scriere şi treburi bisericeşti. Pe atunci, se cerea destoinicie mai multă şi carte mai puţină. Pentru că preotul trăia activ în bucuriile satului şi plângea odata cu sătenii în necazuri comune.

Copiii, zece, doisprezece, îl aşteptau în jocuri zglobii. Dar cum îl vedeau, se aşezau cuminţi, în rând, ca de alte dăţi, pentru că preotul era iute de mână. Când ajungea in biserică, îl primeau de departe cu străvechea urare creştinească:

- Lăudat fie Cristos.

Apoi începea şcoala. Pentru că preotul era şi dascăl. Scotea din strană un ceaslov şi din acela arăta copiilor. Iarna, când era vreme rea, preotul chema copiii la el acasă. Acolo, în cămăruţa liniştită, cu gutuie rânduite pe scrinuri şi cu nuiaua după ele, îi

învăţa carte şi omenie. Atâta cât ştia el şi cât ajungea să iasă din cantori, psalţi şi mai târziu chiar preoţi.

Aşa au început lucrurile. Din generaţie în generaţie, zeci şi sute de ani de-a rândul astfel s-au păstrat formele în rostogolirea evenimentelor. Istoria lor n-a fost scrisă, dar s-a moştenit prin grai viu. Şi cine se va încumeta să cotrobăiască prin arhivele vechi sârbeşti, ungureşti şi austriece, cu siguranţă va găsi, dacă i se permite, multe însemnări despre aceşti apostoli ai luminii româneşti, pe care intenţii vrăjmaşe i-au acoperit până la uitare.

Să răsfoim filele istoriei îndărăt, până pe la sfârşitul pătrarului întâi al veacului XVIII. Armatele austriace - „austriace" e numai un fel de a vorbi, deoarece aceste armate se compuneau din mercenarii a douăzeci de naţiuni şi erau comandate de căpetenii-condotieri, care orice erau, numai austrieci nu – alungaseră în cea mai mare parte trupele turceşti spre Dunăre. Pacea de la Pojarevaţ, care dă Banatul timişan pe mâna Austriei, a fixat şi anumite raporturi de drept, dar amândouă părţile se întreceau să calce stipulaţiile ei. Turcii cu desele lor incursiuni dincoace de Dunăre, iar biruitorii cu samavolniciile exercitate asupra localnicilor. Prăpăd, foamete, nesiguranţă şi boli, acestea erau partea hărăzită de soartă bănăţenilor pe acele vremuri.

În astfel de împrejurări, când nu prea se face deosebire între al meu şi al tău, nici între un cap de om şi un bostan, când fumul acru al acoperişurilor şi al holdelor tăciunite îneca respiraţia, iar animalele nu puteau să bea apa râurilor din cauza hoiturilor ce pluteau la vale, când ţăranii sprânjiţi nu ieşeau cu lunile din desişul codrilor şi din stufărişul bălţilor, preferând ospitalitatea acestora bunăvoinţei şi loialităţii învingătorilor austriaci, când la molimile ce bântuiau provincia a început să se adauge cu intensitate crescândă şi năpasta colonizării şvăbeşti, undeva, pe valea pitorească a Căraşului, un dascăl simplu a zgâriat pe

scoarţa unui minei, cu pana de gâscă şi cu buche sârbească, dar în limba curată românească, următoarele:

„În Anu dela D. N. Is. Hs. 1730 mau Hirotonisit intru Preot Vlădicu din Vrşeţ în vrstă de 26 ani ca fiind Dascăl si Salt bis. devro şasă Ani. Scrisam eu Popa Ianăş alu Iancu Gabor din Ticfan Mare."[188]

În negura vremilor, însemnarea apare ca o licărire de opaiţ modest. Dar la lumina ei vedem pe dascălul Ianăş ca primul dascăl român de la sat despre care a rămas însemnare scrisă. Într-o vreme când toate păreau că au conspirat împotriva românului din Banat.

IANĂŞ POPA
1724-1740

Îl vedem în clasă cu copii. N-au fost mulţi, vreo şaptezeci, optzeci, câţi au rămas prin sat. Conscripţia din 1690 arăta la Ticvani 122 de case, ceea ce însemna o populaţie numeroasă.

Clasa nu era mare, pe geamuri mici intra puţină lumină. Nici cărţi de şcoală tipărite nu erau. Dascălul Ianăş din gură învăţa pe copii rugăciunile, cetania cărţilor bisericeşti, a Ceaslovului şi a Psaltirii, cântarea psaltihiei, rânduiala bisericească şi ceva socoteală. Toate le făcea dascălul româneşte, doar cântarea bisericească era sârbească, precum a poruncit Vlădicu din Vârşeţ.

După aceste cunoştinţe preliminare urma cazna cea mare a dascălului şi a copiilor, citirea-slovenirea cu buchile sârbeşti. Fiecare literă avea numele său, a era *az*, b *buchi*, v *vede*, c *cacoi*, g *glagoli* etc. Mai întâi, copiii trebuiau să înveţe numele literelor, apoi din acestea să formeze silabe, iar la urmă din silabe formau cuvântul. Cam în felul acesta: buchi-az= ba, cacoi-az-pocoi=cap. Sau: buche-az-râţă=bar, buche-iăr=bă=barbă.

[188] Fiind vorba despre un document din secolul al XVIII-lea, transcris de Virgil Birou, am păstrat întocmai ortografia acestuia.

Câtă otravă se va fi băgat în acest timp în sufletul victimelor numai Dumnezeu ştie.

Lipsa bucoavnelor dascălul o împlinea cu foi volante, numite *tratage*, pe care scria numele literelor. Foaia începea aşa:

+ Ajută
az,
buche,
vede etc.

Într-adevăr, era mare nevoie de ajutorul Sfintei Cruci. După ce copiii învăţau literele, puteau sloveni silabele şi ştiau citi cuvintele, trebuiau să înveţe de-a rostul părţile din *Ceaslov* şi *Psaltire* care se citesc zilnic in biserică. Numai după aceasta se trecea la învăţătura scrierii. Pentru uşurinţă, dascălul ţinea în clasă o lădiţă cu nisip. Cu un deget arăta în *Psaltire* litera, cu altul adâncea figura ei pe suprafaţa netezită a nisipului. Copiii făceau după el, până se deprindeau. De câte ori va fi zburat cutia cu nisip în capul bieţilor copii şi de câte ori vor fi împrăştiat ei, de ciudă, materialul didactic al dascălului prin curte se poate uşor imagina.

Mai târziu, după o deprindere oarecare, dascălul scria litera cu creionul pe hârtie, iar copiii trebuiau să scrie peste ea cu pana de gâscă şi cu cerneală.

Aşa avem explicaţia de ce erau preţuiţi pe acele vremuri ştiutorii de carte. Metodele didactice făceau să dezerteze jumătate din şcolari. Dar ele erau vechi, din timpuri imemoriale, de când biserica şi-a înfiinţat aproape în fiecare parohie mai importantă o şcoală bisericească. În primul rând pentru nevoile proprii, căci din aceşti şcolari se formau cantorii, dascălii şi, după vreun stagiu la vreo mănăstire din apropiere, preoţii. Aşa a înfruntat biserica întunericul veacurilor şi probabil aşa a ajuns dascăl Ianăş Popa.

În timpul dăscăliei sale însă pare că şcoala din Ticvani avea o amploare mai mare. Cele mai multe şcoli parohiale

până aci funcţionau în locuinţa preotului sau în tinda bisericii. Şcoala din Ticvani însă avea local propriu foarte vechi, situat pe partea sud-vestică a intravilanului bisericii şi purta numărul concripţional 142. Clădirea era zidită din piatră şi cărămidă, deci nu avea caracterul unei improvizări; o sală forma clasa, alta era locuinţa învăţătorului, la care era anexată cămară şi bucătărie de alimente. Şcoala a fost cecetată şi de şcolari din jur, care mai târziu au ajuns dascăli şi preoţi în sate îndepărtate.

Însemnarea de pe minei spune că Iănaş Gabor a fost hirotonisit la Vârşeţ. La hirotonisire episcopul de atunci, Maxim Nestorovici, l-a rebotezat dupa metoda vremii. Din românul Iănaş Gabor a făcut Iănaş Iancovici, adică Iănaş a lui Iancu.

În şcoala lui a crescut Mihai Sorinca, eroul de la Mehadia şi Petru Pascu(lovici), care la 1778 i-a luat locul şi la altar şi la dăscălie.

Iănaş Popa Iancovici a avut un urmaş, probabil nepot, cu numele Petru Iancovici, care la 1785 a ajuns dascăl la Ticvani. Alt nepot al său, Mihai Iancovici, pe la 1800 a fost dascăl în Poiana din Severin. Azi din familia lui în Ticvani nu mai trăieşte decât o femeie bătrână, Elena Bobu, care nu are urmaşi. Aşa se stinge o familie cu vechime cunoscută de peste 200 de ani, care a avut un rol covârşitor în viaţa satului.

După sfinţire, Popa Ianăş a servit ca dascăl încă zece ani, deci până la 1740, iar ca preot până la 1778, când Domnul l-a chemat la sine după o viaţă bine împlinită atât în ale bisericii, cât şi în ale neamului.

Cât de mult a ţinut Ianăş Iancovici a lui Iancu Gabor la neamul şi la limba strămoşilor săi se vede şi din cercetarea mai de aproape a mineiului din chestiune. Prima semnătură pe minei este a lui Ianăş. Apoi umează câteva iscălituri spălăcite de tot şi nedescifrabile şi, mai jos, iscălitura lui Petru Pasculovici, care pe la 1759 a fost dascăl, iar la 1796 a fost preot în Ticvani.

În minei, textele pentru cântat sunt în limba slavonă, ca şi *Psaltirea* şi *Molitfelnicul*, găsite împreună cu mineiul într-o ladă în turnul bisericii. Textele pentru citit, indicaţiile tipicale, psalmii, paremiile, scrisorile apostoliilor, evangheliile şi vietile sfinţilor sunt tipărite în limba română. Pagina cu titlul mineniului lipseşte, încolo *mineiul şi celelalte două cărţi sunt noi, nouţe*! (s.a.) Nici măcar la rânduiala sărbătorilor mari, la Paşti şi la Crăciun, când se fac slujbe lungi cu câte un strop de ceară, nu se vede urmă de întrebuinţare.

Această împrejurare lasă de bănuit că dascăl Ianăş, cum le-a primit, le-a şi pus deoparte. Ori nu i-a plăcut dascălului cântarea sârbească, ori de frica Inspecţiei sârbeşti a ascuns mineiul cu text românesc. Mineiul pare a fi identic cu *Antologionul* sau *Floarea cuvintelor* ce s-a tipărit la Râmnic, în anul 1705. Faptul că pagina cu titlul românesc e ruptă pare a pleda pentru a doua posibilitate. Ianăş a cumpărat cartea de la Râmnic, dar de frica sârbilor n-a cutezat să o ţină în biserică, ci o citea probabil singur, pe ascuns. Oricum s-ar fi petrecut faptele, ele arată că inimă românească şi gând românesc l-a purtat pe dascălul Ianaş pe cărările vieţii sale.

MIHAI SORINCA
1740-1750

Înainte de a se retrage de la catedră, ca să rămână numai slujbaş al altarului, dascălul Ianăş a chibzuit mult. Dorinţa lui a fost să lase în locul său un urmaş care să fie cel puţin tot aşa de destoinic ca el. Şi a mai vrut ceva. Până la el dascălii erau şi cantori la biserică. Cu timpul, mai toţi se hirotoniseau. În felul acesta, nu numai biserica, ci şi şcoala era supusă controlului sârbesc. Este mai mult ca probabil că dascălul Ianăş a vrut să curme aceste stări şi de aceea a chemat la catedră după el pe

Mihai Sorinca, cel dintâi dascăl mirean despre care s-a păstrat ştire. Mihai Sorinca i-a fost şcolar. A fost printre cei mai buni. Când i-a venit vremea, s-a dus la armată, nu se ştie, benevol sau a fost prins cu arcanul. Şi aci a făcut treabă bună. În războiul de la 1738, în luptele de la Orşova, a scăpat un steag din mâinile turcilor, iar in cronica protopopului Stoica din Haţeg se arată că, la apărarea cetăţii Mehadia, stegarul Mihai Sorinca s-a distins prin actele sale de vitejie.

Despre activitatea dăscălească a lui Mihai Sorinca în Ticvani nu ne-au rămas alte urme scrise. Doar un strănepot al său, care s-a născut la 1810 şi a decedat la 1890 şi care purta acelaşi nume, ştia să povestească destul de precis că Mihai Sorinca, după ce s-a întors din cătănie, cam pe la 1740, a fost mai multă vreme dascăl şi cântăreţ la biserică şi că avea pe atunci 25-26 de ani. De aci ar rezulta că Mihai Sorinca s-a născut pe la 1714-1715 în Ticvani.

Strănepotul ştia şi de actele de vitejie ale străbunului său şi mai ştia că lungă vreme a fost chinez în sat, probabil drept răsplată pentru meritele sale din război.

PETRU PASCU (LOVICI)
1750-1760

Ce s-a ales cu Mihai Sorinca mai departe nu ştim, dar pe scoarţele mineiului amintit găsim o inscripţie care ne spune că, la 1750, Petru Pasculovici este dascăl, iar la 1756 este preot în Ticvani. Este probabil că Mihai Sorinca, învăţat fiind din tinereţe cu viaţa plină de activitate viguroasă a armelor, n-a putut suporta migăleala ucigătoare de nervi a dăscăliei şi, pe la 1750, a părăsit-o, mulţumindu-se numai cu chinejia.

Tot din inscripţia de pe minei găsim că Petru Pasculovici s-a născut la 1726 în Ticvani.

MARTIN GAITOVICI
1760

După Petru Pasculovici a urmat Martin Gaitovici. Din comunicarea lui Sofronie Gaita, strănepot lui Martin Gaitovici şi mai târziu aproape 50 de ani învăţător în Ticvani, aflăm că Martin Gaitovici s-a născut la 1742, în Ticvani şi că a servit ca dascăl între 1760 şi 1770, când s-a sfinţit de preot.

Din şcoala lui Martin Gaitovici a ieşit Pavel Gaitovici, dascăl la 1780 în Iam şi Alexa Gaita, dascăl la 1781 în Ciudanoviţa, în Caraş. Amândoi neamuri ale dascălului Martin. Este interesant de observat cum Pavel, care a funcţionat la Iam, deci într-o regiune mai aproape de sârbi şi mai expusă controlului lor, de nevoie a păstrat sufixul sârbesc „vici" în nume, iar Alexa, care s-a îndepărtat de ei, ducându-se mai spre răsărit, într-o comună ferită şi ascunsă în munţi, a lepădat sufixul sârbizant ca pe un balast supărător, rămânând la numele vechi românesc Gaita.

PETRU VANCEA
1770-1776

După Martin Gaitovici, între 1770 şi 1776, urmează o perioadă care până acum nu a putut fi elucidată pe deplin. Un bătrân din Ticvaniu Mare, Avram Cuşu (născut la 1819) a comunicat că în familia sa a existat un Testament al bunicului său, care a fost scris şi semnat la 1775 de Petru Vancea, dascăl în Ticvani.

Nu ştim dacă dascălul Petru Vancea este identic cu legendarul almăjan, Petru Vancea, (născut la 1710 în Bucoşniţa) care, în războiul de la 1737-1738, a salvat viaţa a doi prinţi din casa domnitoare (unul ginerele împăratului, iar celălalt fratele său) şi care, la 1737, a fost sergent, la 1738 sublocotenent de panduri,

iar la 1754 căpitan de plăieşi, primind şi o pensie viageră. O împrejurare pledează puternic pentru identitatea persoanelor, prietenia cu Mihai Sorinca, alt erou al războaielor cu turcii. Se crede că din această prietenie Mihai Sorinca, pe atunci chinez în Ticvani, l-a chemat la el pe bacea Pătru.

După P. Drăgălina, Vancea viteazul a murit în Caransebeş la 1776. Cu el se încheie seria dascălilor de la Şcoala parohială sau bisericească. Şi parcă fire nevăzute, dar tot atât de puternice ar fi legat întâmplările, tot pe atunci se prăbuşeşte de vechime şi edificiul străvechi al şcoalei.

Ticvăneţii însă n-au putut sta mult fără şcoală. Ca să meargă mai repede, au durat din bârne de lemne o clădire nouă, de data asta pe latura de răsărit a intravilanului bisericesc, cu faţa spre drumul Cârnecii, în locul unde este situată şcoala de azi. Data zidirii nu se ştie precis, dar la 1781 a fost terminată de mult. Dispoziţia interioară a edificiului s-a făcut ca la şcoala cea veche: două camere, una clasă şi una locuinţă, bucătărie şi cămară de alimente. Şi, fiindcă la 1785 comuna avea 343 case cu 231 copii (135 băieţi şi 96 fete), s-a proiectat ca şcoala să aibă doi învăţători. Proiectul însă aproape un secol a rămas nerealizat din cauza vitregiei timpurilor.

La 1776, punându-se în aplicare reformele şcolare ale Mariei Terezia, şcoala bisericească se transformă în şcoală poporală. Dacă până aci istoricul şcoalei se bazează mai mult pe amintiri, pe tradiţie, pe date verbale şi pe puţine probe scrise, de aci înainte mărturiile scrise se înmulţesc. Multe date se găsesc adunate în Foaia Oficioasă a Diecezei Lugojului, Anul I. Nr. 5 din 1914 şi în Istoria Şcoalelor Bănăţene de Iuliu Vuia.

IOAN POPOVICI
1776-1784

Cel dintâi dascăl al şcoalei poporale a fost Ioan Popovici, recte Ianăş Popa. S-a născut la 1749 în Ticvani şi a servit ca dascăl de la 1776. La 1784 s-a hirotonit.

Obiectele de învăţământ au fost rugăciunile româneşti şi sârbeşti, citirea şi scrierea cu „potcoave”, socoata şi cântarea bisericească în româneşte şi sârbeşte.

Leafa de dascăl şi cantor a fost 40 florinţi pe an. În natură a mai primit 15 măsuri de cucuruz, o claie de fân, 3 stânjeni de lemne şi locuinţă în edificiul şcolii.

PETRU IANCOVICI
1784-1792

Între 1784 şi 1792 a funcţionat Petru Iancovici, urmaş a lui Ianăş Iancovici. Salariul său a fost 30 florinţi. În natură primea 5 măsuri de grâu, 10 de cucuruz, 6 stânjeni de lemne, 2 jughere de pământ intravilan şi 2 jughere extravilan.

Petru Iancovici s-a născut la 1760. Din şcoala sa a ieşit vestitul dascăl de mai târziu, Gheorghe Velea.

PETRU STOINA
1792-1804

După Petru Iancovici a urmat Petru Stoina. Născut la 1764, a servit ca dascăl de la 1792 până la 1804. Urmaşii săi trăiesc şi azi în Ticvani, formând familii numeroase.

Obiectele de învăţământ, precum şi dotaţia sa de învăţător a fost ca şi la antecesori.

GHEORGHE VELEA
1804-1837

Dacă secolul XVIII a început seria dascălilor cu o figură de calibrul lui Ianăş Iancovici, începutul secolului XIX este dominat de figura masivă a lui Gheorghe Velea. Născut în Ticvani, la 1773, după ce a cercetat şcoala din sat, s-a dus la Vârşeţ să asculte *Cursul normal* de şase luni, înfiinţat de împărăteasa Maria Terezia pentru calificarea dascălilor ortodocşi sârbi şi români. El a servit mai întâi în Zăgujeni, apoi de la 1805 în Ticvaniu-Mare.

Obiectele de învăţământ au fost citirea şi scrierea românească şi sârbească, aritmetica, istoria biblică şi catehismul, cântarea românească şi sârbească, rânduiala bisericească şi economia câmpului. După cum se vede, cam aceleaşi ca la antecesori, dar Gheorghe Velea a avut meritul că a introdus o metodă mai bună, o disciplină de fier, de multe ori chiar brutală, când a fost vorba de frecventarea regulată, şi a lungit timpul de şcoală la 6-8 luni. Şcolarii, în număr de 76 (65 băeţi şi 11 fete), i-a împărţit în trei grupuri: cei care învăţau literele şi compuneau silabe, cei care din silabe învăţau să compună cuvinte şi, în fine, cei care citeau cuvinte şi propoziţii întregi.

Pentru rapiditate, a instruit mai întâi pe cei mai deştepţi şi mai iuţi de minte, apoi aceştia îi ajutau la instruirea celorlalţi, după străvechea slovenire.

Din şcoala lui Gheorghe Velea au ieşit mulţi elevi din sat, care s-au făcut dascăli şi cantori în comune învecinate. Aşa a ajuns Iacob Gaitovici în Câlnic, Mihai Gaitovici în Mărcovăţ, Vidu Miu în Cuptoare, Pavel Drăgan preot în Bacamezeu şi Nicolae Tincu Velea, fiul său adoptiv, profesor la secţia română a teologiei din Vârşeţ.

Nici şcoala lui Gheorghe Velea nu s-a mărginit la cadrul restrâns al satului natal. Faima ei şi a dascălului a mers mai

departe şi şcoala era considerată ca un centru de cultură poporală. Mulţi tineri din satele vecine au venit la Gheorghe Velea la şcoală, apoi, după ce terminau la el, se duceau la *Cursul normal* sau clerical şi se întorceau acasă dascăli sau preoţi. Între mulţi alţii reţinem numele lui Pavel Laţcu şi Avram Novac din Jitin (fiul acestuia din urmă, Iosif Novac, a ajuns dascăl la Oraviţa) şi Constantin Popa din Ticvaniu-Mic, care, după terminarea Cursului normal, au ajuns dascăli în comunele lor natale.

La sfârşitul secolului trecut, au trăit mulţi bătrâni care au umblat la şcoala lui Gheorghe Velea. Toţi îşi aminteau că era tare învăţat şi minunat la carte. Avea însă, cum tot omul are câte ceva, avea şi el slăbiciunea muierilor şi ciuda popilor. Şi soarta a făcut ca dascălul să prindă pe popa Iacob din sat la o văduvă de care şi pe el îl legau fire duioase. Bătrânii povestesc că aşa de tare s-a înfuriat dascălul că popa a trebuit să fugă, lăsând la faţa locului jumătatea inferioară a îmbrăcămintei. Din aceasta cauză au şi fost suspendaţi ambii de către Consistoriul sârbesc din Vârşeţ.

Ticvănenţii însă, care acoperă – şi se vede, acopereau şi atunci cu consimţământ binevoitor legăturile de inimă – n-au încetat să iubească pe maestrul lor. Mai cu seamă că nu era pe acele vremuri cantor în tot aritul care să se poată măsura cu el. Biserica era totdeauna plină şi nu arareori viersul său dulce storcea lacrimi din ochii credincioşilor. Iar la ieşirea din biserică bătrânii îl blagosloveau:

„Doamne, ţine mult pe dascălul nostru, că tare ne mângâie inimile cu podobia glasului."

Aşa s-a făcut că, la un an după suspendare, la 1830, a fost repus în slujbă. Plata lui era 40 florinţi în bani gata, locuinţă şi grădină, 4 jughere de pământ arător, 7 măsuri de grâu şi 15 de cucuruz, o claie de fân, 6 funţi lumânări 3 stânjeni de lemne, 10 ocale de făină şi 10 de fasole. Fiind însă în bunăstare materială şi având casă proprie, nu a locuit la şcoală.

Din căsătorie Gheorghe Velea nu a avut copii. Ca să nu rămână pustiu la bătrâneţe a înfiat un nepot al soţiei sale, pe care, văzându-l deştept şi cu atragere pentru carte, l-a dat la studii mai înalte cu cheltuială proprie. Acest adolescent sărac, adoptat de o rudă bogată, avea să devină cel mai vajnic luptător pentru câştigarea independenţei bisericeşti faţă de sârbi şi cel mai vechi istoriograf al Banatului, Nicolae Tincu Velea.

LUCA MICLEA
1829-1830

Pe timpul suspendării lui Gheorghe Velea, între 1829 şi 1830, i-a ţinut locul la dăscălie şi la cantorat Luca Miclea din Răchitova. La sfârşitul anului de pocăinţă, Velea a fost reabilitat şi repus în dăscălie, pe care a purtat-o până la 1837, când, obosit de 32 de ani petrecuţi în muncă aprigă, se retrage spre odihnă bine meritată. A murit la 1841, plâns de toată comuna şi de mulţi din elevii săi din jur, care au venit să-l petreacă la locul de veci.

IACOB GAITOVICI
1837-1844

La catedră i-a urmat Iacob Gaitovici, fost elev al său, după ce a cumpărat dăscălia cu 120 de florinţi. S-a născut la 1779 în Ticvani şi, după ce a ieşit din şcoala lui Gheorghe Velea, s-a dus la Preparandia ortodoxă română din Arad, pe care o absolvă în 1816. El a fost feciorul popii Achim Gaitovici. S-a căsătorit la 1815 cu fata preotului Iacob Popovici. A funcţionat întâi în Câlnic, apoi în Greovăţ, de unde a venit la Ticvani în anul 1837. A funcţionat până la 1844, când din cauza sănătăţii sale şubrede a cedat catedra fiului său, Sofronie.

SOFRONIE GAITA
1844-1892

Sofronie Gaitovici s-a născut în Greovăţ, în timpul când tatăl său a dăscălit acolo. Primele cunoştinţe le-a câştigat în şcoala tatălui, după isprăvirea căreia s-a dus la şcoala nemţească din Oraviţa, unde a stat un an şi la şcoala ungurească de la Tormac, unde a rămas doi ani. La 1842 a terminat Preparandia din Arad şi s-a întors acasă. A suplinit doi ani pe tatăl său, apoi la 1844 i-a luat locul definitiv.

Crescut în şcoală nouă, Sofronie Gaitovici a introdus în învăţământ metode noi. A menţinut împărţirea în trei clase, dar a căutat să elimine numele slavone ale literilor şi să le înlocuiască cu sunetul latin. Silabisirea nu se mai făcea cu buchi-az=ba, ci be-a=ba şi en-a-es=nas. Obiectele erau tot cele vechi, doar dezvoltarea lor a fost mai amplă. Ca noutate, s-a adăugat limba ungurească şi, de la 1850-51, cea nemţească. Grele lucruri pentru căpăţână tare de valah, dar sârguinţa şi răbdarea de fier şi, să recunoaştem, varga de gutâi, au făcut minuni.

La 1852 întrerupe dăscălia. Între timp comuna întreagă trece la unire, cu excepţia a şase familii, între care era şi dascălul Gaitovici. Cu toate insistenţele depuse, dascălul crescut în Preparandia ortodoxă nu vrea să se unească, ci preferă să stea în neactivitate. Abia în 1858, când suplinitorul său, Ion Roşu, se sfinţeşte şi trece ca preot unit în Balinţ, iar Ticvaniu rămâne fără dascăl, Gaitovici se hotărăşte pentru unire. Acum a făcut-o bucuros, pentru că a văzut că, prin unire, şcoala şi biserica scapă de sub tutela sârbească. Elimină din nume sufixul „vici” şi, ca Sofronie Gaita, se reactivează. Aşa a rămas în tradiţia poporului dascălul cel mare Sofronie Gaita şi satul şi azi îşi aminteşte cu veneraţie de el.

Din mâna lui au ieşit Teodor Roşu, profesor în Beiuş, Axente Gaita, avocat şi judecător în Făget, Ioachim Frenţiu, preot în

Reciţa, Sofronie şi Vasile Pascu, preoţi în Ticvani şi Greovăţ, Iosif Roşu, învăţător în Cârnecea, Petru Roşu, preot în Secaş, Petru Ţăran, dascăl în Ticvani şi mulţi alţii.

Reactivat în 1858, Sofronie Gaita rămâne la catedră până la moartea sa întâmplată la 1892. La 1860 salariul său s-a ridicat la 300 florinţi pe an, pe lângă competinţele în natură avute de antecesorul său.

IOAN ROŞU
1852-1858

În intervalul 1852-1858, catedra a fost ocupată de cleriul Ioan Roşu, primul învăţător şi cantor unit în Ticvani. S-a născut în Rafna la 1825 şi a terminat teologia la Vârşeţ. Trecând însă la unire, a ajuns învăţător şi cantor la Cârnecea, de unde a coborît la Ticvani. Fiind cantor cu merite recunoscute chiar şi la teologia din Vârşeţ, unde erau mulţi cantori buni, în scurt timp şi în Ticvani a înjghebat o pleiadă de cântăreţi bisericeşti foarte rutinaţi. Meritul său cel mai mare este însă că el a introdus prima oară literele latine în şcoala din Ticvani, eliminând cu desăvârşire potcoavele sârbeşti. Leafa sa era 100 de florinţi. La aceasta s-a adăugat ajutorul acordat de Societatea privilegiată de căi ferate St. E. G. (azi U. D. R.) pentru cantorat, în sumă de 42 florinţi, 12 stânjeni de lemne, locuinţă, grădină şi cca. 4 jughere de pământ arabil al comunei bisericeşti.

PETRU ŢĂRAN
1872-1881

În anul 1872 se împlineşte un vechi deziderat al comunei, înfiinţarea celui de al doilea post de învăţător. Divizia I-a avea clasele I-III, cu 32 băieţi şi 37 fete, iar divizia II-a clasele IV-

VI, cu 55 băieţi şi 17 fete. În postul acesta, pentru divizia I-a, a fost ales Petru Ţăranu. Născut la 1847 în Rafna, a absolvit Preparandia română unită din Oradea în 1866 şi a funcţionat întâi ca învăţător şi cantor în Lăţunaş. El a început mai întâi să introducă metoda fonetică la învăţarea cititului şi a scrisului. Leafa lui a fost 221 florinţi, 4 stânjeni de lemne de foc, locuinţă şi grădină.

A servit 9 ani. În 1881, din cauza unei boli, a fost silit să se retragă.

IULIU BIROU
1881-1910

În locul său, tot în acel an, Senatul şcolar a ales cu unanimitate de voturi pe Iuliu Birou, fiu de ţăran din satul vecin, Cârnecea. Născut la 1858, după studii la Oraviţa şi la Preparandia din Oradea, ajunge învăţător în Coştei, lângă Lugoj. Aci înfiinţează primul cor de ţărani, fapt pentru care este chemat cu atâta însufleţire în Ticvani. La un an după mutare, înfiinţeaza şi aci cor ţărănesc. El a introdus pentru prima oară metoda treptelor formale ale lui Herbart, după care a scris şi cărţi didactice. A stat în permanentă legătură cu pedagogii români ai timpului, cu Şt. Velovan, I. Ciocârlie şi Paulian şi cu compozitorii şi dirijorii de coruri de atunci, în special cu mult regretatul Kiriac. A fost secretarul general al Reuniunii învăţătorilor şi a colaborat la toate reviste pedagogice de atunci.

TOMA STANCA
1910-1925

Iuliu Birou a fost pensionat de unguri în 1910. În locul lui, a venit Toma Stanca, fiu al comunei. A făcut Preparandia de stat din Timişoara. Om energic, de o puteră de muncă formidabilă,

a trebuit să schimbe pana cu arma şi plaiurile cărăşene cu nemărginirea stepelor siberiene, unde şi-a ruinat sănătatea. După întoarcerea din Siberia, a funcţionat până la 1925 în Ticvani, apoi în cautarea sănătăţii s-a transferat la Anina, iar mai târziu la Timişoara, unde a şi murit după grele suferinţe.

GHEORGHE CAIMAN
1893-1929

Postul al doilea rămânând vacant prin moartea lui Sofronie Gaita, în 1893 a fost ales ca dascăl al doilea Gheorghe Caiman, originar din Vărădie. Şcoalele şi le-a terminat la Oraviţa, Beiuş şi Oradea. A funcţionat aproape 40 de ani şi a răposat în anul 1939.

Cu aceştia trei din urmă se încheie seria dascălilor de dinainte de război. Aprecierea muncii lor pe ogorul învăţământului românesc o vor face generaţiile viitoare.

***

Acum, pentru încheiere, trebuie să adaug ceva. Mineiul pomenit la începutul capitolului de faţă a stat 150 de ani ascuns într-o ladă cu cărţi bisericeşti în podul bisericii din Ticvani. Nu-mi place să cred că întâmplarea oarbă a făcut să iese la iveală. Ci mai degrabă cred că Providenţa, care s-a îngrijit ca ultimele trei secole să înceapă şi să fie dominate de dascăli buni, acea Providenţă a suit în podul bisericii pe dascălul Iuliu Birou şi l-a îndemnat să cotrobăiască prin vrafurile de cărţi prăfuite de decenii. Acea Providenţă bună românească l-a făcut să înceapă îndată investigaţii la bătrânii din sat, la urmaşii dascălilor şi prin arhivele vechi.

A cules date timp de 40 de ani. De câte ori nu s-a izbit de întunericul timpurilor. De câte ori n-a luat-o pe pistă greşită.

Dar nu s-a descurajat. A început din nou, până ce cu o muncă neînfrântă a putut construi scheletul şirurilor de mai sus. El n-a fost condus de preocupări personale. Nici de dorinţa vană de a se ridica deasupra altora. Numai de convingerea fermă care i-a spus că nu se poate ca neamul românesc să fi trăit într-un întuneric aşa de adânc, cum vreau străinii să-l prezinte. Nu se poate ca şcoala românească să nu aibă trecutul ei, ascuns doar de vitregia vremilor.

Iuliu Birou a murit la masa de scris cu pana în mână. Fac un pios omagiu amintirii lui, dând formă datelor culese de el, pe care însă n-a mai avut răgaz să le prelucreze.

Un document românesc de la 1830
Antropologia lui Pavel Vasici-Ungureanu

Marea revoluţie franceză de la finele secolului XVIII şi războaiele napoleoniene următoare au avut ca efect cea mai importantă prefacere în istoria Europei moderne. Cătuşe seculare s-au sfărâmat, prejudecăţi ce păreau împietrite din negre vremi de barbarie medievală s-au spulberat, omul a început să privească lucrurile prin prisma curajului ce-l dă raţiunea, iar naţiunile trezite de un suflu nou, al libertăţii, încep să se îndrepte spre viaţă proprie. Mai cu seamă naţiunile mici au fost afectate de vremile noi, copleşite de alte naţiuni mai tari ele şi-au supus existenţa unor noi judecăţi, care să le determine cursul întâmplărilor viitoare.

Cu toată reacţiunea dezlănţuită de aceia care deţineau puterile executive, bărbaţi curajoşi mânaţi de văpaia unei conştiinţe naţionale au început să cerceteze problemele puse de timpuri sub noile aspecte. Cercetările lor de multe ori i-au dus la ingerinţe, de multe ori închisori, expulzări şi chiar represalii capitale le-a fost soarta, dar ei, exponenţi avansaţi ai chintesenţei naţionale, au ştiut că prefaceri pe plan social, economic şi politic nu pot urma decât după o campanie de lămurire a maselor, conştientă şi de amploare, pe toate tărâmurile care modelează existenţa unui neam.

Privită sub acest unghi de vedere, cartea bănăţeanului Pavel Vasici-Ungureanu reprezintă un punct de reper. Ungurian este cel între cei dintâi care nu prin scrieri politice, direct, ci prin răspândirea ştiinţei tind să ridice potenţialul naţional. El este

conştient că naţiunea trebuie întărită întâi prin cultură, pentru că astfel celelalte urmează aşa-zicând de la sine. Un popor cu mintea luminată se ridică şi se validează mai uşor pe plan economic şi, odată această problemă rezolvată, el îşi poate supune unei revizuiri situaţia socială şi politică.

***

În numărul oct-dec. 1939 al revistei „Luceafărul”, dl. Const. Rudeanu, neobosit cercetător al trecutului bănăţean, în studiul despre Pavel Vasici-Ungureanu aminteşte şi prima carte a acestuia, *Antropologia,* apărută în 1830 la Buda.

Deoarece azi cartea a devenit extrem de rară- în Timişoara nici Muzeul, nici Biblioteca Municipiului nu o are - şi deoarece între scoarţele ei se găsesc lucruri de valoare însemnată pentru trecutul ardelean şi bănăţean, cred că fac lucru util dacă o prezint mai de-aproape cititorilor.

Titlul cărţii este *Antropologia sau scurtă conoştinţă despre om şi despre funcţiunile sale, întocmită şi întru acest rând adusă de Pavel Vasici-Ungurian, al Mediţinei auzitoriu*. În Buda, la Crăiasca Tipografie a Universităţii Ungureşti, 1830.

Cartea începe cu o dedicaţie către Andrei Ungurian, fratele mai mare al autorului: „*Strălucitului şi Înalt învăţatului Domn, Andrei Vasici-Ungurian, prin Ţara Ungurească şi ţinuturile cu dânsa legate jurat al cauzelor, avocat precum şi la cinstitul Magistrat al Vârşeţului v. notariu, bunului său Mecena şi frate se dedică această carte*.”

După dedicaţie, urmează o alocuţiune adresată tot fratelui. Din ea aflăm că Pavel Vasici-Ungureanu a rămas orfan de părinţi, încă fiind elev în Şcoala Normală (primară) şi că fratele său Andrei, în loc să-l fi dat la o meserie, l-a luat în îngrijirea sa şi l-a ţinut mai departe la şcoli, lăsându-l să isprăvească şi pe cele

filosoficeşti (medii). La terminarea acestora, neprecupeţindu-şi în nici un fel ajutorul dat, Andrei îl trimite pe Pavel la Facultatea de Medicină. Drept recunoştinţă, Pavel dedică lui cartea sa: „*Din toate puterile te-ai ostenit,* spune Pavel, *a împlini toate acelea ce sunt de lipsă ca să pot fi săracilor spre mângăiere, bolnavilor spre uşurare, Patriei spre apărare şi Neamului spre folos şi bucurie.*

Cum nu voi arăta şi altora buneaţele, blândeaţele, darurile, dreptul şi caldul frăţesc sânge? Cum îţi voi mulţumi?...

Văzându-mă dară neputincios a-ţi aduce alte daruri, silit sunt a cuvânta cu înţeleptul Eschines, discipolul marelui filosof Socrat: ‹‹îţi dăruiesc una ce am, pre mine însumi››. Acestui dar adaug şi această carte, în care vreau să fie numele tău nemuritor şi la toţi cunoscut; pre aceasta dară, bunule frate, măcar şi mai puţin perfectă, fiindcă în celea grele destul este numai a vrea, Tu cu faţa voioasă şi cu frăţească dragoste, ca să o primeşti, poftesc, rugând pre Dumnezeu cel de trei ori bun şi mare, să-ţi dăruiască toată fericirea şi norocirea şi să te învrednicească să ajungi sănătos a mă vedea şi cu cununa doctorească înfrumuseţat, rămânând al tău iubit frate, Pavel.”

Alocuţia către Andrei este urmată de *Cuvânt înainte*. Reproducem din el două pasagii care ne par de mare interes şi care prezintă pe Pavel Ungurian sub un aspect cât se poate de frumos:

„*De va căuta cineva la fieştecare făptură şi cu ochii deschişi o va pătrunde, va afla o minune mare într-însa; această minune cu atât va fi mai mare, cu cât mai adânc la cele din lăuntru ale ei va ajunge. Caută-te dar, omule, înţeleaptă făptură a Făcătorului, însuţi pre tine şi te minunează de cele ce vei afla în tine; caută la toată părticica trupului tău şi cunoaşte folosul ei, pre carele cunoscându-l, vei lăuda înţelepciunea şi măiestria*

Ziditorului. Nu fi îndestulat că trăieşti în această lume, ci caută cum? Şi pentru ce vieţuieşti într-însa? Caută ce deschilinire este între tine şi între alte vieţuitoare, ca şi între alţi oameni. Înţeleptul Thales zice: Cunoaşte-te pre tine însuţi.

Spre scrierea acestei cărţi din doua pricini m-am hotărît: întăi este iubirea către naţia mea (spre a cărei cultură toţi românii învăpăiaţi sunt); iar a doua statul Tinerimei Româneşti din această Universitate, a căreia nu e mic numărul."

Vedem pe bănăţeanul Pavel, cu nume pe jumătate sârbizat, pe jumătate insinuând, inutil, a ungur, militând în capitala rivalului secular pentru iubirea naţiei sale româneşti şi pentru ridicarea culturală a ei, într-o epocă în care apostolul cu glas de foc al resurecţiei maghiare, poetul Petofi-Petrovici, se juca în ţărână. Şi vedem o tinerime studioasă română, adunată din toate colţurile locuite de români, la Universitatea Crăiască din Buda, alăturându-şi pe lângă bănăţean sufletul şi, cum vom vedea mai jos, sprijinind şi pe plan material un fenomen cultural menit să ducă lumină celor lăsaţi acasă.

În restul *Cuvântului înainte*, Ungurian arată greutăţile întâmpinate din faptul că lucrarea sa, fiind cea dintâi scrisă în limba românească în materie, nu a avut de unde să ia termenii tehnici. A întrebuinţat deci pe cei din limba curentă, nesfiindu-se a împrumuta chiar şi termeni poporali şi numai în ultim rând a recurs la numiri şi termeni latineşti.

Această teză o susţine şi într-o notă din cuprinsul cărţii, unde tratează despre vorbire.

În opoziţie cu tendinţele ultra-latinizatoare, Ungurian afirmă că datoria cea mai elementară a fiecărui român este să îmbogăţească limba cu expresii neaoşe româneşti, scoase din popor şi numai secundar să se recurgă la împrumut latinesc. În acest caz însă, cuvintele trebuiesc cercetate după principiile mutării cuvintelor stabilite de „la neamul său în veac de aducere aminte vrednic Petru Maior" în *Ortografia* sa din 1819.

Limba românească e frumoasă şi, din cauza că multe cuvinte se termină în vocale, e foarte potrivită pentru poezie, continuă Ungurian în notiţă. Ea trebuie să se adapteze bine şi la subiecte ştiinţifice şi, cu o muncă asiduă, toate greutăţile se pot învinge: „Deducerea cuvintelor româneşti din cele latineşti ar trebui să se facă după o dreaptă regulă, pe care tot românul să fie obligat să o ţină. Această regulă să se cuprindă într-un lexicon, iară lexiconul să se alcătuiască după regulile pe care răposatul Pavel Iorgovici le-a fixat în *Observaţiune*[189] şi Const. Diaconovici în *Gramatica*[190] sa."

Iată în rezumat câteva din problemele care agitau pe tinerii studenţi români de la Buda în acele timpuri. Sunt roadele pornite din sămânţa aruncată de clasicii renaşterii româneşti de la sfârşitul veacului XVIII şi începutul veacului XIX. Pentru că nu credem că Ungurian, medicinistul cu tendinţe naturaliste avansate, cum se poate observa şi din libertatea cu care tratează în *Antropologie* problemele sexuale considerate tabu încă un secol după *Antropologia* lui, nu credem să fi fost preocupat de filologie în măsură mai mare decât cerinţele sale de mânuitor de condei pretindeau. Dar, în vremea aceea, era în Buda şi în Peşta un grup puternic de intelectuali români, viitori conducători ai destinelor dincoace de Carpaţi. Găsim acolo la acea epocă – şi nu pomenim decât pe cei mai de seamă – pe Damaschin Bojincă şi pe Emanuil Gojdu avocaţi, pe Eftimie Murgu şi pe Mihai Tomici studenţi în anul al treilea al legilor, pe Anastasie Şaguna teolog, pe Constantin Leca moalăr (pictor), pe Melentie Dreghici student la Filosofie şi zeci de alţi studenţi la facultăţi şi intelectuali cu studiile isprăvite şi cu funcţii pe la diferite servicii publice şi particulare. Freamătul mişcării liberatoare a popoarelor i-a atins şi pe ei, virusul naţionalismului le-a fost inoculat de cei de la Blaj şi de cei de dincolo. Se adunau des

[189] Este vorba de *Observaţii de limbă românească* (Pesta, 1799).

[190] *Gramatica românească* (Buda, 1822).

şi discutau tot. Examinau probleme cu posibilităţi şi se cerceta tot ce era în legătură cu viaţa naţională care se dezvăluia în intensitate ascedentă. Ştiinţă, artă şi filosofie, limbă românească, dar mai cu seamă ce era interzis, politică. Sufletul receptiv al bănăţeanului a cuprins tot şi la cea dintâi ocazie şi-a revărsat belşugurile. Aşa credem că a ajuns Ungurian să fie preocupat de probleme de filologie.

Antropologia propriu-zisă este aceea ce se arată în titlu, scurtă ştiinţă despre om şi despre funcţiunile sale. Anatomie, fiziologie şi puţină psihologie, toate pe măsura cunoştinţelor contemporane curente. Se descrie sistemul osos, cel muscular şi pielea. Apoi tratează funcţiunile vieţii trupeşti, sufleteşti şi funcţiunile vieţii sexuale, studiind amănunţit şi organele fiecăreia. La urmă, „fiindcă omul nu numai din trup, ci şi din suflet este alcătuit”, vorbeşte şi despre suflet.

Tratarea sistematică a unui subiect destul de complicat pentru mare parte din publicul cititor, expunerea clară a lucrurilor şi a fenomenelor demonstrează că medicinistul din anul III a stăpânit perfect materia, iar limba curgătoare, nesilită de latinismele inevitabile la alţi scriitori contemporani, precum şi uşurinţa de exprimare – este cel dintâi care tratează acest subiect în limba românească – lasă să se întrevadă autorul prolific de mai târziu.

La sfârşitul cărţii, Ungurian publică ceea ce pentru timpurile de azi credem că este de cea mai mare valoare din toată lucrarea, numele autorilor prenumeranţilor, adică lista acelora care prin obolul lor anticipat au făcut posibilă apariţia cărţii. Ungurian a publicat numele lor numai din recunoştinţă şi ca să se ştie cine sunt bunii naţionalişti:

„Mă bucur şi mă ţin fericit că pot să înfrumuseţez această carte cu atâtea preţuite nume a Bunilor Naţionalişti, care la sfârşit se află.”

Azi însă, lista prenumeranţilor, aşa cum se găsesc în carte, grupaţi după centre urbane, prezintă o icoană sociografică a epocii

de cea mai mare importanţă. Ea cuprinde numele protopopilor, ale preoţilor şi ale învăţătorilor din câteva sute de sate din Ardeal şi din Banat şi numele multor români care au ocupat diferite demnităţi în aceste regiuni. Clerul, atât cel ortodox, cât şi cel unit, a dat ajutor neprecupeţit autorului. Istoriografi, sociologi şi monografi găsesc date preţioase în această listă şi mulţi cititori vor găsi cu emoţie numele vreunui strămoş al lor, care a contribuit odinioară la îmbogăţirea listei „Bunilor Naţionalişti”.

E înduioşător să vezi în această listă, alături de înalte feţe bisericeşti din fruntea eparhiilor, pe Vichente Roşu „magister cizmaş” şi pe Ion Grecu „orăşan pandur” în Lipova; lângă domnii de pământ cu prefix de nobil înaintea numelui, pe David Nicoară, econom în Giula părţilor ungurene şi pe Dragodan Rista, cumet şi speculant din Voivodinţii Căraşului. Iar lângă dumnealui Gh. Hagi Pedestrăşescu, robul muzelor şi al poeziei din Valahia mică, pe Nicolae Căpitan, bărbier într-un sat bănăţean.

Toţi au sărit, cu mic, cu mare, în ajutor. Şi s-au vândut astfel 941 de exemplare, înainte ca lucrarea să fi fost tipărită. Azi, dupa 110 ani, ce carte poate avea aşa succes? Şi ne întrebăm ce interes aveau pentru anatomie atâţia magiştri olari, cojocari, cizmari şi ferestrari, atâţia economi, huzari şi cărăuşi, dintre care mulţi poate abia au ştiut să scrie şi să slovenească şi care totuşi au cumpărat cartea?

Răspunsul este unul singur. Conştiinţa naţională a lucrat în toţi. Îndrumaţi de conducătorii fireşti, de preoţi şi de dascăli, cei de jos au răspuns chemării. Pentru că din lista prenumeranţilor se poate înţelege că apariţia cărţii nu a fost un fenomen sporadic şi izolat. Faptul că Zaharie Carcalechi, izvoditorul Bibliotecii Româneşti şi al Moldovei abonează 300 de exemplare şi faptul că printre prenumeranţi se cuprind separat şi tineri care studiază la Viena şi la Paris, demonstrează clar că lucrarea a fost lansată după un plan sistematic şi bine chibzuit, cu ştiinţa şi

aprobarea tuturor. „Bunii Naţionalişti” şi-au recrutat rândurile din toate păturile şi din toate colţurile locuite de români şi inimă românească a bătut la fel sub strălucite haine arhiereşti, ca şi sub straiele simple ale celor umili. De aceea, credem că *Antropologi*a lui Pavel Vasici-Ungureanu iese din cadrul singuralizant al unui fenomen de ordin pur cultural. Apariţia ei este un moment de sinteză al tendinţelor de naţionalism conştient şi e o dovadă elocventă a vechimii lor.

Şi acum lăsăm să urmeze

Numele D.D. Prenumeranţi

Aşa în rând aşezate, precum sunt trimişi de la dl. culegător:

Abrud

Rev. D. Constantin Molnar, paroh şi protopresbiter G. (reco) C. (atolic)

D. D. Nicolae Popovici, curator bis. G. n. (e) u. (nit). 2 ex.

Alexandru Almăşan, curator bis. G. n. u. 2 ex.

Ioan Molnar de Alba-Carolina. Pos. în Roşia.

Nicolae Vincler, pos. în Roşia.

Ioan Molnar, dulgher în Roşia Abrudului şi nemeş posesor în Teiuş.

Ioan Maler.

Total 9 ex.

Arad

Ilustrissimul D. Nestor Ioanovici, episcopul Aradului, 2 ex.

Rev. D. Gheorghe Chirilovici, protopesbiterul Vilagoşului precum a cinst. Consistoriu, aşa şi I. I. Com. Arad, Bichiş şi Cenad, al Tablei de judeţ Asesor.

Rev. D. Protici Zaharia, protopresbiterul Tot-Vărădiei şi a mai multor I. I. Comitat, precum şi a Consistoriului Aradului Asesor.

Admodum Rev. D. Grigor de Lucacec, catehet al Preparandiei, Namestnic Consistoriului Asesor şi Paroh.

Spect. şi Peril. D. Iacob de Galbec, a mai multor I. I. Com, a Tabulei de judeţ Asesor şi a I. dominium Petriş proprietar.

Spect. şi peril. D. Constantini Dimitrie, profesorul preparanzilor şi senior, 2 ex.

Spect. şi peril. D. D. Constantin Diaconovici Loga, profesor la Preparandie.

Gavra Alexandru, profesor la Preparandie, 25 ex.

Teodor Serb. advocat la Arad.

Ion Arcaş.

Adm. şi Rev. D. Gavril Julani, prof. la Teologie, Cons. Asesor, paroh în Curtici.

On. D. Jupân Iosif Peştişan, serariu în Arad.

Spect. D. Bank-Vankuly de Tővis, I. Cottus Arad Vice Judlium.

Per. D. Dimitrie Niga, la Inc. Prefectorat cămărăşesc practicant.

Spect. D. Grigorie Chiş, I. Com. şi a Dominiumului Petriş fişcal.

Adm. Rev. D. Popovici Eftimie, parohul Juliţei şi a mai multor şcoli naţionale localnic director.

Perill. D. Dimitrie Giva, localnic inspector în Pâncota Veche.

Per. D. Jupân Brădian Dimitrie, înv. în Pâncota Veche.

Per. D. Atanasie Misici, arendator.

Per. D. Popovici Iosif, paroh în Petriş.

Zelosul Tiner Mann Simeon, învăţăcel în Şcoala Normală în cl. II-a.

Zelosul Tiner Sofronie Haţeg, în Școala Naţională cl. II-a.

Rev. Păr. Zaharie Neiculescu, paroh în Toc.

Adm. Rev. Păr. Damaschin Dimitrievici, paroh în Milova.

On. Jupân Antonie Ţapu, sistematic înv. în Zorlenţul-Mare.

Zeloşi Tineri: Mihailovici Ioan, Mihail Gh., Miloş Daniel, Moldovan Gruia, Oprian Nicolae, Pilca Vasile, Popovici Dimitrie, Radin Teodor, Rubenovici Teodor, Rusu Manasie, Rachiţian Iosif, preparanzi în cursul I-lea.

Mediatinu Preparandiei Tomici Gheorghe.

Zel. Tin. Ioan Berariu a Şcoalei Clericale emerit auzitor.

Rev. Păr. Ioan Pavici, diacon şi a Cinst. Consistoriu al Aradului cancelist.

Rev. Păr. Gheorghe Popescu, parohul Cuvinului, cleric în cursul al III-lea.

Rev. Păr. Gheorghe Boitor, diacon şi cleric în cursul al III-lea.

Zel. Tineri: Mihuţ Avram, Popescu Zaharie, Popescu Ieremia, Popescu Teodor, clerici în cursul a III-lea.

Braşovan Gh., Gruici Zamfir, Popescu Ioan clerici în c. II.

Gruescu Partenie, Lupşa Simeon, Popovici Dim., Popovici Eftimie, Popovici Evantie, Sacoşan Mihail, Ţăran Ioan, clerici în cursul I.

Adam Nichita, Balanescu Andrei, Bot Rusalin, Burcă Pavel, Gaşpar Moise, Gheorghevici Dionisie, Gherga Gh., Ghivoin Petru, Laboşan Pavel, Martinovici Nicolae, Martinovici Pavel, Mircovici Mâxa, Nicolescu Gh., Popescu Ioan, Puşcan Const., Rachiţan Nic., Sechel Ioan, Schelegia Ioan, Tripon Nic., Ungur Partenie, Ungurean Dimitrie, Imbre Ioan, preparanzi în anul al II-lea.

Aţegan Ioan, Belcea Gh., Belcea Blagoe, Gheorghevici Iosif, Covaci Iosif, Lupu Petru, Marcu Gh., Marcovici Ioan, Miat Nicolae, preparanzi în cursul I.

Total 112 ex.

Braşov

Preacinstit D. Ignatie Carabeţ, I-lea, protopesbiter.

Preacinstit D. Simeon Popovici, al II-lea presbiter.

Cinst. Păr. Voina Pitiş, paroh.
Cinst. D. D. Barbu Cepescu.
Gheorghe Orghidan.
Dimitrie Marin.
Ion Cristu, judele privilegiatei Comunităţi greceşti, 2 ex.
Ioan Radu Leca.
Ioan şi Gheorghe Iuga, 2 ex.
Nicolae Cepescu.
Rudolf Orghidan.
Gheorghe Carcalechi
Total 14 ex.

Buda

D. Zaharie Carcalechi, izvoditoriul Bibliotecii Româneşti, pentru iubitorii de literatură românească din Principatul Ţării Româneşti şi al Moldoviei 300 de exemplare.
D. Constantin Leca, Moalăr.
D. Dimitrie Lazarevici.
Total 302 ex.

Vârşeţ

Înalt Preasfinţitul D. Maxim Manuilovici, Episcopul Vârşeţului.

Preacinst. D. Arsenie Ioanovici de Şacabent, a împreună lăcuitoarei mănăstiri a Mesiciului Arhimandrit, precum şi a Cinst. Consistoriu şi a măritului Comitat al Caraşovei Tablei Asesor.

Constantin Alexici, protopesbiterul Vârşeţului şi al Consisterolui Asesor.

Sofronie Ivacicovici, protopesbiterul Vărădiei şi al Cinst. Consistor Asesor.

Cinst. D. Dimitrie Petrovici, paroh şi namesnic Lugojului, al Cin. Consistoriu Asesor şi al Şcolilor clericeşti profesor.

Preacinst. D. Pahomie Iovanovici, al împreună lăcuitoarei Mânăstiri Mesici Ieromonah.

Cinst. D. D. Nicolae Gruici, parohul Vârşeţului şi al Cinst. Cons. v. Notariu.

Iorgovici Pavel, paroh în Vasiova Montană.

Creţu Ioan, paroh în Vărădia.

Cherciu Matei, paroh în Comorâşte.

Botoş Ioan, paroh în Comorâşte.

Popovici Ilie, paroh în Voivodinţi.

Gruici Teodor, paroh în Voivodinţi.

Andrei Popovici, paroh în Sânt-Ianoş.

Stoian Chitilea, diacon în Voivodinţi.

Ciacani Francis, Cameralnicul Verwalter[191].

Gheorghe Teodor, domnul pământesc de Peştere.

Biberli Ioan, cesaro-crăiesc oberlaitnant[192].

Sicheli Iosif, advocat.

Neşici Gh., al Cinst. Comitat fiscal.

Meşterovici Pavel, advocat.

Alexici Nicolae.

Nobilissim Alexievici Petru

Petrovici Timoteu, prefectul Urbariumului

Greber Carol, casirul Oraşului

Manoilevici Achim, controlorul casei pupilare

Pauncovici Pavel, cancelist

Spasoievici Arsenie, scrietoriu

Aragodan Ioan

Megerovici Grigorie, poliţai adiunct

Dumnealor: Iancovici Axente, moaler, Băloi Dimitrie, şpeculant, Megerovici Nic., Cuişor Constantin, Sterea Popovici şi Iorgovici Simeon, neguţători

Dragodan Rista, cumet şi speculant din Voivodinţi, Costa Alexandrovici, neg., Ioan Stefanovici, neg.

191 „Verwalter" (germ.) - administrator

192 Formă adaptată a germ. „Oberleutnant" – locotenent.

Domnişoara Anna Iovanovici.

Zeloşii Tineri: Avram Adonf, Andreevici Gh., Suza Trandafir, Magheţ Anania, Mihailevici Ioan, Neghici Pavel, Nica Gh., Popescu Vasile, Popescu Const., Popovici Venlamin, Popovici Pavel, Popovici Nic., Popovici Iosif, Popovici Pavel, Popovici Trifon, Popovici Teodor, Popovici Ieremia, Scumpia Alexandru, Stoica Iosif, Civişan Pavel, Cioca Ioan, clerici.

Dumnealui Gh. Hagi Pedestrăşescu, robul Muzelor şi al Poeziei, din Valahia mică.

Total 64 ex.

Viena

În Convictul chesaro-crăiesc:

Rev. D. D. Nicolae Vulcan, teolog absolut din Dieceza Oradiei Mari, Gr. cat.

Gregorie Moldvai, Alex. Molnar, în al IV-lea an al Teologiei auzitori, din Dieceza Oradiei Mari, Gr. Cat.

Toma Marţian, Ioan Rus, în al III-lea an al Teologiei auzitori, din Dieceza Făgăraşului. Gr. cat.

Petru Moga, Avsalon Popovici, în al II-lea an al Teologiei auzitori in Dieceza Ardealului, G. N. U. (Greco neuniţi).

Rev. D. Ioan Bogdan, în al I-lea an al Teologiei auzitor, din Dieceza Oradiei Mari, Gr. Cat.

D. Ioan Carabeţ, Canţelistul Cernoviţului.

Total 9 ex.

Giula

Cinst. D. D. Nicolae Suciu, paroh.

Atanasie Gheorghevici, paroh şi Asasor Cons.

Teodor Illovici, capelan.

Onorat D. Atanasie Pliufa, localnic director.

Nicolae Zaslo, învăţător.

Jupâni: Nicoară Petru, econom

Ioan Pumuţ, maistor
Ioan Maroşan, maistor.
Ioan Berbecuţ, maistor.
Petru Maroşan, econom
David Nicoară, econom 2 ex.
Florea Ievuţan, maistor.
Gheorghe Coman, maistor.
Iosif Antimosesc, maistor.
Gh. Bogar, econom.
Nicoară Ilie, econom.
Ştefan Baican, maistor.
Dimitrie Vintilă, maistor.
On. D. Pavel Vintilă, învăţător.
D. Ioan Iancovici, calfă de neguţător.
D. Dimitrie Suciu, calfă de timar.
D. Petru Suciu, învăţăcel.
Total 23 ex.

Caransebeş

Precinst. D. Ioan Tomici, protopesbiterul Caransebeşului şi al cinst. Consistoriu al Vârşeţului Asesor 6 ex.

Cinst. Păr. Atanasie Smaia, paroh în Zorlenţul Mic.
Gheorghe Grozovici, paroh în Obreja.
Simeon Zaharievici, paroh în Cârpa.
Gh. Bumbăcilă, paroh în Rusca.
P. Bumbăcilă, paroh în Teregova.
I. Bumbăcilă, paroh în Teregova.
Ioan Nedici, paroh în Jupa
Ioan Popovici, paroh în Valea Denii.
Ioan Ianoşel, paroh în Tincova.
Solomon Jura, paroh în Rugi.
Luca Stăpoane, paroh în Soceni.
Mihail Ştefoni, paroh în Ezeriş.

Nic. Morariu, paroh în Zăgujeni.
Nic. Păcurariu, parohialnic adm. în Apadia.
Const. Popovici, parohialnic adm. în Prisaca.
Dim. Ioanovici, parohialnic adm. în Poiana.
Gh. Stanciulov, parohialnic adm. în Poiana.
D. Gheorghe Andreicovici, învăţătorul tinerimei Caransebeşului.
Cinst. Păr. Ioan Dreghici, paroh.
Nobilul D. Ioan Muntyan de Felso Lapugy.
Zel. Tin. Petru Grozescu, cleric.
Jupâni: Mihail Russu, neguţător.
Ianco Belovici, neguţător.
Ioan Lazarini, cetăţeanul Timişoarei.
Ioan Conda, neguţător.
Sfânta Biserică a Comloşului.
Total 8 ex.

Lipova

Preacinstit D. Vasile Caracioni, protopresbiterul Lipovei şi în Ven. Consistoriu al Timişoarei asesor 2 ex.

Rev. D. D. Maxim Caracioni, paroh în Pecica şi la Ven. Cons. al Aradului Ases.

Partenie Schelejia, paroh în Lipova.
Lazăr Mihailovici, paroh în Lipova.
Avram Ioanovici, paroh în Ileuş.
Teodor Codreanu, paroh în Ileuş.
Jivan Popovici, paroh în Cuzdia.
Gh. Stoianovici, paroh în Chesinţi.
Partenie Josifovici, paroh în Birchiş.
Spiridon Iorgovici, paroh în Leşinţi.
Ioan Popovici, paroh în Căpâlnaş.
Alexie Teodorovici, adm. păr. în Fiscut.
Zamfir Popovici, adm. par. în Bruznic.
Partenie Ştefănescu, adm. par. în Bata.

Petru Tomici, adm. par. în Ohaba Sârbească.

Vasile Petrovici, adm. par. în Brestovăţ.

Trifon Muntean, paroh în Seciani.

Avram Schelegia, paroh în Dobreşti.

Lazăr Popovici, capelan în Seciani.

Pavel Lazarescu, ierodiacon şi senior învăţător, 2 ex.

Mihail Dabici, ierodiacon şi învăţător cl. I-a.

Sp. D. Maxim Pascu, jurat al cauzelor advocat şi al mai multor nobile familii fiscal.

Zelosul naţionalist Vasile Lungu, fost învăţător.

D. D. Lazăr Roşu, localnic director.

Ioan Tomici, învăţător în Siştarovăţ.

Pavel Popescu, învăţător în Căpâlnaş.

Petru Codreanu, învăţător în Ileuş.

On. D. Teodor Bontilă alias Ladislaus, magistrul ferestr. Şi al mai multor. Ţehuri Notariu, 3 ex.

Nic. Roşu, C. subştituirt măjariu de sare.

De nobil gen născut Ignatie Faur, magistru pălărariu.

On. D. Gh. Stoica, al Comunităţii senator.

T. Haji, al Com. senator şi al cărăuşilor din Ardeal Conservator.

Gh. Jurgiu, magister cojocar şi epitrop,

Vasile Drost, neguţător şi epitrop

Gregor Mihăescu, mag. simigiu.

Cristofor Ioanovici, mag. cojocar. şi arendator.

Ştefan Stoica şi Marfa Stoica, iubiitoare de ştiinţă vergură.

On. Doamne Sofia şi Ana Roşu.

On. Sepfora Lazi, iubitoare de ştiinţă, vergură.

On. D. D. Mihail Califarov, din Bucureşti şi cover, neguţător de Laibţig.

Florea Fogoroşi, mag. curelar.

Spiridon Fogoroşi, calfă de timar.

Petru Roşu, neg.

At. Ionovici, mag. cizmaş.
Gh. Simon, mag. cizmaş.
Ioan Draja, mag. cojocar.
Vic. Secheşan, mag. cojocar.
Mihail Bob, mag. ferestrariu.
Nicolae Popovici, mag.cojocar.
Nicolae Tatarţiu, neg.
Nicolae Radu, neg.
Moisă Costici, mag. săpunariu.
Dina Cinerib.
Ioşca Borca, cămărăşesc huzariu.
Const. Uroş, mag. cojocar.
Ioan Mărian, mag. tăbăcar.
Nicolae Căpitan, barbier.
Atanasie Stănilă, mag. olariu.
Iosif Stănilă, mag. olariu.
Filip Moisiovici, mag. simigiu.
Petru Arjoc, cizmaş.
Eftimie Popovici, mag. cojocar.
Partenie Ghili, mag. olar.
Gh. Balint, mag. olar.
Lazăr Risti, cojocar.
Nica Duca, neguţător.
Nic. Schelejia, mag. cojocar.
Ilie Muntean, mag. opincar.
Maxim Ioanovici, mag. cojocar.
Grigorie Stani, mag. opincar.
Simeon Munteanu, mag. opincar.
Teodor Ioanovici, mag. cojocar.
Ioan Firondi, mag. vărgar.
Maxim Ioanovici, moalăr.
Pavel Radiovi, mag. cojocar.
Nic. Ionescu, mag. cojocar.

Isaia Albu din Seciani, epitrop.
Total 92 ex.

Lugoj

Preacinst. D. Ştefan Nobil de Athanasievici, protopresbiterul Lugojului, al cinst. Consist. din Vârşeţ şi a măr. Comitat de Caraşova Asesor.

Cinst. Păr. Dimitrie Ioanovici, paroh în Lugoj.
Gheorghe Petraşco, paroh în Lugoj.
Ioan Lăpădat, paroh în Lugoj.
Dionisie Mitroni, paroh în Lugoj.
Const. Popovici, capelan în Lugoj.
Ioan Ţeran, diacon în Lugoj.
Ştefan Berceanu, diacon în Lugoj.
Nicolae Martinovici, paroh în Coşteiul Mare.
Gavril Iancovici, paroh în Harmadia.
Grigorie Popa, paroh în Jdioara.
Const. Gruici, paroh în Belinţ.
Damaschin Crăciun, paroh în Boldur.
Nic. Borlovan, paroh în Jdioara.
Emanuel Belcea, paroh în Zorlenţul mare.
Ion Belcea, paroh în Zorlenţul mare.
Nic. Balaş, paroh în Zorolenţul mare.
Gh. Ţapu, paroh în Zorlenţul mare.
Ion Belcea, paroh în Furlug.
Petru Zgriba, paroh în Sacul.
Ioan Blidariu, paroh în Gavojdia.
Serafim Bot, paroh în Oloşag.
Ioan Horra, paroh în Satul mic.
Petru Bărbulescu, paroh în Herendeşti.
Ispas Păianu, paroh în Herendeşti.
Damaschin Balescu, paroh în Scheuş.
Ispas Blajovan, paroh în Hodoş.

Damaschin Ionescu, paroh în Silha.
Vichente Man, paroh în Silha.
Ioan Barboni, paroh în Nevrincea.
Simeon Barboni, paroh în Hezeriş.
Ioan Opra, paroh în Tapia.
Nic. Nemeşoniu, paroh în Criciova.
Petru Puşconi, paroh în Cireşu Timiş.
Nicolae Drilu, paroh în Lugojel.
Constantin Lazăr, capelan în Dezeşti.
Nic. Crăciun, capelan în Boldur.
Vichente Minc, Capelan în Ohaba Forgaci.
Nic. Manoilă, capelan în Coşteiul-mare.
D. Opra Const., al Oraşului viţe-notareş.
Papp Petru, al măritului Comitat diturnist.
Nobil Faur Gh. de Teuş.
Nobil Faur Dim. de Teuş.
Popovici Teodor Manea, senator.
Ursu Gh. senator.
Marcu Nic., Întâiul normal învăţător.
Miescu Ilie, al doilea sistem. învăţător 2 ex.
Ventilă Gh. al treilea ”
Manea Pavel, absolutus clericus.
Drăghici Dion ”
Vancea Const. ”
Gheorghe Ilie, neguţător.
Ion. A. Vancea ”
Ion Popovici Neica ”
Ion Pociura ”
Axenta Samargia ”
Dim. Peştişan ”
Iosif Panalot ”
Ion Derbin ”
Andrei Stoia ”

Ioan Teodor ”
Iova Popovici ”
Gh. Halas ”
Enache Vancea ”
Ioan Milancovici ”
Costa Nica, de până mare neguţător.
Teodor Nedelcu, maistor.
Teodor Zaharie ”
Ştefan Popovici ”
Dumneaei Teodora Burnaz.
Dumneaei Teodora Gheorghevici.
Dumneaei Elena născută Popovici Manea.
Total 74 ex.

Oradea-Mare

Ilustriss. D. Samuil Vulcan, episcopul Oradiei-Mari
Revdiss. D. D. Ioan Corneli, canonicul lector de legea greco unită
Atanasie Boţcu a cinst. Consistoriu Varad-Velenţe preses.
Ştefan Ciung de L. g. u. în Seminariul mic rector
Zaharie Dovidovici, adm. protopopiatului Peşteşului şi parohul Oradea-mari
Ioan Alexi, arhivarul Episcopiei de L. g. u.
D. Ioan Piuşpuchi, C. districtualnic director de L. g. ne u.
Ioan Ambruş, a Dominiumului Herţegului Ioan Frimond inspector
Florian Pap, cinst. Consistoriu Varad-Velenţe notariu
Ştefan Boroş, jurat al cauzelor advocat
Dim. Costa, la înalta Tablă Crăiască j. Notariu
Nobilul D. Ioan Ambruş, a nobililor din Oradea-mare căpitan
D. Gavril Gavra, a cinst. Comunităţi birău
Dimitrie Mercea, sistematicesc învăţător
R. D. Vasile Ciobanu, în al IV-lea an al Teologiei auzitor.

Iosif Balaş, în al I-lea an al Teol. auz.
Ştefan Gheorghevici de Apadia, în al II-lea an jurist
Nobilul Ioan Banc de Teiuş, în al II-lea an al legilor auz.
Gh. Şerban, în al II-lea an al Filosofiei auz.
Petru Maniu, în al I-lea an al Filosofiei auz.
Şt.Chirilovici, în al I-lea an al Filosofiei auz.
Dumnealui Ioan Rad, neguţător.
Nic. Jiga, neguţător.
Nobilul D. Dimitrie Maga.
D. Toma Bandici, maistor.
Gh. Mezei, notariul Ţehului Henteşesc.
Teodor Pap, Ţehmeşterul Ţehului Henteşesc.
Zeloşii Tineri: Ioan Pozman, poeta.
Gh. Blaş retor.
Teodor Butan, retor.
Ioan Korhany, sintaxist.
Total 32 ex.

Orşova

Cinst. Păr. Vasile Popovici, paroh şi catihet.
Cinst. Păr. Ioan Popovici, parohul Ieşelniţei.
D. David Scutariu, învăţător.
Lazăr Ioanovici, neguţător.
Pavel Trăiluţă, pitar.
Ioan Grecescu, polcovnic şi cerneţ.
Total 6 ex.

Otlaca

C. P. Lazăr Popovici, paroh.
Ioan Popovici, paroh.
Gh. Popovici, notar.
Nic. Bistran, învăţător.
T. Sim. Popovici.

Vasile Ungurian.
Gavril Rus.
Atanasie Moaler, învăţător.
Total 8 ex.

Paris

De mărit neam născut D. Nicolae de Băleanu 2 ex.
De mărit neam născut D. Fraţii de Lencea 3 ex.
De mărit neam născut D. De Racoviţă.
De mărit neam născut D. de Golescu.
Precinst. D. Poenar, auzitor al învăţăturilor mai înalte în Universitatea Parisului.
Total 8 ex.

Peşta

Preacinst. D. Ioan Teodorovici, paroh românesc Consistorialnic Asesor şi C. Revistor al cărţilor româneşti.
Spect. D. D. Emanuil Gojdu, al mai multor familii fişcal.
Const. Vrani, domn de pământ, 2 ex.
Pavel Nedocleanski, la măr. Deputăţie naţionalnică, casă perţeptor.
Damaschin Bojincă, advocat, 2 buc.
D. D. Grigorie Popovici.
Mihail Chirilovici.
Antonie Arnot, la Tabla Crăiască juraţi notari.
D. Liedemann, Grosshandler
Ştefan Niagoi, învăţător, 2 ex.
Iosig Clain.
Nic. Florescu, patvarist.
Al. Popovici.
Gh. Urcan, canţalist în Dominiul lui Grof Draşcovici
At. Şaguna, teolog în Vârşeţ.
Moisi Gruţu, canţalist la luminata Varmeghie a Bichişului.

Ioan Ionuţaş, calfă de morariu.
Dim. Popovici, canţalist.
D. D. Simon Ioan, în al III-lea an.
Fodor Teodor în al I-lea an al Teologiei auzitor.
D. D. Murgu Eutimie.
Petrilă Pavel.
Spiridon Paţiaţi.
Tomici Mihail, în al III-lea an.
D. D. Daniel Antoniu.
Moaler Petru.
Merce Petru.
Manno Ştefan, în al II-lea an.
D. D. Ioanesco Dim.
Ioanovici Dim.
Feir Nicolae.
Paus Vihelmus de Ohaba Lungă, 2 ex. în al I-lea an al legilor auz.
D. D. Sebeni Ioan.
Igret Teodor, în al V-lea an.
D. Lindemaier Emericus, în al IV-lea an.
D. D. Ioan Colcear, Ivan Paulini, în al III-lea an.
D. Vitez Trifon, în al II-lea an.
D. D. Creţu Dim.
Ştefanovici Toma.
Ciocârlan Vasile, în I-ul an al Mediţinei auzitori.
D. D. Augustinus Benitzky, de eadem et Micine.
Ianicovici Beniamin.
Babici Gh.
Dobran Ioan.
Pulio Const.
Vucovici Sava
Roman Iosif.
Opran Ioan.
Iancea Ignatie, în al II-lea an.

D. D. Dreghici Melentie.

Nedelcu Nic.

Boghici Petru.

Teodor Pap.

Ioan Mutovscky, în I-ul an al Filosofiei auzitori.

Zel. Tin. Gh. Grabovsky de Apadia, sintaxist.

Total 60 ex.

Sibiu

Înalt Preasfinţitul D. Vasile Moga, episcopul Ardealului.

Adm. Rev. D. Ioan Panovici, Cons. Asesor şi Arhidiacon de lege C. ne u. în Ţiegihaz.

D. Dimitrie Eli.

Petru Badila

Adm. R. D. Teodor Neguţ. asesor Cons. şi paroh în S. Ersebet.

Adm. R. D. Nic. Adamovici, arhidiacon de lege G. n. u. în Orăştie.

Adm. R. D. Mihail Orbonaş de Vaida-Huniad, arhidiacon de L. g. n. u. în Ilen.

Spect. D. Iacob Feir de Chiş-Berivo.

Nic. Moga, a crăescului Tesaurariariu canţelist

Matei Sinai, în Şcoala normală coajutător

David Popovici de Caţa, scriitorul episcopului

Mihail Orbonaş de Vaida-Huniad, a C. Tabulariu canţelist în Maroş-Vaşarhei

Grigorie Pleuşan, prof. în Sebeşuş

Teodor Serini, notariul episcopului în Blaj

Ţenovie H. C. Pop 2 ex.

Stan Pop, judele Privilegiatei Gr., 2 ex.

Total 18 ex.

Timişoara

Înalt Preasf. D. Iosif Putnic, episcopul Timişoarei.

Rev. D. D. Avram Dobra, paroh şi v. Arhidiaconul Timişoarei de Lege G. u.

Gh. Popovici, alias Grosesco, capelan.

Pavel Novac, adm. Maierelor bătrâne[193].

Mihail Frişcan, adm. parohiei Toracul mare.

Teodor Giuchici, capelan în Toracul-mare.

Moise Trailovici, diacon în Sânt-Mihai.

D. D. Mihail Tomici, cameralnic actuarius.

Pavel Ioanovici, al Magistratului ord. fişcal.

Pavel Paulovici, advocat şi honorarius fişcal al Cămăriei.

Trifon Sretcovici, jurat al Magistratului canţelist.

Ion Cozulovici, expeditor.

Ştefan Nicolaevici, diurnist cameralnic.

Dimitrie P. Tirol, scriitor sârbesc.

Ioan Perian, al incl. Dominium S. Giurgiu Işpan.

Const. Popescu, practicant cameralnic.

Panteleon Lazarini, diurnistul Magistratului.

Petru Cermena, jurat practicant al Magistratului.

Nobilul D. Gh. Const. Gheorghevici de Apadia.

D. Mihai Gruici, învăţătorul Maierelor bătrâne.

Jupâni: Gh. Iacob, cetăţeanul Timişoarei.

Emil Radulovici la înalta şi C. Cămară Plaţmaistor.

Petar Savici, mauer.

Ioan Ianoş, maistor cizmaş.

Chiril Radulovici, tutor.

Chiril Viţigan, cărăuş.

Ion Micşan, tutor.

[193] Denumirea iniţială a cartierul timişorean Elisabetin a fost Maierele Vechi (precum cartierul Iosefin), apoi Maierele Valahe, respectiv Maierele Vechi Germane (zona Odobescu). Denumirea actuală a apărut în 1896, în onoarea Împărătesei Elisabeta, soţia Împăratului Franz Iosef.

Ioan Dragomir.
Trăilă Covăsală.
Pavel Murgulovici, cărăuş.
Matei Mihailovici, cărăuş.
Dim. Ilici, maistor cojocar.
Zeloşi Tineri: Ioan Petrovici, Gh. Savlovici, teologi absoluţi.
Ioan Sucurean, Vasile Sretcovici, studenţi.
Ştefan Sretcovici, învăţăcel.
Total 37 ex.

Făget

Preacinst. D. Petru de Atanasievici, protopresbiterul Făgetului şi la Episcopia Timişoarei Cons. Asesor.
C. Păr. Gr. Popovici, paroh în Cliciova.
Pavel Galici ” Susan.
Gh. Ioanovici ” Jupan.
At. Emanuel ” Sudriaş.
Ioan Barbulescu, adm. par. în Bujor.
Nic. Popovici ” ” Sărăzan.
Petru Popovici, paroh capelan în Surduc.
Nic. Paulovici, capelan în Gladna.
Ioan Popovici, paroh în Făget.
Ioan Popovici, paroh în Băteşti.
Chiril Crăciunescu, paroh în Brazova.
Martin Martinovici, paroh în Româneşti.
Simeon Popovici, paroh în Coşteiu.
Dim. Popovici, paroh în Coşteiu.
Gh. Popovici, adm. par. în Poverjin.
Ioan Beşleu, paroh în Zolt.
Petru Balinton, paroh în Brăneşti.
Iosif Radu, paroh în Bichici.
Dam. Iclăuzan, paroh în Baseşti.
Vasile Matei, adm. în Margina.

Gh. Popovici, adm. în Poeni.
Mihail Ianoş, paroh în Temereşti.
Ilie Martinovici, adm. în Mutnic.
DD. Pahomie Miloş, cr. Cameralnic şpan în Coşova.
Atanasie Popovici, cr. cam. şpan în Făget.
Gh. Vuia, al luminatei Varmeghil Caraşovei proţesualnic Comes.
Dumnealor Ioja Cosmescu, epitropul bisericii Făgetului.
Petru Musteţ, sistematicesc învăţător în Făget.
Total 30 ex.

Şiclău

C. D. Ioan Mornăilă, parohul Şiclăului.
Ilie Băican, învăţător.
Total 2 ex.

Şimand

D. Dim. Puşcaş, învăţător.
Merce Onu, econom.
Total 2 ex.

Şemlac

C. P. Ioanescu Teodor, paroh.
Adamovici Lazăr, paroh şi Asesor Cons.
D. Cosma Matei, sistematicesc învăţător.
Ioanescu Petru, sist. înv. în Curtici.
Domici Petru de Lepend.
Dima Ştefan, sist. înv. în Nădlac.
Total 6 ex.

Aceasta este lista Bunilor Naţionalişti. În lunga înşiruire de figuri trecute trebuie să remarcăm două nume, numele lui Vasile Lungu şi numele lui Moise Bota din Lipova. Amândoi

foşti învăţători şi amândoi cinstiţi de autor cu epitetul de „zeloşi naţionalişti”. Au fost două figuri frumoase şi puternice, din nesfârşitul rând al dascălilor transilvăneni, care şi-au martirizat viaţa întru ale neamului şi a căror rând s-a isprăvit abia peste un secol, la Alba Iulia.

Iar dacă citim în conscripţie atâtea nume care se termină la capăt cu „vici”, să nu ne speriem. După foarte multe se ascund inimi româneşti, forţate mai înainte să-şi înstrăineze numele.

La această epocă însă, când Ungurian şi-a scris cartea, sârbii au lăsat la o parte antagonismele de ieri şi au început să-şi strângă rândurile lângă românii bănăţeni, împotriva vrăjmaşului comun. Dovadă numele sârbilor adevăraţi care au cumpărat în număr atât de mare cartea românească.

În goana timpului şi până azi

1. Începuturi

Faptul că Banatul este aşezat pe patrulaterul cuprins între trei fluvii, Mureşul, Tisa şi Dunăre, de trei părţi, şi de ramurile terminale ale Carpaţilor sudici, de a patra, a determinat fatal istoria acestei provincii. Limitată de hotare naturale, dar situată în calea unui mare bulevard al năvălirilor şi al transhumanţelor de la nord la sud şi de la sud la nord, pământul ei fertilizat de apele Semenicului şi bogăţiile sale, ascunse în adâncuri, au fost totdeauna ahtiate de cei ce au luat cunoştinţă de ea şi e foarte natural ca toţi cei ce s-au apropiat să râvnească la posesiunea cât mai deplină a ei.

Provincia însă nu a lăsat să i se fure sufletul. Cu toate năvălirile, cu toate prigoanele, cu toate stăpânirile vremelnice, ea a rămas tot acelora care din cele mai vechi timpuri şi-au împletit fiinţa lor cu fiinţa ei şi a căror raţiune de a fi, în toate timpurile, a fost să dea viaţă pământurilor ei şi să-i desţelenească muşuroaiele. Schuckhardt, în lucrarea sa despre preistoria pământurilor dacice, demonstrează cu o logică şi cu argumente irezistibile că tracii de aici au fost urmaşii direcţi ai omului din epoca de bronz. O ramură a lor, dacii, şi-au închegat mai târziu destinul în crug comun cu romanii cotropitori de luni. Biruitorii pe plan politic au fost învinşi de biruiţi într-o uniune spirituală perfectă – iată fiinţa culturală străveche a omului din Bănat - care se poate urmări ca un fir roşu din vremurile pierdute în

negura istoriei până în zilele noastre, iar urmele vieţii romane în aceste locuri, întâlnite la fiecare pas, ar putea să umple muzee întregi.

Despre cultura din timpurile medievale în Bănat ne-au rămas puţine date scrise. Urmele unor biserici pompoase (zidurile de fundaţie ale bisericii medievale din Căvăran, frescele bisericii din Lipova, zugrăvelile de la Mănăstirea Săracă) şi documente străvechi, publicate în *Istoria Cărăşului* şi în *Istoria Severinului* de Pesty Frigyes[194], cercetător ungur neobosit, dar şovinist, apoi urme de exploatări miniere importante, demonstrează însă o viaţă înfloritoare, atât pe planul cultural, cât şi pe cel economic. Tot aceste documente arată şi aspectele juridice ale timpurilor de atunci, întrucât ele se referă la procesele de proprietate iscate între nobilii şi cnejii români şi între uzurpatorii străini. Aproape în toate cazurile, procesele se termină cu izgonirea proprietarului valah şi cu înscăunarea intruşilor samavolnici.

În timpurile mai noi, începuturile culturii bănăţene se confundă cu începuturile culturii româneşti din Transilvania. Cele dintâi scrieri sunt religioase. Reformaţia, marea mişcare de a elibera popoarele de legea catolică într-adevăr universală până aci, a făcut începuturile. Husiţii şi luteranii, în căutare după prozeliţi, traduc şi tipăresc cărţi bisericeşti în limbile tuturor neamurilor din Transilvania. Dr. Giorge Pascu în *Istoria literaturii şi limbii române din sec XVI* afirmă: „La baza culturii române au trebuit să fie două direcţii, una la nord-vest, având ca focar mănăstirea din Peri, alta la sud-vest, având ca focar un centru din Banat."

Din aceste timpuri se crede a fi *Tabla din Lugoj*, care cuprinde texte biblice şi care a fost descrisă de Dr. Valeriu Branişte la 1903 în ziarul „Drapelul" din Lugoj. Acest document încă nu a fost studiat îndeajuns, valoarea lui nefiind exploatată suficient.

Mai aprig lucrează calvinii, care pe la mijlocul sec. XVI caută să acapareze biserica românească din Ardeal. Ei tipăresc

---

[194] Vezi infra, p. 486

încă înainte de 1570 o liturghie si o psaltire românească şi deschid şcoli româneşti pentru propovăduirea calvinismului între români.

La 1581-82 se tipăreşte la Orăştie *Palia*, tradusă din limba grecească, sârbească şi jidovească de Ştefan Herce, „propovăduitorul evangheliei lui Christos în oraşul Căvăran Sebeşului" împreună cu Moise Zăcanu, „dascălul de dăscălie a Sebeşului", cu Moise Ieştişel, „propovăduitorul evangheliei în oraşul Lugojului" şi cu Achirie „protopopul varmegiei Hunedoara". Meşterul tipograf a fost Şerban diacu „meşter mare al tiparelor" şi Marien diacu. (Şerban a fost fiul lui Coresi).

Limba *Paliei* este vioaie, colorată şi plină de bănăţenisme, ceea ce dă temei la presupunerea că traducătorii ei au fost bănăţeni.

În 1648 apare la Alba-Iulia *Catehismul*, tradus după Alstedius, a lui Fogaraşi, care şi-a desfăşurat activitatea de predicator la Lugoj şi la Caransebeş. Limba acestui *Catehism* este plină de străinisme şi are ortografie ungurească. Textul bilinguic maghiar-român este scris cu litere latine, ca toate cărţile ce s-au tipărit în Banat. Fogaraşi a mai tradus *Rugăciuni de dimineaţa şi seara* şi *Psalmi*, care s-au păstrat printr-o transcriere a predicatorului Ion Viski, despre care se bănuieşte a fi originar din Banatul de Vest.

Cea mai veche urmă de literatură profană în Banat ne-a rămas de la Mihai Halici, care la 1674 scrie o odă unui prieten al său, care şi-a luat doctoratul în medicină la Basel. Într-un caiet rămas încă de la tatăl său, Halici fiul face primele sale încercări de versuri: ode, ocazionale, patriotice etc., în latineşte şi în ungureşte. Sub oda de la 1674 el iscăleşte „nobil român, cetăţeanul Caransebeşului".

Tot lui i se atribuie şi *Dictionarium Valahico-Latinum*, un manuscris de 172 de pagini, cu text românesc şi latinesc,

scris cu caractere latine, cuprinzând alfabetic vreo 5000 de cuvinte. Limbajul bănăţean cu particularităţi din regiunea Caransebeşului întăreşte presupunerea.

De pe la sfârşitul veacului al XVII-lea, a mai rămas şi se păstrează în Biblioteca Universităţii din Bologna un lexicon trilingv, latin-român-maghiar şi cu loc alb pentru text german, care cuprinde, în manuscris, vreo 3000 de cuvinte. Judecând după particularităţile limbii, şi acesta a fost scris de un bănăţean. La Bologna a ajuns prin generalul Marsigli, care pe la 1698 a trecut prin Banat.

Şi curentul umanist a avut în sec. XVII doi reprezentanţi, pe Gheorghe Buitul şi pe Gavril Ivul. Buitul s-a născut în jurul Caransebeşului. Studiază la Viena, apoi se întoarce ca învăţător şi preot catolic în Banat. La 1619 este trimis la Roma, unde ia doctoratul în Teologie, fiind membru în Societatea lui Isus. La 1636 traduce în româneşte *Catehismul* catolic al lui Canisius, care la 1696 ajunge la a doua, iar la 1703 la a treia ediţie.

Ivul s-a născut în Caransebeş la 1619. Studiază întâi acasă, apoi la Graz, în fine la 1637 intră şi el în ordinul iezuiţilor la Caşovia[195]. Ia doctoratul în Teologie şi în Filosofie şi funcţionează ca profesor cu renume al acestor materii la Caşovia şi la Viena. A scris în latineşte importante studii de filosofie, logică şi dogmă şi un volum de poesii, intitulat *Poesis lyrica* (1655). Moare la Caşovia la 1678.

Astfel se termină sec. XVII, cu influenţe de ordin religios. Legăturile sunt directe cu luteranismul, cu calvinismul şi cu Roma. Dar nu mai puţin importante sunt legăturile cu principatele de dincolo de Carpaţi. Preoţi, călugări, dascăli, logofeţi, comercianţi şi căpitani trec de o parte în alta, purtând cu el şi amprentele culturale. Carpaţii, cum n-au fost niciodată, nici atunci n-au însemnat piedică în circularea bunurilor de ordin spiritual şi naţional.

[195] Košice, în latină Cassovia, în maghiară Kassa, în polonă Koszyce, în germană Kaschau, cu denumirea veche românească Cașovia, este un oraș în Slovacia de est, aproape de granița cu Polonia, Ucraina și Ungaria.

2.Trezirea conştiinţei naţionale şi punerea definitivă a limbei în drepturile sale

Începuturile sec. XVIII, faţă de elanul pornit în secolul precedent, sunt umbrite de o sincopă uşoară. Pare că provincia bănăţeană s-a istovit, pentru moment, în lupta pentru izgonirea turcilor (1718) şi în lupta cu tendinţele de acaparare pe teren religios ale sârbilor şi pe teren economic şi politic ale noilor colonişti austrieci. Sincopa însă este numai aparentă. Pentru că licăriri se văd.

Iar cine poate să vadă dincolo de înşirarea unor fapte diverse, acela poate citi în evenimente şi o luptă intensă, un zbucium neîncetat, pe plan cultural.

În Ticvaniu Mare (jud. Caraş), la 1730, găsim pe scoarţa unui minei următoarea inscripţie: „În Anu dela D. N. Is. 1730 mau Hirotonisit întru Preot Vlădicu din Vrşeţ în vârstă de 26 ani ca fiind Dascăl şi Salt bis. devro şasă Ani. Scrisam eu Popa Ianăş alu Iancu Gabor din Ticfan Mare."

Câţiva ani mai târziu, la Ticvaniu Mic, tot pe o carte bisericească, găsim un blestem pe capul aceluia care ar îndrăzni să o înstrăineze. Blestemul e scris tot de un dascăl. A treia urmă de şcoală o găsim tot pe Valea Căraşului, în Greoni, la 1735. Sunt semne care arată cu certitudine că activitatea şcolilor vechi nu s-a oprit nici între multele războaie, ci dascălii, care mai târziu deveneau slujitorii altarului, continuau neobosiţi luminarea poporului. Inscripţiile de mai sus sunt cele mai vechi urme scrise despre şcoli săteşti în Banat.

Nici războiul din 1738-39 şi nici timpurile ce au urmat după el nu sunt de natură a favoriza o mişcare culturală, împrejurările însă determină pe bănăţeni să-şi facă o revizuire a situaţiei lor, a tendinţelor şi a directivelor ce trebuie urmate. Pentru că în acest

interval se scurg timpurile pe care mai târziu însuşi moştenitorul tronului austriac, acela care va deveni odată împăratul Iosif al II-lea, după vizitele făcute în Bănat (la 1768, 1770 şi 1773), într-un raport adresat mamei sale, împărăteasa Maria Terezia, le califică drept imposibile: „So kann es nicht bleiben, oder geht alles zu Grund"[196] şi pe care împărăteasa, înduioşată de cele constatate de fiul său, caută să le îndrepte.

Că nu poate fi vorba de lipsă de manifestări culturale o dovedesc şi alte întâmplări de ordin cultural. La 1715 începe dezgroparea mănăstirei româneşti de la Vărădie, care datează din primele timpuri de încreştinare a românilor, la 1732-35 se restaurează vechea biserică din Lipova, pe care o zugrăveşte zugravul Nedelcu, originar din jurul Oraviţei, iar la 1736 ierodiaconul Vasile Loga deschide şcoală de pictură la Srediştea timişană. Toate aceste manifestări demonstrează, dimpotrivă, viaţă culturală intensă şi conştientă. Multe date referitoare la această epocă se găsesc în *Istorioara politico-bisericească* a lui Nicolae Tincu Velea, apărută în Sibiu la 1865. Iar dacă nu au rămas prea multe urme scrise, aceasta nu se datoreşte lipsei de manifestări culturale, ci faptului că, în lupta pentru acapararea Banatului pe teren politic şi religios, pornirile duşmănoase au făcut să dispară tot ce-i manifestare românească, începând încă din secolul precedent. Ca exemplu, pentru a vedea până unde a mers înverşunarea, amintim faptul că episcopii sârbi, când au venit în Banat, au ordonat, sub anumite orânduieli canonice, ca sânghiile preoţilor români găsiţi aci, la moarte să se îngroape împreună cu ei în sicriu, ca să nu rămână nicio amintire a lor.

Totuşi, chiar în aceste timpuri, stranele bisericilor bănăţene sunt pline cu cărţi liturgice româneşti, tipărite şi aduse din Principate, mai cu seamă de la Râmnic şi tot în acest interval se plămădeşte pleiada aceea de învăţaţi, care în jumătatea a doua a sec. XVIII apare ca o falangă puternică, pusă la slujba renaşterii

[196] „Lucrurile nu pot rămâne astfel, altminteri totul se va nărui." (germ. în orig.)

culturale bănăţene. Această falangă nu a putut porni de la nimic, ea a trebuit să aibă un plafon cultural pregătit de mai înainte, care să poată da drept rezultat resurecţia ce a urmat.

Evident lucrurile s-au dezvoltat mai cu seamă pe teren bisericesc şi pedagogic şi acest fapt pare a demonstra un plan unitar, bine pregătit dintru început.

Seria o putem începe cu Mihai Roşu care, născut din părinţi ţărani (la Jadani, 1750), a studiat teologia şi cursul normal pentru învăţători în Timişoara. Lucrările sale principale, în ordine cronologică, sunt *Învăţături creştineşti, Normalul, de lipsă cărticică pentru învăţători*, *Pre scurtă cuvântare întâi despre Dumnezeu, a doua pentru socotinţa lui Dumnezeu*, *Teologia, Florariu, pentru folosul tuturor iubitorilor de învăţătură* şi multe altele în manuscris.

Pe aceleaşi directive pedagogice şi cu acelaşi caracter naţional pronunţat lucrează Paul Iorgovici Brâncoveanu (Vărădie, 1764-1808) care, după terminarea învăţăturii de acasă, studiază în toate ţările culte ale Europei, ajungând chiar şi în Anglia. La Roma, adună timp de trei ani documente şi izvoare pentru o lucrare prin care vrea să arate originea latină a românilor. De numele lui se leagă încercarea de a tipări cea dintâi geneză românească la Viena, în 1794. Cum însă gazeta avea puternică tendinţă de libertate, pe care Iorgovici şi-o acumulase la Paris, tocmai în timpurile revoluţiei, guvernul austriac sistează gazeta.

Lucrarea cea mai de seamă a lui a fost *Observaţiuni de limba românească* (Buda, 1799), în care arată originea latină a limbii române. În manuscris s-a păstrat doar *Scurtă istorie a Românilor din Dacia*, celelalte au fost nimicite de autorităţi. De remarcat este faptul că Iorgovici a scris numai cu litere latine, ceea ce i-a făcut mulţi duşmani.

C. Diaconovici Loga s-a născut în Caransebeş. Studiază la Lugoj şi la Paris, unde deschide o şcoală pentru românii de acolo. La iniţiativa lui se înfiinţează în capitala Ungariei „Societatea Damelor Române" şi tot el desparte biserica românească de

aci de cea grecească, introducând limba de slujbă şi cântările bisericeşti româneşti. În 1812 vine profesor „al gramaticei şi al conceptului românesc” la Şcoala Normală din Arad, înfiinţată atunci, de unde în 1831 se mută la Caransebeş ca director al şcoalelor naţionale din Regimentul de graniţă româno-filiric. Lucrările sale mai importante sunt: *Ortografia sau dreapta scriere* (Buda, 1818), *Chemare la tipărirea cărţilor româneşti, Gramatica română* şi multe altele cu caracter bisericesc.

În manuscris a rămas de la el *Istoria Bibliei, Plutarh pentru creşterea pruncilor, Belizar* şi *Istoria românilor de la zidirea Romei până la înjugarea Ţarigradului de Turci*.

Mână în mână cu el a luptat împotriva supremaţiei sârbeşti, care tindea să înglobeze biserica românească până la nefiinţă, colegul său la Şcoala din Arad, Dimitrie Ţichindeal şi tânărul avocat bănăţean din Pesta, Damaschin Bojincă.

Ţichindeal sau cum îşi spunea el şi Cichindel a fost învăţător şi paroh în Becicherecul Mic. De aci a trecut la Arad, fiind numit profesor la Şcoala Normală. A fost duşman neîmpăcat al sârbilor, luptând până la moarte pentru scoaterea bisericii româneşti de sub ocrotirea şi sufocarea sârbească. Lucrările sale principale: *Sfaturile Înţelegerii cei sănătoase*, tipărită la Buda în 1802, *Adunare de lucruri moraliceşti* (Buda, 1808) şi *Filosoficeşti şi politiceşti prin fabule moralnice învăţături* (Buda 184). A murit în 1818.

Damaschin Bojincă (Gârlişte, 1803-1869) a studiat Teologia şi Dreptul la Vârşeţ şi Pesta, practicând în capitala Ungariei, scurt timp, avocatura. A stat tot timpul în centrul tuturor mişcărilor culturale şi naţionale, ceea ce era cam tot una pe atunci, ale românilor. Prima sa lucrare a fost *Animadversio in dissertationem Hallense*[197], adică răspunsul la neobrăzările lui

[197] Titlul latinesc se traduce prin *Observaţie referitoare la disertaţia de la Halle*, cu remarca faptului că forma corectă, acordată cu *dissertationem*, ar fi fost *Hallensem*. Sugestia opozitivă este redată de prepoziția *in*. (Etimologic, prin prefixul *ob*, *observația* are înțeles opozitiv - nu ostil, dar nici amical.)

Sava Tőkőli. (Bojincă a redactat răspunsul latinesc, Murgu pe cel german). Altă lucrare a fost *Anticele românilor*, tipărită în 1832. De la Pesta a trecut ca jurisconsult în Moldova, unde a colaborat la întocmirea legilor. A fost ales director al Seminarului Socola de două ori.

În 1932 i s-a ridicat monument în patria sa mai restrânsă, la Oraviţa, bustul fiind modelat de sculptorul bănăţean Ladea.

3. Mişcările pentru eliberarea de sub tutelă străină

Am văzut în capitolul precedent începuturile luptei pentru câştigarea unei independenţe pe teren religios în zbuciumările lui C. D. Loga şi Ţichindeal. Secolul XIX continuă şi amplifică această luptă, până când, în fine, la 1868 autonomia este câştigată. În aceste strădanii se perindă în faţa istoriei naţionale şi culturale figuri care de care mai măreţe, de calibrul lui Eftimie Murgu şi Nicolae Tincu Velea.

Murgu s-a născut în Rudăria la 1805. Studiază Dreptul şi Filosofia la Pesta, unde ajunge în strânse legături cu D. Bojincă. Aci colaborează la „Biblioteca Românească” şi, împreună cu Bojincă, redactează răspunsul către Anonimul din Halle, identificat mai târziu în persoana turcului sârbizat, apoi maghiarizat, Sava Tőkőli, care într-o broşură apărută în 1823 la Halle pune la îndoială originea latină a românilor.

La 1834 Murgu pleacă la Iaşi ca profesor de Filosofie la Şcoala Vasiliană de la Trei Ierarhi, apoi, în anul următor, trece la Academia Mihăileană tot ca profesor de Filosofie. În 1836, în urma unor intrigi, Murgu trece la Bucureşti, de unde în 1839, pentru ideile sale „revoluţionare” – cerea să se dea pământ ţăranilor! - este expulzat la Sibiu. Se stabileşte la Lugoj şi aci continuă lupta

împotriva sârbilor şi ungurilor. Pentru această activitate este condamnat la 4 ani de temniţă, dar revoluţia izbucnită între timp îl scoate din închisoare înainte de împlinirea termenului.

În 27 iunie 1848 convoacă la Lugoj o adunare populară care, prin moţiunea adusă, cere înarmarea poporului român, alegerea unui căpitan suprem al Banatului în persoana lui Murgu, episcopi bănăţeni supuşi căpitanului suprem, naţionalitate liberă pentru români, introducerea limbii române în oficiile publice locale, vicar episcopesc român la Vârşeţ şi la Timişoara. Tot atunci se declară vacante scaunul de mitropolit al Timişoarei şi cel de episcop de la Caransebeş, numindu-se în aceste locuri, până la alegerea definitivă, doi vicari localnici.

Murgu a fost ales deputat în mai multe locuri şi rânduri, iar după prăbuşirea revoluţiei maghiare, pentru activitatea sa naţionalistă, Tribunalul militar austriac îl condamnă iarăşi la 4 ani închisoare. După eliberare, trece în România, de unde numai după introducerea regimului constituţional (1867) se întoarce. Este ales deputat şi de data aceasta. Moare la 1870.

Lucrări scrise rămase de la Murgu sunt: *Răspunsul* la broşura lui Tokoli, un *Memoriu* referitor la congresul sârbilor (1865) şi *Cursurile de filosofie* de la Iaşi.

Aceeaşi pasiune a pus-o în lupta contra sârbilor şi Nicolae Tincu Velea. Născut în Ticvaniu Mare la 1814, el studiază Teologia la Vârşeţ, unde mai târziu ajunge profesor la secţia română. Opera sa principală este *Istorioara bisericească, politico-naţională*, apărută la Sibiu în 1865, în care a cules foarte multe date referitoare la istoria şi cultura românilor bănăţeni şi în care militează cu energie neînfrântă pentru scoaterea bisericii bănăţene de sub tutela sârbească.

Concomitent şi mână în mână cu mişcările autonomiste merge şi progresul cultural. Contemporan şi prieten cu Murgu şi cu Bojincă a fost medicul Pavel Vasici Ungureanu, care a studiat medicina la Pesta. A fost primul vulgarizator al ştiinţei.

În 1830 scoate la Buda *Antropologia sau scurtă ştiinţă despre om şi despre funcţiunile sale*, iar în anul următor tipăreşte *Dietetica*. În 1836 este membru al „Societăţii pentru editarea cărţilor româneşti". A mai scris *Macrobiotica, Neputinţa şi a ei vindecare, Catehismul sănătăţii* şi *Catehismul antropologic*. A fost redactor la „Telegraful Român", inspector general al şcolilor din Transilvania şi membru al Academiei Române.

În urma acestor deschizători de drum se însăilează o serie lungă de cărturari, a căror activitate se întinde până pe la finele sec. XIX, în direcţii diferite. Meletie Dreghici[198] se relevă în pedagogie (*Cari sunt literile române?, Extras scurt din Istoria Naturală, Legile biericeşti, Descrierea Banatului de Griselini* etc.), Simeon Mangiuca[199] (*De originea, vechitatea şi însemnătatea istorică a numelui Valacu; Baba Dochia; Calendarul iulian, georgian şi poporul român*; studii lingvistice ş.a.) şi Atanasie Marienescu[200] (*Învăţătorul şi poporul; Poesia poporală, balade, colinde; Cultul păgân şi creştin; Viaţa şi opera lui Petru Maior; Studiu despre celţi şi nume de localităţi* etc.) în folclor şi filologie, Iulian Grozescu[201] (ziarele „Concordia", „Strigoiul", „Speranţia", „Umoristul", „Familia", „Albina" etc.) şi mai târziu Pavel Rotariu[202] (cea dintâi gazetă cu caracter mai

[198] Meletie Dreghici (1814-1891), cărturar bănățean. S-a născut la Comloșu Mare, în familia preotului Dreghici. A urmat clasele primare în comuna natală și următorii trei ani la Liceul Piarist din Timișoara. Şi-a continuat studiile la Szeged și la universitatea din Pesta, unde a fost coleg cu Eftimie Murgu. Ulterior a urmat studii bisericești la Vârșeț și la Carlovăț, unde l-a avut profesor pe Andrei Șaguna. A revenit la Comloș, ca avocat. În 1841, a devenit preot în comună. În 1849 era protopop la Jebel, iar în 1854, protopop al Timișoarei.

[199] Simeon Mangiuca (1831, Broşteni – 1890, Oraviţa), folclorist, membru de onoare al Academei Române. Studii secundare la Oraviţa, Seghedin, Lugoj, Oradea. Studii de Drept la Budapesta, unde şi-a dat şi doctoratul.

[200] Atanasie Marienescu (1830-1915), folclorist, etnograf, scriitor, membru al Academiei Române.

[201] Iulian Grozescu (1839-1872), poet, traducător şi publicist bănăţean.

[202] Pavel Rotariu (1840, Dragşina – 1919, Timişoara), publicist, politician, luptător pentru drepturile românilor din Banat.

permanent în Timişoara „Priculiciul”, apoi „Luminătorul”) în ziaristică, Aurel Babeş[203] în chimie, Victor Babeş[204] în medicină.

4. În semnul științei și al specializării

Din strădaniile acestora care, priviți cu ochii de azi, de multe ori par diletanți, totuși nu lipsiți de valoare, se dezvoltă viața culturală cu tendința naționalistă conștientă și intensă de la începutul sec. XX. Directiva a fost trasă: afirmarea romanității noastre și lupta pentru unirea pământurilor românești sub sceptru unic și național.

În astfel de împrejurări este normal că în Banat, unde caracterele sunt mai aprinse și mai nerăbdătoare ca în alte părți, se dezvoltă mai cu seamă istoriografia, polemicile politice și ziaristica. Nestorul istoriografiei bănățene moderne a fost Patriciu Drăgălina, care a scris *Istoria Banatului Severin*. De remarcat că în lucrarea sa, la locul respectiv, ca izvor a întrebuinţat *Cronica* protopopului Nicolae Stoica de Haţeg, care s-a născut la 1751 în Mehadia și care a însemnat toate evenimentele importante ale timpului său, până la 1827. La ultimul război cu turcii, Stoica a luat parte ca preot militar, așa că a putut culege date imediat. Întâmplările mai vechi din *Cronică* Stoica le-a luat după *Istoria Banatului* de Griselini.

Istorie completă a Banatului a dat dr. Gheorghe Popovici, profesor la Teologia din Caransebeș, care a avut activitate frumoasă și în publicistică.

Dr. Ioan Sârbu, preot în Rudăria, care a studiat Istoria la Jena și la Viena, scrie cea mai documentată și mai amplă

---

[203] Aurel Babeş (1886, Bucureşti - 1962, Bucureşti), medic român, doctor în medicină, profesor de anatomie patologică la Facultatea de Medicină din Bucureşti.

[204] Victor Babeş (1854, Viena – 1926, Bucureşti), bacteriolog şi morfopatolog român, membru al Academiei Române din 1893. A fost fiul lui Vincențiu Babeș.

lucrare asupra lui Mihai Viteazul: *Istoria lui Mihai Vodă Viteazul* (București, 1905) pentru care Academia Română îi acordă premiul Năsturel. Însăși alegerea subiectului arată clar tendințele naționaliste de atunci.

Studii istorice referitoare la timpurile mai noi a scris canonicul dr. Ioan Boroş, care a cercetat amănunțit Arhiva județeană din Lugoj.

În scrieri filosofico-politice s-a distins marele învățat Aurel C. Popovici (*Naționalism sau Democrație, Renaștere Națională*) și dr. Valeriu Braniște, care fondează la Lugoj ziarul „Drapelul”, unde se duc cele mai crâncene polemici de naționalism intransigent. Mai târziu se evidențiază Sever Bocu, cel mai dinamic și cel mai bănățean de la „Tribuna” din Arad.

Cărți didactice tipăresc Iuliu Vuia și Iuliu Birou. Cel din urmă culege și publică foarte mult folclor muzical. Învățătorul Gh. Cătană este povestitorul neobosit al Banatului. Peste 10 volume de folclor au ieșit din pana lui. Alt pasionat al folclorului bănățean a fost Enea Hodoş, care publică 4 volume.

Monografii scriu Sofronie Liuba și Aurel Iana (*Monografia comunei Maidan*) și A. Ghidu cu I. Balan (*Monografia orașului Caransebeș*).

În ceea ce privește literatura frumoasă, începuturile vechi le-am văzut din cele expuse până aci. Mai trebuie să adăugăm la sec. XIX pe Petru Lupu (povestiri, poezii, teatru) și pe Iulian Grozescu, ziarist și poet de talent, mort tânăr, care a colaborat la toate revistele și gazetele contemporane.

Proza literară nouă începe cu nuvela lui Ion Popovici Bănățeanul, *Din viața meseriașilor*, continuă cu nuvelele și schițele lui Coriolan Brediceanu, Emilia Lungu și Damian Izverniceanu și culminează în lucrările lui Mihail Gaşpar, care atacă și romanul.

Cam tot aceeași vreme Victor Vlad Delamarina are curajul să scrie, pentru prima oară în literatura română, poezii în grai

bănățean, punând prin aceasta bazele poeziei dialecticale române. Pe aceeași linie dialecticală se înserează și poeziile lui Gh. Gârda, în vreme ce Gh. Bălteanu și Mia Cerna păstrează limba literară.

În domeniul artelor înainte de Unire, numai în muzică s-au realizat lucrări de seamă. Cu pasiune și devotament neobosit se culeg și se armonizează cântecele bănățene, iar activitatea corurilor contribuie foarte mult la menținerea unui spirit național. Cei mai de seamă muzicieni și conducători de cor au fost Ion Vidu, Iosif Velceanu, Iuliu Birou, A. Popovici, I. Ienea, A. Sequens și maestrul tuturor, Tiberiu Brediceanu.

Pictura, la început, s-a limitat la zugrăvirea și pictarea bisericilor. Chiar și în cele mai grele vremuri, pictura bisericească a avut cultivatori în diferitele școli și maeștri. Realizările sunt remarcabile. Cea mai veche pictură bisericească s-a descoperit la Lipova, datând din sec. al XV-lea. Tot aci s-au scos de sub tencuială și de sub funingine lucrări de frumusețe minunată din sec. al XVIII-lea, datorite zugravilor D. Turcu, N. Popescu, M. Velceanu, Ion Zaicu, N. Hașca, dar mai cu seamă puternicul talent al lui Constantin Daniel[205], care atacă și subiecte profane.

În sculptură s-a relevat Al. Liuba care, după studii la Academia de Arte din München, moare înainte de a ajunge la realizări mature, în fragedă tinerețe.

Arhitectura publică este reprezentată prin bisericile de lemn străvechi și prin bisericile baroce ale sec. XVIII și XIX. Tendinţe noi aduce arhitectul D. Boitor care, prin bisercile din Vârșeț și Nicolinți, dar mai cu seamă prin biserica din Cacova, caută întoarcerea la vechile forme bizantine.

[205] Constantin Daniel (1798, Lugoj - 1873, Becicherecul Mare). A învăţat pictura la Timişoara, în atelierul lui Arsa Teodorovici. (Pentru bisericile pictate de Constantin Daniel, vezi Aurel Cosma, *Pictura românească din Banat de la origine până azi*, Timişoara, 1940, p. 28-33.)

5. Școala românească în Timișoara

ÎNAINTE DE UNIRE:

Începem cu date statistice.

Populația Timișorii, după statistica maghiară oficioasă din 1910, avea aspectul următor:

maghiari 28.552
germani 31.644
români 7.566
sârbi 3.482
diferiți 1.211
Total: 72.555

Pentru cca 28.000 unguri și cca. 44.000 minoritari, după conscripția din 1912, au existat în Timișoara următoarele școli:

a) Grădinițe cu copii mici:
ungurești 12
minoritare . . . . . . - adică niciuna

b) Școli primare:
ungurești 21
românești 3
sârbești 3

adică 21 ungurești și 6 minoritare.

DUPĂ UNIRE:

Timișoara românească, după conscripția oficioasă din 1930, are:

români 23.740
germani 29.926
maghiari 23.709

evrei 9.640
sârbi 1.800
Total: 91.960

Față de aceste cifre, Timișoara are următoarele școli, resp. secții primare de stat:

pentru băieți: românești 14
germane 12
maghiare 6

Raportul: 14 românești și 18 minoritare.

pentru fete: românești 6
germane 6
maghiare 2

Raportul: 6 românești la 8 minoritare

Raportul total: 20 românești la 26 minoritare!

Grădinițe de copii mici, ale statului:
românești 13
minoritate 5

În Timișoara de la Unire s-au zidit două școli primare noi, de model, cu cost de cca 15.000.000 lei, iar una s-a amplificat, cu cost de 3.000.000 lei.

Grădinițe confesionale:
germane 4
maghiare . . . 2
israelite 2
Total: 8

Școli primare confesionale (minoritare toate):
germane 6
maghiare 2

sârbești 3
izraelite 2
Total: 13

Recapitulare:
Grădinițe românești . . . 13
minoritare . . 13
Școli primare românești . . . 20
minoritare . . 39
(în aceste cifre se cuprind și secțiile)

6. Situația școlilor secundare în Timișoara

ÎNAINTE DE UNIRE:

Înainte de 1918, în Timișoara erau următoarele școli secundare, licee, gimnazii, speciale etc.:
ungurești . . . 23
minoriare . . . – adică niciuna

În Timișoara românească, situația școlilor secundare este următoarea:
românești . . . 11
germane 9
maghiare 6
evreiești 3
Raportul: 11 românești la 19 minoritare

7. Școli cu grad superior

Înainte de 1918:
maghiară . . . (Teologia rom.-cat.)
minoritară . . – niciuna
După 1918:
română 2 (Școala Polit[ehnică][206]
și Acad. de Arte Frumoase)
minoritate 1 (Teologia rom.-cat.)

Despre Școala Politehnică și Academia de Arte Frumoase vom vorbi mai jos. Teologia rom.-cat. azi este mixtă, germano-maghiară.

8. Școli profesionale și de ucenici

Grijă deosebită a pus regimul românesc în ceea ce privește educația viitorilor meseriași, care până aci au fost lăsați în voia sorții. Pentru aceștia Primăria Municipiului Timișoara întreține:

1. Școli industriale de băieți . . . 7
elevi români … 300 (în medie)
maghiari …320 Medie anuală 1000.
germani … 400
alți 60

[206] Este vorba despre Şcoala Politehnică înfiinţată în 27 februarie 1920, prin hotărârea Consiliului Dirigent, la propunerea primarului Stan Vidrighin. Consiliul de Miniștri a aprobat înființarea începând cu data de 15 noiembrie 1920. În 1948, Şcoala Politehnică şi-a schimbat denumirea în Institutul Politehnic Timișoara.

2. Școala Ind. Com. de ucenice . . 1
eleve românce … 70 (în medie)
maghiare . ..65 Medie anuală 320.
germane … 80
dif. 15

3. Școala de desen special 1
elevi români 180
maghiari … 185 Medie anuală 600.
germani ….185
dif. 50

4. Școala comercială de ucenici . . 1
elevi români ….. 15
germani …. 70 Medie anuală 185.
maghiari … 30
dif. 20

În total, în cifră medie, în aceste școli se cresc 2000 de ucenici.

Adăpostirea ucenicilor veniți de la țară s-a făcut în patru cămine. În 1935 s-a început, de către Min. Muncii, construcția unui Cămin central, care să adune toți ucenicii la un loc, sub o singură supraveghere și îngrijire. Căminul s-a terminat în 1937 și adăpostește, în confort, total de 500 ucenici.

9. Cât a cheltuit Primăria românească a Municipiului Timișoara cu școlile?

Pentru întreținerea căminelor de ucenici Primăria a cheltuit anual, în sumă medie, 6.000.000 Lei. În 15 ani de funcționare deci s-a cheltuit cu ucenicii suma de 90.000.000 Lei.

Cu două cămine de calfe se cheltuiește un milion lei, în total 20.000.000.

Alte cheltuieli școlare ale Municipiului:

1. Contribuție la întreț. școlilor de stat, în medie	5.500.000 lei
2. Întreținerea Internatului Comunal (10 ani)	1.500.000
3. ,, Orfelinatului ,,	800.000
4. Conservatorul de muzică	1.500.000
5. Burse și ajutoare școlarilor pt. elevi și stud. săraci	1.000.000
Total	10.300.000 Lei

Total, în 20 de ani, 198.500.000 lei.

În această sumă nu sunt cuprinse fondurile culturale cheltuite de întreprinderile Primăriei, care se cifrează în felul următor:

Uzina electrică . . . . 500.000 (în medie anuală)
Tramvaiele comunale . . . 500.000
Cinematografele com . . . 300.000
Alimentarea cu apă 35.000
Serv. Pompe Funebre . . . 50.000
Fabrica de cărămidă 5.000
Uzina de gaz 2.000
Lăptăria comunală 22.000
Total ... 1.414.000 lei

ceea ce, în 20 de ani, face rotund 28.000.000 lei.

10. Cheltuieli cu diverse instituții culturale anexe ale Primăriei

1.	Muzeul comunal în medie anuală	300.000 lei
2.	Biblioteca com.	650.000 lei
3.	Biblioteci poporale	25.000 lei
4.	Teatrul comunal	1.000.000 lei
5.	Subvenții teatrale, sumă globală	500.000 lei
6.	Diverse cheltuieli culturale	1.000.000 lei
	Total:	3.457.000 lei

În 20 de ani s-au cheltuit cu aceste instituții rotund 69.000.000 lei.

11. Culte

1. Subvenții bisericilor minoritare și de provincie	400.000 lei
2. Subvenție pentru cult	300.000 lei
3. Întreținerea cimitirelor	750.000 lei
Total	1.450.000 lei

Afară de aceea s-au construit în Timișoara următoarele biserci:

1. Biserica din Mehala	16.000.000 lei
2. Biserica din Iosefin, împreună cu Casa Parohială	10.000.000 lei
3. Biserica dintre Vii	1.200.000 lei
4. Catedrala din Cetate	54.000.000 lei

S-au renovat:

1. Biserica din Fabric, împreună cu Casa Par. Nouă	3.500.000 lei
2. Biserica greco-catolică	380.000 lei
3. Casa parohială din Elisabetin	260.000 lei

Cea mai importantă realizare este *înființarea Episcopiei Române Ort[odoxe] la Timișoara*, dezideratul de o sută de ani al românilor bănățeni.

12. Recapitularea sumelor cheltuite de Municipiu pentru cult, instrucție și cultură

Anul bugetar	1926	10.817.119 lei
	1927	11.321.900
	1928	15.370.222
	1929	17.051.888
	1930	16.265.860
	1931	15.432.184
	1932	16.386.235
	1933-34	18.381.521
	1934-35	30.909.233
	1935-36	29.492.934
	1936-37	29.350.252
	1937-38	30.978.764
	1938-39	28.001.866
	1939-40	25.271.082
	1940-41	21.538.558
	Total	316.669.618

la care sumă, dacă se adaugă 28.000.000 lei de la Intreprinderi și cca 60.000.000 lei pe intervalul 1919-1926, se obține rotund 400.000.000 lei, adică patru sute milioane lei, cheltuiți de Primăria românească pentru scopuri culturale.

13. Câteva date de ordin edilitar

Numărul edificiilor în Timișoara a fost:

în anul	cu parter	cu 1 etaj	cu 2 etaje	cu 3 etaje și mai mult	total
1890	3344	243	118	11	3716
1900	3830	263	136	11	4240
1910	4714	351	167	11	5243
1914	4994	377	193	26	5590
1920	5009	379	195	26	5609
1935	8964	722	249	46	9981

14. Situația școlară în provincia bănățeană

ÎNAINTE DE UNIRE :

După statistica oficială maghiară, aspectul populației în Banat era următorul:

Județul Timiș avea 400.910 locuitori. Aceștia se grupau așa:

români	160.683
germani	120.683
sârbi	57.821
unguri	47.518
slovaci	2.612
croați	164
ruteni	17
diverși	11.510
Total:	400.910

Județul Torontal: 594.343 locuitori, după cum urmează:

sârbi	191.036
germani	158.312

unguri	125.041
români	86.168
slovaci	15.899
croați	4.068
ruteni	10
diverși	13.809
Total:	594.343

Caraș-Severin avea 466.147 locuitori:

români	336.082
germani	55.883
unguri	33.787
sârbi	14.674
slovaci	2.908
ruteni	2.351
croați	319
diverși	20.143
Total:	466.147

Însumând cifrele românilor, germanilor și ale ungurilor, vom avea pentru Banatul întreg următorul tablou:

români	582.835
germani	334.878
sârbi	263.036
maghiari	206.346
diverși	73.810
Total:	1.461.400

Aceste cifre nu cuprind orașul Timișoara, pe care l-am tratat separat.

După cum se vede din aceste cifre date de oficialitatea maghiară, ungurii nu formau nici a șaptea parte a populației.

În schimb, în numărul lor se cuprind evreii și alte naționalități, care și-au renegat neamul și care la conscripție s-au declarat unguri. Numărul acesta este foarte mare.

Față de acest spectacol al populației școlile primare erau următoarele:

ungurești	292
românești	354 (toate confesionale)
germani	3 și 3 secții (toate confesionale)!
Total:	652

ceea ce înseamnă că ungurii în Banat au avut o școală pentru 2240 locuri.

DUPĂ UNIRE:

Tratatul de la Trianon, nedreptățind pe românii bănățeni, taie Banatul în două și trece la sârbi multe zeci de mii de români bănățeni. În Banatul românesc, după conscripția oficială din 1930, populația se prezenta în felul următor:

români	510.852
germani	223.130
maghiari	97.803
sârbi	40.500
țigani	17.910
evrei	11.256
bulgari	10.012
ruși și ruteni	5.922
diverși	22.079
Total:	939.437

De remarcat că, în conscripția românească, 14.049 locuitori s-au declarat de religie mozaică, față de 11.256 evrei etnici.

Explicația este că aproape trei mii de evrei s-au declarat unguri. (În Timișoara însuși vicepreședintele Partidului maghiar a fost evreu).

Afară de acestea, statistica română arată 10.012 bulgari, care nu figurau în statistica maghiară, cum n-au figurat nici evreii. Bulgarii în acele timpuri au fost unguri. În fine, la 1910, toți funcționarii minoritari, atât cei publici, cât și cei particulari de la instituțiile controlate în vreun chip de stat, cu riscul pierderii slujbei au fost siliți să se declare unguri.

În Banatul ciuntit statul român ține următoarele școli:

Grădinițe de copii mici :

Județul:	române	germane	Total	Num. învățăt	Num. elevilor
Caraș	11	-	11	12	687
Severin	18	-	18	20	673
Timiș-Tor.	58	9	67	71	3780
Total	87	9	96	103	5340

Școli primare ale statului :

Județul:	române	minorit.	Total	Num. înv. români	Num. înv. minoritari	Total
Caraș	118	14	132	325	33	358
Severin	221	22	243	451	34	485
Timiș-Tor.	164	93	257	494	202	696
Total	503	129	632	1270	269	1539

Grădinițe de copii mici confesionale:

Județul:	germ.	mag.	germ.-izr.		Total	înv.	înv.	elevi		Total
			mag.			min.	rom.		min.	rom.
Caraș	2	1	-	-	3	3	-	126	1	127

Severin	1	-	1	-	2	3	-	156	7	163
Timiș-Tor.	14	-	1	2	17	21	-	1112	33	1145
Total	17	1	2	2	22	27	-	1494	51	1535

Școli primare confesionale :

Județul:	germ.	mag.	sârb.	izr.	germ.-mag.	div.	Tot.	Nr. înv.	Nr. elev.	Obs.
Caraș	2	3	11	-	-	-	16	13	1727	-
Severin	-	1	1	1	1	-	4	12	633	1 înv.rom
Timiș-Tor.	45	6	37	2	3	1	94	210	10.689	-
Total	47	10	49	3	4	1	114	255	13.049	

Numărul total al grădinițelor de copii mici în Banat 210.

Numărul total al școlilor primare în Banat . . . . 746.

Făcând raportul acestei cifre la numărul populației, se constată că în Banat azi avem o școală primară pentru 1160 locuitori.

Frecvența, după constatările oficiale făcute de inspectorate, s-a îmbunătățit cu 20-25 %.

15. Situația școlilor secundare

Înainte de războiul mondial, în Banat au existat următoarele școli secundare :

ungurești	47
românești	2 (Șc. Norm. din Caransebeș și Șc. Norm. mag.-rom.
germane	- din Lugoj, desființată mai târziu)
Total	49

În Banatul românesc, situația școlilor secundare este următoarea :

românești	27
germane	11
maghiare	2
Total	40

Adăugând la acest număr și școlile secundare din Timișoara, vom avea în total:

Școli secundare românești, după 1918	38
Școli secundare germane, după 1918	20
Școli secundare maghiare, după 1918	8
Școli secundare evreești, după 1918	3
Total	69

Deci numărul total al școlilor secundare din Banat după 1918 va fi 69, față de 49 ale regimului unguresc. În Banatul rupt în două numărul școlilor secundare a crescut cu 69-49= 20.

Raportul acestor cifre la numărul populației ne dă o școală secundară la 31.250 de locuitori în eră ungurească și o școală secundară la 13.600 locuitori în regim românesc.

Tabloul Școlilor secundare românești din Banat:

1. Gimnaziul de băieți din Ciacova
2. „ „ Deta
3. „ „ Lipova
4. „ fete „
5. Școala Comercială Sup. „
6. Gimnaziul de băieți din Sânnicolau Mare
7. „ fete „ „
8. Liceul de băieți din Lugoj

9. „ fete „ „
10. Şcoala Normală de fete din Lugoj
11. Liceul Comercial Sup. şi Inf. Lugoj
12. „ Industrial Inf. Cornea
13. „ „ „ Cliciova
14. „ de băieţi Caransebeş
15. Gimnaziul de fete „
16. Liceul Industrial de fete Lugoj
17. Şcoala de menaj Caransebeş
18. Şcoala Normală
19. Liceul de băieţi Oraviţa
20. Gimnaziul de fete „
21. Liceul Ind. Inf. „
22. Gimnaziul de băieţi Bozovici
23. „ de băieţi Reciţa
24. „ de fete „
25. „ de băieţi Orşova
26. „ de fete „
27. Liceul Comercial „

În total 27 şcoli secundare în Provincie. Adunând la acestea numărul şcolilor secundare româneşti din Timişoara (11), vom găsi că în Banatul românesc avem 38 şcoli secundare româneşti.

16. Situaţia şcolilor superioare

Înainte de Unire, au existat în Banat următoarele şcoli de grad superior:

ungureşti	1	(Teologia rom.-cat. din Timişoara)
româneşti	2	(Teol. rom. ort. din Caransebeş şi cea Unită din Lugoj)
Total	3	

După Unire:	
românești	4
unguresc	1
Total	5

Pe lângă cele două teologii existente, s-a înființat Școala Politehnică și Academia de Arte Frumoase din Timișoara, care mai înainte a funcționat ca Școală de Arte Frumoase la Cluj. În acest interval și Teologia din Caransebeș a fost ridicată la rang de Academie, iar cea din Lugoj s-a mutat la Oradea.

17. Contribuția Rezidenței Regale a Ținutului Timiș la mișcarea culturală

Înființată la 14 August 1938, Rezidența Regală a Ținutului Timiș a continuat activitatea județelor, centralizat și organizat. Încă în această fază de organizare, a întocmit un plan de 5 ani de realizări culturale, sociale și economice, care la capitolul Învățământ și Culte cuprinde următoarele:

Palatul Rezidențial	29.600.000 lei
Biserici	42.575.000
Școli	50.867.000
Case culturale	6.500.000
Spitale, dispensare, băi pop.	48.886.000

Primul buget propriu în vederea realizărilor de sus, Rezidența l-a întocmit în 1939-40. Din acestea s-au cheltuit efectiv:

Pentru Catedrala din Timișoara	3,400.000 lei
Pentru biserica din Zăbrani	800.000
Pentru biserica din Beșenova-Veche	700.000
Pentru biserica din Crai-Nou	523.338
Pentru biserica din Șofronea	330.785

Pentru Catedrala din Orăștie	499.000
Pentru oficiul Protopop. din Deva	330.000
Ajutoare parohiilor pentru constr. bisericești	1.421.490
Subvenții bisericilor unite	400.000
Subvenții pentru propaganda religioasă	100.000
Subvenții pentru monumente istorice	1.100.000
Construiri, reparații și înzestrări de școli și cămine	5.118.000
Subvenție Astrei Bănățene	2.941.652
Ajutor de studii elevilor săraci	643.500
Colonii de vară pentru copii	210.000
Cantine școlare	724.000
Educație fizică, mișcare sportivă	80.000
Echipe de puericultură	753.140
Straja Țării	826.816
Tipografia Ținutului	579.176
	Total: 21.500.897 Lei

18. Contribuția culturală a județelor, orașelor și a comunelor bănățene

Cercetând conturile de gestiune din arhivele autorităților de sus, desprindem următoarele constatări:

Județul Timiș-Torontal a cheltuit pentru scopuri culturale sumele:

în 1925	5.825.000	lei
1926	7.059.000	,,
1927	16.260.000	,,
1928	18.715.000	,,
1929	23.070.000	,,
1930	14.062.000	,,
1931	5.970.000	,,

1932-33	2.750.000	„
1933-34	8.152.000	„
1934-35	29.252.000	„
1935-36	5.096.000	„
1936-37	8.146.000	„
1937-38	8.449.000	„
1938-39	907.000	„
Total:	153.732.000	Lei

Ținem să remarcăm că în tot locul ultimele trei cifre le-am rotunjit în jos și că pe anul bugetar 1938-39, cu data de 14 august, județele bănățene și-au contopit bugetele în bugetul comun al Rezidenței, pe care îl dăm mai jos.

Mai trebuie remarcat și faptul cum se oglindește criza economică mondială din 1930-33 în seria cifrelor, atingând minimul de depresiune în 1933. Revirimentul următor ei însă se răzbună, de la media anuală de 14.000.000 lei de până aci, cheltuielile culturale se ridică deodată peste dublul mediei, la 29.252.000 lei. A doua scădere a cheltuielilor culturale, din anii 1935-39 nu este o depresiune propriu-zisă, ci în acei ani, după ce problemele de ordin cultural în mare parte au fost rezolvate, s-a trecut la realizări de ordin social, s-au clădit spitale, dispensarii și centre de ocrotire, s-au construit poduri și drumuri și s-a ameloriat agricultura.

Am dat detaliate pe ani cheltuielile culturale ale județului Timiș-Torontal, pentru că în aceste cifre se văd mai bine intensitățile și strădaniile spre cultură ale conducătorilor bănățeni. Pentru celelalte județe, cu importanță și resurse economice mult mai reduse, dăm cifre globale. La fel și pentru orașe, precum și pentru comune.

Județul Severin a cheltuit bugetar pentru [cultură] și biserici, rotund, suma de lei 6.500.000.

Județul Caraș a cheltuit pentru aceleași scopuri rotund suma de lei 4.573.000.

Comunele urbane și orășelele din Banat au cheltuit pentru învățământ și cult rotund 52.000.000 lei.

De observat că pentru perioada 1919-24 nu am putut calcula cheltuielile culturale, pentru că atunci plățile se făceau din fonduri comune, a căror descâlcire azi este aproape imposibilă și, pe lângă că ar cere o muncă de mai multe luni, tot nu ar da rezultate precise. De aceea nici nu am luat-o în calcul și cheltuielile culturale efectuate în acest interval nu intră în sumele de sus. Ele se pot evalua la 5.000.000 pe an, în total deci la 25.000.000 lei.

Pentru intervalul de la 14 august 1938 până la 31 martie 1939 Rezidența Regală a lucrat din bugetele întrunite ale județelor. Din contul de gestiune se constată că s-au cheltuit în acest timp 10.926.000 lei pentru scopuri culturale.

Pentru construcții școlare noi și pentru reparațiuni, Statul contribuie cu numerar și cu materiale (mai cu seamă lemn de construcție din pădurile statului), în sumă globală de cca 7 milioane lei.

Comunele rurale contribuie la învățământ cu 14% din bugetul lor total. Luând ca medie a bugetelor suma de 200 milioane lei (în Timiș-Torontal în anul de criză 1939-40 suma bugetelor a fost 202 milioane lei), pe an revine o cheltuială de 28 milioane lei pentru școală. Din 1927, de când funcționează Comitetele Școlare Comunale, statele au cheltuit deci rotund suma de 364 milioane lei.

Aceleași comune, după evaluarea organelor financiare centrale, au cheltuit pentru biserici rotund 82.400.000 lei.

Din acțiuni și inițiative particulare, colecte etc. s-au adunat rotund 28 milioane lei.

Pentru Case culturale s-au cheltuit cca 15 milioane lei din comune.

Pentru intervalul 1919-1927 cheltuielile școlare se cifrează la suma de 94 milioane lei.

19. Recapitularea cheltuielilor

făcute de Autoritățile locale pentru cultură:

Municipiul Timișoara		400.000.000 lei
Județul Timiș-Torontal		178.732.000
Județul Severin		6.500.000
Județul Caraș		4.573.000
Comune urbane		52.000.000
Comune rurale		540.000.000
Inițiative particulare		43.000.000
Rezidența Regală		32.426.000
	Total	1.257.631.000 lei

adică mai mult cu un miliard și un sfert lei în 20 de ani.

Cifrele acestea constituie un plafon minimal. În tot locul rotunjirile s-au făcut în jos, iar unde în lipsă de statistici și de acte doveditoare a trebuit să facem evaluări, le-am făcut cu cea mai mare prudență și zgârcenie și reducând cifrele date de specialiștii și persoanele oficiale consultate. În special, am făcut mari reduceri la județe, la comunele urbane și rurale, mai cu seamă pentru intervalul 1919-25, resp. 27, unde sumele cheltuite întrec cu mult pe cele luate în acest calcul. La fel am redus și cota de 14% din alocațiile date de Comitetele şcolare comunale pentru Comitetul şcolar județean, pentru ca această cotă să nu figureze de două ori.

Pentru a se stabili suma totală cheltuită cu instrucția și cu biserica bănățeană, la sumele de sus și la care vor mai urma trebuie adăugate sumele din statele de plată ale învățătorilor, ale profesorilor și ale preoților din județele bănățene, precum și cheltuielile de material ale instituțiilor respective, sume pe care ministerele le pot da ușor.

Salariile învățătorilor pe intervalul 1919-1940, plătite de stat, conf. datelor oficiale ale Inspectoratului și conf. statelor de plată ale jud. Timiş-Torontal, Caraș și Severin .... 1.596.399.000 lei.

Salariile profesorilor secundari pe același interval și teritoriu .... 937.923.000 lei

Total 2.534.322.000 lei

Alte Instituții culturale, existente înainte de războiul mondial și amplificate sub regim românesc

20. Astra Bănățeană

Instituții culturale pentru minoritari, înființate sau sprijinite de statul maghiar în vreun fel oarecare, n-a fost niciuna. Tot ce s-a înjghebat a venit din inițiativă particulară sau colectivă românească. În special în jurul bisericii s-au grupat astfel de instituții, statul maghiar nu a făcut altceva decât să pună piedici în funcționarea lor sau să le sisteze.

Cele mai rodnice au fost Reuniunile de cânt și muzică, apoi Reuniunile de lectură. La întrunirile aranjate de ele se cultiva limba strămoșească și sentimentul național. Aci s-a plămădit unirea sufletească a tuturor românilor și aci s-au pus și bazele unirii teritoriale. Pentru aceasta, conducătorii Reuniunilor de multe ori au trebuit să sufere procese, persecuții și temnițe grele.

Instituțiile de cultură cu caracter mai general a fost Astra Română, care urmărea central aceleași scopuri, ridicarea elementului românesc, în toate privințele și punerea lui la locul ce i se cuvine. Mijloacele de propagandă erau conferințele, festivalurile, concertele și reprezentațiile aranjate de ea. Mai edita și o bibliotecă.

Activitatea Astrei în Banat s-a desfășurat prin filiale până în anul 1936. Cum însă între timp s-a constatat că administrarea

și conducerea centrală din Ardeal este prea anevoioasă și prea îndepărtată, filialele bănățene s-au transformat și amplificat în acest an în Astra Bănățeană regională.

De la această transformare activitatea asociației a progresat mult. Condusă de intelectuali locali, cu despărțăminte în fiecare județ, plasă și oraș și cu ramificații în toate comunele bănățene, Asta Bănățeană îşi poate îndeplini menirea cu putere potențiată. În fruntea organizațiilor locale stau comitete, care depind de comitetul central din Timișoara.

Activitatea Astrei Bănățene se poate rezuma în următoarele:

Ridicarea nivelului vieții românești pe toate planurile, în special pe plan cultural și social educativ. În vederea acestui scop, organizează conferințe, cursuri țărănești sistematice, reprezentații teatrale și cinematografice, înființează instalații și așezăminte model de igienă și sociale, poartă campanii sanitare, editează cărți, ziare și reviste.

Mijloacele cu publicitate sunt:

1. Gazeta „Luminătorul", foaie săptămânală creată pentru popor. Tirajul maxim a fost 13.000 de exemplare. Cheltuielile anuale cu foaia 350.000 lei.

2. Cotidianul „Dacia", organul de informație rapidă pentru cititorii intelectuali, cu tiraj de 8000 de exemplare pe zi și cu buget de 2.400.000 lei.

3. Revista lunară „Luceafărul", revistă de cultură și literatură. Apare în 1.000 exemplare, cu cost de 150.000 lei pe an.

4. Editura Astrei Bănățene, cu menirea de a tipări cărți în valoare de 300.000 lei pe an. Sistematizată din anul 1939, ea a tipărit până acum 12 volume.

Bugetul total al Astrei Bănățene, pentru anul 1940-41 se ridică la suma de 3.659.236 lei.

21. Biblioteca publică a Municipiului Timişoara

Odată cu preluarea imperiului, Biblioteca Municipiului și-a completat patrimoniul cu cărți românești, nedorite și neadmise până aci de oficialitatea ungurească și a cumpărat și cărți scrise în alte limbi (în special franceze, engleze și germane). Azi Biblioteca are peste 70.000 de volume. Se cheltuiește cu ea în medie 650.000 lei pe an. Pentru folosirea cărților se plătește o taxă minimă.

22. Muzeul Bănățean

Aceeași amplificare o încearcă și Muzeul Bănățean. După Unire, el se dezvoltă mai cu seamă în direcția arheologiei, a etnografiei și bisericească. Secția ultimă a fost înființată sub regim românesc de fostul director, regretatul Dr. Ioachim Miloia, și cuprinde obiecte de cult și icoane vechi foarte valoroase, precum și opere necunoscute ale măeștrilor vechi români.

Secția de arheologie s-a îmbogățit după Unire cu rezultatele cercetărilor făcute exclusiv în Banat în următoarele locuri:

pentru epoca neolitică: săpăturile de la Cioca, Parța, Tolvadia, Periam;

pentru epoca aeneolitică: săpăturile de la Nerău și Comioș;

pentru epoca de bronz: pe malurile Mureșului și ale Dunării;

pentru epoca romană și medievală: fragmente arhitectonice și sculpturale, ceramică, statui de bronz, obiecte casnice și decorative, arme etc.

Afară de acestea, Muzeul mai are secțiuni de Arte Frumoase, de Numismatică, de arme, de Științe naturale, de Mineralogie și

de Paleontologie. Toate s-au îmbogățit între timp, în special cea de Arte Frumoase, cumpărându-se lucrări de la toți artiștii din țară și de la cei localnici, fără deosebire de naționalitate.

Organul Muzeului Bănățean a fost revista „Analele Banatului” revistă de înalt nivel cultural, înființată și condusă tot de regretatul I. Miloia.

Cheltuiala anuală cu Muzeul în mediu este de 300.000 lei, dar în perioada de amplificare și a săpăturilor intensive s-au cheltuit și peste 500.000 lei pe an.

23. Conservatorul Comunal

Conservatorul de muzică este o instituție moștenită de la regimul maghiar. Amplificarea i-a dat-o regimul românesc prin așezarea lui într-un local propriu, prin drept de publicitate și prin completarea programei analitice.

Azi Conservatorul are secțiunile următoare :

1. Armonie și compoziție, cu durată de 5 ani,
2. Instrumente, 4-7 ani,
3. Canto, 5 ani.

Numărul elevilor în medie anuală este 500. În anul 1936-37, au fost înscriși:

români	221
germani	130
maghiari	60
sârbi	12
diverși	53
Total	476

Directorul Conservatorului este maestrul Sabin Drăgoi. Profesorii sunt numiți din cele mai de seamă talente muzicale, aproape toți au lucrări muzicale și compoziții de valoare. Pe

lângă activitatea didactică organizează concerte și festivaluri muzicale, date atât de profesori, cât și de elevi.

De remarcat că sub stăpânirea ungurească la Conservator n-a funcționat niciun profesor român. Azi cca 30% din profesori sunt minoritari, dovadă că sub stăpânire românească valorile culturale ale minoritarilor se pot valida și în cadre oficiale. Bugetul Conservatorului în 1937-38 a fost 1.573.108 lei.

INSTITUȚII NOI, CREATE DUPĂ UNIRE

24. Școala Politehnică

Școala Politehnică s-a înființat în 1920 pentru a fi focar de cultură la granița de vest a țării și pentru a satisface un puternic deziderat economic și profesional în cea mai industrială parte a țării. Cercul de influență a Școlii însă a depășit granițele, pentru că absolvenții ei s-au validat aproape în toate continentele.

Școala are două secții, de electromecanică și de mine și metalurgie, cu 26 catedre, 15 conferințe și 25 asistențe. Instrucția studenților o desăvârșesc laboratoare de specialitate bine înzestrate, seminarii și biblioteca Școlii.

Până în anul 1940, luna iulie, au luat diplomă 750 de absolvenți, dintre care 100 sunt minoritari. O sută de absolvenți acum lucrează la proiectul de diplomă. Media anuală a studenților este cca 400.

Biblioteca Politehnicei are 14.000 volume de specialitate și a costat 11.000.000 lei. Ea stă toată ziua la dispoziția studenților până la ora 23.

Studenții sunt organizați în Asociația Studenților Ș.P.T., în Cerc Minier, Cerc Electromecanic, Cerc Aviatic, Societate

Radiofonică și în cercuri academice regionale (bănățean, bucovinean etc.)

Cultura fizică a studenților este asigurată prin Societatea Sportivă „Politehnica”, cu secții de atletism, fotbal, canotaj, tir, fotografie, scrimă etc. Societatea este bine înzestrată cu rechizite de sport și are arenă proprie pentru fotball, volei, tenis și pistă pentru alergători. Un profesor de educație fizică supraveghează activitatea sportivă.

Profesorii Școlii sunt grupați în Asociația Științifică a Școlii Politehnice, asociație de ordin științific și tehnic. Organul Asociației este „Buletinul Școlii Politehnice”, în care se tratează cu cea mai mare competență și rigoare științifică probleme de specialitate. Buletinul apare în 1928 și costă cca. 160 mii lei pe an. El face schimb cu 286 universități din străinătate.

Afară de această activitate publicistică și afară de lucrările scrise, necesare pentru cursuri, cei mai mulți profesori au lucrări publicate în domeniul științific, didactic sau cultural. Fixăm pe cele mai importante:

V. Alaci, *Trigonometria pătratică* (volum cu răsunet european)

V. Blașian, *Energia cursurilor de apă*

Idem, *Istoria Mineritului în Dacia* (acum gata pentru tipar)

I. Cristescu, *Cercetări și analize asupra cărbunilor din țară*

C. Teodorescu, *Rezistența materialelor*

C. Teodorescu și Dr. C. Micloși, *Tehnica sudajului*, 3 vol.

O. Țino, *Studii asupra unor funcțiuni de ordin superior*

R. Răduleț, *Curs de electricitate*

I. Stăncescu, *Tehnica aluminiului*

Dr. P. Andronescu, *Electrotehnic*a

P. Nicolau, *Naționalism constructiv*.

Lucrări pe teren are prof. ing. arh. Victor Vlad, care a ridicat catedrale, biserici și clădiri publice de mare anvergură,

asupra cărora vom reveni la cap. *Arte Frumoase*. Foarte mulți profesori conduc uzine și ateliere de ordin public și instalațiuni industriale.

Afară de acestea, în amfiteatrul Școlii săptămânal se țin conferințe cu subiecte cele mai variate, conferențiari fiind personalitățile proeminente ale vieții culturale, științifice, economice, profesionale din țară.

Pe lângă Politehnică și sub direcția d-lui prof. V. Alaci, apare și revista „Matematică", înființată în 1922, în care se cultivă științele matematice în vederea devoltării lor în cursul secundar. Apare lunar. Costul 6.000 lei pe lună, deci de la apariție s-au cheltuit cu ea cca 1.264.000 lei.

Pentru întreținerea Școlii Politehnice s-au cheltuit de la înființare

de la Minister:

salarii	170.482.000 lei
materialii	87.000.000 „
clădiri	45.940.000 „

Total: 303.422.000 lei – 303.422.000 lei

de la autoritățile locale:

Primăria Municipiului Timișoara:

teren 8.5 ha	80.000.000 lei
numerar	13.800.000 lei

Prefectura jud. Timiș-Torontal:

subvenții	1.600.000 lei

Total: 95.400.000 lei - 95.400.000 lei

Total general: 398.822.000 lei

25. Academia de Arte Frumoase

Academia de Arte Frumoase s-a înființat la Timișoara în anul 1933, prin mutarea Școlii de Arte Frumoase din Cluj, cu secție pedagogică și artistică, având specialitățile pictură, sculptură și artă decorativă.

Corpul profesoral s-a ales printre cele mai de seamă forțe artistice din Ardeal, ale căror lucrări se găsesc în toate muzeele și în toate colecțiile de artă. Cei mai mulți sunt premiații Salonului Oficial (Bogdan, Ciupe, Demian) ori sunt laureații concursurilor diferite (Ladea) și sunt invitații permanenți ai expozițiilor.

Studenții Academiei se adună din toate părțile țării, dar mai numeroși sunt din Ardeal și din Banat. Cam 40% sunt minoritari. În fiecare an, Academia aranjează o expoziție de sfârșit de an, care totdeauna are succes răsunător. Mulți absolvenți ai Academiei au pătruns în Salonul Oficial.

Autoritățile locale, Primăria, Prefectura județului și, pe vremuri, Rezidența subvenționează Academia cu cca 700.000 lei anual și-i dau local. Bugetul ei este cca un milion.

Întrucât Școala din Cluj odinioară și Academia de Arte Frumoase din Timișoara azi dirijează mișcarea artistică din Transilvania și Banat, aci este locul să vorbim pe scurt despre situația artelor în Banat.

26. Pictura

Dacă înainte de Unire activitatea pictoricească în Banat se rezuma la zugrăvirea bisericilor și la foarte puține picturi cu subiect profan, datorate lui Constantin Daniel, N. Popescu și I. Zaicu, după 1918 pictura bănățeană ia avânt puternic. Seria

pictorilor bănățeni începe deodată cu reprezentanți de calibrul lui A. Ciupe și A. Demian care, după consacrarea forului oficial, sunt chemați la Școala din Cluj. Acasă activează Ion Isac, Corneliu Liuba și C. Minișan, care pe rând organizează expoziții în orașele bănățene, Liuba ajunge chiar și în Capitală.

Avânt nou ia pictura în Banat când se înființează Academia. Odată cu ea vin pictorii Alexandru Pop și Catul Bogdan. A. Pop a fost directorul Academiei și se remarcă prin portrete de înală ținută neacademică. El pictează galeria primarilor și a secretarilor generali din Sala de Consiliu de la Primăria Municipiului.

Catul Bogdan s-a inspirat în școală franceză modernă. Este cel mai puternic colorist din generația nouă, care a deschis posibilități noi și picturii bisericești. A fost solicitat să picteze biserica din cartierul timișorean Mehala și biserica din Iosefin. Rezidența Bucegi îi comandă diferite portrete ale unor persoane politice marcante. Iar mai pe urmă se distinge la expoziția Astrei, deschisă la Cluj în sept. 1939.

A. Demian a dat stil propriu artei decorative (Vezi decorațiile din revista „Gândirea”) și a pictat o seamă de biserici importante din Ardeal. În prezent pictează Catedrala din Timișoara.

În toamna anului 1940 vine la Timișoara, în fruntea Muzeului Bănățean, pictorul Aurel Ciupe care, după temeinice studii în Italia, se stabilește la început ca profesor la Școala de Arte Frumoase din Cluj, apoi se mută la Târgu-Mureș, ca director al Muzeului Comunal. Aci deschide o școală de pictură, dar refugiul din 1940 îl aduce acasă în Banat. Este premiat al Salonului Național.

La Lugoj a activat Virgil Simonescu, care a pictat Catedrala din localitate.

Din generația mai tânără cel mai puternic talent este Corneliu Baba.

27. Sculptura

Înainte de război, după cum am văzut mai sus, un singur sculptor s-a remarcat, Al. Liuba, mort foarte tânăr.

După Unire, cel dintâi se impune Gh. Groza, reprezentant al curentului realist, care însă are aceeași soarte ca Liuba. Groza a modelat bustul lui E. Ungurianu[207] din Timișoara.

Cam în același timp apare ticvăneanțul Romul Ladea, care pune sculptura monumentală românească pe baze noi și corecte. De calibru meştrovician[208], el este menit să fie, prin neoclasicismul său, reformatorul sculpturii românești, eliberată de tot ce s-a agățat străin de ea în cursul evoluției. În prezent, Ladea este rectorul Academiei.

Din școala lui a ieșit St. Gomboşiu, A. Chirilovici, L. Selt, Brandis și alte talente bănățene.

28. Monumente publice ridicate după Unire

La Timişoara :

Bustul lui Ungureanu (Groza)
„ Al. Mocioni (Medrea)
„ I. G. Duca (Aurel Pop)

[207] Emanuil Ungurianu (1845-1929), avocat bănăţean, membru al Partidului Naţional Român şi, mai târziu, al Partidului Naţional Ţărănesc. A înfiinţat peste 100 de filiale ale Casei de Educaţie Naţională. Membru fondator al Muzeului de Istorie şi Etnografie din Sibiu şi al societăților culturale „Societatea literară Petru Maior, „Asociația pentru cultura poporului român din Arad", „Reuniunea învățătorilor români din Banat aparţinătoare Diecezei Aradului", „Reuniunea femeilor române" (Arad, Timişoara), „Societatea pentru sprijinirea teatrului român din Ungaria și Ardeal" etc. A înfiinţat ziarul „Dreptatea" din Timişoara.

[208] Referire la Ivan Meštrović (1882-1962), sculptor croat, autor (printre altele) al statuii ecvestre care-l reprezenta pe regele Carol I (Bucureşti, 1939).

,, V. Babeș (Aurel Pop)
,, Dr. A. Cândea (R. Ladea)
,, Tr. Lalescu (Medrea)
,, M. Eminescu (Gomboșiu)

La Hodoni :

Bustul lui V. Babeș (Ladea)

La Lugoj :

Bustul lui Tr. Grozăvescu (R. Moga)
,, Ion Vidu (Moga)
,, I. G. Duca (Moga)
,, C. Brediceanu (Moga)
,, I. C. Brătianu (Moga)
,, Al. Mocioni (Moga)

Momentul Unirii (Moga)

Bustul lui I. Popovici Bănățeanu (Ladea).

La Tapia :

Monumentul ostașilor (Ladea)

La Oravița :

Bustul Regelui Ferdinand (Ladea)

Bustul lui Eminescu (Ladea)
,, D. Bojincă (Ladea)

La Bozovici :

Bustul lui E. Murgu (Medrea)

Afară de acestea, în interior, la Prefecturi și la Primării, busturile MM. RR. Ferdinand și Carol II.

29. Arhitectura

Același avânt puternic se observă după Unire și în arhitectură. Sensibilitatea artistică a arhitectului Victor Vlad definește fără posibilitate de replică formele românești

moderne ale arhitecturii bisericești bizantine. Bisericile și catedralele executate de el la Târgu-Mureș (2), la Timişoara (2), la Arândești, Izvin, Ghiroda, Văsiova, Aradul Nou, Hunedoara Nouă, în Anina și la Reşiţa sunt tot atâtea etape cucerite în seria realizărilor. Elementul cel mai important, cupola și efectele de lumină pe care construcția ei le lasă să străbată în interior, nimeni nu le-a rezolvat așa cum a ştiut Vlad să le rezolve. Bisericile sale sunt lăcașuri unde sufletul celui cucernic într-adevăr se poate contopi cu transcendentul. Valoarea construcțiilor proiectate de Vlad trece de 300 milioane lei.

Mai pe urmă, arhitectul Vlad a efectuat transformarea Palatului Rezidențial, lucrare în care s-a evidențiat la maximum tendința de monumentalitate arhitectonică într-un stil pur adecvat cu menirea edificiului.

Colaborator prețios îi este arhitectul C. Liuba, care s-a distins mai cu seamă în arhitectura publică. Aproape toate viziunile acestor doi proiectanți le-a realizat în materie, în Timișoara, arhitectul I. Purcariu.

30. Institutul Social Banat-Crișana

Bazele acestei instituții s-au pus în 1931. Scopul a fost cercetarea la fața locului a tuturor împrejurărilor, a fenomenelor și a factorilor care determină pe plan social și economic valența populației din regiune. O instituție care, cu toată vitregia timpurilor, a căutat să-și îndeplinească misiunea cu prisosință.

Pusă la început sub conducerea rectorului Școlii Politehnice, odată cu înființarea Serviciului Social este alipită acestuia, ca la urmă să devină instituție independentă, afiliată Institutului de Studii și Cercetări Sociale al României din București.

I. S. B. C. este condus de un comitet care are în frunte un director. Cercetările se fac prin echipa de cercetări, întocmită pe specialități. Până în prezent s-au cercetat următoarele comune bănățene: Belinț, Sârbova, Ohaba-Bistra, Pojejena și toate satele de pe Valea Almăjului în plasa Bozovici (Caraș). Rezultatele acestor cercetări au fost cuprinse în două volume impozante : *Monografia comunei Belinţ* şi *Monografia comunei Sârbova.* Despre celelalte cercetări s-au scris studii în „Revista Institutului Social Banat-Crișana”, materialul fiind în stadiu de analize și prelucrare pentru volum.

Publicitatea Institutului este servită prin conferințele și rapoartele ce le țin membrii și echipierii în ședințe proprii sau la diferite ocazii.

Pentru cercetări și pentru revistă, institutul a cheltuit 3.270.000 lei.

Cercetări sociale și medicale în Banat, parte în legătură cu Institutul, parte independent, au mai făcut dr. I. Nemoianu, directorul Spitalului de copii din Timișoara în domeniul puericulturii, și dr. Petru Rămneanțu, de la Universitatea din Cluj, pe terenul biologiei și al biopoliticii. Studii asupra populației, din punct de vedere statistic, a scris S. Manoilă, directorul Institutului Central de Statistică. Rezultatele cercetărilor lor sunt cuprinse în mai multe volume.

31. Asociația Scriitorilor Români din Banat „Altarul Cărții”

Această asociație s-a înființat pentru a aduna într-un mănunchi pe toți aceia care au cultul slovei românești, fie ei localnici, fie veniți din alte părți locuite de români. O

singură condiție se cere scriitorilor pentru a fi membri, suflet și gând românesc, manifestat pe teren bănățean.

Asociația este condusă de un comitet. Ocaziile de manifestare sunt șezătorile intime, comunicările, conferințele și șezătorile publice, revistele și cărțile scrise de membri.

Aici este util să facem o sumară prezentarea a literaturii românești din Banat, de la Unire, care, eliberată de apăsarea dușmanului secular, acum se dezvoltă cu amploare. Pe rând apar volumele de poezii ale lui O. Blidariu, M. Novac, Gr. Popiți, R. Fabian, D. Grozdan, C. M[iu]- Lerca, Gr. Bugarin, V. Cârdu, Tr. Ieremici, A. Odeanu, Tr. Lalescu, P. Sfetca, P. Belu, I. Stoia Udrea (traduceri), C. Sav și alții, dintre care mulți au ieşit din cadrul local mai restrâns și numele lor a străbătut în cercul mai cuprinzător al literaturii românești.

Poeme în proză, foarte frumoase, a scris Tiberiu Vuia.

Nuvela și schița este cultivată de M. Bandu, Mia Marian, A. D. Bugariu, Ion Țeicu, V. Birou, M. Șora, D. Goromiță; nuvele istorice, memorii, antologii, evocări de fapte, locuri și figuri ale trecutului au scris S. Bocu, I. S[toia] Udrea, N. Tomici, P. Nemoianu, I. B. Mureșianu, Gr. Popiți, V. Bugariu, C. Rodneanu, T. Topliceanu, A. Peteanu, A. Cosma, C. Stoicanescu, L. Jarchescu, I. Croitoru, A. Bălan, D. Godinova, M. Șerbănescu, N. Țirioi și alții.

Romane au scris Ilie Ienea, Gh. Atanasiu, Anișoara Odeanu și Dorina Ienciu. Studii politice și biopolitice Dr. C. Grofșoreanu.

Studii și cronică plastică: I. Miloia, C. Stoicanescu, I. S[toia] Udrea, Șt. Gomboșiu, A. Comșa; monografii: I. Lotreanu, P. Corneanu, I. Cotoșman; folclor: E. Novacovici, I. Birou, L. Costin, Gh. Cătan; artă poporală: Elena Dr. Secoșianu, C. M[iu] Lerca, V. Birou; teatru sătesc: D. Țintariu și I. Birou.

Tot aici trebuie să vorbim și despre literatura scrisă de țărani. Țăranul Ion Ciucurel a scris un roman care s-a epuizat, țăranii

Tărbăț și Miron Ghita au scris poezii, I. Frumosu și I. Petrica nuvele și schițe.

Literatura științifică a îmbogățit-o C. Diaconovici cu nenumărate lucrări în domeniul istoriei și arheologiei, I[osif] Popovici în filologie, Abramescu și Tr. Lalescu în științele matematice.

32. Asociația Corurilor și Fanfarelor din Banat

Este organizația care cuprinde în sine 150 de coruri și vreo 80 de fanfare, în zdrobitoare majoritare sătești. A înființat-o Vidu în 1921 spre a dirija mai potrivit și unitar cea mai specifică artă bănățeană, cântarea la cor. După moartea lui Vidu, a condus-o Velceanu, iar după ce și Velceanu a repausat, președinte a fost ales profesorul Perianu, compozitor și dirijor iscusit.

Asociația a organizat cursuri cu dirijori sătești la Lugoj și la Buziaș, din care au ieșit 45 dirijori țărani și 60 de învățători. Animatorul acestor cursuri a fost Filaret Barbu. Tot Asociația cultivă și tarafurile de țărani, cu fluiere, țambale și alte instrumente țărănești (taraful Birchiș).

Avântul enorm al mișcării muzicale de după război l-au dat următorii Sabin Drăgoi (303 Colinde : 122 melodii poporale din Almăj : *Monografia muzicală a comunei Belinț* ; XXX coruri ș.a. în direcție poporală, operele *Năpasta, Kir Ianulea*; misterul religios *Constantin Brâncoveanu, Poemul Neamului* și *Liturghia solemnă)*; Vasile Ijac *(Hedonisme, Cvartet de coarde, Cvintet pentru pian si coarde, 3 Simfonii, Rapsodia, Poem Antic,* etc); E. Culeanu (*Liturghie, Cântece poporale, Variațiuni, Dans Diabolic, etc.)*; Zeno Vancea, pianist și compozitor ale cărui

lucrări premiate în repetate rânduri, deschid drum nou în muzica românească modernă, Nicolae Ursu *(Contribuțiuni muzicale la Monografia comunei Sârbova, Coruri, 2 vol., Contribuțiuni la muzica poporală a Munților Apuseni,* etc); F. Barbu: 3 *Liturghii, 10 Coruri mixte, Cântece și dansuri bănățene, Armonii bănățene, Marşuri p[entru] fanfară, Suită bănățeană 2, oratorul Omul* etc. și cărțile didactice muzicale: *Teoria muzicii, Manual practic de solfegii* și *Tratat de instrumente și instrumentație*.

În fine, senatorul muzicii poporale bănățene, Tiberiu Brediceanu (*Jocuri poporale și doine românești, Seara mare, La Seceriș, Șezătoare* etc.).

Din generația mai tânără, se remarcă puternicul talent a lui Mircea Popa, cu compoziții simfonice, Surlaş ca dirijor și Alma Cornea cu lucrări din didactica muzicală și compoziții pentru pian.

Dintre dirijorii și compozitorii țărani trebuie să amintim pe Nistor Miclea, pe Vidu Guga și pe Pau Farca.

Tarafuri de țigani vestite au fost ale fraților Bârcă, ale lui Sfetcu, Cocoș, Sitariu, Gore, Luță, etc.

33. Cercul Academic Bănățean

Cercul Academic Bănățean este asociația culturală a studenților bănățeni de la toate Universitățile din țară. Condusă de un comitet central, Cercul are organizație la București, la Cluj, la Timișoara și la Cernăuți. Activitatea lui este îndreptată mai cu seamă spre popor și spre promovarea culturii la sate și în orașele de provincie, prin organizări de festivaluri, concerte, turnee teatrale, conferințe etc. A adunat un fond considerabil pentru clădirea unui cămin al studenților

din capitală, pentru care s-a achiziționat și terenul necesar. Tot C.A.B. se îngrijește și de cantinele studențești bănățene. Secția din Cluj a ridicat la Lugoj un bust scriitorului bănățean Ion Popovici-Bănățeanul.

34. Asociația Culturală Bănățeană

Asociația Culturală Bănățeană a fost asociația intelectualilor bănățeni, continuarea naturală a C.A.B.-ului, dar a avut în vedere, în cadru mai mare ca acesta, și viața culturală a românilor de peste hotare. Cea mai importantă realizare a ei a fost traducerea în românește și tipărirea *Istoriei Banatului* pe care a scris-o Griselini în anii 1774-76.

35. Cercul Juridic Bănățean

Este organizația magistraților și a avocaților din Banat. Editează o revistă lunară de specialitate, cu nivel intelectual occidental și aranjează conferințe sistematice pentru dezbaterea problemelor de drept.

36. Cercul Militar Civil

A fost înființat pentru cultivarea relațiilor între intelectualii civili și militari pentru acțiune culturală comună. Sprijinit efectiv de autoritățile militare și civile înalte, Cercul în toți anii a organizat în Palatul propriu o serie de conferințe, care

la fel cu cele ținute la Școala Politehnică, au fost de un nivel superior, perindându-se în fața sălii totdeauna pline cei mai străluciți conferențiari și cei mai cunoscuți oameni de știință din toată țara.

37. Teatrul

Despre o mișcare teatrală profesionistă în Banat înainte de Unire nu se poate vorbi. Nu s-a putut înjgheba nicio trupă teatrală, pentru că nu au permis împrejurările politice și nici cele economice. Din România nu puteau veni trupe teatrale în țara ungurească, iar trupă cu caracter permanent numai comunitatea românilor din toată Transilvania și Banat au putut întreține.[209]

În astfel de împrejurări, turneul lui Zaharia Bârsan sau al trupei lui Antonescu au fost adevărate festivaluri regale.

Cu atât mai numeroase au fost, în schimb, reprezentațiile date de amatori. Grupați în reuniuni de cânt sau chiar de teatru, diletanții au căutat pe această cale să potolească setea de cultură a românilor subjugați și să cultive totodată ideea resurecției, în toate orașele și în toate satele mai de frunte din Banat.

După 1918 lucrurile se schimbă. Se reclădește teatrul din Timișoara care împreună cu cel din Lugoj și Oravița acum își pot servi menirea fără nicio restricție. În tot timpul se pune grija

[209] În privinţa teatrului, Virgil Birou nu ia în seamă câteva aspecte. În 1876, la Lugoj s-a înfiinţat Societatea pentru fond de teatru român. Lugojul avea deja o tradiţie a teatrului de amatori: Societatea teatrală pentru copii se organizase încă din 1847, iar unul dintre membrii ei de seamă a fost Coriolan Brediceanu. Prima trupă importantă de teatru din zonă a fost înfiinţată de George Augustin Petculescu. Născut la Reşiţa, George Augustin Petculescu a urmat şcoala primară la Lugoj şi a învăţat pantofăria la „Maistor Pera”. În 1870, a plecat în Oltenia cu o trupă ambulantă care dăduse reprezentaţii la Lugoj. S-a întors în 1878 şi a creat prima societate teatrală din Banat şi Ardeal. A jucat inclusiv piese de Vasile Alecsandri şi Costache Negruzzi.

cea mai mare ca reprezentațiile să urmeze nestingherite. În 1934 se înființează Teatrul de Vest cu caracter permanent. Primăria Municipiului și Prefectura județului subvenționează mișcarea cu aproape 5 milioane lei. Se dau spectacole neîntrerupt, până la epuizarea sumei. Se aduc și trupe din Cluj, din Craiova și din București și se extinde activitatea teatrală și asupra celorlalte orașe de pe graniță. Pentru o administrație mai bună, se dă mișcarea teatrală Astrei Bănățene care, din 1938 până în 194,0 a controlat și a căutat să satisfacă cerințele teatrale ale locuitorilor. Opera din Cluj a fost adusă în fiecare an pentru două sesiuni, la fel și Teatrul Național. Afară de acestea Astra a găzduit teatrul „Muncă și voie bună" și diferite alte trupe.

În toamna anului 1940, atât Opera, cât și Teatrul Național din Cluj s-au adăpostit provizoriu în Timișoara.

Pentru mișcarea teatrală s-a cheltuit anual în medie un milion de lei. Dăm câteva cifre despre reprezentațiile ce au avut loc în teatrul din Timișoara :

În 1934: 76 românești	142 maghiare	7 germane	2 străine
În 1935: 51 ,,	117 ,,	56 ,,	51 ,,
În 1936: 35 ,,	55 ,,	33 ,,	10 ,,
În 1939-40: 119 ,,	116 ,,	22 ,,	3 diverse.

După cum se vede, mișcarea teatrală minoritară are toată libertatea de manifestare în Timișoara.

38. Presa

Capitolul acesta, pentru timpurile dinainte de 1918, pe cât este de glorios în aspectul său național, cu atât mai trist este privind viața intimă a acelora care l-au scris de multe ori cu sângele lor. Glorios, pentru că ideea românească, difuzată neîncetat de mânuitorii de condeie

neintimidați, până la urmă a triumfat, și trist, dar în același timp înălțător, prin suferințele ce au trebuit să îndure gazetarii români, a căror martiriu l-a sfințit. Gazetarii români au fost exponenții sufletului românesc, prin ei pulsa viața adevărată a românilor asupriți, ei au fost, în consecință, aceia pe care urgia ungurească i-a lovit mai întâi și mai fără milă. Înfundați în închisori pentru agitație sau pentru atentate împotriva siguranței statului, ei au trebuit să sufere toate grozăviile dezumanizării. Totuși nu s-au lăsat. Fiecare proces, fiecare întemnițare le dădea forțe noi; ca Antei[210] moderni, după eliberare continuau lupta de elan înzecit. Astfel s-au produs caracterele de granit ale unui Valeriu Braniște, Sever Bocu, Ion Montani, Ştefan Petrovici, Cornel Jucu, Mihail Gaşpar și alții.

În astfel de împrejurări și existența gazetelor era periclitată. Prin toate șicanele și abuzurile, unele reușesc totuși să-și asigure o continuitate. În Banat cea mai importantă, înainte de Unire, a fost „Drapelul" din Lugoj (1901-1920), care apărea de trei oori pe săptămână, sub direcția lui Valeriu Braniște.

La Oravița a apărut „Progresul" (1907-1917), „Oravița" (1909) și „Foaia Oraviței" (1913-16). La Timișoara, pe rând și nu pentru prea lungă durată, „Luminătorul" (cea mai de seamă și cu existența cea mai lungă, de la 1880 până la 1894). „Timișiana" (1895-1906), „Gazeta poporului" (18896-1892), „Dreptatea" (1894-1898), „Controla" (1895-1906) „Muncitorul român" (1905-1907), „Plugarul român" (1906-1936), „Zorile" (1910-1911). Tot la Timișoara a apărut în 1894 al X-lea an al revistei „Romänische Jahrbücher" (1885-94) editat de Dr. C. Diaconovici și redactat atunci de Dr. V. Branişte. Despre această

[210] Anteu (sau Antaios) era un gigant mitologic, fiul lui Poseidon şi al Gheei. Acesta era de neînvins câtă vreme rămânea cu picioarele pe pământ, prin care mama sa îi insufla forţa vitală. Ca să-l poată înfrânge, Hercule l-a ridicat în aer şi l-a sugrumat.

revistă Berkeszi[211], în lucrarea sa despre presa din Timişoara, spune: „revista a avut ca scop să facă cunoscute năzuințele românilor din Ungaria, să strice bunul renume al națiunii maghiare și să o acuze în fața străinătății.”

La Lipova a apărut „Revista Lipovei” (1895-96), iar la Făget „Bănățeanul” (1904).

După cum se vede, destul de puține ca număr. În schimb bănățenii citeau toate gazetele naționaliste ce apăreau la Arad, Sibiu, Orăștie, Budapesta etc., acestea pătrunzând și în casele țăranilor de la sate.

Mai trebuie să amintim și cele două organe oficiale ale Diecezelor din Caransebeș și Lugoj, amândouă cu numele „Foaia Diecezană”, una ortodoxă, iar cealaltă unită, care însă amândouă au stat în slujba culturii și a naționalismului.

După 1918 apar sau au apărut în Banat următoarele gazete mai importante :

La Timișoara**:**

Cotidiane:	Reviste :
„Vestul”	„Analele Banatului”
„Unirea română”	„Luceafărul”
„Biruința”	„Banatul”

[211] Berkeszi István (1853-1922), profesor, istoric al culturii, director de muzeu. În anul 1883 a obţinut diploma de doctor în filozofie. În 1901 a fost numit director al Muzeului de Istorie şi Arheologie a Ungariei de Sud din Timişoara. A reorganizat instituţia, a inventariat şi îmbogăţit colecţiile de istorie, arheologie, etnografie. Prima sa lucrare importantă s-a concentrat pe inventarierea arhivei şi bibliotecii castelului din Radvány (azi Radvaň, Slovacia). În 1898 a publicat o lucrare dedicată istoriei teatrului timişorean începând cu secolul al XVIII-lea, iar în 1900 a apărut volumul privind istoria tiparului şi a presei timişorene. În acelaşi an, s-a tipărit *Temesvár szabad királyi város kis monographiája (Monografia oraşului liber crăiesc Timişoara)*. Este autorul unui şir lung de lucrări, care acoperă o largă paletă de subiecte, de la numismatică la viaţa artistică a zonei.

„România de Vest”
„Dacia”
„Poporul”
„Ecoul”

„Rev. Inst. Soc. B[anat]- C[rişana]”
„Școala Bănățeană”
„Vrerea”
„Colț de țară”
„Fruncea”
„Brazde bănățene”
„Banatul literar” (în Caransebeș)
„Semenicul” (în Lugoj)
„Generația nouă (în Oravița)
„Contrapunct”
„Revista Episcopiei”

Săptămânale:
„Banatul”
„Nădejdea”
„Voința Banatului”
„ Generația nouă”
„Luminătorul”
„ Cuvântul satelor”
„Curierul Banatului”
(devenit cotidian)
„Lumea”
„Satinela”
„Gazeta sporturilor”
„Gazeta voluntarilor”
„Bulutinul Episcopiei”

Reviste de specialitate:
„Gazeta restauratorilor”
„Curier agrar”
„Revista textilă”
„Apicultorul”
„Bursa horticolă”

La Lugoj:
„Acțiunea”
„Sionul românesc”
„Păstorul sufletesc”

La Oravița:
„Roata”
„Țărănimea”
„Drum nou”
„Opinia noastră”
„Românul”

La Mehadia:

„Grănicerul”

La Orşova :

„Gazeta Orşovei”

„Roata”

La Reşiţa :

„Glasul Muncitorului”

„Naţiunea”

„Reciţa”

Tipografii româneşti, înfiinţate după Unire:

Tip. Românească	(Timişoara)
Tip. Coop. Naţională	„
Tip. Cartea Românească	„
Tip. Biruinţa	„
Tip. Luceafărul	„
Tip. Banatul	„
Tip. Voinţa	„
Tip. Stoica	„
Tip. Munca	„
Tip. Naţională	(Lugoj)
Tip. Corvin	„

Edituri

Ed. Astrei Bănăţene, Timişoara	
Ed. Inst. Soc. Banat	„
Ed. Cartea Românească	„
Ed. Inst. Cultural de Vest	„

Librării româneşti

Timişoara:

Globul

Cartea Românească

I. Petrovici

Cooperativa Naţională

Librăria Nouă

Librăria Românească

Lugoj:

Ţăranu

Dicezeană

Naţională

Reşiţa :

Petrescu

Caransebeş :

Dicezeana

Oraviţa :

Librăria Şcoalelor

Librăria Naţională

Afară de acestea, aproape toate tipografiile şi revistele editează ocazional cărţi.

39. Instituții și așezăminte sociale

Deși acest capitol nu intră în cadrul mișcării culturale propriu-zise, totuși așezămintele sociale constituie un indice sigur despre stările de civilizație și de cultură dintr-o comunitate. De aceea, vom arăta succint și realizările în acest domeniu ale regimului românesc. Evident, întrucât locul nu permite altfel, nu vom putea înșira decât pe cele mai importante.

La Timișoara s-au ridicat, resp. s-au amplificat următoarele:

1. Spitalul de copii

Investiții și amplificări		3.600.000 lei
Întreținerea (media anuală 1.200.000)		24.000.000
	Total	27.600.000

2. Spitalul de femei

Cumpărarea unui edificiu nou pentru spital		5.000.000 lei
Întreținerea (1.500.000 pe an)		30.000.000 lei
	Total	38.000.000 lei

3. Spitalul de izolare

Terminat în 1931. Capacitatea 100 paturi pentru epidemici și 70 paturi pentru TBC. Este înzestrat cu stabiliment pentru dezinfectare și cu spălătorie mecanică.

Costul cca.		20.000.000 lei
Întreținerea (2.000.000 pe an)		18.000.000 lei
	Total	38.000.000 lei

4. Centrul pentru Ocrotirea Copiilor

Cheltueli pt. material			110.000 lei
Cheltueli pt. personal			571.000 lei
	Total	681.000 lei	13.620.000 lei

5. Ambulatoare

Ambulator policlinic		140.000 lei
Ambulator dentistic		220.000
Total	360.000 lei	7,200.000 lei

6. Labolatorul de igienă

Contribuție la cheltuieli în 2 ani 500.000 Llei

7. Spitalul Central

Contribuția Primăriei cca. 650.000 pe an = 13,000.000 Llei

În total Primăria Municipiului Timișoara a cheltuit pentru așezăminte şi instituții sanitare rotund 165.000.000 lei.

Afară de acestea, Serviciul Ocrotirilor Sociale al Municipiului mai cheltuiește anual următoarele sume medii pentru combaterea plăgilor sociale și pentru scopuri de binefacere, ca

examinarea bolnavilor săraci,
întreținerea minorilor abandonați,
încurajarea căsătoriilor,
asigurări de muncitori,
subvenții pentru Societatea de Patronaj etc,
înfrânarea vagabondajului,
Orfelinatul „Regina Maria”
Căminul servitoarelor,
Azilul bătrânilor săraci,
Colonii de recreație pentru copii,
cantine și ajutoare pt. șomeri …. cca 9.000.000 lei pe an, ceea ce în 16 ani face 144.000.000 lei.

Primăria mai distribuie anual cca 3 000 m3 lemne de foc pentru săraci. Valoarea lemnului cca 20.000.000 lei.

În acest loc trebuie să amintim că Primăria Municipiului a construit la Poiana Mărului (jud. Severin) o casă pentru colonii de copii mici cu o cheltuială de cca 3.500.000 lei, unde în fiecare

vară pot sta la aer de munte 300 de copii. Pentru aceia care au nevoie de aer de mare, în fiecare vară s-a organizat colonie la Balcic cu același număr de copii.

Ca stațiune alpină, Primăria, resp. Uzina Electrică are la Muntele Mic (jud. Severin, 1805 m. altitudine) o cabană cu tot confortul, cu luminat electric, telefon și apă. Toate acestea se întrețin din bugetul Primărieiși al Uzinei Electrice, azi I.E.T.

Serviciul Salubrității al Municipiului cheltuiește anual cca 6 milioane lei. În 16 ani, 96 milioane lei.

Tot atât de importantă este și opera socială înfăptuită de județele și comunele bănățene. Și să recunoaștem, au și avut teren suficient. Multe boli sociale bântuiesc în Banat, de natalitate, mortalitate infantilă neobişnuit de mare, tuberculoză, căsătorii prea timpurii, concubinaj, năpaste elementare (în special inundații) şi multe altele. Pentru combaterea acestora, s-au făcut însemnate jertfe.

Apoi nu trebuie să pierdem din vedere că în Bănat sunt foarte multe centre industriale, care în timpul crizei economice mondiale au cunoscut mizeria neagră a şomajului. Muncitorii din fabricile Reciței și ale Ferdinandului[212], minerii din Anina, Ducnecea, Ocna de Fier, Doman, Secul, Sasca, Lapac și Bigăr, aproape toți au suferit din cauza reducerii lucrului.

Pentru ajutorarea acestora, pentru opera de asanare socială și sanitară, pentru ameliorarea situației țăranilor și pentru combaterea inundațiilor, statul, comunele, județele și alte instituții locale au cheltuit cca 381.000.000 lei.

Afară de acestea, statul român a ridicat următoarele instituții noi în domeniu social:

1. Căminul de ucenici din Timișoara
2. Casa cercuală și Spitalul ei, tot în Timișoara
3. Casa cercuală şi spitalul ei din Anina
4. Casa cercuală şi spitalul ei din Reșița

[212] Vechiul nume al oraşului Oţelu Roşu era Ferdinand.

5. Spitalul județean la Oravița
6. Sanatoriul de la Marila pentru boli de plămâni
7. Institutul Pasteur din Timișoara (neterminat)

40. Instituțiunile profesionale și contribuția lor la mișcarea culturală și socială

Camera de Comerț și Industrie din Timișoara

Subvențiuni de ordin profesional-social (incl. Curs de ucenici comerciali)	12.940.000 lei
Contribuțiuni pt. Învățământ comercial . . .	7.494.644
Burse pt. studenți com. și industr.	3.324.672
Subvențiuni culturale	15.230.000
Subvențiuni diverse	3.163.088
Total	42.753.194 lei

Ca realizare de ordin social a Camerei de Comerț și Industrie din Timișoara, amintim Căminul pentru funcționarii săi.

Tabloul de sus nu cuprinde cifrele de pe anii 1919-1924, din motivele arătate la alte instituții publice.

Camera de muncă

Afară de cheltuielile strict profesionale, cu organizarea orientării profesionale, ajutoare meseriaşilor pentru deschidere de ateliere, şcoli de ucenici şi subvenții Asociațiilor profesionale, Camera de muncă din Timișoara a mai dat subvenții şi ajutoare pentru bibliotecă, pentru reviste, sport și educație fizică, excursii cu caracter științific, conferințe, premii pentru elevii și ucenicii merituoși, pentru coloniile de vară la mare sau la munte ale ucenicilor, burse pentru perfecționare în străinătate, ajutoare

pentru cămine de ucenici și licee industriale în intervalul de la 1932 până la 1940, în cifra rotundă 8.000.000 lei, adică un milion de lei pe an, ceea ce face cam a șaptea parte din buget.

Camerele Agricole

Același rol îl au și Camerele Agricole față de țărani. Însă subvențiile acordate de acestea sunt mai mult în natură și în distribuirea de preț avantajos a semințelor, a altoaelor sau a animalelor de soi și se pot evalua mai greu. După calculul specialiștilor, ajutoarele și ușurările acordate se pot aprecia la 26 milioane lei.

Camerele agricole au școli de agricultură în Sânnicolau Mare, la Ciacova, la Lugoj şi mai multe crescătorii şi pepinierii în diferitele localități. Ele organizează dese cursuri pentru țărani, precum şi concursuri de calitate a produselor agricole.

41. Contribuția societăților particulare la mișcarea culturală

Dintre societățile particulare, în mod special se îngrijesc de cultura românească în Banat societățile Uzinele și Domeniile Recița și Comunitatea de Avere din Caransebeș. Amândouă contribuie cu materiale de construcții (lemn, fier, ciment, var etc.), cu personal de supraveghere și cu număr atât la construcțiile de școli, cât și de biserici. Afară de aceea, societățile dau ajutoare scriitorilor pentru tipărirea lucrărilor, mai cu seamă pentru cele referitoare la Banat.

Presa o sprijină prin ajutoare date ziarelor, revistelor, precum şi ziariştilor. Tot ele au dat material de construcție pentru Căminul de odihnă al ziariştilor din Băile Herculane.

Subvențiile date de ele se cifrează la 21 milioane lei.

42. Mișcarea sportivă

Dacă înainte de Unire în Timișoara erau două cluburi sportive demne de amintit și unul la Lugoj, iar în provincie nici unul, azi în Timișoara funcționează 32, celelalte orașe având două, chiar și trei asociații de educație fizică și sport.

Avântul acesta se datorește în primul rând ajutorului dat de oficialitate. Autoritățile nu numai că acordă subvenții, dar angajează în funcțiuni sau în ateliere, bugetar sau ca diurniști, pe sportivii de talent. Astfel s-a ajuns ca Timișoara să câștige în repetate rânduri Campionatul Țării și Cupa României.

Înainte de războiul mondial, Timișoara avea numai două arene sportive, azi unsprezece cluburi au arenă proprie, dintre care autoritățile au construit patru. Afară de acestea, Municipiul Timișoara a destinat un teren imens pentru construirea unui stadion în mijlocul orașului.

Municipiul și celelalte autorități cheltuiesc în sumă medie 2 milioane cu educația soprtivă și cca. 1.400.000 lei cu străjeria și cu premilităria.

Tot în vederea sănătății, Municipiul ține un serviciu horticol care poate fi privit ca model și cu care cheltuiește anual 4 milioane lei, precum și opera de mare anvergură a înconjurării orașului cu o centură de păduri, menită să primenească aerul și să distrugă germenii patogeni, inevitabili în centre cu circulație industrială mare, ca aceea a Timișoarei.

Situația culturală a minoritarilor

43. Școala și biserica

Situația școlară a minoritarilor, în linii generale, am văzut-o într-un capitol anterior, unde am arătat că statul maghiar înainte de 1918 nu a ținut nicio școală minoritară, ci acestea au căzut în sarcina confesiunii, destul de lipsită și ea de mijloace. În această ordine de idei, românii, atunci minoritari ca situație, dar majoritari ca număr, în Banat au avut 354 școli primare și una secundară, toate confesionale, iar germanii 3 școli, iarăși toate confesionale. Alte naționalități, pe acele vremuri, nu au avut niciun fel de școală, ceea ce era în conformitate cu politica de maghiarizare exagerată a regimului unguresc.

În Banatul românesc, statul, călăuzit de principii mai moderne și de toleranță excesivă față de necesitățile și pornirile culturale minoritare, cu toată criza economică prin care a trecut nu numai România, ci continentul întreg, susține azi (în 1940) 9 grădinițe, 129 școli primare și 12 școli secundare minoritare.

După naționalități, acestea se specifică în felul următor :

1. *Școli primare minoritare ale statului*:

În județul Caraș:	germane	3
	rom-germ	4
	sârbo-croate	5
	cehești	2
	Total	14
În jud. Severin:	germane	8
	rom-germ.	6
	rom-germ.-magh.	1
	maghiare	4

	magh.germ.	1
	cehești	2
	Total:	22
În jud. Tim[iş]-Tor[ontal]:		
	germane	40
	maghiare	13
	sârbo-croate	1
	cehești	1
	slovace	3
	rom-germ.	19
	rom-magh.	14
	magh-germ.	2
	Total	93
	Total gen.	129
Rezumat:	germane	51
	maghiare	17
	sârbești	6
	cehești	5
	germa-rom.	29
	magh- rom	14
	magh-germ.-rom.	1
	magh-germ.	3
	slovace	3
	Total	129

La acestea se adaugă 9 grădinițe de copii mici germane din Timiș-Torontal.

Numărul învățătorilor de stat minoritari :

germani la grădinițe	9
germani la școli primare	196
maghiari	32
sârbi	12
slovaci	3

cehi	15
evrei	1
francezi	4
italieni	1
bulgari	5
ruteni	1
Total	279

2. *Şcoli secundare minoritare ale statului*

Statul român susţine următoarele şcoli secundare minoritare:

germane: Liceul German de Stat Timişoara
Liceul Comercial Sup. şi Inf. Secţia germană
Gimnaziul german de băieţi Jimbolia
Gimnaziul german de băieţi Aradul-Nou
Gimnaziul german de băieţi Periam
Gimnaziul de băieţi Reciţa, Secţia germană
Gimnaziul de fete Reciţa, Secţia germană
Gimnaziul german de băieţi Lugoj.

În total 8 şcoli secundare germane ale statului.

maghiare: Gimnaziul maghiar de băieţi Timişoara
Gimnaziul maghiar de fete Timişoara

În total 2 şcoli secundare maghiare ale statului.

Numărul total al şcolilor secundare minoritare ale statului 8+2=10.

3. Şcoli particulare minoritare

Grădiniţe

În jud. Caraş:	germane	2
	maghiare	1
		Total 3
În jud. Severin:	germane	1
	maghiare	1
		Total 2

În jud. Timiș-Tor.	germane		14
	germ-magh.		1
	israelite		2
		Total	17
		Total gen.	22

Rezumat:	germane		17
	maghiare		1
	magh germ		2
	israelite		2
		Total	31

Totalul grădinițelor minoritare (de stat și part.):

germane		26
maghiare		1
magh-germ		2
israelite		2
	Total	31

4. Școli primare (part. minoritare)

Caraș:	germane		2
	maghiare		3
	sârbe		11
		Total	16
Severin:	maghiare		1
	sârbe		1
	germ-magh		1
	izraelite		1
		Total	4
Timiș - Torontal:	germane		45
	maghiare		6
	sârbe		37
	izraelite		2
	germ-magh.		3

cehești	1
Total	94
Total gen.:	114

Rezumat:

germane	47
maghiare	10
sârbeşti	49
cehești	1
germ-magh.	4
israelite	3
Total	114

Totalul școlilor primare minoritare (de stat și part.):

germane	98
maghiare	27
sârbești	55
cehești	6
germ-rom.	29
magh-rom.	14
magh-germ.-rom.	1
magh-germ.	7
slovace	3
israelite	3
Total	243

Numărul învățătorilor minoritari din învățământul particular:

germani	160
maghiari	32
sârbi	77
evrei	12
Total	281

Școli secundare particulare minoritare:

Germane: Liceul German „Banatia”, Timișoara

Școala Normală Germană de băieți „Banatia”, Timișoara

” ” ” ” fete ” ”

Gimnaziul German de fete Timișoara-Cetate

Liceul German de fete Timișoara-Iosefin

Școala complementară „Notre Dame”, Timișoara

Școala de menaj germană, Timișoara

Gimnaziul German de fete din Sânnicolau Mare

Gimnaziul German de fete din Jimbolia

Gimnaziul German de fete „Notre Dame” din Periam

Gimnaziul German de fete „Notre Dame” din Oravița

Gimnaziul German de fete „Notre Dame” din Lugoj

În total 12 școli secundare particulare germane.

Maghiare: Liceul de fete cat. „Notre Dame”, clasele sup., Timișoara

Liceul Piarist, clasele superioare, Timișoara

Gimnaziul maghiar de fete Timișoara-Fabric

Gimnaziul maghiar de băieți Timișoara Piariști

Gimnaziul maghiar de fete „Notre Dame”, Lipova

Gimnaziul maghiar de fete „Notre Dame”, Lugoj

În total 6 școli secundare particulare maghiare.

Evreiești: (cu limba de predare maghiară)

Liceul de băieți israelit, Timișoara

Liceul de fete israelit, Timișoara

Liceul Comercial israelit, Timișoara

În total 3 școli secundare particulare evreiești.

În total școli particulare minoritare 12+6+3=21

Numărul total al școlilor secundare minoritare în Banat (de stat și particulare) 10+21=31.

Școlile confesionale romano-catolice sunt întreținute de Episcopia rom[ano]-cat[olică] din Timișoara, care posedă mijloace materiale aproape inepuizabile. Ea susține 4 grădinițe ungurești (incl. Arad) și 23 germane, 21 școli primare ungurești

și 63 germane, apoi 3 școli secundare în Banat, 2 în Arad, 2 școli de ucenici în Timișoara și 1 în Arad. În fine, tot ea a susținut și Liceul Piarist, care însă în ultimul timp a trecut în sarcina statului. Episcopia are 24 protopopiate și 164 parohii, cu 74 posturi de capelan. Numărul preoților rom. cat. 231, al călugărilor 81, al călugărițelor 501. Profesori la Teologia rom.-cat. din Timișoara sunt 6. Ordurile[213] de călugări: piariști, minoriți, franciscani, samariteni și salvatoriani, pentru călugărițe: Notre Dame. Numărul elevilor în școlile confesionale rom.-cat. în anul școlar 1939-40: în licee 175, în gimnazii 499, în școlile de ucenici 306, în școli primare 2095, în grădinițe 251. După naționalitate: 3456 în școlile maghiare și 13.199 în școlile germane. În Banat trăiesc 321.394 catolici (1930).

Celelalte școli confesionale germane și maghiare aparțin reformaților, luterani și evangheliști, care numericește sunt mult în urma catolicilor: 2.922 reformați și 13.978 luterani, pe lângă vreo 5600 de evangheliști.

Sârbii din Banatul românesc sunt ortodocși, cu un vicariat în Timișoara, unde au trei biserici. În alte orașe bănățene nu au biserică, pentru că în niciun oraș nu sunt mai mulți ca două, trei familii, contopite și acelea în masa românească.

44. Presa minoritară

Spre deosebire de restricțiile impuse de unguri, stăpânirea românească a lăsat liberă manifestarea culturală și pe terenul presei. În această ordine de idei, în Banat au apărut și apar următoarele produse de presă mai importante:

[213] Această formă alterată de plural are în vedere „ordinele” călugăreşti. Sensul termenului nu are nimic în comun cu livrescul „ordură”(din fr. „ordure”), care înseamnă „murdărie”, „gunoi”.

germane:

În Timișoara:

„Banater Deutsche Zeitung (Ostdeutsche-Zeitung)”
„Banater Tagblatt”
„Extrapost”
„Deutsche Volkpost”
„Neueste Nachrichten”
„Der Montag”
„Sonntagsblatt”
„Pollerpeitsch”

la Lugoj:

„Banater Bote”

la Recița:

„Reschițaer Wochenschau”
„Reschițaer Zettung”

la Oravița:

„Oravițaer Wochenblatt”

la Periam:

„Bürgerzeitung”
„Torontaler Nachrichten”

la Jimbolia:

„Hatzfelder Zeitung”

la Lovrin:

„Lovriner Zeitung”

maghiare:

la Timișoara: „Temesvari Hirlap” reviste: „A Toll”
„Uj Kor”
„Däli Hirlap”
„Friss Ujság (Magyar Hirlap)”
„Sport és Kritika”

la Lugoj: „Krassó Szörényi Lapok”

Periodice de specialitate:

Germane: „Volkswirtschaft”
„Banater Wirtschaf”
„Banater Landwirt”
„ Banater Schulbote”
„Der Reisende”

Maghiare: „Praxis Medici”
„Terapia”
„Vendéglösök Lapja”.

Gazetă sârbească este una la Timișoara, „Temesvarksi Vestnic”, iar bulgărească tot una, „Banatsky Glasnik”.

Ziariștii minoriatri, în număr de a se putea aduna într-o grupare organizată, numai la Timișoara sunt. Aci au și format Asociația ziariștilor minoritari, cu sediul la Clubul ziariștilor minoritari (str. Paris 3).

În ceea ce privește scriitorii de literatură frumoasă, în Banat nu putem aminti decât de puține nume. Pentru germani pe poetul veteran Victor Orendi Hommenau care a condus 15 ani revista literară „Von der Heide” și pe tânărul Diplich, care a încercat și traducerea în limba germană a poeziei poporale românești. Amândoi profesează o apropiere culturală între cele două popoare.

Literatura maghiară de după război este reprezentată prin Markovics Rodion (evreu), care a scris romanele *Trenul de aur, Garnizoana din Serbia,* cu subiecte luate din război și din revoluția rusească, și *Carnavalul Șchiop,* cu subiect din Țara Oașului, de unde autorul este de origine.

Cel mai reprezentativ scriitor maghiar din Banat este timișoreanul Franyó Zoltán. A tradus din *Fleurs de mal* în ungurește într-o formă poetică și într-o limbă maghiară impecabilă. Din poeții români a întocmit o *Antologie*, iar din Eminescu a tradus un volum. Franyó este cel mai fervent luptător pentru apropierea culturală româno-maghiară. Redactează „6 Órai Ujság”, a cărui proprietar este.

45. Arte plastice

Artele minoritare în Banat sunt mai bine reprezentate. Pentru germani, trei frați, Andrei, Francisc[214] și Rudolf Ferch, sunt nume care s-au impus în pictură și grafică, apoi lugojanul de mare talent I. Lenhárdt. În sculptură, F. Rotschingk, care a făcut studii la München, înseamnă un progres categoric al artei minoritare.

Aici este locul să arătăm că germanii, în năzuința lor de a promova artele, au construit un cămin al artiștilor, înzestrat cu ateliere, pe care le închiriază pe preț modest artiștilor lor. Tot ei, prin diferite asociații culturale, dau burse însemnate tinerilor artiști de talent, ca să poată studia în străinătate. În felul acesta s-a făcut cunoscut și Andrei Ferch care, prin realizările sale, a obținut un important premiu din Germania.

Arta maghiară din Banat este reprezentată prin pictorii O. Szuhanek[215], prin cuplul Krausz-Litteczky[216] (evrei) și prin sculptorul F. Gallas[217], care a excelat mai cu seamă în plastica mică.

[214] Franz (Francisc) Ferch (1900-1981), pictor ale cărui lucrări au obţinut premii la Timişoara, Bucureşti şi Viena. Numele lui este legat şi de una dintre clădirile-simbol ale Timişoarei, casa cu „copacul breslelor". Ridicată în 1752, casa cu două niveluri era proprietatea unui maistru zidar, Johann Lechner. În 1828, îi aparţinea comerciantului Andreas Trandaphil (Andrei Trandafir). Negustorul l-ar fi însărcinat pe meşterul Moritz Heim să instaleze copacul breslelor în colţul clădirii. În timpul unor lucrări de renovare a interioarelor, după cel de-al doilea război mondial, s-au descoperit două picturi pe zid, datând din perioada interbelică. Una dintre ele reprezenta un ucenic care bate cuie şi îi aparţine lui Franz Ferch.

[215] Oscar Szuhanek (1887-1972), pictor poliglot. A studiat Academia de Arte Frumoase din Budapesta, cu ajutorul unei burse de la primarul Timișoarei, Carol Telbisz. A frecventat cursurile Academiei Julien din Paris şi a Academiei Medici din Roma.

[216] Este vorba despre Ilona şi Endre Krausz-Litteczky. Două dintre picturile semnate de Endre Krausz-Litteczky *Catedrala ortodoxă din Timişoara* și *Muncitori*, se află la Muzeul de Artă din Timişoara.

[217] Ferdinand Gallas (1893-1949), sculptor. Studii la Budapesta. Participant în Primul Război Mondial, a fost luat prizonier şi a petrecut şapte ani în Rusia.A fost prieten cu pictorul Albert Varga, alături de care (între 1922-1923) a studiat la München şi Dresda. În 1930, împreună cu Ioachim Miloia, Andreas Ferch, Aurel Ciupe, Iuliu Podlipny şi Ferdinand Gallas, ş.a. au întemeiat „Salonul artelor bănățene".

În grafică, slovacul Podlipny a ajuns la realizări desăvârşite, care îl situează în fruntea preocupărilor de acest fel. Talentul său a fost apreciat prin angajarea sa ca profesor la Academia de Arte Frumoase din Timişoara.

Oficialitatea românească sprijină mişcarea artistică de calitate a minoritarilor prin cumpărături şi comenzi. Astfel, în Muzeul Bănăţean fiecare dintre cei amintiţi este prezent cu mai multe lucrări, iar autorităţile locale au atârnat pe pereţi multe tablouri cu ei. De la Gallas s-au comandat figurile decorative de la Palatul Camerei de Comerţ din Timişoara şi o parte a celor de la Palatul Rezidenţei. În fine, nu trebuie să uităm pleiada tânără, dar plină de vigoare, a absolvenţilor ieşiţi din Academia de Arte Frumoase din Timişoara, care, ca profesori pe la şcolile minoritare sau independent, se impun tot mai mult (Stürmer, Olajos, Kelemen, Brandis etc).

46. Asociaţii şi instituţii culturale minoritare

Formarea de asociaţii şi instituţii culturale minoritare în Banat nu este stânjenită prin nicio restricţie. Singura condiţie a grupărilor este ca în ele să se facă într-adevăr cultură şi nu politică antinaţională. Cele mai multe asociaţii au înţeles că acest rost al lor şi printre mebrii lor se găsesc şi mulţi români.

Cele mai multe şi mai puternice asociaţii le au, cum e şi firesc, germanii. De ordin cultural este „Banater Deutsche Kulturverein" şi „Banatia". Acestea susţin şcoli şi se îngrijesc şi de burse pentru studenţii din străinătate. Afară de acestea, centrale, aproape în fiecare oraş sau sat mai măricel au Gesangsverein-uri, asociaţii corale, pe modelul corurilor româneşti, şi reuniuni de lectură şi teatru amator.

De ordin economic este societatea „Agraria”, care dirijează, iarăși central, producția agricolă a germanilor de la sate, dar subvenționează și mișcările culturale germane.

În Timișoara comunitatea germană a ridicat un Sanatoriu German.

Asociații culturale ungurești sunt „Arany János Társaság” („Societatea Arany János”), „Társaskör” (Cercul Social), „Viribus Unitis”, etc. Toate sunt controlate de Magyar Ház (Casa Maghiară), un palat cu patru etaje în fața Rezidenței Regale. Afară de acestea, numeroase societăți corale („Magyar Dalárda” etc.) satisfac cerințele de cultură maghiare.

Sârbii sunt grupați în jurul societății corale „Sloga”.

Despre teatrul minoritar am vorbit într-un capitol anterior. Mai mult ca jumătate din reprezentațiile anuale sunt lăsate pentru minoritari. S-a încercat și menținerea unei trupe teatrale ungurești permanente în Timișoara, însă criza economică a făcut să înceteze. S-a constatat anume că, singură, societatea maghiară din Timișoara, pe care a ajutat-o și publicul românesc și cel german, nu poate întreține o trupă permanentă și atunci s-a recurs la soluția trupelor ambulante, care fac turnee în orașele principale din Transilvania și Banat. Astfel s-au perindat trupele lui Fekete Miháli, Szendrei, Thalia ş.a. pentru maghiari şi Teatrul german din Sibiu pentru şvabi.

Mișcarea sportivă minoritară este în plin avânt, deși în Banat și în Timișoara într-adevăr sportul este internațional. Afară de Rapid, care este asociație sportivă șvăbească, în toate echipele și asociațiile sportive se găsesc la un loc români, germani, unguri și sârbi. Nici autoritățile nu fac deosebire de naționalitate, ele dau tuturor sportivilor sprijin, de orice naționalitate ar fi, iar între sportivii angajați ca funcționari sau în atelierele autorităților publice se găsesc toate neamurile care trăiesc în Banat.

Asociație sportivă națională au încercat și sârbii prin clubul sportiv „Hajuc”.

47. Librării minoritare mai importante, după Unire:

1. Deutsche Buchhandlung (germană)
2. Librăria nouă (maghiară-evreiască)
3. Papirus (rom.-mag.-germ.)
4. Cultura (maghiară)
5. Atlas (germană)
6. Bücherferund (germ.)
7. M. Buortesch (germ.)

Afară de acestea, mai sunt trei de mai mică importanță. Toate sunt în Timișoara. În provincie s-au înființat la Oravița 1, la Recița 1, la Lugoj 2, iar în orășele mai mici 4.

48. Edituri și Tipografii

1. Frații Moravetz, Timișoara (evrei), care editează și opere muzicale.
2. Deutscher Kulturverein (germană)

și diferitele reviste sau instituții, care editează numai ocazional.

Tipografii minoritare mai importante :

1. Victoria (mag.-germ.)
2. Temesvarer Zeitung (evreiască, dar romanizată între timp: Tip. „Munca")
3. Rapid (evreiască)
4. Moravetz (evreiască)
5. Hunyadi (evreo-maghiară, falimentară)

6. Tipogr. Anwender et co. (german)

Toate în Timișoara.

Afară de acestea mai sunt în Lugoj 2, în Oravița 2 și în Recița 1, dar de mai mică importanță și cu utilaj mai redus.

Raport de premiere academică „Crucile de piatră de pe Valea Caraşului” de Virgil Birou

Institutul Social Banat Crişana, care este o secţie foarte activă a Institutului Social Român din Bucureşti, a făcut în cursul anilor, după pilda şi metoda organului central, câteva cercetări monografice de o deosebită valoare. Sunt probleme din această parte de răsărit a ţării, pe care nici nu le bănuiam sau le cunoşteam destul de nelămurit înainte ca specialiştii Institutului să coboare pe teren. Am fost şi eu cu ei în câteva sate ale Banatului şi ştiu cu câtă râvnă şi pricepere s-a lucrat. Studiul domnului Virgil Birou despre *Crucile de piatră de pe Valea Cărașului* este cel dintâi dintr-o serie despre arta populară bănăţeană. Banatul, care ştia până acum numai să cânte frumos, cum dovedeşte o altă lucrare aflată sub tipar a aceluiaşi Institut, de Sabin Drăgoi, *Monografia muzicală a satului Belinţ*, care ştia să zugrăvească frumos, cum a arătat-o Ioachim Miloia, care ştia să se îmbrace frumos, cum a descoperit Romulus Vuia, se vede de aici că ştie şi să cioplească frumos în piatră, în crucile puse la porţile veşniciei. Sunt nişte pagini de drumeţ, descriptive şi calde, pentru că drumeţul străbate un pământ care îi e drag şi unde toate îi vorbesc. Uneori îl crezi etnograf, uneori critic de artă, uneori istoric şi poate să fie toate acestea împreună ca să izbutească să înţeleagă viaţa unei regiuni naturale care este o imagine a provinciei întregi, cu amintiri foarte vechi şi cu valuri de imigraţie de ieri. Poate pentru că pentru prezentare la premiu judecata ar fi fost mai uşoară dacă i s-ar fi dat putinţa să

îmbrăţişeze mai multe aspecte ale problemei şi când colecţia ar fi fost mai închegată, dar autorul arată chiar numai în aceste pagini, cu controlul alături a numeroase fotografii, o informaţie, o sensibilitate şi o stăpânire a scrisului pe care Academia Română nu le poate trece cu vederea. S-ar răsplăti nu numai un om, dar şi o instituţie şi poate şi o provincie.

Emanoil Bucuţa

VESTUL*, anul XII, nr. 2854, 8 decembrie 1942*

CRUCILE DE PIATRĂ DE PE VALEA CĂRAŞULUI

CU 80 DE CLIŞEE ORIGINALE FĂCUTE DE AUTOR

…ei sculptează atât în lemn, cât şi în piatră.
(Griselini: Istoria Banatului Timişan, pag. 171)

Am înseilat cele cuprinse în lucrarea de faţă, pentru a nu lăsa pieririi rămăşiţele unei arte populare româneşti, purtată de Achim şi Nicolae Marta, Iova Chiţu, Mihai Truia, Gheorghe Ţunea şi alţi meşteri tot aşa de anonimi ca şi ei, dar cu strămoşi a căror operă a remarcat-o italianul Griselini pe la 1774, când a umblat prin Banat – şi pentru a le impune atenţiei acelora care, arheologi şi folclorişti, etnografi sau esteţi, sunt chemaţi să completeze începutul nostru mai mult decât modest.

Credem că am deschis o uşiţă nouă încercărilor întreprinse pentru sondarea sufletului poporan bănăţean, pentru că orice influenţe ar fi încercat izvoadele, fie grecească, fie turcească, sârbească, ori bulgărească, oltenească, italiană sau chiar şi mai îndepărtată, mână de român bănăţean a dăltuit pietrele, sensibilitate bănăţeană a topit formele într-o stilistică proprie, vrere bănăţeană le-a ridicat până la monumentalitate, necruţând nici trudă, nici cheltuială – pentru ca duioşia bănăţeană să poată vărsa două lacrimi fierbinţi, prinos de tămâie şi simţire, în locul unde se odihnesc scumpii trecuţi la cele veşnice.

Crucile din Ticvani

În loc de prefaţă: Cimitirul

Caraşul vine dinspre Nord-Est. Înconjoară dealul, strecurându-şi undele în semicerc pe sub malurile abrupte, apoi se îndepărtează spre Soare Apune, printre sălcii şi tufele de răchită ce-i întovărăşesc drumul până în depărtările câmpiei.

Din îmbrăţişarea râului se ridică Pietrarul. Ultima strajă a şirului de munţi ce coboară de către Ducnecea. Ca toate dealurile ce dau în Valea Caraşului, şi acesta are forma unei pâini alungite, cu pante moi şi profil modelat în curbe dulci, întretăiat de vâlcele care merg paralel.

Odinioară apele s-au rostogolit chiar sub poalele dealului. În goana lor au spălat pătura de pământ de deasupra şi tăind fără milă în carnea promontoriului au scos la iveală sâmburele de piatră. Piatră galbenă ca pânza de cânepă, în fâşii frumoase şi regulate, uşor de cioplit, şi piatră vânătă, în valuri încremenite, frământată parcă de uriaşi, dar bună pentru ziduri masive de temelie.

Azi râul şi-a adâncit albia şi s-a retras mai de vale, iar între apele sale şi între râpele Pietrarului se întinde lunca fertilă a Caraşului. Piatra dezvelită şi pământul mănos, iată darurile cu care a contribuit Caraşul la modelarea aspectelor de viaţă ale oamenilor care trăiesc pe ţărmurii lui, aici.

Pe creastă, dealul ridicat cu câteva zeci de metri deasupra râului, este tăiat în platou, cu faţa uşor înclinată spre ape. Acest

platou l-au destinat ticvănenţii să fie locaş de odihnă veşnică pentru morţii lor.

Nici nu se putea găsi loc mai potrivit. Dinspre miazănoapte, platoul Pietrarului este mărginit de o înălţare a dâlmelor, împădurită cu băgrini puternici care-l feresc de viscolele nordice şi-l umplu de parfum primăvara. Scăldaţi de văpaia soarelui şi la câţiva paşi de râul care în cealaltă viaţă a însemnat belşugul şi traiul bun al lor, cei trecuţi la cele de veci au întotdeauna înaintea ochilor câmpia aşternută între poalele dealului şi munţii Oraviţei şi care se întinde până la Biserica Albă şi Vârşeţ. Din înălţime pot cuprinde – şi ticvănenţii ştiu că cei morţi văd totul – locurile unde şi-au desfăşurat viaţa anterioară; apele râului, din care în copilărie au prins peşti cu boabe de turb şi unde femeile care nălbeau pânze pe ţărm îi certau de câte ori goneau cu picioare ude peste fâşiile întinse; râpele misterioase ale Pietrarului, prin văgăunele căruia în adolescenţă se jucau „De-a Cătanele" şi brazdele luncii bogate, pentru a căror posesiune au trecut prin atâtea zbuciumări şi unde mai târziu şi-au mânat boişorii în muncă grea de jug, amestecându-şi sudoarea feţei cu bruşii pământului ca să plămădească hrană copiilor. Iar amarul luptei cu dezagregarea – pentru că e greu focul de veci – li-l potoleşte briza răcoroasă, care tot cu undele Caraşului vine.

Sus, liniştea e perfectă. Vuietul undelor din vale nu răzbeşte până la cimitir, iar florile îşi îmbie petalele mute. Până şi păsările zboară sfios prin crengi. Ele ştiu că sfinţenia locului nu trebuie tulburată cu ciripit gălăgios.

Totul e numai lumină. Revărsarea ei de sus, multiplicată de florile de cireş, cade ca o cascadă îmbelşugată.

Din primăvară şi până în toamnă, cimitirul e îmbrăcat în flori. La tot mormântul câte un prun, cireş sau liliac. Şi rugi şi trandafiri şi lăcrimioare. Ici, nuferi şi tulipani. Dincolo, ghiocei, viorele şi măceşi, tomnatice şi crizanteme sălbatice.

Cuiva i-a venit ideea să împrejmuiască mormintele cu bolovani albi. Modernismul însă n-a prins. În scurtă vreme elementul decorativ de ordin ceferist a fost dat uitării, şi iedera şi florile de fân au năpădit din nou pietrele spoite cu var.

De aceea pentru săteni este o reconfortare să urce la Morminte. Şi urcă destul de des. Petrec pe cei plecaţi spre cele veşnice, ori se duc să sape mormintele aşezate de ploi. Întotdeauna când urcă se opresc îndelung la scumpii lor de sus. Însă niciodată nu se întorc abătuţi. Poate îi cuprinde dorul după cei duşi şi emoţia face să le tremure glasul un moment. Poate se supără când văd că vreo vacă rătăcită a răsturnat gardul sau a călcat pe mormânt. Dar nici emoţia, nici necazul nu ţine mult. O lacrimă se rostogoleşte din ochi duioşi de femeie, un oftat se pierde în aer în semn de resemnare cu nimicnicia celor pieritoare, oamenii repară stricăciunea şi coboară cu sufletul senin.

Asta însă numai la oamenii cei buni. Pentru că cei răi, cei cu smintă la cântar, cei care au asuprit văduvele şi au bătut copiii orfani, cei care au gonit pe cerşetori şi au tăiat brazdă din ogorul vecinului, cei care şi-au adunat averi răpind chinul altora, aceia nu pot veni la cimitir. Ei aud cum ronţăie viermii din oasele celor nedrepţi şi asta-i înfioară. De aceea mormintele oamenilor de felul acesta, oricât de bogaţi ar fi fost, nu sunt întotdeauna îngrijite şi fac prilej de vorbă rea prin sat.

***

Cimitirul îmi pare imaginea vie a satului. E satul prins în eternitate, eliberat de tot ce-i efemer şi accidenţă[218]. Crucile sunt oamenii. Rezumaţi la goliciunea esenţialităţii, ei şi aici se

[218] Autorul a transferat sensul de „întâmplare” pe care îl are termenul „accident” asupra „accidenţei”, care înseamnă de fapt (cf. DEX) „lucrare tipografică de tip special care foloseşte în mod variat literele, liniile şi ornamentele în scopul realizării unor efecte de reclamă.” (din germ. „Akzidenz”).

diferenţiază. Cruci pompoase din lespezi mari de piatră, luptând sute de ani cu pieirea în anonimat, încercând să perpetueze tot ce a însemnat ceva în viaţa satului. Neam, obârşie, viaţă împlinită frumos şi în realizări. Pentru că ariviştii, farsorii şi falsele măriri în cimitirul din Ticvani n-au ce căuta. Îi mătură dreptatea, care se ascunde în lucruri şi care numai pe cei cu adevărat buni îi răsplăteşte. Cruci de lemn mai modeste, care după zece, douăzeci de ani nu se mai găsesc. Pitite umil în umbra celor mari, ele reprezintă mulţimea anonimă despre care nu se ştie nimic. Mulţimea care trăieşte fără istorie şi care merge fără scop spre viitor, dar pe spinarea căreia se face şi istoria şi viitorul. Mulţimea care nu are sfârşit niciodată. Sarea pământului.

Şi cum privesc la ele, crucile iau tot mai mult înfăţişare omenească. Unele sunt grave, ca oamenii cu griji şi preocupări serioase; altele zâmbesc, bucurându-se parcă de ambianţa însorită şi plină de veselie.

Aceea din dreapta, cu braţele în forme de flori, de bună seamă e o fată acum ieşită din şcoală. Cu trup gingaş, cioplit în linii dezinvolte, cu daltă ezitândă, îşi pleacă sfios capul, ruşinată parcă de darurile pe care natura le-a pus pe ea.

Cea de lângă ea, mai înaltă şi mai semeaţă, e o femeie măritată. Se cunoaşte după formele bogate, cap legat femeieşte, piept împletit şi brâu încins subţire.

Într-un colţ, trei cruci aplecate şi burtoase ca trei cumetri veseli care s-au oprit la taifas. Cum stau înclinaţi într-o parte, în căutarea echilibrului, se poate ghici uşor de unde vin. Chiar şi burţile lor s-au umflat de băutură şi au luat forme de ploscă. Stau stingheri. Oamenii de treabă nu se apropie de ei. Asta însă nu-i împiedică să-şi continue pălăvrăgeala mută de trei.

Pe alocuri cruci mari, cu capul ajungând printre crengile pomilor, se înalţă câte trei pe puternice socluri de piatră. Sunt morţii mari, foştii fruntaşi ai satului. Tata, mama şi feciorul. Sau

fratele. Au fost una în câştigarea averilor şi a prestigiului, una sunt şi aici. Petriconii, Creţuleştii, Brăionii şi Drăganii. Casele lor, odată, au fost adevărate curţi boiereşti în sat. Azi doar locul li se ştie. Şi străzile pustii care le poartă încă numele. Singur Sofronie Drăgan mai stăpâneşte curtea imensă a strămoşilor, care a înfruntat încercările a trei sute de ani.

- Uite-l şi pe moş Todor Radu. Ras proaspăt, cu ţuguiul de la clăbăţ vârât înăuntru, cu cojocul de duminică şi cu cioarecii cei noi. Liniile severe ale crucii îl personifică întocmai. Aşa cum a umblat vreo şaptezeci de ani la biserică. Evident, numai iarna, pentru că vara a lăsat-o Dumnezeu pentru muncă. Oaia care a căzut în groapă să o scoţi chiar şi sâmbătă, a poruncit Domnul.

Lângă el, maica Floarea. Mică şi smerită, cu capul îmbrobodit cu năframă neagră. Scurteică şi cotrinţă negre, poale albe şi scrobite larg.

Vin amândoi de la biserică unul lângă altul, aproape cot la cot. Păşesc amăsurat şi răspund cu demnitate placidă la bineţe, aşa cum se cuvine în circumstanţa dată. Pentru că nu este fără de importanţă felul în care faci un lucru, ci lucrurile trebuie îndeplinite după rosturi încremenite în forme de demult.

Neaua scârţâie sub tălpile unse ale ghetelor şi faţa moşului a învineţit de frig. Dar mustaţa e albă şi ochii sunt senini. Amândoi au braţele încrucişate pe piept, cu mâinile vârâte în mâneci. Aduc miros de tămâie cu ei.

- Sărut mâna, taico Todore.

- Să trăieşti, taichii. Iar n-ai fost la biserică?

Vorba moşului sună a mustrare, dar ochii i s-au şi umplut de iertare. Baba Floarea a început să dezlege mărama cu prescură…

Sunt în cimitir şi am în faţă cele două cruci. M-au furat un moment şi acum îmi zâmbesc ca nişte vechi cunoştinţe. Sunt tocmai aşa cum au fost bătrânii, aproape de nouăzeci, când au murit. Blânzi şi împăcaţi soartei, cu statura sfrijită de bătrâneţe.

Ai putea crede că sufletul bătrânilor a trecut în ele, crucea moşului are liniile mai aspre, iar baba se făleşte cu străvechi podoabe muiereşti.

***

Aşa sunt crucile de piatră din cimitirul Ticvaniului. Mai este în jurul lor şi o mulţime de cruci de lemn, unele mai mari, altele mai mici. Braţele lor sunt adăpostite cu streaşină de scândură, pe care ploaia plânge şuvoaie de lacrimi. Povestea acestora însă e foarte tristă. Mai cu seamă când sunt înfipte lângă un muşuroi de doi, trei paşi de lung. Povestea acestora n-a scris-o nimeni, nici nu o va scrie. N-o scriu nici eu.

***

Ticvănenţii aşază cruci şi la izvoare, la fântâni, la capătul satului, în pieţe şi la încrucişări de drum. Aici crucile sunt vesele. Toate sunt croite în tipar de femeie tânără. Poate pentru că prea multe femei mor pe aici înainte de vreme. Crucile sunt adăpostite sub acoperiş de şindrilă şi sunt împodobite cu chipuri sfinte. Aici vin preoţii în odăjdii să sfinţească apa, sau holdele. La fântânile de lângă ele se opresc drumeţii să se răcorească în zăpuşeala cea mare. Înainte de a bea, întotdeauna varsă câţiva stropi pe pământ, ofrandă unei zeităţi telurice care a lăsat bunătatea de apă şi pentru iertarea sufletului aceluia care a făcut fântânile.

***

Era s-o uit. În cimitirul din Ticvani este şi o cruce de fier. Mare, neagră, cu tinichea lată şi cu un Crist galben pe piept, ea apare străină şi fără nici o legătură în satul nostru de sus. A cumpărat-o gata o femeie de la o fierărie din Oraviţa şi a

aşezat-o la căpătâiul fiicei sale. Neamţul din Oraviţa a făcut-o după model tirolez şi i-a pus şi inscripţie:

- O fiică dragă, cum te plânjăm cu amar!

Bunicii şi tatăl fetiţei au murit demult. Iar femeia cu capul ei de femeie a voit să facă ceva mare pentru fetiţa ei. A şi făcut. Tot satul se miră şi dă din cap când trece pe lângă crucea neagră şi urâtă ca un corb.

Flori de piatră

Cimitirul este presărat peste tot cu cruci de piatră. Unele sunt gârbovite şi aplecate, altele s-au cufundat de jumătate în pământ. Se văd multe forme, şi arheologi şi etnografi pot găsi aici material de studiu abundent.

Judecând după dezagregarea pietrei, cauzată de intemperii, dar mai cu seamă după maniera primitivă de a ciopli, cea mai veche formă de cruce pare a fi crucea cu braţe tăiate în linii drepte şi întinse, care între pietrele vechi este şi cea mai numeroasă. Se găseşte atât în forma latină, cu braţul vertical mai lung decât cel orizontal, precum şi în forma greacă, la care braţele toate sunt egale.

Fig. 1

Fazele de dezvoltare ale crucii cu braţe drepte se pot urmări perfect în cimitirul din Ticvani. Cele mai vechi prezintă o serie de particularităţi: au cap lăţit, braţul vertical mai lat şi mai lung decât cel orizontal, iar feţele laterale ale

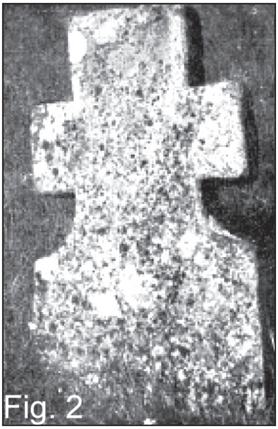
Fig. 2

brațelor sunt tăiate în planuri oblice. Crucea este cioplită foarte rudimentar şi fără nici o împodobire, gâtul este scurt şi gros, trecând prin umeri lăsaţi în trunchi, fapt care dă crucii un aspect arhaic şi greoi (Fig. 1 - *pag. 459*). O fază de dezvoltare mai târzie a formei este reprezentată în Fig. 2.

Această formă, atât de posomorâtă în aspectul ei, credem că a fost impusă de material şi de neîncrederea cioplitorului faţă de gresia pe care n-a avut curajul să o taie în crestături adânci şi în unghiuri drepte. Aşa se explică forma lătăreaţă a capului şi umerii oblici. Tot din aceste considerente a luat naştere şi forma din Fig. 3, cu racordările circulare, amintind barocul, şi cu capul cioplit separat de trunchi.

Sufletul cărăşenilor, însă, dornic după trăiri bogate, nu s-a împăcat cu această severitate de forme. Pe Valea Caraşului locurile sunt prea vesele, cerul prea luminos, pornirile prea vii şi viaţa prea legată de toate aceste lucruri, pentru ca o fantezie zburdalnică să nu se lase uşor târâtă în lupta împotriva unor încătuşări, care stânjenesc şi predispun la meditări întunecate. În consecinţă, în scurt timp, se abandonează laturile oblice şi planurile fără variaţie, iar braţele, tăiate până aici brusc prin suprafeţe plane, se văd îndulcite la capete, întâi cu sărituri cioplite pieziş, apoi cu rotunjiri în semicerc, încheind mai armonios liniile.

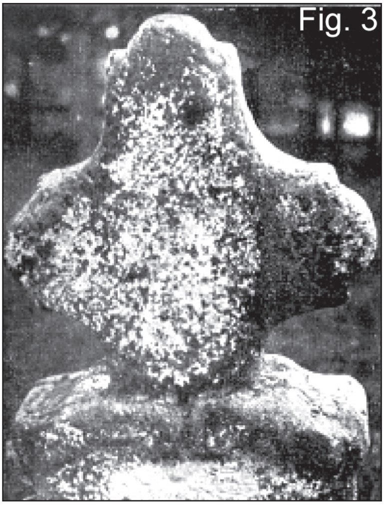
Fig. 3

La început timid, abia schiţat, apoi elementul decorativ câştigă teren tot mai mult. Capul crucii nu mai este tăiat aşa de grosolan, ca la forma arhaică, deşi braţul vertical şi aici este mai lung decât cel orizontal, ceea ce ne obligă să recunoaştem forma latină, dar nu mai apare pleoştit şi trecerea la lespede se face prin săritură. În locul umerilor lăsaţi, se încearcă o ridicare a lor. Prin aceasta se îndulceşte gravitatea excesivă a crucii, care a păstrat mult din primitivismul sincronic (Fig. 4).

Toate aceste forme par a reţine reminiscenţe dintr-un gotic medieval.

Crucea greacă a pornit de la forma din Fig. 5, care pare a păstra prin braţul mai scurt amintirea formei iniţiale a crucii în „T”. Între timp cioplitorii au început să cunoască materialul, de aceea formele s-au dezvoltat mai repede. Unghiurile se menţin drepte, iar braţele se cioplesc precis. Crucea câştigă prin aceasta în eleganţă şi se ajunge astfel, prin forme intermediare, la crucea greacă pură din Fig. 6. Suplă, cu proporţii armonios întocmite, ea nu mai apare cu pecetea materiei inerte pe ea. Limpezimea

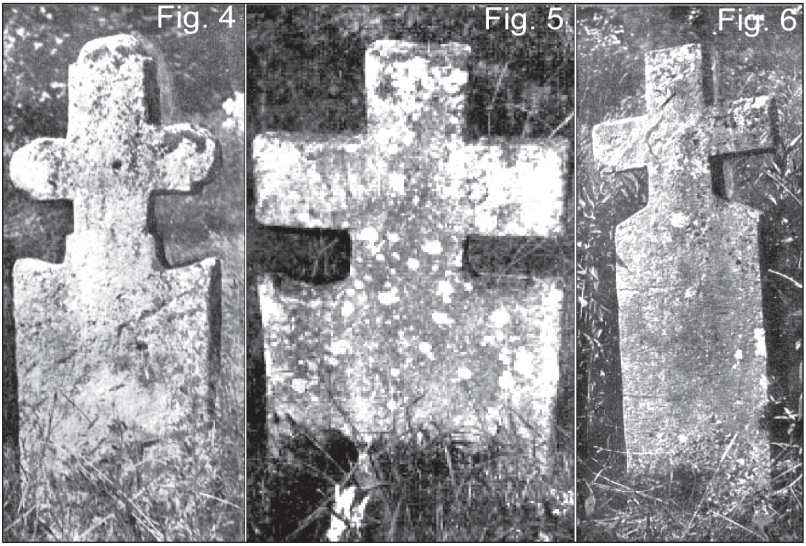
Fig. 4 Fig. 5 Fig. 6

liniilor şi a unghiurilor contribuie mult la impresia de degajare faţă de tot ce-i greu şi teluric. Braţele transversale, în vederea egalităţii cu cel vertical, sunt mai late ca lespedea trunchiului, îngroşat şi el cât mai repede.

Inscripţia ne spune cu litere chirilice:

„Aici sau îngropat Anna fata lu Pătrică 1848”.

Fig. 8
Fig. 7

Într-o fază următoare, pătrunderea tendinţelor de ornamentare devine remarcabilă. Braţele se îngroaşă la capete, terminându-se în trei sferturi de cerc, în chip de măciucă şi crucea capătă aspectul unei frunze de trifoi. La unele forme rotunjirea începe de la încrucişarea braţelor – tendinţă pronunţată de treflare (Fig. 7) -, la altele începe mai geometric, la mijlocul braţului, păstrându-se la încrucişare şi elementul prismatic (Fig. 8). Planurile înclinate sunt evitate şi linia umerilor tinde spre orizontală. De aceea aspectul crucilor este calm, conducerea liniilor înclină spre gingăşie, deşi formele nu sunt lipsite de seriozitate.

De la acest început până la acceptarea treflării fiecărui braţ nu a fost cale lungă. Spre noroc, s-au păstrat şi câteva forme de dibuire.

Fig. 10

La una din ele meşterul a fost precaut. N-a îndrăznit să despartă capul crucii, cu forme care acum sunt atât de complicate, de lespede şi latura inferioară a braţelor orizontale se contopeşte cu linia umerilor. În consecinţă, crucea nu are gât; cele trei braţe, la plecare, sunt marcate doar prin găuri, iar contururile lor sunt urmărite prin scobituri ce nu perforează gresia. Se vede că cioplitorul a ştiut că gresia nu e cel mai tare material (Fig. 9).

La extremităţi, însă, braţele sunt cioplite frumos şi, în ansamblu, crucea se prezintă ca un splendid joc de petale pe o floare frumoasă.

Cu experienţa crescândă, cioplitorii prind curaj. Înalţă tot mai mult gâtul crucii şi braţele se desfac în entităţi independente şi treflate la capăt. Umerii se cioplesc în linie, cu unduire lină, sau în sărituri treptate ce se pot înscrie apropiat. Lespedea se ridică tot mai puternică, până aproape de înălţimea unui om, şi pe faţa posterioară apar tot mai des inscripţii.

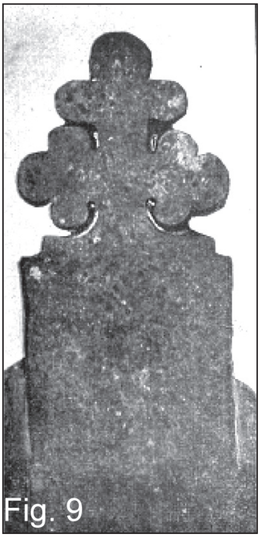
Fig. 9

În goana după ornamentaţie cât mai bogată, un exces de zel despică extremitatea braţelor în două, dublând semicercurile terminale. În acest fel, fiecare braţ are patru lobi, ca o frunză de trifoi cu patru foi (Fig. 10). Două cruci, numai, au rămas din această categorie. Capetele crucilor

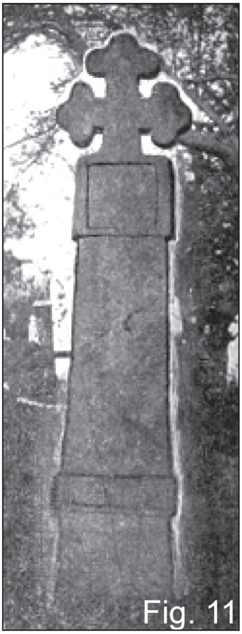
Fig. 11

par bujori înfloriţi, iar gâtul puternic şi izbucnit în sus arată vădite năzuinţi după monumentalitate.

Lucrurile însă nu se opresc aici. Dacă problema capului a început să se lămurească, a mai rămas o parte care se cerea rezolvată. Trunchiul crucii, lespedea propriu-zisă, prezenta o formă cu atât mai monotonă cu cât crucea se ridica mai mult din pământ, odată cu creşterea bunăstării oamenilor.

Până aici problema lespezii nu se punea, deoarece crucea rareori avea înălţime mai mare de cinci-şase palme. Prin pătrarul ultim al secolului XVIII însă, crucile cresc până la o înălţime de peste doi metri, şi lespedea nu mai poate rămâne fără ornamentaţie. Acel „horror vacui" al specificului cărăşan, care se îngrozeşte de forme goale şi seci, se manifestă şi aici. La început se aplică chenare pătrate şi patrulatere pe pieptul crucii, şi brâuri la partea inferioară a lespezii, cam la jumătate de metru de la sol (Fig. 11). Trei cruci au rămas din acest gen. Formele sunt zvelte şi graţioase, totuşi nu prind. Între brâul de la picior şi chenarul de la piept tot mai rămâne o lungime apreciabilă, care e prea goală.

Se încearcă o împodobire a lespezii cu diferite ieşituri şi crestături pe margine, care apar ca nişte muguri pe trunchi (Fig. 12-15). La o lespede laturile au fost cioplite în linie ondulată, în chip de armonică (Fig. 16), însă nici aceste forme n-au rămas.

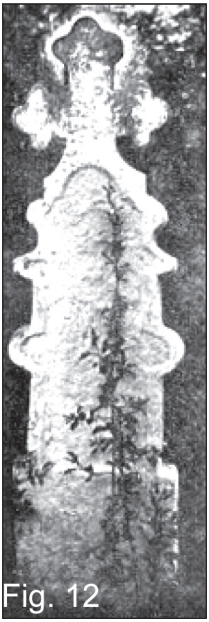
Fig. 12

Fig. 13

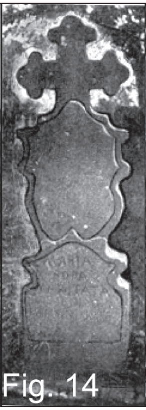
Fig. 14

Fig. 15

Fig. 16

Înmuguririle şi linia ondulată de pe marginea lespezii nu sunt elemente ornamentale proprii materialului. Cărăşanul a sesizat destul de repede lipsa de concordanţă dintre formă şi materie. Chenarele de pe piept, aplicate probabil în vederea inscripţiilor, precum şi brâurile, se potrivesc cu materialul, însă nu contribuie destul la împodobire şi nici la impresia de monumentalitate care, în acest loc, este cea dintâi condiţie a crucii. Intuiţia, care face pe cărăşan să cânte cele mai frumoase hore şi cântece, l-a îndrumat în mod spontan spre alte elemente decorative, de ordin arhitectonic, simţul estetic înnăscut i-a spus că acestea trebuie să predomine, toate celelalte sunt de ordin secundar şi trebuie subordonate arhitectonicului. Au început, deci, căutările pentru găsirea unei forme proprii.

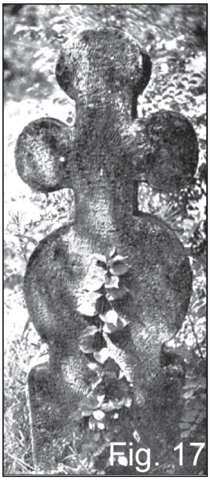
Fig. 17

Una din încercările de a modela lespedea a fost gâtuirea ei la mijloc şi cioplirea părţii superioare în formă de cerc. Trei cruci, numai, sunt lucrate în acest fel, dovadă că această soluţie nu a corespuns cerinţelor estetice locale. Forma le-am putea-o califica drept grotescă, ea este imaginea cumetrilor veseli, cu burtă de butoi, care stau stingheri într-un colţ (Fig. 17).

Cu toată disonanţa, însă, liniile capului sunt cioplite cu aceeaşi gingăşie ca la celelalte cruci cu braţele rotunjite. Am putea fi tentaţi să credem că au ieşit din mâna aceluiaşi meşter. De remarcat că braţul vertical, gâtul şi capul sunt mai puternice la această formă, fapt care demonstrează că de pe acum se urmăreşte intens monumentalitatea.

Dibuirea pentru rezolvarea problemei continuă. Oamenii sunt preocupaţi de grija celor sufleteşti şi vor ca lăcaşul de veci să le fie cât mai frumos, iar ei să aibă cât mai apropiată imaginea mântuirii. Zoresc, deci, pe meşterii cioplitori şi aceştia se frământă în căutări.

Ele sunt încununate de succes. Eşecul cauzat de dificultatea aducerii la concordanţă a cercului cu pătratul în aceeaşi construcţie şi de imposibilitatea unificării lor într-un stil propriu prin simpla juxtapunere se repară complet. Soluţia este pe cât de ingenioasă, pe atât de simplă: abandonarea curbei circulare închise, monotonă şi insipidă în forma ei de ploscă, şi trecerea la curbe ovale. Saltul, însă, a fost destul de mare. Pentru că o dată cu rezolvarea trunchiului după o formulă corespunzătoare spiritualităţii proprii, care s-a voit amplificată – cam de la anii ’40 ai secolului trecut – timp de aproape un secol, până la o generalizare monopolizatoare, se împământeneşte definitiv şi forma crucii de piatră cu toate braţele treflate.

Fig. 18 Fig. 19

La început, marginea ovală a lespezii se taie în curbă lină, adâncirea în carnea ei măsurând abia două-trei degete (Fig.18 şi 19). Apoi pieptul crucii se

prezintă în formă de scut. La urmă, adâncirea se accentuează şi pieptul se înscrie tot mai mult în linii de inimă. La unele chiar s-a cioplit inima pe piept. La două-trei cruci se adaugă încă o ornamentaţie de ordin arhitectonic, o dublare a ieşiturii sub piept. Impresia este că inima se ridică dintr-un potir. Element excesiv al influenţei catolicizante, forma este respinsă ca o dovadă că sătenii nu admit manifestări care întrec măsura (Fig. 20).

Toate crucile au cap degajat, aşezat pe gât puternic, despărţit şi acesta de umeri prin săritură. Curba umerilor trece uşor spre centură, care acum subţiază mult lespedea (Fig. 21).

Partea monotonă fiind astfel redusă şi coborâtă sub centrul de privire, crucile pot creşte până la – şi chiar peste – înălţimea unui om. Se pot vedea giganţi de doi metri înălţime, ba unele, împreună cu soclul, se ridică peste doi metri şi jumătate. Toate însă au un caracter comun, din aspectul lor se desprinde seninătate luminoasă (Fig. 22), realizând totodată şi monumentalul arhitectonic care, în arta ţărănească, în nici o parte nu a fost urmărit cu atâta asiduitate ca în Caraş.

Apar şi ornamente superficiale. Conturul crucii este finisat cu dalta, la unele cruci numai lespedea, la altele şi pieptul. Pe

lespede se scobesc chenare compuse din elemente rectilinii, încadrând inscripţii funerare care sunt redactate întotdeauna simplu şi măsurat, fără tânguieli de paradă. La inscripţiile mai vechi, printre buchile chirilice se strecoară şi câte o literă grecească, semn al legăturilor cu ortodoxiile de la Sud. Începând însă cam de la anii cincizeci ai secolului trecut, inscripţiile se fac exclusiv cu caractere latine.

S-au aplicat pe lespezile mai noi şi chenare vopsite. Culoarea se obţine dintr-o vopsea cu amestec de gudron şi este totdeauna neagră. Foarte rezistentă şi de o adeziune care n-a putut fi anihilată nici de viscolele a şaptezeci, optzeci de ani, ea a suferit cel mult o decolorare în brun.

Pentru a fixa şi mai mult scrisul, unii au scobit întâi literele cu dalta, şi vopseaua au introdus-o în adâncitură. Evident, scrisul numai cu bucăţi de lespede şi cu dezagregarea acesteia se poate distruge. De la prima impresie se vede că formele treflate pornesc de la tipul grecesc. Şi într-adevăr, la crucile mai vechi nu se observă o diferenţă de lungime apreciabilă între braţul vertical şi cel orizontal şi cei doi-trei centimetri se pot pune uşor în sarcina mijloacelor de prelucrare primitive ale cioplitorului. El însuşi ţăran din sat, în cel mai bun caz meşter zidar de ocazie, prea multe cunoştinţe despre stil şi despre potrivirea dimensiunilor nu a putut avea. A lucrat după tipare moştenite de la alt ţăran meşter, care la rândul său le-a primit din sursă identic de obscură şi greu s-ar mai putea stabili azi cine a fost meşterul cel mai vechi care a împământenit formele şi din care parte anumită a lumii au venit ele aici.

Cu crucile mai noi, însă, problema se poate pune şi altfel. Chiar dacă vom considera lespedea drept suport al crucii propriu-zise şi aşa comparăm braţele, vom găsi că la cele mai multe braţul vertical este mai lung, insinuându-se astfel o intruziune mai proaspătă a elementului latin peste vechile forme

greceşti, intruziune verificată şi prin forma de inimă a pieptului. De altfel, pe la mijlocul secolului XIX, au venit în Banat mulţi zidari italieni, care au putut contribui la unda latinizatoare.

Înşiruirea aceasta a lucrurilor este logică. Viaţa crucilor, în linii mari, pare că a mers paralel cu istoria. În această parte a pământurilor stăpânite de români creştinismul a venit din cele mai vechi timpuri. Poate chiar cu legiunile romane. Evident, în primele timpuri imaginea crucii nu putea fi decât aceea a crucii făcută din grinzi de lemn care se îmbucă la mijloc. Cu braţul vertical foarte lung, crucea latină prezenta un aspect atât de auster, am putea spune chiar sumbru, încât nu puteai despărţi de liniile ei viziunea supliciului. La început, deci, crucea latină a avut un rol important.

În scurt timp, însă, după ce Bizanţul îşi separă tot mai mult puterile faţă de Roma, influenţa lui peste pământurile transdunărene creşte într-una. În timpul năvălirilor barbare contactul este destul de intim, dar după trecerea puhoaielor devine permanent. Regenerarea formidabilă, surescitată de Bizanţ, se întinde peste toate domeniile spirituale şi supune unei revizuiri şi concepţiile de artă. Formele noi încremenesc în dogme, iar insignele lor sunt trimise prompt şi peste Dunăre. De aici până în Caraş, prin Banatul Severinului, este numai un pas. Călugări, preoţi, misionari şi neguţători îşi încrucişează cursele între Ţări şi Caraş în convoiuri necurmate nici de greutăţi fireşti, nici de cele arbitrare. De aceea avem atât de bine reprezentată printre crucile vechi şi forma greacă.

Lucrurile însă nu se petrec aşa de uşor şi aşa de simplu. Regii Ungariei încearcă să propage, unde pot, forma latină a creştinismului, cu insistenţă năprasnică. Pentru ei, sprijinul României este problemă de a fi sau a nu fi. O vorbă grea, o simplă aprehensiune a Papei putea să-i vânture pe unguri îndărăt în stepele pustii ale Mongoliei de unde au venit. Sau să-i şteargă

totalitar din mijlocul popoarelor europene, cum s-a întâmplat cu alte triburi năvălitoare. Fără nici o rădăcină aici, neastâmpărul şi nerespectarea nici a celor mai elementare principii de civilizaţie, destul de puţine şi acestea pe atunci, şi aşa i-a făcut urgisiţi. Lupta de la Augsburg şi cei şapte supravieţuitori trimişi acasă cu nasurile, urechile şi membrele ciuntite au rămas de pomină în Istoria maghiară. Supliciul acestora arată suficient simpatiile ce le aveau atunci ungurii în Europa.

De aceea, printr-un prozelitism feroce, căutau să se vâre în graţiile papilor şi de dragul lor au bătut, degeaba, chiar în porţile Bizanţului.

În cursul vremilor, un rege maghiar de origine franceză se opreşte timp destul de îndelungat la Timişoara. Altul petrece în cetatea întărită a Ilidiei, care păzea intrarea pe Valea Caraşului, şi face turneu de judecată prin Banat. În suitele lor sunt mulţi prelaţi care vor să-şi facă merite. Nici episcopii din Cenad şi Timişoara nu se odihnesc. De multe ori sunt încredinţaţi să facă arbitraj în chestiunile litigioase ce au intervenit între nobilii români din Banat, sau între aceştia şi străinii intruşi samavolnic. Şi judecăţile nu întotdeauna s-au încheiat în favoarea dreptăţii românului năpăstuit.

Tot între tentativele de prozelitism trebuie să punem şi acaparările făcute mai târziu de unguri prin căsătoriile mixte şi prin introducerea românilor în dregătorii înalte. Un nobil român, căsătorit într-o familie catolică ungurească sau încredinţat cu o slujbă de stat, era pierdut pentru românism din a doua, cel mult din a treia generaţie.

Nu trebuie să uităm din această luptă nici diferitele orduri călugăreşti care au fost trimise printre români ca posturi avansate ale catolicismului. Pentru a le uşura misiunea, li s-au acordat diferite avantaje materiale şi nu arareori li s-au încredinţat şi comandamente de ordin militar.

În fine, tot prin Banat, în special pe Valea Caraşului, se strecoară în grupuri destul de dese craşovenii catolici, aceşti misterioşi rătăcitori ai istoriei, care se aşază în şapte sate pe la începuturile râului Caraş, între Ducnecea şi Reşiţa.

Cărăşenii însă au rezistat tuturor presiunilor, tuturor încercărilor, de orice natură ar fi fost. Încurajaţi de vorba şi de credinţa românească ce le venea din Ţări ca un izvor neîntrerupt, ei n-au putut adopta forma religiei cu limbă străină, precum au refuzat şi tentativele de supremaţie politică. Această rezistenţă a păstrat atât de bine vechile forme de cruci greceşti, cu nenumăratele variaţii de detaliu.

Mult mai târziu, odată cu Unirea, în Ticvaniu Mare la 1854 o acceptă parţial, deoarece prin Unire s-au păstrat şi formele vechi de rit şi limbă. Această undă latinizantă acceptată ulterior se oglindeşte puternic în aspectul crucilor mai noi.

Din toate frământările veacurilor însă, şi oricum ar fi fost căile de penetraţie, din cele ce se pot vedea în cimitirul din Ticvani şi în alte cimitire străvechi de pe Valea Caraşului se poate desprinde net constatarea că nici crucea latină, nici cea greacă, în forma lor iniţială simplistă nu s-a putut menţine aici şi că amândouă au fost supuse unor procedee de ornamentare şi de amplificare în conformitate cu structura sufletească a cărăşenilor.

Meşterii cioplitori la început poate nici n-au avut preocupări voite de stil. Nici cu manifestări de prozelitism religios nu s-au sinchisit. Pentru ei a fost destul să observe că braţul de sus, înălţat peste celelalte, se potriveşte oarecum mai bine cu ţinuta semeaţă a cărăşenilor împodobiţi în găteli de sărbătoare. Şi că s-ar putea face o asemănare între forma crucii şi între forma corpului omenesc. Amândouă au cap, piept şi trunchi. De la această descoperire, forma crucii începe să fie, într-o măsură oarecare, interpretarea figurii celui defunct. Aproape fiecare ins

îşi are felul său de cruce care i se potriveşte mai bine. Bărbaţii, femeile, moşcodani şi copii, fetele şi junii au cruci croite după fizionomia lor. Mai bine se observă asta acolo unde familia este îngropată la un loc (Fig. 22 - *pag. 467*). Moşul cu baba. Sau pe crucile de pe soclu comun.

Crucea bărbaţilor are pieptul lat şi umerii puternici, semn că el e pavăza familiei. Soţia are ţinută tot aşa falnică, dar umerii sunt mai gingaşi şi brâul e strâns mai subţire, din care cauză pieptul aduce mai mult a inimă. Simboluri de iubire.

Crucea copilului este mai mică. Trăsăturile sunt de bărbat, dar mai puţin dezvoltate. El acum încearcă viaţa lângă părinţii săi puternici.

Mai caracteristică este crucea moşilor. Construcţie lată, cu braţele orizontale foarte scurte, parc-ar simboliza capul moşilor vârât, iarna-vara, în căciula purtată lat, spre deosebire de bărbaţii în putere, care o poartă cu ţuguiul scos bechereşte. Umerii crucii sunt înguşti şi frânţi, tocmai ca la moşi. Aspectul ei este greoi şi fixat de sol.

Crucea moşilor este o variantă a crucii de Malta care a fost acceptată şi dezvoltată şi de sârbi (În câteva sate sârbeşti din Sudul Caraşului, aşezate la poale de deal, am găsit şi forma treflată. La pustă, în Timiş şi în Torontal, din lipsă de material, evident, crucile sunt din lemn). Este interesant de văzut cum au făcut cărăşenii variaţii şi pe această temă.

Fig. 23

Una din forme are cap mic, braţele orizontale sunt mai puternice şi bine deschise (Fig. 23). Liniile sunt tăiate în proporţii armonioase, cu unghiurile rotunjite. Aspectul

crucii este de o fineţe şi nobilitate remarcabilă. În faţa ei nu se încearcă sentimentul de stânjeneală şi de apăsare, ca în faţa variantei sârbeşti a crucii de Malta, la care toate unghiurile sunt exagerat de ascuţite, tocmai ca în unele motive geometrice din covoarele sârbeşti. În vreme ce sârbul a redus braţele orizontale atât de mult încât adesea apar simple urechi pe lângă capul îngroşat exagerat, românul din Caraş a preferat planurile mari şi degajate şi a îndulcit înţepătura unghiurilor ascuţite. Mai accentuat se poate vedea acest fenomen la crucile din Ticvaniu Mic, unde s-au păstrat mult mai bine aceste forme străvechi.

Chiar şi atunci când un spirit de imitaţie exagerat a încercat să introducă forma sârbească ascuţită, pe Valea Caraşului s-a căutat o evadare de la această siluire. Braţul orizontal s-a cioplit în linii şi unghiuri drepte şi mai lung, tocmai ca la crucea latină sau greacă simplă, iar trunchiul l-a continuat în jos, tot drept sau cu îngroşare atenuată (Fig. 24).

Fig. 24

Fig. 25

În partea veche a cimitirului se găseşte o formă aproape perfectă de malta. Vremea i-a cufundat lespedea în pământ şi azi numai crucea propriu-zisă se vede (Fig. 25).

Deşi e foarte puternică (are lăţime de cca 70 şi grosime de 20 cm), liniile ei sunt perfect de armonioase. Greutatea materiei

nici nu se simte şi tot aspectul este de o vioiciune excesivă. Braţele sale nu se taie în unghi mic, ca în general la tipul de Malta, ci se racordează în semicerc. Interesant este şi faptul că în creştet se observă o dedublare a braţului vertical, tot în caractere de Malta.

***

În Ticvani trăiesc cam 1450 de oameni. Precis nu se poate spune câţi, pentru că de fiecare dată când mă duc acolo găsesc mai puţini. Sunt în sat şi moşi care au trecut de optzeci de ani. Căutând posibilitatea vreunei influenţe directe, i-am întrebat de străini.

- N-au fost, domnule, niciodată străini pe aici. Este un deal către hotarul Comorâştei, pe care îl cheamă Dealul Sârbilor, dar nici străbunicul meu nu a auzit de ei. Chiar dacă ar fi fost, au pierit de mult. La noi nu târpesc mult străinii. Acolo, însă, printre tufişurile de pe Dealul Sârbilor, se spune că ar fi trăit ascunşi doi sârbi care au fugit de acasă de frica turcilor.

În izvoadele vechi, Ticvaniu este amintit prima dată în anul 1464, ca aparţinând districtului privilegiat al Ilidiei[219]. Mai înainte de aceasta, la 1437, se aminteşte un anume Petru Ticvan, nobil în Comitatul Caraşului. Istoricii cred că ar fi legătură între numele nobilului şi numele satului, ca în mii de alte cazuri.

[219] Satul Ilidia aparţine comunei Ciclova Română, din judeţul Caraş-Severin. În Evul Mediu, Ilidia a fost numele unui district românesc din Banatul timişean. Primul district privilegiat bănăţean atestat documentar, în 1341, apoi în anii 1349-1351, a fost Cuieşti (districtus Kuest), pe care Vasile V. Muntean îl localiza la Găvojdia. După instaurarea ocupaţiei turceşti în Banat, în 1552, au fost recunoscute vechile drepturi ale celor opt districte bănăţene: Almăj, Ilidia, Caransebeş, Lugoj, Mehadia, Comiat, Caraşova şi Bârzava. Mai târziu, în 1718, guvernatorul austriac Mercy va împărţi Banatul în 11 districte, unul fiind la Orşova-Mehadia-Almăj, cu centrul la Orşova şi două ocoluri (district administrativ, judiciar), la Mehadia şi Bozovici.La sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea, Ilidia a devenit cunoscut prin numărul mare de imigranți (de aceea i se spunea America Mică sau Mica Americă).

Tradiţia spune mai mult. Cică la început ar fi fost un cioban, pe care l-ar fi chemat Ştefan. Acesta ar fi avut doi feciori cu care îşi păştea oile pe lunca râului şi pe dealurile din apropiere, neconturbat de nimeni, în perfectă idilă bucolică. Lucrurile însă se strică şi pacostea vine peste ei în chipul unei hoarde de tătari. Ştefan şi-a adunat oile şi copiii, a trecut pe malul stâng al Caraşului şi s-a ascuns în munţii Ticvaniului Mic. Acolo au stat cu toţii ascunşi până s-a scurs puhoiul sălbatic şi acolo au rămas multă vreme şi după aceea. Cu timpul, însă, s-au înmulţit prea tare, şi atunci bătrânul păcurar a împărţit valea între cei doi fii. Celui mai mare i-a dat ţărmul din dreapta, iar pe cel mic l-a ţinut pe loc. Din urmaşii fiilor de cioban s-ar fi dezvoltat cele două sate, Ticvaniu Mare şi Ticvaniu Mic.

Spre răsărit de satul Ticvaniu Mic, mai înspre munţi, este o vale care şi azi se numeşte Valea Satului şi unde se crede a fi fost locul iniţial al aşezării.

Numele le-ar fi primit de la fiii ciobanului, Ticu lui Fanu cel mare şi Ticu lui Fanu cel mic sau, prescurtat, Ticu Fanu Mare şi Ticu Fanu Mic.

Nu putem stabili cât adevăr cuprinde povestea veche. Cert este că Fanu este diminutivul lui Ştefan şi că în Ticvani din băbăluc copiii sunt răsfăţaţi cu apostrofa „Ticule” (probabil de la „tăticule”), care cuvânt muiat în expresia bănăţeană se pronunţă Cicule. Fapt istoric este mai departe că în documentul de la 1464 satul este scris cu numele Ciuco (Tyuko). Dacă am lua în considerare că urechea străină nu a putut reproduce corect cuvântul Cicu şi dacă am presupune că bănăţenii şi la acea vreme au avut vorba muiată de azi, de care fenomen nu avem nici un motiv să ne îndoim, am putea face o apropiere între zapis şi legendă.

Un document mai nou, de la 1699, aminteşte că în Ticvani locuitorii sunt români. În fine, de la 1724, de când se poate reconstitui seria dascălilor, şi ceva mai târziu a preoţilor din comună, nu s-a găsit nici printre aceştia vreun străin.

Pe Caraş în sus…

Crucile din Secaş

Şoseaua care pleacă din Oraviţa, după ce a coborât dealul Ticvaniului, cam în dreptul Văii Jitinului se desparte în două. O ramură merge înainte pe Valea Caraşului, în multe locuri chiar pe ţărm, până la Caraşova şi Reşiţa. Cealaltă se desprinde spre stânga, străbate prin Secaş, pe Valea Ducnecii, prin Ocna de Fier şi ajunge la Bocşa. Urmărind cursul apei, ne-am abătut şi pe ramura aceasta, la Secaş şi la Calina.

Secaşul, pe graiul localnicilor *Săcăşul,* este pomenit în hrisoavele vechi pentru întâia dată la 1357, în legătură cu un proces de moşie (Pesthy Fr.: Krassó Vármegye, vol. II-2, pag. 214). Capitlul episcopiei din Cenad certifică în acest an că Lupu, Grigorie şi Nicolae, fiii lui *Zocul* (anul următor scris Zecul), au încheiat o înţelegere cu Ioan de Bessenyö, castelanul din Ersumlya, conform căreia aceştia cedează castelanului satul *Zekaspataka* (Valea Secaşului), împreună cu tot ce-i aparţine. În schimb, Ioan de Bessenyö (*Bessenyö* înseamnă peceneg) le cedează temporar un lot de teren pentru 50 de case, cu locuri de arat şi cosit suficiente, până când fraţii nu vor obţine de la rege altă moşie potrivită. Cauza acestei tranzacţii o găsim într-alt document, din 1358, în care judele suprem, Nicolae Szécsy, spune că Ioan de Bessenyö, referindu-se la anumite servicii credincioase, a cerut regelui să-i doneze Valea Secaşului, care până aici a fost proprietatea chinejilor Lupu şi Grigorie, fiii lui Zecul.

Regele dispune Capitlului din Cenad să cerceteze dacă moşia intră în drepturile de donare ale regelui. La judecata fixată, nobilii

şi chinejii vecini nu pot veni din cauza lucrului la câmp. Câţiva prezenţi, totuşi, afirmă că moşia este posesiune regală, deci se poate dona. La instalarea lui Bessenyö însă, Lupu şi Grigorie se opun, afirmând că tatăl lor, Zecul, a primit cele două moşii de pe Valea Secaşului tot ca dar regesc, încă de la Carol Robert. Actul de posesiune însă nu l-au putut prezenta pentru că Bozorad, chinezul de la Caraşova Mare, într-o noapte le-a atacat casa cu forţă armată şi chiar pe ei i-ar fi omorât dacă nu s-ar fi scăpat prin fugă. Casele şi moşiile lor, însă, le-a aprins şi actele referitoare la donaţie au ars tot atunci. În consecinţă cer termen ca să poată prezenta copie după ele. La noul termen părţile se împacă după convenţia cuprinsă în scrisoarea Capitlului din Cenad.

Procesul nu se stinge cu această împăcare. Ioan de Bessenyö în 1361 vinde moşia de pe Valea Secaşului, împreună cu satele Secaş, Kwesd, Valea şi jumătate din Bachytyuisse, aşezate pe moşie, regelui Ludovic cel Mare pentru suma de 3400 de florinţi, care la rândul său o donează ca „donaţie nouă” comitelui Heem, zis mai târziu Himfy. Cnezii şi nobilii români din aceste sate se opun, referindu-se la scrisorile de donaţie ce le aveau de mai înainte. Urmează o ceartă de vreo 20 de ani între moştenitorii lui Heem şi cneji, împestriţată din când în când cu violări de moşie şi călcări hoţeşti, schingiuiri barbare şi vărsări de sânge, provocate pe rând de un anume Petru, castelan la Krassofew, Szemere de Grebench şi alţii, până când un raport al Capitlului stabileşte că la 1393 Vaia (Valea), cel mai mare sat de pe moşie, a rămas pustiu. Şi peste Kwesd şi Bachtytyuisse în scurt timp, la 1425, se aşterne vălul greu al uitării.

Povestea acestor frământări, aşa cum reiese din documentele contemporane rămase, arată un aspect al marilor campanii duse de străinii duşmani împotriva nobililor şi cnejilor români, stăpânii vechi ai pământurilor, pentru a-i scoate din drepturi şi moşii.

***

Cimitirul din Secaş este cocoţat pe un deal ce se ridică pe liziera de Est a satului. Urcuşul pe panta piezişă este destul de

anevoios dar sus, pe platou, priveliştea domină toată valea, până la revărsarea ei în Caraş.

Secaşul nu are gresie. Cel puţin, la suprafaţă nu. În schimb, dealurile sunt formate din puternicele iviri ale şisturilor cristaline, ce se trag dinspre Goruia şi apar şi în partea nordică a Pietrarului din Ticvani. Ele formează piatra vânătă, întrebuinţată aici doar pentru construcţii. Pe Caraş în jos se întinde, ca ultim vârf, până la Vărădie, în dealul Chiliilor.

Piatra de şist este sfărâmicioasă. Fibrele ei paralele, cu aderenţă minimă, foarte greu rezistă la intemperii şi mai greu la cioplire. Mai cu seamă în lungul fibrelor nu se poate tăia, pentru că se despică pe lungime necontrolabilă. În consecinţă, la început, secăşenii au recurs la un compromis. Au făcut cruci de lemn şi le-au sprijinit cu o placă de şist (Fig. 26). Pe placă au gravat anul morţii şi cel mult iniţialele răposatului. Litere mici nu se pot scobi pe placă pentru că dispar între fibre, iar pentru litere mari nu este loc.

Fig. 26

Tendinţa după lucru mai perfect însă nu i-a lăsat să se oprească aici. Secăşenii, probabil sub imboldul vecinilor, au încercat să cioplească şistul în formă de cruce. Evident, formele au aspect foarte primitiv, derivând din calităţile – sau, mai bine spus, din defectele materialului. Totuşi, fondul sufletesc al problemei este demn de remarcat. Piatra vânătă, de şist, rar se găseşte în lespede mare şi compactă. Să se scoată în această formă cu mijloace artificiale, nici vorbă nu poate fi. Oamenii trebuie să aştepte până când vremea desface vreo bucată în formă de lespede.

Câte încercări, câtă trudă a trebuit până când cioplitorii cu mijloace rudimentare au putut scoate o formă proprie şi un fel de prelucrare mai potrivit cu natura pietrei! Au constatat că în piatra şistoasă contururile numai oblic se pot tăia. În consecinţă singura formă admisibilă este forma de Malta, cu braţe oblice şi scurte, de multe ori abia marcate. Feţele pietrei nu se pot curăţa, nici netezi. O sârguinţă grozavă însă a scobit litere adânci şi pe faţa accidentată (Fig. 27) şi e înduioşător să vezi strădaniile celor vii pentru împodobirea *casei* celor duşi la veşnicie.

Aceeaşi strădanie i-a mânat în căutarea pietrei bune. Aşa au ajuns spre miază-noapte şi răsărit la piatra de calcar şi spre Sud la gresia din Ticvani. Şi odată cu piatra au venit şi forme noi. Din piatra de var s-a dezvoltat crucea cu cap pentagonal, iar gresia a adus formele treflate.

Crucea cu cap pentagonal este o variantă a formei de Malta. Faţa superioară a extremităţii braţului vertical nu este tăiată în plan orizontal, ci este formată din două planuri înclinate şi uşor curbate. În felul acesta, capul crucii are aspectul unui comănac monahal. La una din forme, braţele transversale sunt puternice şi mult mai late decât cel vertical (Fig. 28). La alta, ele sunt reduse şi au înclinare foarte mică, deşi crucea e mai mare (Fig. 29). Aspectul crucilor este armonios şi gingaş, se vede că au fost cioplite cu grijă şi destulă pricepere. Muchiile ascuţite sunt evitate şi se observă o bombare moderatoare a braţelor.

Fig. 27

Fig. 28

Fig. 29

Un început de boltire a capului se constată şi la lespezile cruciforme din şist. Este probabil că cioplitorul a încercat să îndulcească ascuţimea fibrelor de şist.

Formele treflate sunt de tipul celor din Ticvani, fără a avea însă amploarea acestora. Se simte de la prima vedere că n-au crescut pe solul originar. Cele mai multe au lespedea în formă de dreptunghi sau în forme nedezvoltate de inimă. S-ar putea face un studiu separat despre dezvoltarea formelor de inimă. Nici socluri singulare sau comune ca la Ticvani nu sunt.

În schimb, crucea cu braţe drepte este bine reprezentată. Mai cu seamă forma veche cu cap lăţit şi cea greacă pură se găseşte în abundenţă. În majoritatea cazurilor, acestea sunt cioplite în piatră de var şi sunt tăiate foarte precis. Câteodată suprafaţa lespezii este buciardată, iar contururile şi partea pentru inscripţii sunt netezite. După inscripţie, crucile ce azi stau în picioare datează din prima jumătate a secolului trecut (XIX – n.n.); urma intemperiilor abia dacă se vede pe ele.

La una se constată o tendinţă de ornamentare a braţelor, suprafeţele terminale sunt scobite cu şanţ la mijloc, în doi lobi. Pe cruce scrie anul 1833 şi două iniţiale: B.B.

Forma am găsit-o destul de răspândită la Oraviţa, datând cam tot din acea vreme, ceea ce ne face să credem că ea s-a dezvoltat întâi la Oraviţa, şi de aici a trecut în unele sate din jur, unde o găsim în câte două-trei exemplare în total.

Fig. 30

***

N-am fi completi dacă n-am vorbi în acest loc despre vechile *podrumuri* (Fig. 30). Ele ne documentează

încă o dată legăturile indestructibile de familie. Ea a fost una şi nedespărţită în viaţă, una şi nedespărţită vrea să fie şi după moarte.

Podrumuri se găsesc în toate satele mai de seamă de pe Valea Caraşului. Sunt formate ca încăperi subterane largi, adevărate pivniţe zidite şi boltite, cu intrare axială pe partea crucii. În aceste pivniţe – cavouri ţărăneşti – are loc toată familia. Unii le fac atât de largi încât şi neamurile de ramură colaterală au loc în ele, chiar dacă nu sunt de acelaşi rang şi avere. Podrumurile sunt scumpe, însă cărăşanului care le face nu-i este ruşine de neamuri sărace.

Sicriele se aşează în podrum pe duşumeaua de grinzi sau de zidărie, unul lângă altul. Dacă rândul de jos nu ajunge, se aşază un nou rând de podele cam pe la mijlocul înălţimii şi peste acestea se aşază al doilea rând de coşciuge.

***

Toate cimitirele mai spaţioase de pe Valea Caraşului au două părţi. Morminţiul vechi şi Morminţiul nou. Fiecare parte are notă caracteristică şi aspect propriu. Uneori, când şi cel nou s-a umplut, se revine peste cel vechi. Câteodată, însă, unele familii şi numai din conservatorism îşi îngroapă morţii în partea cea veche. Astfel se amestecă oasele nepoţilor cu cenuşa strămoşilor, în glie comună.

La Secaş se pot deosebi cele două părţi după tufele de lângă morminte - în partea veche lângă fiecare groapă este o tufă de băgrin, în cea nouă câte un pui de prun. În părţile vechi, de multe ori se găsesc rămăşiţe de datini şi de cult vechi, îngropate şi date uitării odată cu aceia care le-au practicat. Am şi găsit ceva aici. Pe mormintele proaspete, o nuia culcată de la cruce în lungul mormântului. Este prăjina cu care s-a luat lungimea

Fig. 31

mortului pe masă şi după care s-a făcut coşciugul. Rostul ei pe mormânt însă nu mi l-a putut explica nimeni.

În partea veche a cimitirului am mai găsit ceva interesant. La morminte mai vechi, lângă crucea de lemn, stâlpi prismatici din piatră, de 70-80 cm înălţime. La capătul de sus au ochi care străbate stâlpul până în partea din jos (Fig. 31). S-ar putea crede că sunt lespezi turceşti. Fără nici un ornament, cu dimensiunile prea geometrice, ar putea fi şi stâlpi ce se pun de către marginea prăpăstioasă a drumurilor de munte. Dar nu sunt nici una, nici alta. În această regiune, până la Ştaier, nu sunt drumuri aşa de primejdioase, unde să se fi aplicat bariere. Ştaierul e prea departe. Apoi s-ar opune faptului şi concepţia de moralitate extremă în cultul morţilor: cărăşanul nu poate pune lângă mormânt lucru furat.

Rostul stâlpilor ni l-a explicat un preot bătrân. Ei n-au altă menire decât să se lege de ei în ziua Sânzienelor (Naşterea Sfântului Ioan Botezătorul) cununi de sânziene. Şi în alte regiuni, în ziua aceasta, românii atârnă pe case şi pe la porţi cununi de sânziene. Aici însă pare că am găsit urmele unui cult străvechi al sânzienelor. În două sate învecinate, în Goruia şi în Jurjova, la Sărbătoarea Sânzienelor, preotul împarte în biserică sânziene binecuvântate, tocmai cum împarte la Florii crengi de salcie înflorită. Obiceiul cu împărţirea sânzienelor s-a practicat mai demult şi în Secaş, însă murind odinioară preotul cel bătrân şi venind capelan tânăr în locul lui, acesta a lăsat să se piardă obiceiul, necunoscându-i existenţa. Când a aflat de el, mult mai târziu, i-a fost greu să-l reînvie. Bătrânii, însă, şi azi, în tot anul,

duc cununi de sânziene la morţi şi le fixează cu sfoară în găurile stâlpilor.

Tot în partea bătrânească a cimitirului am găsit lespezi mai mici, cu dreptunghiuri şi cu diagonale pe ele (Fig. 32). Vor fi având ceva însemnătate sau nu, nu am putut stabili. Un bătrân ne-a povestit că liniile în patrulater vor să simbolizeze cele patru colţuri ale lumii.

Fig. 32

Trebuie să amintesc ceva şi despre crucile de lemn. Trunchiul lor în general e simplu, fără crestături. Braţele se termină ori treflat, ori în forme de Malta, tăiate pieziş. Este interesant de văzut cum s-au amestecat formele proprii pietrei cu ale lemnului. Fenomenul îl vom găsi amplificat în Calina, unde s-au împrumutat nu numai formele cu treflare totală, ci chiar şi dimensiunile crucii de piatră.

La mijloc, braţele crucii de lemn sunt prinse cu un cui cu capul lăţit. Pe acest cap, cu diametrul de 4-6 cm, se scrie prin punctare numele răposatului şi anul morţii.

Calina

Calina se ascunde într-o vale, situată spre vest de la şoseaua Bocşei. Are o bisericuţă străveche de lemn şi vreo cinci sute de suflete. Fiind amintită în actele vechi prin anul 1376 şi fiind ferită din căile obişnuite ale evenimentelor, am intrat în ea cu speranţe. Ne-am înşelat. Dar numai în ceea ce priveşte crucile de piatră.

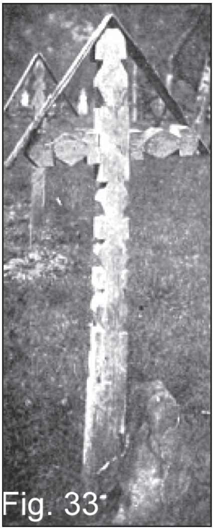
Fig. 33

Calina e a trecutului. Şi poate a viitorului. Cu vreo două sute de ani în urmă a avut o fabrică de sticlă. Acum i se găuresc munţii după fier. Pare că s-ar găsi ceva, zăcămintele de la Ducnecea îşi întind ramurile până aici.

Azi locuitorii sunt numai români. În vechime, spun bătrânii, au locuit în comună şi craşoveni. Unii s-au mutat, alţii s-au contopit între români atât de tare că aproape nici nu se mai pomeneşte de ei; capacitatea de absorbire formidabilă a cărăşenilor i-a înghiţit.

Cimitirul este aşezat în partea de Nord a satului, lângă vechea fabrică de sticlă. Îngrădit din toate părţile, el e plin de cruci de lemn. Zvelte, cu trunchiul negrit de timpuri, crucile sunt o crestătură de jos până sus. Tăieturile se adâncesc alternativ, oblic şi perpendicular în braţele de 8-10 cm grosime, în aşa fel încât par compuse din rombi şi din dreptunghiuri. Aproape toate au streaşină (Fig. 33).

Un singur şir de cruci de piatră este la mijlocul cimitirului: mormintele vechi ale preoţilor, aşezate la loc de cinste. E regulă generală pe Valea Caraşului, preoţii se îngroapă în loc de frunte în cimitir, ba unii sunt îngropaţi lângă biserică.

Toate crucile de piatră sunt cu braţele treflate, de tipul şi din gresia din Ticvani. Unele sunt cioplite cu inimă, altele au lespedea dreaptă, Cea mai mare e cu inimă şi are înălţimea unui om (în Secaş nu am găsit cruce aşa de înaltă), ceea ce înseamnă cheltuială destul de mare în raport cu sărăcia satului.

Localnicii însă au căutat şi au găsit şi aici soluţie. Satul e înconjurat de păduri. Lemnul, deci, se impune de la sine ca material ieftin. Călinenţii au căutat trunchiuri groase, le-au despicat în grinzi late – în *bulvani,* cum li se spune pe aici – şi

Fig. 34

Fig. 35

au copiat pe grindă modelul adus din Ticvani. Apoi au ciocănit, au dăltuit, au firizuit, până când a ieşit din lemn cruce mare, cu flori la capătul braţelor, cu gât puternic şi înălţat (Fig. 34 şi 35). Pe burtă au săpat chenar pentru inscripţii. Şi ca să manifesteze şi gustul estetic local, umerilor le-au adăugat o ornamentaţie proprie, o întorsătură circulară în sus, în chip de volută, pe care n-am mai întâlnit-o niciunde şi care numai în lemn se potriveşte.

Crucea rezistă de vreo 60-70 de ani, după cum am aflat de la bătrâni. Chiar şi partea îngropată în pământ e sănătoasă. N-am putut descoperi dacă s-a aplicat stejarului vreun mijloc de conservare.

Aşa cum se prezintă, în simplitatea ei, crucea de lemn constituie o puternică afirmare a legăturilor duioase dintre cei vii şi cei duşi pe cealaltă lume, chiar şi în cel mai sărac sat din Caraş.

Jurjova. Goruia. Gârlişte

Pe Caraş în sus, după Ticvani, primul sat pe şoseaua Reşiţei este Jurjova. Trecutul comunei stă ascuns în întunecimea veacurilor. În hotar, însă, întâlnim multe nume toponimice, două Nărăştii, Valea lui Crăciun şi Valea Jupanului, pe care le găsim în documentele contemporane la descrierea hotarelor naturale ce cuprindeau moşia străveche de pe Valea Secaşului. Pe această moşie, dar mai cu seamă pe moşia Vaia (Valea), au fost multe sate şi cătune (pe Secaş - două, în Valea - şapte) şi unul dintre ele este strămoşul Jurjovei.

Că moşia Valea a început în această regiune, o bănuia şi fecundul istoric al Caraşului, Pesty Frigyes[220], când a susţinut

[220] Frigyes Pesty (1823, Timişoara - 1889, Budapesta), istoric. A luat parte la viaţa politică şi culturală a Timişoarei. În aprilie 1849 a plecat la Debreţin, unde s-a pus în slujba lui György Klapka, timişorean de origine, adjunct al ministrului apărării. A ajuns la Buda, Arad, Lugoj. După eşecul bătăliei de la Timişoara, s-a stabilit, ca emigrant, la Vidin. Bolnav, s-a întors în patrie, pentru a putea fi îngrijit de familie. A fost încarcerat la Budapesta şi eliberat în februarie 1850. În 1850, va fi ales secretar al nou-constituitei Camere de Comerţ şi Industrie, funcţie pe care o va îndeplini până în anul 1864. La Timişoara, în 1857 Pesty a luat parte, ca reprezentant al Camerei de Comerţ, la Congresul de Statistică de la Viena. După ce fusese ales, în 1859, membru corespondent al Academiei, şi-a ţinut, în 1861, discursul de recepţie intitulat *Ordinul templierilor în Ungaria*. La expoziţia mondială de la Londra, din 1862, a fost delegat din partea Camerei de Comerţ. A fost propus, în 1861, pentru postul de primar al Timişoarei, dar a refuzat. În acelaşi an, arădenii l-au ales deputat. În 1876 a fost ales deputat pentru a doua oară la Körmöcbánya (azi, Kremnica, Slovacia) şi a obţinut titlul de consilier regal. A scris *Temesvár múltja* (*Istoria Timişoarei*), *A tatárjárás korabeli magyar nádorokról* (*Despre palatinii unguri din perioada migraţiei tătarilor*), *A Magyar helynevek* (*Toponimii maghiare*), *A temesi bánság elnevezésének jogosulatlansága* (*Despre denumirea de Banat timişean*), *A világtörténelem napjai* (*Zilele istoriei universale*), *Szörény vármegyei hajdani oláh kerületek* (*Districtele valahe din comitatul Severinului*), *Brankovics György rác despota birtokviszonyai Magyarországon* (*Moşiile despotului sârb Gh. Brancovici, din Ungaria*), *A Szörényi Bánság* (*Banatul Severinului*, 3 vol.), *Az eltűnt régi vármegyék* (*Comitatele vechi dispărute*), *A várispánságok története* (*Istoria instituţiei de comite a cetăţilor*), *Krassó vármegye története* (*Istoria comitatului Caraş*, 3 vol.) etc.

că ea a fost aşezată la vărsarea Văii Secaşului în Caraş. Într-adevăr, în documentul din 1378, în care se arată hotarele Văii, ca hotar dinspre Nord figurează *Zecen Pataka,* scrisă în alt loc şi *Zechen Pataka*, adică râuleţul Zechen sau Zecen care se varsă în Caraş. Acest nume Pesthy îl traduce Zekaspataka. Credem că aici Pesthy greşeşte, pentru că din Zecen nicidecum nu se poate scoate Zekas, în schimb el se poate identifica foarte bine şi fără nici o forţare a toponimiei cu râuleţul Jitinului, pronunţat Jicin, care tot în această regiune se varsă în Caraş. Moşia Valea, deci, de aici a început, dar poate ceva mai sus.

Presupunerea noastră se verifică şi printr-un document din 1363, care spune că *Zicipataka* străbate pământul moşiei Valea şi după ce ia râuleţul Doboka se varsă în Caraş. În forma Zicinpataka se recunoaşte tot atât de bine numele Văii Jitinului, care înainte de revărsarea sa în Caraş ia un pârâu ce azi se numeşte Răpşag.

De altfel, delimitarea teritoriului moşiei Valea a fost întotdeauna o problemă pentru istoricii care s-au ocupat de Caraş. Din documentele amintite reiese că ar fi fost situată în regiunea Secaşului. În alt loc se spune că valea este despărţită de Ersumlya, identificată pe lângă Vărădia de azi, prin râul Caraş şi că se mărgineşte cu hotarul districtului valah Ilidia. În acest fel, Valea nu poate fi redusă la teritoriul unui sat unic, ea formează o regiune întinsă, care se poate suprapune perfect peste ceea ce azi se cheamă Valea Caraşului, adică peste regiunea care începe acolo unde Caraşul iese dintre dealuri, la Jurjova, şi de unde formează lunca fertilă aşternută între şirurile de dealuri în Valea Secaşului, Ticvaniului Mare şi ale Vărădiei dinspre Nord, şi ale Ticvaniului Mic, ale Oraviţei şi ale Ciclovei dinspre Sud, care dealuri spre pusta timişeană se deschid tot mai mult, cufundându-se în fine în şes.

Ipoteza noastră este confirmată şi de faptul că însuşi regele Ludovic cel Mare a fost intrigat de extinderea de necrezut a

moşiei şi cu ocazia procesului pentru proprietate numeşte o comisie compusă din Pavel, episcopul Cenadului, din Desideriu, fiul lui Damaschin, castelanul Beregsăului, din Petru de Macedonia şi din Mihai Bubal, cavaler al Curţii, care împreună cu comitele judeţului să studieze situaţia moşiei la faţa locului, să-i cerceteze hotarele, capacitatea de producţie şi de habitare, despre care să înainteze un raport amănunţit. Din felul cum a fost compusă comisia se vede clar ce importanţă i s-a dat în urma extinderii sale. Dar şi până azi ţăranii din jur spun locului Vale.

Moşia Valea la 1277 a fost donată de regele Ludovic al IV-lea magistrului Leorinţ, fiul voievodului cu acelaşi nume, pentru servicii credincioase.

La 1342, Carol Robert donează nepoţilor lui *Tivan* (Ticvan?) *valahul* o moşie în districtul Ilidiei, al cărei nume este Voya, adică Valea.

La 1361, aceşti nepoţi sunt în proces de proprietate cu bulgarul Heem, numit mai târziu Himfy.

La 1378, procesul se termină prin izgonirea din moşie a nepoţilor lui Tivan.

***

Goruia are trecutul mai îndepărtat tot aşa de nebulos ca Jurjova. Amintită întâi la 1597, tradiţia nu a păstrat decât amintirea unor lupte ale goruienilor cu turcii, a unei familii străvechi de preoţi români cu numele Popovici şi alta, tot atât de veche şi încărcată cu merite, Bojincă. Amândouă au rădăcini şi ramuri în Gârliştea vecină, situată la vreo patru-cinci kilometri, în Valea Gârliştei care porneşte de la Anina.

Am legat aceste trei sate într-un capitol pentru că în toate am găsit forme de cruce pe care am numit-o, de dragul clasificării, cu cap pentagonal, cioplită din piatră de var.

Fig. 36

La Goruia liniile şi planurile sunt categorice (Fig. 36). Tăiată în muchii şi unghiuri precise, crucea are un aspect foarte geometric, care se abate mult de la formele noi din Secaş. Pare că această formă s-a dezvoltat din crucea de piatră şistoasă. Şistuozitatea a determinat planurile de cioplire înclinate şi unghiurile violente. Cum însă crucea de şist puţin rezistentă n-a corespuns cerinţelor de durabilitate şi dat fiind conservatorismul pronunţat al românilor, într-o fază de dezvoltare ei au transpus formele vechi obişnuite asupra materialului nou, piatra de var.

Piatra de var vine de la Ciudanoviţa. Aşezată la cale de o oră de la Goruia şi vârâtă între munţi, la Ciudanoviţa şi caracterul oamenilor este mai aspru şi mai categoric, ceea ce se oglindeşte şi în aspectul crucilor.

Pentru timpurile mai noi foarte caracteristică este la Goruia – şi implicit la Ciudanoviţa – lespedea de calcar cu crucea în relief (Fig. 37). Înaltă de 70-80 cm, ea are capul rotunjit şi, în acest caz, trupul este prismatic, sau are cap ascuţit, şi atunci lespedea se îngustează către bază, luând forma unui pentagon lungit. Crucea este scoasă în relief pronunţat şi aproape întotdeauna este de formă greacă, clasică. Braţele ei se termină ascuţit.

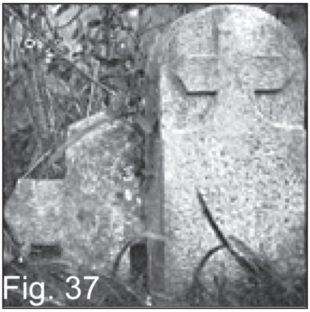

Fig. 37

Celelalte cruci vechi, mai cu seamă la morţii familiei Bojincă, sunt de

Fig. 38

Fig. 39

tip treflat din Ticvani. După cum am aflat de la bătrâni, aceste forme în Goruia se puneau de preferinţă la mormintele de fete mari.

La Jurjova, crucile cu cap pentagonal apar cu forme mult îndulcite (Fig. 38). Se observă influenţa Văii Caraşului. Colţurile laterale ale capului sunt rotunjite de-a binelea, chiar şi cel din creştet este muiat. N-au rămas multe cruci de felul acesta. Ele au chenar dublu în jurul conturului, iar la încrucişare au săpată pe faţă o cruce latină.

Altă formă interesantă este cea din Fig. 39. Cu capul enorm şi cu braţele transversale drepte şi foarte scurte, ea pare a deriva din vechea formă gotică. Lăţirea uşoară a capului spre creştet o aduce în legătură cu o formă din Caraşova, pe care o credem influenţată de filiera bulgară. Pe faţă, însă, la crucea de Jurjova este gravată o cruce de malta, iar în partea superioară a capului, drept ornament, două linii curbe.

Fig. 40

Încolo, la sărăcime, domină crucile de lemn crestate ca la Calina de care se sprijină lespezi neregulate de piatră şistoasă.

La Gârlişte, într-o fază mai avansată, capul pentagonal este rotunjit şi mai mult (Fig. 40). Cu chenarul urmărind marginile în formă de cruce şi cu ieşitură pe creştet, crucea seamănă aidoma cu o mitră episcopală. Dacă am avea mai precizată filiaţia, uşor am putea fi tentaţi să credem că avem în acest caz elemente din forma crucii numită egipteană. Trunchiul subţire şi zvelt şi cioplirea atât de naivă contribuie foarte mult la aspectul de gingăşie.

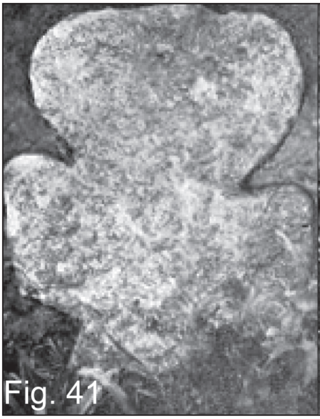
Fig. 41

Fig. 42

Legătura pietrei de var cu forma crucii din şist o vedem la crucea din Fig. 41. Aici s-au păstrat încă planurile cu înclinaţie pronunţată ale capului, dar unghiurile au început să se rotunjească.

Interesantă variantă a formei de Malta se vede în Fig. 42. Braţul capului are dedublare, ca la crucea de Malta din Ticvani (Fig. 25 - *pag. 473*), element ornamental întrebuinţat şi în arhitectura veche sârbească la bisericile din Sudul Sârbiei vechi.

Ea este împodobită cu chenar pe margini şi cu cruce pe piept, care deşi are braţele în formă de Malta, păstrează totuşi în proporţii element latinesc. Naivă confuzie de forme, făcută numai cu scopul de a umple mai bine faţa crucii. Braţele se taie în unghi şi nu se racordează circular ca la forma din Ticvani.

O curioasă înclinare apleacă crucea spre stânga. Nu ne-o putem explica decât prin forma curbă a blocului originar, deşi toate feţele laterale sunt cioplite în suprafeţe curbe. Ar părea că printr-o intuiţie a lucrurilor cioplitorul s-a nizuit să ţină forma într-o unitate de stil.

Gârliştenii sunt buni cioplitori. Şi au piatră din belşug. La Brădet au piatră vânătă de calcar, la Varniţi şi la Găuri au tuf calcaros. Totuşi, n-am găsit la ei acea abundenţă de forme ca la Ticvani. Din calcar fac cruci cu braţele drepte, de tip grec – acestea au ajuns până la Secaş – şi lespezi cu cruce în relief, exportate mai cu seamă

la Goruia. Din tuf de calcar fac forme semi-malteze, cu braţul orizontal drept. Toate le face azi maistorul Mihai Truia. Formele treflate din gresie, însă, şi gârliştenii tot din Ticvani le aduc.

Caraşova

Investigaţiile pe Valea Caraşului în sus le-am terminat la Caraşova. Cu legitimă curiozitate am intrat în cimitir, pentru că satul se aminteşte în documente de la 1323, iar cetatea Caraşovei de la 1230, deşi avem siguranţă că este şi mai veche. Afară de aceea, craşovenii (sau în grai local cârşovenii) au venit de peste Dunăre. Unii istorici, mai cu seamă ungurii, cred că ar fi de origine bulgară, alţii caută să demonstreze că au venit din zona Prizrenului[221]. Un singur lucru este cert: au venit în mai multe roiuri şi s-au aşezat în şapte sate, aproape de începuturile râului Caraş, într-o regiune curat românească. (mai pe urmă, profesorul Traian Simu[222] din Lugoj s-a ocupat de craşoveni într-un studiu amplu şi documentat).

[221] Prizren (albaneză Prizren sau Prizreni, sârbă Призрен, Prizren, turcă Prizren) este un oraș istoric situat în sudul provinciei Kosovo. Este reședința districtului Prizren.
[222] Traian Simu, profesor de istorie la Liceul „Coriolan Brediceanu" din Lugoj. A scris, printre altele, *Organizarea politică a Banatului în Evul Mediu* (1941), în care susţinea că românii bănăţeni, ca oameni liberi (*iobagiones caitri*) şi ca apărători ai graniţelor, au stăpânit pământul strămoşesc în deplină libertate, situaţie confirmată în 1457 de regele Ladislau al Ungariei (Cf. *Ibidem*, p. 11). Istoricul arăta că, până în prima jumătate a veacului ai XVl-lea, din punct de vedere politic şi administrativ, Banatul nu era o parte integrantă a coroanei regilor maghiari, cu toate că istoricii unguri au susţinut-o. Ei erau constituiţi în „districtele lor româneşti", nu în judeţe. În 1407, donaţia făcută de regele Sigismund de Luxemburg românilor bănăţeni subliniază „că moşia primită să o stăpânească, după uzul cnezilor: quam tit fertur ipsi et eorum progenitores more Ke neziatus, hactenus tenuissent et possedissent". Una dintre concluziile lui Traian Simu a fost că „…districtele româneşti existară ca o corporaţiune organică cu prerogative şi jurisdicţiune independentă faţă de statul maghiar..." (*Ibidem*, p. 13). Importanţa documentelor care stăteau la temelia studiului semnat de Traian Simu a fost pusă în valoare de receptarea în epocă. Semnificativă este, din acest punct de vedere, şi recenzia lui C. Rudneanu, cu titlul *Traian Simu: Organizarea politică a Banatului în Evul Mediu*, „Foaie diecezană", LVII, 1942, nr. 11, p. 4-5.

Limba craşovenilor se aseamănă mult cu limba sârbească, religia lor este cea romano-catolică, obiceiurile, superstiţiile şi în mare măsură şi portul bărbătesc sunt ca ale românilor din jur. Numeroase familii poartă numele Haţegan, dar vorba românească au învăţat-o ulterior. Arta populară, mai cu seamă în ceea ce priveşte produsele textile şi împestriturile, este dezvoltată. În consecinţă ne aşteptam ca acest amalgam de accidenţe să se manifeste copios şi în aspectul crucilor craşovene, ca produse ale unei arte poporale.

Aici însă am încercat cea mai mare deziluzie.

Comuna e bogată. Toţi munţii din jur sunt din piatră de var. Totuşi, cimitirul imens apare ca o lume de cruci simple de lemn, care n-au nici măcar ornamentaţia celor din Calina. Două braţe prinse în cuie şi o streaşină de scândură. Atât.

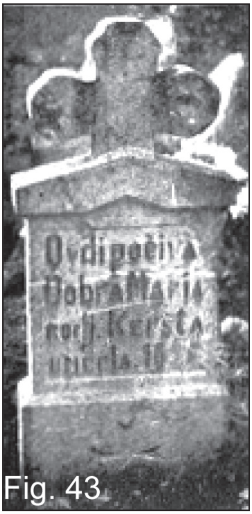
Fig. 43

Ici-colea, snoabe monumente prismatice potrivite într-un cimitir evreiesc, sau cruci banale de marmură cumpărate gata la Reşiţa şi înfipte la mormântul bogătaşilor. Două-trei cruci de piatră de var, ca în Fig. 43, forme treflate închircite, cu lespedea destul de convenţională, dintre care cea mai veche datează din 1890 iar cea mai înaltă abia ajunge până la brâu, reprezintă curentul nou şi opera vreunui cioplitor din jur.

Cimitirul este în mijlocul satului. Stă părăsit, parcă n-ar avea nici o legătură cu lumea celor vii. Deşi l-am cercetat în zi de sărbătoare, a treia zi de Paşti, n-am găsit un suflet în el. Nici măcar acel exces de paradă care-l face pe bietul jurjovan, sărac lipit pământului, să se ducă după cruce de piatră la Ciudanoviţa şi pe babele sentimentale din satele de pe Caraş să se bocească şi la cruci străine nu l-am observat aici. O

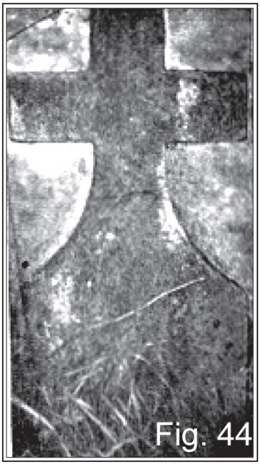

Fig. 44

cunună de flori veştejită până la putrezire a contribuit şi mai mult la impresia de dezolare. Ticvănenţii niciodată nu lasă florile să ajungă până la acel hal.

În tot cimitirul am găsit numai patru cruci care au notă aparte şi care, judecând după dezagregarea calcarului, au şi vechime. Toate sunt cu braţele drepte.

Una e acea rămăşiţă a crucii în „T" (Fig. 44), la care capul este mai scurt decât braţul orizontal. Toate feţele terminale ale braţelor sunt tăiate în planuri şi unghiuri drepte. Gâtul subţiat până la grosimea braţelor şi alungit prea mult lasă o impresie de sărăcie de forme.

Fig. 45

A doua este de tipul crucii cu cap lăţit (Fig. 45). Braţul vertical este mult mai gros decât cel orizontal. Linia gâtului merge ca la forma precedentă. Extremităţile braţelor sunt rotunjite în arce de cerc, întreg aspectul este greoi şi posomorât (Botorog, ar spune cărăşenii în limbaj local).

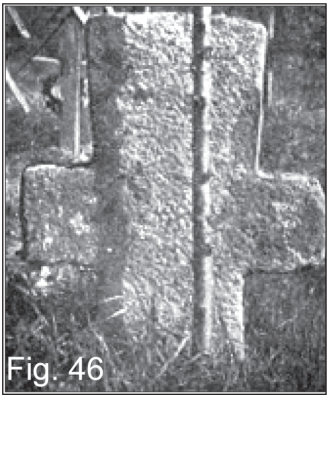

Fig. 46

Celelalte două au forma din Fig. 46. Cap lăţit şi alungit peste măsură, la care lăţimea creşte cu înălţimea. Aspect posac şi forme care nu spun nimic, de influenţă bulgară, reprezentând doar rigla dreaptă a cioplitorului. Niciuna din aceste patru cruci nu are inscripţie.

Cârnecea

Cârnecea e situată la Nord de Ticvani. Mai întâi se aminteşte în documente la 1597, însă comuna este cu mult mai veche. La această dată, Nicolae Negrul se instalează în posesiunea satelor cărăşene Doclin şi Biniş, la care instalare iau parte ca vecini Nicolae Blidar, Ion Matei, Petru Duma şi Lazăr Sântă din *Cârnecea Valahă.*

Satul este aşezat la poalele munţilor Ducnecii, în văi ce intră adânc între creste. În hotar este piatră de var, piatră şistoasă şi sienit, în unele locuri se găseşte şi gresie cuarţoasă bună pentru piatră de moară. Mai în adâncime se găseşte fier, care însă azi nu se exploatează, deşi se văd urme indiscutabile de minerit străvechi.

Crucile din cimitir nu sunt de multe feluri. Domină gresia treflată din Ticvani, dar şi crucea cu braţe drepte este puternic reprezentată. Cele mai vechi sunt fără inimă, de pe la mijlocul secolului se fac şi cu inimă. Înălţimea mijlocie este 1,20-1,50 m. Ca stil şi manieră de cioplire nu aduc nimic nou, formele din Ticvani au fost copiate exact, însă fără tendinţa după grandoare sau monumentalitate a acestora. Impresionează doar numărul lor. Între crucile cu braţele drepte sunt multe cu cap alungit.

Fig. 47

O formă nouă în regiune este cea reprezentată în Fig. 47. Crucea e de tip grec, cu braţe egale, dar extremităţile braţelor sunt împărţite în trei. Forma aceasta trilobată am

Fig. 48

găsit-o mai numeros dezvoltată la Oraviţa montană. Ea datează, după inscripţii, cam de la 1840, când mulţi meşteri zidari italieni au venit în Banat. Credem că forma s-a prins întâi la Oraviţa şi de aici a ajuns la Cârnecea. Lespedea are umerii rotunjiţi şi inscripţia cu litere româneşti arată anul 1867. E cioplită din calcar.

Două cruci numai sunt mai mari ca înălţimea unui om. Una e în cimitir şi e de tipul treflat (Fig. 48). În locul inimii candelariul are formă circulară, cioplită destul de rudimentar. Pe lespede se vede şi chenar, însă inscripţia lipseşte. De altfel, piatra e foarte veche şi dezagregată, din cauza intemperiilor se desprind lespezi întregi din pieptul crucii. Capul este mult alungit, însă lipsa de proporţii corecte nu produce impresia de monumentalitate. Se vede că cioplitorul nu a avut timp suficient să studieze şi să experimenteze problema până la sfârşit.

Cealaltă cruce este pe un deal, afară din cimitir. Un bogătaş s-a înmormântat pe moşia sa, pe la anul 1850. Crucea e de tip latin pronunţat şi este aşezată pe soclu de piatră înalt. Braţele sunt lobate ca în Fig. 47 (*pag. 495*).

În *Istoria judeţului Caraş* de Pesty Frigyes, apărută la 1884, se spune că în cimitirul din Cârnecea se găsesc multe cruci datând de la începutul secolului XVIII, cu inscripţii slave şi multe lespezi turceşti, înalte şi rotunjite, toate din calcar. Se mai spune că ar fi acolo şi ruinele unei biserici mari, cu altarul spre răsărit. Zidul foarte gros a fost făcut din bucăţi de piatră de var mărunte şi legate cu mortar aşa de rezistent că la demolare se rupe piatra, dar mortarul nu cedează.

Planul director al Statului Major austriac arată la Cârnecea două cimitire, unul nou şi unul vechi. Am căutat şi locul cimitirului vechi. Din cele scrise în *Istoria* lui Pesthy nu am găsit nimic. Oamenii bătrâni povestesc că crucile au căzut, s-au sfărâmat, bucăţile de lespezi ce au rămas întregi le-au întrebuinţat la ziduri, la trepte sau la scaune de piatră în faţa casei. Altele s-au cufundat în pământ şi, dacă se ară mai adânc, şi azi plugul scoate la iveală câte un bolovan. În locul cimitirului vechi azi este islaz şi puţină arătură. Pietrele scoase de plug însă se aruncă la o parte, fiind numai prilej de necaz, trudă şi stricăciune.

Aşa se pierd, pe rând, urmele unui trecut şi ale unei activităţi importante care ne-ar fi putut povesti multe. După 56 de ani, la Cârnecea n-a mai rămas nimic din ele. Pentru că, dată fiind cantitatea şi calitatea pietrei de cioplit şi văzând puţinele urme ce au rămas, noi credem că la Cârnecea arta cioplitului cândva a fost înfloritoare.

Cu undele Caraşului

Ticvaniu Mic

Pe Valea Caraşului, când se spune Ticvani toată lumea ştie că e vorba de Ticvaniu Mare. Când cineva vrea să definească *Ticvaniului de peste apă,* totdeauna adaugă şi epitetul *mic*. Chiar înşişi ticvănenţii cei mici fac această discriminare.

Am văzut în alt loc ce spune legenda naivă despre originea satului şi a numelui. Nicolae Tincu-Velea[223], cel dintâi istoriograf bănăţean, este de altă părere. El crede că satele s-au numit iniţial Curcubeta Mare şi Curcubeta Mică. Asta pentru motivul că *tigva* în limba sârbească înseamnă curcubetă. Cu vreo două sute de ani înainte, când s-au colonizat sârbii în aceste părţi ale Banatului, au tradus numele satelor pe sârbeşte.

Pesty Frigyes are o teorie asemănătoare. Şi el crede că numele Ticvani este de origine slavă. Originalitatea teoriei lui constă în afirmaţia că turcii au botezat astfel satele pentru că în hotarele lor au crescut curcubete enorme.

Nu putem accepta aserţiunile în formele acestea. În toată toponimia bănăţeană nu se găseşte al doilea caz de nomenclatură similară. În nici un document vechi nu se pomeneşte numele de sat Curcubeta, deşi avem documente cu mult înainte de venirea sârbilor prin părţile bănăţene. Turcii nu puteau să boteze satul cu nume sârbesc. Apoi, dacă satului i s-ar fi dat numele după

---

[223] Vezi *supra*, p. 33.

curcubetă, de bună seamă s-ar fi afectat şi acesteia numirea străină. Ori în sate s-a păstrat cea mai latinească numire a dovleacului şi nici nu s-a pomenit cuvântul tigvă.

Numele Ticvani poate fi totuşi de origine slavonă veche, trebuie însă derivat din altă tulpină. Filologii sunt chemaţi să stabilească dacă nu cumva are vreo legătură cu Tivan (Tiuan, Timan), amintit într-un capitol precedent, sau dacă nu cumva îşi are originea în limba bulgărească veche.

Cimitirul din Ticvaniul Mic este aşezat pe un deal sud-estic, cu faţa spre Maidan. Şi aici se deosebesc bine mormintele vechi de cele noi.

Se deosebesc prin formele crucilor şi prin materialul din care sunt cioplite. Formele vechi sunt derivate din tipul de Malta. Materialul este o gresie compactă, cu bobul fin, foarte rezistentă, şi cu nuanţe de culori mai închise care merg până la roşiatic şi chiar negricios. Intemperiile numai cu greu o pot dezagrega. Totuşi, sunt multe frânte şi răsturnate, unele îngropate în pământ. Pe cea mai veche am scos-o dintr-o grămadă de moloz.

Nici nu am fi bănuit existenţa ei, dar o inspiraţie bună ne-a făcut să cercetăm şi aici. Am făcut în alte cimitire experienţa că în tufele dese, printre garduri şi puieriţe, de multe ori se ascund lucruri interesante.

Inscripţia ne spune cu litere chirilice:

au răpă
osat Tru
i (?) a Giuca
Mar 14 (?)
796

Originar inscripţia a avut un şir deasupra acestora, probabil cuvântul *Aici.* Semne de gravare se văd, însă nu se mai pot

Fig. 49

descifra. Partea de sus a crucii a stat mai mult expusă intemperiilor, ea a suferit mai mult din cauza eroziunilor.

Familia Giuca a fost o familie străveche de preoţi, care şi azi are urmaşi preoţi în Ticvaniu Mic. Toţi morţii familiei, împreună cu morţii unei ramuri laterale cu numele Drinca, ai cărei membri ne arată o serie aproape neîntreruptă de dascăli, sunt îngropaţi la un loc în jurul acestei cruci şi după obiceiul dominant, la mijlocul cimitirului, în loc de frunte.

Crucea este cioplită din gresie roşcată, dintr-un bloc de circa 20 cm grosime, şi prezintă de pe acum transformările aduse de estetica locală (Fig. 49). Braţul superior, care la unele cruci de Malta cu tipar sârbesc şi bulgăresc apare ca un cap enorm şi îngroşat către capăt, aici este foarte mult redus (*aici este cazul să amintim că cruci asemănătoare tipului cu cap pentagonal şi rotund s-au găsit numai în Bulgaria, lângă Russenski Lom* – n. a.). Abia cu 3-4 cm este mai lung decât braţele transversale, care chiar şi în lăţime sunt mai puternice. Muchiile rotunjite ale capului, precum şi înclinarea mică a braţelor demonstrează tendinţa de evadare de la unghiurile ascuţite de peste Dunăre.

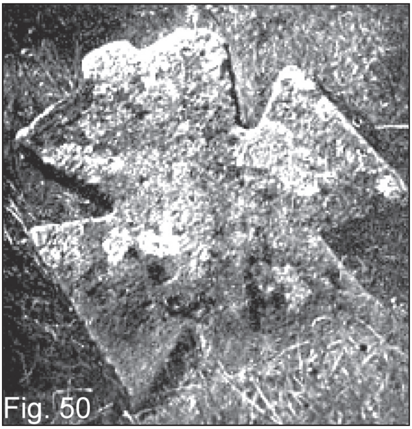

Fig. 50

Alt exemplu al influenţei locale îl avem în Fig. 50. Această formă şi-a dezvoltat braţele ca şi în Fig. 23 (*pag. 472*), în planuri largi şi linii clare, cu racordări atenuate. Puritatea formei doar proeminenţa din creştet o tulbură.

Proeminenţa credem că este o rămăşiţă a fenomenului de dedublare pe care l-am văzut şi în alte locuri la forme de Malta, dedublare pe care estetica locală a redus-o. Cărăşenii şi în general bănăţenii au făcut împrumuturi de la vecini. Dar împrumuturile nu le-au făcut niciodată orbeşte, ci întotdeauna au studiat raportul dintre elementele de împrumut şi elementele proprii. Aici dedublarea au găsit-o neesenţială şi fără rost în forma ei originară, în schimb au găsit că, redusă la o simplă ieşitură, ea întrerupe foarte bine linia orizontală a creştetului, care în dimensiunea dată este destul de monotonă. Tot aşa au întrerupt şi gârliştenii forma circulară a crucii din Fig. 40 (*pag. 490*). Fenomenul considerat în esenţa lui constituie o dovadă puternică a spiritului de independenţă în simţuri şi judecată a cărăşenilor, exprimată în toate manifestările de viaţă, în toate timpurile, începând cu urme scrise de la 1342, în fapt poate şi mai demult, când s-au opus prigoanei regilor unguri care căutau să-i scoată din moşiile străbune, până târziu în secolele ultime, când s-au răzvrătit şi împotriva altor încercări de dominaţie străină.

Mai evident apare prelucrarea locală în Fig. 51, unde avem două cruci juxtapuse. Una a păstrat mai mult forma originară

Fig. 51

Fig. 52

cu unghiuri ascuţite, deşi braţele transversale şi aici sunt destul de bine dezvoltate. Cealaltă, însă, are muchiile braţului vertical perfect rotunjite, ceea ce dă formei un aspect foarte decorativ şi senin faţă de gravitatea celei de lângă ea. Ca element nou, putem înregistra la cruci chenarul contural şi crucea gravată la încrucişarea braţelor, cum se vede şi în Fig. 52. La unele cruci chenarul este format din două şanţuri. Element decorativ de ordin gotic, el pare a fi venit dinspre Polonia, înconjurând Carpaţii, prin Moldova şi Oltenia, de unde a ajuns în Caraş (Altă cale de penetraţie a goticului în Banat a fost prin Lombardia, Coasta Dalmatină şi Peninsula Balcanică, unde prin secolele XIII şi XIV a influenţat puternic şi arhitectura veche a sârbilor).

Este interesant faptul că atât poporul, cât şi preoţii bătrâni cunosc aceste forme drept *crucile străvechi româneşti,* ceea ce indică din nou legături intime cu goticul oltenesc şi cu ortodoxismul grec.

Fig. 53

Năzuinţa de a evita formele ascuţite este şi mai evidentă în Fig. 53, unde braţele orizontale sunt cioplite drept şi sunt mult mai subţiri. S-a păstrat ciocul din creştet destul de bine, în schimb muchiile capului, care e foarte puternic, s-au atenuat. Forma aceasta s-a dezvoltat foarte bine în Maidanul vecin, însă fără proeminenţă.

Cu totul străină apare forma din Fig. 54. Cu capul îngroşat disproporţional în partea de sus, crucea se înfige în pământ cu un ic. Pe partea cu inscripţia, braţele transversale sunt foarte scurte, plecarea lor este abia marcată prin scobituri oblice şi puţin adânci. Pe partea posterioară (Fig. 55), forma de Malta este mult adâncită şi are braţe curbe, totuşi tăietura nu străbate până în faţă. Două şanţuri înguste şi perpendiculare împart în lung şi în lat braţele în două. Crucea este cioplită cu adevărată virtuozitate, materialul ei este o gresie mai poroasă şi mai gălbuie. Pe faţă sunt gravate mai multe şiruri de scrisoare chirilică, din care patru nu se pot descifra. Celelalte spun aşa:

Fig. 54

Fig. 55

Gheorghie a
lu Konstant
Popa
1823

Aspectul crucii este sumbru. Ea apare ca un cap ameninţător şi încruntat, contrast izbitor între celelalte, pe care o fantezie liberă le-ar putea vedea ca nişte enormi fluturi exotici, cu aripi întinse şi pompoase – muşchii lipiţi de piatră întăresc această expresie – care au poposit pe florile din iarbă.

Trăsătura comună a crucilor descrise până aici este lipsa lor de trunchi. Braţele încep la 30-40 cm de la pământ. Se vede că la aceste cruci nu s-a urmărit deloc problema monumentalităţii.

Fig. 56

Fig. 57

De aceea, probabil, s-au şi abandonat. Crucile acestea sunt simple semne că aici zace un mort. Nici inscripţii nu au afară de cele două descrise, doar o cruce li s-a gravat pe piept, ca o rămăşiţă de la stâlpii vechi.

Stâlpii au forma de prismă cu secţiune pătrată sau dreptunghiulară, în formă de lespede (Fig. 56 şi 57). Spre deosebire de cei din Secaş, ei întotdeauna au cruce scoasă în proeminenţă sau adâncită, ceea ce denotă că şi scopul lor e altul. Unul poartă şi anul morţii, 1840. Azi nu se mai pun stâlpi.

Materialul pentru aceste cruci ticvănenţii cei mici l-au adus de la Piatra Morii, o râpă unde se găseşte gresie tare, cu bobul fin şi cu mult cuarţ, din care s-au făcut pe vremuri pietre de moară, cum arată şi numele. Extragerea pietrei de aici s-a sistat demult. Probabil din cauza durităţii, care face prelucrarea anevoioasă. Un moş de peste 80 de ani, care locuieşte în apropiere, nu a prins vremurile de exploatare. Nici cioplitori nu mai sunt. În timpurile mai noi, de pe la mijlocul secolului trecut (XIX – n.r.), crucile se aduc de la Ticvaniu Mare, cu formele obişnuite acolo însă fără a avea mărimea acelora. Foarte multe cruci de tip semi-maltez datează din 1848. Bătrânii satului povestesc că atunci, cu ocazia răzmeriţei, s-au dat lupte foarte sângeroase în care au murit mulţi ticvănenţi.

Cacova. Greoni. Vărădia

Sunt trei sate aşezate în nemijlocită apropiere unul de altul, cu viaţa strâns legată de apele Caraşului. Cacova şi Greoniul nu au piatră, în consecinţă nici industria cioplitului nu s-a putut dezvolta cu individualitate proprie, cum am văzut aproape în fiecare sat până acum.

Tot ce se vede în cimitirele lor este de împrumut. Cruci obişnuite, cu braţe treflate, cu şi fără inimă, cruci cu braţe drepte, greceşti şi latine, aduse din Ticvani.

La Cacova am urcat la Morminţi împreună cu epitropul bisericii.

- Eram copil - povesteşte bătrânul - dar îl văd ca azi pe Achim Marta şi mai târziu pe fecioru-său Micola din Ticvani. Avea moş Achim un căluţ şi o trăsură uşoară, în aceea aducea crucile la morţii mai de seamă. Când venea cu crucea, niciodată nu venea în căruţă, ci mergea la pas lângă cal. Altădată nu se oprea la noi, trecea la vale spre Oraviţa şi de multe ori nu-l vedeai decât după două, trei zile, întorcându-se în căruţă, pe fundul de scânduri, cu mustăţile ude, cu ochii tulburi şi cu căciula pe ceafă, dar vesel, semn că a făcut târg bun. Întotdeauna se oprea la noi, la birtul cel mare, ca să răsufle calul. Mai trăgea şi el la măsea un ciocan de răchie, apoi se urca din nou în căruţă şi lăsa calul să-l ducă acasă pentru ca să se apuce de crucea următorului.

Dar astea au trecut de mult, eu eram copilandru de şcoală pe atunci şi mă adunam şi eu cu ceilalţi copii în jurul trăsurii lui. Azi sunt aproape de 80. Vremile alea nu mai vin, azi lumea se duce la Oraviţa, la neamţ, după cruce de marmură, ca asta de aici, oftează moşul cu amărăciune în glas şi ne arată o prismă de marmură cu vârf ţuguiat. Pe ea, săpată cu poleială de aur, o salcie pletoasă îşi atârna crengile până la tulpină, acoperind

o cruce minusculă, numele şi calitatea defunctului şi versul plângăreţ:

Trecătoriule, te opreşte,
La a mea cruce priveşte,
Citeşte al meu nume
Şi gândeşte te îndată
Că nu mai sunt pe lume

Vorbele moşului nemulţumit au zugrăvit perfect fenomenul social şi efectul dezastruos al apropierii oraşului, mai corect al mahalalei, asupra satului. În multe sate nu mai are valoare ceea ce este făcut acasă – snobismul, făloşenia neghioabă nu dau preţ decât pe ce-i adus de la oraş pe bani scumpi, deşi banalitatea şi lipsa de gust a crucilor de felul acesta nu poate fi întrecută. Acelaşi raport este între ele şi crucile făcute acasă ca între pânza de fabrică imprimată pestriţ şi pânza de in curat, împodobită cu ciurături ţărăneşti. Flori frumoase de piatră într-o pădure de spini.

La Greoni am găsit acelaşi aspect. În plus o cruce de Malta de la Ticvaniu Mic, trei cruci de tuf calcaros de la Maidan şi una cu extremitatea braţelor lobată în patru (nu numai în trei, ca la un tip de la Oraviţa). Cioplită arhaic şi rudimentar, aceasta din urmă este foarte dezagregată de vreme şi inscripţia ei nu se mai poate citi. Capul şi braţele sunt puternice (Fig. 58), denotând o vârstă foarte veche şi un gust propriu.

Fig. 58

La Vărădia găsim filitele vinete, ultima apariţie a şisturilor de la Secaş. Cu toate că din vechi timpuri satul a avut protopopi şi preoţi vrednici, populaţie numeroasă, cu

Fig. 59

preocupări de ordin spiritual pronunţate, totuşi, afară de lespezile de filită, nici la Vărădia nu prea se văd cruci care să poarte pecetea originalităţii. Cimitirul imens este plin de liliac şi crucile din Ticvani sunt multe. În partea de răsărit se înşiră lespezile de piatră vânătă. Aranjate în rânduri lungi şi paralele, pietrele regulate sau negeometrice dau cimitirului un aspect aparte (Fig. 59). Aproape toate lespezile sunt gravate – cruce, iniţiale, an, câteodată şi numele întreg. Şi aici se vede truda aceea, ca la Secaş, pe umile şi neînsemnate bucăţi de piatră – pentru că nu la toţi ajunge pentru o cruce pompoasă – să sapi cu atâtea greutăţi ceva ce ar putea păstra o zi mai mult amintirea celui defunct.

Fig. 60

Printre lespezile de piatră vânătă se văd şi blocuri de calcar sau de gresie. Acestea sunt cioplite mai regulat, unele chiar bine. La cele mai multe, partea superioară este tăiată semicircular şi cu chenar (Fig. 60).

La Vărădia a existat o mănăstire românească străveche.

Nicolae Tincu-Velea povesteşte despre o grotă ascunsă în pădurea de sub râpa culmii ce domină Vărădia dinspre nord. După o tradiţie rămasă din bătrâni, în acea grotă se adunau românii să se roage în timpurile când nu toţi erau creştini, ci mai erau şi păgâni printre ei. Deci cam în veacul al treilea sau al patrulea. Din acest început s-a născut apoi mănăstirea, care a fost înzestrată mai târziu cu moşie şi care a funcţionat până la pustiirea ei de către oastea turcească a lui Salim Amurat Osman.

După izgonirea turcilor, întâmplată în 1718, episcopul Spiridon Stibiţa, auzind de la bătrâni de grotă şi de mănăstire, a ordonat dezgroparea ei. Oarecare piedici au zădărnicit lucrările. Mai târziu s-a încercat încă o dată, însă răzmeriţa din 1738 produce o nouă amânare până la 1754, când în fine mănăstirea se dezgroapă.

Istoria dezgropării ne-a păstrat-o protopopul contemporan Petru Şutu, care povesteşte că „după dezgropare, spre a mai mări tinda unde stau muierile şi ceilalţi, spărgând oamenii şi scobind sub stânca de piatră, au aflat mai multe monede de argint cu inscripţiuni a împăraţilor Adrian (an 117), Deciu (an 250) şi Claudiu II (an 268); că mănăstirea gătindu-se (restaurându-se – n.a.) în anul 1773, o a sfinţit-o cu hramul Adormirei Născătoarei de Dumnezeu el însuşi, atunci ca protopop în Varadia, asistând preoţii locali Iancu Şutu Gruici, Marcu Iorgovici Brâncoveanu şi Ioan Miucico Constantinovici”. Pe la 1800 a venit la mănăstire un călugăr trimis de episcopul Iosif Şacabent, care a trăit mai mult din daniile poporului şi din îndurarea creştinilor, pentru că mănăstirii i s-au restituit numai 45 de iugăre din pământurile sale avute mai înainte.

După moartea călugărului, mănăstirea a rămas părăsită, dar capela i s-a reparat prin anii 1836-1839. Mai târziu, satul şi mănăstirea „prin înşelăciuni” ajung proprietatea familiei Baici şi, cu toate că poporul a făcut plângeri la episcopie şi la minister,

situaţia nu se schimbă până după războiul mondial, când moşia baronului se expropriază în favorul sătenilor.

Şi azi dealul cu grota şi cu mănăstirea se numeşte *Chilii*.

În legătură cu lespezile de piatră, circulă în această parte a Văii Caraşului o poveste. Se crede anume că pe la început, *pe vremea romanilor,* nici n-ar fi fost cruci la morminte, ci acestea ar fi fost împodobite cu pietre simple. În limbaj local, piatra la mormânt înseamnă monument funerar.

Să fie această credinţă rămăşiţa unei amintiri din timpurile Arcidavei, ale castrului roman de lângă sat, sau ale grotei descrisă mai sus pe lângă care azi copiii din Vărădia îşi păzesc vacile?

Maidan

Satul Maidan este aşezat la poalele munţilor de la Oraviţa. Ascuns între stânci, cu vedere liberă numai spre apus, locuitorii din cele mai vechi timpuri s-au ocupat cu mineritul şi cu cioplitul pietrei. Pe culmea dealului Brad, care mărgineşte satul dinspre sud, şi azi se vede o lespede cu semne necunoscute săpate în ea, care după părerea lui Gr. Tocilescu reprezintă un cont de uvrieri (Steinmetzzeichen [224]), uzitat în vremuri antice şi medievale timpurii.

Minele care găuresc dealurile Maidanului geologul Steiner le datează din timpuri romane. Caracter roman poartă şi cărămizile arse găsite în locul numit *Cetate.* Cum însă în faţa Cetăţii la arătură mai adâncă întotdeauna se scot pietre rotunde şi săgeţi ascuţite din silex, profesorul Voinovici crede că Cetatea a existat din timpuri primitive şi că romanii au întărit-o

[224] „Steinmetzerzeichen”, în ortografia autorului. „Steinmetz” (germ.) – pietrar; „Steinmetzzeichen” (germ.) – marcă a pietrarului.

numai. În fine, întreg hotarul e plin cu urme de topitorii, ţevi de canalizare şi pompare, cu haldine şi zgură de la operaţiuni metalurgice contemporane, care toate demonstrează activitate minieră şi metalurgică străveche şi neîntreruptă, sistată abia în timpurile mai noi. Afară de aceasta, măidănenţii ştiu povesti o mie de legende în legătură cu bogăţiile miniere ale munţilor lor.

Totuşi, la Maidan vechimea crucilor nu trece de secolul XIX. Asta din două motive. Întâi, cimitirul străvechi al minerilor, care a fost situat pe coasta nordică a Bradului, cu ocazia împărţirii locului în grădini pentru islaz a fost desfiinţat, iar crucile şi zleamănele au fost scoase şi aruncate. În locul lor s-au plantat pruni, ca la Cârnecea. Apoi materialul crucilor este tuful de calcar, fărâmicios şi plin de găuri în care ploaia şi îngheţurile îşi pot îndeplini mult mai uşor opera de dezagregare.

Maidanul are şi piatră de calcar, compactă şi rezistentă, iar măidănenţii sunt foarte iscusiţi cioplitori. Ei au fasonat piatra de talie din care s-au ridicat măreţele viaducte şi ziduri de sprijin de pe linia ferată Oraviţa-Anina şi tot ei au furnizat jumătate din toată piatra de construcţie întrebuinţată la Oraviţa (cealaltă jumătate au tăiat-o bufenii din Oraviţa şi Ciclova).

Piatra de var însă se lucrează greu, se pierde mult timp cu ea, şi pământurile din Maidan nici pe departe nu sunt atât de bune şi de multe ca bunăoară la Ticvani. În general, în Caraş legile de ordin economic nu se validează sută în sută. Pentru ceva ce-l preocupă, cărăşanul din vale cheltuieşte şi timp şi bani, fără a drămuri valori economice şi de multe ori în disproporţii exagerate. Dar măidăneanţul sărac a stat multă vreme în contact cu lucrătorii străini, tot aşa de proletari ca şi el, de la care a învăţat că întâi trebuie să lucreze în piatră ca să-şi câştige pâinea cea de toate zilele şi numai în al doilea rând îşi poate îndeplini pornirile pe plan artistic. Şi la Anina, unde se duce să taie cărbune sub pământ, tot cu ora este plătit. Motive de ordin

Fig. 61

Fig. 62

economic, deci, l-au împins fatal spre tuful de calcar, care se lucrează uşor şi repede, lespezile şi feţele se pot tăia cu fierăstrăul cu dinţi rari, de daltă numai la împodobiri este nevoie.

Şi totuşi, aceeaşi strădanie se manifestă aici, pe care am văzut-o la Ticvani sau la Secaş. Greutatea cea mare constă în găsirea unui bloc de tuf mai uniform, fără găuri prea mari şi mai compact, pentru că dacă tăietura nimereşte o gaură mare atunci se nasc forme hibride ca în Fig. 61, sau nu se potrivesc liniile în prelungire ca în Fig. 62, ceea ce nu este compatibil cu prestigiul de buni pietrari ai măidănenţilor.

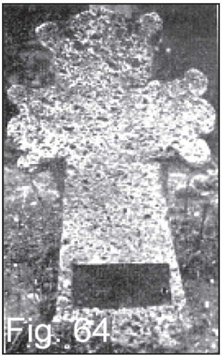
Fig. 64

Formele, privite în linii generale, sunt cele vechi – măidănenţii sunt foarte conservatori – şi din cauza materialului par destul de primitive. Domină crucea greacă simplă, cu variaţiuni obişnuite, şi tipul de Malta, cu braţele orizontale drepte (cauza este tot piatra, care nu admite unghiuri prea ascuţite). La unele capul este mai lat, la altele braţele. Ca element decorativ local găsim chenarul pentru inscripţii aplicat în lăţimea braţelor (Fig. 63) şi scrijelarea acestora în trei (Fig. 64). Lateral, lobii sunt egali, la braţul vertical lobul din mijloc

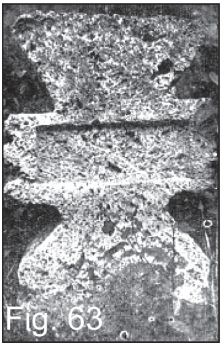
Fig. 63

Fig. 65

este mai larg, încercând asemănare cu o coroană. Inscripţiile nu se fac în scobitura chenarului, pentru că găurile pietrei nu admit aceasta, ci se vopsesc pe o placă de tinichea care se fixează în scobitură. Se găsesc şi forme cu uşoară lăţire a capului, dovadă că şi aici s-a căutat să se evite influenţele străine exagerate (Fig. 65).

Adevărata măiestrie a măidănenţilor se vede la crucile din calcar, unde linia se poate tăia exact şi suprafaţa se poate prelucra frumos. La acestea domină crucea cu braţe drepte, greacă şi latină. Câteodată braţele se termină rotunjit, sau, mai des începând de jumătatea secolului trecut (XIX), trilobate ca la Oraviţa sau ca în Fig. 66.

Fig. 66

Întreprinzători, măidănenţii, trecând peste duritatea pietrei, au încercat în calcar şi crucea cu braţele treflate. La început cu lobii abia schiţaţi, cu timpul, însă, au realizat forma perfectă.

Blocurile sunt numeroase în cimitirul din Maidan. Înalte de 40-50 cm, ele se confecţionează din calcar şi din gresie, cu partea superioară terminată în semicerc, dreptunghiular sau în triunghi. Întotdeauna se gravează pe ele o cruce, numele şi anul morţii. Câteodată, pentru membrii aceleiaşi familii, se combină blocurile în construcţie unică. Tendinţă nouă, care nu a prins.

Pentru a preveni dezagregarea pietrei de tuf, măidănenţii au găsit un mijloc de

conservare, ca să-i zicem aşa. În timpurile din urmă îmbracă piatra în mortar de ciment. Evident, crucile astfel *conservate* (s. a.) n-au nimic estetic în aspectul lor cel nou, liniile şi unghiurile nu se mai pot distinge în claritatea iniţială. Faptul însă arată atenţie şi preocupare în cultul morţilor.

Grija pentru morţi se mai evidenţiază într-un chip la Maidan. Sătenii căptuşesc gropile pe toate laturile cu lespezi de tuf. Deasupra sicriului se aşază alt rând de lespezi, în chip de boltă, cu menirea de a nu lăsa muşuroiul să se surpe. Notă frumoasă pentru interesul celor vii faţă de aceia care nu mai sunt.

Oraviţa Montană. Oraviţa Română

Despre activitatea minieră de la Oraviţa dinainte de izgonirea turcilor nu prea avem urme scrise. Cu atât mai mult dovezi, însă, au rămas pe teren. Sunt semne precise care denunţă, pe rând, exploatare romană, medievală şi turcească. Ele arată activitate intensă, dar întotdeauna întreruptă brusc. Cauzele întreruperilor se pot aprecia: năvăliri barbare, războaie, foamete şi epidemii următoare acestora.

În timpurile mai noi, la 1703, au venit aici 13 mineri trimişi din Tirol de guvernul austriac pentru a cerceta minele părăsite de turci. Apoi au urmat alte colonizări şi, în vreo douăzeci de ani, exploatarea devine din nou sistematică şi intensă. Se înfiinţează o direcţiune minieră, cu autoritate peste toată regiunea, până la minele din Bihor, şi din aceasta s-a dezvoltat Inspectoratul minier care funcţionează şi astăzi.

În consecinţă, românii de aici, fiind obişnuiţi cu lucrul în stâncă, şi crucile şi le-au lucrat bine. Înregistrăm acelaşi fenomen ca la Maidan. Nu avem nici aici dezvoltarea de calibru,

Fig. 67

semn că oamenii au timpul foarte măsurat şi că energiile lor sunt dirijate în altă direcţie. Afară de aceea, miile de pericole care pândesc pe mineri la fiecare cotitură în mină i-au întărit şi i-au obişnuit cu ideea morţii mai mult ca pe frătuţii din sate, pe care moartea îi găseşte mai totdeauna descoperiţi şi-i atinge cu efectele unei lovituri cosmice.

Totuşi, cimitirul bufenilor parcă e viu. E plin de dovezile dragostei cu care se leagă familia celor vii de marea familie a celor morţi.

Se observă aici bine influenţa mediului orăşenesc. Cu ocazia lucrărilor publice întreprinse aici în al doilea sfert al secolului trecut au venit la Oraviţa mulţi maeştri din ţările apusene. De aceea, peste formele vechi greceşti se vede adesea suprapusă influenţa latină.

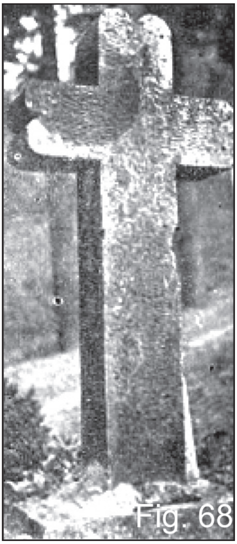
Fig. 68

Iniţial a predominat forma greacă cu braţele egale. Un spirit decorativ nu a admis simplitatea ei, ci i-a aplicat decor o frunză în chenar şi i-a lăţit, foarte uşor, braţele spre capăt (Fig. 67). Crucea trece peste lespede prin umeri lăsaţi lin, aceasta fiind forma aproape universală a gâtului la crucile din Oraviţa, dar se văd şi câteva cu umeri tăiaţi în curbă eliptică, boltită.

Formă latină categorică se vede la crucea din Fig. 68, care se aseamănă în elementul

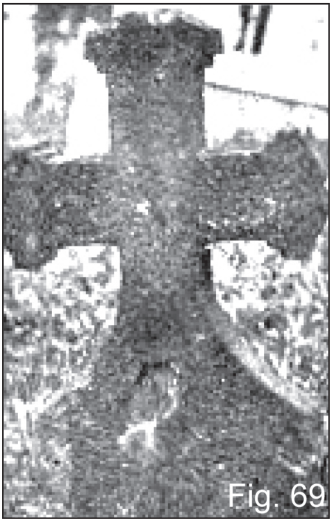
Fig. 69

decorativ de la capetele braţelor cu o cruce descrisă la Secaş, şi în Fig. 69, care credem că este o variaţie a crucii în ancoră. Afară de acestea, crucea trilobată, după cum am mai amintit, prin frecvenţa ei pare a fi plecat de aici.

La Oraviţa s-au stabilit de multă vreme două familii de pietrari italieni care din tată în fiu cioplesc cruci de marmură, în mod industrial, în serii şi tipuri cu braţe drepte sau treflate. Elementele decorative ale acestor cruci, semicoloanele drepte şi răsucite aplicate pe lespede, boltiturile şi streşinile, spaţiile ovale pentru fotografii, braţele hexagonale etc. n-au fost împrumutate de cioplitorii ţărani din jur, semn că aceştia au ţinut la izvoadele proprii.

În cimitir se găsesc şi forme treflate, cu lespedea dreaptă şi de circa un metru înălţime. Am găsit o singură cruce asemănătoare celor de la Ticvaniu Mic. Braţele ei sunt larg deschise şi au o înclinare foarte mică. Capul nu e grosolan, iar proeminenţa din cap are formă de semicerc şi e bine dezvoltată.

Materialul crucilor este calcarul cu nuanţe albicioase şi vinete şi gresia. Suprafeţele de calcar nu sunt netezite, numai conturul e şlefuit pe 2 cm lăţime. Pe alocuri se văd şi cruci de piatră de var de culoare roşie, un fel de semi-marmură care se găseşte în munţii dinspre răsărit. Aceasta se poate şlefui frumos şi constituţia ei zaharoasă o face proprie pentru orice fel de lucrări.

***

Fig. 70

În Oraviţa română locuitorii sunt plugari. Spre deosebire de bufenii din Oraviţa de sus, care au aşezat cimitirul pe coastă, în trepte, cum le-a permis locul, aceştia l-au aşezat pe un platou cu vedere largă spre Valea Caraşului. Calitatea lor de ţărani se vede şi în cruci. Tendinţa pronunţată spre monumentalitate i-a făcut să dimensioneze crucile din belşug. O cruce cu braţe drepte, cu lespedea de doi metri, adevărat megalit, cu ieşitură la partea inferioară şi cioplită foarte primitiv (Fig. 70); cruci treflate, începute în linii enorme, una cu inimă, alta cu candelariu circular, ca la Cârnecea, arată aceleaşi preocupări ca la Ticvaniu Mare. Lespedea celor din Oraviţa însă este redusă. Ori s-a renunţat la ea de la început, ca la ceva neesenţial, ori s-a frânt de vremuri şi ţăranii au înfipt-o scurtată în pământ. În fine, multe cruci cu braţele treflate, cu lespedea dreaptă, sau cu muguri pe ea ca în Fig. 71, se înşiră în cimitir, aducând multă asemănare cu cele din Ticvani. Câteva cruci sunt cioplite în gresie care se despică în plăci paralele. Nu am putut stabili originea ei, celelalte sunt din gresie din Ticvani. Tipul de Malta abia este reprezentat. Materialul acestora este tuful din Maidan, câteodată în îmbrăcăminte de ciment.

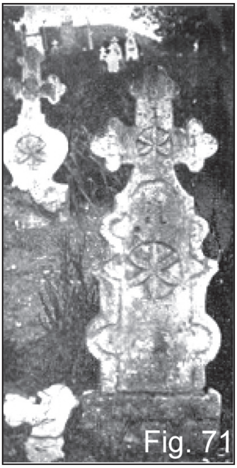
Fig. 71

Apropierea oraşului se manifestă prin crucile trilobate din calcar albastru, prin elemente decorative circulare aplicate chiar de două ori pe aceeaşi cruce (Fig. 71) şi prin mulţime crucilor noi de marmură de tip industrial.

Ciclova Montană. Ciclova Română

În Ciclova Montană locuiesc aceiaşi bufeni inimoşi ca în partea de sus a Oraviţei. Aceleaşi necazuri şi probleme cu traiul greu, de când s-a oprit lucrul în minele din dealurile Ciclovei, dar şi aceeaşi grijă în împodobirea mormintelor. Aproape fiecare groapă are felinar pentru lumânare ce se aprinde în duminici şi sărbători. Flori şi cununi de flori şi morminte orânduite frumos.

Şi aici domină crucea cu braţe egale. Apoi tipul semi-maltez din calcar albastru. Foarte numeroase cruci treflate din gresia de Ticvani. La unele se vede curat caracterul grecesc. Acestea au lespedea dreaptă (Fig. 72, crucea din mijloc). Altele au suferit imprimarea latină, cu gâtul alungit şi cu inimă (aceeaşi Fig., crucea din stânga).

Oraviţa, cu locuitorii ei catolici, este abia la trei kilometri, totuşi formele ortodoxe de Malta s-au păstrat bine la Ciclova Montană.

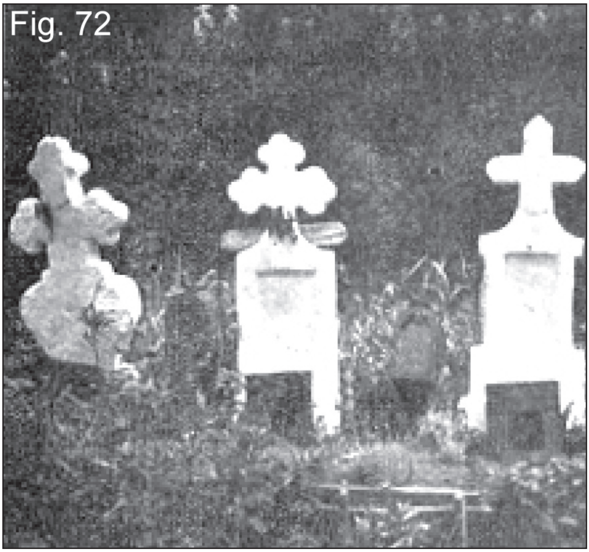
Fig. 72

Aproape toate crucile de calcar au chenar şi în acesta inscripţii. Pe toate găsim nume româneşti curate:

Răpăosa
tu Kostan
din Stroe
şi Stana
Stroe

Sunt urmaşii oltenilor veniţi acum două-trei sute de ani între cărăşeni. Cea mai veche inscripţie descifrabilă este din 1811.

Cimitirul este cuprins în curtea bisericii. Tot aici, în cripte săpate în deal, este îngropată familia de preoţi Nedici. Alexie Nedici a murit la 1840. Crucea lui este treflată, cu lespedea dreaptă.

Cele mai vechi cruci treflate şi cu inimă sunt din gresie de Ticvani şi datează de pe la 1850. Am făcut o investigaţie prin sat. Constantin Izverniceanu, bătrân de 91 de ani, cu statura voinică şi destul de sprinten, ne-a povestit apăsat şi pe îndelete:

- Apoi astea de piatră de var sunt de la noi, dar alea din piatră de ţărână (Sandstein, gresie – n. a.) le-au adus frătuţii de departe, dintr-un sat de la Vale. Nu mai ştiu din care, pentru că atunci eram feciorandru…

Gresie alb gălbuie şi cu bob fin, la vale, numai la Ticvani este.

***

Deşi cele două Ciclova sunt situate pe aceeaşi vale, în prelungire, cimitirele se deosebesc fundamental. Crucile făcute de ţăranii din Ciclova Română sunt cruci pitice. Abia se ridică la 60-70 de cm din pământ. În majoritate sunt cioplite din tuf de calcar.

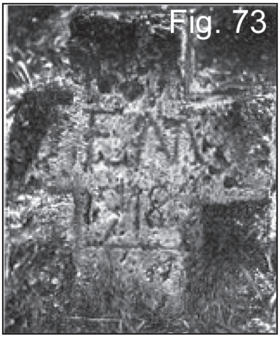
Fig. 73

Fig. 74

Fig. 75

Formele sunt asemănătoare celor din Maidan. Tip grecesc (Fig. 73), semi-maltez (Fig. 74) şi puţine malteze. Unele din calcar şi din gresie au cap alungit. Câteva au braţele rotunjite semicircular (Fig. 75), formă pe care nu am întâlnit-o în alt sat.

La crucea cu braţe drepte se încearcă o împodobire a capetelor prin săritură şi semicerc; pe piept se adânceşte profilul unei cruci. Încolo, nici un fel de ornamentaţie.

Strădania de a perpetua amintirea celor răposaţi se manifestă – chiar şi în tuful găunos se scobesc litere şi anul morţii.

Tuful de calcar s-a scos dintr-o râpă de lângă sat, piatra de var a venit de la Ciclova Montană.

După crucile mari de la Oraviţa de Jos, formele pitice din Ciclova Română ne-au venit ca o noutate. Ne-am interesat prin sat şi atunci am aflat că multe sunt cioplite din altele mai mari care însă au căzut ori s-au deteriorat de vreme. Evident, din fragmente de felul acesta nu au putut ieşi cruci mai mari.

Faptul că azi se scoate puţină piatră nouă arată decadenţă. Tăietura crucilor, însă, este de un arhaism impresionant.

Ilidie

Ilidia, Maidanul şi Vărădia păstrează amintirea a câte unui paşă turcesc care a domnit în cetăţile din apropierea satelor. Orice bătrân ştie povesti întâmplări de vitejie şi de bejenie din vremea turcească şi multe nume turceşti s-au păstrat în sate.

Cimitirul este aşezat în trepte pe povârnişul unui deal. E foarte îngrijit şi rândurile de morminte se aliniază în ordine exemplară.

Aici iarăşi am încercat o surpriză. De data asta, însă, plăcută. Cu toată apropierea Vârşeţului, odinioară focar de sârbizare, crucile vechi de piatră de la Ilidie în majoritate zdrobitoare sunt cu braţe drepte de tip grec. Nu am găsit deloc alungirea şi îngroşarea progresivă a capului, nici unghiurile ascuţite – caracteristici ale formelor cu influenţă sârbească.

Am găsit, în schimb, blocuri şi lespezi numeroase. Despre acestea se afirmă pe aici că ar constitui rămăşiţe din influenţa turcească. Am vizitat lespezile din cimitirele dobrogene şi am văzut, în reproducere, şi cimitire din Turcia. Acolo, la mormintele celor de jos, pietrele sunt despicate din cleanţ fără nici o noimă. Caracteristica lor esenţială este alungirea, prelucrarea nu are nici o importanţă. Rostul lor este doar să marcheze anonim un mormânt. Numai la Ada-Kaleh am văzut lespezi cioplite cu măiestrie, cu ornamentaţie foarte frumoasă şi cu inscripţii. Dar aceste morminte erau ale unor demnitari (Fig. 76).

Fig. 76

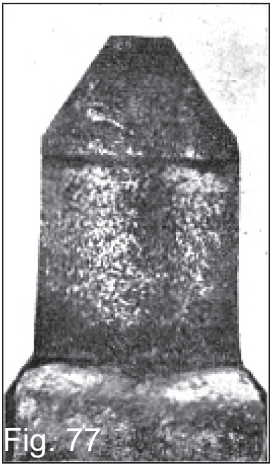
Fig. 77

Pe Valea Caraşului, lespezile au un anumit rost. Iniţial s-au sprijinit de crucile de lemn, ca jarul aşezat pe vatra de la căpătâi pentru tămâiere să nu aprindă crucea. Mai târziu s-a aşezat orizontal, pe vatră, a doua lespede, formând în felul acesta un altar primitiv. Cu timpul, lespedea de pe vatră a fost transformată în soclu prelungit, pe care se aşeza, de multe ori organic, lespedea protectoare (Fig. 77). În felul acesta, altarul s-a realizat perfect după model roman şi se păstrează şi azi nealterat în soclurile alungite ale lespezilor şi crucilor din Ilidie.

Aici lespezile sunt confecţionate mai îngrijit ca în alte sate. Toate sunt tăiate din piatră rezistentă, în formă circulară, pentagonală sau dreptunghiulară cu triunghi suprapus. De cele mai multe ori vârful triunghiului este ciuntit. Întotdeauna se gravează inscripţii pe ele şi cruce greacă sau latină, în proeminenţă sau scobită.

Tendinţa după ceva mai mare a aşezat cruce şi pe ciuntitura triunghiului de la cap. Materialul este calcarul sau gresia care se găseşte în munţii din jur.

Formele treflate sunt ca la Ticvani. Şi aici am găsit un exemplar uriaş, cu inimă. Spre deosebire de alte cruci din regiune, aceasta are sculptat pe braţe un Crist răstignit, iar pe piept o hârcă de mort. Deasupra craniului se încrucişează o cruce latină cu o ramură de frunze, din jos fluierele picioarelor obişnuite. Lespedea propriu-zisă e foarte mare şi are inscripţie. După aceasta, monumentul s-a ridicat pe la mijlocul secolului trecut (XIX, n. a.) de către urmaşii unei familii ucise de tâlhari. Inscripţiunea continuă şi pe partea posterioară a lespezii,

înşirând toţi membrii familiei împreună cu scurte date biografice. Sculptura crucifixului este de o fineţe remarcabilă (Fig. 78 şi Fig. 79).

Formă nouă este cea din Fig. 80, derivând, credem, din crucea în ancoră care, ca şi cea precedentă, poartă pecete latină.

Materialul crucilor din urmă este o gresie roşcată. Nu am putut găsi originea ei, nici meşterii care le-au cioplit.

Fig. 78

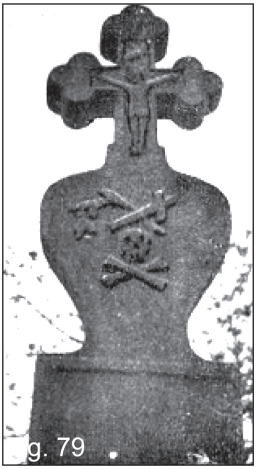
g. 79

Fig. 80

Gheorghe Scumpia
vrea să fie gata

În ziua aceea Gheorghe Scumpia a isprăvit lucrul câmpului pe la cinci. Arşiţa a fost mare şi el n-a voit să-şi lase boii multă vreme în soare. De aceea a zorit şi pe la şase ceasuri a intrat în ogradă. Baba Lena trebăluia prin buzană cu cina. Gheorghe a desprins boii, a golit carul şi l-a aranjat pentru a doua zi, apoi a ieşit să-şi cumpere nişte cuie.

Drumul său ducea peste pod, pe lângă biserică. Acolo, lângă vale, în dosul bisericii, trăia singur într-o cocioabă Iova Chiţu, pietrarul satului.

Tocmai era acasă. Aşezase în curte, pe capre, două lespezi şi sârguia în jurul lor. Desculţ şi cu capul gol, de gât avea legat un şorţ. În mâini ţinea ciocanul şi dalta, şi cum lucra cu zor sudorile-i curgeau şuvoi din cârlionţii încâlciţi.

- Bun lucru, maistore.

- Mulţam dumitale, vecine.

Pietrarul nu se ridică de la lucrul său, dar Gheorghe se opri.

- Cui le faci, maistore?

- Nu-i de spus, vecine. M-a rugat omul să nu spun la nimeni până nu vor fi gata.

O lespede era mai mică. La ea se vedeau florile capului, dar cealaltă era numai însemnată cu pironul.

Trebuie să fie a lui Pavel Lazăr, cugetă Gheorghe. E aproape de cincizeci şi are din ce să-şi facă. Floarea, nevastă-sa, de astă toamnă nu s-a ridicat din pat.

- Apoi seara bună, maistore.

- Seara bună, vecine.

Gheorghe plecă la treburi. Şi cum calea lui ducea spre asfinţit, întorcând privirile i se păru un moment că soarele luceşte mai galben ca în alte după-amiezi.

N-a mai trecut pe acolo decât după vreo două săptămâni. Pe Moş Iova tot în jurul caprelor l-a găsit. Acum se vedea bine crucea mai mică, dar şi cea mare începea să iasă din lespede.

- Nu le-ai mai gătat, maistore?

Moş Iova se ridică.

- N-am putut, vecine, să stau mult la ele. Am fost la grâu vreo două zile, apoi am mai lucrat ceva la casa lui Ion Craia, că şi-a adus căpriorii. După aceea m-a apucat primarul la fântâna de la comună. Şi nici cu cioplitul nu merge aşa de uşor, că dacă se rupe piatra cum nu trebuie, n-o mai lipeşti.

După vorba asta lungă, pietrarul se aplecă din nou pe lucrul său. Gheorghe se uită cât se uită, apoi plecă în treburi. Dar în el mişcă ceva. Şi a mişcat tot timpul, până cînd peste o lună s-a dus din nou la Moş Iova. Moşul nici acum nu terminase crucile. Gheorghe îl întrebă:

- Maistore, aş vrea să-mi spui cu cât faci două cruci ca astea?

Moş Iova nu răspunse curând. De sub sprâncenele stufoase şi zburlite, ochii săi priveau lung la Gheorghe. Se gândi că e tocmai timpul să-şi facă şi Gheorghe crucile. Astă iarnă, toată iarna l-au ţinut nişte junghiuri, a şi rămas cam uscat de atunci. Are cincizeci de ani buni. Da, da, Gheorghe trebuie să se gândească la crucile sale.

Aşa a vorbit pietrarul cu sine însuşi. Lui Gheorghe însă îi spuse:

- Apoi, vecine, aşa, acum dintr-odată n-aş putea să-ţi spun. Trebuie să văd cum le gat pe ăstea şi cum s-or vinde porcii la toamnă. Dar spune-mi, pentru cine întrebi?

Gheorghe îi răspunse:

- Să nu ocolim atâta vorba, maistore. M-am gândit că e bine să fac toate cele bune, cât oi putea. M-am gândit să mi le fac mie şi muierii.

- Dar dumneata, vecine, mai ai vreme destulă să te gândeşti la d-astea. Dacă aş fi eu ca dumneata!

- Nu mai vreau să aştept, maistore. Când vei fi gata cu astea, să-mi spui mie şi să nu te prinzi de altul înaintea mea.

De n-ar fi văzut Moş Iova atâtea în viaţa sa, poate s-ar fi mirat de atâta zor. Aşa însă răspunse calm:

- Apoi de altul nu m-oi prinde, dacă ajungem la înţelegere. Numai să nu moară vreunul pripit între timp, că atunci trebuie să mă las şi de astea. Dar eu îţi spun, vecine, ai să ţii crucile douăzeci de ani în buzană.

- Las' să stea acolo, maistore. Să ştiu eu că le am gata.

După altă lună crucile din lucru au fost gata. Atunci Moş Iova a trimis după Gheorghe să vină, să le vadă şi să se înţeleagă. Gheorghe a venit şi, ca să meargă mai bine vorba, a vârât de acasă o sticlă de răchie în buzunarul laibărului. Crucile erau sprijinite în picioare de peretele casei. S-au uitat la ele din faţă, s-au uitat din laturi. Au mai înghiţit o duşcă, apoi iar s-au uitat. În fine, Gheorghe a povestit cam cum ar vrea să fie ale lui şi, pe înserate, s-au înţeles să se ducă într-o zi la cimitir, să aleagă locul şi să mai vadă acolo şi alte feluri de cruci.

Duminica următoare s-au şi dus. Au plecat de dimineaţă, ca Moş Iova să se poată întoarce la slujba sfântă. Au luat şi sticluţa cu ei.

Locul l-au ales lângă moşii lui Gheorghe. A fost cam strâmt, pentru că un vecin şi-a înmormântat muierea prea aproape. Aşa a fost vecinul totdeauna, hapsân şi necrescut. Acum, Gheorghe trebuie să se bage peste bunicul său. Nu-i nimic, nu se va supăra bunicul pentru atâta treabă, doar sunt neam. Şi dacă li se vor amesteca oasele, nu e cine ştie ce. Se descurcă ele la a doua venire, dacă o fi.

Crucile, în schimb, le-au ales după gustul lui Moş Iova. El ştia cum va fi Gheorghe peste zece, cincisprezece ani, când îl vor înmormânta.

Pe cruci vor scrie:

Aici odihneşte
În Domnul
Gheorghe Scumpia
Născ. 1864
Răp. 19
Soţia sa
Maria Toader

După vreo două săptămâni s-au înţeles şi de preţ. Era cam pe la Cuvioasa Paraschiva şi toamna îşi arăta colţişorii.

- Îmi dai doi florinţi căpară şi mergem la Pietrar să alegem piatra. Îmi ajuţi să o scoatem şi să o cărăm cu boii tăi, că eu n-am car. Apoi mai departe vom vedea, când lespedea va fi la mine în curte.

Peste câteva zile, când carul lui Gheorghe a fost acasă, s-au dus la Pietrar. Moş Iova şi-a luat icurile, ranga de fier, ciocanul de mână şi maiul. Cu acesta, însă, n-a făcut mai nimic. Piatra, pe cât se poate, să nu fie bătută, că plezneşte şi nu se vede. Numai la cioplit, când ajungi la locul cu buba, te pomeneşti cu o bucată de lespede în mână şi atunci poţi să începi din nou. Piatra trebuie desprinsă cu icurile şi ridicată cu ranga, să se dezlipească uşor.

Au ales o piatră de un galben deschis, plină şi fără clisă în ea. Moş Iova a ciocănit, a dăltuit, a potrivit icurile, a vârât ranga în despicătură şi au asudat amândoi o jumătate de zi până au desprins lespedea şi au împins-o pe polugi înclinate în car. A doua au lăsat-o pe altădată.

Nu s-au grăbit. Gheorghe nu, pentru că ştia că Moş Iova când s-a legat odată cu ceva se ţine de aceea ca de Sfânta Scriptură. Şi nici nu putea face altceva decât să se lase în voia moşului. Dar mai cu seamă nu i-ar fi plăcut să creadă că va avea nevoie de cruci în scurt timp.

Cioplitorul nu s-a grăbit pentru că el niciodată nu s-a grăbit în viaţă. Ce-i scris omului să se întâmple, şi aşa se întâmplă. În umbra crucilor, menite să înfrunte veşnicia, pentru el clipa n-avea însemnătate. La ce bun, deci, să se pripească în hotărâri grăbite. Chibzuieşte de trei ori, măsoară de două ori şi loveşte o singură dată. Aşa l-a învăţat pe el maistorul Adam Borca. Ăla a fost om învăţat, nici n-a cioplit nimeni ca el în tot aritul. Pe vremea aceea, Ioviţă n-a ştiut ce vor să însemne vorbele maistorului Adam. Acum, însă, după patruzeci de ani, îşi dă perfect seama de toate. Hotărârile mari nu se iau cu pripeală. Are şi el crucea lui, ferită de ploaie şi culcată pe o dungă în buzană. E drept, nu are copil care să i-o urce sus, dar se va găsi totuşi cineva. Poate chiar şi vecinul Gheorghe. Şi aşa crucea de piatră nu se duce odată cu mortul. Atunci se duce una de lemn pe care o poate lua un om pe umăr, să o poarte lângă sicriu. Crucea de piatră vine mult mai târziu, după o iarnă şi o primăvară, când pământul din mormânt s-a lăsat bine şi crucea nu mai este ameninţată să se răstoarne.

De crucea lui Gheorghe se va apuca el la primăvară, când toată apa va fi ieşit din piatră. Până atunci să treacă iarna cu bine şi să fie clisă destulă în casă, că Gheorghe o mai duce mult.

Aşa s-a făcut că la praznicul de la Sfântul Arhanghel, Gheorghe, emoţionat de circumstanţă şi de marea adunare din casa lui, după ce au băut răchie fiartă şi după ce au mâncat supă de găină, zeama şi sarmele şi au ajuns la friptura de purcel şi la vin, a îmbrăţişat cu mâna stângă umerii muierii sale, în dreapta a luat bocala de vin şi a cuvântat:

- Vecinilor şi neamurilor, vă spun ceva ce n-am spus încă la nimeni. Eu nu m-am lăsat în nădejdea nimănui, ci m-am îngrijit de muierea mea şi de mine şi mi-am căpărât crucile. Că Dumnezeu ştie ce se poate întâmpla şi-i bine că la o întâmplare să fie totul la îndemână. Că io cu Măria am făcut tot ce am în casă şi tot ei şi copiilor le las binele. Dar vezi cum e viaţa, nu se

ştie cum vom ajunge şi dacă vor putea copiii să se îngrijească de noi ori ba. De aceea Moş Iova Chiţu, Domnul să-l ţină, la Blagoveştenie se apucă de lucru şi, dacă vom fi în pace, pe la Sfântă Maria mică voi culca crucile în buzană. Până atunci Domnul să fie cu noi.

Vocea i s-a topit de emoţie. Vedea în faţa ochilor înmormântarea sa. Va fi înmormântare frumoasă şi tot satul îl va petrece. Înainte merg copiii cu răpizile şi cu sfeşnicele. După copii vine corul cu steagurile, apoi, în rând, popa, sicriul, cei din casă, neamurile şi oamenii din sat. Mai la urmă babele, mici şi gârbovite, cu scurteici negre, poale albe şi cu oala de afumat în mână. Semn al jalei şi al tânguirii.

Sus, la mormânt, după ce popa a terminat prohodul şi oamenii-i coboară sicriul în groapă, corul îi va cânta: „O, amar şi grea durere, Lacrămi fără mângăiere”.

Ca lui Pavel Pascu. Pentru asta va lăsa corului un florint mai mult. Uruitul sicriului pe funii nu se va auzi aşa tare. Din pieptul femeilor va porni un nou hohot de plâns şi bărbaţii vor încleşta fălcile şi vor pleca feţele să nu li se vadă ochii umezi.

Iar dacă Dumnezeu va fi milostiv şi cu el, în ziua aceea îi va da vreme frumoasă, cu soare şi cu cer senin. Pentru că toată viaţa sa el s-a ştiut om cu dreptate şi cu voia n-a făcut rău nimănui.

TREI SĂPTĂMÂNI
SUB TEROAREA BOMBELOR GERMANE

-reportaj din luptele de pe Valea Caraşului –

Deschidem aici un capitol al istoriei contemporane ale cărei pagini, dacă nu în dimensiuni, dar în calitate cu siguranţă, au gustul marilor epopei de la Oituz, Mărăşti şi Mărăşeşti şi în care dârzenia românească şi voinţa de a nu se lăsa mai prejos şi-au spus încă o dată cuvântul. Fără aceste calităţi şi fără bărbăţia unui grup de viteji, puţini la număr, dar nemăsuraţi în temeritate şi în dispreţ de moarte, altfel s-ar fi depănat cursul evenimentelor, care încheie faza din urmă a acestui război. Prin sacrificiul lor multe lacrimi au fost cruţate Banatului, mai cu seamă în partea centrală şi estică, dureri inutile s-au înlăturat şi economia întregului ţinut a fost în cea mai mare parte salvată. Pentru că vitejii unităţii 998, despre care voi vorbi, au scăpat Reşiţa de năvălirea duşmanului. Să urmăm însă lucrurile la rând.

Puţină geografie şi strategie

Dinspre sud-vest, adică dinspre Biserica Albă, unde s-au adunat importante forţe germane scăpate din Serbia, singura linie strategică spre cuibul Bârzavei, care adăposteşte Reşiţa, este şoseaua Biserica-Albă – Iam – Oraviţa – Reşiţa. Puţin mai la nord, de la Vârşeţ, alt punct de importanţă militară german, porneşte a doua şosea, care se îmbină cu cea dintâi în satul Cacova, situat la poalele dealurilor ce însoţesc Valea Caraşului şi merg împreună strâns pe ţărmul râului, printr-un defileu pe care dealurile împrejmuitoare îl îngustează tot mai mult.

Privite de sus, şirurile dealurilor din jurul Caraşului se prezintă ca un imens V, cu deschiderea orientată spre sud-vest, ramura sudică pierzându-se între dealurile Oraviţei şi ale Ciclovei, iar cea nordică trecând de la Secaş peste Ticvaniul Mare şi Cacova, deasupra căreia un bot de deal se întinde spre Vărădia, ducând pe spinare, de-a curmezişul, drumul Vârşeţului. Cine stăpâneşte acest bot controlează intrarea principală spre Valea Caraşului, deci spre Reşiţa şi întrerupe şoseaua atât de importantă Oraviţa – Vârşeţ. Pentru posesiunea lui, nemţii în decurs de douăzeci de zile au dat şapte atacuri vehemente şi tot de atâtea ori au fost respinşi cu pierderi sângeroase.

Începutul

A fost luni, în 11 septembrie, înainte de revărsatul zorilor, pe dealul Cacovei. Cu o zi mai înainte, satul arăta faţa lui obişnuită de duminică. Oameni paşnici şedeau pe scaunele de dinaintea caselor însorite, punând la cale treburile de mâine. Erau atâtea, culesul cucuruzului, viile, ogorul de toamnă, gunoiul. Şi, evident, comentau, fiecare după înţelepciunea lui, învârtirea întâmplărilor din lume. Spre seară, nu se ştie cum, s-a lăţit vorba că nişte feciori din Marcovăţ ar fi adus ştirea că satul lor e plin de trupe germane motorizate, care vor să atace Cacova. Marcovăţul este primul sat românesc în Iugoslavia[225], pe şoseaua care duce la Vârşeţ, la vreo 18 kilometri depărtare, de unde toată linia ferată, până la Berzovia, se poate ameninţa. Lumea a ridicat din umeri – ce să caute nemţii la Cacova, că doar nu vor veni la târgul de vite – şi s-a culcat liniştită. Un foşnei neobişnuit însă, în cursul nopţii, a făcut-o să doarmă numai cu un ochi. Parcă se strecura ceva pe stradă, fără mult zgomot şi pe furiş şi dispărea în întuneric, lăsând în urmă, în suflete, o strânsoare. Nu s-a aflat decât mai târziu ce a trecut pe străzi, pentru că a doua zi a fost foarte cald la Cacova.

Soarele nu şi-a deschis încă geana. Pe dealul Mezdraiei, locul vămii şi a pichetului de grăniceri, s-a aşezat o ceaţă viorintă, foarte ciudată, din care briza rupea fâşii şi le purta spre creste şi peste o râpă, ce se vărsa în Caraş. Privii în vale. Ceaţa năpădi

[225] Este vorba despre Regatul Iugoslaviei, înfiinţat în 1918. Invalidat de puterile Axei în 1941, a fost ulterior abolit. În 1943, mişcarea de rezistenţă a partizanilor iugoslavi a proclamat Federaţia Democrată a Iugoslaviei, redenumită în 1946 (când a fost instaurat guvernul comunist) Republica Populară Federativă Iugoslavia.

râul cu totul, se întindea spre gară, părând că vrea să înconjoare tot satul. Şi atunci, din ceaţă, au pornit primele împuşcături.

Oamenii le aşteptau pe uliţă, cu o tremurătură ciudată în ochii nedormiţi.

- Vin cu ceaţă artificială. Îi prind pe ai noştri.

Într-adevăr, fumul viorint a cuprins toată valea. Pe ţărm, doar vârful sălciilor se mai vedea pe toată întinderea pe care am putut-o să o văd din grăina atârnată pe coasta dealului. Împuşcăturile se înteţiră, gloanţele se abătură asupra satului şi şuierară prin văzduh, smulgând frunze şi crengi din nucii de pe marginea drumului. Oamenii se repeziră sub porţi. La ferestre şolocatele se izbiră sec.

- Nemţii au ocupat linia ferată. Ce ne facem?

Ochii căutau scăpare prin curte, trec de la carul de sub şopron la grajd, la plasturile de fân din grădină şi se întorc iarăşi în curte. Lucrurile stau însă mute.

Oamenii ciulesc urechile spre deal. Nu se mai aude nimic. Linişte deplină. Un minut. Două. Un timp. Nu mai trece liniştea. În fine, tăcerea întinsă la nervi pleneşte, paşi alergători tropăiesc pe stradă.

- Fug!

Feţele îngălbenesc mai tare, femeile ţipă din nou. Afară altă alergătură.

- Aici ne prind şi pe noi!

Stăm în curţi, cu porţile zăvorâte. Nimeni nu vede nimic. Dar veştile cad din cer, sar peste case şi se revarsă peste garduri înfingându-şi otrava în inimile pe care acum un lătrat de mitralieră le umple de spaime. Rap. Rapa-rap! Apoi pe toate culmile un răpăit continuu, pe care în câteva secunde iar îl înghite liniştea. Din curţi, oamenii se uită unii la alţii prin garduri, chinuiţi de aşteptarea aceasta prelungită.

- Să vină odată!

Dar nemţii nu vin. Un cap se iveşte precaut de după o poartă. Nu vede nimic. Pe uliţe, o vacă slobozită mugeşte fără stăpân.

- Uite-i! Cobor în sat!

Porţile se izbesc din nou şi curţile se umplu de mişcare. Femeile aleargă cu lucrul în mâni, bărbaţii asudă la cazmale.

- Unde să ascundă lăstaviţa asta? În gunoi?

- Banii? Ce ai făcut cu banii?

- Ca să ştii, oala de untură e în fân!

- Dar galbenii? Să nu pierzi galbenii fetei, că mă omor!

Grija zilei de mâine caută să ascundă ce crede că e mai de preţ. Soarta însă vrea altceva. Ca să arate zădărnicia oricăruі efort, pleneşte în creasta dealului două obuze a căror detunătură despică timpanele.

Oala de untură cade din mână, pătura brodată nu mai ajunge sub grămada de bălegar. Oamenii sar peste gardurile din fundul grădinii şi o zbughesc cu ce au în mână pe marginea satului.

Casele se întind pe coasta dealului. Suntem la trei sute de metri de linia de foc. În bătaia asurzitoare de obuze încerc, pe cât pot, să fac ordine în creierii care nu mai ascultă.

- O trăsură!

Un vecin de peste drum, care o luă în goană prin curtea noastră, se strâmbă a batjocură.

- O trăsură? Apoi domnişorule, să dai un milion şi nu găseşti una. De la miezul nopţii curg spre Ticvani. N-auzi?

Întind urechea spre şoseaua Ticvaniului şi între două obuze aud uruitul fără de sfârşit al căruţelor amestecat cu răpăit de arme. De goană, pe şosea se ridică praf spre cer.

- O fi vreuna la ţigani?

- Ţiganii au plecat cei dintâi.

Nu-i nimic de făcut. Vecinul şi-a luat avânt peste gard. Alte obuze plesniră atât de aproape că, de pe zidurile cutremurate, molozul se desprinde în tablă sfărâmată. Găinile matinale începuseră să se întoarcă bete prin curte.

- Vacile. Să prindă vacile la car şi să plecăm.

Braţele muiate abia pot apuca din paturi cinci copii mici, pe jumătate adormiţi. Îi înfăşurăm în pături şi-i aruncăm peste un bagaj zvârlit în grabă şi fără socoteală în car şi cu creier ameţit pornim, cu doi kilometri viteză, ca să fugim de obuzele care se apropie tot mai mult.

Din poartă, bocetul bătrânilor ne însoţeşte până la primul colţ, după care ne întoarcem ca să ieşim din sat. Bombele ne împing din spate, îndemnăm vacile cu tot ce putem, dar ele nu iasă din tactul lor obişnuit. Ştiu undeva, mai la vale, un boschet de sălcii groase, dacă ajungem acolo, suntem adăpostiţi pentru moment.

Pe drum, căruţele se încolonează după noi. Oameni cu părul zburlit, femei dezbrăcate şi cu lacrimi în ochi zoresc animalele nemâncate. Pe feţele tuturor, întrebarea deznădăjduită:

- Până unde? Şi cum se va sfârşi?

Întrebarea e prea timpurie, şirul suferinţelor abia a început. Sătenii însă, asupra cărora războiul până aici încă nu a adus mizerii de felul acesta, se tânguiesc în suspine tremurate. Încercăm să le arătăm suferinţele refugiaţilor goniţi de unguri din Ardealul de Nord. Nu prea reuşim.

- Aceia nu au avut bombe în spate. Şi au ştiut că la noi vor găsi adăpost cald. Dar noi unde ne vom duce, dacă din toate părţile vine duşmanul?

Ajungem la boschet. Sub frunzele lui, car lângă car. De după budugăni, bărbaţi care au făcut front pândesc coastele, ca măcar din zgomote să-şi poată face o imagine despre cele ce se petrec pe culmi. Pe coasta abruptă ce cade spre calea Bărcaşului, doi ciobani gonesc o turmă de oi la vale, izbindu-le cu biciul lung. Ne minunăm cum au putut străbate prin focul mitralierei şi abia aşteptăm să coboare, ne închipuim că ei ne pot da vreo lămurire. Ajunşi în cale însă, ei nu se îndreaptă spre noi, ci pornesc în

direcţia opusă, pe panta dealului din faţă care se afundă, mai încolo, în codrii Cârnecii.

Ne sfătuim ce să facem. Trunchiurile groase ne feresc de gloanţe aici, mai la vale porumbiştea ne poate ascunde şi de vedere. Dar după aceea? Nimeni nu poate spune cum va fi după aceea, vieţile se vor păzite cu orice preţ.

Privim îndărăt spre sat. La încrucişarea drumurilor, un pâlc de grăniceri au instalat o puşcă mitralieră, iar cinci jandarmi s-au înşirat în trăgători. Priveliştea ar trebui să ne reconforteze, unul însă scuipă amar.

- Ce pot face bieţii oameni faţă de tancuri?

Feţele se făcură livide.

- Au tancuri.

- Au.

- De unde ştii?

- Feciorii din Marcovăţ au spus.

Investigând mai departe, iese la iveală că nimeni din cei prezenţi nu a vorbit cu feciorii, dar tancurile nemţeşti trăiesc viu în închipuirea oamenilor. Fără de veste, o salvă de obuz pocneşte pe creastă aruncând splendide jerbe de pământ spre cer.

- Haida!

Vacile sunt bătute cu codărâşca întoarsă, sunt înţepate cu pari smulşi din garduri şi convoiul se porneşte din loc.

- Să nu ieşim la şosea, sfătuieşte unul versat în ale frontului. Acum acolo vor să bată. Să ne împrăştiem mai bine pe ţarini.

Mânăm pe panta dealului spre un drum lăturalnic, care merge paralel cu şoseaua. Abia facem însă zece paşi prin porumb, cocenii se desfac şi în faţa noastră apare un soldat cu grenada gata pentru aruncare.

- Stai!

Strigătul şi apariţia neaşteptată ne îngheaţă. Soldatul vede copii în car şi înţelege.

- Nu pe aici, că intraţi în bătaia mitralierelor noastre, care ţin şoseaua. Aţi avut noroc că nu s-au speriat servanţii şi nu au deschis foc împotriva voastră.

- Păi ce să ne facem? În sat nu putem sta. N-auzi ce-i acolo?

Caporalul – acum îi desluşirăm şi gradul – întoarce capul spre sat. Se urcă pe un muşuroi de porumb şi cercetă lung cu un binoclu creasta bătută. Bubuiturile acum zguduiau neîncetat pământul.

- Ce se vede? Au ajuns pe culme?

Lăsă binoclul şi făcu un gest cu mâna.

- Eh, până acolo mai este.

Era atâta dispreţ în vorba sa, că mă mai încălzii. Una dintre femei scăpă întrebarea:

- Nu ţi-e frică aici?

Gura sodatului se lăţi până la urechi - primul zâmbet pe care l-am văzut în ziua aceea.

- Am stat eu doi ani sub alt bombardament şi am văzut moartea cu ochii în fel şi chip. Să-mi fie frică de un fleac ca ăsta?

O rază de linişte ni se mai strecură în suflete, palidă ca o vagă adiere, dar totuşi linişte. Nu ne-a fost dat să ne împăcăm pe deplin, obuzele au pornit din nou după noi.

- Acum vă rog să plecaţi de aici, să nu se întâmple ceva, că poate lungesc tirul până pe coasta aceasta.

Întoarserăm carul şi pornirăm de-a curmezişul şoselei până la râu, unde peste gropi şi peste muşuroaie ne-am continuat rătăcirile, căutând cu frică în urma noastră, ca să vedem când ajunge focul pe şosea şi când deschid mitralierele de pe coastă tragerea. Pentru acest caz, aveam de gând să coborâm în albia râului şi să ascultăm din apă şuierul gloanţelor ce vor zbura deasupra capetelor noastre.

Abia aici, pe marginea răcoroasă a Caraşului şi-au căpătat glas copiii. Îi observasem până aici întruna, pe furiş, pentru că

mă temeam că exploziile atât de apropiate să nu-i sperie şi să le producă vreun şoc nervos, care să-i nenorocească pentru o viaţă întreagă. S-au purtat însă brav. Ochişorii lor, abia dezlipiţi din somn, treceau întrebători şi îngânduraţi de la unul la altul şi uimirea se vedea în ei. Câte un obuz mai puternic făcea să le tremure uşor genele. Încolo nimic. Cel mai mic a fost cel mai viteaz.

- De ce sale, tăticule, carul cu vacile aşa de tale?
- Mergem pin hârtoape, puiule.
- Şi de ce mergem plin hâltoape?
- Ca să fie umbră vacilor.
- Da??? Să fie umblă? Şi de ce pocneşte pe deal?
- Se joacă acolo de-a cătanele.
- Se joacă cu gloanţe de adevălat?
- Nu, puiule. Astea sunt gloanţe care pocnesc numai.
- Da? Şi nu tlage după noi?

Nu-i mai putui răspunde nimic. Cu gâtlejul uscat mă apropiai de car şi luai în braţe păpuşa dulce în ochii căruia întrebarea strălucea mare.

Am fost scutiţi de a coborî în Caraş. După vreo trei ore de vânzoleală prin răchiţile malului, ajungem în Ticvani, unde ne întâmpină uliţa goală şi obloanele închise. Nici gâştele, atât de numeroase altădată, nu se văd lepăind prin praf. Am oprit vacile la marginea şoselei, sub umbra unui copac.

Încercăm poarta unui cunoscut, după un braţ de fân. Închisă. Am bătut la alta. Nici un răspuns. Satul întreg e mort, printre crengile înfierbântate de zăpuşeala amiezii nici briza nu şuşoteşte.

Târziu, într-o poartă se iveşte o babă. Capul alungit smochiniu, într-o cârpă neagră, se apleacă în mişcări repezite în lungul străzii, aripile cârpei legate sub bărbie fluşturã în aer. O întreb. Se apleacă la urechea mea şi, cu ochii spionând strada ca şi cum s-ar teme că o aude cineva, şopteşte:

- S-au dus. Când a dat tunul, au început să ia caii. Pentru muniţie. Atunci oamenii s-au ascuns cu marva prin Răstoci şi la Zbăg. Că-i chinuită. De când e aici batalionul, tot cară şi iar cară. Şi nu se mai gată. Oamenii şi-ar face şi lucrul lor, că-s rămaşi în urmă. Dar nu pot.

Aş vrea să aflu ştiri despre un prieten vechi.

- Ăla? Îi du-u-us.

Spune vorba cu un **u** prelungit, vrând să arate distanţa mare pe care prietenul a parcurs-o de când a plecat.

- Mă duc. Am coborât porcii în Valea Mare, mă tem să nu fugă.

Baba plecă şi eu rămân singur în arşiţa străzii. Aud cum scârţâie încuietoarea ruginită a porţii pe care femeia o mai întăreşte cu un proţap greu, potrivit bine între stinghii. Plec spre Primărie.

În faţa ei, un grup în haine negre. Trei preoţi şi notarul evacuat de armată din cănţălărie[226]. Le strâng mâinile.

- N-am plecat. Nu ne părăsim locul, orice s-ar întâmpla. Nevestele şi copiii i-am trimis.

Ei ştiu mai multe decât mine, care vin din foc. Comandamentul militar e în Ticvani, ştirile se strecoară aici mai uşor. Aflu că încă înainte de revărsatul zorilor nemţii au tăbărât cu patrusprezece camioane înarmate, dinspre Marcovăţ, au atacat pichetul de grăniceri şi s-au înşirat în lungul căii ferate. Cu tot focul nostru, s-au apropiat de ea la vreo două sute de metri. Sunt înarmaţi până în dinţi cu arme automate şi cu branduri.

- Şi noi?

- Avem şi noi ceva. Comandantul numai atât ne-a spus, să fim fără frică.

Un curier soseşte în faţa primăriei, galop. De pe şoldurile calului spume curg şuvoi. Soldatul sare şi se repede pe trepte.

- Ce o fi şi asta?

[226] Fonetism regional pentru „cancelarie”.

Nu peste mult aflăm. Nemţii au adus întăriri, douăzeci de camioane noi au sosit în faţa poziţiilor noastre, care s-au întins spre dealurile Comorâştei. Ne uităm unii la alţii, cu gândul departe şi nu îndrăznim să scoatem un cuvânt. Am impresia că, oricare ar scoate o vorbă, lacrimi ar izbucni în ochii tuturor.

Încordarea o sparge colonelul care iese din primărie, unde şi-a instalat, provizoriu, postul de comandă, având aici telefon cu Cacova la îndemână.

- Ce-i cu dumneavoastră?

Îi spunem cum am venit să luăm copiii pe care i-am evacuat în primăvară din Timişoara şi cum ne-a surprins atacul nemţilor aici.

- Că bine aţi nimerit-o şi dumneavoastră.

Nu ne supără investigaţia amănunţită a colonelului. E război şi comandantul trebuie să ia toate măsurile de precauţie. Mai târziu s-a adeverit a fost foarte necesară, regiunea mişuna de spioni.

Colonelul intră în casa vecină şi ieşi cu o mapă de hârtii. După câteva minute, comenzile zburau prin sârma de aramă, cu iuţeala fulgerului, spre unităţile de rezervă şi spre poziţie, cu instrucţiuni noi, iar drept urmare un şir de căruţe zburau vâjâind prin faţa Primăriei. Lăzi cu muniţii, soldaţi şi arme automate pentru dealurile pe care bombardamentul a început cu o furie de neînchipuit.

- Nu mai puteţi sta aci cu copiii.

Ne despărţim cu o strângere lungă şi mută de mână, în timpul căreia ochii rămaseră aplecaţi spre pământ şi mă întorc la carul din urmă. Copiii au mâncat, am putea porni. Amintirea unei copilării însă, şi părinţii îngropaţi aici, mă face să mai zăbovesc în aceste locuri despre care nu mi-aş fi putut închipui vreodată că vor fi teatru pentru un astfel de război. Nu te desparţi, în asemenea împrejurări, atât de uşor de un sat, când ştii că în

şcoala lui un părinte treizeci şi doi de ani ţi-a vărsat în piepturi româneşti, gâtuite de străini, suflet şi slovă românească, iar în biserica lui timp de şase decenii un cor înfiinţat de el a preaslăvit pe Dumnezeul românilor şi l-a implorat să sfarme jugul străin. Mă uit la cele două clădiri, aşezate una lângă alta, pe înălţimea unui dâmb. Nu-mi pot opri un gând de împăcare cu Providenţa, care a deschis ochii celui ce le-a servit atâta timp, înainte de a vedea sfâşiată împlinirea năzuinţelor lui şi de a le şti ameninţate atât de aproape.

Ies din nou în uliţa pe care oamenii întorşi din ascunzişuri au umplut-o în mişcarea lor grăbită. Aud uruit de trăsuri. Un şir nesfârşit se apropie pe şosea, din Greoni, din Vărădie, din Mercina şi cei mai din urmă, care au mai rămas în Cacova. Ei ne aduc noi ştiri.

- Au intrat în Comorâşte şi au pornit spre Forotic.

Ne silim cu cele două vaci să ne vârâm în coloană. Merge greu, trăsurile cu cai, care trec câte trei şi patru într-un rând, mereu ne-o iau înainte. Dar nu râde nimeni de zvârcoleala noastră ridicolă, oamenii şed peste baloturile cu rufărie de pat şi alimente, încruntaţi, cu faţa în febră şi neagră.

Ne-am abătut de la şoseaua principală spre codrii Jitinului. Un suflet bun, un român din acel cătun de munteni ne primeşte, noaptea, când ajungem. Case încăpătoare, dar inima lui e şi mai largă, suntem şaptespezece pe care ne-a găzduit în acea seară.

Stingem lampa ce fumegă şi pâcâie în lipsă de aer şi ne culcăm în uruitul trăsurilor, care continuă să curgă noaptea întreagă, mai sus, în inima munţilor spre satul Ciudanoviţa. Coşmar greu subliniat de murmurul îndepărtat, acum, al bombardamentului, ne apasă piepturile ce respiră anevoie în camera populată până la refuz şi în care, într-unul din paturi, dorm cinci copii, înghesuiţi de-a curmezişul.

Exodul

Zorile ne găsesc cu ochii deschişi. Nu ne-au trezit ele, ci gălăgia de pe stradă, care, cât poţi vedea cu ohcii, se umpluse de lume. Sunt oameni sosiţi – *refugiaţi* (s. a.), ca să întrebuinţez termenul format ad-hoc – odată cu noi, care vor să afle noutăţi. Şirul de căruţe ce vine neîncetat de la vale abia poate răzbi printre ei. Se agaţă de loitre, trag caii de hamuri, boldesc pe cunoscuţii care trec pe jos, cu bagajul pe băţ.

- Ce-i la noi?

Ce să fie. De aseară şi până acum, la ora cinci dimineaţa, nu s-a putut întâmpla cine ştie ce. Se reiau deci întâmplările de ieri, pe care le mai încălzesc o dată. Nemţii nu i-au putut răzbi pe ai noştri la Cacova. În Comorâşte da, şi în Forotic. Şi au venit trupe noi de la Marcovăţ. Au ocupat Vărădia, Mercina, Iamul. Ai noştri nu se văd nicăieri.

- Nici la Cacova?

- Nici.

- Atunci sunt nemţi la Cacova?

Nu ştie.

- Apoi pe unde ai venit?

- Prin Cacova.

- Ai văzut nemţi?

- Nu am văzut. Dar de atunci de bună seamă au intrat.

- Au tancuri, spune altul.

- Le-ai văzut?

- Nu. Dar nemţii nu umblă fără tancuri. Şi la Forotic tot cu tancuri s-au dus.

- Nu mai sunt la Forotic, încă luni s-au dus de acolo.

- Atunci de ce ai plecat de acasă?

Ridică din umeri. Mă căznesc să nu las să se întindă veştile alarmiste. O panică pe firul atât de îngust al acestei văi, şi aşa înghesuită până la refuz, ar putea produce cine ştie ce nenorociri. Câteodată chiar veştile îmi stau în ajutor. Iscoditorii însă, aceşti viermi veşnic neadormiţi, aproape întotdeauna îmi fac ferfeliţă năzuinţele.

- Au puşcat ai noştri şapte camioane la Cacova!

- Da' de unde. Când s-a înserat, au plecat toate câte au venit.

- Nu mai vorbi! Camioanele sunt la Ticvani, în faţa comandamentului.

Iată un ticvăneanţ.

- Noroc, Ioane.

- Noroc.

- Ai văzut camioanele?

- Ce camioane?

- Acelea pe care le-am împuşcat de la nemţi.

- Nu-i nici un camion în Ticvani. Am auzit că zac acolo, în vale, trei, lângă canton. Am omorât şapte nemţi şi am rănit douăzeci şi opt.

- Şi de-ai noştri?

- Nici unul.

Asta ne place, vestea merge ca fulgerul prin sat. Până la capăt numărul morţilor creşte la optzeci. Şi şapte tancuri prinse.

Dar vine unul cu ştiri proaste.

- I-au înconjurat pe ai noştri! Nu mai au muniţie!

Înjurăturile pornesc năpraznice la adresa acelora care au lăsat trupele fãra muniţie. Femeile iar tremură şi îşi caută copiii.

- Ar fi trebuit să aducă o sută de vagoane de muniţie, mama ei de rânduială, se ambiţionează un greoneanţ[227]. Ce crezi, câtă bogăţie este pe Valea Caraşului, numai piparca şi varza de la noi cât plăteşte să o laşi toată în mâna neamţului? Ar trebui să fie tun lângă tun pe graniţa asta, până la Oraviţa.

[227] Sătean din Greoni.

Întristarea iar ne cuprinde. Plecăm din acel grup şi ne amestecăm în altele, împreună cu lume care forfoteşte în lungul şi latul străzii, ca un furnicar pe care cineva l-a tulburat din rosturile sale şi acum nu-şi mai găseşte astâmpăr. Grupurile rostogolesc ştirile pe faţă şi pe dos, le scot măruntaiele şi le amplifică, le tălmăcesc după temperament şi după interes. Asta e noroc. După atâta discuţie, chiar şi cele mai rele ştiri îşi pierd din ascuţiş, iar dacă reacţia nu a fost instantanee, vorba multă îi oboseşte şi produce descărcarea. Şi asta aşa merge de dimineaţă până când înserarea cuprinde adânc lucrurile şi oamenii, pe care nici răcoarea ce coboară din munte nu-i poate goni în case.

Zilele următoare acelaşi lucru. Bombardamentul nu se mai aude dinspre vest, ci vine de peste deal, de către Oraviţa. Şi nu trece mult, soseşte ştirea că nemţii au intrat în oraş. Consternarea nu cunoaşte margini.

- Cum de i-a lăsat să intre? Unde au fost trupele noastre care au stat atâta prin satele noastre? De ce nu au luptat? Acuma vine şi ne omoară neamţul aici!

Degeaba caută unii mai ponderaţi să liniştească lumea; camioanele grele nu pot trece peste podul ce dă în Valea Jitinului, lumea nu ascultă.

- Nemţii au trupe de alpinişti care vin peste deal, stabileşte unul şi convoaiele se urnesc din nou, ca să se adâncească şi mai mult în munţi.

Noi stăm locului. Dar alpiniştii pot trece Munţii Jitinului, tot aşa uşor ajung şi mai sus. Căutăm să aflăm ştiri reale despre situaţie, pentru că ne dăm seama că ocuparea Oraviţei înseamnă o lovitură destul de grea. De la Oraviţa nemţii îşi pot organiza o bază de plecare fie spre Anina, fie spre Reşiţa.

Ştirile ne ameţesc.

- Nu se mai termină şirul de camioane până la Iam.

- Şapte nemţi cu trei camioane au ocupat Oraviţa.

- Au ajuns la Anina!

- Un batalion de vânători de munte a coborât la Oraviţa şi a dezarmat pe toţi nemţii. Îi transportă la Reşiţa. A venit chiar acum unul care a văzut cu ochii.

Asta ne-a spus un student. Ar putea fi deci un izvor demn de crezare. Mai cu seamă că ne cade bine. Dar iar vine alta:

- Au pus primar neamţ şi prefect legionar!

Se dau şi nume. Primar ar fi un oarecare Supp, comerciant de pânzeturi cu o prăvălie mai puţin decât modestă, iar prefect Octavian Roşu, ajutor de comandant legionar, care s-a refugiat în Germania după rebeliune. Ştirea a adus-o tot un martor ocular.

Cătăm – neavând altă treabă – pe studentul cu ştirea dezarmării, ca să-l confruntăm, dar nu-l găsim. În schimb, vestea nouă pe care o auzim pe drum ne dă lovitura de graţie.

- Ruşii sunt la Reşiţa! Câta frunză şi iarbă!

- Ieri fix la ora unu i-au primit ai noştri cu mare alai.

A fost ca un curent electric, care a pus în convulsiuni fibrele, oamenii. Toţi aleargă de la unul la altul, ţărani cu feţe vesele, intelectuali chiuind de bucurie.

- Acum le arată lor!

Şi iară se pornesc exagerările de copii mari.

- Ai auzit? Sunt zece divizii la Reşiţa!

- Şi trei sute de tancuri!

- Dar cartuşele? Zice unul că nici nu le-a putut număra.

Dacă de noţiunea de neamţ au fost legate maşina, motorizarea şi automatizarea, rusul trăieşte în imaginaţia poporului prin grandoarea numărului şi prin cântec. (Despre acesta din urmă voi povesti un episod cu totul semnificativ, cu altă ocazie.) Credinţa care se împleteşte în urma vestei noi este că ruşii vor trece peste nemţi ca un tăvălug nimicitor şi cântând, nepăsători de eventualele pagube şi pierderi pe care le-ar putea suferi. Atâţia sunt şi atâta dorinţa au să învingă pe neamţ.

Iarăşi încerc să fac o socoteală „reală”. Dacă ieri la amiază ruşii au fost la Reşiţa, avangărzile lor azi au trecut prin Ticvani.

Deci ne putem întoarce din exil. S-ar mai putea întâmpla ca unităţi motorizate să o fi luat direct de la Reşiţa spre Anina, fie pe drumurile UDR-ului, fie pe şoseaua care trece prin Caraşova şi să-i atace pe nemţi acolo. În acest caz, luaţi din spate, ei nu ar putea opune nici o rezistenţă. Ne culcăm cu speranţa întoarcerii cât mai grabnice.

A doua zi plouă. O dată cu tristeţea ploii, ni se furişează în suflet şi amărăciunea înfrângerii. Au trecut prin sat răniţi care au coborât de la Gârlişte. N-au putut rezista presiunii nemţeşti, din faţă atacau trupele regulate, din spate măcelereau şvabii de la Anina şi de la Ştaier. Cu puşti şi cu topoare. Se vorbeşte de trădare.

O secţie de tunuri, care însoţea trupele româneşti, abia s-a rânduit ca să deschidă focul asupra inamicului ivit pe coama de deal, deci oferea o ţintă sigură pentru tragere directă când a şi primit ordin să schimbe poziţia. A plecat ofiţerul comandant plângând de ciudă că nemţii îi cotropesc locul naşterii – soarta a făcut să fie cărăşan – şi el nici măcar un obuz nu a putut să le trimită de bun sosit.

Afară de aceea, companiile unui batalion de infanterie au fost încurcate. În loc să apere Oraviţa, ele au fost înşirate pe tot cuprinsul judeţului, de la Moldova Nouă la Reşiţa. Dar şi plutoanele din companii au fost aşa de rău împrăştiate că nici Dumnezeu nu le mai ştia de unde să le adune. Se învinuia cu aceste încurcături comandantul trupelor operative, general de origine şvăbească W.[228]

---

[228] Despre generalul W. Nicolae Danciu Petniceanu notează: „Am avut şansa de a-l cunoaşte pe generalul W. în primăvara anului 1959. Locuia în Timişoara, într-o modestă casă, pe strada Barbu Ştefănescu Delavrancea, nr. 18 sau 20 […]. Trăia într-o cruntă mizerie, dintr-o pensie militară de 80 de lei! Se prezenta: ‹‹Generalul Weber, în retragere!›› Probabil că a fost singurul general neamţ din armata română, care a dovedit fidelitate faţă de România şi de poporul român.” (Virgil Birou, *Trei săptămâni sub teroarea bombelor germane*, ediţie îngrijită de Nicolae Danciu Petniceanu, Timişoara, Editura Eurostampa, 2003 p. 7.)

Au trăit atunci clipe grele de restricţie. Degeaba au tăcut între timp tunurile şi dinspre Oraviţa, degeaba vedeam în jurul meu chipuri mai liniştite de veştile care arătau că acasă nu s-a întâmplat nici un rău, amărăciunea îmi rămânea acolo, în colţul gurii. Mă gândeam cum de se pot spune atât de deschis aceste lucruri de necrezut şi, dacă sunt adevărate, cum de s-a putut lăsa comanda într-un atare loc pe mâini străine, care oricâte jurăminte ar fi prestat, tot străine au rămas de sufletul şi durerile româneşti. Căutam singur să mă amăgesc cu speranţa că nu vor fi adevărate veştile, că nu poate fi vorba nici de neglijenţă, ci, în cel mai rău caz, s-a dat un concurs de împrejurări fatale. La Orşova linia era tăiată pe vreo patruzeci de kilometri, la Braşov ameninţa acelaşi duşman, aşa că nici dispoziţii şi nici trupe nu puteau să sosească în apărarea frontierei, care acoperea regiunea cea mai industrială a ţării.

Despre trupele ruseşti în acele zile nu a sosit vreo ştire nouă.

Ne întoarcem

Hotărârea de a ne întoarce a venit brusc. Nu am mai putut suporta lipsa săpunului şi a pastei de dinţi. Afară de aceea, vedeam copiii gălbenind din zi în zi mai tare, cu toate că aerul de munte era mai mult decât priitor, iar laptele vacilor care păşteau iarba grasă de pe coaste, dulce şi îmbelşugat.

Mai mult m-a indispus însă lipsa de informaţii. Sau, şi mai corect, abundenţa de informaţii false. Nu se cunoşteau limite. Nu era ştire destul de fantastică, să nu fi fost întrecută de alta şi mai năzdrăvană. Amintesc doar de un caz.

Într-una din zile, trece prin sat un elev-adjutant de aviaţie. Cobora dinspre Ciudanoviţa şi întreba despre drumul ce duce la Secaş, unde avea treabă la postul de jandarmi. Abia s-a întors după cotitura drumului şi s-a dat alarna.

- Spionul! A trecut prin sat un spion!

Oamenii amărâţi de evenimente se îndemnau să formeze potere, ca să-l prindă şi să-l omoare cu ciomegele. Mă roagă să iau eu comanda. Caut să le explic adevărul, că-i de-al nostru, că-i de la Aviaţie (la Vărădia, înainte de a veni nemţii, funcţiona o Şcoală de pilotaj fără motor, care s-a retras, pare-mi-se, la Reşiţa), că l-am văzut cu ochii, dar nu reuşesc. O babă îmi sare în cap:

- Nu-i adevărat, domnule, e spion, întreba lumea de armată. Era îmbrăcat în albastru, eu îl cunosc. E neamţ. Io am văzut neamţ în războiul celălalt, la Cruşiţa. Spionul a trecut la doi paşi de mine. Iar nemţii în celălalt război la Cruşita au fost în 1914…

În astfel de împrejurări nu e de mirare că mi-am pierdut cumpătul. Niciodată în viaţă nu mi-am închipuit atâta sete de a şti adevărul, de a cunoaşte pe viu întâmplările, de a le fi

martor, oricare ar fi mersul lor. Şi mai târziu, în timpul celor şase bombardamente pe care le-am suferit după întoarcerea la Cacova, nu mă puteam mulţumi să mă ştiu în oarecare siguranţă în fundul pivniţii; ceva irezistibil mă mâna în grădină, de unde aveam perspectivă largă spre Oraviţa, mă urca în poduri sau pe un plast de fân, ca să văd, să trăiesc evenimentele, să nu-mi scape nimic.

Mă enerva peste măsură chiar şi numai presupunerea că ele ar putea să treacă pe lângă mine şi eu să nu pot lua cunoştinţă de ele, cu toate că nu o dată am auzit şuierul glonţului sau hohotul proiectilului de brand trecând deasupra capului.

În realitate, nu-mi pot da seama dacă sufeream de curiozitate – boala omului modern – sau instinctul de conservare lucra. Atunci nu am avut răgaz să-mi analizez gândurile şi sentimentele. Pornirile veneau din adâncuri, instinctiv, inconştient. Ca nevrozele. Câteodată mi se părea că vreau să cunosc evenimentele ca să ştiu ce hotărâre să iau. Dar nu poate să fie aşa.[229] Dovada e că nu am luat nici o hotărâre. Răspundeam pentru cinci vieţi, totuşi nici mustrările soţiei, nici explozia de nervi a celor din casă nu mă puteau înfrâna.

- Ca un copil mic, mi se spunea şi aveau dreptate. Eram copil mic, dacă curiozitatea este caracteristica cea mai de seamă a copiilor.

Aşa s-a făcut că am pornit spre casă.

- Aveţi grijă să nu vă împuşte. Toate dealurile din jur sunt pline de mitraliere de-ale noastre. Cred că nu trebuie să mai adaug că nu am văzut nici una tot drumul.

De altfel, întoarcerea era în aer. Oamenii dădeau din cap când au auzit că vreau să plec, cu toate că, sunt sigur, şi prin creierele lor se cocea chemarea casei. A fost foarte interesant de observat cum caută viaţa să se întoarcă din extraordinar

[229] În ediţia din 2003 a reportajului apare „Dar nu poate să nu fie aşa." (Virgil Birou, *Op. cit.*, p. 30.)

la formele ei normale. Unuia i-a rămas grâul la moara din Cacova. Într-o dimineaţă a plecat să vadă dacă morarul neamţ l-a măcinat sau nu. S-a strecurat prin mărăcini şi prin tufişurile de pe malul Caraşului. S-a întors nevătămat şi cu ştirea că în Cacova de trei zile e linişte. În ziua următoare, odată cu noi, dar asta numai din potriveala lucrurilor, au plecat mai mulţi să-şi vadă de treburi. Întâi, de frică, s-au dus pe jos. Apoi cu căruţa cu cai. Seara se întorceau să doarmă la Jitin. Până când, într-o bună zi, s-au hotărât. Au aruncat calabalâcul, dovedit între timp inutil şi insuficient, în căruţă şi s-au întors la rosturile părăsite cu atâta grabă.

În Ticvani ne-am oprit din nou. Acelaşi colonel, cu statura potrivită, dar bine legată şi cu figura hotărâtă, stă în faţa Primăriei. Simt o pornire să-l întreb pe el despre zvonurile în legătură cu nepotrivirile mişcărilor de trupe, dar îmi dau repede seama că, întrucât aparţineau altei unităţi, din cavalerism nu mă va putea informa. (Despre secret nici vorbă nu putea să fie. Şi curcile din ogrăzi tot despre trădare cântau.) Întreb deci prietenii pe care îi găsesc acolo unde i-am lăsat, adunaţi sub teiul din răscrucea drumurilor.

Da. Ar fi adevărat. Iarăşi martorii oculari. Când au atacat nemţii prima dată Cacova, au trimis o grupă de camioane spre Comorâşte. Au trecut ca vântul pe lângă jandarmii nebănuitori şi, până ce aceştia s-au dezmeticit, grupa a şi ajuns la Forotic. Au tras drept la maiorul R., neamţ de origine, şi împreună cu el şi cu un căpitan V. despre care se şuşotea că ar fi ungur s-au dus la aprovizionare. Au încărcat de aici alimentele şi armamentul automat de rezervă, pe care unităţile deplasate pe poziţii l-au lăsat în magazie. Apoi s-au întors tot împreună în Iugoslavia.

A doua zi s-a dat atacul împotriva Oraviţei, printr-un punct unde perdeaua de acoperire ar fi fost foarte subţiată.

Astea ar fi faptele. Zvonul însă pretindea a şti mai multe şi ţese întâmplările mai departe. Cică maiorul, după ce ar fi dat

planurile cu situaţia trupelor de frontieră, ar fi vorbit şi la Radio Belgrad – l-au auzit oamenii cu urechile – împotriva ordinei noi din România şi ar fi aţâţat pe locuitorii cu simţământ naţionalist la răscoală.

În privinţa aceasta, rămân liniştit. După cât cunosc eu poporul cărăşan, după asemenea zvon de trădare, nici Isus Hristos nu l-ar mai putea îndupleca la răzvrătire împotriva ţării sale. Şi sunt convins că, dacă soarta ar fi făcut ca maiorul dezertor să fie căzut cumva în mâinile cărăşenilor, nici nasturii de metal nu ar mai fi rămas după el. Îmi sună şi acum în urechi, în sat (pentru că nu era de armată), urletele cu care cereau anchetarea cazului şi stabilirea răspunderilor pentru pierderile care s-au cauzat.

Încolo? Nimic. De câteva zile poziţia de la Cacova a fost lăsată în pace, nemţii şi-au îndreptat atenţia spre Anina. Lucrul acesta îl ştiu. Şi mă feresc să scrutez detaliile, pentru că mă tem că voi afla şi aici lucruri care numai la potolirea nervilor nu pot servi. Mă gândesc să nici atunci nu va fi prea târziu să le aud, atunci cei în drept vor cerceta întreaga urzeală a evenimentelor ce s-au precipitat atât de dramatic.

Plecăm mai departe. Înainte de a ieşi din sat, întâlnim un furgon cu doi soldaţi ce poartă pe braţ banderola cu cruce roşie. Pe fundul căruţei ceva lunguieţ, acoperit cu o manta militară. Abia după ce ajungem în spatele ei vedem piciorul întins ce ieşea peste platformă şi se bălăbănea ţeapăn în scuturăturile căruţei. Întrebăm un sodat care zoreşte din urmă:

- A muţit, săracul, ne lămureşte cu faţa închisă şi porneşte în pas alergător după tovarăşi.

Numai la Cacova, unde am ajuns pe înserat, am înţeles vorba tristă a flăcăului. Cu o zi înainte, nemţii au atacat Vărădia. Nu le-a fost greu să intre în sat, pentru că nu era păzit decât de o grupă ce avea mai multă menire informativă. După ce au umplut camioanele de rechiziţii (gâşte, raţe, oale de untură,

făină, îmbrăcăminte), au intrat în casă şi s-au pus pe băutură. Plutonul trimis de la Ticvani în ajutor a sosit spre înserat. I-a scos treptat din uliţe şi i-a zăvorât în castelul fostului baron Raici în care era instalată cu câteva zile înainte Şcoala de pilotaj despre care am pomenit. Zidurile groase de un metru ofereau adăpost sigur, iar etajul casei dădea nemţilor comandament ascuns soldaţilor români, care în felul acesta nu au putut face nici o mişcare neobservată, ci numai de după colţuri de stradă puteau să-i ţină în respect cu puştile mitralieră. Dar s-a găsit ac pentru cojoc şi de data aceasta. Câţiva flăcăi mucaliţi s-au cocoţat cu o armă automată pe acoperişul casei din faţă, după un horn cu cuib de barză pe el.

- Şi atunci am vorbit de la egal la egal cu cumătrul, povesteşte gradatul cu mitraliera din chestie, trăgând înviorat din ţigaretă după truda unui marş forţat şi după emoţiile unei lupte care a durat cam douăzeci de ore neîntrerupte.

- Era foarte greu la început, pentru că ei trăgeau din adăpost, de după ferestre, cu automatele lor îndrăcite. Nu ne puteam apropia de castel pe străzi deschise, că ne curăţa. Aşa a căzut camaradul pe care l-aţi văzut în căruţă, când a făcut un salt ca să-şi aşeze arma într-un loc mai potrivit. După ce m-am urcat pe casă, situaţia s-a schimbat. Cum se ivea unul la etaj în ferestră, eu pac-pac cu mitraliera. Îşi scotea nasul la parter, îl luau fraţii din stradă în primire. La urmă, i-am afumat cu brandurile. Au şters-o prin grădină, cu camioanele ciuruite în remorcă.

- N-au avut morţi şi răniţi?

- Cu siguranţă au avut. Când am pătruns în castel, am găsit podelele şi pereţii plini de sânge. Am văzut şi urmele cum a târât pe cei căzuţi, până în curte. N-au lăsat nici unul.

Mai aflu că a căzut victimă curiozităţii şi o babă, care a venit de la marginea satului să vadă ce-i cu atâtea puşcături. Un glonţ în abdomen şi gata.

- Şi acum a rămas Vărădia fără pază?

- Fără.

- Dar dacă la noapte sau mâine le dă în gând să atace din nou?

Faţa soldatului nu exprimă decât mulţumirea lucrului bine făcut. Nu poartă pe ea nici umbra condamnării la vreo douăzeci de ani, pe care a suferit-o pentru dezertările de pe frontul rusesc. Îşi întinde încheieturile înţepenite de nesomn.

- Nu vin nemţii după câte au păţit acolo, cu una, cu două.

Mă silesc a crede. Tremură prin mine însă o impresie vagă că am coborât prea devreme din munţi.

A doua zi, zorile împing deasupra munţilor de la Ştaier un imens soare, roşu închis şi rece, care, de supărare că a fost trezit aşa de dimineaţă, trimite o briză stufoasă peste toată Valea Căraşului. Mă scol, cu toate că îmi sunt membrele frânte şi capul uruind ca o moară.

Ceilalţi dorm. Mă uit la copii. Sforăie toţi de zor, parcă nişte pisicuţe sătule de lapte s-ar întrece în torsul caierelor din gât, cu obrajii îmbujoraţi, cu mâinile şi cu picioarele împrăştiate în voie – fiecare doarme aici în pătuţul lui – şi cu conştiinţa lipsei de restricţii, ale căror rigori le simţiseră numai cu noapte mai înainte. Cel mic s-a întors de tot în pat şi, cu suveran dispreţ, şi-a trântit picioarele pe perna ghemuită într-un cot. Caut să-l întorc. Obrazul de şmecheraş se rotunjeşte, pe jumătate adormit, într-un zâmbet; când apuc să-l ridic, braţele micuţe se întind, se încolăcesc după grumazul meu cu o strângere uşoară.

- Ticul meu…

Simt în vorba lui abia şoptită o mulţumire şi un fior, simt instinctul şi bucuria unei vieţăti mici şi fără de scut, ce se ştie protejată de cineva mare şi puternic, atotputernic pentru el, cel care-l scapă de griji şi-l scoate din mici şi mari nevoi, ce-l pasc la fiecare pas. Tot sufletul mi se umple de lumină, gândurile se

împrăştie. Îl strâng uşor şi eu – nu-ţi fie frică, puiule, cât pot mişca un braţ, îl voi mişca pentru tine, pentru siguranţa, pentru sufleţelul tău abia făcut – apoi culc făptura mică, o acopăr şi ies în uliţă după noutăţi.

Sunt din belşug. Mai întâi, întâlnesc pe cineva din compania care a păzit Oraviţa când au ocupat-o nemţii. Mare mucalit, povesteşte întâmplarea în mijlocul unui grup de ţărani mai matinali ca mine.

- Ce să fi fost? Noi eram cu faţa întoarsă spre Cacova, de unde aşteptam să vină inamicul, cum era scris în ordinul de luptă. Se vede însă că neamţul nu a cunoscut acest ordin sau, dacă l-a cunoscut, nu l-a respectat, pentru că a venit dinspre Răcăjdia.

- Dar, bine, voi nu aţi simţit nimic?

- Am auzit noi ceva mişcare pe la spatele nostru însă, până să ne hotărâm să întoarcem capul, intrase în Oraviţa şi ultimul camion. Ne-au rămas acolo, lângă Oraviţa, cazanele pline cu mâncare şi, Doamne, ce mai papricaş făcusem în ziua aceea! Gras şi cu carne dublă, că era înainte de luptă.

Aspectul prezentat în acest fel al războiului umple oamenii de veselie şi de încredere. Cine poate să râdă şi în nenorocire şi se facă glume pe socoteala eşecurilor sale e tare. Ei râd zgomotos, cu frunţile descreţite. Se vede că nu cred în spusele camaradului, dar îi amuză. Doar unul, acru ca o boală de stomac, glăsui oarecum mustrător:

- Cu alte cuvinte, papricaşul vostru l-au mâncat nemţii?

- Nu cred. Nu aţi văzut cum s-au speriat şi ei, că trei zile nu au cutezat să mişte din Oraviţa nici în recunoaştere?

Oşteanul nu se lăsa.

Oamenii iar râd. Asta e adevărat. După ocupare, trei zile nimeni nu a văzut picior de neamţ, parcă ar fi intrat în pământ.

- Vor fi avut de lucru cu şvăboaicele de acolo care i-au întâmpinat cu flori, aruncă unul.

- Cu flori şi cu altceva – insinuă vecinul.

- Aud că nu mai este bere la Oraviţa, completă seria glumelor al treilea.

Va să zică ziua începe bine. Oamenii aceştia atât de speriaţi cu câteva zile mai înainte şi-au recăpătat umorul. Constatarea mă bucură nespus de mult în împrejurările date. Nu e plăcut să vezi în jurul tău oameni cu faţa descompusă de groază, cu furia neputincioasă dezlănţuită într-o serie de sudalme şi blesteme ce nu mai par a se sfârşi, oameni care, în orbirea lor, îşi strică şi mai mult decât duşmanul.

- Şi acum ce faceţi?

- Nu ştiu. Să ne adună întâi. Eu personal plec spre Oraviţa, să-mi caut clondirurile de papricaş, că nu am în ce să fac de mâncare şi mă omoară căpitanul.

Alt val de râsete şi ţăranii se împrăştie în treburi.

La amiază, din nou ştiri bune. Oamenii care au scăpat din Oraviţa le aduc. Nemţii au trecut de Ştaier şi au coborât în Almăj. Dincolo de Bozovici, ai noştri, împreună cu trupele ruseşti, le-au tăiat calea şi au secerat vreo opt sute din ei. I-au prins într-o vale îngustă, pe la Cheile Prigorului, unde i-au lăsat să intre nestingheriţi. Acolo i-au tocat. I-au alungat după aceea din sat în sat, până s-au întors la Poniasca, pe Valea Minişului. Şi la Bozovici au fost lupte grele. Două zile. Dar ai noştri au biruit şi nemţii abia lângă Ştaier au putut să-şi înjghebeze o oarecare poziţie de apărare.

- Ca la Posada, constată unul dintre noi, după ce am tălmăcit şi răstălmăcit întâmplarea şi consecinţele posibile ale ei.

Ziua însă nu putea să treacă fără mâhniri. A sosit în sat încă un necunoscut din acea unitate. Îşi adusese soţia şi fetiţa din Turnu-Severin încă din vară şi, câtă vreme unitatea a stat în Cacova, de frica bombardamentelor le ţinea lângă el, aici. Când au început mişcările de trupe, au fost mutaţi la Ciclova. Coloana

nemţească de la Oraviţa i-a tăiat în două, el a rămas dincoace, unde îl purtau interese de serviciu, iar familia i-a fost zăvorâtă între dealurile Ciclovei. Era trist omul şi disperat.

- Toate economiile noastre sunt la ele. Dacă vor cădea în mâna nemţilor, am rămas pe drumuri. Nu-mi pasă de bani. Să le ştiu pe ele în siguranţă şi atunci totul e bine.

- Şi ce vrei să faci acum?

- Mă îmbrac în haine ţărăneşti şi încerc să trec la Ciclova să le aduc.

Nu-mi place planul ăsta.

- Eu cred că ar fi bine să încerci să te strecori în uniformă, noaptea. Dacă ai ghinionul să te înhaţe, în uniformă eşti prizonier de război. Dar, dacă te prinde în haine ţărăneşti şi te descoperă, te împuşcă pe loc ca spion.

Omul se sperie.

- De, ştiu eu ce să fac? Să mă mai gândesc.

Nu l-am mai văzut din ziua aceea şi nici nu am mai auzit nimic despre el.

Atacul de la Agadici şi Ticvaniul Mic

Oamenii l-au simţit şi pe acesta de dimineaţă. Poate ştiri venite de acolo, care mi-au scăpat, poate deplasarea unei părţi din unitatea care apăra dealul Cacovei le-a sugerat, de dimineaţă erau cu feţele din nou îngrijorate, pe străzi şi prin grădinile care în această parte a satului sunt geometrizate pe o coastă, arătând întinderile spre Oraviţa ca într-o panoramă. Şi exact la nouă fără un sfert tunurile au început să bubuie. Întâi din depărtare, apoi tot mai aproape.

Au venit cu forţă mare. Satul Agadici, cufundat într-o depresiune de teren, a fost depăşit după ce avanposturile noastre uşoare, mai mult ca să semnaleze apropierea inamicului şi tăria lui, l-au apărat vreo două ore.

A fost una dintre cele mai grele lupte. Nemţii şi-au scos brandurile pe o creastă la nord-vest de sat. De acolo, şi-au vărsat focul asupra poziţiilor noastre înşirate în faţa Ticvaniului Mic. În ceasurile care au urmat, multe sute de proiectile au făcut să hohotească munţii Oraviţei, care serveau de fundal şi răsfrângeau bubuiturile. Spinarea dintre cele două poziţii a fost prinsă între flăcări, obuzele au incendiat odăile oamenilor. Cu o sălbăticie nemaivăzută muşca focul din pereţii de bârne; aşezaţi spre mai mare jale între jarăzi de paie şi de fân, te înfiorai văzând goana flăcărilor spre vale. În curând, toată perspectiva se ascunse după gardul de un roşu întunecos a limbilor de foc din care rotocoale negre şi mânioase de fum se repezeau neîncetat spre cer. O cortină neagră se întinse între nori şi pământ, briza care încetase ţinu în loc vălul de jale.

Prin grădini oamenii plângeau. Nu le mai păsa de exploziile care urmau neîntrerupte una după alta. Priveau cu suflet îngrozit prăpădul trudei de un an al tuturor care le erau semeni.

- Uite, uite cât e de grea bătaia lui Dumnezeu. Ce folos că ţi-ai scăpat viaţa. Dacă ai rămas numai cu cămaşa de pe tine. Mai bine să te sfârtece un obuz.

Disperarea nu admitea nici o fărâmă de judecată, obuzele aduceau moartea pe nevăzute, dar prăpădul limbilor de foc era ceva sesizabil, ceva ce se desfăşura în faţa lor, lăsând în urmă numai ziduri roase de scrum şi înjumătăţite, care se aşterneau ca o plângere de jale sub cer.

Obuzele nemţeşti se apropiară. Pipăiră halta Greoniului, în jurul căreia răsăriră jerbe de pământ. Un obuz lovi în plin, peretele se cutremură şi, în scurt timp, şi în boschetele ce o încunjurau se văzu licărul roşu.

Puţin mai târziu, obuzele trosnesc dincoace de Greoni, la câţiva paşi de calea ferată.

- Vine rândul nostru acum. Doamne, ce ne facem, Doamne?

Mâinile de cădeau înţepenite îşi răsfirau degetele în convulsii inconştiente, voinţele erau topite. Nici să se ascundă nu se mai putea nimic. Stăteau cu capul gol în bătaia vântului, ca fascinaţi de prăpădul pe care-l aşteptau şi asupra lor. Incendiul nu se terminase, izbucneau când ici, când colo vâlvătăi care umpleau tabloul de spaime.

Clipele iarăşi trec în grea aşteptare. Nu-mi dă în gând că până în sat e o distanţă mai mare decât aceea pe care o bate brandul sau un tun uşor. Absorb fără discernământ înfiorările altora şi am impresia că m-am predat sorţii.

Exploziile au încetat de mult. În urechile noastre însă ele tot mai bubuie. Abia într-un târziu auzim tăcerea şi constatăm – parcă nu mai bate.

- Au intrat în sat, de aceea nu mai bat.

Câteva zeci de perechi de ochi se îndreaptă înainte spre Ticvaniu Mic, ale cărui case curg la vale pe coasta satului, abia la doi kilometri de noi. Alţii se urcă în copaci.

- Vin camioane.

Într-adevăr, se vede un sul de praf înălţându-se spre cer acolo pe unde trebuie să fie drumul ascuns printre porumbişti. În curând, se arată şi trei maşini care au ieşit pe şosea şi se îndreaptă spre drumul lateral, de către Greoni spre Ticvaniu Mic.

- Îi ia pe ai noştri din flanc!

Ţipătul vine gâtuit. Neputinţa de a le veni în ajutor ne face să scrâşnim din dinţi. Am vrea să strigăm. Să urlăm aşa de tare, să ne audă şi cei ameninţati, ca să întoarcă privirea spre dreapta. Nu putem şi moartea nouă în scurtă vreme dispare între băgrinii de la marginea satului.

Nu mai putem ridica ochii. Cu picioarele înţepenite plumb, în pământ, stăm şi tăcerea cuprinde tot mai mult, gravă şi plină de insinuări, peisajul.

Dinspre stradă se aude ropăitul unor paşi alergători. Arme se ciocnesc, gamele şi alte ferotine clincănesc şi, peste sunetul metalului, o înjurătură înfundată se aude ca dintr-un butoi:

- Ţine scurt, răgălie. Să nu te pierzi pe drum, că nu-ţi mai vezi ogrăzile de acasă.

Ne uităm iarăşi unii la alţii Un nou ţipăt spintecă tăcerea grădinilor:

- Au părăsit poziţia. Am rămas în mâna nemţilor.

A fost ca o lovitură de sătâr, dată de un călău nemilos care şi-a chinuit până la urmă victima cu speranţa salvării. Va să zică degeaba au fost credinţele noastre în batalionul de vânători de munte, despre care se vorbea că ar fi în drum spre noi şi cu menirea de a ocupa Oraviţa de la cotropitori. Când va sosi, va fi prea târziu. Iluziile au rămas deşarte.

La foarte puţine mese s-a întins prânz în ziua aceea şi copiii sorbiră supa singuri, cu mişcări răzgâite şi cu ochii poncişi.

În liniştea ce s-a lăsat peste noi, tot la două minute ne ivim în poartă să vedem motocicleta de recunoaştere a neamţului peste podul de la capătul satului. Trei ore ne-au chiunuit figurile aşteptării, apoi dinspre Ticvaniu Mare bombardamentul izbucneşte din nou. Pe noi ne-au lăsat la o parte pentru că nu pot trece peste podul Greoniului, care a fost aprins la primul atac.

Tot una. Dacă va cădea şi acest sat, noi am scăpat de bombe pe ziua aceea, dar rămânem în mâinile lor.

Un lucru ne miră totuşi. Bombele, în loc să se apropie de la Ticvaniu Mare, parcă se întorc spre Ticvaniu Mic. La urmă le auzim acolo, unde au început, în hotarul Agadiciului. Fix la cinci fără un sfert, apoi, încetează. Se mai văd pe platou tăciunii aprinşi ai incendiului, acolo e linişte deplină. Pe neaşteptate, printre porumbişti se iscă o perdea de praf, care merge încet şi cu opinteli spre Oraviţa, unde dispare după clădirea albă a spitalului.

Nu ştim ce vrea să însemne perdeaua de praf. Dar prin inimi sfârâie un curent electric, ochii încep să lucească, până când strigătul izbucneşte:

- Ocupă ai noştri Oraviţa!

Îndată ne dăm seama că speranţa noastră a fost prea temerară. Dar nu ne putem opri în saltul nostru de la o extremitate la cealaltă, descărcarea vine irezistibil. Se porneşte un chiot de veselie, parcă ar fi rugă. Oamenii ies din case, femeile mişcodesc din şolduri vesele, copiii îşi zvârlă pălăriile în aer. Înserarea se lasă asupra unui sat în fierbere care se pregătea să serbeze seara victoria după merit.

De după colţul străzii, dinspre Ticvani, apare calul tărcat al unui ofiţer. La răscrucea drumurilor se întoarce şi se îndreaptă spre dealul Cacovei. Oboseala curge din membrele lui, liniile

feţei nu se pot rândui în chipul de toată ziua. Un luciu fugar trece prin ochii lui când vede veselia noastră şi aruncă o vorbă între grupurile care s-au format tot la doi paşi.

- N-aveţi nici o teamă, băieţi. La noapte dormim liniştiţi. I-am scos din Ticvaniu Mic şi i-am fugărit până la Agadici. Ca să-şi poată duce răniţii, i-au urcat în camionele sfărâmate. Abia le-au putut trage. N-aveţi nici o teamă!

Capul năclăit în sudoarea focului de cu ziua e greu de sub casca de oţel. Ofiţerul e aproape de istovirea finală. Totuşi, la fiecare grup, repetă:

- N-aveţi teamă, băieţi. I-am scos din Ticvani. Fiţi liniştiţi!

Nu au ocupat deci Oraviţa. Nu face nimic. Veselia nu slăbeşte din cauza aceasta, important e că am reuşit să înfrângem neamţul cu motoare şi automate trufaşe, care i-au făcut faima de invincibil.

Ofiţerul, îmbrăţişat de privirea plină de dragoste a oamenilor, ajunge pe culmea dealului. Silueta călare se proiectează brună pe cerul aprins de soarele care se culcă. Se vede că dă îndrumări pentru la noapte, apoi se întoarce cu privirile la vale şi cercetează cu ochii lung locurile către Oraviţa, care azi au ars în greu foc. În fine, face un sem cu mâna spre sat, parcă şi de sus ar spune „Fiţi liniştiti, băieţi! La noapte avem pace.”, şi coboară cu calul spre adăpostul săpat în pământ, de cealaltă parte a dealului.

Era comandantul poziţiei de pe dealul Cacovei, care în pauza de la amiază a alergat în goană în ajutorul camarazilor strâmtoraţi la Ticvaniu Mic.

Veşti şi poveşti

Urmează iarăşi o zi în care soarele zâmbeşte peste un sat liniştit. Ne adunăm, deci, în faţa prăvăliei lui Bojin, pe care viforul l-a prins odată cu noi aici. La Bojin este unul din centrele de discuţie publică (mai sunt vreo zece numai pe strada principală), unde se află, se inventează, se potrivesc şi se difuzează cele mai noi ştiri. Adunarea noastră e foarte democrată, participă la ea rândaşi, domni şi ţărani. Singura condiţie de a putea participa este să ştii ceva „absolut sigur", „văzut cu ochii mei, auzit cu urechile mele", „aflat de la persoană absolut sigură". Adesea primim şi membri externi, ceferişti cu gările ocupate, în drum spre alte gări, soldaţi care au scăpat cine ştie de unde şi acum sunt în căutarea unităţii, funcţionari plecaţi de la serviciile din Oraviţa. Alt izvor de veşti nu era, trenurile şi poşta nu mergeau din 10 septembrie, la aparatele de radio, parcă s-ar fi vorbit anume, s-au descărcat deodată toată acumulatoarele şi toate bateriile anodice, iar despre ziare nici vorbă nu putea fi. Se poate imagina, deci, cu câtă bucurie apucam câte un „porumbel călător" de felul acesta, care de bine de rău ne putea ţine încordată fantezia câteva ceasuri.

Azi avem o ordine de zi foarte bogată: evenimentele de la Ticvaniu Mic. Şi, culmea, am prins viu şi nevătămat un ticvăneanţ de cei mici, pe care îl descoasem fioros.

- Apoi nu i-a răzbit pe ai noştri, până nu au venit camioanele de la Greoni, deşi au atacat foarte mulţi şi de la Agadici. Au lăsat camioanele la marginea satului şi s-au furioşat prin cucuruz spre poziţie. Au ştiut foarte bine unde sunt ai noştri. I-au luat din spate pe neaşteptate. Când s-au văzut între două focuri, românii

nu au mai avut ce face, s-au tras repede de partea cealaltă a satului, de către dealuri. Atunci nemţii au intrat în sat.

- Au făcut vreun rău?

- Nu, nu aş putea spune. Numai pe unul l-au împuşcat pentru că ţinea de poartă, de cealaltă parte, ca să nu intre în curte. Încolo, cotrobăiau peste tot după alimente. Încărcau tot ce găseau, untură, cârnaţi, clisă. Puşcau cu revolverele lor automate gâştele de pe drumuri şi le aruncau în camionete. Apoi băutură, butoaie mai mici cu vin sau cu răchie, ce puteau ridica. Pe cele mari le găureau. Lui Iancu Arsan i-au vărsat un vagon de răchie. Ca la revoluţie.

- Ţie ţi-au luat ceva?

- Nu ştiu cum să spun. De mine nu s-au legat, că eram în fundul grădinii, unde am adunat oile, ca să nu le bage de seamă. Muierile erau la sălaş. Când am intrat în casă, neamţul era aplecat peste lada de haine. Era un feciorandru tânăr, nici mustaţă nu avea sub nas. M-am cam speriat, dar el mi-a spus că „nu faşe nimic la tine, cu ţivili nu avem nimic”. Nu-i fi având, m-am gândit eu, dar ce caută bocancii mei cei noi în mână la tine şi de ce ai îmbrăcat bircăbatul (mantaua de piele) a copilului meu? Am vrut să-l şi întreb, dar m-am lăsat, pentru că am văzut că umblă cu mâna la catarama de la revolver. Atunci am râs către el.

- Ai râs?

- Am râs. Şi i-am făcut un semn.

- Un semn?

- Un semn. L-am întrebat pe degete dacă nu vrea să bea răchie. Atunci a râs şi el. Ne-am coborât în pivniţă – el tot cu mâna pe şold – şi am băut acolo, la răcoare.

- Şi?

- M-a întrebat de ruşi. Când a vorbit de asta, am băgat de seamă că ochii lui umblă ca la şoareci, din colţ în colţ. Atunci

eu i-am spus că dincolo de Ticvani, pe la Secaş, sunt câtă frunză şi iarbă. I s-a făcut foarte cald şi a golit dintr-o dată jumătate de trăgulă. Ştiţi, am o răchie de anul trecut, e prefriptă. I-am arătat la lumină cât e de galbenă. A mai tras o trăgulă. Când a plecat, a uitat bircăbatul pe un vas în pivniţă. Abia l-am împins în camion. Dar cu bocancii să fiu al dracului dacă am văzut ce a făcut. Îi va fi aruncat în maşină, când eu am lucrat deasupra vasului, că atunci s-a ivit un moment afară, să-i fi pierdut prin curte – nu ştiu. Am pus muierile azi dimineaţă să caute. Dar dă-i dracului de bocanci, bine că am scăpat cu bircăbatul şi cu oala de cârnaţi, că vecinului de la vale i-a luat-o.

- Au căzut mulţi de-ai noştri?

- Nu, că au fugit. Când au văzut ca nemţii le ies la spate, s-au aruncat de cealaltă parte a porumbiştei. Numai vreo şase care şi-au pierdut firea au fost luaţi prizonieri.

- Cum naiba au dat nemţii aşa de repede de poziţia noastră? întreabă unul mai mult singur.

- Apoi a fost un şpion. Un acar ungur de la Agadici a spus nemţilor. Dar l-au prins.

- Cum l-au prins?

- Au băgat de seamă că el se duce toată ziua la Oraviţa şi trenurile nu mai mergeau de două săptămâni. Nemţii au poruncit ca toţi ceferiştii să se întoarcă la serviciu, că nu puteau mâna trenurile, dar românii nu s-au dus. Nu au vrut să lucreze pentru neamţ. El s-a dus. Afară de aceea, când venea de la serviciu, în loc să se odihnească, el se plimba pe ţarină şi pământ nu avea nici măcar de un petec. Noroc că au pus mâna pe el cu o zi înainte de atac şi au putut muta trupele noastre, că de altfel pe toţi îi prindea. La tranşeea veche nu a rămas decât un pluton. Ungurul a mărturisit tot ce a făcut de la început până la capăt. Când au aflat nemţii că l-au prins i-au mutat familia cu camionul la Oraviţa.

- Dar de la nemţi au căzut mulţi?

- Mulţi. Foarte mulţi. Şi răniţi au avut grozav de mulţi. Când au plecat, am văzut din fundul grădinii, din nuc, cum îi încărca în camion. Îi arunca peste margine ca pe nişte saci. Lucrul dracului să fii cătană, şi la neamţ. La camioane roţile toate sparte, mergea maşina pe guma dezumflată şi aşa făcea fleau, fleau, fleau, fleau! Cei care au mânat au fost foarte necăjiţi.

Ţăranii râd. Se înfurie însă când vine unul cu ştirea că la Vărădia bărbierul şvab ar fi împuşcat pe soldatul român căzut.

- Mama lui. Trebuie omorât ca o năpârcă.

Aici sunt toţi de acord. Dacă l-a omorât să-şi ia pedeapsa. Contrapropaganda însă lucrează prompt. Deodată se lăţeşte vorba în sat că frizerul e om în vârstă, nu s-a amestecat în politică, dar că un ţăran a tras în soldat. Se dă şi numele lui.

Aici contrapropaganda a greşit. Numitul, de când îl ştie lumea, a fost membrul unui partid democrat, e un om bogat cu vază mare în judeţ, nici prin gând nu i-a trecut vreodată să facă pe hitleristul. Ba a avut şi necazuri cu regimul trecut. Astea le ştia toată lumea.

La urmă modifică ştirea în felul că soldaţi nemţi, care au fugit de ai noştri în frizerie, când bărbierul nu era aici, ar fi tras în soldat.

Versiunea asta pare verosimilă, lumea o crede şi se culcă liniştită, după ce mai digeră ştirea aflată de la o femeie venită după sare, că nemţii au devastat în după-masa zilei moara de la Vrani, ridicând toate cerealele şi făina pe care au găsit-o acolo. Moara era proprietatea unui neamţ care nu a fost înscris în grupul etnic şi a rămas străin de mişcarea hitleristă.

Vin ruşii

Nu vin. Sunt aici. În două atacuri puternice, date dinspre Greoni şi Marcovăţ, dintre care cel din urmă a fost cel mai greu din toată seria, pentru că liniile lui cuprindeau şi dealurile de la Comorâşte şi ale Ticvaniului Mare. Ne-am pomenit pe neaşteptate cu ei în mijlocul satului şî nimeni nu ştia să spună de unde au plecat, doar urmele maşinilor arătau spre Ticvani.

Mai înainte cu vreo zece zile au fost la Reşiţa. Apoi s-au semnalat la Bocşa. Fantezia poporului şi dorinţa de a-i vedea cât mai aproape i-a coborât până la Ducnecea. Ba unii au vorbit într-o noapte la Comorâşte cu o sotnie de cazaci, care se orientau după drumul Oraviţei.

Acum însă sunt aici, ca picaţi din cer, în carne şi oase şi, ce e mai important, în tancuri adevărate. Au realizat pentru noi ceea ce în limbaj militar se cheamă surpriză completă.

S-au oprit la răscrucea drumurilor. Cât ai clipi din ochi, satul în jurul lor şi câteva cântăriri din ochi, începe apropierea.

Toţi sunt tineri şi voinici, toţi au faţa veselă şi roşie de plăcerea drumului de toamnă, parcă nu ar fi război. Întreabă de primar. Acesta vine cu vreo doi ţărani care ştiu ruseşte şi de aici înainte prietenia în toi.

Îi întreabă de mâncare.

- Nu, nu. Am mâncat la timp – era ora două după-masă, dar dacă voi nu aţi mâncat, uite, ne-a mai rămas.

Unul scoate o cutie de conserve imensă şi o pâine albă. Ţăranii se minunează, aşa o conservă mare nu a văzut nimeni. Dar şi ei sunt după prânz; atunci se scot ţigările.

- Nu, nu, zic iarăşi tovarăşii. Noi le cunoaştem pe ale voastre, voi însă nu ştiţi ce avem noi.

Ies la iveală din buzunarele mantalelor cutii de ţigarete de o sută, aurite frumos, şi merg din mână în mână. Ţăranii le pipăie, le admiră, le miros, dar se sfiesc să ia. Oricum, unei cătane îi dai ţigări, nu iei de la ea. Rusul râde. Desface cutia şi vâră în gura oamenilor ţigarete pe rând. Apoi mai scoate o cutie din vestă şi se apucă s-o împartă. Scot şi ceilalţi.

Ţăranii sunt uimiţi. Atâtea ţigări la un singur soldat n-au mai pomenit! Se vede că le place tutunul rusesc, însă le e ruşine că nu se pot revanşa. Unuia îi dă în gând să aducă un coş de struguri, ruşii iarăşi se uită unul la altul, zâmbesc şi ridică din tanc un coş plin. Au trecut prin Ticvani şi ticvănenţii i-au primit bine. Oamenii amuţesc.

- Asta-i organizaţie, nu glumă. Să ai tot ce-ţi trebuie din belşug. Aşa poţi să faci război cât te ţine pofta.

Se aude uruit de maşină. Din tancul care se apropie sare sprinten un ofiţer, mai tânăr decât toţi ruşii, cu hărţi în mână şi cu binoclu.

Ofiţerul nostru, coborât între timp de pe poziţie, şi cel rus s-au contactat imediat. Se retrag deoparte şi discută amănunţit situaţia. Când au terminat, rusul dă o comandă, maşinile pornesc. În două secunde sunt camuflate pe ţărmul Caraşului, cu ţevile spre Oraviţa. Unitatea rămâne deocamdată pe loc.

Ţăranii aproape toţi au făcut cătănie pe front. Ochii lor apreciază viteza şi siguranţa cu care sunt manevrate aceste vietăţi de oţel. Apoi vine dezechiparea.

Conducătorii revizuiesc şenilele, deschid larg capacele de aerisire şi caută la motor. Alţii scot tot felul de instrumente optice, lunete, periscoape şi telemetre, cu care scrutează dealurile Oraviţei. Fiecare îşi are îndatoririle lui, pe care le îndeplineşte cu sârg.

Ne uităm şi se uită tot satul în viaţa căruia un eveniment ca acesta se sapă cu gravitate de secol. Soldaţii noştri caută să-i

ferească de curioşii care-i stânjenesc, mai cu seamă de copiii strânşi cerc în jurul tancurilor, ruşii fac însă semn cu mâna – lasă-i, că nu ne încurcă. Se vede că iubesc foarte mult copiii, se joacă cu ei, îi iau în braţe şi-i aruncă în aer. Apoi îi prind din zbor şi-i aşază pe botul tancului. Micuţii ţipă de bucurie, se apleacă curioşi în gâtul deschis al monstrului, unde se văd tot felul de manivele, roţi şi alte drăcii complicate. Nu ştiu pe care să pună mâna mai întâi, rusul se căzneşte să le explice pe limba lui, dar merge greu. Ici, colo, câte un cuvânt de prinde, copiii îl repetă amuzaţi că au descoperit ceva nou şi jocul continuă ceasuri întregi, toată după masa, până când amurgul îi sileşte să plece, nu prea cu voie, acasă. Le despărţire, ochii ruşilor sunt mai trişti, mulţi dintre ei au lăsat undeva, acasă, la câteva mii de kilometri poate, câte un prichindel căruia îi poartă dorul prin înstrăinări.

Tot seara aflăm de la ei că o coloană puternică trece de la Reşiţa spre Anina, ca să scoată pe nemţi de acolo. Noi îi şi considerăm lichidaţi; să atace coloana aceasta din nord, trupele noastre, care i-au scos din Almăj, să-i ia de la sud, iar tancurile sosite la Cacova să intre în Oraviţa pe drumul Greoniului şi i-au încercuit complet pe nemţi. Rusul însă ne astâmpără, în cursul după-amiezii o maşină blindată a plecat în recunoaştere spre Oraviţa pe drumul acela şi a constatat atâta putere de foc pe poalele dealurilor, că un atac dat din direcţia aceasta s-ar solda cu mari pierderi inutile. E mult mai uşor să-i împingă pe ceilalţi de sus în jos, până îi scot din văgăuni, iar unităţile de pe Caraş să-i aştepte la loc potrivit pentru lupta de tancuri şi să-i nimicească în câmpie, unde nu se mai pot ascunde.

Văd că are dreptate, dar neastâmpărul nostru ar fi dorit să lichideze conflictul în cel mult două ore. Rusul zâmbeşte – informaţiile noastre ne-au spus că e mare putere nemţească la Anina – şi a avut dreptate. Se vede că are rutina războiului şi că

unul dintre principiile călăuzitoare este cruţarea la maximum a materialului uman. De altfel, din toată atitudinea lui, din toată acţiunea, am văzut o precauţie deosebită, o grijă dusă la extrem de a nu fi surprins de evenimente neaşteptate. Nu risca aventuri sau înălţări precipitate, la fiecare mişcare sonda întâi amănunţit terenul şi numai după ce a câştigat toate indiciile posibile de siguranţă a pornit cu unitatea la drum.

Se însera de-a binelea. Plec şi eu spre casă. În drum, mi se ataşează un bătrânel cu barba rară şi nerasă de un timp, pe care l-am văzut toată după-amiaza învârtindu-se printre ruşi. Mă întreabă:

- Aşa-i că nu atacă?

- Nu. Aşteaptă să atace alţii, mai mulţi dinspre Reşita.

Caut să-i explic situaţia strategică. Moşul însă dă din cap.

- O fi aşa cum spui dumneata. Dar eu cred că-i altcumva.

Mă uit consternat la moşul căruia i-am ţinut o lecţie de strategie atât de luminoasă, că şi un copil mic ar fi înţeles-o. I-o mai explic o dată. Moşul totuşi se încăpăţânează:

- Eu cred că-i altcumva. Uită-te cum cred eu. Ei nu atacă pentru că au vreme. Sunt mari, mari de tot, ţara lor nu se mai sfârşeşte. Toată vremea e a lor.

Interesul mi se deşteaptă dintr-o dată. Vreau să aflu ce ştie moşul de psihologia popoarelor. Continuă cu ochii undeva departe, parcă ar vorbi numai pentru el:

- Am fost copil de şapte, opt ani, când mi-a povestit moşul meu. A fost revoluţie atunci, în patruzeci şi opt, şi ungurii ne-au călcat şi pe mulţi i-au căsăpit de la noi. Împăratul a fost tânăr, abia avea optsprezece ani, nu putea să răzbească cu halele care au tăbărât asupra împărăţiei. A chemat pe ruşi de ajutor. Ei au venit, i-au bătut pe unguri şi i-au dat înapoi împărăţia tânărului împărat, care a domnit după aceea măido şaptezeci de ani. De atunci a rămas cântarea care mi-a cântat-o de atâtea ori moşul:

„Koşute, Koşute,
Ia-ţi băţul şi du-te,
Că muscalul vine,
O astăzi, o mâine,
O'n cinsprezece zile,
Cu păclia'ntoarsă,
Cu sabia scoasă,
Cu puştile pline
Şi o da-n tine."

Apoi, domnule, nu-i baş aşa acum, ca în patruzeci şi opt? Nu ne-a călcat Hitlăr pe noi şi vine muscalul să ne ajute? Nu s-a împlinit baş azi cinsprezece azile de când ne-a lovit prima oară şi de atunci se ţine de noi ca scaiul? Luni a fost atunci, când a deschis focul, luni este şi azi, când a venit muscalul. Numai că e a doua luni, va să zică cincisprezece zile, ca în cântare. Vine încet, că-i mare şi vine de departe. Şi are timp. Şi să mai bagi de seamă, că una îţi spun. Dumneata vei mai vedea ceva, că eşti tânăr. Eu nu mai am mult. Îţi spun că şi împăratul nostru va domni şaptezeci de ani, ca în patruzeci şi opt, de la mine ca să ştii.

Îmi pofti noapte bună şi se topi într-o stradă lăturalnică. Eu mă grăbii spre casă, cu creierul umplut de gânduri, ca un fagure de greu. Încet, încet, două hotărâri se lămuriră în mine. Nu vom mai da lecţii de strategie nimănui, cât voi trăi. Apoi, să mai vină cineva să spună că istoria nu se repetă. Îl voi trimite la moş Ion Jeicu din Cacova.

Atacul şi alte necazuri

Toată noaptea a plouat, cu un ţărăit la streşini, monoton şi enervant, care a umflat şanţurile de la marginea drumului. Nici altfel nu am fi putut dormi, uruitul tancurilor a durat fără încetare. Am crezut atunci, noaptea, că toată armata rusească a plecat spre Balcani.

Când ieşim la stradă dimineaţă, satul gol. Ne întrebăm nedumeriţi, dar nimeni nu ştie nimic; cum au sosit, aşa s-au dus, misterios, pe neaşteptate, cu destinaţie necunoscută.

Pe la amiază, abia sosesc primele informaţii. Dealul Comorâştei e plin de urme de şenile, care se îndepărtează spre nord. La fel şi ţarinile de sub dealul Albului către Greoni.

Am crezut că înţeleg. Tancurile s-au strecurat pe două direcţii, de unde putea să vină ameninţare, spre Tirol şi Berzovia, unde cu trei zile mai târziu s-a dat un atac cu direcţia Gătaia şi spre Vărădia, ca să aştepte ieşirea nemţilor din Oraviţa. Se mai povesti că aici sunt foarte multe tancuri şi stau ascunse pe sub copaci şi prin boschete şi că ele comunică prin radio cu comandamentele. (Asta era perfect adevărat.)

După aceea, neamţul a atacat din nou dealul Cacovei. Cum am amintit mai sus, acesta a fost cel mai vehement atac, în care nemţii au încercat să schimbe tactica loviturii de front, de până aici, cu una de învăluire prin flanc. Cum nu au reuşit cele dintâi, nu a reuşit nici acesta. Prima ciocnire s-a produs deasupra Cacovei, din direcţia cunoscutului canton de cale ferată. Mai târziu, atacul s-a lăţit spre nord, căutând să înconjoare aripa noastră dreaptă dincolo de Comorâşte, apoi mai sus, aproape de Forotic. Din amândouă comunele duc drumurile spre Cârnecea,

de unde pot să cadă în spatele poziţiilor noastre prin Ticvani. Însă, cum se desfăşura neamţul, aşa îl prindeau ai noştri, alergând cu mitralierele şi cu brandurile pe culmi şi respingând toate tentativele.

Noi nu am mai crezut în posibilitatea vreunui atac nemţesc după sosirea ruşilor. De aceea, ne-a surprins foarte mult. Ştiam că în fiecare sat unde ajungeau prima întrebare era despre ruşi. Le era groază de ei şi părea că pe noi nu ne iau în seamă. La început, ne-a atins orgoliul această desconsiderare, după câteva atacuri, însă, când am văzut că pumnul românesc, izbit drept în nas, îi ţine la respect, ne amuza. Ce o fi dacă într-adevăr se întâlnesc cu ruşii, ne întreba, noi, vor mânca pământul de frică.

La amiază, când atacul era lângă Forotic, ne furişăm iarăşi la Bojin, la un scurt parlament. Nu am putut afla mare lucru, doar atât, că bombele nemţeşti au schimbat vremea şi că un soare călduţ a împrăştiat norii negri de dimineaţă. Asta ne aducea aminte de încercarea de la Vârşeţ, de prin 1910, când ungurii şi nemţii din oraş au adus acolo tunuri, pe care le inventase unul de-ai lor ca să facă ploaie.

După cum se ştie, pe cât de fertil este solul câmpiei bănăţene sus, în Timiş şi în Torontal[230], pe atât de uscat este la sud, în lungul Dunării, unde se întindea pusta cu dune de nisip nesfârşite a Deliblatei[231]. Din cauza acestei aridităţi, Vârşeţul, aşezat chiar la marginea nisipurilor, era tributar economiceşte românilor din Caraş, care le vindeau lemne, legume şi carne. Au tras ungurii şi nemţii cu tunurile de furtună, cum le numeau ei, vreo două săptămâni, ca să capete ploaie şi prin aceasta să dea economiei

---

[230] Se referă la judeţul Timiş-Torontal, unitate administrativă a Banatului (parte a Regatului României) în perioada interbelică. Capitala judeţului era la Timişoara. Primul prefect numit de autorităţile regale române a fost Aurel Cosma, instalat în funcţie în 27 iulie 1919. Judeţul Timiş-Torontal a fost desfiinţat odată cu reforma administrativă din 6 septembrie 1950.

[231] Deliblata (în sârbă Deliblato, Делиблато, maghiară Deliblát, germană Deliblat) este un sat situat în Banatul de Sud, partea de nord-est a Serbiei, în Voivodina.

româneşti o lovitură mortală. Degeaba. Cerul a rămas tot timpul şi mult încă după aceea de un albastru frumos, fără un pic de nor, care părea că zâmbeşte văzând vanele strădanii ale omului[232] de a schimba mersul naturii.

Îmi aminteam pefect de acel eveniment care, împreună cu zborul lui Vlaicu[233] tot la Vârşeţ, au format cele mai luminoase zile ale vremilor. Copil de şapte, opt ani, pe atunci mare lucru nu înţelegeam din sensul întâmplărilor, însă feţele mulţumite şi discuţiile înflăcărate ale ţăranilor care veneau seara la tata să cânte în cor mi-au rămas întipărite în memorie cu urme de neşters. Dacă eşecul tunurilor a salvat bietul câştig al unei munci de rob, păstrându-le cel mai important debuşeu, celălalt eveniment, izbânda lui Vlaicu asupra văzduhurilor, le-a înzecit puterile pentru lupta politică şi spirituală pe care o duceau cu duşmanul sugrumător.

Ne pălim la soare şi fiecare îşi deapănă firul amintirilor, când deodată două pocnituri de brand tremură satul dinspre Vărădia. Ne împrăştiem pe sub porţi ca puii de găină, când îi vede uliul. Alte împuşcături se succed, rafale de mitralieră, branduri şi tunuri antitanc. Toată valea hăuie, focul cuprinde regiune agării şi vărzarul. Obuze explodează în sat, spărgând case şi băgând groază nouă în oameni.

Nu ştim ce s-a întâmplat, până când din capătul satului vine strigătul:

- Camioane de la Vărădia!

Atunci ne dăm seama de pericol. Nemţii, după ce au văzut că dinspre nord nu pot deflanca apărarea noastră, cu mare ocol şi-au adus o parte din trupe cu camioanele la Vărădia şi au pornit acum atacul din stânga poziţiilor noastre. Gloanţele şuieră prin

---

[232] În ediţia îngrijită de Nicolae Danciu Petniceanu apare, eronat, forma „vanele, strădaniile omului”.

[233] Aurel Vlaicu (n. 1882, Binţinţi, Hunedoara – 1913, Băneşti), inginer, inventator şi pionier al aviației române și mondiale. În vara lui 1912 a zburat peste Vârşeţ.

aer, crengile tremură şi se frâng, oamenii trebuie să se ascundă pentru că un proiectil loveşte acoperişul locuinţei medicului din apropiere. Ai noştri nu răspund. Ne speriem iarăşi, îi ştim plecaţi spre Comorâşte. Iar ca panica să fie completă un avion german trece la mică înălţime peste coamele caselor însoţit de răpăit de mitralieră, vâjâitul motorului este tăiat de ţipătul de fiară atinsă:

- Sunt la capătul satului!

Acum, abia, începe focul nostru, care ia pe nemţi din flanc. Un foc nimicitor. Exploziile nu se mai disting şi se confundă una într-alta, ca la un bombardament aerian. După scurt timp, brandurile nemţeşti se răresc, apoi amuţesc. Se retrag de unde au venit.

Ieşim iar la stradă. Oamenii forfotesc şi îşi arată schijele de obuze despicate în curţi şi pe străzi. Piesele merg din mână în mână. Capete de brand, focoase, aşchii lunguieţe de un cot şi mai mici. Cineva aduce ştirea:

- Au mitraliat casa lui Grâma. Stă glonţ lângă glonţ în perete!

Asta ne consternează şi ne pune pe gânduri. Dacă s-au apropiat aşa de mult de sat nici în casă nu mai avem siguranţă. Înseamnă că în ciudă au început să tragă şi în populaţie.

Contrapropaganda, a cărei origine nu am putut-o găsi, dar pe care am simţit-o de atâtea ori şi o bănuiesc şvăbească, ea nu se lasă: nemţii nu trag în populaţie, gloanţele provin de la soldaţii noştri, cărora Grâma nu le-a dat băutură şi care se răzbună acum în felul acesta, au spart geamurile casei şi au ciuruit pereţii.

Indispoziţie. Priviri negre şi înjurături. Ca să aflu adevărul cobor până la casa lui Grâma.

Nici un geam spart, dar pereţi, sub cornişă, un şir de găuri rotunde, la distanţe egale.

- Le-au tras din mitralieră, constată cineva din prag.

Altul mârâie fără întârziere:

- Nu. Astea sunt de pe poziţie. Nu vedeţi că sunt la înălţimea dealului?

Casa e cu etaj. Poziţia vine cam în dreapta ei. Deci, dacă găurile ar veni e acolo, ar trebui să aibă direcţie culcată spre dreapta. Ele însă par a fi trase perpendicular pe faţadă.

Cer o scară. Un baiat scoate un „glonţ" cu briceagul şi mi-l întinde. Recunosc garnitura de plumb, cu crestături de tijă ca să nu iasă din zid, în care se fixează şurubul suportului de porţelan al liniei telefonice. Asta explică şi distanţa egală la care au fost montate în perete, precum şi coborârea şirului spre fereastra unde firul a intrat în casă. Firele au fost demontate mai de mult, dar garniturile au rămas.

Stupoare. Şi discuţii cu proprietarul, căruia nu-i vine să creadă că a scăpat atât de uşor. Se vede, sunt firi care se vor martirizate şi se complac în postura de victimă.

Noroc că altă senzaţie ne întrerupe. Se constată că un proiectil nemţesc a izbit în biserica nemţească. A zice biserică nemţească în Cacova e un fel de a vorbi numai. În tendinţa lor de separare, din casa tâmplarului Stütz, se spune că şvabii au declarat de biserică o încăpere, au făcut şi slujbe acolo. Acum proiectilul nemţesc a trecut prin trei ziduri din casă, a făcut stricăciuni în atelier şi a umplut biserica de pene dintr-o pernă, pe care a sfâşiat-o chiara colo.

Ţăranii dau din cap. Nici Dumnezeu nu ţine cu nemţii.

Ce au căutat nemţii la Oraviţa?

După primul atac, am crezut că trecerea nemţilor prin Oraviţa se rezumă la o acţiune flancgardă, în apărarea unui gros care se retrage prin Vârşeţ, Stamora, Timişoara sau Becicherecul Mare spre Ungaria.

Mai târziu, jafurile comise ne-au dus la concluzia că, pe lângă acoperire, nemţii mai trebuie să facă şi aprovizionarea trupelor din gros. Într-adevăr, toate magaziile din oraş au fost golite. Cea mai păgubită a fost Cooperativa Caraşului. Vreo 40 de vagoane de sare numai acolo, plus douăzeci şi şapte de lână, cam tot atâtea de zahăr şu nenumărate altele cu cele mai diferite articole au fost încărcate de aici şi transportate la Biserica Albă, cu camioanele. Au venit apoi, pe rând, Magazia Centrului de Exploatare şi a Cercului de Recrutare. Mii şi mii de perechi de bocanci, echipament şi arme au fost „capturate" şi duse, muniţia explodată. În curtea cazarmei, puteai să umbli până la genunchi în materiale atât de scumpe azi; ce nu puteau transporta, distrugeau. Arhiva Centrului de Recrutare aprinsă. Cu meticulozitate nemţească au desăvârşit opera de „curăţire" a depozitelor Legiunii de Jandarmi, iar CAM-ul a fost păgubit de vreo şase vagoane de tutun şi de fabricate. Tâlhăria nu a cruţat nici magazinele muncitoreşti ale UDR-ului, nici Cooperativa funcţionarilor publici. Şi tot ei se mirau că funcţionarii administrativi şi ceferişti nu au vrut să intre în slujba lor. Curajul acestora din urmă are importanţă deosebită. Dacă nemţii puteau face transporturi mari cu trenul, prăpădul îi păştea şi pe particulari. Locomotivele noastre au reuşit să fugă din prima zi la Berzovia, iar bravii ceferişti cărăşeni s-au dovedit rebeli faţă

de momelile şi ameninţările nemţeşti. În ultima săptămână de surghiun, am auzit că nemţii ar fi reparat linia întreruptă dincolo de Jam şi că ar fi pus în funcţiune trenul, cu locomotive aduse de la Biserica Albă. Acest fapt însă, până la plecare, nu l-am putut controla şi nu cred să fie adevărat.

Viaţa în oraş era insuportabilă. Intelectuali români, ca să scape de prezenţa unor copii de optsprezece ani – ăstia erau soldaţi germani – care umblau beţi morţi şi se jucau cu pistoalele automate, se ascundeau prin codrii Ciclovei şi ai Maidanului, unde trăiau ca jivinele. Unii au scăpat prin satele din jur în care nu ajunseseră nemţi, dar cel mai mult se hotărâseră să rămână prin apropierea caselor, ca la vreun pericol să poată sări în ajutor cu un minut mai devreme.

Aceeaşi acţiune de jaf şi prin satele în care au ajuns. Luau de la oameni îmbrăcăminte şi alimente, mai cu seamă untură, slănină, cârnaţi, făină. Au adunat la Oraviţa 400 de vaci, din Anina, din Ştaier. Ceea ce le-a plăcut mai mult a fost carnea de gâscă. Împuşcau cu sutele gâştele de pe uliţi şi le aruncau în camion. Apoi băutura cu nemiluita, le plăcea să trăiască bine, seara făceau chefuri cu gâşte fripte şi cu şvăboici[234] crude, vorba unui cărăşan mucalit, iar noaptea beau ca porcii. Ca să-şi poată dormi beţia, atacurile le dădeau, cu regularitate uimitoare, la nouă fără un sfert, şi le terminau la cinci fără un sfert (după masă, ca să poată ajunge la timp la cină). Adică opt ore de luptă, am făcut mult haz de chestia asta, până a trecut de nouă – acordau, după cum se vede, sfertul academic – după care aveam linişte în ziua aceea.

Într-o duminică, ne-au scos lingurile din mână chiar la amiază. Explicaţia am aflat-o mai târziu: făcuseră chef mare sâmbătă seara şi nu s-au putut scula la timp.

[234] Forma corectă a pluralului este „şvăboaice”. Am păstrat declinarea folosită de autor pentru că (dată fiind atitudinea arătată faţă de şvabi de-a lungul acestui reportaj) este posibilă intenţia unei conotaţii peiorative.

Noaptea nu au atacat niciodată, după înserare nu au cutezat să atace nici satele neapărate de armată.

Pe unde umblau după informaţiile privitoare la trupele ruseşti, primul lucru era să asigure pe oameni că nu au nimic cu ei. Nu mai ştiu în ce împrejurări a ieşit la iveală că le era frică de partizani. Au păţit-o urât cu partizanii cărăşeni, care au luptat mână în mână cu partizanii din Timoc, lângă Dunăre, la Moldova Nouă, când prima lor încercare de trecere ai noştri au înecat-o în sânge. Din această cauză nu se prea legau de populaţie, cât am stat acolo, afară de baba de la Vărădia, de ţăranul din Ticvani şi de doi cicloveni, nu am auzit de alte omoruri, ceea ce, cunoscând rezultatele record din alte părţi, trebuie să recunoaştem.

Desfăşurarea evenimentelor, mai târziu, a demonstrat că acţiunea de la Oraviţa, pe lângă cele de sus, a avut şi rost politic. Trebuiau puşi la adăpost şvabii din regiune, care s-au arătat prea zeloşi hitlerişti şi cărora schimbarea de la 23 august le-a luat pământul de sub picioare. Acţiunea aceasta s-a prăbuşit în cel mai caraghios blam. S-au adunat hitleriştii, au fost încărcaţi în camioane împreună cu lucrurile lor cele mai de preţ şi au fost duşi la Biserica Albă. Nu se ştie precis ce s-a înâmplat acolo cu ei. Se spune că ar fi trăit din cazanele lui Hitler.

Ceea ce se poate afirma controlat este că, după puţin timp, aceşti trişti eroi de neagră amintire au ieşit să cerşească de mâncare prin satele româneşti din jur, pentru că bani nu mai aveau să-şi cumpere. Promiteau sume fantastice pentru o căruţă care să-i aducă de la Marcovăţ până la Cacova sau până la Oraviţa. Plata, evident, urma să se facă aici. Se înţelege de la sine că foarte puţini au acceptat riscurile unui asemenea drum şi hitleriştii au fost siliţi să o ia pe caii apostolilor, prin cucuruze, ca să nu fie văzuţi, până au ajuns în satele din România, unde au găsit iarăşi linişte şi adăpost la conaţionali.

Cea mai importantă misiune a detaşamentului german a rămas totuşi tăierea liniei Timişoara-Bucureşti, la Iablaniţa, şi ocuparea împreună cu distrugerea Reşiţei, cu linia ferată spre Caransebeş.

Situaţia era destul de critică. La Vârciorova linia era ţinută sub fondul bandelor nemţeşti ascunse în munţi, trupele ruseşti trecuseră dincolo de Orşova, fiind despărţite de cele de la Severin. Cu toate acestea, apărarea rusească creştea. În câteva zile, se putea prevedea curăţirea definitivă a regiunii şi trecerea Dunării în Iugoslavia, la Cladova. Pentru a împiedica aceasta, era nevoie de punctul Iablaniţa, pentru că din Oraviţa, Bozovici şi Iablaniţa putea încerca un atac de sus în jos asupra Orşovei.

Încercarea nu a reuşit. Am văzut cum au fost înfrânţi pe Valea Prigorului pentru prima oară. A urmat apoi bătălia de la Bozovici şi hărţuielile de la Ştaier, care au umplut spitalul din Oraviţa de răniţi.

Nici ocuparea Reşiţei nu a reuşit, atacurile s-au sfărâmat în zidul de piepturi de la Cacova, cea dintâi poartă spre Reşiţa. Mulţi vor fi clătinat din cap, când au văzut la începutul acestui reportaj că am asemănat luptele de aici cu marile epopei ale războiului trecut. Cine se gândeşte însă ce consecinţe funeste ar fi avut ocuparea Reşiţei, înainte de venirea trupelor ruseşti şi distrugerea ei în acest timp, îşi poate da seama de importanţa rezistenţei de la gura Văii Caraşului. Chiar dacă ar şti cu câtă greutate au fost purtate aceste lupte care au decurs nemijlocit în faţa ochilor mei, nu ar găsi nici o exagerare în comparaţie. Trupe aveam puţine, muniţia trebuia cruţată. Alergau deci feciorii ca scoşi din minţi de pe un deal pe altul, ca să ajungă în ajutorul părţii ameninţate, înainte de a fi prea târziu. Armamentul superior era de partea adversară, precum şi posibilitatea deplasării motorizate. Faţă de mărimea numărului – erau aproape trei divizii nemţeşti angajate în acele lupte – singurul nostru avantaj era dealul fortificat prin

dârzenia, încăpăţânarea de a nu ceda cu nici un chip şi hotărârea de a recâştiga fiecare pas de teren pierdut.

Afară de aceea, trupa trebuia păstrată fără pierderi, cu orice preţ. Nu se ştia dacă unităţile atacatoare nu urmează un gros şi mai important – erau doar atâtea divizii nemţeşti în Serbia – şi ce era mai grav, nu se ştia când şi cum vor putea sosi trupele româneşti sau ruseşti de împrospătare, pentru că toată graniţa era în foc. Comunicaţiile erau întrerupte cu desăvârşire, iar ştirile care soseau vorbeau despre o Timişoara în flăcări, depăşită de germanii apropiaţi de Lugoj şi despre Deva ocupată de unguri.

Iată împrejurările în care au trebuit să lupte feciorii de la 998. Iar dacă amintind numele lt.-colonelului Căpăţână, care a condus operaţiile din postul de comandă de pe culmile Ticvaniului şi al locotenentului M. Stavrache, care a apărat dealul Cacovei, voi atinge modestia lor, îi rog să mă ierte. Simt ca o datorie elementară să exprim recunoştinţa Banatului. Şi aş dori ca fraţii mei din Caraş să nu le uite numele, pentru că mulţumită lor pot să lase urmaşilor amintirea splendidă a unui eroism înălţător şi un subiect de baladă pentru vitejia românească.

Iar dacă aş şti că nu se supără de înjurăturile trase în gând la adresa baloanelor de oxigen, cu sosirea trupelor de ajutor şi cu alte poznaşe încurajări, repetate zilnic şi tot zilnic dovedite vane, aş fi foarte fericit. Îmi dau seama acum, când însăilez rândurile de faţă, că fără aceste injecţii de încredere greu am fi putut trece atâtea zile de cumpănă şi că ele aparţin tot atât de riguros conducerii războiului, ca şi ştiinţa strategiei din care domniile lor au dat examen aşa de strălucit.

Sfârşitul luptelor

Despre luptele din ultimele zile nu am multe de spus. Înfrângerile mari de la Prigor, Bozovici şi Ştaier precum şi sângerările aproape zilnice de pe Valea Caraşului îi istovesc pe nemţi. Se apropie de socotire cu paşi repezi. Mai încearcă o dată la Cacova, o dată la Ticvaniu Mic şi la Greoni, fără nici un rezultat. În Cacova şi la Ticvaniu Mare nu pot să intre, cu toţi morţii şi răniţii pe care i-au lăsat pe dealurile cărăşene. Multă vreme nu am ştiut de ce curăţă aşa de temeinic câmpul de luptă înainte de a se retrage. Abia târziu am aflat că în rândurile lor purtau mulţi şvabi din Banat, ale căror familii în felul acesta au voit să le cruţe de consecinţele fatale. Aşa se explică şi faptul că au cunoscut atâta de bine toate potecile şi toate cotiturile pe unde au trecut: voluntarii aceştia, împreună cu şvabii localnici, i-au călăuzit. Din noroc, degeaba.

O amintire tristă întunecă aceste zile din urmă. Unica fetiţă, de trei ani şi jumătate, a prietenului Firca, de la telefoane, moare în urma unei boli care a doborât-o în zilele refugiului prin munţii de la Jitin. M-a atins deosebit de dureros nenorocirea prietenului care, împreună cu soţia, a stat tot timpul la datorie. Datoria făcând posibilă legătura între unităţi şi cele mai grele bombardamente.

Acum, după câteva zile, lucrurile din urmă îmi pare cernuite prin sita visului. Obişnuinţa cu pericolul sau sentimentul siguranţei, provocat de apropierea trupelor ruseşti, le fac să pălească faţă de amintirea gravată cu vârf de oţel a zilelor dintâi. Se aude că circulă trenul de la Reşiţa spre Caransebeş, mai vine ştirea că Anina e curăţită şi Ştaierul, apoi roţile unei căruţe

de ţigani, mică şi dărăpănată, se rostogolesc în împuşcăturile pornite de la spate, cu şase suflete vârâte între bagajele luate a frică, pe un drum ascuns în păduri şi într-o zi de ploaie, tristă şi nesfârşită; urmează două zile de tren şi de veghe prin toate gările, după care caravana noastră soseşte la Timişoara, unde liniştea s-a întronat, în ciuda zvonurilor „absolut sigure” de la Cacova care au incendiat-o de vreo trei ori în două săptămâni.

GLOSAR

A

aciuia vb. – adăposti, cf. lat. *accelo, -are*

alvie (albie) s. f. - copaie, covată, vas lung scobit dintr-un singur lemn; matca unui râu, cf. lat. pop. *albia*

B

băbăluc s. m. – din moşi-strămoşi, cf. scr. *babaluk*

băgrin s. m. – salcâm, salcâm-galben, cf. scr. *bágrena*

beamter s. m. –funcţionar, cf. germ. *Beamter*

bina s. f. – clădire în reconstrucţie sau în reparaţie, cf. tc. *bina*

boactăr s. m. –paznic de noapte, sergent, cantonier, cf. germ. *Wächter*

bocșă s. f. – grămadă de lemne pregătite pentru a fi transformate prin ardere înceată în cărbuni; grămadă de minereuri bogate în sulf, folosite pentru oxidarea minereurilor; cărbunărie, cf. magh. *boksa*

budugăn s. m. – cotlon, ascunziş (et. nec.)

bruș s. m. – bulgăre de pământ, cocoloș, cf. scr. *brus*

bucoavnă s. f. – abecedar (cu caractere chirilice), cf. sl. *azŭbukovino*

bufen s. m. – poreclă dată de bănăţeni locuitorului din comunele muntene ale Banatului, venit din Oltenia (cu varianta *ţăren*, adică sosit din Ţara Românească),

bulvan s. m. (cu varianta *bălvan*) – butuc mare de lemn, bârnă groasă, cf. scr. *balvan*

buzană s. f. – magazie, şopron (et. nec.)

C

canţalist s. m. – funcţionar într-o cancelarie, cf. germ. *Kanzelist*

capitlu (sau *capitul*) s. n. – adunarea călugărilor sau a clericilor catolici dintr-o anumită regiune, cf. lat. *capitulum*

catrinţă s. f. – obiect de îmbrăcăminte din portul naţional, folosit ca fustă sau ca şorţ, cf. magh. *katrinca*

căpărî vb. – a aconta, a arvuni, cf. scr. *kapara*

cheotoare (cheptoare) s.f. – piatră de hotar; capetele bârnelor, ieşite în afară în cele patru colţuri ale casei, cf. lat. *clautoria*

cetanie (citanie) s. f. –citire, instruire prin citit, lectură, cf. sl. *čitenije, četanije*

chinez s. m. – cneaz, jude comunal, cf. scr. *knez*

ciul adj. - (despre animale) care are urechile anormal de mici, sfâșiate, rupte sau căruia îi lipsește o ureche sau ambele urechi, un corn sau ambele coarne, cf. scr. *čula*

clăbăţ s. n. - căciulă din blană de oaie, cf. scr. *klobuc*

cleánţ s. n. – strâmtoare între dealuri cu drumuri tăiate în stâncă, trecătoare, cf. scr. *klanac*

clisă s. f. – slănină, cf. bg. *klisa*

condotier s. m. – căpetenie de mercenari care se angaja în serviciul unui oraş, al unui principe etc., cf. it. *condottiere*

conscripţie s. f. – înscriere anuală în rândurile militare, recrutare, înrolare, înregistrare, cf. lat. *conscriptio*

coşavă s. f.– vânt dinspre răsărit, cf. scr. *kosava*

cotăriță s. f. - coș, cotarcă, paner, cf. scr. *katarica*

crepdeşină s. f. – crep, cf. fr. *crêpe de Chine*

criţar (creiţar) s. m. – monedă, cf. pol. *krajcar*, scr. *krajcara*, magh. *krajcár*, germ. *Kreuzer*

crug s. n – cerc, orbită, ciclu, glob, cf. scr. *krub*

crump s. m. – cartof, cf. scr. *krumpir*

cumet (cumăt) s. m. – consilier comunal, cf. scr. *kmet*

curechi s. m. – varză, cf. lat. *coliculus*

D

dâlmă s. f. – formă de relief cu aspect de deal mic; insulă; răzor; nodul; nod la ramificaţia unei plante, ctm. *dâmb+gâlmă*, cf. magh. *domb*., sl. *chlŭmŭ*

deschilinire s. f. – deosebire, diferenţă, cf. magh. *külön*

diurnist s. m. – persoană angajată şi plătită cu ziua, cf. lat. *diurna*

dooni vb. tranz. - (fonetism bănăţean pentru regionalismul *duhăni*) a fuma, cf. scr. *duhan*

dusăg (duşag) s. n. – saltea, ţesătură groasă care se pune pe laviţă, cf. tc. *tüşek*

E

erariu s. n. – (în organizarea administrativă a Imperiului Austro-Ungar) administraţia financiară a statului, cf. germ. *Ärar*, lat. *aerarium*

F

filit s. n. – rocă metamorfică de culori variate, cu şistozitate pronunţată, care ia naştere din metamorfozarea argilelor, cf. it. *filite*

folar s. n. – pieptar din piele de oaie, cf. lat. *follis*

fruştuc s. n. – gustare, cf. germ. *Frühstück*, poate prin intermediul magh. *frustuk*

G

găzi vb. – a călca (în picioare), cf. scr. *gaziti*

gârbaci s. n. - bici făcut din mai multe curele împletite, cf. tc. *kirbac,* bg. *gărbač*

gheşeft s. n. – afacere măruntă (necinstită), cf. germ. *Geschäft*

granată s. f. – grenadă, cf. fr. *grenade*

grisou – gaz de mină, cf. fr. *grisou*

gutâi s. m. –gutui, cf. lat. *cotoneus*

H

hală s. f. – vijelie, monstru, gihanie, arătare, cf. scr. *hala*

herţeg s. m. – duce, voievod, cf. germ. *Herzog*, magh. *herceg*

I

iancăr s. m. – cojoc din lână sau piele, cu aplicaţii, cf. germ. *Jacke*

ic s. n. – pană de despicat lemne, cf. magh. *ik*

işpan s. m. – prefect, nobil, administrator, jupân, cf. magh. *spán, ispán*

J

jimblă s. f. – franzelă, cf. magh. *zsemlye*

jugher (var. *iugăr*) s. m. – (unitate de măsură a suprafeţelor, echivalentă cu 0,5775 hectare, cf. lat. *iugerum*

L

laibăr s. n. – haină ţărănească (din postav) scurtă şi strânsă pe corp, fără mâneci, cf. săs. *Leibel*

lăstaviţă s. f. – bucată de pânză sau de postav, cf. sl. „lastovica”

loitre s. f. – fiecare dintre cele două părţi ale căruţei, constând într-un fel de scară, care în partea de jos se sprijină de dric, iar în partea de sus se prinde de leuci, cf. scr. *lo(i)tra*

M

mapă s. f. – hartă geografică, cf. lat. *mappa*, fr. *mappe*

măido adv. - aproape

minei s. n. – carte bisericească în care, pe luni şi pe zile, sunt indicate slujbele religioase, cf. sl. *mineĭ*

moalăr s. m. – zugrav, fotograf, cf. germ. *Mahler*

mulcom adj. – molcom, domol, lin, potolit din bg. *mulkom*

N

namestnic s. m. – locţiitor sau reprezentant al unui funcţionar într-o funcţie importantă (laică sau bisericească), cf. sl. *naměstěniku*

năstaşnic adj. – vioi, zburdalnic, neastâmpărat, cf. scr. *nastašan*

nemeş s. m. – stăpân de pământ fără titluri nobiliare, cf. magh. *nemes*

O

obadă s. f. – fiecare dintre bucățile de lemn încovoiat care, împreunate, alcătuiesc partea circulară a unei roți de lemn (la car, la căruță, la moară etc.), cf. sl. *obedŭ*

oltoi s. n. – pom fructifer altoit, cf. magh. *oltani*

ornat s. n. – ornament, veşmânt de ceremonie cf. lat. *ornatus*

P

paor (paure) s. m. - ţăran, gospodar, cf. germ. *Bauer*

parapanghel s. m. – (băiat de) ţigan, et. nec.

parazol s. n. – umbrelă, cf. fr. *parasol*

părădaisă s. f. – pătlăgea roşie, cf. germ. *Paradeis*

piparcă s. f. – ardei (mai ales iute), cf. magh. *paprika*

plăieş s. m. – locuitor de la graniţă străjer, grănicer, *plai+ -eș*

podobie s. f. - melodie după care se intonează, la sărbătorile mai importante, unele cântări bisericești, cf. sl. *podobije*

poliec s. m. – polonez, cf. sl. *poljakŭ*

psalt s. m. – cântăreţ de muzică psaltică, cântăreţ de strană, cf. ngr. *psáltis*

psaltichie s. f. –manual de muzică psaltică, cf. ngr. *psaltiki*

protoiereu s. m. – protopop, cf. ngr. *protoieréfs*

protopresbiter s. m. – protopop, protoiereu, cf. ngr. *protopresvýteros*

R

racilă s. f. – boală, maladie, beteşug, cf. scr. *račilo*

recvisite s. f. – cele necesare, cf. *germ. Requisiten*

rugă s. f. – sărbătorirea patronului unei biserici sau mănăstiri, din vb. *ruga*

S

sălaş s. n. – adăpost temporar, găzduire, cf. magh. *szállás*

scămnie s. n. – scaun, bancă, cf. lat. *scamnum*

slog s. n. – linie de demarcaţie între două moşii, hotar, cf. scr. *slog*

smintă s. f. – alienare, sminteală, culpabilitata, demenţă, ţicneală, vinovăţie, cf. vb. sl. *sŭmensti, sŭmenton*.

sobă s. f. - cameră de locuit, odaie, cf. magh. *szoba*

sotnie s. f. – veche unitate de cavalerie căzăcească, formată dintr-o sută de soldaţi, cf. rus. *sotnea*

sprânji vb. – a alunga, îndepărta, izgoni, împrăştia, risipi, cf. scr. *spržiti*

sucnă s. f. –fustă groasă, simplă, fără încreţituri, cf. scr. *sukno*

stolnă s. f. – excavaţia orizontală sau puţin înclinată într-o mină, cu ieşire directă la suprafaţa solului, et. nec.

strătăia vb. – întretăia, cf. lat. *taliare*

suiţaş s. f – cordon, şnur, şiret, ornament, cf. magh. *sujtás,* cf. fr. *soutache*

sviduí vb. – a vindeca, a însănătoși, cf. scr. *izvidati*

Ş

şândrui vb. – a acoperi cu şindrilă, cf. scr. *šindra*

şlif s. n. – porţiune şlefuită a unei piese; fineţe, rafinament, subtilitate, cf. germ. *Schliff*

şolocat s. n. – oblon la fereastră; jaluzea

ştaigăr s. m. - maistru miner; supraveghetor de mină, cf. germ. *Steiger*

şteamp s. n. – maşină folosită în trecut pentru sfărâmarea minereurilor (aurifere), cf. germ. *Stampf[mühle]*

ştenap s. m. - par, stâlp de lemn întrebuinţat la facerea gardurilor şi a pereţilor de nuiele, ca traversă la calea ferată

T

tas s. n. – tipsie, vas plat, cf. *germ* Tasse, *fr.* tasse

târpi vb. – îndura, suporta, pătimi, cf. sl. *trŭpeti*

trăgulă s. f. – furtun de tras vin sau ţuică din butoi, din *trage+ -ulă*

tuf s. n. – rocă sedimentară poroasă, cf. fr. *tuf*

tureac (tureatcă) s.n. – carâmb, et. nec.

U

uică s. m. –unchi, nene, bade, cf. scr. *ujko*

V

varmeghie s. f. – comitat, district, judeţ, cf. magh. *varmegye*

viorint adj. – violet, vânăt, cf. lat. *viola*

vlădică s. m. – episcop; stăpânitor, domn, principe, cf. sl. *vladika*

Z

zăbranic, s. n. – ţesătură fină de mătase, de borangic sau de lână (de culoare neagră); văl de doliu, cf. bg. *zabradnik*

zâzanie s. f. – gâlceavă, discordie, cf. ngr. *zizánia*

zleamăn s. n. – piatră funerară, cf. scr. *znamenje*

INDICE DE NUME

A

Abramescu	417
Achirie	371
Adam, Nichita	350
Adam, Todor	185, 186, 187, 188, 189, 190, 191, 192
Adamovici, Lazăr	367
Adamovici, Nic.	364
Adrian	508
Ahib	314
Alaci, V.	408, 409
Albu, Isaia	358
Alexa	184, 215, 224
Alexandrescu	212
Alexandrovici, Costa	352
Alexi, Ioan	360
Alexici, Constantin	351
Alexici, Nicolae	352
Alexievici, Petru	352
Almăjanu, Costa	229
Almăşan, Alexandru	348
Alstedius	371
Ambruş, Ioan	360
Ana	197
Andreicovici, Gheorghe	353, 355
Andronescu, P.	408

Anna	462
Anteu	422
Antimosesc, Iosif	354
Antonescu	420
Anuţa	225
Aragodan, Ioan	352
Arcaş, Ion	349
Arjoc, Petru	357
Arnot, Antonie	362
Arsan, Iancu	562
Atanasievici de, Petru	366
Atanasiu, Gh.	416
Athanasievici, Ştefan Nobil de	358
Aţegan, Ioan	350
Avram, Adonf	353

B

Baba, Corneliu	411
Baba Dochia	379
Babeş, Aurel	380
Babeş, Victor	380
Babeş, Vincenţiu	413
Babici Gh.	363
Badila, Petru	364
Baican, Ştefan	354
Baici	508
Balan, I.	381
Balanescu, Andrei	350
Balaş, Iosif	361
Balaş, Nic.	358
Balescu, Damaschin	358
Balint, Gh.	357

Balinton, Petru 366
Banc, Ioan 361
Banciu 280
Bandici, Toma 361
Bandu, M. 416
Barboni, Ioan 359
Barboni, Simeon 359
Barbu, Filaret 417, 418
Barbulescu, Ioan 366
Bauer, Iulius 169, 170
Băican, Ilie 367
Bălan, A. 416
Băleanu, Nicolae 362
Bălteanu, Gh. 382
Băloi, Dimitrie 352
Bărbulescu, Petru 358
Bârcă 215, 418
Bârsan, Zaharia 420
Belcea, Blagoe 350
Belcea, Emanuel 358
Belcea, Gh. 350
Belcea, Ion 358
Beloescu 310
Belovici, Ianco 355
Bellu, Pavel 416
Benitzky, Augustinus 363
Berariu, Ioan 350
Berbecuţ, Ioan 354
Berceanu, Ştefan 358
Berkeszi, István 423
Bessenyö, Ioan de 476, 477
Beşleu, Ioan 366

Biberli, Ioan 352
Birchiş 417
Birou, Iuliu 319, 338, 339, 340, 381, 382, 416
Birou, Virgil 416, 416, 447
Bistran, Nic. 361
Blaga, Lucian 116
Blajovan, Ispas 358
Blaş, Gh. 361
Blașian, V. 408
Blidar, Nicolae 495
Blidariu, Ioan 358
Blidariu, O. 416
Bob, Mihail 357
Bobu, Elena 242, 243, 244, 327
Bobu, Iancu (Ciacia Iancu) 239, 240, 241, 242, 243, 244, 245
Bocu, Sever 381, 416, 422
Bogar, Gh. 354
Bogdan 212
Bogdan, Catul 410, 411
Bogdan, Ioan 353
Boghici, Petru 364
Boitor, D. 382
Boitor, Gheorghe 350
Bojin 561, 571
Bojincă 488, 489
Bojincă, Damaschin 345, 362, 376, 377, 378, 413
Bontilă, Teodor (alias Ladislaus) 356
Borca, Adam 527
Borca, Ioşca 357

Borlovan, Nic.	358
Boroș, Ioan	381
Boroş, Ştefan	360
Bot, Rusalin	350
Bot, Serafim	358
Bota, Moise	367
Botoş, Ioan	352
Boţcu, Atanasie	360
Bozorad	477
Braia	193, 194, 195, 198, 212
Brandis	412, 442
Branişte, Valeriu	370, 381, 422
Braşovan, Gh.	350
Braun	121
Brădian, Dimitrie	349
Brăioni	457
Brătianu, I. C.	413
Brâncoveanu, Constantin	417
Brebenaru (Brebenar)	148, 153, 154, 155, 156, 157, 159
Brediceanu, Coriolan	381, 413
Brediceanu, Tiberiu	382, 418
Breuner	267
Briptă, Ghiţă	131, 184, 214
Bubal, Mihai	488
Bucuţa, Emanoil	448
Bugarin, Grigore	416
Bugariu, V.	416
Buitul, Gheorghe	372
Bumbăcilă, Gh.	354
Bumbăcilă, I.	354
Bumbăcilă, P.	354

Burcă, Pavel 350
Burdea, Pavel 186
Burnaz, Teodora 360
Burtă 223
Butan, Teodor 361

C

Caiman, Gheorghe 339
Califarov, Mihail 356
Canisius 372
Carabeţ, Ignatie 350
Carabeţ, Ioan 353
Caracioni, Maxim 355
Caracioni, Vasile 355
Carcalechi, Gheorghe 351
Carcalechi, Zaharie 347, 351
Carol al II-lea 413
Carol Robert 477, 488
Căpăţână 579
Căpitan, Nicolae 347, 357
Cătan, Gh. 416
Cătană, Gheorghe 225, 381
Cândea, Aurel 413
Cârdu, V. 416
Cepescu, Barbu 351
Cepescu, Nicolae 351
Cermena, Petru 365
Cerna, Mia 382
Cherciu, Matei 352
Chitilea, Stoian 352
Chirilovici, A. 412
Chirilovici, Gheorghe 348

Chirilovici, Mihail	362
Chirilovici, Şt.	361
Chiş, Grigorie	349
Chiţu, Iova	451, 523, 524, 525, 526, 527, 528
Ciacani, Francis	352
Cinerib, Dina	357
Ciobanu, Vasile	360
Cioca, Ioan	353
Ciocârlan, Vasile	363
Ciocârlie, I.	338
Ciucurel, Ion	416
Ciung, Ştefan	360
Ciupe, Aurel	410, 411
Civişan, Pavel	353
Clain, Iosig	362
Claudiu II	508
Cocoş	214, 418
Codreanu, Petru	356
Codreanu, Teodor	355
Colcear, Ioan	363
Coman, Gheorghe	354
Comşa, A.	416
Conda, Ioan	355
Constantinovici, Ioan Miucico	598
Coresi	371
Cornea, Alma	416
Corneanu, P.	416
Corneli, Ioan	360
Cosma, Aurel	416
Cosma, Matei	367
Cosmescu, Ioja	367

Costa	193
Costa, Dim.	360
Costici, Moisă	357
Costin, L.	416
Cotoșman, I.	416
Covaci, Iosif	350
Covăsală, Trăilă	366
Cozulovici, Ion	365
Craia, Ion	191, 524
Crăciun, Damaschin	358
Crăciun, Nic.	359
Crăciunescu, Chiril	366
Creţu	212
Creţu, Dim.	363
Creţu, Ioan	352
Creţulescu	457
Cristescu, I.	408
Cristos (*Crist, Isus Cristos*)	323, 371, 458, 521, 550
Cristu, Ion	351
Croitoru, I.	416
Cuişor, Constantin	352
Culeanu, E.	417
Cuşu, Avram	330
Cuşu, Ion	134
Cuşu, Petru	189, 191
Cuza, A.C.	248

D

Dabici, Mihail	356
Damaschin	488
Daniel, Antoniu	363
Daniel, Constantin	382, 410

Deciu	508
Demian, A.	410, 411
Derbin, Ion	359
Desideriu	488
Diaconovici Loga, Constantin	345, 349, 375, 377, 417, 422
Dima	195
Dima, Ştefan	367
Dimitrie, Constantini	349
Dimitrievici, Damaschin	349
Diplich, Hans	440
Dobra, Avram	365
Dobran, Ioan	363
Domici de Lepend, Petru	367
Don Juan	265
Dovidovici, Zaharie	360
Dragomir, Ioan	366
Draja, Ioan	357
Draşcovici	362
Drăgan	183, 457
Drăgan, Pavel	333
Drăgan, Ion	197
Drăgan, Sofronie	457
Drăgălina, Patriciu	331, 380
Drăghici, Dion	359
Drăgoi, Sabin	406, 417, 447
Drăgulescu	212
Dreghici, Ioan	355
Dreghici, Meletie	345, 364, 379
Drilu, Nicolae	359
Drinca	500
Drincea	242
Drost, Vasile	356

Duca, Nica 357
Duca, I. G. 412, 413
Duma, Adam (Neamţu) 251
Duma, Petru 495
Dumnezeu 129, 146, 153, 189, 219, 225, 276, 281, 283, 290, 326, 343, 375, 457, 508, 528, 540, 545, 557, 574

E

El Greco 316
Eli, Dimitrie 364
Elizabet 224
Emanuel, At. 366
Eminescu, Mihai 413, 440
Eschine 343
Esculap 227

F

Fabian, R. 416
Farca, Pau 418
Faur, Dim. 359
Faur, Gh. 259
Faur, Ignatie 356
Feir de Chiş-Berivo, Iacob 364
Feir, Nicolae 363
Fekete, Miháli 443
Ferch, Andrei 441
Ferch, Francisc 441
Ferch, Rudolf 441
Ferdinand, rege 314, 413
Firca 580

Firondi, Ioan	357
Floarea	203, 457, 523
Florescu, Nic.	362
Fodor, Teodor	363
Fogaraşi	371
Fogoroşi, Florea	356
Franyó Zoltán	440
Frenţiu, Ioachim	336
Friedrich	267
Frigyes, Pesthy	370, 476, 486, 487, 496, 497, 498
Frimond, Ioan	360
Frişcan, Mihail	365
Frumosu, I.	417

G

Gabor, Iancu	325, 327, 373
Gabor, Iănaş (Iănaş Iancovici, Ianăş Popa, Ioan Popovici)	325, 326, 327, 328, 332, 333, 373
Gallas, F.	441, 442
Galbec, Iacob	349
Galici, Pavel	366
Gaita, Alexa	330
Gaita, Axente	336
Gaita, Sofronie (Gaitovici)	330, 335, 336, 339
Gaitovici, Achim	335
Gaitovici, Iacob	333, 335
Gaitovici, Martin	330
Gaitovici, Mihai	333
Gaitovici, Pavel	330
Gaşpar, Mihail	382, 422
Gaşpar, Moise	350

Gavra Alexandru	349
Gavra, Gavril	360
Gârda, Gh.	382
Gheorghe	191
Gheorghe, Ilie	359
Gheorghe, Teodor	352
Gheorghevici, Atanasie	353
Gheorghevici, Dionisie	350
Gheorghevici, Gh. Const.	365
Gheorghevici, Iosif	350
Gheorghevici, Ştefan	361
Gheorghevici, Teodora	360
Gheorghie	503
Gherga, Gh.	350
Gherghina	120
Ghiciu	191
Ghidu, A.	381
Ghili, Partenie	357
Ghita, Miron	417
Ghivoin Petru	350
Ghiţă	165, 287
Ghiciu	191
Giuca	499, 500
Giuchici, Teodor	365
Giva, Dimitrie	349
Godinova, D.	416
Gojdu, Emanuil	345, 362
Golescu	362
Gomboșiu, Şt.	412, 413, 416
Gore	215, 418
Goromiță, D.	416
Grabovsky, Gh.	364

Grâma	573
Grebench, Szemere de	477
Greber, Carol	352
Grecescu, Ioan	361
Grecu, Ion	347
Grigorie	476, 477
Griselini	379, 380, 419, 449, 451
Grofşoreanu, C.	129, 416
Groza, Gh.	412
Grozăvescu, Traian	413
Grozdan, D.	416
Grozescu	208
Grozescu, Iulian	379, 381
Grozescu, Petru	355
Grozovici, Gheorghe	354
Gruescu, Partenie	350
Gruici, Const.	358
Gruici, Mihai	365
Gruici, Nicolae	352
Gruici, Teodor	352
Gruici, Zamfir	350
Gruţu, Moisi	362
Guga, Vidu	418
Gustav	267

H

Hadşia, Nicolae Dimitrie	250
Haji, T.	356
Halas, Gh.	360
Halici, Mihail	371
Hammer, Matei	267
Haşca, N.	382

Haţeg, Sofronie	349
Haţegan	493
Heem (Himfy)	477, 488
Hendrich	285
Herbart	338
Herce, Ştefan	371
Hitlăr (Hitler)	569, 577
Hodoş, Enea	381
Hommenau, Victor Orendi	440
Horra, Ioan	358

I

Iacob (popa)	334
Iacob Gh.	365
Iana, Aurel	381
Iancea, Ignatie	363
Iancovici, Axente	352
Iancovici, Gavril	358
Iancovici, Ioan	354
Iancovici, Petru	327, 332
Iancovici, Mihai	327
Iancu, Avram	207
Ianicovici Beniamin	363
Ianoş	188, 189, 190
Ianoş, Ioan	365
Ianoş, Mihail	367
Ianoşel, Ioan	354
Iclăuzan, Dam.	366
Icma, Pavel	197
Ienciu, Dorina	416
Ienea, I.	382, 416
Ieremici, Tr.	415

Ieştişel Moise	371
Ievuţan, Florea	354
Igret, Teodor	363
Ijac, Vasile	417
Ilici, Dim.	366
Illovici, Teodor	353
Imbre, Ioan	350
Ioanesco, Dim.	363
Ioanescu, Petru	367
Ioanescu, Teodor	367
Ioanovici, Avram	355
Ioanovici, Cristofor	356
Ioanovici, Dim.	355, 363
Ioanovici, Dimitrie	358
Ioanovici, Gh.	366
Ioanovici, Lazăr	361
Ioanovici, Maxim	357
Ioanovici, Nestor	348
Ioanovici, Pavel	365
Ioanovici, Teodor	357
Ion	153, 165, 242, 287, 289, 542
Ionescu, Damaschin	359
Ionescu, Nic.	357
Ionovici, At.	357
Ionuţaş, Ioan	363
Iorgovan, Iovan	308, 313
Iorgovici Brâncoveanu, Marcu	508
Iorgovici (Brâncoveanu), Paul	345, 352, 375
Iorgovici, Simeon	352
Iorgovici, Spiridon	355
Iosif al II-lea	374
Iovanovici, Anna	353

Iovanovici, Pahomie 352
Isac, Ion 411
Işpan, Giurgiu 265
Iuga, Gheorghe 351
Iuga, Ioan 351
Iusuf 314
Ivacicovici, Sofronie 351
Ivul, Gavril 372
Izverniceanu, Constantin 518
Izverniceanu, Damian 381

J

Jacob 314
Jarchescu, L. 416
Jeicu, Ion 569
Jiga, Nic. 361
Josifovici, Partenie 355
Jucu, Cornel 422
Julani, Gavril 349
Jura, Solomon 354
Jurgiu, Gh. 356

K

Kadri, Ali 313
Kelemen 442
Kir Ianulea 417
Kiriac 195, 338
Kolowrat 267
Korhany, Ioan 361
Koşut (Kossuth, Lajos) 569
Kraussen 251
Krausz-Litteczky, Endre 441

Krausz-Litteczky, Ilona 441
Kreutzer 208

L

Laboşan, Pavel 350
Ladea, Romul 116, 308, 377, 410, 412, 413
Lalescu, Tr. 416
Lalescu, Traian 413, 417
Laţcu, Pavel 334
Lazarescu, Pavel 356
Lazarevici, Dimitrie 351
Lazarini, Ioan 355
Lazarini, Panteleon 365
Lazăr, Constantin 359
Lazăr, Pavel 523
Lazi, Sepfora 356
Lăpădat, Ioan 358
Leca, Constantin 345, 351
Leca, Ioan Radu 351
Lena 301, 523
Lencea 362
Lenhárdt, I. 441
Lenuţa 185, 186
Leorinţ 488
Liedemann, D. 362
Lindemaier, Emericus 363
Linţa 212
Liuba 212
Liuba, Al. 382, 412
Liuba, Corneliu 411, 414
Liuba, Sofronie 381
Loga, Vasile 374

Lotreanu, I. 416
Lucacec, Grigor 349
Ludovic al IV-lea 488
Ludovic cel Mare 477, 487
Lungu, Emilia 382
Lungu, Vasile 356, 367
Lupşa, Simeon 350
Lupu 476, 477
Lupu, Petru 350, 381
Luţă 418

M

Maga, Dimitrie 361
Magheţ, Anania 353
Mahomed 252
Maica Domnului (*Maica Măria*) 166, 284
Maior, Petru 344, 379
Maler, Ioan 348
Man, Vichente 359
Manea, Elena 360
Manea, Pavel 359
Mangiuca, Simeon 379
Maniu, Petru 361
Mann, Simeon 349
Manno, Ştefan 363
Manoilă, Nic. 359
Manoilă, S. 415
Manoilevici, Achim 352
Manuilovici, Maxim 351
Marcu, Gh. 350
Marcu, Nic. 359

Marcovici, Ioan	350
Maria (Măria)	197
Maria Terezia	331, 333, 374
Marian, Mia	416
Marien	371
Marienescu, Atanasie	296, 379
Marin, Dimitrie	351
Markovics, Rodion	440
Maroşan, Ioan	354
Maroşan, Petru	354
Marsigli	372
Marta, Achim	451, 505
Marta, Nicolae (cu varianta Micola)	451, 505
Martin	208
Martinovici (Mărtin)	218
Martinovici, Ilie	367
Martinovici, Martin	366
Martinovici, Nicolae	350, 358
Martinovici, Pavel	350
Marţian, Toma	353
Matei, Ion	495
Matei, Vasile	366
May, Karl	248
Măcsân, Romulus	186, 189
Măgdălină	287
Mărian, Ioan	357
Mătoane	186
Mecena	342
Medrea, Cornel	413
Megerovici, Grigorie	352
Megerovici, Nic.	352

Merce, Petru	363
Merce, Onu	367
Mercea, Dimitrie	360
Mercy, conte de	251
Meşterovici, Pavel	352
Mezei, Gh.	361
Miat, Nicolae	350
Miclea, Luca	335
Miclea, Nistor	418
Micşan, Ion	365
Miescu, Ilie	359
Mihai Viteazul	381
Mihail, Gh.	350
Mihailevici, Ioan	353
Mihailovici, Ioan	350
Mihailovici, Lazăr	355
Mihailovici, Matei	366
Mihăescu, Gregor	356
Mihuţ, Avram	350
Milancovici, Ioan	360
Miloia, Ioachim	405, 406, 416, 447
Milosau, Toma	183
Miloş, Daniel	350
Miloş, Pahomie	367
Minc, Vichente	359
Minda	156, 157
Mingea, Gheorghe	118, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 135, 160
Mingea, Ion	127, 128,
Mingea, Pavel	126, 127, 128, 129, 135
Minişan, C.	411
Mircovici, Mâxa	350

Mischin Baba	313, 314
Misici, Atanasie	349
Mitroni, Dionisie	358
Miu, Vidu	333
Miu-Lerca, C.	415, 416
Moaler, Atanasie	362
Moaler, Petru	363
Mocioni, Alexandru	412, 413
Moga, Nic.	364
Moga, Petru	363
Moga, R.	413
Moga, Vasile	364
Moisiovici, Filip	357
Moldovan, Gruia	350
Moldvai, Gregorie	353
Molin	212
Molnar, Constantin	348
Molnar, Ioan	348
Molnar de Alba-Carolina, Ioan	348
Montani, Ion	422
Morariu, Nic.	355
Mornăilă, Ioan	367
Muntean, Ilie	357
Muntean, Trifon	356
Munteanu	156, 157, 191
Munteanu, Simeon	357
Muntyan de Felso Lapugy, Ioan	355
Mureșianu, I. B.	416
Murgu, Eftimie	345, 363, 377, 378, 413
Murgulovici, Pavel	366
Musicescu	195

Musteţ, Petru	367
Mutovscky, Ioan	364

N

Nedelcu	374
Nedelcu, Nic.	364
Nedelcu, Teodor	360
Nedici, Alexie	518
Nedici, Ioan	354
Nedocleanski, Pavel	362
Neghici, Pavel	353
Negrul, Nicolae	495
Neiculescu, Zaharie	349
Nemeşoniu, Nic.	359
Nemoianu, I.	129, 415
Nemoianu, P.	416
Neşici, Gh.	352
Nestorovici, Maxim	327
Niagoi, Ştefan	362
Nica, Costa	360
Nica, Gh.,	353
Nicoară, David	347, 354
Nicoară, Ilie	354
Nicoară, Petru	353
Nicolae	197, 476
Nicolaevici, Ştefan	365
Nicolau, P.	408
Nicolescu, Gh.	350
Niga, Dimitrie	349
Novac, Avram	334
Novac, Iosif	334
Novac, M.	416

Novac, Pavel	365
Novacovici	212, 225
Novacovici, E.	416

O

Odeanu, A.	416
Ogherlaci, Ion	124, 126, 160
Olajos	442
Opra, Const.	359
Opra, Ioan	359
Opran, Ioan	363
Oprian, Nicolae	350
Orbonaş de Vaida-Huniad, Mihail	364
Orghidan, Gheorghe	351
Orghidan, Rudolf	351
Osman, Salim Amurat	508

P

Panalot, Iosif	359
Panovici, Ioan	364
Pap, Florian	360
Pap,Teodor	361, 364
Papp, Petru	359
Paraschiva	526
Pascu, Giorge	370
Pascu, Maxim	356
Pascu, Pavel	528
Pascu, Sofronie	337
Pascu, Vasile	337
Pasculovici (Pascu), Petru	218, 327, 329, 330
Paţiaţi, Spiridon	363

Pau (Piele)	192, 193, 194, 195, 196, 198, 208, 209, 210, 211, 212, 213, 214, 220, 223, 224, 225, 227, 229, 230
Paulian	338
Paulovici, Nic.	366
Pauncovici, Pavel	352
Paus, Vihelmus	363
Pavel	187, 190, 191, 488
Pavel (Almăjanul/Ţiganul)	288, 289, 290
Pavici, Ioan	350
Păcurariu, Nic.	355
Pădineanţu, Filip	229
Păianu, Ispas	358
Pătrică	462
Păvăluţă	208
Pedestrăşescu Hagi, Gh.	347, 353
Perian, Ioan	365
Perianu	417
Peştişan, Dim.	359
Peştişan, Iosif	349
Peteanu, Aurel E.	416
Petőfi, Sándor (Petrovici)	344
Petraşco, Gheorghe	358
Petrica, I.	417
Petricon	457
Petrilă, Pavel	363
Petrovici, Dimitrie	351
Petrovici, Ioan	366
Petrovici (Petru)	218
Petrovici, Ștefan	422
Petrovici, Timoteu	352

Petrovici, Vasile	356
Petru	477
Petru (de Macedonia)	488
Pia, Achim	134
Pilă	188, 189
Pilca, Vasile	350
Pipelca	208
Pitiş, Voina	351
Piuşpuchi, Ioan	360
Pleuşan, Grigorie	364
Pliufa, Atanasie	353
Pociura, Ion	359
Podlipny	441
Poenar	362
Pop, Alexandru	411
Pop, Aurel	413
Pop, Stan	364
Pop, Ţenovie	364
Popa, Constantin	334
Popa, Grigorie	358
Popa, Ion	240
Popa Konstant	503
Popa, Mircea	418
Popescu, Const.	353, 365
Popescu, Gheorghe	350
Popescu, Ieremia	350
Popescu, Ioan	350
Popescu, N.	382, 410
Popescu, Pavel	356
Popescu, Teodor	350
Popescu, Vasile	353
Popescu, Zaharie	350

Popfiu, I.	207
Popiți, Gr.	416
Popovici 225,	488
Popovici, A.	382
Popovici, Al.	362
Popovici, Andrei	352
Popovici, Atanasie	367
Popovici, Aurel C.	381
Popovici, Avsalon	353
Popovici, Const.	355, 358
Popovici, Dim.	350, 363, 366
Popovici, Dimitrie	350
Popovici, Eftimie	349, 350, 357
Popovici, Evantie	350
Popovici, Gh.	361, 366, 367
Popovici (alias Grosesco),Gh.	365
Popovici, Gheorghe (prof. dr.)	380
Popovici, Gr.	366
Popovici, Grigorie	362
Popovici, Iacob	335
Popovici, Ieremia	353
Popovici, Ilie	352
Popovici, Ioan	354, 355, 361, 366
Popovici, Iosif	417
Popovici, Iova	360
Popovici Neica, Ion	359
Popovici, Iosif	349
Popovici, Jivan	355
Popovici, Lazăr	356, 361
Popovici, Nic.	353, 366
Popovici, Nicolae	348, 357
Popovici, Pavel	353

Popovici, Petru 366
Popovici, Simeon 350, 366
Popovici, Sterea 352
Popovici, Ştefan 360
Popovici, T. Sim. 361
Popovici, Teodor 353
Popovici Teodor Manea 359
Popovici, Trifon 353
Popovici, Vasile 361
Popovici, Veniamin 363
Popovici, Zamfir 355
Popovici Bănăţeanul, Ion 383, 413, 419
Popovici de Caţa, David 364
Porumbescu 195, 207, 208
Pozman, Ioan 361
Protici, Zaharia 348
Pulio, Const. 363
Pumuţ, Ioan 354
Purcariu, I. 414
Puşcan, Const. 350
Puşcaş, Dim. 367
Puşconi, Petru 359
Putnic, Iosif 365

R

R. (maior) 549
Rachiţan, Nic. 350
Rachiţian, Iosif 350
Racoviţă 362
Rad, Ioan 361
Radin, Teodor 350
Radiovi, Pavel 357

Radu, Iosif	366
Radu, Nicolae	357
Radu, Pavel	191
Radu, Todor	457
Radulovici, Chiril	365
Radulovici, Emil	365
Raţă, Gheorghe (Gheorghi)	280, 283, 284, 285, 286
Răduleț, R.	408
Rămneanțu, Petru	129, 415
Rezi	188
Rista, Dragodan	347, 352
Risti, Lazăr	347
Rogovan	221
Raici	551
Rodneanu, C.	416
Roman, Iosif	363
Roşu, Ana	356
Roşu, Ion (Ioan)	185, 336, 337
Roşu, Iosif	337
Roşu, Lazăr	356
Roşu, Mihai	375
Roşu, Nic.	356
Roşu, Octavian	544
Roşu, Petru	337, 356
Roşu, Lena	134
Roşu, Sofia	356
Roşu, Teodor	336
Roşu, Todor	134
Roşu, Vichente	347
Rotariu, Pavel	379
Rotschingk, F.	441
Rubenovici, Teodor	350

Rudeanu, Const. 342
Rus, Gavril 362
Rus, Ioan 353
Rusalin 128
Russu, Mihail 355
Rusu 207
Rusu, Manasie 350

S

Sacoşan, Mihail 350
Samargia, Axenta 359
Sav, C. 416
Sava 218, 219
Savici, Petar 365
Savlovici, Gh. 366
Sântă, Lazăr 495
Sârbu, Ioan 380
Schelegia, Avram 356
Schelegia, Ioan 350
Schelejia, Nic. 357
Schelejia, Partenie 355
Schubert 248
Schuckhardt 369
Scumpia, Alexandru 353
Scumpia, Gheorghe 523, 524, 525, 526, 527
Scutariu, David 361
Sebeni, Ioan 363
Sechel, Ioan 350
Secheşan, Vic. 357
Secoșianu, Elena 416
Selt, L. 412
Serb Teodor 349

Serini, Teodor	364
Sequens, A.	382
Sfetca, Petru	416
Sfetcu	418
Sfânta Maria	170, 190, 219, 243, 528
Sfânta Varvara	250
Sfântul Gheorghe	240
Sfântul Ilie	128, 164, 165
Sfântul Ioan Botezătorul	482
Sfântul Ion	240
Sfântul Ştefan	217
Sfetcu	215
Sicheli, Iosif	352
Siemens-Martin	149
Simon, Gh.	356
Simon, Ioan	363
Simonescu, Virgil	411
Simu, Traian	492
Sinai, Matei	364
Sitariu	215, 418
Smaia, Atanasie	354
Socrate	343
Sorinca, Mihai	327, 328, 329, 331
Spasoievici, Arsenie	352
Sretcovici, Ştefan	366
Sretcovici, Trifon	365
Sretcovici, Vasile	366
Stana	518
Stanca, Toma	338
Stanciulov, Gh.	355
Stavrache, M.	579
Stani, Grigorie	357

Stăncescu, I.	408
Stănilă, Atanasie	357
Stănilă, Iosif	357
Stăpoane, Luca	354
Steiner	509
Stibiţa, Spiridon	508
Stoia	183
Stoia, Andrei	359
Stoia Udrea, Ion	416
Stoianovici, Gh.	355
Stoica, Gh.	356
Stoica Iosif	353
Stoica, Marfa	356
Stoica, (Nicolae) din Haţeg	329, 380
Stoica, Ştefan	356
Stoicanescu, C.	416
Stoina, Ion	227
Stoina, Petru	332
Stroe	518
Stürmer	442
Stütz	574
Suciu, Dimitrie	354
Suciu, Nicolae	353
Suciu, Petru	354
Sucurean, Ioan	366
Supp	544
Surlaș	418
Suza, Trandafir	353
Szécsy, Nicolae	476
Szendrei	443
Szuhanek, O.	441

Ş

Şacabent, Arsenie Ioanovici 351
Şacabent, Iosif 508
Şaguna, Anastasie 345, 362
Şerban 371
Şerban, Gh. 361
Şerbănescu, Mircea 416
Şora, M. 416
Ştefan 475
Ştefan Vodă (cel Mare) 207, 208, 225
Ştefanovici, Toma 363
Ştefănescu, Partenie 355
Ştefoni, Mihail 354
Şutu, Petru 508
Şutu Gruici, Iancu 508

T

Tatarţiu, Nicolae 357
Târnovanu, Ion 229
Teodor 364
Teodor, Ioan 360
Teodorescu, C. 408
Teodorovici, Alexie 355
Teodorovici, Ioan 362
Thalia 443
Thales 344
Ticu Fanu Mare 475
Ticu Fanu Mic 475
Ticvan, Petru 474
Tincu-Velea, Nicolae 333, 335, 374, 377, 378, 498, 508
Tirol, Dimitrie P. 365

Titus	123
Toader, Maria	526, 527
Tocilescu, Gr.	509
Tomici, Gheorghe	350
Tomici, Ioan	354, 356
Tomici, Mihai	345
Tomici, Mihail	363, 365
Tomici, N.	416
Tomici, Petru	356
Topliceanu, T.	416
Tőkőli, Sava	377, 378
Tővis de, Bank-Vankuly	349
Traian	121
Trailovici, Moise	365
Trăiluţă, Pavel	361
Tripon, Nic	350
Truia, Mihai	451, 492
Turcu, D.	382

Ţ

Ţapu, Antonie	349
Ţapu, Gh.	358
Ţăran, Ioan	350
Ţăran, Petru	336, 337, 338
Ţeicu, Ion	416
Ţeran, Ioan	358
Ţichindeal, Dimitrie (Cichindel)	376, 377
Ţino, O.	408
Ţintariu, D.	416
Ţirioi, N.	416
Ţunea, Gheorghe	451

U

Ungur, Partenie 350
Ungurean, Dimitrie 350
Ungurian, Vasile 362
Ungurianu, Emanuil 412
Urcan, Gh. 362
Uroş, Const. 357
Ursu, Gh. 359
Ursu, Nicolae 418

V

V. (căpitan) 549
Vancea, Const. 359
Vancea, Enache 360
Vancea, Ion. A. 359
Vancea, Petru 330, 331
Vancea, Zeno 417
Vasici-Ungureanu (Ungurian), Andrei 342, 343
Vasici-Ungureanu (Ungurian), Pavel 341, 342, 343, 344, 345, 346, 348, 368, 378
Vasila, G. 207
Vasile 299, 300
Vasilescu 208
Velea, Gheorghe 332, 333, 334, 335
Velceanu, Iosif 209, 225, 382, 417
Velceanu, M. 382
Velovan, Şt. 338
Ventilă, Gh. 359
Videa 154
Vidu, Ion 195, 382, 413, 417
Vincler, Nicolae 348

Vintilă, Dimitrie	354
Vintilă, Pavel	354
Viski, Ion	371
Vitez, Trifon	363
Viţigan, Chiril	365
Vlad, Victor	408, 413, 414
Vlad Delamarina, Victor	381
Vlaicu, Aurel	572
Voinovici	509
Vrani, Const.	362
Vucovici, Sava	363
Vuia, Gh.	367
Vuia, Iuliu	331, 381
Vuia, Romulus	447
Vuia, Tiberiu	416
Vulcan, Nicolae	353
Vulcan, Samuil	360

W

W. (Weber)	545

Z

Zaharie, Teodor	360
Zaharievici, Simeon	354
Zaicu, Ion	382, 410
Zaslo, Nicolae	353
Zăcanu, Moise	371
Zgriba, Petru	358
Zocul (Zecul)	476, 477

INDICE DE LOCURI

A

Abisinia	117, 309
Abrud	348
Ada-Kaleh	307, 309, 313, 314, 315, 520
Agadici	556, 559, 560, 561, 563
Alba-Iulia	368, 371
Albania	127, 215
Albul, deal	570
Almăj	165, 258, 287, 288, 289, 290, 300, 417, 554, 567
Anglia	375
Anina	119, 165, 205, 221, 248, 252, 253, 255, 263, 265, 266, 267, 268, 272, 277, 278, 282, 283, 284, 286, 298, 299, 339, 414, 428, 488, 510, 543, 545, 550, 567, 576, 580
Apadia	355, 361, 364, 365
Apuseni, munţi	167, 418
Arad	335, 336, 348, 349, 350, 355, 376, 381, 423, 437, 438
Aradul Nou	414, 434
Arândeşti	414
Arcidava	509
Ardeal	145, 214, 347, 353, 356, 364, 370, 404, 410, 411

Ardealul de Nord	534
Asia Mică	215, 314
Augsburg	470
Austria	136, 251, 324
Aussee	296

B

Bacamezeu	333
Bachytyuisse	477
Balinţ	336
Baia de Aramă	294
Baia Şie	294
Baia Vuturului (Scalda-Vulturului), lac	140, 163, 164, 165, 166
Balcani	154, 570
Balcic	428
Banat	116, 118, 119, 121, 129, 130, 131, 145, 162, 207, 212, 214, 217, 228, 239, 245, 248, 314, 316, 321, 324, 325, 335, 347, 369, 370, 371, 372, 373, 374, 378, 379, 380, 381, 391, 392, 393, 394, 395, 396 397, 401, 403, 405, 410, 411, 415, 416, 417, 420, 422, 423, 428, 430, 432, 437, 438, 440, 441 442, 443, 447, 449, 451, 469, 470, 496, 498, 502, 529, 579, 580
Balvanişte	182
Basel	371
Baseşti	366
Bata	355

Baziaş	248, 263, 311, 312
Băile Herculane	227, 430
Bărăgan	311
Bărcăş	183, 534
Băseşti (Begheiu Mic)	366
Băteşti	366
Bârzava	530
Bârzava, râu	121 123, 132, 144, 146, 148, 154, 166, 299
Becicherecul Mare	575
Becicherecul Mic	376
Bega	118
Belgrad	550
Belinţ	358, 415, 417, 447
Beiuş	336, 339
Beregsău	488
Berlin	168
Berzasca	310
Berzovia (Jidovini, *lat.* Bersobis)	120, 121, 122, 123, 531, 570, 575
Beșenova-Veche (Dudeştii Vechi)	398
Beuşniţa (Beu), cascadă	254, 260
Bichici	366
Bichiş	348, 362
Bigăr	428
Bihor	513
Biniş	131, 495
Birchiş	355
Biserica Albă	215, 226, 227, 454, 530, 575, 576, 577
Bizanţ	469, 470

Blaj	345, 364
Bocşa	127, 128, 131, 133, 165, 166, 168, 169, 170, 293, 476, 483, 565
Bocşa Montană	169, 170
Bohui, râu	148
Boldur	358, 359
Bologna	372
Borlova	164
Borlovenii Vechi	288
Bosnia	128
Bozovici	249, 397, 413, 415, 554, 578, 580
Brad, deal	509, 510
Braşov	350, 546
Brazilia	300
Brazova	366
Breazova (Brazova), râu	148
Brădet	253, 491
Brăneşti	366
Brestovăţ	356
Broşteni	251
Bruznic	355
Bucoşniţa	330
Bucureşti	212, 223, 356, 377, 414, 418, 421, 578
Buda	250, 342, 344, 345, 351, 375, 376, 379
Budapesta	227, 245, 246, 423
Bujor	366
Bulgaria	154, 215, 500
Buziaş	124, 417

C

Cacova (Grădinari)	241, 382, 505, 530, 531, 539, 540, 541, 542, 548, 549, 550, 553, 554, 556, 559, 560, 567, 569, 570, 574, 577, 578, 579, 580, 581
California	169
Calina	476, 483, 484, 490, 493
Caransebeş (Sebeş)	126, 218, 331, 354, 355, 371, 372, 375, 376, 378, 380, 381, 395, 397, 398, 423, 424, 425, 430, 578, 580
Caraş (Căraş)	115, 116, 117, 118, 119, 120, 130, 141, 147, 160, 170, 178, 192, 200, 214, 217, 218, 220, 221, 236, 239, 246, 251, 264, 267, 287, 292, 293, 294, 295, 298, 311, 316, 324, 330, 370, 373, 394, 395, 401, 402, 403, 432, 434, 435, 453, 454, 467, 469, 472, 473, 474, 475, 476, 478, 485, 486, 496, 502, 510, 530, 571, 575, 579
Caraş (Căraş), râu	148, 166, 171, 182, 183, 226, 227, 253, 471, 487, 492, 493, 498, 505, 531, 536, 537, 549, 566, 567
Caraş-Severin	392
Caraşova	121, 146, 158, 253, 263, 266, 351, 358, 367, 476, 490, 492, 545
Caraşova Mare	477

Carlsbad	227
Carpaţi, munţi	115, 294, 311, 345, 369, 372, 502
Carstul cărăşan	138
Caşovia (Košice)	372
Cazanul (Dunării)	306, 311
Căpâlnaş	355, 356
Cărbunari	300
Cărbunari, platou	296, 309
Cărbuneşti	294
Căvăran	370, 371
Câlnic	333, 335
Cârnecea	183, 331, 337, 338, 495, 496, 497, 510, 516, 535, 570
Cârnecea Valahă	495
Cârpa	354
Cenad	348, 470, 476, 477, 488
Cerna	160
Cernăuți	418
Cernei, munţi	311
Cernoviţ	353
Cetate	509
Cetate, cartier	389, 437
Cheile Cărașului	137
Cheile Nerei	254
Cheile Prigorului	554
Cheile Şopotului Nou	288
Chesinţi	355
Chilii, deal	191, 478, 509
Ciacova	124, 131, 396, 430
Ciclova	207, 246, 249, 263, 293, 487, 510, 518, 530, 554, 555, 576

Ciclova Montană	182, 517, 519
Ciclova Română	517, 518, 519
Cioca	405
Cireşu	359
Ciudanoviţa	193, 330, 489, 493, 540, 547
Ciuco (Tyuko)	475
Cladova	578
Clausthal	168
Cliciova	366, 397
Clisură	310
Clopodia	193
Cluj	129, 398, 410, 411, 415, 418, 421
Coasta Dalmatină	502
Colonia Sigismund	284
Comarnic, peşteră	143, 252, 253
Comioş	405
Comloş	355
Comorâşte	223, 474, 539, 540, 541, 549, 565, 570, 573
Cornea	164, 397
Coşova	367
Coştei	338, 358, 359, 366
Cracul de Aur, munte	166, 167, 168
Crai-Nou	398
Craiova	421
Criciova	359
Cruşiţa (Kruščica)	547
Cuptoare	333
Curcubeta Mare	498
Curcubeta Mică	498
Curtici	349, 367

Cuzdia	355
Cuvin	350

D

Dacia	374
Dănilă, deal	170
Deaul Sârbilor	474
Deliblata	182, 251, 311, 571
Delineşti	115, 149, 221
Deta	124, 396
Deva	399, 579
Dezeşti	359
Doboka	487
Dobreşti	356
Doclin	495
Dognecea (Ducnecea)	131, 166, 168, 169, 170, 172, 268, 293, 299, 428, 453, 471, 484, 495, 565
Doman	146, 221, 267, 277, 428
Dragomireşti	267
Drencova	311
Dunăre, fluviu	115, 122, 148, 263, 267, 292, 294, 295, 299, 304, 309, 311, 312, 313, 315, 324, 369, 405, 469, 492, 500, 571, 577, 578

E

Egipt	314
Elisabetin, cartier	389
Ersebet	364
Ersumlya	476, 487
Europa	168, 169, 282, 341, 375, 470

Europa Centrală 132
Ezeriş 354

F

Fabric, cartier 389, 437
Făgăraş 353
Făget 336, 366, 367, 423
Ferdinand (Oţelu Roşu) 428
Fiscut 355
Forotic 540, 541, 549, 570, 571
Freiberg 169
Furlug / Fârliug 358

G

Galiţia 245
Gavojdia 358
Gărâna 162, 163
Gătaia 120, 124, 125, 570
Găuri 491
Gârlişte 253, 266, 376, 486, 488, 490, 545
Germania 313, 441, 544
Gheorghe, munte 296
Ghiroda 414
Giula 347, 353
Gladna 366
Glăvan, munte 252
Golumbaţ 305, 313
Goruia 478, 482, 486, 488, 489, 490, 492
Gozna, vârf 164
Graz 372

Greabăn 312
Greoni 131, 373, 505, 506, 540, 557, 558, 559, 561, 565, 567, 570, 580
Greovăţ 335, 336, 337

H
Halle 377
Harmadia 358
Herendeşti 358
Hezeriş 359
Hodoni 413
Hodoş 358
Hunedoara 371
Hunedoara Nouă 414

I
Iablaniţa 578
Iam (Jam) 330, 530, 541, 543, 576
Iaşi 377, 378
Ierusalim 123, 250
Ieşelniţa 361
Ileuş 355, 356
Ilidia 254, 470, 474, 487, 488, 520, 521
Ilova 287, 289
Iosefin, cartier 389, 411, 437
Italia 411
Iugoslavia 154, 531, 549, 578
Izvin 414

J
Jadani (Corneşti) 375

Janina 128
Japonia 248
Jdioara 358
Jena 380
Jimbolia 434, 437, 439
Jitin 266, 334, 487, 543, 549, 580
Juliţa 349
Jupa 354
Jupan (Jupani) 366
Jurjova 482, 486, 488, 490

K

Krassofew 477
Kwesd 477

L

Lacul Dracului 254
Laibţig (Leipzig) 356
Lapac 428
Lăţunaş 295, 338
Leşinţi 355
Lipova 296, 347, 355, 367, 370, 374, 382, 396, 423, 437
Lişava, râu 266
Lombardia 502
Londra 248
Lovrin 439
Lugoj 123, 124, 131, 209, 225, 331, 338, 351, 358, 370, 371, 375, 377, 378, 381, 395, 396, 397, 398, 411, 413, 417, 419, 420, 422, 423, 424, 425, 430, 431, 434, 437, 439, 444, 445, 492, 579

Lugojel 359
Lupăg 221

M

Macedonia 250
Maidan (Măidan, Brădişoru de Jos) 212, 249, 263, 266, 381, 499, 502, 509, 510, 512, 513, 516, 519, 520, 576
Maierele bătrâne, cartier 365
Malta 472, 473, 474, 479, 483, 491, 499, 500, 501, 503, 506, 511, 516, 517
Marcovăţ 333, 531, 535, 538, 541, 565, 577
Marea Mediterană 246
Marea Neagră 311, 312
Margina 366
Marila 227, 429
Maroş-Vaşarhei (Marosvásárhely, Târgu Mureş) 364, 411, 414
Mărăşeşti 529
Mărăşti 529
Mărcuş, deal 170
Mărgan 183
Mârcina 223, 226
Mecca 314
Mehadia 165, 327, 329, 380, 425
Mehala, cartier 389, 411
Mercina 540, 541
Mesici 351, 352
Mezdraia 531
Milova 349

Moldova	246, 347, 351, 377, 502
Moldova Nouă	119, 148, 267, 293, 295, 299, 303, 309, 313, 545, 577
Moldova Veche	119
Mongolia	469
Muntele Mic	428
Mureş, râu	122, 166, 296, 369, 405
Mutnic	367
München	382, 441

N

Navesul Mare	253
Nădlac	367
Năndraş	183
Nărăştia	486
Nera, râu	119, 148, 160, 288, 290, 292
Nerău	405
Nevrincea	359
Niagara	254
Nicolinți	382

O

Obreja	354
Ochiul Beiului	254
Ocna de Fier	115, 127, 149, 170, 172, 174, 268, 293, 299, 428, 476
Ogaşul lui Buzărin, munte	167, 168
Ohaba-Bistra	415
Ohaba Forgaci	359
Ohaba Lungă	363
Ohaba Sârbească	356
Oituz	529

Oloşag 358
Oltenia 292, 294, 295, 502
Oradea (Mare) 338, 339, 353, 360, 398
Oraviţa 120, 121, 131, 168, 172, 182, 204, 208, 209, 210, 212, 245, 246, 247, 248, 249, 250, 251, 253, 254, 263, 265, 292, 293, 334, 336, 338, 339, 374, 377, 397, 413, 420, 422, 424, 425, 429, 437, 439, 444, 445, 454, 458, 459, 476, 480, 487, 496, 505, 506, 509, 510, 512, 513, 514, 515, 516, 517, 519, 530, 542, 543, 544, 545, 546, 548, 549, 553, 554, 555, 556, 558, 559, 560, 561, 563, 565, 566, 567, 570, 575, 576, 577, 578
Orăştie 364, 371, 399, 423
Orşova 311, 312, 314, 329, 361, 397, 425, 546, 578
Otlaca 361

P

Padina Matei 229, 295
Panciova 215
Paris 256, 347, 362, 375
Parţa 405
Pâncota Veche 349
Pecica 355
Peninsula Balcanică 502
Peri 370
Periam 405, 434, 437, 439

Perla Banatului, vii 119
Pesta 345, 362, 376, 377, 378
Peştera Popovăţului 173
Peştere 352
Peşteş 360
Petriş 349
Piatra Morii 504
Pietrar, deal 182, 453, 454, 478, 526
Poeni 367
Pogănici 160
Poiana 166, 168, 327, 355
Poiana Mărului 427
Pojarevaţ (Passarovitz, Podu Lung) 294, 324
Pojejena 415
Polonia 502
Pompei 122
Poniasca 554
Porţile de fier 312
Posada 554
Poverjin 366
Prigor 165, 580
Prisaca 248, 355
Prizren 492
Punicva, pârâu 252
Putnata 252

R

Radimna 148, 295
Ramna (Rafna) 156, 337, 338
Ranchina 158
Răcăjdia (Răcăşdie) 212, 292, 553

Răchitova	223, 335
Răpşag	487
Râmnic	328, 374
Reşita (Reciţa)	115, 119, 120, 123, 126, 127, 128, 133, 134, 145, 146, 147, 148, 153, 155, 157, 158, 159, 160, 161, 164, 165, 168, 170, 190, 209, 214, 226, 227, 241, 247, 252, 263, 266, 267, 268, 281, 293, 295, 299, 309, 337, 397, 414, 425, 428, 430, 434, 439, 444, 445, 471, 476, 486, 493, 529, 530, 543, 544, 545, 547, 565, 567, 568, 578, 580
Rohatyn	192
Rol, munte	182
Roma	246, 372, 375, 469
Româneşti	366
România	154, 209, 228, 378, 420, 431, 469, 550, 577
Roşia	348
Rudăria	377, 380
Rugi	354
Rusca	354
Rusia	128, 129, 246
Russenski Lom	500

S

Sacul	358
Salonic	128
Sasca	121, 131, 221, 238, 254, 262, 280, 286, 292, 293, 295, 296, 299, 300, 309, 428

Satul Mic 358
Sărăzan (Sărăzani) 366
Sânnicolau Mare 396, 430, 437
Sânt-Ianoş 352
Sânt-Mihai 365
Sârbova 415, 418
Schemnitz 168
Scheuş 358
Sebeş 364
Secaş 226, 337, 476, 477, 481, 482, 484, 486, 487, 489, 491, 504, 506, 507, 511, 515, 530, 563
Seciani 356, 358
Secul 221, 267, 277, 428
Seghedin (Szeged) 211, 224
Semenic 117, 139, 148, 160, 161, 162, 163, 164, 165, 252, 253, 288, 290, 369
Serbia 158, 215, 267, 295, 311, 440, 491, 530, 579
Severin (Drobeta Turnu-Severin) 311, 312, 554
Severin 370, 394, 395, 400, 402, 403, 427, 428, 432, 434, 435, 469, 578
Siberia 245, 339
Sibiu 246, 364, 374, 377, 378, 423, 443
Sigismund, colonie 284
Silha 359
Siria 117, 314
Soceni 165, 354

Socola	377
Socolari	254
Srediştea	374
Stamora	575
Sudriaş	366
Sumadia (Şumadia)	215
Surduc	366
Susan (Susani)	366
Sviniţa	312

Ş

Şama	126, 160
Şemlac	367
Şiclău	367
Şiştarovăţ	356
Şimand	367
Şofronea	398
Şopotu Nou	254
Ştaier	191, 206, 214, 227, 235, 249, 263, 266, 267, 284, 482, 545, 552, 554, 576, 578, 580
Ştinăpari	255
Ştinăpari, platou	296
Şumadia	215

T

Tapia	359, 413
Târnova	155, 165
Teiuş (Teuş)	348, 359, 361
Temereşti	367
Teregova	354

Ticvaniu Mare 171, 202, 212, 228, 239, 325, 326, 327, 329, 330, 332, 333, 335, 336, 337, 338, 339, 373, 378, 453, 456, 458, 459, 471, 474, 475, 476, 478, 479, 480, 484, 486, 487, 488, 490, 491, 492, 495, 498, 499, 504, 505, 507, 510, 511, 516, 517, 518, 521, 530, 533, 537, 538, 542, 544, 549, 551, 559, 563, 565, 566, 571, 577, 579, 580

Ticvaniu Mic 223, 228, 334, 373, 473, 475, 487, 498, 499, 500, 506, 515, 556, 558, 599, 560, 561, 580

Timiş, judeţ 391, 398, 472, 571

Timiş-Torontal, judeţ 394, 395, 399, 400, 401, 402, 403, 409, 433, 435

Timişoara 118, 123, 129, 131, 218, 241, 247, 291, 317, 322, 338, 339, 342, 355, 365, 366, 375, 378, 380, 383, 384, 385, 386, 388, 389, 390, 391, 392, 394, 396, 397, 398, 402, 404, 405, 409, 410, 411, 412, 414, 415, 418, 420, 421, 422, 423, 425, 426, 427, 428, 429, 431, 434, 437, 438, 439, 440, 442, 443, 444, 445, 470, 539, 575, 578, 579, 581

Timoc 577

Tincova 354

Tirol 513, 570

Tisa 311, 369
Tivan (Tiuan, Timan) 499
Toc 349
Tolvadia 405
Toracul Mare 365
Tormac 120, 160, 336
Torontal 311, 391, 472, 571
Transilvania 370, 379, 410, 420
Turcia 154, 520

Ţ

Ţara Oaşului 440
Ţara Românească (Ţările Româneşti) 294, 295, 296, 351

U

Ungaria 136, 246, 375, 423, 469, 575

V

Valea (Vaia, Voya) 477, 486, 487, 488
Valea Almăjului 267, 288, 415
Valea Bârzavei 116, 146, 166
Valea Beiului 254
Valea Caraşului 117, 119, 130, 160, 175, 182, 192, 211, 212, 218, 225, 253, 373, 447, 449, 453, 460, 470, 471, 473, 476, 481, 484, 487, 490, 492, 498, 509, 516, 521, 529, 530, 542, 552, 578, 580
Valea Denii 354
Valea Ducnecii 476
Valea Dumii 186, 190, 191, 192

Valea Dunării	117
Valea Gârliştei	488
Valea Jitinului	263, 476, 487, 543
Valea Jupanului	486
Valea lui Crăciun	486
Valea Mare	538
Valea Minişului	232, 249, 554
Valea Nerei	117
Valea Pogăniciului	166
Valea Prigorului	578
Valea Radimnei	309
Valea Secaşului	476, 477, 486, 487
Valea Timişului	166
Varad-Velenţe	360
Varniţi	491
Vasiova	120, 123, 127, 131, 132, 160, 414
Vasiova Montană	352
Văleni	193
Văliug	162, 252, 293, 295
Vărădia	171, 212, 339, 348, 352, 374, 375, 478, 487, 505, 506, 507, 508, 509, 520, 530, 540, 541, 547, 550, 552, 564, 570, 572, 577
Vârâţ	280
Vârciorova	578
Vârşeţ	181, 182, 183, 190, 218, 226, 227, 253, 325, 327, 333, 334, 337, 342, 351, 352, 354, 358, 362, 373, 376, 378, 382, 454, 520, 530, 531, 571, 572, 575

Viena 121, 122, 168, 169, 227, 263, 312, 347, 353, 372, 375, 380
Vilagoş (Şiria) 348
Vladivostoc 128
Voiteni 119
Voivodinţi 347, 352
Vrani 197, 564

Z

Zăbrani 398
Zăgujeni 333, 355
Zechen (Zecen) 487
Zolt 366
Zorlenţul Mare 349, 358
Zorlenţul Mic 354

Bibliografie primară

Oameni şi locuri din Căraş, Timişoara, Editura Astrei bănăţene, 1940; ediţia a II-a, Timişoara, Editura Asociaţiei Scriitorilor Români din Banat, 1943; ediţia a III-a, îngrijită şi prefaţată de Nicolae Ţirioi, Timişoara, Editura Facla, 1982.

Năzuinţe şi realizări. Etape din vieaţa culturală bănăţeană, Timişoara, Editura Institutului Social Banat-Crişana, 1941.

Crucile de piatră de pe Valea Căraşului, Timişoara, Editura Institutului Social Banat-Crişana, 1941; ediţia a II-a, cu o postfaţă de Viorel Marineasa, Timişoara, Editura Universităţii de Vest, 2011.

Poezia nouă bănăţeană (prezentată de Virgil Birou), Timişoara, Editura Asociaţiei Scriitorilor Români din Banat, 1944.

Oglinda lui Moş Ion Stăvan, cu desene de Catul Bogdan, Timişoara, Editura Asociaţiei Scriitorilor Români din Banat, 1946.

Lume fără cer, Bucureşti, Editura Fundaţiilor Regale Mihai I, 1947; ediţia aII-a, Bucureşti, Editura de Stat pentru Literatură şi Artă, 1957; ediţia a III-a, Timişoara, Editura Facla, 1972; ediţia a IV-a îngrijită şi postfaţă de Viorel Marineasa şi Daniel Vighi, Prefaţă de Cornel Ungureanu, Timişoara, Editura Diacritic, 2011.

Drumuri şi popasuri bănăţene, Bucureşti, Editura pentru Literatură, 1962.

Răzbunarea lui Stolojan (postum), ediţie îngrijită şi peliminarii de Nicolae Danciu Petniceanu, Timişoara, Editura Mirton, 1997.

Revoluţia de la 1848 în Caraş (postum), ediţie îngrijită, prefaţă de prof. Constantin Juan-Petroi, Timişoara, Editura Mirton, 2002.

Trei săptămâni sub teroarea bombelor germane – reportaj din luptele de pe Valea Caraşului (postum), ediţie îngrijită de Nicolae Danciu Petniceanu, Timişoara, Editura Eurostampa, 2003.

Manuscrise (inedite) din *Fondul Virgil Birou*, aflat în proprietatea Muzeului Naţional al Banatului:

*Aspecte de cult şi şcolare de la începuturile exploatării austriece în localităţile miniere cărăşen*e

Contribuţii (aspecte) din istoria mineritului cărăşan

Istoria minelor din Ardeal şi alte părţi ale lumii

Cercetări de recunoaştere a unor baraje miniere străvechi

Istoricul uzinei electrice din Timişoara

Conferinţe (*Despre cultura şi literatura bănăţeană*, *La venirea lui Victor Eftimiu în Timişoara*, *Partidul Naţional Liberal - Caraş*)

Începuturile şi dezvoltarea iluminatului public la Timişoara

Lumină şi putere. Pagini din istoria civilizaţiei româneşti. Din istoria mijloacelor de iluminat, vol. I

Povestiri din istoria peşterilor (fragmente).

Bibliografie secundară

AGAMBEN, Giorgio, *Homo Sacer. Puterea suverană şi viaţa nudă*, traducere de Alexandru Cistelecan, Cluj-Napoca, Editura Ideea Design&Print, 2006.

AGAMBEN, Giorgio, *Starea de excepţie. Homo Sacer, II, 1,* traducere de Alexandru Cistelecan, Cluj-Napoca, Editura Ideea Design&Print, 2008.

ALMĂJAN, Ion Marin, *Prospecţiuni geo-umane*, „Orizont”, XXV, 1988, nr. 25, p. 4.

ANDERSON, Benedict, *Imagined Communities*, London, Verso, 2006.

ARIEŞANU, Ion, *Măreţia umilităţii*, „Orizont”, XXV, 1988, nr. 25, p. 4.

BAHTIN, M., *Probleme de literatură şi estetică,* trad. de N. Iliescu. Prefaţă de Marian Vasile, Bucureşti, Editura Univers, 1982.

BENJAMIN, Walter; DERRIDA, Jacques*, Despre violenţă,* Cluj-Napoca, Editura Idea Design&Print, 2004.

BIRĂESCU, T. L., *Lume fără cer de Virgil Birou*, „Scrisul bănăţean”, VIII, 1957, nr. 10, p. 66-70.

BIRĂESCU, T. L., *Drumuri şi popasuri bănăţene*, „Scrisul bănăţean”, XIII, 1962, nr. 10, p. 65-69.

BLAGA, Lucian, *Barocul etnografiei româneşti,* „Banatul”, I, 1926, nr. 1, p. 3-5.

BOCŞAN, Nicolae, *Contribuţii la istoria iluminismului românesc*, Timişoara, Editura Facla, 1986.

BOCŞAN, Nicolae, *Istoriografia bănăţeană între multiculturalism şi identitate naţională*, „Banatica”, XIV, 1996, nr. 2.

BOCU, Sever, *Drumuri şi răscruci*, vol. I, *Memorii*, Timişoara, Editura Aurel Bugariu, 1939.

BOCU, Sever, *Drumuri şi răscruci*, vol. II, *Discursuri politice şi conferinţe*, Bucureşti, 1945.

BOGZA, Geo, *„Ce este reportajul?” O anchetă printre scriitorii noştri*, „Vremea”, VII, 1934, nr. 329, p. 4.

BOGZA, Geo, *Ţara de piatră, de foc şi de pămant*, Bucureşti, Fundaţia pentru Literatură şi Artă Regele Carol al II-lea, 1939.

BOTA, Ionel, *Monografia oraşului Oraviţa*, Reşiţa, Editura Tim, 2008.

BOTEZ-CRAINIC, Adriana, *Romulus Ladea*, Bucureşti, Monitorul Oficial, 2017.

BOZAC, Ileana, PAVEL, Teodor, *Călătoria împăratului Iosif al II-lea în Transilvania la 1773*, vol. I, ediţia a II-a, Cluj-Napoca, Editura Academiei Române, 2007.

BRAGA, Corin, *De la arhetip la anarhetip*, Iaşi, Editura Polirom, 2006.

BUTEANU, Aurel, *Noi şi maghiarii*, ediţie îngrijită şi postfaţă de Cornel Ungureanu, Timişoara, Editura Marineasa 2005.

BUTEANU, Aurel, *Teatrul românesc în Ardeal şi Banat*, Timişoara, Editura Marineasa, 2005.

CIOBANU, Nicolae, *Virgil Birou: Lume fără cer*, „Drapelul roşu”, XIV, 1957, nr. 3958, p. 2.

CIOBANU, Nicolae, *Virgil Birou*, „Scrisul bănăţean”, XIX, 1968, nr. 5, p. 84.

CIUREA, Petru P., FALCĂ, Constantin C., *Cărăşeni de neuitat*, I-IX, Timişoara, Editura Eurostampa, 2009, 2011.

COMPAGNON, Antoine, *Antimodernii: de la Joseph de Maistre la Roland Barthes*, traducere din limba franceză de Irina Mavrodin şi Adina Diniţoiu, Prefaţă de Mircea Martin, Bucureşţi, Editura Art, 2008.

DASCĂLU, Bogdan Mihai, *Cafenele literare timişorene. I. Perioada interbelică*, „Revista de studii banatice”, IV, 2013, nr. 1-2, p. 7-17.

DAVID, Ioan, *„Banatul”, 1926-1930, Prima revistă literară din Banat*, Craiova, Editura Scrisul românesc, 2013.

DAVID, Ioan, *Presa românească din Banat în secolul al XIX-lea şi începutul celui de-al XX-lea, Repere publicistice şi filologie*, Oradea, Editura Universităţii din Oradea, 2013.

DIMA, Simion, *Urme care rămân*, „Orizont”, XX, 1983, nr. 21, p. 4.

*** *Dincolo şi dincoace de tăcere. Scrisori către Aurel Buteanu*, cu un Cuvânt înainte de Dan Buteanu, ediţie de Cornel Ungureanu (coord.), Vasile Râmneanţu, Elena Jebelean, Daniela Boboiciov, Timişoara, Editura Marineasa, 2004.

GAVRELIUC, Alin, *Mentalitate şi societate. Cartografii ale imaginarului identitar din Banatul contemporan*, Timişoara, Editura Universităţii de Vest, 2003.

GAVRELIUC, Alin, *Româniile din România. Individualism autarhic, tipare valorice transgeneraţionale şi autism social*, Timişoara, Editura Universităţii de Vest, 2011.

GAVRILIU, Leonard, *Reportaje care rămân*, „Drapelul roşu”, XIV, 1957, nr. 3946, p. 2.

GRISELINI, Francisc, *Istoria Banatului timişan*, traducere de Nicolae Bolocan, Bucureşti, Tipografiile Române Unite, 1926.

HAŢEGAN, Ioan, *Patrimoniu bănăţean*, I, Timişoara, Editura Banatul, 2006.

HITCHINS, Keith, *România, 1866-1947*, Editura Humanitas, Bucureşti, 1996.

IANOVICI-JECZA, Sorina, *De amicitia*, *Corespondenţa Romul Ladea – Virgil Birou*, „Revista de studii banatice”, II, 2011, nr. 1-2, p. 182-196.

ILIEŞIU, Nicolae, *Timişoara. Monografie istorică*, ediţia a II-a revăzută şi adăugită, Cuvânt înainte şi îngrijirea ediţiei de Petru Ilieşu, Prefaţă de Victor Neumann, Addenda şi notă asupra ediţiei de Florin Medeleţ, Timişoara, Editura Planetarium, 2003.

IONESCU, Const. D., *Oameni şi locuri din Căraş. Din cărţile Banatului*, „Provincia”, III, 1946, nr. 40, p. 2.

KAKUCS, Lajos, *Breslele, manufacturile şi devoltarea industrială a Banatului între anii 1717-1918*, Timişoara, Editura Mirton, 2008.

LATOUR, Bruno, *Cercetare asupra modurilor de existenţă. O antropologie a modernilor*, traducere din limba franceză şi note de de Alexandru Matei, postfaţă de Patrice Maniglier, Cluj-Napoca, Editura Tact, 2015.

****, Le Banat: Un Eldorado aux confins*, textes réunis par Adriana Babeţi, coordination éditoriale Cécile Kovacshazy, Centre Interdisciplinaire de Recherches Centre-Européennes, Université de Paris-Sorbonne, 2007.

LEHAN, Richard, *The City in Literature, An Intellectual and Cultural History*, University of California Press, 1998.

LE RIDER, Jacques, *Europa Centrală sau paradoxul fragilităţii*, Iaşi, Editura Polirom, 2001.

LILLIN, Andrei A., *Poezia nouă bănăţeană*, „Fruncea”, XI, 1944, nr. 11-12, p. 3-4.

MACÉ, Marielle, *Styles. Critique de nos formes de vie*, Paris, Gallimard, 2016.

MARCHESCU, Antoniu, *Grănicerii bănăţeni şi comunitatea de avere (Contribuţii istorice şi juridice)*, ediţia a II-a, îngrijită şi prefaţată de acad. Păun Ioan Otiman, Bucureşti, Editura Academiei Române, 2014.

MARINEASA, Viorel, VIGHI, Daniel, *Postfaţă* la Virgil Birou, *Lume fără cer*, Timişoara, Editura Diacritic, 2011.

MĂRGEANU, Nicolae, *Lume fără cer*, „Tribuna", I, 1957, nr. 31, p. 2.

MESNIL, Marianne, *Etnologul între şarpe şi balaur*, traducere de Ioana Bot şi Ana Mihăilescu, Bucureşti, Editura Paideia, 1997.

MUNTEANU, Ioan, *Banatul istoric. 1867-1918. Aşezările. Populaţia*, vol. 1, Timişoara, Editura Excelsior Art, 2006.

MUNTEAN, Vasile V., *Contribuţii la istoria Banatului*, Timişoara, Editura Mitropoliei Banatului, 1990.

MUNTEANU, Ioan, *Mişcarea naţională din Banat*, Timişoara, Editura Antib, 1994.

MUNTEANU, Ioan, MUNTEANU, Rodica, *Timişoara. Monografie*, Timişoara, Editura Mirton, 2002.

MURGESCU, Bogdan, *România şi Europa. Acumularea decalajelor economice*, Iaşi, Editura Polirom, 2010.

NANCY, Jean-Luc, *Comunitatea absentă*, traducere de Emilian Cioc, Cluj-Napoca, Editura IdeaDesign& Print, 2005.

NEGRICI, Eugen, *Literatura română sub comunism: 1948-1964*, Bucureşti, Editura Cartea Românească, 2010.

NEGRU, Ion, *Originalitate bănăţeană*, „Societatea de mâine", XX, 1943, nr. 6, p. 109.

NEMOIANU, Virgil, *Cazul etosului central-european*, în *** *Europa Centrală. Nevroze, dileme, utopii*, vol. coord. Adriana Babeţi, Cornel Ungureanu, Iaşi, Polirom, 1997.

NEMOIANU, Virgil, *România și liberalismele ei*, București, Editura Fundației Culturale Române, 2000.

NEUMANN, Victor (coord.), *Identitate şi cultură. Studii privind istoria Banatului*, Bucureşti, Editura Academiei Române, 2009.

NEUMANN, Victor, *Identităţi multiple în Europa regiunilor. Interculturalitatea Banatului*, Timişoara, Editura Hestia, 1997.

NEUMANN, Victor, *Ideologie şi fantasmagorie. Perspective comparative asupra istoriei gândirii politice în Europa Est-Centrală*, ediţia a III-a Bucureşti, Editura RAO, 2015.

PETROIU, Deliu, *Un model al lui Ladea: scriitorul Virgil Birou*, în Dorian Grozdan, *Romul Ladea şi lumea lui cuprinzătoare*, volum omagial, Timişoara, Editura Facla, 1979, p. 259-260.

RĂMNEANŢU, Vasile, *Câteva consideraţii privind situaţia politică şi economică din judeţul Timiş-Torontal în anul 1948*, „Analele Banatului", Arheologie-Istorie, 2007, nr. XV.

RICOEUR, Paul, *Eseuri de hermeneutică*, traducere de Vasile Tonoiu, Bucureşti, Editura Humanitas, 1995.

ROBERTS, Henry L., *Rumania: Political Problems of an Agrarian State*, New Haven, Yale University Press, 1951.

RUJA, Alexandru, *Parte din întreg*, I, Timişoara, Editura de Vest, 1994.

***, *Scrisori către Virgil Birou*, volum apărut sub egida Bibliotecii Judeţene Timiş, selecţia textelor, note, cronologie, postfaţă de Aquilina Birăescu şi Diana Zărie, Timişoara, Editura Marineasa, 2003

SCURTU, Ioan, *Istoria civilizaţiei româneşti. Perioada interbelică* (1918–1940), Bucureşti, Editura Enciclopedică, 2012.

SIMU, Traian, *Organizarea politică a Banatului în evul mediu*, Lugoj, Tipografia Corvin, 1941.

STAN, Constantin-Tufan, *De la Reuniunea Română de Cântări şi Muzică la corul „Ion Vidu". 1810-2010*, Timişoara, Editura Eurostampa, 2010.

STAN, Constantin-Tufan, *Societatea corală „Lira" din Lugoj*, Timişoara, Editura Marineasa, 2005.

STOIA UDREA, Ion, *Drumul unei generaţii*, „Vrerea", I, 1932, nr. 1, p. 1.

ŞERBĂNESCU, Mircea, *Timişoara, memorie literară, I: 1919-1947. Istorie literară şi amintiri*, Timişoara, Editura Augusta, 2000.

ŞTEFAN, Ion, *Note*, „Revista Fundaţiilor Regale", IX, 1942, nr. 7, p. 235-236.

TEMPEA, Iosif, *Stilul şi poetica limbei române în uzul şcoalelor gimnaziale*, Lugoj, 1882.

THIESSE, Anne Marie, *Crearea identităţilor naţionale în Europa, secolele XVIII-XIX*, traducere de Andrei-Paul Corescu, Camelia Capverde şi Giuliano Sfichi, Bucureşti, Polirom, 2000.

TISMĂNEANU, Vladimir, *Diavolul în istorie. Comunism, fascism şi câteva lecţii ale secolului XX*, traducere din limba engleză şi indice de Marius Stan, Bucureşti, Editura Humanitas, 2013.

ŢIRIOI, Nicolae, *Virgil Birou şi viaţa artistică din Banat*, „Orizont", XX, 1983, nr. 21, p. 4.

ŢIRIOI, Nicolae, *Premise literare*, Timişoara, Editura Facla, 1976.

UNGUREANU, Cornel, *Virgil Birou sau despre începutul continuu*, „Orizont”, XXV, 1988, nr. 25, p. 4.

UNGUREANU, Cornel, *Geografia literaturii române*, azi, vol. 4, *Banatul*, Piteşti, Editura Paralela 45, 2003.

UNGUREANU, Cornel, *Imediata noastră apropiere*, Timişoara, Editura Facla, 1980.

UNGUREANU, Cornel, *Literatura Banatului. Istorie, personalităţi, contexte,* Timişoara, Editura Brumar, 2015.

UNGUREANU, Cornel, *Lume fără cer*, „Orizont”, X, 1973, nr. 34, p. 2.

UNGUREANU, Cornel, *Mitteleuropa periferiilor*, Iaşi, Editura Polirom, 2002.

VAIDA-VOEVOD, Alexandru, *Memorii*, prefaţă, ediţie îngrijită, note şi comentarii de Alexandru Şerban, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1998.

VULTUR, Smaranda *Teren. Proiecte şi proiecţii identitare*, în *A treia Europă*, 1998, nr. 2, p. 203.

ANEXE

Casa țărănească din Ticvaniu Mare

Corul de țărănci din Ticvaniu Mare, 1937

Iuliu Birou, tatăl

Mama lui Virgil Birou,
Ioana Birou în 1910

Mormântul lui Iuliu Birou
din cimitirul Ticvaniul Mare

Judeţul Caraş.

ESTRAS

din registrul stării civile pentru naşteri.

REGATUL ROMANIA

Consiliul Dirigent. Resortul Finanțelor

Nr. 10/919

D-l Virgil Biron absolvând cursul financiar de perceptorat de stat și depunând în ziua de azi examenul scripturistic și verbal înaintea comisiunii cenzurătoare compusă conform Art. de lege I. din anul 1883 se declară de cualificat cu succes bun despre ce s'a extradat acest document.

Sibiu, la 2 Junie 1919

Comisiunea cenzurătoare:

[illegible]
prezident

Iacob Popea
membru

[illegible]
membru

[illegible]
membru

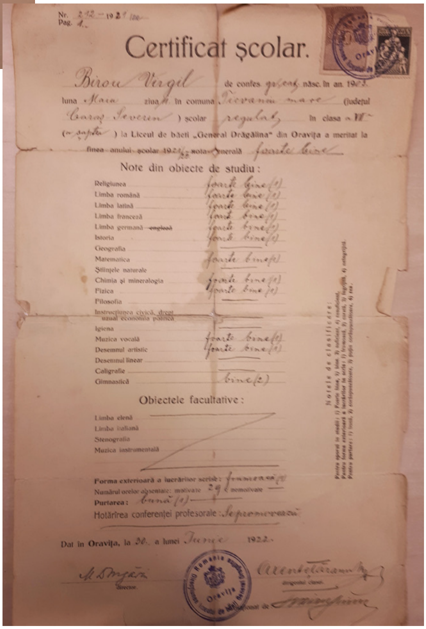

Nr. 212 – 1921/922
Pag. 1.

Certificat școlar.

Birou Virgil de confes. gr. ort. născ. în an. 190[illegible] luna Maiu ziua 11 în comuna Ticvanu mare (județul Caraș Severin) școlar regulat în clasa a VII-a (a șaptea) la Liceul de băeți „General Drăgălina" din Oravița a meritat la finea anului școlar 1921/22 nota generală foarte bine

Note din obiecte de studiu:

Religiunea	foarte bine (1)
Limba română	foarte bine (1)
Limba latină	foarte bine (1)
Limba franceză	foarte bine (1)
Limba germană ~~engleză~~	foarte bine (1)
Istoria	foarte bine (1)
Geografia	—
Matematica	foarte bine (1)
Științele naturale	—
Chimia și mineralogia	foarte bine (1)
Fizica	foarte bine (1)
Filosofia	—
Instrucțiunea civică, drept uzual economia politică	—
Igiena	—
Muzica vocală	foarte bine (1)
Desemnul artistic	foarte bine (1)
Desemnul linear	—
Caligrafie	—
Gimnastică	bine (2)

Obiectele facultative:

Limba elenă	
Limba italiană	
Stenografia	
Muzica instrumentală	

Forma exterioară a lucrărilor scrise: frumoasă (1)
Numărul orelor absentate: motivate 29 nemotivate —
Purtarea: bună (1)
Hotărîrea conferenței profesorale: Se promovează

Dat în Oravița, la 30 a lunei Iunie 1922.

[illegible]
director.

[illegible]
dirigentul clasei.

[illegible] de [illegible]

Virgil Birou, 1926

ŞCOALA POLITECNICĂ
din Timişoara

No. Matricol 408. 112 1928

Anul şcolar 1927 — 1928

D-l Birou Virgil.

născut la 11. Maiu 1903.

in Ticvanul-mare

este student al Şcoalei Politecnice din Timişoara anul al III trei.—

Director,

Secretar,

Semnătura studentului:

Carnetul de student al lui Virgil Birou

Maria Opreanu

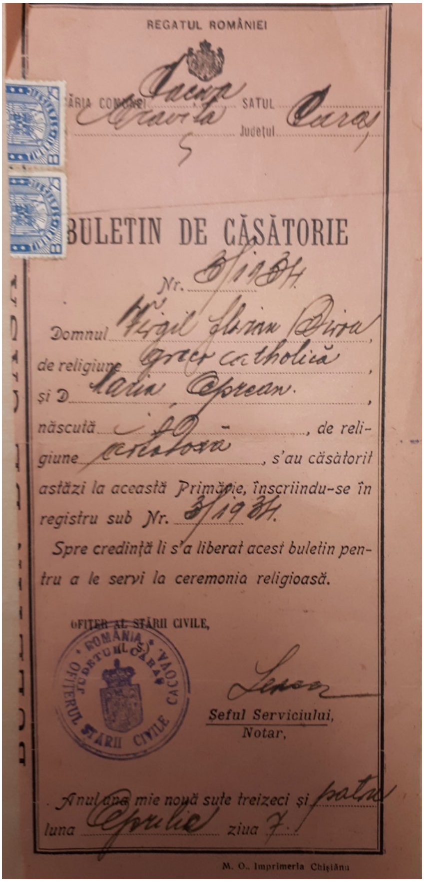

REGATUL ROMÂNIEI

PRIMĂRIA COMUNEI Cacova SATUL ...

Judeţul Caraş

BULETIN DE CĂSĂTORIE

Nr. 3/1934

Domnul Virgil Florian Birou, de religiune greco catholică, şi D. Maria Oprean, născută ..., de religiune ortodoxă, s'au căsătorit astăzi la această Primărie, înscriindu-se în registru sub Nr. 3/1934.

Spre credinţă li s'a liberat acest buletin pentru a le servi la ceremonia religioasă.

OFIŢER AL STĂRII CIVILE,

ROMÂNIA JUDEŢUL CARAŞ OFIŢERUL STĂRII CIVILE CACOVA

Şeful Serviciului, Notar,

Anul una mie nouă sute treizeci şi patru luna Aprilie ziua 7.

M. O. Imprimeria Chişinău

Certificatul de căsătorie
(Virgil Birou şi Maria Opreanu)

Tori, Ionuț, Dida, copiii Mariei și ai lui Virgil Birou

Aurel Buteanu, Grigore Popiti, Franyo Zoltan, Romul F.,
Virgil Birou, G. Atanasiu, Victor Iancu

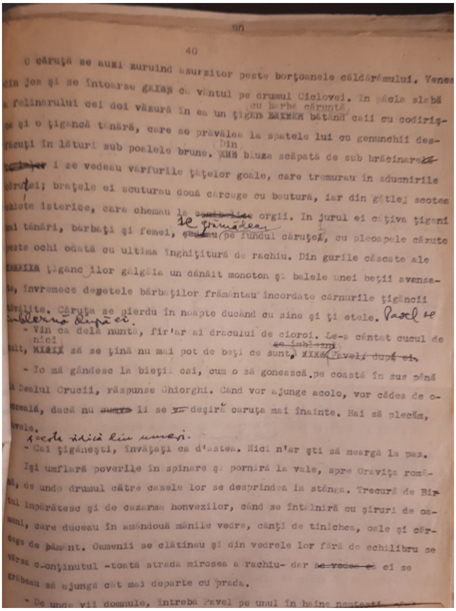

90

40

O căruţă se auzi zuruind asurzitor peste borţoanele căldărâmului. Venea
din jos şi se întoarse glonţ ca vântul pe drumul Ciclovei. In pâcla slabă
a felinarului cei doi văzură în ea un ţigan cu barbă căruntă bătând caii cu codiriş-
ca şi o ţigancă tânără, care se prăvălea la spatele lui cu genunchii des-
făcuţi în lături sub poalele brune. Din bluza scăpată de sub brăcinare
i se vedeau vârfurile ţâţelor goale, care tremurau în zdruncinările
căruţei; braţele ei scuturau două cărcege cu băutură, iar din gâtlej scotea
chiote isterice, care chemau la orgii. In jurul ei câţiva ţigani
mai tânări, bărbaţi şi femei, le grămădeau pe fundul căruţei, cu pleoapele căzute
peste ochi odată cu ultima înghiţitură de rachiu. Din gurile căscate ale
ţigancilor gâlgâia un dănăit monoton şi balele unei beţii avansa-
te, învremece degetele bărbaţilor frământau încordate cărnurile ţigăncii
tăvălite. Căruţa se pierdu în noapte ducând cu sine şi ţipetele.
- Vin ca dela nuntă, fir'ar ai dracului de cioroi. Le-a cântat cucul de
mult, nici să se ţină nu mai pot de beţi ce sunt.
- Io mă gândesc la bieţii cai, cum o să gonească pe coastă în sus până
la Dealul Crucii, răspunse Ghiorghi. Când vor ajunge acolo, vor cădea de o-
boseală, dacă nu li se deşiră căruţa mai înainte. Hai să plecăm,
Pavele.
- Cai ţigăneşti, învăţaţi ca d'astea. Nici n'ar şti să meargă la pas.
Işi umflară poverile în spinare şi porniră la vale, spre Oraviţa româ-
nă, de unde drumul către casele lor se desprindea la stânga. Trecură de Bir-
tul Impărătesc şi de cazarma honvezilor, când se întâlniră cu şiruri de oa-
meni, care duceau în amândouă mânile vedre, cănţi de tinichea, oale şi căr-
cege de pământ. Oamenii se clătinau şi din vedrele lor fără de echilibru se
vărsa conţinutul -toată strada mirosea a rachiu- dar ei se
grăbeau să ajungă cât mai departe cu prada.
- De unde vii domnule, întrebă Pavel pe unul în haine nemţeşti

Pagină dactilografiată, cu corecturile lui Virgil Birou

Virgil Birou

OPINII

(în ordinea cronologică a apariţiei)

„Banatul e un bogat rezervoriu de manifestări româneşti, care n-au fost încă cercetate. Aşezămintele înfiinţate în acest scop vor semnala treptat setea de cultură şi năzuinţa spre frumos a românilor din Banatul care-şi aşteaptă recunoaşterea rolului lor în orizontul culturii româneşti.

E mişcătoare şi dreaptă pasiunea pe care o vădeşte autorul în demonstrarea faptului că această provincie n-a lăsat să i se fure sufletul."

(Ion Ştefan, *Note*,
„Revista Fundaţiilor Regale", IX, 1942, nr. 7, p. 235-236)

„Fără o bună cunoaştere a ipostazei de cercetător, proprie personalităţii sale, este extrem de greu de pătruns în însuşi spiritul creaţiei literare a lui Virgil Birou. Personalitatea cărturarului se răsfrânge direct în opera artistică a scriitorului. De altfel, aşa se şi explică de ce proza epică şi cea de reporter a lui Virgil Birou poartă atât de puternic pecetea documentului, cu importanta diferenţă că, în această împrejurare, documentul, prinzând suflet, devine imagine nemijlocită a vieţii omului, a condiţiei acestuia. Pe linia aceasta, a îmbogăţirii literaturii noastre cu elemente de specificitate naţională, în ordinea coloraturii social-etnografice, în felul unui Sadoveanu sau a unui Agârbiceanu, opera în proză a lui Virgil Birou este de o semnificaţie decisivă pentru reflectarea artistică a realităţilor vieţii bănăţene. Densul şi

asprul său roman *Lume fără cer* trimite direct la *Arhanghelii* lui Agârbiceanu, iar secvenţele reportericeşti din *Oameni şi locuri din Căraş* şi din *Drumuri şi popasuri bănăţene* sunt adevărate stampe, de un realism nedeghizat, în care, succesiv, ni se oferă şiruri întregi de imagini ale vieţii ţăranilor şi muncitorilor din satele şi oraşele Banatului.

(Nicolae Ciobanu, *Virgil Birou*,
„Scrisul bănăţean", XIX, 1968, nr. 5, p. 84)

„*Lume fără cer* e un roman care rămâne […]. Carte a unui oraş (care oglindeşte agonia Imperiului habsburgic), carte a unei colectivităţi proletare (purtând, la sfârşitul primului război mondial, germenii revoluţiei), carte a unor destine individuale (care particularizează febrele unui timp şi ale unui spaţiu istoric), *Lume fără cer* e, azi, un roman actual, mult superior unor cărţi de conjunctură. […] Pentru Virgil Birou, nimic nu era gratuit; ficţiunea romanescă trebuia să capete greutatea documentului pentru a merita eforturile. Oamenii, locurile trebuiau cuprinse între adevăruri. *Lume fără cer* e o carte a adevărurilor: se poate citi, cu folos, la orice lecţie de istorie a Banatului."

(Cornel Ungureanu, *Lume fără cer*,
„Orizont", X, 1973, nr. 34, p. 2)

„Baroc prin viziune şi mentalitate etnografică, dar şi prin structura sufletească a personajelor sale neobişnuite, prin disponibilitatea lor internă, chiar şi atunci când sunt oameni obişnuiţi şi cunoscuţi în împrejurări reale, prozatorul Virgil Birou a devenit un scriitor remarcabil numai după ce a debutat ca reporter şi valorificator de artă populară. Cartea sa, care marchează începutul reportajului literar în Banat, *Oameni şi*

locuri din Căraş, exprimă nu numai o nevoie imperioasă de a mărturisi admiraţia sa exaltată faţă de oamenii şi locurile natale, ci şi convingerea caldă şi obiectivizată a căutătorului de frumuseţi naturale şi etnografice.”

(Nicolae Ţirioi, *Premise literare*, Timişoara, Editura Facla, 1976, p. 58)

„Evocând locurile sale natale, Virgil Birou a devenit un prozator de mâna întâi, iar cartea lui de reportaje literare, ce se infiripa odată cu prietenia tot mai strânsă şi mai caldă cu noi, foarte tineri poeţi şi prozatori afirmaţi pe băncile liceelor din Oraviţa, Lipova şi Timişoara, se tipărea în 1939 şi avea să aducă multe schimbări fundamentale atât în mentalitatea creatorilor bănăţeni, cât şi în relaţiile dintre ei.”

(Nicolae Ţirioi, *Virgil Birou şi viaţa artistică din Banat*, „Orizont”, XX, 1983, nr. 21, p. 4)

„Nu-i putem reproşa scriitorului că n-a cunoscut istoria marilor bătălii româneşti de la Timişoara şi nici pe bărbaţii care le-au luminat. […] Virgil Birou, Ion Stoia Udrea, Romul Ladea – cunoscutul trifoi bănăţean şi alături: Dorian Grozdan, Grigore Popiţi, Constantin Miu-Lerca, foarte tinerii Alexandru Jebeleanu, Petru Sfetca, Pavel Bellu etc. pun temelia unei istorii a literaturii moderne în această parte de ţară. […]

Şi greoiul (aşa cum l-am cunoscut, poate pe vremea aceea altfel arăta!) inginer de mine porneşte la 35 de ani o prospecţiune geo-umană sui-generis, ca să stea ‹‹de vorbă cu oameni şi flori, cu cântece şi locuri›› din Caraşul atât de drag inimii sale.”

(Ion Marin Almăjan, *Prospecţiuni geo-umane*, „Orizont”, XXV, 1988, nr. 25, p. 4)

„Cărţile, ca şi oamenii, au şi ele destinul lor. *Lume fără cer* a lui Virgil Birou este încă o dovadă în plus că acest roman al universului muncitoresc ar fi trebuit să reprezinte, încă de la apariţie, o bornă de hotar în epica românească a timpului. [...]

Prozator al lumii ţărăneşti şi muncitoreşti interbelice, Virgil Birou [...] desfăşoară o uriaşă pânză epică, de un realism viguros şi neechivoc."

(Ion Arieşanu, *Măreţia umilităţii*, „Orizont",
XXV, 1988, nr. 25, p. 4)

„Cărţile interesează mai mult documentar, *Oameni şi locuri din Căraş* (cu 48 de fotografii originale) fiind o adevărată monografie a unui spaţiu distinct din Banat. Pentru un istoric al Banatului, cartea lui Virgil Birou este fundamentală, valoarea ei documentar-istorică fiind sporită de complexitatea modului de investigare a Banatului cărăşan [...]. Opera de rezistenţă a lui Virgil Birou, care-l plasează pe prozator între reprezentanţii romanului social, este *Lume fără cer* [...]. Adevărat personaj este mina de cărbuni, viaţa ‹‹ocnarilor››, ca şi a întregii regiuni, se ordonează în funcţie de ea. Primitoare pentru lucru, răzbunătoare până la moarte, salvatoare de participare la război, mina magnetizează, atrage spre sine energiile individuale şi colective."

(Alexandru Ruja, *Parte din întreg*, I, Timişoara,
Editura de Vest, 1994, p. 28-29)

„Excelente sunt paginile răzmeriţei, [...] mai apoi reprimarea şi restaurarea vechii ordini într-un nou regat românesc, pentru ca totul să sfârşească într-un recviem amar al unei explozii în mină în care familiile acestor amărâţi ai sorţii îşi plâng morţii

înşiraţi în curtea întreprinderii. Un sfârşit tragic într-o istorie zbuciumată care a schimbat radical regimuri social-politice în lumea lui Pavel şi a lui Klempa.

Pe scurt, *Lume fără cer* este un roman viu, interesant şi astăzi, o frescă a unei lumi uitate, aproape exotice."

(Viorel Marineasa, Daniel Vighi,
Postfaţă la Virgil Birou, *Lume fără cer*,
Timişoara, Editura Diacritic, 2011, p. 564-565)

„Înainte de a vorbi despre literatura celor originari din Timişoara interbelică, ar trebui să vorbim despre imigraţia cărăşenilor. Dacă cei veniţi din Muntenia sau din Ardeal vor părăsi repede oraşul, cărăşenii rămân. Nu fără dificultăţi se stabilesc aici. Întâi, Stoia Udrea, apoi, Virgil Birou, Romul Ladea, Nicolae Ivan, Gh. Ciorman, Coriolan Drăgulescu. *Oameni şi locuri din Căraş* […] ţine de vremea reportajului: fragmente ar putea figura în orice antologie a reportajului românesc. Cartea e un ghid, o invitaţie la călătorie. Pe Virgil Birou îl interesează totul în această lume care îşi ajunge sieşi: lumea Caraşului.

Camil Petrescu, Cora Irineu, G. Călinescu, Liviu Rebreanu, chiar Lucian Blaga descindeau în Banat ca într-o ţară străină, încercând a oferi imaginea unui ţinut cvasiexotic. Virgil Birou repetă, două decenii mai târziu, tentativa. Din interior. E om al locului."

(Cornel Ungureanu. *Literatura Banatului. Istorie, personalităţi, contexte,* Timişoara, Editura Brumar, 2015, p. 223)

CUPRINS

Prefață 5
Studiu introductiv 9
Tabel cronologic 85
Notă asupra ediţiei 103

Oameni şi locuri din Căraş 115
Căraş 115
De vorbă cu Gheorghe Mingea 118
Reciţa 146
Semenicul 160
Aur 166
Peisaj 181
Cum se nasc doinele şi cântecele cărăşene 184
Moş Pau Piele are supărări 192
Dascărul..207
Cu Pau Piele la dascăl 213
Iancu Bobu 239
Oraviţa şi orăviţenii 245
Locuri ce trebuie văzute 252
Oraviţa-Anina 263
Almăjul 287
Sasca 292
Moldova, Dunărea, Ada-Kaleh 309
Bun rămas 316

Năzuinţe şi realizări. Etape din viaţa culturală bănăţeană .. 319
Cuvânt înainte 321
I. Așa a fost început 323

II. Un document românesc de la 1830 341
III. În goana timpului și până azi 369

Partea istorică
1. Începuturi 369
2. Trezirea conștiinței naționale și punerea definitivă a limbei românești în drepturile sale 373
3. Mișcările pentru eliberarea de sub tutelă străină 377
4. În semnul științei și al specializării 380

Partea statistică
5. Școala românească în Timișoara, școli primare și grădinițe, înainte și după 1918, statistica populației, statistica școlii 383
6. Școli secundare 385
7. Școli de grad superior 386
8. Școli profesionale și de ucenici 386
9-11. Cheltuieli școlare, culturale și Culte 388-389
12-13. Recapitularea sumelor cheltuite de municipiu, dezvoltare și date edilitare 390-391
14-16. Situația școlară în provincia bănățeană. Statistica populației pe județe și naționalități, școli înainte și după Unire, numărul învățătorilor minoritari 391-397
17. Contribuția Rezidenței Ținutului Timiș la mișcarea culturală 398
18. Contribuția culturală a județelor, orașelor și a comunelor 399
19. Recapitularea cheltuielilor făcute de Autoritatea pentru cultură. Instituții culturale create înainte de 1918, amplificate de regimul românesc 402
20. Astra Bănățeană 403
21. Biblioteca Municipiului 405

22. Muzeul Bănățean 405
23. Conservatorul de muzică al Municipiului.
Instituții noi, create după Unire 406
24. Școala Politehnică
Artele bănățene, monumente publice etc. 407
25-29. Academia de Arte Frumoase 410-413
30. Institutul Social Banat-Crișana 414
31. Asociația Scriitorilor Români din Banat 415
32-36. Asociația Corurilor și Fanfarelor etc. 417-419
37. Teatrul 420
38. Presa, înainte și după Unire, gazete, tipografii, edituri .. 421
39. Instituții și așezăminte sociale 426
40. Instituțiile profesionale și contribuția lor culturală .. 429
41. Contribuția societăților particulare 430
42. Mișcarea sportivă 431
Situația culturală a minoritarilor 432
43. Statistica școlară, situația pe naționalități,
grădinițe, școli primare, școli secundare minoritare
ținute de Stat, tablouri recapitulative, școli confesionale,
particulare, tablouri enumerative 432
44. Presa minoritară, gazete, reviste, literatură 438
45. Arte plastice, sprijinul dat de oficialitatea românească ... 441
46. Asociații și instituții minoritare,
teatrul minoritar, mișcare sportivă 442
47. Librării 444
48. Edituri, Tipografii 444

Crucile de piatră de pe Valea Cărașului
Raport de premiere academică: „Crucile de piatră
de pe Valea Carașului” de Virgil Birou 447
Închinare 451
Crucile din Ticvani 453
Cimitirul 453

Flori de piatră ... 459
Pe Caraş în sus ... 476
Crucile din Secaş ... 476
Calina ... 483
Jurjova. Goruia. Gârlişte ... 486
Caraşova ... 492
Cârnecea ... 495
Pe undele Caraşului ... 498
Ticvaniul mic ... 498
Cacova. Greoni. Vărădia ... 505
Maidan ... 509
Oraviţa Montană. Oraviţa Română ... 513
Ciclova Montană. Ciclova Română ... 517
Ilidie ... 520
Gheorghe Scumpia vrea să fie gata ... 523

Trei săptămâni sub teroarea bombelor germane – reportaj din luptele de pe Valea Caraşului ... 529

Glosar ... 583
Indice de nume ... 591
Indice de locuri ... 627
Bibliografie ... 649
Anexe ... 659
Opinii ... 669

În colecţia ***Bibliotheca Banatica***
au apărut:

2010

1. T. Vuia, ***Le Banat (Timishana) / Banatul (Timişana)***

2. *** ***Inventarul arhivistic al registrelor parohiale de stare civilă din judeţele Caraş-Severin şi Timiş***

3. Valeriu Branişte, ***Tabla de la Lugoj***

2011

4. Vali Corduneanu, ***Evoluţia presei timişorene în primii ani postbelici***

5. *** ***Inventarul arhivistic al registrelor parohiale de stare civilă din judeţele Caraş-Severin şi Timiş*** **(ediţia a II-a)**

6. Aurel Cosma, ***Pictura românească din Banat de la origine până azi***

7. George C. Bogdan, ***Din istoria culturală a Banatului, I. Articole din „Reşiţa" (1935-1940)***

8. Academia Română, Filiala Timişoara, Institutul de Studii Banatice „Titu Maiorescu", ***Contribuţii la istoria ecleziastică a Banatului***

9. Leonhard Böhm, ***Locuitorii Banatului***

10. Aurel Cosma Jr, ***Corespondenţă***

11. Pavel Jumanca, ***Amintiri - Anii tinereţii***

12. Dr. István Berkeszi, ***Istoria tipografiei şi a presei timişorene***

13. Academia Română, Filiala Timişoara, Institutul de Studii Banatice „Titu Maiorescu", ***Contribuţii la istoria ecleziastică a Banatului*** **(ediţia a II-a)**

2012

14. Leonhard Böhm, ***Locuitorii Banatului*** **(ediţia a II-a), bilingv**

15. Ion B. Mureşianu, ***Din trecutul slovei bănăţene (1500 - 1700)***

16. **Ioan David,** ***Presa românească din Banat*** **(ediţia a II-a)**
17. **Ioan David,** ***Presă şi cultură*** **(ediţia a II-a)**
18. **Paul Iorgovici,** ***Observații de limba rumânească***
19. **Marcu Mihail Deleanu,** ***Izvoare și preocupări dialectale în Banat*** (volumul 1)
20. **Dr. Aurel Cosma - junior,** ***Istoria presei române din Banat***
21. **Doina Bogdan-Dascălu,** ***Arta de a scrie, arta de a citi***
22. **Marcu Mihail Deleanu,** ***Izvoare și preocupări dialectale în Banat*** (volumul 2)

2013

23. **Ion Marin Almăjan,** ***Fascinația ținutului***
24. **Iosif Bogdan,** ***Scrieri. Folclor bănățean. Articole. Memorialistică***
25. **Alexandru Tietz,** ***Scrisori de la sălaș***
26. **Enea Hodoș,** ***Manual de limba română. Elemente de istoria literaturii***
27. **Sever Bocu,** ***Problema Banatului. Români și sârbi***
28. **István Berkeszi,** ***Istoria tipografiei și a presei timișorene***

2014

29. **Marcu Mihail Deleanu,** ***Literatura dialectală din Banat***
30. **Vasile Dudaș,** ***Banatul în anii Primei Mari Conflagraţii Mondiale***
31. **Maria Vertan,** ***Sigiliile târgurilor și localităților rurale din Banatul istoric (1760-1919)***
32. **Ion Marin Almăjan,** ***Biruit-a gândul... Epistole dintre două veacuri***
33. **Paul Iorgovici,** ***Observații de limba rumânească*** **(ediție jubiliară)**
34. **Ion Popovici,** ***Graiul bănățean***

2015

35. **Iosif Bogdan,** ***Pagini de literatură și folclor*** **(ediție jubiliară)**
36. **Ioan David,** ***Banatul (1926-1930). Prima revistă literară bănăteană*** **(ediţia a II-a)**

2016

37. Victor Vlad Delamarina, ***Scrieri. Poezii. Proză***

38. Vasile Bogdan, ***Lugojul în nesfârșirea clipei*** (volumul 1)

39. Vasile Bogdan, ***Lugojul în nesfârșirea clipei*** (volumul 2)

40. Academia Română, Filiala Timişoara, Institutul de Studii Banatice „Titu Maiorescu", ***Sorin Titel***

41. Academia Română, Filiala Timişoara, Institutul de Studii Banatice „Titu Maiorescu", ***Paul Iorgovici – 250. Studii***

42. David Blidariu, ***Scrieri. I. Poezii (1924-1946)***

43. Ioan Popovici-Bănățeanul, ***Scrieri. I. Proză***

44. Eugen Todoran, ***Scrieri. I. Studii și articole: (1937-1956)***

2017

45. Diana Otiman Blidariu, ***Fire trândafire... sau Literatura obiceiurilor de înmormântare în Valea Almăjului***

46. Grațiela Benga, ***Victor Vlad Delamarina. Monografie***

47. Eugen Todoran, ***Scrieri, II. Sudii și articole (1957-1966)***

48. Ioan Popovici-Bănățeanul, ***Scrieri, II. Proză***

2018

49. Eugen Beltechi, ***Graiurile din Almăj - Fonetica***

50. Delia Badea, ***Ioan Popovici-Bănățeanul. Topografia unui destin***

51. Németh Ferenc, ***Presa de limbă maghiară din Banatul Sârbesc (1872–1918)/ A magyar sajtó a Szerbiai Bánátban(1872–1918),*** **bilingv**

52. Eugen Todoran, ***Scrieri III. Studii și articole (1967-1976)***

2019

53. Academia Română, Filiala Timişoara, Institutul de Studii Banatice „Titu Maiorescu", ***Banatul și culisele Conferinței de pace de la Paris***

Tiparul executat la Editura şi Tipografia
DAVID PRESS PRINT
Str. Şt. O. Iosif bl. 8/a
Tel. 0256-229.121; 0741-142.978; 0742-084.745
e-mail: davidpressprint@gmail.com
www.davidpressprint.ro
TIMIŞOARA
ROMÂNIA